

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

EDİRNELİ DERVİŞ HASAN HÜSÂMÎ'NİN
TUHFETÜ'L-EMŞÂL'İ
(İNCELEME-METİN-DİZİN)

DOKTORA TEZİ

MUZAFFER KILIÇ

İSTANBUL 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

EDİRNELİ DERVİŞ HASAN HÜSÂMÎ'NİN
TUHFETÜ'L-EMŞÂL'İ
(İNCELEME-METİN-DİZİN)

DOKTORA TEZİ

MUZAFFER KILIÇ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. HAKAN TAŞ

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Muzaffer KILIÇ'ın Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî'nin Tuhfetü'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin-Dizin) konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hakan TAŞ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ömer ZÜLFE
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Davut HUT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Mücahit KAÇAR
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay ŞAFAK
Üniversitesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi

.....
Heber

.....
Zülfe

.....
Hut

.....
Kaçar

.....
Şafak

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 25.11. / 2019 tarih ve 2019/25-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	III
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: EDİRNELİ DERVİŞ HÂSAN HÜSÂMÎ'NİN HAYATI, ŞAIRLİĞİ VE ESERLERİ.....	9
1.1. Hayatı.....	9
1.2. Şairliği.....	14
1.2.1. Eserleri.....	17
1.2.1.1. Tuḥfetü'l-Emsâl.....	18
1.2.1.2. Nüzhet-nāme.....	18
2. BÖLÜM: TUHFETÜ'L-EMSÂL'İN İNCELENMESİ.....	19
2.1. Tuḥfetü'l-Emsâl'in Kaynakları.....	20
2.1.1. Kādîhân Bedr Muhammed-i Dihlevî: Edât-ı Fuzalâ [tlf. 822/1419].....	21
2.1.2. Şerefe'd-dîn 'Ali Yezdî: Şeref-nāme-i Yezdî [tlf. 828/1425].....	21
2.1.3. Surûrî-i 'Acem: Ferheng-i Surûrî/ Mecma'ü'l-Furs [tlf. 1008/1600].....	21
2.1.4. Riyâzî Mehmed Efendi: Düsturu'l-'Amel [tlf. 1015/1607?].....	22
2.1.5. Mîrek-i Belḥî: Nevâdirü'l-Emsâl [tlf. 1020/1611].....	22
2.2. Şair Kadrosu	22
2.3. Tuḥfetü'l-Emsâl'in Kaynaklık Değeri	28
2.3.1. Ferheng-i Şu'urî [tlf. h. 1092/m. 1682].....	29
2.3.2. Mecma'ü'l-Emsâl [tlf. h. 1143/m. 1731].....	31
2.4. Tuḥfetü'l-Emsâl'in Klasik Türk Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı	32
3. BÖLÜM: TUHFETÜ'L-EMSÂL	75
3.1. Metin Tesisinde İzlenen Usul ve Nüshalar	75
3.2. Müellif Tasarrufları.....	75
3.3. Metin Tertibi	79
3.3.1. Şiirlerin Kaynak Gösterimi.....	81
3.3.2. İmla Hususu	84

3.4. Eserin Nüshaları	86
3.5. Çeviri yazı Alfabetesi	90
3.6. Tuḥfetü'l-Emsâl: METİN	91
3.6.1. Diğer Nüshalardaki Maddeler.....	489
3.6.1.1. N. Nüshası.....	489
3.6.1.2. MU. Nüshası	522
3.6.1.3. ŞA. Nüshası	523
SON SÖZ	525
ESERDE GEÇEN MADDE BAŞI DİZİNİ.....	527
ŞAİRLER DİZİNİ.....	553
KAYNAKLAR	559

ÖN SÖZ

Tarih boyunca büyük medeniyetlerin havzası olan Asya, bir yandan yerleşik Farslar, diğer yandan daha geç yerleşik hayata geçmiş göçebe Türklerin yaşam alanı olmuştur. İki medeniyetin yüzyıllar sürecekle iletişiminin merkezi Asya'da bunun neticesinde ortak bir kültür teşekkül etmiştir. Coğrafi yakınlık ile birlikte siyasi ve ekonomik irtibat bugüne kadar süren daimi bir ilişkiyi mecbur kılmıştır. Bu iletişim her iki medeniyetin klasik şiir olarak adlandırılan dönemlerinde teşekkül eden dil ve edebiyat etkileşimiyle kopmaz bir boyut kazanmıştır.

Tezimize esas alınan eser de bu etkileşimin dil ve edebiyat sahasının bir mahsülü olan *Tuhfetü'l-Emsāl* adlı mesel sözlüğüdür. Müellifi Edirneli Derviş Hasan Hüsâmî'nin ifadesine göre, sözlüklerde ve bazı eserlerde nadir kullanılan ve yeterince anlaşılamayan kelime ve söz kalıplarının izahını içerir. 17. yüzyılda yazılan bu sözlük, Anadolu'da mensur olarak telif edilen sözlüklerden biri olup şiirin anlam dünyasında önemli bir yeri olan mesel/darbimesellerle ilgili yazılmış Farsça-Türkçe sözlükler zincirinin bir halkasıdır.

Tuhfetü'l-Emsāl kısa bir dibace ve sözlük bölümünden oluşur. Eser adını, müellifini ve yazılış sebebini içeren bir yapraklık dibâce ile başlamakta, bitiş zamanını bildiren bir tarih manzumesi ile bitmektedir. Müellif nüshasında her ne kadar derkenarlara kaydedilen maddeler tertibin bozulmasına sebep olsa da maddelerin tertibi elif-bâ sırasına göredir. Her harf üstün, kesre ve zamme sırasına göre 3 babdan oluşmaktadır.

Müellif eserin dibacesinde eski/yeni şair ve ediplerin eserlerini titizce okuduğu sırada Acem şiirlerindeki anlaşılması zor ve tuhaf gündelik hususlara, bilinmeyen mecaz ve istiarelerle duyulmamış ibare ve mesellere rastladığını söylemiştir. *Tuhfetü'l-Emsāl*'i tertip ederken kendinden önce telif edilmiş Farsça-Türkçe mesel sözlüklerinden Mirek Muhammed-i Taşkendi'nin *Nevādirü'l-Emsāl*'i ve Riyāzī Meḥmed Efendi'nin *Düsturu'l-Amel*'i ile Farsça-Farsça mesel sözlüklerinden Şerefe'd-dīn 'Ali Yezdī'nin *Şeref-nāme-i Yezdī*, Kāḏīhān Bedr Muhammed-i Dihlevī'nin *Edāt-ı Fuḫalā* ve Surūrī-i 'Acem'in *Ferheng-i Surūrī/Mecma'u'l-Furs*'ünde Farsça darbimesel sayılacak ne varsa toplamış, doğruluğunu sorgulayarak kaydetmiştir. Sonra da açık ve anlaşılır bir şekilde beyan etmiştir. Her madde için eski şairlerin şiirinde ilgili meseli içeren bir manzume kaydetmeye gayret gösterilmişse de bazen uygun numuneler bulunamamıştır. Bu

durumda müellif, meselin içinde yer aldığı bir beyit yazarak kendine ait olduğunu “İ” (beyt-i lî, kıt‘a-i lî) ile vurgulamıştır.

Bu eserde müellifin gayesi tüm maddeler için şahit beyit göstermek olduğundan her madde için en az birer manzum örnek sunmuştur. Bazı manzumelerin kime ait olduğu belirtilmemiş bazıları da hatalı kaydedilmiştir. Şâpûr-ı Tahrânî’nin şiiri Şâ’ib-i Tebrîzî’ye, Sa’dî-i Şîrâzî’nin şiiri Senâyi-i Ğaznevî’ye, Kemâl İsmâ’îl’in şiiri Kemâl-i Ğocendî’ye, Câmî’nin şiiri Ğâkânî’ye ait gösterilmiştir. Bu gibi hatalı kayıtların bazıları divanlara başvurulularak düzeltilmiş, düzeltmeler de metin içinde köşeli ayraç içinde verilmiş ve dipnotta vurgulanmıştır.

Dervîş Hasan Ğüsâmî eserinde müellifi tespit edilen 176 şairden iktibas yapmıştır. Bunun yanı sıra kendi yazdığı numuneler de oldukça fazladır. *Tuĥfetü’l-Emsâl*’de 1357’si madde başı olmak üzere toplam 1541 madde ve bunları içeren 1495 manzume yer almaktadır. Bu manzumelerden 116’sının Dervîş Hasan Ğüsâmî’ye ait olması *Tuĥfetü’l-Emsâl*’e telif hüviyeti kazandırmaktadır.

Çalışma üç bölüm ve dizinden oluşmaktadır. Birinci bölümde Edirneli Dervîş Hasan Ğüsâmî’nin hayatı ve şairliği tanıtılarak eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde “*Tuĥfetü’l-Emsâl*’in İncelenmesi” başlığı altında eserin kaynakları, şair kadrosu verilerek kaynaklık değeri -yani ondan istifade eden kaynaklar tanıtılmıştır. Ayrıca “*Tuĥfetü’l-Emsâl*’in Klasik Türk Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı” başlığı altında 32 numune üzerinden eserin klasik Türk edebiyatı çalışmalarına ne gibi katkılar sunduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm ise teze esas alınan *Tuĥfetü’l-Emsâl*’in metnini içermektedir. Metin verilmeden önce çeviri yazı esnasında takip edilen usul gösterilmiş ve yazmanın nüshaları tanıtılmıştır. Metin, müellif nüshasına göre tesis edilmiştir. Ancak müstensih nüshalarında müellif hattındaki bazı maddelere eklemeler yapılmış ve farklı numuneler sunulmuştur. Müellif nüshasındaki maddelere katkı sağlayan kısımlar ilgili maddenin sonuna “~” işareti ile konularak hangi nüshada olduğu gösterilmiştir. Müstensihler tarafından eklenen maddeler ise müellif nüshasının tamamı verildikten sonra “*Diğer Nüshalardaki Maddeler*” başlığıyla verilmiştir. Burada metin kısmı sadece çeviri yazıdan ibaret değildir. Metinde geçen manzumelerin çoğu asıllarıyla kıyaslanarak tenkit edilmekte ve kaynaklarıyla birlikte gösterilmektedir. Akabinde metin içinde yer alan tüm manzumeler günümüz Türkçesine çevrilerek köşeli parantez içinde verilmiştir.

Dizin bölümünde metinde geçen mesellerin madde başları Latin harfli okunuşları esas alınarak alfabetik *madde başı dizini* ile *şairler dizini* sunulmuştur.

Tez sürecinde pek kıymetli insanların yardımını gördüm. En başta her türlü imkânı sunan ve tüm ayrıntıları işaret ederek çalışmanın son halini almasında büyük emeği olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hakan TAŞ'a canıgönülden teşekkür ederim.

Ayrıca tezin tekamülünde yönlendirmeleri ile yol gösterip pek çok kaynağa ulaşmamda desteğini gördüğüm kıymetli hocam Dr. İsa AKPINAR'a, metni okuyarak anlaşılmasız kısımların çözümünde tavsiyelerde bulunan değerli arkadaşım Uğur ÖZTÜRK'e ve Arapça kısımların okunması ve tercümesinde samimiyetle vakit ayırıp yardım eden Sayın Öğr. Gör. Mehmet Salih ÖZDEMİR Beyefendi'ye minnettarım.

Muzaffer KILIÇ
ÜSKÜDAR 2019

ÖZET

Eski Türk edebiyatı sahasının çalışma konusu, eski metinleri çeşitli metotlarla günümüz araştırmacılarının istifadesine sunmaktır. Eski metinlerden özellikle edebî eserlerdeki kavram, kinayeli kalıp söz, istiare, deyim ve atasözlerinin anlaşılmasında yol gösteren şerh ve tercümelerin yanı sıra farklı dönemlerde yazılan sözlükler önemli kaynaklar arasındadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yazılan kaynak eserlerden birinin incelendiği Edirneli Dervîş Hasan Hüsâmî'nin Tuḥfetü'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin-Dizin) adlı bu çalışmada, Hüsâmî'nin hayatı şairliği ve eserlerinden bahsedilerek Tuḥfetü'l-Emsâl adlı Farsça-Türkçe mesel sözlüğü inceleme konusu edilmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Edirneli Dervîş Hasan Hüsâmî'nin hayatı, şairliği ve eserleri tanıtılmış, ikinci bölümde “Tuḥfetü'l-Emsâl'in İncelenmesi” başlığı altında eserin kaynakları, maddelere örnek olarak şiirleri bulunan şairler kadrosu, kaynaklık değeri ve klasik Türk edebiyatı çalışmalarına katkısı ortaya konulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde Tuḥfetü'l-Emsâl'in metin tertibinde izlenen usul, müellif tasarrufları, metin tertibi, eserin müellif nüshası ile birlikte dört nüsha tanıtılmış, akabinde çeviri yazı alfabesi verilerek Tuḥfetü'l-Emsâl'in metni sunulmuştur. Metin kısmında şahit olarak gösterilen Farsça manzumelerin kaynakları tespit edilerek tüm manzumeler tercüme edilmiştir. Son olarak eserde geçen madde başlarının ve manzumesi bulunan şairlerin kolayca tespit edilebilmesi için alfabetik olarak madde başı ve şairler dizini sunulmuştur.

ABSTRACT

The subject of the study of the field of Old Turkish literature is to present the old texts to the benefit of modern researchers with various methods. In addition to the commentary and translations that guide the understanding of old texts, especially in literary works, in terms of allusive phrases, metaphors, idioms and proverbs, as well as dictionaries written in different periods are among the important sources. The Persian-Turkish proverb dictionary named *Tuḥfetü'l-Emṣāl* (Analysis-Text-Index) of Dervīş Ḥasan Ḥüsāmī of Edirne, which examined one of the source works written in the second half of the 17th century, was examined by mentioning the life, poethood and works of Ḥüsāmī and the subject of examination of the Persian-Turkish proverb dictionary named *Tuḥfetü'l-Emṣāl*.

This study consists of three parts. In the first part, the life, poetry and works of Dervīş Ḥasan Ḥüsāmī of Edirne were introduced; in the second part, the sources of the work, the staff of poets whose poems are presented as examples, their source value and their contribution to the studies of classical Turkish literature were presented under the title of “Examination of *Tuḥfetü'l-Emṣāl*”. In the third part of the study, the procedure followed in the text composition of *Tuḥfetü'l-Emṣāl*, the author's usage, the text composition and the copy of the work are introduced together with the four copies of the work, and then the transcription alphabet is given and the text of *Tuḥfetü'l-Emṣāl* is presented. The sources of the Persian verses shown as witnesses in the text section were determined and all the verses were translated into Turkish. Finally, in order to easily identify the headings of entries and poems, alphabetical index of headings of entries and poets is presented.

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz	: Bakınız
Bs	: Bostân
C	: Cilt
CC	: Câm-ı Cem
CH	: Cemşîd u Hurşîd
Çev	: Çeviren
D	: Dîvân
D1	: 1. Dîvân (Birden fazla neşri olan eserlerde kaynaklar numaralandırılmıştır.)
D2	: 2. Dîvân
D3	: 3. Dîvân
D4	: 4. Dîvân
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
đ	: Derkenar
FŞ	: Ferhâd u Şîrîn
G	: Gazel
G1	: Gülistân
h	: Hicrî
HE	: Heft Evreng
HH	: Hadîkatü'l-Hakîka
Hİ	: Hired-nâme-i İskenderî
HP	: Heft Peyker
HŞ	: Hüsrev ü Şîrîn
Haz	: Hazırlayan
İn	: İkbâl-nâme
K	: Kaside
K1	: Külliyât
Kt	: Kıt'a
Ktp	: Kütüphanesi
LD	: Lugat-nâme-i Dehhodâ
LM	: Leylâ vü Mecnûn
M	: Mesnevî
m	: Miladî

- ME : Mahzenü'l-Esrâr
MM : Mihr ü Müşteri
MT : Mantıku't-Tayr
MU : Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla No: 1515 (tlf. 1149/1737)
N : Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye No: 4703 (tlf. 1082/1672)
R : Rubai
S : Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599 (h. 1080 / m. 1670)
Sn : Sâkî-nâme
SZ : Silsiletü'z-Zeheb
ŞA : Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2598 (tlf. ?)
ŞbD : Şâirân-ı bî-Divân
SE : Sübhatü'l-Ebrâr
ŞF : Şâh-nâme-i Firdevsî (Celâl Hâlıkîmutlak Neşri)
ŞF1 : Şâh-nâme-i Firdevsî (Jules Mohl Neşri)
ŞGR : Şerh-i Gülşen-i Râz (Nesâyim-i Gülşen)
ŞH : Şîrîn ü Hüsrev
Şn : Şeref-nâme
TA : Tuhfetü'l-Ahrâr
TDVİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
TE : Tuhfetü'l-Emsâl
tlf : Telif Tarihi
Tn : Tîmûr-nâme
Trc : Terci-bend
Trk : Terkib-bend
vr : Varak
YZ : Yûsuf u Zelîhâ/Zuleyhâ

GİRİŞ

Türkçe “sözlük” kelimesinin terim anlamını kazanması oldukça yakın dönemlerde olup Arapça karşılığı *lüğattir*. Önceleri sözlük yerine kullanılan Arapça lağv kökünden türeyen lügat kelimesi “*söz söylemek, boş konuşmak; kuş ötmek*” anlamına gelen bir isim iken terim olarak “*toplum bireylerinin duygu ve düşüncelerini birbirine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser*” demektir. İlk dönemlerde sözlüğü karşılayacak terim olmadığından sözlük çalışmaları özel isimlerle anılmaktaydı. Zamanla lüğatin yanı sıra ‘söz’ anlamındaki *mu‘cem* ve ‘suya dalmak/okyanus’ anlamındaki *kāmūs* kelimeleri terim haline gelmiştir. Arap müellifler tarafından sözlük için okyanus anlamındaki *kāmūs* kelimesinin kullanımı ise X. yüzyıldan itibaren gelenek halini almıştır.¹

Sözlük denince genellikle yabancı dil sözlükleri akla gelse de çeşitli gayelerle telif edilmiş pek çok sözlük türü bulunmaktadır. Belli bir dönemden sonra sayısı artan sözlükler, sözlükçülük üzerine çalışanların ele aldığı dile göre coğrafya, tertip usulü, şekil vb. hususlar ekseninde tasnif edilmiştir. Sözlüklerin tasnifi ise inceleme konusu olan eserlerin yeri ve işlevinin görülmesi bakımından önemlidir.

Osmanlı edebiyatı sahasındaki metinleri anlamak ve metinleri günümüz Türkçesine doğru çevirmek için dil inceliklerine yer veren Farsça-Türkçe sözlükler oldukça önemli bir konumdadır. Sadece Farsça-Türkçe sözlükler dahi büyük bir literatüre sahiptir. Farsça-Türkçe sözlük yazıcılığı ve tarihi hakkında Yusuf Öz’ün kıymetli eserinde² detaylı bilgi sunulduğundan burada teze esas alınan *Tuhfetü’l-Emsal* özelinde Farsça-Türkçe mesel sözlüklerinden kısaca bahsedilecektir.

Osmanlı döneminde yazılan Farsça-Türkçe sözlükler manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılır. Tespit edilen en eski eserler olması sebebiyle Farsça-Türkçe manzum sözlük geleneği XV. yüzyılın başında Hüsâm b. Hasan (Hüseyn) el-Ğonevî [ö. ?]’nin *Tuhfe-i Hüsâmî* [tlf. 1399-1400]’si³ ile başlatılırken mensur sözlük geleneği

---

¹ İsmail Durmuş, “Sözlük”, *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 402-414.

² Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Türkçe Farsça Sözlükler*, TDK. Yay. 2010, s. 29-41.

³ Erdoğan Boz, “Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî’nin Bursa (İnebey) Nüshası”, *Osmanlı Bursa’sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Bursa 2013, s. 69-74.; Anıl Arslan, *Tuhfe-i*

Muṭahhar b. Ebī Ṭālib-i Lādīkī [ö. ?]'nin Miftāhü'l-Edeb [tlf. 1400/1401]'i⁴ ile başlatılmaktadır. Anadolu'da telif olunan ilk eserlerden bugüne sözcük dağarcığını ortaya çıkarmak, dil öğretmek, bir eserin müşkil kelimelerini beyan etmek, hususi bir alanın kelime kadrosunu vermek, çeviri vb. gibi amaçlarla pek çok manzum ve mensur sözlük yazılmıştır.

Manzum Farsça-Türkçe sözlük geleneği her ne kadar Hüsām b. Ḥasan (Hüseyn) el-Ḳonevī'nin *Tuḥfe-i Ḥüsāmī*'siyle başlatılsa da İbrāhīm Şāhidī'nin *Tuḥfe-i Ḥüsāmī*'den istifade ile telif ettiği *Tuḥfe Şāhidī* [tlf. 1514]'si oldukça sevilmiş ve kendinden sonra gelenlerce nazireler ve şerhler yazılmasına sebep olmuştur. 'Abdu'r-Rahmān el- Ḥalvetī'nin *Nazīre-i Tuḥfe-i Şāhidī* [tlf. 1182/1768]'si ile Muştafā Keskin b. 'Osmān'ın *Manzūme-i Keskin* [tlf. 1171/1758]'i nazirelere; Sūdī-i Bosnevī'nin *Şerḥ-i Tuḥfe-i Şāhidī* [tlf. 1006/1598'den önce]'si ile Muştafā 'İşāmü'd-dīn b. 'Abdu'llāh'ın *Gülşen-i Şāhidī* [tlf. 1163/1750]'si de şerhlere örnektir.⁵

Mensur sözlüklerin en eskisi XV. yüzyılın başında yazılmış olsa da Lütfu'llāh b. Ebū Yūsuf el-Ḥalīmī'nin *Lügat-i Ḥalīmī* [tlf. 1477/78]'si, Kemāl Paşa-zāde'nin *Deḳāyīku'l-Ḥaḳāyīk* [tlf. 1523-34?]'ı, Ni'metu'llāh Aḫmed'in *Lügat-i Ni'metu'llāh* [tlf. 1561]'ı, Şu'ūrī Ḥasan Efendi'nin *Ferheng-i Şu'ūrī* [tlf. 1682]'si ve Mütercim Aḫmed 'Aşım'ın *Tıbyān-ı Nāfi' der Terceme-i Burhān-ı Ḳāṭı* [tlf. 1797] adlı tercümesi mensur sözlüklerin önde gelenleridir.

Tuḥfetü'l-Emsāl

XVII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan *Tuḥfetü'l-Emsāl* 1080/1670 tarihinde tamamlanmıştır. Derviş Ḥasan Ḥüsāmī [ö. 1086/1676]'nin *Tuḥfetü'l-Emsāl*'i, Farsça-Türkçe sözlük geleneği içerisinde Mīrek Muḫammed-i Ṭaşkendī'nin *Nevādirü'l-Emsāl*'i, Riyāzī Meḫmed Efendi'nin *Düsturu'l-'Amel*'i, Şu'ūrī Ḥasan Efendi'nin *Ferheng-i Şu'ūrī* ve *Müntehab-ı Ferheng-i Şu'ūrī*'si, İbrāhīm Ḥāliš Pasarofçevī'nin *Mecma'ü'l-Emsāl*'i ve müellifi bilinmeyen *Cevhere* adlı eser ile birlikte meselleri esas alan ihtisas/alan sözlüklerinden biri sayılır. Bu sözlükler, mesellerin sadece

---

Ḥüsāmī (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2016, s. 6-12.

⁴ Ayrıntı için bkz. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Türkçe Farsça Sözlükler*, TDK. Yay. 2010, s. 82-85.

⁵ İlham Köse, *Bosnalı Sūdī (ö. 1600)'nin Tuḥfe-i Şāhidī Şerhi (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 16-26.

karşılıklarını vermekten çok manzume ve edebi eserlerde kullanıldığı bağlamı dikkate alarak ince ve dakik manaları sunmaktadırlar. Mahsusen bir yahut birçok eserden yola çıkarak ortaya konulan ve müşkil meseleleri ele alıp çözümler sunmaları bakımından şerh geleneği içinde önemli bir boşluğu doldurur.

Tuhfetü'l-Emşāl'in adındaki ilk kelime *tuhfe* [<Ar. çoğulu *tuhef*]: 'hediye, armağan, pişkeş, yoldan gelen kişinin getirdiği hediye; nefis, nadir, az bulunan ve kıymetli şey; bedî', taze, yeni; hediyelik, garib ve makbul şey, nadide mal' manalarına gelir.⁶ *Ḳuṭru'l-Muḥîṭ* ve *Ḳāmūsu'l-Muḥîṭ Tercümesi*'nde 'armağan' manasına gelen 'birr ü lutf'un yanı sıra aslının 'kurb ve nezdîk' anlamlarına gelen "وُحْفَةٌ" kelimesi olduğu zikredilmiştir.⁷ *Turfe* şeklinde de anılan bu kelime eşsiz, az bulunan ve hoşça giden şeylere denir.⁸

Eserin adındaki ikinci kelime ise oldukça kapsayıcı bir kavramın adıdır. Arapçada çoğulu *emşāl* olan *meşel*'in kelime anlamı sözlüklerde 'benzer, eş, aynı cinsten olan şey; benzer; denk; darbu'l-mesel; bir şeyin herhangi bir şekilde (mana, şekil vs.) diğerine benzemesi; şibh, mânend; delil, hüccet'⁹ vb şeklinde verilir. Ayrıca aynı kökten türeyen *müşül* 'ayağa kalkmak, dikilmek'; *mümeşsel* 'başkası örnek alınarak ve düşünülen veya yapılan şey'; *timsāl* 'şekil verilen şey, heykel veya büst' *temeşsele kezâ* 'bir şeyin kılığına girmek, bir şeyi delil getirmek; bir şeyi düşündü, hayal etti; aklından geçirmek'¹⁰ manalarını içerecek şekilde geçer. *Meşel*'in *Kur'ân-ı Kerim*'de geçen manaları ise şöyledir:

⁶ 'Ali Ekber Dehḥodā , *Luḡat-nāme-i Dehḥodā*, C. 5, Haz. Muhammed Moin, Cafer Şehîdî, Müessesesi-İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1377/1998, s. 6483.; Şemseddîn Sâmi, *Kāmūs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2006, s. 385.

⁷ Butrus el-Bustânî, *Kuṭru'l-Muḥîṭ*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut 1869, s. 171.; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muḥîṭ: Kâmüsu'l-Muḥîṭ Tercümesi*, Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, C. 6, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014, s. 5783.

⁸ Mütercim Asım, *Burhân-ı Kâṭı'*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay. Ankara 2000, s. 786.

⁹ Muhammed İbn Manzur, "Mesel", *Lisânü'l-Arab*, Haz. Emîn Muhammed Abdülvehhab-Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, C. 13, Darü'l-İlhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1997, s. 21-25.; Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, "Mesel", *Esâsü'l-Belâga*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut 1998, s. 761.; Râğıb El-İsfahânî, "Mesel/M-s-l", *Müfredat / Kur'ân İstılahları Sözlüğü*, Çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, C. 1, Çıra Yay., İstanbul 2006, s. 589-593.; Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, Haz. Mehdi Mahzumi-İbrâhim Samerrai, C. 4, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 118.; Mütercim Âsım, *el-Okyânusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muḥîṭ: Kâmüsu'l-Muḥîṭ Tercümesi*, Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, 5. C., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014, s. 4756.

¹⁰ Râğıb El-İsfahânî, "Mesel/M-s-l", *Müfredat / Kur'ân İstılahları Sözlüğü*, Çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, C. 1, Çıra Yay., İstanbul 2006, s. 589.

“Temessele (fil): Suretinde olmak, suretinde gözükmek/görünmek; emselu (ism-i tafdil): en faziletli, en iyi numune-i imtisâl olan en güzel örnek.; el-mişlu: misil, kadar, benzer, gibi, kat, aynı. Tesniyesi misleyn-mislân ve cem’isi: emşâlun; el-meşelu: misil, müsavi, aynı, misal, nümune, örnek/ acayip hikâye/faydalı hikmet, doğru söz/acayip benzetme (temsil)/ cem’isi: emşâl; mesel: misal (sıfat, hal, benzerlik), (örnek), (ibret almaya davet eden, akıllılık edenlerce iman etmeyi gerektiren acayip haber).”¹¹

Türkçe sözlüklerde ise; ‘Adap ve nesâyih, ima eder söz, zavâbit. *Durûb-ı Emsâl, emsâl-i sâbika*.’¹²; ‘(ç. Emsile) ibret, temsil destûr, düstûr, tarîkât; masal, kıssa, dâsitân, destân, efsâne, indiyât, hikâye; rivâyet, efsâne, ustûre (ç. esâtir); masal, deyiş, atalardan kalma söz, temsil; yañşaklık, yâve, forta, herze, bî-hûde sözler, türrehât; mekâl’¹³ ‘asıl anlamı dışında bir şeyi anlatmak için dolaylı ve üstü kapalı olarak söylenen ibret alınacak söz; ders ve ibret alınacak küçük hikâye, fıkra, kıssa; atasözü’¹⁴ karşılıkları ile ifade edilmektedir. Genellikle ‘sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa’ manaları kastedilerek kullanılır.

Mesel Kavramı

Meşel, kavram olarak Arap toplumunda sadece lisanî yahut lafzî bir benzeyiş için değil, farklı zamanlarda gerçekleşen iki durum arasındaki ilgiyi ifade eden üstü kapalı söz için de kullanılmıştır. Nitekim mesel Arap dili içerisinde tema ile ilgili olmakla beraber aynı zamanda nesir türü olarak geçmektedir.¹⁵

Kavram karşılığının ne olduğu ile ilgili pek çok görüş beyan edilmiştir. Her biri aynı çerçevede kabul edilse de bazıları önemine bazıları da kapsamına dairdir. Mesel hakkında beyan edilen görüşlerden bazıları şunlardır:

Endülüslü alim ve şair İbn ‘Abdürabbih *el-İkdu’l-Ferîd*’de:

“Mesel, sözün nakışı, lafzın özü ve mananın süsü, Arapların ve Acemlerin tercih ettiği her zaman ve her dilde kendisiyle konuşulan şeylerdir. Onlar şiirden daha kalıcı,

---

¹¹ Abdülcelil B. Mûsâ el-Endülüsi, *Mucemü’l-Müfehres*, Çev. Mahmud Çanga, *Kur’an Kelimelerinin Anahtarı*, Timaş, İstanbul 1986, s. 473-474.

¹² Ahmet Vefik Paşa, “Mesel”, *Lehce-i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, TDK, Ankara 2000, s. 724.

¹³ Mertol Tulum, “Mesel”, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011, s. 1236.

¹⁴ İlhan Ayverdi, “Mesel”, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 804.

¹⁵ İsmail Durmuş, “Kur’ân’ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, Kuramer Yay., İstanbul 2019, s. 270.

hitabelerden daha üstündür. Hiçbir şey onlar kadar daha yaygın hâle gelmemiş, onlar kadar umumileşmemiştir.”¹⁶

İbrâhîm en-Nazzâm:

“Mesel’de diğer sözlerde bulunmayacak dört meziyet bulunur: a) Az sözle çok şey anlatma (i’câz-ı lafz); b) Manaca isabet (isâbet-i mana); c) Teşbih güzelliği (hüsn-i teşbih); d) Kinâye kusursuzluğu (cevdet-i kinâye). Nihayet, belagat da bundan ibarettir.”¹⁷

Hasen el-‘Askerî, *Cemheretü’l-Emşâl*’de:

“Darbimesel terkiibindeki “darb” yere basıldığında ayağın izi/kalıbının kalması gibi Arapların söze kendilerinden yahut hikâyelerinden bıraktıkları bir izi ifade eder. Bu yüzden meseller cümle içindeki yerine göre çekimlenmez, olduğu gibi kullanılırlar.”¹⁸

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*’de:

“İsti’âre-i temsîliyenin isti’mali şâyi’ ve münteşir olur ise mesel olur. Ve lisânımızda darb-ı mesel denilir. Ve durub-ı emsâl diyü cem’lenür. ‘Ayağını yorganına göre uzat.’ meseli gibi.”¹⁹

Muallim Naci:

“Her milletin en hikmetli sözleri; fikir ve tecrübelerinin özü olan atasözleridir...; ... Bazı Arap edebiyatçılarının zannettiği gibi intisab [(ayak üzerinde) dikilip durma] anamındaki müsûlden değil, örnek manasına gelen misâlden türediği görüşünden olan İmam Müberredî’nin özlü tarifi üzere, mesel, “Herkes tarafından yeri geldikçe kullanılan, ikinci (bir) şeyin halinin birincininkine benzetildiği meşhur sözdür. Buna göre, bir sözün mesel (atasözü) olabilmesi toplumun (halkın) kabulüne bağlı olduğundan, toplumun kabulü de o sözün bir hakikat, bir hikmet içermesinden ileri geleceğinden milletlerin atasözlerinin birer “marifet (bilgi, hüner, sanat) cümlesi, olarak

---

¹⁶ İbn ‘Abdürabbih el-Endülüsî, *el-‘İkdu’l-Ferîd*, C. 3, Haz. Ahmed Emin vd., Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, Kahire 1971, s. 63.

¹⁷ Muallim Naci, *Sânihâtü’l-Arab*, Haz. Ömer Hakan Özalp; *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihâtü’l-Arab*, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul 2002, s. 10.

¹⁸ Hasen el-‘Askerî, *Cemheretü’l-Emşâl*, C. 1, Haz. Ahmed Abdüsselam-Ebu Hazer Muhamed Zaglul, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 11.

¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yay. İstanbul 1987, s. 150.

telakki edilmesi gerekir.; ... Lügat ve ıstılahça edep dediğimiz şeyin en güçlü kaynağı bu sözlerdir.”²⁰

Bir Türk Edibi:

“Bir Türk edibi emsâl’i tarif ederken ‘Darb-ı meseller –ki hikmetü’l-avamdır (halkın hikmetidir)- lisanından sâdır olduğu bir milletin fikirlerinin mahiyetine dalalet eder.’ demiştir. İktibasına salahiyeti haysiyetiyle mahz-ı hikme denilmeye layıktır.”²¹

‘Allāme Hümāyī:

“Fars edebiyatının en büyük sermayesi mesellerdir. Çünkü beşerî ilim ve hikmetlerin tamamını kapsar. Mesel, her kavmin efkarının hülasasıdır.”²²

Zulfikārī:

“Mesel, istiareli ve ahenkli; teşbih içeren; felsefî bir anlamı olup insanın tecrübelerinden alınan; sözün akıcı, mananın açık ve terkinin zarif olduğu; halk içinde şöhrat bulmuş ve değiştirmeksizin yahut küçük değişikliklerle kullanılan kısa bir cümledir.”²³

Ali Bulut’un *Çazvînî* [ö. 1338], *Teftāzānî* [ö. 1390], *Aydinî* [ö. 1571] gibi klasik kaynaklara atıfla yaptığı tarif:

“İstiare-i Temsiliyye’ye istiare-i mürekkebe ve mecaz-ı mürekkebe de denir. Birden fazla kelime ile ifade edilen bir durumu, onun benzeri veya bazı yönlerden onu andıran bir surete benzetme ve bunlardan ilkinin yerine ikincisini kullanma ile meydana gelir. Burada söz, asıl anlamından çıktığı için mecaz-ı mürekkep deniş, ancak benzetme yönü devam ettiği için, istiare-i mürekkebe ismi de verilmiştir. Bu tür sözler yaygınlık kazanırsa atasözü halini alır.”²⁴

İsmail Durmuş’un “Kur’ân’ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri” makalesinde:

²⁰ Muallim Naci, *Sânihâtü’l-Arab*, Haz. Ömer Hakan Özalp; *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihâtü’l-Arab*, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul 2002, s. 9-10.

²¹ Muallim Naci, *Sânihâtü’l-Arab*, Haz. Ömer Hakan Özalp; *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihâtü’l-Arab*, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul 2002, s. 397-398.

²² Celâleddîn Humâyî, *Ma’ânî ve Beyân*, Haz. Mâhiduht Bânû Humâyî, Neşr-i Hümâ, Tahran 1374, s. 143-144.

²³ Hasan Zulfikârî, “Ber-resî-i Sâhtâr-i İrsâl-i Mesel”, *Pejûheşhâ-yı Edebi*, Yıl 15, S. 15, Bahar, 1386, s. 32.

²⁴ Ali Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedi*, İfav Yay, İstanbul 2015, s. 250.

“Meselin vücûda geldiği esas çıkış sebebi ile benzeşen yeni bir durumu karşılayacak şekilde söyleneğemesi onu darbimesele dönüştürür. Fakat bir ifadeyi açıklamak amacıyla söz arasında vecize ve mesel zikretmeye “İrsâl-i Mesel” denir. Meselin tarifine dair ‘*Madribi (sonradan ortaya çıkan durum) mevrîdine (aslî hal) benzeyen yaygın özdeyiş.*”²⁵

Farsça-Türkçe Mesel Sözlükleri

Bu hususlar göz önüne alınarak pek çok edip, şair ve bilgin tarafından mesellerle ilgili derleme, tasnif ve tahliller yapılmıştır. Bizim esas aldığımız eserin şiirlerde kullanılan meselleri içeren Farsça-Türkçe bir sözlük olması dolayısıyla bu sahada yazılmış eserler arasındaki yerini belirlemek için Farsça meselleri konu edinen sözlükleri görmek gereklidir. Bu sebeple burada deyim, atasözü yahut kalıp sözleri içeren Farsça sözlüklerden kaynak değeri taşıyan tarihî metinlere değinilecektir.

Öz, Farsça-Türkçe sözlükleri coğrafi bakımdan, şekil ve içerik açısından sınıflandırmıştır. Bu tasnife göre Anadolu sahasında yazılan *Tuhfetü’l-Emşâl*, şekil olarak mensur, alfabetik ve yazma halinde bir deyim sözlüğüdür. Öz’ün kitabında listelenen Anadolu sahasında telif edilen Farsça-Türkçe deyim sözlükleri şunlardır²⁶:

1. Riyâzî Mehmed Efendi *Düstûru’l-‘Amel* [tlf. h. 1016/m. 1607]
2. Mîrek Muhammed-i Taşkendî *Nevâdirü’l-Emşâl* [tlf. h. 1020/m. 1611]
3. Dervîş Hasan Hüsâmî *Tuhfetü’l-Emşâl* [tlf. h. 1080/m. 1670]
4. Şu’urî *Ferheng-i Şu’urî* [tlf. h. 1092/m. 1682]
5. Şu’urî *Muhtaşaru’ş-Şu’urî ve Müntehabü’ş-Şu’urî* [tlf. 1091/1681]
6. Hâlîş İbrâhîm-i Pasarofçevî *Mecma’ü’l-Emşâl* [tlf. h. 1143/m. 1731]
7. Muhammed Necîb *Lügat-i Tedkîkât-ı Fürsiyye-i Necîb* [tlf. h. 1191/h. 1777]
8. [?] *Cevhere* [tlf. h. 1266/ m. 1850]

Bu eserlerden yeni harflerle ilk olarak Riyâzî’nin *Düstûru’l-‘Amel*’i²⁷ doktora, sonra Mîrek Muhammed-i Taşkendî’nin *Nevâdirü’l-Emşâl*’i yüksek lisans tezi olarak

---

²⁵ İsmail Durmuş, “Kur’ân’ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, Kuramer Yay., İstanbul 2019, s. 270.; İsmail Durmuş, “Mesel”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 293-297.

²⁶ Ayrıntı için bkz.: Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, TDK, Ankara 2010, s. 70-71.

²⁷ Namık Açıkgoz, *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, (*Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru’l-Amel’in Tenkidli Metni*), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1986.

çalışılmıştır.²⁸ Halihazırda 4 cilt halinde çıkacak olan Şu‘urî Hasan Efendi’nin *Ferheng-i Şu‘urî* sinin ilk iki cildi neşredilmiş²⁹ olup Hâliş İbrâhîm-i Pasarofçevî’nin *Mecma‘ü’l-Emşâl*’i de halihazırda doktora tezi³⁰ olarak çalışılmaktadır.

Bu zikredilen eserlerden *Düstüru’l-‘Amel* ve *Nevâdirü’l-Emşâl* birkaç yıl arayla telif edilmiştir ve *Tuhfetü’l-Emşâl*’in kaynakları arasındadır. *Tuhfetü’l-Emşâl*, *Düstüru’l-‘Amel* ve *Nevâdirü’l-Emşâl*’den yararlanmış olsa da onlardaki tüm maddeleri içermez. *Nevâdirü’l-Emşâl* 329, *Düstüru’l-‘Amel* ise 1050 civarı meseli havîdir. *Tuhfetü’l-Emşâl* ise müstensih yazmaları ile birlikte 1541 madde içermektedir. Hüsâmî *Tuhfetü’l-Emşâl*’i telif ederken kendinden önceki eserlerden istifade edip kendinden sonrakilere kaynaklık edecek türde eklemeler yapmıştır. Böylece kendinden sonra telif olunan Şu‘urî Hasan Efendi’nin *Ferheng-i Şu‘urî*’si ile Hâliş İbrâhîm-i Pasarofçevî’nin *Mecma‘ü’l-Emşâl*’i *Tuhfetü’l-Emşâl*’den yararlanmıştır. Ondan yapılan alıntılar “*Tuhfetü’l-Emşâl*’in Kaynaklık Değeri” başlıklı bölümde değerlendirilmiştir.

---

²⁸ Erem Yıldız, *Mîrek Muḥammed Nakşbendî Taşkendî Nevâdirü’l-Emşâl Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017, XVII + 237 s.

²⁹ Ozan Yılmaz tarafından 4 cilt haline neşredilecek olan *Ferheng-i Şu‘urî*’nin ilk iki cildi Yazma Eserler Kurumu’ndan neşredilmiştir. Şu‘urî Hasan Efendi, *Lisânu’l-Acem: Ferheng-i Şu‘urî*, Haz. Ozan Yılmaz, 2 C., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019, 1891 s.

³⁰ 2013 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Şerife Yerdemir tarafından ve 2015 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde Murat Güneş tarafından doktora tezi olarak çalışılmaya başlanmıştır.

1. BÖLÜM: EDİRNELİ DERVİŞ HASAN HÜSÂMÎ'NİN HAYATI, ŞAIRLİĞİ VE ESERLERİ

Tuhfetü'l-Emsâl'in müellifi Dervîş Hasan Hüsâmî [ö. 1676]'den bahseden kaynaklar, onun hayatı ve edebi yönüyle ilgili yeterince bilgi sunmasa da bu kısımda Hüsâmî'nin yaşamına dair tespit edilen bilgiler değerlendirilecektir.

1.1. Hayatı

Dervîş Hasan-ı Edirnevî künyeli müellifin mahlası Hüsâmî'dir³¹. İncelenen kaynaklarda Edirne'de doğması dışında doğum tarihine ve nesebine dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.

Mesleği takkeciliktir.³² Şairliği kadar hat sanatında da mahir olan Hüsâmî'nin, nestalik örneklerinin en iyi numunelerini veren Safevî dönemi hat ustası 'İmâd-ı Hasenî [ö. 1615]'nin talebelerinden Dervîş 'Abdî Efendi [ö. 1647]'den hat talim ettiği, Molla 'İmâd'ı kışkandıracak derecede iyi bir hattat olduğu söylenir.³³ Hüsâmî'nin eğitim aldığı Buhâralı Dervîş 'Abdî, İsfahan'da Molla 'İmâd'dan nestalik hattını meşkeder ve talik olarak bilinen nestalik hattının Molla 'İmâd üslubuyla Osmanlılara intikalinde ilk halkayı teşkil eder.³⁴ Bu bakımdan Dervîş 'Abdî Efendi'nin talebesi olması hasebiyle hat sanatında kuvvetli bir halkanın temsilcisidir. Ancak kaynaklarda onun meşklerine dair herhangi bir kayda rastlanamamıştır.³⁵

---

³¹ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 2/2, Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, s. 1706.; Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı, C. 1, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 191.

³² Rızâ, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Haz. Gencay Zavotçu, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009, s. 181.; Mustafa Mucib, *Tezkire-i Mucib (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük)*, Haz. Kudret Altun, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 28.; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 2/2, Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, s. 1560.

³³ Güftü, *Güftü ve Teşrifâtı 'ş-Şu 'arâsı*, Haz. Kaşif Yılmaz, AKM Başkanlığı Yay. Ankara 2001, s. 117.; Rızâ, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Haz. Gencay Zavotçu, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009, s. 181.;

³⁴ M. Uğur Derman, "Dervîş Abdî-i Mevlevî", *TDVİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 190-191
Hüsâmî'nin dışında Dervîş Abdî Efendi'den hat talim eden diğer şairler şunlardır: Cevrî (ö. 1669), Ahmed Tıflî (ö. 1660), Şeyhülislam Sun'îzâde Seyyid Mehmed Emin (ö. 1665), Şeyhü'l-İslam Tulumcuzâde Abdurrahman (ö. 1670), Şeyh Sun'ullah (ö. 1684), Kazasker Beyâzîzâde Ahmed (ö. 1687).

³⁵ Osmanlı hattatları üzerine yapılan çalışmalarda Hüsâmî'nin hat örneklerine dair bir kayda yanı sıra herhangi bir bilgiye dahi raslanamamıştır. Bakılan kaynaklardan Hüsâmî'nin döneminde ve sonrasında yazılan kaynaklarda Nefes-zade İbrahim (ö. 1650)'in *Gülzârî Savab*'ı, Suyolcuzade Mehmed Necib (ö. 1758)'in *Devha-tül-Küttab*'ı, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn'in *Tuhfe-i Hattâtîn*'i vb. gibi hattatlar ve eserleri ile ilgili eserlerde hem herhangi bir hat örneğine ne de hayatına dair bir bilgi yer alır.

Hüsâmî'nin kişiliği, inancı ve yaşantısına dair tek kaynak Güftî'nin *Teşrîfâtı 'ş-Şu 'arâ'*sıdır. Hüsâmî'nin ölümüne tarih düşüp yaşantısı ile ilgili ayrıntılara değinen Güftî'nin onu yakînen tanıdığını gösterir. Güftî onunla ilgili şunları söyler: “Seyahat amacıyla bir dönem ayrıldığı Edirne'ye tekrar dönen Hüsâmî, Gülşenîlik yoluna bağlanmıştır. Tarikatte makbul sayılan halifelik makamına meyletmemiş, yerine uzleti tercih ederek şiirle meşgul olmuştur. Gûşe-nişîn olup uzlete çekildikten bir süre sonra evi safa meclisine dönmüştür. Züht ve takvayı terk edince bu defa evi heveskârların mabedine dönüşmüştür. Biçarelerin uğrak mekânı olan bu evde zahitler ibadetle, kalenderler ise karın doyurma derdiyle keyif sürerlermiş. Bu ortamda zikir ve tesbihi, yani ibadeti, terk ederek yeme içme düşkünü bir abdala dönüşmüştür.”³⁶ Bu nakilden hareketle onun hayatının belli bir döneminden itibaren Gülşenîlikten Melamîliğe kaydığı söylenebilir. Onun bu halinin tasvir edildiği Güftî [ö. 1088/1678]'nin *Teşrîfâtı 'ş-Şu 'arâ'*sındaki ifadeler şöyledir:

Hücreci cāy-ı lāzimü 't-teşrîf

Bā-ḥuşuşā o cāygāh-ı laṭîf

Hoş-nigārān-ı çār-tāk-ı kazā

Der ü bāmında eylemiş imlā

Hānesi kûşe-i şafā-teşvîş

Ġam-perestān-ı Rūma dārü 'l-'ayş

Bārekallāh ḥāne-i mūr-ı meymūn³⁷

Ki ser-ā-pāy-ı tarḥı hep mevzūn

Olmış ol ḥāne-i ḥired-me'men

Bī-nevāyān-ı 'āleme mesken

Anda olmuş ḥarîf-i dā'ire-res

Hānkāh-ı verā' künişt-i heves

Nefes-zade İbrahim, *Gülzârı Savab*, Tashih: Kilisli Muallim Rıfat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul 1938, 119 s.; Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devha-tül-Küttab*, Haz. Kilisli Muallim Rıfat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul 1942, 160 s.; Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Tuḥfe-i Hattâtîn*, Haz. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul 2014, s. LXXXVIII + 752 s.

³⁶ Güftî, *Güftî ve Teşrîfâtı 'ş-Şu 'arâsı*, Haz. Kaşif Yılmaz, AKM Başkanlığı Yay. Ankara 2001, s. 116-118.

Güftî'nin hezl-âmîz tarzda yazdığı tezkiresindeki bu ifadelerin aksini gösteren bir bilgiye rastlanmadığı gibi Hüsâmî'nin hemşehrîsi olması, ölümüne tarih düşürmesi ve ondan yaklaşık üç sene sonra vefat etmesinden hareketle onunla ilgili nakillerin itibar edilesi bilgiler olduğu düşünülmektedir.

³⁷ Vezin aksamaktadır.

Ëtmede merdümân-ı zühd-meniş
Güft ü gūy-ı namāz-ı zühdi-ħoriş
Eyler anda ħalenderân-ı cihân
*Nīm-ħurş-ı hilâl-i rüzeyi nân*³⁸

Abdülbaki Gölpınarlı *Melâmîlik ve Melâmîler* kitabında Hüsâmî'nin ikinci devre melâmîsi Lâmekânî Hüseyn Efendi [ö. 1035/1625]'nin müridi olduğundan bahsederve onun müridi olduğu kanaatini şu şekilde dillendirir:

Lâmekânî Hüseyn Efendi'nin ölümü üzerine mezar taşına Hüsâmî mahlaslı bir şair tarafından tarih manzumesi yazılmıştır. Gölpınarlı, bu tarih manzumesindeki mahlasın kime ait olduğunu araştırırken 1634 [h. 1044] tarihli Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 800'de kayıtlı bir mecmuada Hüsâmî mahlaslı birkaç şiire rastlar ve gazellerinden birisinin Oğlan Şeyh İbrâhîm Efendi [ö. 1655] ve Sarı 'Abdullâh [ö. 1660] tarafından tahmis edildiğini tespit eder. Rızâ, tezkiresinde Hüsâmî mahlasını kullanan Dervîş Hasan'ın Edirneli bir Gülşenî dervişi olup takkecilikle geçindiğini naklederek 1638 [h. 1048] tarihinde Bağdat fethine tarih düştüğünü belirtir. Söz konusu mecmua ise Bağdat fethinden 4 sene evvel derlenmiştir. Bu karinelere yola çıkarak Lâmekânî Hüseyn Efendi'nin vefatına tarih düşen Hüsâmî'nin *Tuhfetü'l-Emsâl* müellifi Dervîş Hasan Hüsâmî'den başka biri olamayacağına hükmeder. Gölpınarlı, Hüsâmî'nin Gülşenîliği hususunda ise Gülşenîlerin o zamanlar Melâmîler gibi mülhit sayılmasından dolayı Rızâ'nın Melâmî yerine Gülşenî dediğini savunur. Gölpınarlı ayrıca Güftî'nin Hüsâmî'yi tavsif ettiği yerde onun melâmî-meşreb bir hayat sürdürdüğünü söylemesi Dervîş Hasan Hüsâmî'nin melâmî olma ihtimalini kuvvetlendirdiğini belirtir.³⁹

Güftî'nin Hüsâmî'nin bağlılığına dair söylediği:

Gülşenî-meslek-i fezâ-yı cihân
Râst-gerd-i tarîka-i rindân

beytindeki “*Gülşenî-meslek*” ibaresi onunla ilgili diğer değerlendirmelerin kulak ardı edilmesine sebep olmuştur. Aynı durum Ahmed Bâdî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'sinde de tekrarlanıp açığa kavuşmaz. Nitekim bu duruma, yani onu melâmîliğe yönelişine,

³⁸ Güftî, *Güftî ve Teşriḫâtı 'ş-Şu'arâsı*, Haz. Kaşif Yılmaz, AKM Başkanlığı Yay. Ankara 2001, s. 118.

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 85-86.

Abdlbaki Gölpinarlı *Melmler ve Melmlik* adlı eserinde yukarıdaki çıkarımların ardından açıkça değinir. Mahmut Erol Kılıç'ın da "*Hsm*" *Mahlaslı Uşşk Şirin Kimliğini Araştırırken Bir Hamzav Melm Şiri Mehmed Şf'yi Keşfetmek* alt başlıklı "*İki Dvan Hakikatte Kime Aittir*" makalesinde -isim benzerliğinden dolayı Dervş Hasan Hsm'ye değindiği kısımda- Gölpinarlı ile aynı grşu paylaşıır.⁴⁰

Her ne kadar Glşen olarak şohret bulsa da daha net bir ipucu olmadığından Gft'nin tavsifi ve Gölpinarlı'nın değerlendirmelerinden hareketle onun -en azından- hayatının belli bir döneminden sonra bu halkadan çıktığı söylenebilir.

Vefatı:

Ahmed Bd'nin *Riyz-ı Belde-i Edirne*'sine göre: Edirne'nin Yeniimaret Mahallesi'ndeki Mesudiye Camii⁴¹ haziresine defnedilen Hsm'nin mezar taşında Gft Ali Efendi'nin söylediği Şu tarih manzumesi yer almaktadır:

Gitdi Őn-i 'md Rmuñ
Eyleyüp 'azm-i beķ terk-i cihn
ķbrini nr ile meml kıla Hķ
Cilve-gh ola 'arş-ı Raħmn
Fevtine düşdi bir a'l trħ
ķabr-i Dervş Hasan ola cinn⁴²

⁴⁰ Mahmut Erol Kılıç, "İki Dvan Hakikatte Kime Aittir", *Mertol Tulum Kitabı*, Haz. Ahmet Kartal - Mehmet Mahur Tulum, Sivrihisar Belediyesi Kültür Yay, İstanbul 2017, s. 467.; Abdlbaki Gölpinarlı, *Melmlik ve Melmler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 85.

⁴¹ Bugünkü II. Bayezid Cmii imareti yakınlarında bulunan Mesdiye Cmii'nden geriye herhangi bir iz kalmamıştır. Onun akbeti ile ilgili Riyz-ı Belde-i Edirne'nin "Ravzatü'l-Cevmi'i'ş-Şerife" bölümünde Şu ifadeler yer almaktadır: "*Mihalkoķ Mahallesinde Sultn Byezid Caddesinde on beşinci numarada Sultn Byezid Cmi-i Őerif civrında Tunca Nehri kurbunda vki Mesdiye cmi-i Őerifdir ki sakf aħřabdandır, bir minaresi vardır... Ahren müşrif-i harap olmakla Drssade ağası Musli Ağa tarafından cmi-i Őerif olmak üzere bin yetmiş alt tarihinde müceddeden bin olunmakla kaps blsndaki mermer levhaya hkk edilmiş olan işbu tarih bi'l-istinsh bu mahalle terkm edilmiştir... Tarih: **Deh düşüp dedi o cmi' tarihna mimr-ı carh / Oldu hakk cmi-i mes'd beyt's-slihn (1076/1666). Bin iki yüz seksen tarihinde (1864) münhedim olmakla minaresi essndan mad mahallinde eser-i bin kalmamış...**"*

Ahmed Bd Efendi, *Riyz-ı Belde-i Edirne*; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 1/1, Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, s. 120.

⁴² Ahmed Bd Efendi, *Riyz-ı Belde-i Edirne*; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 2/2, Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, s. 1706.

Tarih Manzumesi: *ķabr-i Dervş Hasan ola cinn*: ق : فبر درويش حسن اوله جنان : 100 + ب : 2 + ر : 200 + د : 4 + ر : 200 + و : 6 + ی : 10 + ش : 300 + ح : 8 + س : 60 + ن : 50 + ا : 1 + و : 6 + ل : 30 + ء : 5 + ج : 3 + ن : 50 + ا : 1 + ن : 50 = 1086.

Ḥüsāmî'nin tarih manzumesine göre ölüm tarihi 1086 (m. 1676)'dır. Ancak Aḥmed Bādî ölüm tarihini “*bin seksân beş târihinde vefât idüp...*” şeklinde manzumede çıkan rakamın bir eksikliğini işaret etmiş olsa da burada manzumenin işaret ettiği rakam, yani hicrî 1086 (m. 1676), esas alınmıştır.

Aynı dönemde yaşamaları ve Edirneli olmalarından dolayı kaynaklarda Dervîş Ḥasan Ḥüsāmî ile karıştırılan bir de **Kâtîp Ḥüsāmî** vardır. Bu karışıklığın sebebi kaynaklardaki kişilerin isim ve doğum yerlerinin aynı olması sebebiyle aynı kişi sanılmasıdır. Öyle ki *Tuḥfetü'l-Emṣâl*'in müellifi Dervîş Ḥasan Ḥüsāmî'den bahseden kaynaklar *Tezkire-i Rızâ*, *Teşrifâtü'ş-Şu'arâ*, *Tezkire-i Mucîb* ve *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'dir. Diğer şair Katip Ḥüsāmî'den bahseden kaynaklar ise *Enṣü'l-Müsâmirîn*, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* ve *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'dir. Her iki şairden ayrı ayrı bahseden ilk kaynak Ahmed Badî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'si olmakla birlikte, iki şairin aynı kişi olduğu sanılarak değerlendirme yapan ilk kaynak *Tuḥfe-i Nâilî*'dir.

Yukarıda zikredilen kaynaklardan Ḥüsāmî'nin ölüm tarihini zikreden tek kaynak *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'dir. Tezkirelerdeki bilgileri derleyen kaynaklardan Mehmed Nâil Tuman'ın *Tuḥfe-i Nâilî*'si ve İ. Hakkı Aksoyak'ın Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'ndeki “Gülşenî Dervîş Ḥasan Ḥüsāmî” maddesinde Ḥüsāmî, 17. Yüzyılın başında vefat eden hemşehrîsi Katip Ḥüsāmî ile karıştırılır. Edirneli Katip Ḥüsāmî ile ilgili kaynaklardaki bilgiler şöyledir:

Edirneli şair Divân-ı Hümâyun kâtibi olup bir dönem Güzelce Mahmud Paşa'nın kitabetinde hizmet etmiştir.⁴³ Cigalazâde yahut Cigalazâde Sinan Paşa [ö. 1014/1606] I. Ahmed'in emriyle 1604 yılında İran seferine görevlendirilir. Kâtîp Ḥüsāmî de onunla birlikte sefere katılmıştır. Cigalazâde'nin Tebriz üzerine yürümekte olan Şah Abbas'ı karşılamak amacıyla Revan'a doğru giderken Urumiye gölü civarında bozguna uğrar. Beraberinde olan Katip Ḥüsāmî de onunla beraber Diyarbakır'a gelir.⁴⁴ Aḥmed Bādî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'sinde “*Bin on dört târihinde [h. 1014] Cigalazâde Sinân Paşa ile Acem*

⁴³ *Enṣü'l-Müsâmirîn*'de “Güzelce Mahmud Paşa'ya reis olmuştur” şeklinde geçmektedir. Bu ifade çevirideki muhtemel bir dikkatsizlikten kaynaklanıyor olmalı.

Abdurrahman Hibrî, *Enṣü'l-Müsâmirîn*: Edirne Tarihi 1360-1650, Haz. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne 1996, s. 126.; Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, Matbaa-i Âmidî, Âmid 1327, s. 214; .; Aḥmed Bādî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 2/2, Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, s. 1705.

⁴⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, “Cigalazâde Sinan Paşa”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 525-26.

seferine gidip Diyarbekirde vefât eyledi.”⁴⁵ ifadesiyle 1605-06 yıllarında, ‘Ali Emîrî’nin *Tezkire-i Şu ‘arā-yı Âmid*’inde “... *Sinân Paşa da Diyarbekire ‘avdet eylediginden şâhib-i tercüme de 1016 senesinde şehrimüzde vefât eyledi*”⁴⁶ ifadesiyle 1607-08 yıllarında Diyarbakır’da vefat ettiği bildirilir.

Tuhfe-i Nâilî’nin kaynaklarından *Tezkire-i Şu ‘arā-yı Âmid*’de Hüsâmî’nin ölüm tarihi 1607-08 [h. 1016] olarak verilmiştir. Ancak bu Edirneli **Katip Hüsâmî**’nin ölüm tarihidir. Mehmed Nâil Tuman, Dervîş Hasan Hüsâmî’nin Bağdat fethine düşülen tarih manzumesinden [1048/1638] yola çıkılarak Hüsâmî’nin ölüm tarihinin hatalı olabileceğini yahut kaydedilmediğini belirtir. Yani kaynaklardaki eksik bilgilerden dolayı farklı kişilerden bahsedildiği anlaşılamamış ve böyle bir çıkarımda bulunulmuştur.

Bununla beraber Aksoyak’ın *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’ndeki “Gülşenî Dervîş Hasan Hüsâmî” maddesinde, kaynak olarak *Tuhfe-i Nâilî* kullanıldığı hâlde tarihsel çelişki üzerine herhangi bir şey söylenmemiştir. Dervîş Hasan Hüsâmî’nin 1607 [h. 1016]’de Diyarbakır’da vefat ettiği ve vefatından 31 sene sonra gerçekleşen 1638’deki Bağdat fethi için tarih manzumesi yazdığı ifade edilerek hataya düşülmüştür.⁴⁷

1.2. Şairliği

Halihazırda onun şairliğini tetkik için elde yeterince şiiri bulunmamaktadır. Bu yüzden bu başlığın altını doldurmak bu çalışmaya müyesser olmayacaktır. Biyografik kaynaklarda ve *Tuhfetü’l-Emsâl*’de onun şairlik yönü vurgulanmış olsa da divanının varlığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Burada onun şiirine ve üslubuna dair naklolun değerlendirmelerle ona ait şiirlere yer verilecektir.

Güftî’nin *Teşrifātu’ş-Şu ‘arā*’sına göre: Nükteli, hoş ibareli ve sade söyleyişli olmakla birlikte Mevlânâ Celâle’ d-dîn Rûmî’nin *Meşnevî-i Ma’nevî*’sini okuyup bilen ve Farsça söyleyen bir şairdir. O ince yaratılışlı bir edip, yaratılışı yüce bir kişiliktir. Şiiri her ne kadar latif ve rana olsa da hat sahasında zirvededir. Ancak o, bununla

---

⁴⁵ Ahmed Bādî Efendi, *Riyāz-ı Belde-i Edirne; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 2/2, Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, s. 1705.

⁴⁶ Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu ‘arā-yı Âmid*, Matbaa-i Âmidî, Âmid 1327, s. 214.

⁴⁷ Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı, C. 1, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 191.; <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5136> (Tarih: 03.03.2019).

övnmez. Mizacından ötürü nazım yoluna rağbet edip şiirle kudretini beyan eder. Şiirindeki remzlerin anlaşılmasında karakteri oldukça önemlidir.⁴⁸

Tezkire-i Rızâ'da gönül alıcı sözleri, benzersiz şiirleri olduğu ifade edilir.⁴⁹ Onun şuara tezkirelerinde geçen yegâne şiiri Bağdat fethine düştüğü tarih manzumesi için. “*Hakkâ ki iskat vechi üzre bundan a ‘lâ târîh-i zîbâ olmaz*” diyerek övgüde bulunur.⁵⁰

Şiirleri

İncelenen kaynaklarda Hüsâmî'nin şairliğine sıkça vurgu yapılsa da onun divanının varlığına dair herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Onunla ilgili *Tezkire-i Rızâ*, *Tezkire-i Mucîb* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de IV. Murâd'ın Bağdat fethine düştürdüğü tarih manzumesi zikredilir:

Lafzen ü ma ‘nen târîh-i fethe
Gördüm ki yârân haylî ‘acizde
Dedim Hüsâmî pes bî-tevaqquf
Bağdâd alındı *bin kırk sekizde*⁵¹ [h. 1048/m. 1638]

Bunun dışında Gölpınarlı'nın nakli üzere, Hüsâmî'nin İbrâhîm [ö. 1065/1655] ve ‘Abdullâh Efendi [ö. 1071/1660] tarafından tahmis edilen gazeli şudur:

1. Gülşen-i cennet dilerseñ külhan-ı dünyâyı ço
Yâr-i gül-vech ister iseñ gülşene bakmayı ço
Sen saña gel sendedür yârüñ yabanda arama
Bağma aşğa yukaru esfel ü a ‘lâyı ço
3. Şüret-i Raḥmānı gör mir’ât-ı ḳalbüñde bugün
Münkirüñ bağma sözine va‘de-i ferdâyı ço

⁴⁸ Güftî, *Güftî ve Teşrîfâtü ‘ş-Şu ‘arâst*, Haz. Kaşif Yılmaz, AKM. Başkanlığı Yay. Ankara 2001, s. 116-118.

⁴⁹ Rızâ, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Haz. Gencay Zavotçu, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009, s. 181.

⁵⁰ Rızâ, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, s. 181.

⁵¹ Kıt‘a olarak ifade edilse de Rubai vezinli bir manzumedir. Aksi hâlde aruz kusurları bulunmaktadır. Rızâ, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Haz. Gencay Zavotçu, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009, s. 181.; Mustafa Mucîb, *Tezkire-i Mucîb (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük)*, Haz. Kudret Altun, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 28.; Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı, C. 1, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 191.

- Haḡ Te‘ālā kim muhīt-i külli şey’dür zāt-ile
Zübde sensin ‘arş-i raḡmān sendedür eşyāyı ḡo
5. Çek elüñ iki cihāndan cānuñı étgil fidā
Tālib-i didār iseñ dünyāyı ḡo ‘uḡbāyı ḡo
Evliyāullāha uy gel baḡma ehl-i zāhire
Bir alay ehl-i ḡaraz pür-hīle nā-bīnāyı ḡo
7. Ey Ḥüsāmī on sekiz bin ‘ālemüñ esrārına
Çünki mazḡar düşdi ḡöñlüñ geç bu hüy u hāyı ḡo⁵²

Gölpınarlı’nın *Melâmiler ve Melâmîlik* kitabında söz konusu gazeli Oḡlan Şeyḡ İbrāhīm Efendi ve Sarı ‘Abdullāh tarafından tahmis edildiḡi belirtirse de sadece Sarı ‘Abdullāh Efendi’nin tahmisi verilmiştir.⁵³ Tarihi olarak aynı devirde yaşamaları ve Ḥüsāmī’nin de melâmî olduḡu gibi işaretlerden yola çıkarak ona ait olduḡu düşünölen bu gazele Gölpınarlı’nın eseri dışında deḡinen olmamıştır. Bu açıdan gazelin ona aidiyeti şüphelidir.

Nitekim kaynaklarda geçmese de *Tuḡfetü’l-Emsāl*’de pek çok maddeye şahit (örnek) olarak yazdıḡı manzumeleri “şâirin şu beytinden” ve “beyt-i İ” yahut “kıt ‘a-i İ” gibi başlıklarla belirtir. Ondan bahseden kaynaklardaki birkaç manzumenin yanı sıra *Tuḡfetü’l-Emsāl*’de Ḥüsāmī’ye ait 101 beyit, 4 rubâi ve 11 kıta (22 beyt), yani 116 manzume yer almaktadır. Bu şiiirlere şairler dizininde işaret edildiḡinden burada numune olarak birkaçı verilecektir:

⁵² Abdölbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 86.

⁵³ Abdölbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 140.; Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi No: 800, vr. 53^a.

Tahmisin başlıḡı ile ilk ve son bendi şu şekildedir: **Gazel-i Ḥüsāmī Tahmīs-i ‘Abdullāh Efendi**

I.

1. Tārik-i dünyā olup ey dil ḡamu sevdāyı ḡo
Gel řarāb-ı ‘aşkı nüş ét bu ḡuru ḡavḡāyı ḡo
3. *Leyse fi’l-keḡni sevāhu* fāni u ifnāyı ḡo
ḡülşen-i cennet dilersen külḡana baḡmayı ḡo
5. Yār-i ḡül-veç ister iseñ ḡülşene baḡmayı ḡo

VII.

1. Gel sen ‘**Abdullāh** çü geldüñ bu fenā bāzārına
Yokluḡa şat kendüñi baḡma cihān ḡülzārına
2. Ŧut mücellā ḡalbüñi mazḡār ola envārına
Ey **Ḥüsāmī** on sekiz bin ‘ālemüñ esrārına
5. Çünki mazḡar düşdi ḡöñlüñ geç bu hüy u hāyı ḡo

Beyt-i lî Dilâ der bezm-i ‘eyş u nûş-i rindân

Zi-la‘l-i yâr gîrend âb-i dendân

[Ey Gönül! Rintlerin muhabbet meclisinde sevgilinin sulu meyve (gibi) lal kırmızısı dudığını meze ederler.]

Beyt-i lî Tâkatem ber-bâr-i miñnet âzmüdü pîş ez in

Âzmüde âzmüden râ peşimânî dehed

[= Bundan önce mihnet yüküyle tahammülüm sınanmıştı. Denenmiş (tekrar) denemek pişmanlık getirir.]

Beyt-i lî Şafâ-yi hurremî n’âyed be-dil kûr

Siyeh-dil bâşed elbet çeşm-i kâfûr [Hüsâmî]

[= Gönül gözü kör olana mutluluğun safası erişmez. (Bu yüzden) kötümser bakanın elbette kalbi karadır.]

Khı‘a-i lî Çu câhil der’in dehr-i por-i ‘tibâr

Zi-nâdânî cüyâ-yı kerr u fer est

Ne-dâned ki merdî meşel gofte est

Har er cull-i atlas be-püşed har est [Hüsâmî]

[= Çünkü cahil, ibret dolu bu dünyada ahmaklığı sebebiyle gösteriş ve caka peşindedir. Birinin “Eşeğe altın semer vursan eşek yine eşektir” dediğini bile bilmez.]

Rubâ‘î-i lî ‘Âşık şodenem zi-dil-sitânî bâşed

Rosvâ şodenem zi-mihr-bânî bâşed

Z’ân gofte be-gû çe’i heves h’âce-i ‘eşq

Kâlâ-yî nikû zi-her dukânî bâşed [Hüsâmî]

[= Ona âşık oluşum çekiciliğindedir. Rezil oluşum cana yakınlığındandır. Ey aşk üstadı! İyi kumaş, nereden olursa olsun iyiyse söyle, bu heves neyin nesidir?]

1.2.1. Eserleri

Hüsâmî’nin eserlerine dair bildiğimiz Osmanlı dönemi kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanamadı. Ancak son dönemde yapılan bibliyografik çalışmalardan Yusuf Öz’ün *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* adlı eserinde⁵⁴ *Tuhfetü’l-Emsâl*’e ve

⁵⁴ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça Türkçe Sözlükler*, TDK, Ankara 2010, s. 199-200.

Sadık Yazar'ın *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* adlı yayımlanmamış doktora tezinde⁵⁵ hem *Tuḥfetü'l-Emsâl*'e hem de *Nüzhet-nāme* adlı bir tercümesine işaret edilmiştir.

1.2.1.1. Tuḥfetü'l-Emsâl

Teze esas konusu olan eser hakkında “Tuḥfetü'l-Emsâl'in İncelenmesi” başlıklı kısımda detaylı bilgi verilecektir.

1.2.1.2. Nüzhet-nāme

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi No: 1299'da bulunan bu risale bir mecmua içerisinde kayıtlıdır. *Nüzhet-nāme*, *İlm-i Mûsikî-i Türkî* başlığıyla 45b-50b varakları arasında yer alır.

Bu telif bir eser olmaktan ziyade 'Abdu'l-mü'mîn [ö. 693/1294]'in *Kitābu'l-Edvār fî Ma'rifeti'n-Negāmî ve'l-Edvār*⁵⁶ adlı eserinden iktibasla kaleme alınmıştır. Müellifin tam künyesi Şafiyü'd-dîn 'Abdu'l-mü'mîn b. Yûsuf b. Fâhir el-Urmevî'dir. 20'li yaşlarında yazdığı bu eser, kendinden sonraki pek çok mûsikî nazariyatçısının kaynağı olması bakımından önem arz eder.

Dervîş Hasan Hüsâmî'nin *Nüzhet-nāme*'si 'Abdu'l-mü'mîn'in eserinde yer alan mûsikînin ihtirâ, makamları, bunların nasıl algılandığı, günün hangi saatlerinde hangi makamın münasip olduğu gibi konulardan bahseder. Ayrıca mûsikînin hikmetini, mûsikî dinlemenin faydaları ile bunun delil ve neticelerinin özeti mahiyetindedir.

Başı: “Şalla'llāhu 'aleyhi ve 'alā ālihi ve şaḥbihi ecmā'in ez-în cānib işbu muḥarrir-i *Nüzhet-nāme*-i girāmî ya'nî Dervîş Hasan-ı Gülşenî şehîr bi-Hüsâmî el-Edrenevî...”

Sonu: Fā'il-i muṭlaḳdan özge nesne yoḳdur arada
Görsen idrāk eylemezseñ bilki sendendür kuşūr
Temme't-te'lifāt bi'avni'l-meliki'l-vehhāb

---

⁵⁵ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 964 ve 1156.

⁵⁶ Mehmet Nuri Uygun, *Safiyuddîn Abdulmu'min Urmevî ve "Kitābu'l-Edvār"ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 18, 29.

2. BÖLÜM: TUHFETÜ'L-EMSÂL'İN İNCELENMESİ

Hüsâmî'nin hemen her kaynakta şairlik ve hattatlık yönü vurgulanmaktadır. Bununla birlikte şuara tezkirelerinde şiirleri yahut divanı ile birlikte bu çalışmanın konusu olan *Tuhfetü'l-Emsâl*'e işaret edilmez. Eserleri kısmında değinildiği üzere biyografik kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiş, bibliyografik kaynaklardan Sadık Yazar ile Yusuf Öz'ün doktora tezlerinde bu eserlere işaret edilmiştir.

Çalışmaya esas alınan *Tuhfetü'l-Emsâl*, Farsça mesellerin izah edildiği Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir metindir. Madde başları Farsça, açıklamalar Osmanlı Türkçesi ve şahit/örnek beyitler Farsçadır. Eserin müellif hattı ile birlikte 4 nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin dibâcesinde sebep-i telif ve kaynaklarına dair detaylar bulunur. Şöyle ki:

“İşbu muharrir-i *Tuhfetü'l-Emsâl* **Hüsâmî**-i kem-sermâye-i bâzâr-ı kemâl neçe müddet eş'âr-ı şu'arâyü'l-evvelîn ve âsâr-ı üdebâ-yı âhîrîn tettebbu'ında olup lâkin elfâz-ı ebyât-ı A'câmda neçe nükât-ı rûzmerre-i 'acîbe ve neçe mecâzât u isti'ârât-ı gâribe ve 'ibârât [u] mişâlât-ı nâ-şinîde vâkı' olmuşdur ki fehminde 'aql kâşır ve derkinde fikr hâsirdür. *Râğiben li't-teshîl* yine memâlik-i A'câmda te'lîf ü taşnîf olunan kütüb-i emşâlden ez cümle *Şeref-nâme-i Yezdîden* ve *Edât-ı Fuzalâdan* ve *Sürürî-i 'Acemden* ve *Mîrek-i Belhîden* ve *Düsturu'l-'Amel-i Riyâzîden* her ne ki durûb-ı emşâl-i A'câm maqûlesinden vâkı' oldu ise kemâ hüve'l-vâcib cem' ü tahrîr ü tedkîk ve izâh u ifşâh u tahkîk édüp beyân eylemişdür. Hattâ şu'arâ-yı kudemâdan her meseli mü'eyyed bir şâhid ki îrâd olunmamışdur aña münâsib bir beyt-i şâhid-i ra'nâ tertîb édüp **İ** işâretiyle cümleden mümtâz u müsteşnâ kılmışdur. Erbab u fazl u kemâlden mes'ûldür ki vâkı' olan sehv ü hatâyâyı zeyl-i kalem-i 'afvları ile setr ü îslâh buyuralar. *Ve bi'llâhi'l-'işmehu ve't-tevfîk.*”⁵⁷

Yukarıda belirtildiği üzere müellif, Farsça yazan şair ve ediplerin şiir ve eserlerini okuyup incelerken oldukça fazla günlük kullanımdaki ayrıntılara, bilinmedik mecaz ve istiarelere, az kullanılan ibare ve misallere şahit olmuştur. Bunların anlaşılmasında mevcut kaynakların yetersiz kalması üzerine Farsça telif ve tasnif emsal kitaplarından *Şeref-nâme-i Yezdî*, *Edât-ı Fuzalâ*, *Surürî-i 'Acem*, *Mîrek-i Belhî* ve *Düsturu'l-'Amel-i Riyâzî*'den her ne nakl olunduysa onları derleyip inceleyerek eksik yahut kapalı bazı misalleri açıkça beyan etmiştir. Hatta söz konusu eserlerde ilgili meseli içeren bir örnek sunulmadığı durumlarda ise maddeye uygun olarak bir beyit/manzume yazmış ve “İ” ibaresiyle diğerlerinden ayırarak kendine ait olduğunu

⁵⁷ Derviş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599, vr. 1^b.

vurgulamıştır. Farklı eserlerden yararlanmasının yanı sıra kendi manzumeleri ile esere telif hüviyeti kazandırılmıştır.

2.1. Tuḥfetü'l-Emsâl'in Kaynakları

Osmanlı'nın dil ve düşünce dünyasını en fazla etkileyen dillerden biri şüphesiz Farsçadır. Osmanlı şiirinin kelime kadrosunu etkilediği kadar Osmanlı Türkçesinin gramer yapısına da ciddi tesirleri olmuştur. Farsçayla irtibatın başladığı ilk devirlerden bugüne kadar üretilen tüm eserlerde bu tesir çeşitli boyutlarda kendini gösterir. Nitekim yapılan çalışmalar bu durumun doğal bir neticesi olarak etkileşimin boyutunu sergiler. Söz konusu etkileşim, Fars dilli sözlüklerin sayısının her geçen dönemde artmasını sağlamıştır. Hüsâmî'nin *Tuḥfetü'l-Emsâl*'i de bunlardan birisidir. Anadolu'da yazılan sözlüklerle ilgili Yusuf Öz'ün *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*⁵⁸ adlı eserinde manzum ve mensur biçimde tertip edilen sözlüklerden -tespit edilen- 147 tanesi kronolojik bir liste ile sunulmuştur.

Her birisi kendi çağının ihtiyacına göre çeşitli sebeplerle telif edilen bu eserlerin bir çoğu öncekilerden istifade etmiş, düzeltme ve eklemelerle sözlüklerini geliştirmişlerdir. Hüsâmî de *Tuḥfetü'l-Emsâl*'i tertip ederken bazı eserlerden yararlanmış ve dibâcesinde bu eseri tertip ederken yararlandığı lügatlere yer vermiştir. Müellifin kaleminden kaynaklarla ilgili ifadeler şu şekildedir:

“...Memâlik-i A'câmda te'lîf ü taşnîf olunan kütüb-i emşâlden ez cümle *Şeref-nâme-i Yezdîden* ve *Edât-ı Fuḫalâdan* ve *Surûrî-i 'Acemden* ve *Mîrek-i Belḫîden* ve *Düstûru'l-Amel-i Riyâzîden* her ne ki ḫurûb-ı emşâl-i A'câm maḫûlesinden vâkı' oldı ise kemâ hüve'l-vâcib cem' ü taḫrîr ü tedḫîk ve izâḫ u ifşâḫ u taḫḫîk edüp beyân eylemişdür.”⁵⁹

Hüsâmî'nin istifade ettiği kaynaklara bakıldığında bazısı oldukça hacimlidir. *Tuḥfetü'l-Emsâl*'in kullandığı kaynaklardan daha hacimsiz olması maddelerin belirli bir kıstasla seçildiğini gösterir. Dibâcede müellif, bazı kelimelerin anlaşılmasında mevcut lügatlerin yetersiz kalmasından dolayı bu sözlüğü telif ettiğini beyan eder.

Tarihî sıralamaya göre *Tuḥfetü'l-Emsâl*'in kaynakları:

⁵⁸ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, TDK. Yay., Ankara 2010, s. 79-306.

⁵⁹ Derviş Hasan Hüsâmî, *Tuḥfetü'l-Emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599, vr. 1^b.

2.1.1. Kāḍīhān Bedr Muḥammed-i Dihlevī: Edāt-ı Fuḍalā [tlf. 822/1419]

Kāḍīhān Bedr Muḥammed-i Dihlevī yahut Kāḍī Bedr Muḥammedhān-ı Dehhār tarafından telif edilmiştir. Lakabı Dehhār olarak anılsa da bazı kaynaklarda Dehhār Vāl (دهار وال) yahut Dehhār Yivāl (دهار يوال) şeklinde kaydedilmiştir. Kātib Çelebi [ö. 1067/1657], *Keşfü'z-Zünün*'da onu *el-Berku'l-Yemānī* müellifi 'Allāme Kūṭbu'd-dīn en-Nehrevālī [ö. 990/1582]'nin dedelerinden sayar. *Edāt-ı Fuḍalā* dışında *Düsturu'l-İhvān* adlı bir eseri bulunmaktadır. 'Ali Ekber Dehḥodā'ya göre hicri 7. asrın sonu 8. asrın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir. *Edāt-ı Fuḍalā* Fars şair ve ediplerin pek çoğundan istifade ile Hint sahasında yazılmış ilk Farsça-Farsça sözlüklerdendir⁶⁰.

2.1.2. Şerefe'd-dīn 'Ali Yezdī: Şeref-nāme-i Yezdī [tlf. 828/1425]

İbrāhīm Mīrzā'nın emriyle Şerefe'd-dīn 'Ali b. Şemsü'd-dīn 'Ali Rāzī-i Yezdī [ö. 858/1454]'nin kaleme aldığı *Zafer-nāme* adlı eseridir. Şerefe'd-dīn'in eseri Nizāme'd-dīn-i Şāmī'nin "*Zafer-nāme: Tārīh-i Fütūhāt-ı Emīr Tīmūr-ı Gorgānī*" adlı eserinin devamı sayılır. Ancak buna birtakım bilgi ve manzumeler ekleyerek genişletmiştir. Bu eklemelerle beraber kendinden önceki kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra yeni bilgiler sunması bakımından önemli bir belge hâline gelmiştir. Eserin adı her ne kadar *Zafer-nāme* olsa da müellifinden dolayı *Şeref-nāme* olarak anılmıştır. Yine İbrāhīm Mīrzā'nın isteğiyle 828/1425 yılında Tīmūr hakkında *Mukaddime-i Zafer-nāme* yahut *Tārīh-i Cihāngīrī* adlı eser yazmış ve bu eser bazı *Zafer-nāme* nüshalarının mukaddimesinde yer almıştır.⁶¹

2.1.3. Surūrī-i 'Acem: Ferheng-i Surūrī/ Mecma'u'l-Furs [tlf. 1008/1600]

Künyesi Muhammed Kâsım b. Hâcî Muhammed Kâşânî olan Sürûrî (miladi tarihi XVII. (h. XI.) yüzyılın başlarında bu lügati telif etmiştir. Bu hacimli eser kapsam ve nicelik olarak kendinden önce yazılan sözlüklerden öndedir. Kendinden önceki telif edilen 16 lügatten istifade ile birinde olup diğeri olmayan kelimeleri sözlüğüne almıştır. Arapça-Farsça karışık lügatlerin yanı sıra şiir incelemelerinde kullanılmak üzere Farsça lügate daha çok ihtiyaç duyulduğu düşüncesiyle İbrāhīm Kīvām Fārūķī'nin

⁶⁰ Yusuf Öz, Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, TDK, Ankara 2010, s. 35.; Hamîd Rızâ Kânûnî, Ferheng-i Tuhfetu's-Saâde (Mecmûaî ez Lugat u Istilâhât-ı Fârsî, Arabî, Türkî ve Hindî Karn-ı Dehom ve Yâzdehom-ı Hicrî), *Fasl-nāme-i Mutâlâât-ı Şibh-kāre-i Danişgâh-ı Sîstân ve Belûçîstân*, Yıl: 9, No: 30, Bahar 1396, s. 92.; 'Ali Ekber Dehḥodā, "Dehhār" maddesi, *Lugāt-nāme-i Dehḥodā*, 8. C., Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1998, s. 11292.

⁶¹ Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezdī", *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 550-552.

Şeref-nāme-i Menyeri'si, Şems Fahrî'nin *Mi'yâr-ı Cemālî*'si, Hâfız Übehî'nin *Tuhfetü'l-Ahbab*'ı ve Lütfu'llâh b. Ebü Yûsuf el-Ĥalîmî'nin *Lügat-i Ĥalîmî*'sinin de yer aldığı 16 sözlükten istifade ile bu sözlüğü hazırlamıştır. Arapça kelime ve bilinen Farsça kelimeleri eserine dâhil etmeden hazırladığı bu eser *Tuhfetü'l-Emsâl*'in kaynaklarından birisidir⁶².

2.1.4. Riyâzî Mehmed Efendi: Düstûru'l-'Amel [tlf. 1015/1607?]

Riyâzî Mehmed Efendi [ö. 1054/1644]'nin *Düstûru'l-'Amel*'i Farsça-Türkçe beyitlerden örnekler gösterilen ansiklopedik bir lügattir. Riyâzî, Farsça şiirlerde kullanılan bazı deyim ve özel ifadelerin Türkçe karşılıklarını verir ve bunların geçtiği Farsça şiirlerden örnekler kaydeder. Açıkğöz'ün tespitine göre; 1050 civarında deyim ve özel ifadenin bulunduğu eserin 1607 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir.⁶³

2.1.5. Mîrek-i Belhî: Nevâdirü'l-Emsâl [tlf. 1020/1611]

Künyesi Nakşî-bendî Mîrek Muhammed-i Taşkendî [ö. ?]'dir. *Tuhfetü'l-Emsâl*'de Mîrek-i Belhî olarak geçer. Farsça deyim, atasözü, istilâh, deyim ve bazı kalıplaşmış sözlerin Türkçe açıklamalarını içeren *Nevâdirü'l-Emsâl* [tlf. 1020/1611], Şiraz'da telif edilmiştir. Bu eserde de ilk harf esas alınmış ve eliften başlayarak tüm harfler ilk hecesinin “üstün, kesre ve zamme” sırasına göre tertip edilmiştir. Bununla birlikte 329 madde içeren bu eserde her maddenin sonunda ilgili maddenin geçtiği Farsça şahit/örnek şiirlerin sunulmuştur.⁶⁴

Birçok maddenin aynıyle tekrar edildiği bu eser Ĥüsâmî'nin en çok istifade ettiği kaynaklarından biridir

2.2. Şair Kadrosu

Tuhfetü'l-Emsâl'de pek çok şairden deliller getirilerek maddeler örneklendirilmiştir. Bu şairlerden kimisi üzerine ilmi neşirler yapılmış olsa da kimileri ile ilgili herhangi bir çalışma yer almamaktadır. Olsa bile isimlerinin anıldığı kısa biyografik çalışmalar dışında eserlerine dair herhangi bir işaret yer almamaktadır.

---

⁶² Surûrî-Muhammed Kâsım Bin Hâci Muhammed-i Kâşânî, *Ferheng-i Mecma'u'l-Furs*, Haz. Muhammed Debir Siyâkî, İntişârât-ı Ali Ekber İlmî, Tahran 1338, s. 3-5.

⁶³ Riyâzî Mehmed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuarâ (Tezkîretü'ş-Şuarâ)*, Haz. Namık Açıkğöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara 2017, s. 3-4. (10.07.2019)

⁶⁴ Erem YILDIZ, *Mîrek Muhammed Nakşebendî Taşkendi'nin Nevâdirü'l-emsâl Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017, s. XIII + 237.

Manzumelerden pek çoğunun müellifi bellidir. Bu şairlerle ilgili var olan ve elde edilen kaynaklardan yola çıkılarak ilgili manzumeler kıyaslanmıştır. Ancak bazıları ile ilgili herhangi bir yayın yahut neşre ulaşamadığı durumlarda tespit edilemediğini göstermek adına şair isimlerinin yanına soru işareti “?” konularak vurgulanmıştır: “Benānī ?, Enīsī ?” gibi.

Alfabetik olarak aşağıda verilen tabloda görüleceği üzere bazı manzumelerin şairleri belli değildir. Şairini belirtmeyen manzumelerin bazılarının şairi tarafımızdan tespit edilse de 3 mısra, 111 beyit, 5 rubai ve 4 kıta olmak üzere 123 manzumenin şairi tespit edilememiştir. Şairi bilinmeyenlerin yanı sıra 176 şairden manzumelerin yer aldığı eserde 16 mısra, 1408 beyit, 39 rubâi ve 32 kıta olmak üzere toplam 1495 manzume yer almaktadır.

“Şairler Dizini” başlığı altında metinde yer alan şairler ve şiirlerinin yeri gösterilmiştir. Ancak *Tuhfetü’l-Emşâl*’deki şairleri ve şiir sayılarını görmek amacıyla aşağıdaki tablo düzenlenmiştir.

Şair	Mısra	Beyit	Rubâ’î	Kıt’a	TOPLAM
[?] Şairi Tespit Edilemeyen şiirler	3	111 (1 Ar.; 1. Osm.)	5	4 (2 Beyit)	123
‘Abdu’l-Behāī ?		1			1
‘Abdu’r-rezzāk ?		1			1
‘Acībī ?		2			2
‘Ālemī ?				1 (2 Beyit)	1
‘Alī Naķī		1			1
‘Ārifī ?		1			1
‘Aşşār		24			24
‘Aşķī-i Tebrīzī ?		1			1
‘Atāyī ?		1			1
‘Atīķī ?		1			1
‘İmād Kātīb ?		1			1
‘İşmet-i Buķārī		4			4
‘Örfī-i Şīrāzī		28	1		29
‘Ubeyd-i Zākānī		2	1		3
‘Unşurī		3			3
Abdāl-ı İşfahānī ?		3			3
Āşafī-i Hirevī		24	1		25
Āzerī-i Esferāyinī		1			1
Bābūr		1			1
Bāķī		1 (Osm. Tr.)			1

Başîrî		2			2
Benânî ?		1			1
Beyânî ?		1			1
Bezmî ?		1			1
Bismilî ?		1			1
Ca'fer-i Kazvînî				1 (2 Beyit)	1
Câmî	1	74	3		78
Cemâleddîn-i İşfahânî		1			1
Cemâlî ?		1			1
Daķîķî		1			1
Dervîş-i Dihekî ?	1	2			3
Ebû Şekûr ?	1	3			4
Ebû Turâb ?		1			1
Ebû'l-Ferec		1			1
Ehlî		3		1 (2 Beyit)	4
Emîr Husrev-i Dihlevî		21			21
Emîrî ?		1	1		2
Enîsî ?		1			1
Enverî		39			39
Erşedî ?		1			1
Esedî-i Tûsî		1			1
Eşîrû'd-dîn-i Aşîketî		1			1
Evhadî		17	5		22
Ezrakî-i Hirevî/ Muhtârî-i Gaznevî		1			1
Ferdüddîn 'Atţâr		4			4
Fethu'llâh ?		1			1
Fettâhî-i Nişâbûrî		1			1
Feyzî-i Hindî		6	1		7
Figânî		8			8
Firdevsî		21			21
Ġazâlî ?		1			1
Ġıyâş ?		3			3
Ġulâm Zîrekî ?				1 (2 Beyit)	1
Ĥ'âcû-yı Kirmânî		5			5
Hâfîz	4	89	1		94
Hâfîz/Selmân-ı Sâvecî		1			1
Ĥâkânî		51	1	1 (2 Beyit)	53
Ĥakîm Ruknâ ?		7			7
Ĥalîmî ?		1			1

Hasen-i Dihlevî ?		1			1
Hâşimî ?		2			2
Hâtîfî		46			46
Hayâlî-i 'Acem		3			3
Hayretî ?		4			4
Hezârî ?		1			1
Hilâlî-i Çagatayî		18			18
Humâyûn-ı Esferâyinî		3	1		4
Huseynî-i Hirevî ?		2			2
Husrev ?		8			8
Husrevî-i Serahsî		1			1
Huzûrî ?		1			1
Hümâmî ?				1	1
Hüsâmî		101	4	11 (2 Beyit)	116
Hüseyin Kulu Mirzâ ?		1			1
İbn Yümnî ?		1			1
Kağî Mîr ?		1			1
Kağî Nûr ?		2			2
Kalender Hüseyin ?		1			1
Kâsım-ı Envâr		1			1
Kâsım Gunâbâdî ?		1			1
Kâtibî		35			35
Kaıtrân-ı Tebrîzî		1			1
Kemâl İsmâ'îl		63	7		70
Kemâl-i Hocendî		17		1 (2 Beyit) 1 (3 Beyit)	19
Kişverî ?		1			1
Laıfî ?		1			1
Lebîbî ?		1			1
Lisânî ?		10			10
Mâ' ilî ?		1			1
Maıdümü ?		1			1
Manşür-ı Karabâgî ?				1 (2 Beyit)	1
Mecîrû'd-dîn-i Beylekânî		1			1
Mecnûn ?		2			2
Mecnûn-ı Çep-nevîs ?		1			1
Mecnûn-i Dihekî ?		1			1
Melik-i Kûmî ?		1			1
Mes'ûd-ı Kûmî		1			1
Mes'ûdî ?		1			1
Mes'ûd S. Selmân		1			1
Mevlânâ		16			16

Meylî ?		1			1
Meyrem-i Siyâhî ?		1			1
Mîr Sencer		1			1
Mîr Teşbihî ?		1			1
Mîr Yâdigâr ?		1			1
Mirzâ H̄esâbî ?		1			1
Mirzâ Kâsım ?		1			1
Mîrzâ Ulûg Bey		1			1
Mişâlî ?		1			1
Mu'în ?		1			1
Mu'izzî		3			3
Mubârekşâh-ı Sistânî		1			1
Muhammedkulu Selîm-i Tahrânî		8			8
Muhibbî		1 (Osm. Tr.)			1
Muħlişî ?		4			4
Muhteşem-i Kâşânî		27			27
Müşfikî ?		1			1
Nâsır H̄usrev		1			1
Naşîbî ?		1			1
Nebâtî ?		1			1
Nesîmî ?		1			1
Nevâyî ?		2			2
Nişârî ?		1			1
Nizâm-ı Esterâbâdî		3			3
Nizâmî-i Gencevî		78			78
Refîkî ?		2			2
Riyâzî		7			7
Rûdekî		2			2
Rüşdî ?		1			1
Şâ'ib-i Tebrîzî		29			29
Sâ'ilî ?		1			1
Sa'dî-i Şîrâzî	1	39			40
Şadvî-i Esterâbâdî		1			1
Şafâyî ?		1			1
Sehâbî-i Esterâbâdî			1		1
Selmân-ı Sâvecî	5	82	5	1 (2 Beyit)	93
Senâyî-i Gaznevî		10			10
Şenâyî-i Meşhedî		4			4
Sencer-i Kâşânî		1			1
Seyfâ-yı Bağdâdî ?		1			1
Seyfî ?		5			5
Seyfî-i Buħârâyî		2			2
Seyfüddîn-i		4			4

Esferengî						
Şâh Muhammed-i Nihâvendî ?				1 (3 Beyit)	1	
Şâh Tâhir ?		5			5	
Şâhî-i Sebzvârî		9			9	
Şânî ?		1			1	
Şâpür-ı Tahrânî		2			2	
Şebusterî		1			1	
Şehdî ?		2			2	
Şehîdî ?		4	1		5	
Şems-i Fahrî		6		1 (2 Beyit)	7	
Şems-i Serâyî ?		1			1	
Şerafe'd-dîn-i Şeğerve ?		1			1	
Şerîf-i Tebrîzî ?		2			2	
Şevkî ?		4			4	
Şifâyî-i İsfahânî		14			14	
Tâhir ?		1			1	
Tâlib		7			7	
Tamâmî-i Meşhedî		1			1	
Tarzî ?		1			1	
Tîgî ?		1			1	
Tûsî ?		12		1 (2 Beyit)	13	
Uftî-i Helvâ-ger ?		3			3	
Unsî/Mîr-hâc-ı Hirevî		1			1	
Ümîdî ?		13		2 (2 Beyit)	15	
Vâhidî ?		1			1	
Vahşî-i Bâfķî		15			15	
Vatvât		1			1	
Velî Deşt-i Beyâzî ?		2			2	
Vişâlî ?		1			1	
Vuķū'î ?		2			2	
Zâhîr-i Fâryâbî		6		1 (2 Beyit)	7	
Žamîrî-i Hemedânî				1 (2 Beyit)	1	
Zekî ?		1			1	
Zuhûrî		10			10	
Şâir		Mısra	Beyit	Rubâ'î	Kıt'a	
Toplam	176+1[?]	16	1408	39	32 (30'u 2 / 2'si 3 Beyit)	1495

Tablo 1.

2.3. Tuḥfetü'l-Emsâl'in Kaynaklık Değeri

Tuḥfetü'l-Emsâl, bir yönüyle mecmua mahiyetindeki sözlüklerden ayrılmaktadır. O da kaynaklarda bulunmayan yahut sık kullanılmayan bazı meselleri içeren numunelerin Hüsâmî tarafından yazılmasıdır. Kelime tercihleri üzerinden müelliflerin birbirinden istifade ettiklerini görmek mümkünse de Hüsâmî'nin yazdığı numuneler, kendinden sonraki kaynaklarda onun izini sürmeyi kolaylaştırmaktadır.

Öz'ün Anadolu sahası mesel sözlükleri arasında andığı Muhammed Necîb'in *Lügat-i Tedkîkât-ı Fürsiyye-i Necîb*'i⁶⁵ ile müellifi bilinmeyen *Cevhere*⁶⁶, bu alanda Tuḥfetü'l-Emsâl'den istifade etmeden hazırlanan sözlüklerdir. *Lügat-i Tedkîkât-ı Fürsiyye-i Necîb*'in girişinde Farsça gramer kaidelerinden bahsedilir (1b-9a). Sözlük bölümünde (9a-84b) ise kinayeli kullanımları içeren kelimeleri ihtiva etmesi ve bazı kelimelere şahit beyitler sunması dolayısıyla, Öz'ün de zikrettiği üzere, mazmun ve deyim sözlüğü olarak isimlendirilmiştir.⁶⁷ Ancak tertip usulü ve hacminden yola çıkarak bu eseri bir talim sözlüğü olarak değerlendirmek mümkündür.

Cevhere'nin derkenarında *Lügat-i Ni'metu'llâh*, *Ferheng-i Şu'urî*, *Burhân-ı Kâti'*, *İşlâh-ı Şüfiyye* vb. gibi eserlerden yararlandığı görülmektedir. Ayrıca dibâcesinde ifade edildiği üzere bir talim sözlüğüdür:

“...İlm-i Fürsde benî âdeme zevk ve şevk vürür halâvet ü melâhet bulduğundan ve ekşer zürefâ huşûşân tıflân-ı nev-resîde-i bâ-vefânuñ Fârisî güftârâ ve gâzeliyât u eş'ârâ vefret-i rağbet ve keşret-i maḥabbetleri olup lâkin ba'z-ı işlâḥât ve lügatüñ gâvrine vâşıl ve mezâyâ ve nükâtinuñ künhine nâ'il olmadukların müşâhede edüp... Lügât-i Fârisiyenüñ müşkilâtın ve kinâyât-ı işlâḥât-ı A'câmuñ mu'zilatın ber vefk-i maḳâşid-ı şu'arâ-yı 'Acem bu kitâbda beyân eyledüm... tâlibine taḥşil-i ilm-i Fârisî yessîr ve müṭâla'a edenlere nef'î keşîrdür.” (1b⁶-2a³)

Tuḥfetü'l-Emsâl kendinden önceki sözlüklerden daha fazla madde içerse de sadece nadir kullanımları olduğundan tek başına yeterli olmamıştır. Bu yüzden kendinden sonra gelen eserlere, sadece ona ait misallerin bulunması dolayısı ile, kaynaklık etmiştir. Ondandır istifade eden kaynakların başında *Ferheng-i Şu'urî* gelir. Diğer bir kaynak ise Hâliş İbrâhîm-i Pasarofçevî'nin *Mecma'u'l-Emsâl*'idir.

⁶⁵ Muhammed Necîb, *Lügat-i Tedkîkât-ı Fürsiyye-i Necîb*, Süleymaniye Kütüphanesi Serez No: 3683, 84 vr.

⁶⁶ *Cevhere*, Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa No: 1101, 244 vr.+ (kopuk parçalar).

⁶⁷ Yusuf Öz, Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, s. 243-245.

2.3.1. Ferheng-i Şu'ûrî [tlf. h. 1092/m. 1682]

Tuhfetü'l-Emsâl'den 12 yıl sonra telif edilen *Ferheng-i Şu'ûrî* [tlf. h. 1092/m. 1682] yazılış amacından da anlaşılacağı üzere Farsça sözcük dağarcığını ortaya koymaya yönelik bir sözlüktür. 22.550 maddeden oluşan bu eserin ilk cildinin 226 sayfalık kısmı mesellere tahsis edilmiştir.⁶⁸

Sözlükçülük geleneği içerisinde oldukça önemli bir yeri olan Hasan Şu'ûrî Efendi'nin sözlüğünde *Tuhfetü'l-Emsâl*'in adı anılmamıştır. Ancak ondan yaptığı alıntılar, *Ferheng-i Şu'ûrî*'nin kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir. Şu'ûrî'nin sözlüğünün mesellere ayrılan bölümünde bazı manzumeler “Hüsâmî” mahlası kullanılarak bazıları ise “şair” ve “üstad” gibi ibarelerle alıntılanmıştır.

Ferheng-i Şu'ûrî, Riyâzî'nin *Düsturu'l-'Amel*'i, Mîrek Muhammed'in *Nevâdirü'l-Emsâl*'i ve Hüsâmî'nin *Tuhfetü'l-Emsâl*'inden istifade etmesine rağmen pek çok maddedeki hikâye ve destanlara yer vermemiştir. Hemen her maddenin karşılığı verilerek numuneler sunulmuştur. Bundan yola çıkarak onun kendinden önce yazılmış eserlerin muhtasar izahlarını içerdiğini söylemek yanlış olmaz. Yukarıda da zikredildiği üzere *Ferheng-i Şu'ûrî*'nin “Defter-i Evvel: Durûb-ı Emsâl ve İştîlâhât” başlıklı ilk bölümü mesellere aittir. Bu bölümde birçok madde için Hüsâmî'nin şiirleri şahit gösterilmiştir. *Tuhfetü'l-Emsâl*'den yapılan alıntılar şunlardır:

“*Âb taşavvur koned teşne çu bîned serâb*” maddesindeki kıta:

Kıt'a Tıfl-i dil-i por-heves tâ şode hecr âzmây

Coz zi-hiyâl-i vişâl hîç ne-şod behre-yâb

Goft ez ân şeyh u şâb in meşel ez cân u dil

Âb taşavvur koned teşne çu bîned serâb [Hüsâmî]⁶⁹

“*Âzmüde âzmüden râ peşimânî âred*” maddesindeki beyit:

Beyt Tâkatem ber-bâr-i miñnet âzmüdî pîş ez in

Âzmüde âzmüden râ peşimânî dehed [Hüsâmî]⁷⁰

“*Bed-şikâl/bed- segâl*” maddesindeki beyit:

⁶⁸ Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, Haz. Ozan Yılmaz, s 129-355.

⁶⁹ Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, C. 1, s. 132.

⁷⁰ Şu'ûrî Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, C. 1, s. 142.

Beyt Ez sitem-kārī ne-bīned *bed-segāl*
Rūy-i behrūzī be-timşāl-i hīyāl [Hüsāmī]⁷¹

“*Be-menzil resed her ki cūyed delīl*” maddesindeki kıta:

Ḳıṭ‘a Be-goft u şenīd hōdā vu rasūl
Kes reh ne-bord est bī-ḳāl u ḳīl
Çe hoş goft ān merd-i dānā-yi hāl
Be-menzil resed her ki cūyed delīl [Hüsāmī]⁷²

“*Bih ez tāvus bāşed per-i tāvus*” maddesindeki beyitler:

Beyt Çu şod Hüsrev pes ez merg-i Siyāvuş
Nişān-i serverī mī-kerd ez ū cūş [Hüsāmī]
Ez ān mānd īn meşel ez Pūr Kāvus
Bih ez tāvūs bāşed per-i tāvus [Hüsāmī]⁷³

Ayrıca *Pīr-āmūz est, Çāleş-gerān, Çeşm-i kāfūr, Har er cull-i atlas be-pūşed har est, Dozd dozd est eger cāme-i ḳāzī dāred, Zebānem mūy ber āverd, Seg-i şehz ez gāzāl-i şahrā bih, Şād-h‘ār, Tabīb rā çe melāmet naşīb şod bā‘iş, ‘İyd-nāme-i zerdoşt, Gāzbān-i felek, Ḳindīl-i tersā, Kāfir heme rā be-kīş-i hōd pindāred, Ne heme teng-hā şekker bāşed*⁷⁴ maddelerinde Hüsāmī’nin şiirleri şahit gösterilmiştir.

Bunların dışında bir de ismi zikredilmeyip *şair* ve *üstad* gibi sıfatlar kullanılarak alıntılanan şiirler vardır. Meselâ *Kālā-yi nikū zi-her dukānī bāşed* maddesinde geçen Hüsāmī’nin rubâisi “Nitekim üstād demiştir.” şeklinde mahlas belirtilmeden kullanılmıştır:

Rubā‘ī ‘Āşīḳ şodenem zi-dil-sitānī bāşed
Rosvā şodenem zi-mihr-bānī bāşed
Z’ān gofte be-gū çe’i heves h‘āce-i ‘eşḳ
Kālā-yı nikū zi-her dokānī bāşed [Hüsāmī]⁷⁵

⁷¹ Şu‘ūrī Hasan Efendi, *Lisānū’l-Acem Ferheng-i Şu‘ūrī*, C. 1, s. 166.

⁷² Şu‘ūrī Hasan Efendi, *Lisānū’l-Acem Ferheng-i Şu‘ūrī*, C. 1, s. 175.

⁷³ Şu‘ūrī Hasan Efendi, *Lisānū’l-Acem Ferheng-i Şu‘ūrī*, C. 1, s. 178.

⁷⁴ Şu‘ūrī Hasan Efendi, *Lisānū’l-Acem Ferheng-i Şu‘ūrī*, C. 1, s. 179, 194, 198, 208, 237, 249, 268, 276, 286-87, 291, 292, 300, 305, 342.

⁷⁵ Şu‘ūrī Hasan Efendi, *Lisānū’l-Acem Ferheng-i Şu‘ūrī*, C. 1, s. 304-305.

Bir diğeri ise *Kār-oftāde* maddesindeki beyit sadece “şâir” ifadesi kullanılarak mahlası belirtilmeden verilmiştir:

Beyt Tifl-i *kār-oftāde* dil der mehd-i bed-ḥālī gönüd
İntibāhī n’āyed ez rosvāyī-i goft u şonūd [Ḥüsāmī]⁷⁶

2.3.2. Mecma ‘ü’l-Emsāl [tlf. h. 1143/m. 1731]

Ḥālīş İbrāhīm-i Pasarofçevī’nin *Mecma ‘ü’l-Emsāl*’i *Ferheng-i Şu ‘ürī*’den sonra bu sahada yazılmış en hacimli sözlüklerden biridir. Anadolu sahasında yazılan Farsça-Türkçe mesel sözlüklerinden *Riyāzī*’nin *Düsturu’l-‘Amel*’i, Mîrek Muḥammed’in *Nevādirü’l-Emsāl* ve *Şehrī ve Güll*’si, Derviş Ḥasan Ḥüsāmī’nin *Tuḥfetü’l-Emsāl*’i, Lütfu’llāh Ḥalīmī’nin *Lügat-i Ḥalīmī*’si, Deşîşī Mehmed b. Muştafā’nın *Lügat-i Deşîşī*’si ve Şu ‘ürī Ḥasan Efendi’nin *Ferheng-i Şu ‘ürī*’sinin yanı sıra İran sahasında yazılan *Ferheng-i Cihāngirī*, *Şeref-nāme*, *Keşfü’l-Luğa*, *Uḵnüm-ı ‘Acemī*, *Cāmī’ü’l-Fürs* vb. gibi pek çok eserden istifade edilerek oluşturulmuştur.

Mecma ‘ü’l-Emsāl’de alıntılanan madde ve izahların akabinde alındığı eserlerin adı verilmiştir. *Tuḥfetü’l-Emsāl*’den yapılan alıntılar ise bazen “*Tuḥfetü’l-Emsāl*” bazen de “*Ez Durūbu’l-Emsāl*” şeklinde belirtilmiştir. *Mecma ‘ü’l-Emsāl*’in Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No 3208’de bulunan yazması üzerinden *Tuḥfetü’l-Emsāl*’den yapılan alıntılardan birkaçı şöyledir:

“Āb” (2b¹²⁻¹³) maddesi için verilen Kâtibî’nin beyti aynıyla yer alır:

Beyt Pîş-i ruḥsār-i ‘araḳ-nāḳ-i to meh rā tāb nîst
Çeşme-i ḥorşîd rā ger tāb hest in āb nîst [Kâtibî]

Tuḥfetü’l-Emsāl’deki “*Āb-i men ez fulān kes goşād*” maddesi *Zahīr-i Fāryābī*’den alınan beyitlerle birlikte “*Ābem kesī ne-goşād*” şeklinde yer almaktadır (2b¹⁶⁻²⁰):

[Beyt] Hezār dāmen-i govher nişār-işān kerdem
Ki hîç kes şebai der-kenār-i men ne-nehād

[Beyt] Hezār beyt be-goftem ki āb ez ū be-çeked
Ki coz zi-dīde diğeri ābem ez kesī ne-goşād [Zahīr-i Fāryābī]

⁷⁶ Şu ‘ürī Ḥasan Efendi, *Lisānü’l-Acem Ferheng-i Şu ‘ürī*, C. 1, s. 302.

Ayrıca *Zih-dān nehād* (218b²⁵-219a⁴) maddesinde *Tuḥfetü'l-Emsāl*'deki *Zāhid-i kūh u pīr-i kūh*, *Zen-i dūd-efken*, *Zih-dān nehāden*, *Ḳor'ān ḥ'ān* maddeleri Hüsāmī'den verilen şahit beyitle birlikte aynıyla yer almaktadır:

Beyt Zen-i dūd-efken ez nehed zih-dān
Ne-şevved pīr-i kūh Ḳor'ān ḥ'ān [Hüsāmī]

Pek çok numunenin yer aldığı *Mecma'ü'l-Emsāl*'de kullanılan *Tuḥfetü'l-Emsāl*'den alınan maddelerden birkaçı şunlardır:

Āftāb nişest (15a⁴⁻⁵), *Āyīne-i zānū* (17b³⁻⁷), *Āhū-yi sīmīn* (18b²¹⁻²⁵), *Taḥte-bend* (95a¹⁶⁻²³), *Destār-i ḥ'ān* (166a²⁻⁴), *Zīd* (218b⁷⁻⁸), *Zehāze kerd* (218b²³⁻²⁵), *Zer-i şeş-serī ve sīm-i deh-dehī* (215a¹⁷⁻²¹), *Hārūn* (398b²⁰⁻²¹), *Her heft kerd* (400a⁴⁻⁷).

2.4. Tuḥfetü'l-Emsāl'in Klasik Türk Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı

Tuḥfetü'l-Emsāl, yazıldığı dönemde mevcut eserlere kıyasla talim ve karşılık bildiren sözlüklerin dışında şiirle meşgul olanların her sözlükte bulamayacağı ıstılah, deyim ve atasözlerine yönelik bir ihtisas sözlüğüdür. İçerdiği bazı kelime ve ıstılahlar her ne kadar başka sözlüklerde yaklaşık olarak aynı manada verilse de bir şair ve şiir sever tarafından müşkil kelimelerin anlamına yönelik tercihlerin görülmesi bakımından önemi haizdir.

Bu sözlükte bazen sadece karşılıkları verilen maddeler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Türk kültüründe de oldukça yerleşmiş bazı kalıpların bire bir karşılığı olacak yahut muhtemelen bir tercüme-alıntı olacak tarzda, bilindik ve hâlâ kullanımda olan maddelerin bulunduğu görülmektedir. Bunlara şu maddeler örnek gösterilebilir:

Āvāz-i duhul şinīden ez dūr ḥūşest (5a): Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Āb der cigerem nīst (2b): Ciğerim kurudu.

Āzmūde āzmūde rā peşimānī āred (4a): Denenmiş denemek pişmanlık getirir.

Ebrū zened (3b): Kaşımı çattı, kaş (göz) etti.

Be-çeşm kerd (14b): Göze kestirmek.

Be-rīsmān-ı ū der-i çāh refi (18b): Birinin ipiyle kuyuya inmek.

Be-tīr nemi-yābed (14a): Okla (arasan) bulunmaz; mumla aransa bulunmaz.

Be-rūy-i rüz ofiād (17a): Gün yüzüne çıktı.

Ter şod u ter şodend (27b): Nem kapmak.

Ne-y-āyed bāz tīr-i refte ez şaş (110b): Oktan fırlamış ok geri dönmez.

Çū destī ne-şāyed gezīden, be-būs (35b): Bükemediğin bileği öp.

Çeşm-i āsmān kūr est (34a): Feleğin gözü kördür.

Ez pūst birūn āmed (7a): Kabuğunu kır; kabuğundan çık.

Ez dil āmed (5a): Gönülden koptu.

Hāne be-dūş (37b): Evi sırtında.

Har rept u resen bord (37b): Yorgan gitti kavga bitti.

Har er cull-i atlas be-pūşed har est (37b): Eşeğe altın semer de vursan eşektir.

Dīr āy u dorost āy (50a): Geç olsun güç olmasın.

[Reng]-i fulān kes pūşīde est (56a): Falan kimsenin rengi belli değil.

Rū-numā (57b): Yüz görümlüğü.

Zer-i seft-d-i mā ez-berāy-i rūz-i siyeh-est (58b): Ak akçe kara gün içindir.

Sirke-pīşānī (70b): Türkçede ‘Turşu suratlı’ yahut ‘Yüzü sirke satmak’ şeklinde iken Farsçada ‘sirke alın’ dır.

‘Ozr bed-ter zi-gonāh (80b) Özrü günahından beter.

Nikūyī kon u der āb endāz (111a): İyilik yap denize at.

Bu sözlük pek çok kelimenin yanı sıra henüz makul bir sonuca varılamayan yahut uygun karşılık bulunamayan deyimlerin karşılıklarını içermesi, az da olsa bazı şiirlerin anlaşılması bakımından bir eksiği doldurmakta ve teklifler sunmaktadır. Burada *Tuhfetü'l-Emsāl*'deki kelimelerden bazılarını dikkate sunarak Türk edebiyatı ve şerh geleneğine katkısından bahsedilecektir. Maddenin kendisi ve karşılığının başlık olarak verileceği bu bölümde bazı maddeler için diğer kaynaklara müracaat edilmiştir.

Öncelikle bu bölümde ıstılah yahut mesellerin çıkış noktası üzerine herhangi bir değerlendirme yapılmayacağı belirtilmelidir. Bir dilbilim sahası uğraşı olan etimolojik değerlendirmelerden yahut maddelerin çıkış noktasını tahlil etmekten ziyade eldeki malzemelerin tercüme ve şerh kültürüne katkıları üzerinde durulacaktır.

32 maddenin işlendiği bu bölümde sözlükteki maddelerin Osmanlıca metinler için ne tür katkılar sunduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

1. **Āb-ı Meryem: ‘Ab-ı Mesîh, Şarap’**

Āb-ı Meryem’in şarap manasına hem Farsçada hem de Osmanlıca metinlerde rastlanmaktadır. Bu tabir *Tuhfetü’l-Emşâl*’de ‘*Şîre-i engûra dërler işîlâh-ı A ‘câmda.*’ (S: 2b³) şeklinde üzüm şirasına yahut şaraba denildiği ifade edilmiştir. Hüsâmî’nin aşağıdaki beytinde de bu mana görülmektedir:

Key resed dil rā zi-Tūr-i gam nidā-yi hurremī
Tā ne-gîred feyz-i ‘İsī rā zi-āb-i Meryemī [Hüsâmī]

[= Hz. İsa feyzini şaraptan almadıkça dertler gibi yüce olan Tur dağından mutluluk veren nidâ yükselmez.]

Hz. Meryem’in iffetiyle şarabın saf ve duruluğunu vurgulayacak şekilde kinayeli kullanılan bu tabir Hayâlî Bey’in divanında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Ey Hayâlî bir büt-i ‘İsī-nefes peydā edüp
Deyr küncinde şafāsın sür gel āb-ı Meryemüñ [Hayâlî Bey D., G. 27/5, s. 250]

[= Ey Hayâlî! Hz. İsa’nın nefesi gibi can bağışlayan bir Hristiyan güzel bulup kilise köşesinde şarabın safasını sür!]

2. **Āb der dehāneş āmed: ‘Ağzı sulandı, imrendi, canı çekti’**

Ağzı sulandı anlamına gelen *Āb der dehāneş āmed* deyimini ‘canı çekmek’ manasına gelir. *Tuhfetü’l-Emşâl*’de ‘*Ağzı şulandı demekden kināyedür*’ (S: 2a⁴) şeklinde izah edilen bu deyim Kemâl İsmâîl’in beytinde şöyle geçer:

Çu dīd tal‘at-i haşm-i toroş likāyet rā
Niyām-i tīg-i to rā āb der dehān āmed [Kemâl İsmâ‘îl D. K./2736, s. 169]

[= Düşmanın buruşuk/ekşi suratını görünce senin kılıç kınının ağzı sulandı.]

Bu deyim ‘Ali Ekber Dehḥodā ’nın *Emsāl u Hikem*’inde “Bir şeye aşırı meyl etmek” karşılığı ile yer almaktadır.⁷⁷ Türkçe izahının yer aldığı Mehmet Ali Tanyeri’nin *Örnekleleriyle Divan Şiirinde Deyimler*’inde *ağzı sulanmak* deyimini ‘imrenmek’ şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁸ Nitekim ‘imrenmek’ yani ‘canı çekmek’ anlamına gelecek şekilde İshâk Çelebi’nin bir beytinde geçmektedir:

Būse vērdükçe ağzımız şulanur

Mīve-i ābdārı kim sevmez [Üsküplü İshâk D., G. 100/4, s. 182]

[= Öptükçe imreniriz, sulu meyveyi kim sevmez.]

Aynı tabir Zâtî’nin bir beytinde ise şöyle geçer:

Gülşende şabâh ağzuñı medḥ eyledi Zâtî

Ey ruḥları gül goncalaruñ ağzı şulandı [Zâtî D. G. 1587/4, s. 375]

[= Ey gül yanaklı! Zâtî, sabahleyin gül bahçesinde ağzını methedince goncalar sana imrendi.]

Anadolu sahası şairlerinde bu tabirin *ağzı sulanmak* şeklinde Türkçesi ile kullanıldığı görülmektedir.

3. **Āb-i hoşk: ‘Kuru su; Kadeh’ // Āteş-i Ter: ‘Islak ateş; Şarap’**

Cam’ın su renginde yahut su gibi berrak olması ile ilişki kurulduğu anlaşılan bu tabir, hem Fars hem de Türk şairler tarafından kullanılmıştır. *Tuḥfetü’l-Emsāl*’de “*Āb-i hoşk: Şırçaya dērler ki andan laṭif piyāle ve kadeḥ düzerler. Āteş-i ter: Şarāba dērler.*”⁷⁹ (S: 2b^{dr}) şeklinde izah edilmiştir.

‘Kuru su’ ve ‘ıslak ateş’ şeklinde çevirilen bu iki tabir, hem kendi içinde hem de birbiriyle tezat oluşturacak şekilde Zāhîr-i Fāryābî’nin bir beytinde şu şekilde geçmektedir:

Ez berāy-i ref‘-i Ye`cüc-i hevā ez āb-i hoşk

Hākīyān seddī be-rūy-i āteş-i ter besteend [Zāhîr-i Fāryābî -D.]

⁷⁷ ‘Ali Ekber Dehḥodā , *Emsāl u Hikem*, C. 1, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1363, s. 7.

⁷⁸ Mehmet Ali Tanyeri, *Örnekleleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 18.

⁷⁹ [Ab-ı hoşk diye kendisinden güzel piyale ve kadeh yapılan sırçaya/cama derler. Ateş-i ter de şaraba derler.]

[= Topraktan yaratılmış olanlar (yani insanlar), Yecüc (gibi öldürücü olan) aşkı ortadan kaldırmak için şarabın önüne (sırça bir) kadehle set çektiler.]

Atilla Şentürk'ün ansiklopedik tarzda hazırladığı *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nda bununla ilgili pek çok numune sunulmakta ve farklı numunelerle anlam genişliği vurgulanmaktadır. Türk şiirinde farklı bağlamlarda kullanıldığına dair çeşitli örnekler sunulurken Haşmet'in bir beytinde yukarıdaki iki tabirin *Zahîr-i Fâryâbî*'nin beytindeki tezatı hatırlatacak şekilde kullanılışı oldukça dikkat çeker.⁸⁰

Çeşmümi pür-sâz-ı nûr êtdi hayâl-i lebleri

Âb-ı huşke âteş-i terdür leţâfet-bahş olan [Haşmet Kl. G. 185/2, s. 289]

[= Dudaklarının hayali gözümü aydınlatı. Kuru suya (kadehe) letafet bahşeden ıslak ateş (şarap)'tir.]

4. **Be-zekân bord: 'Çene ile aldat-'**

Çene anlamına gelen *zekân* kelimesi Arapça olup Farsçası *zenah* yahut *zenahdândır*. Çene altındaki girintiyi yani çene çukurunu zindan, tuzak ve kuyu benzetmeleriyle kullanan şairler, sık sık çene çukuru ile sevgilinin saçını birlikte anarlar. Bunun sebebi ise eski kuyuların ipe inilip çıkılan bir yapı arzemesinden dolayıdır. Zekan ile 'hile yapmak, kandırmak veya ikna etmek' anlamının ilgisini içeren "be-zekân bord" tabiri *Tuhfetü'l-Emşâl*'de şöyle geçer:

"Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'câm şol maħalde kināye olunur ki bir kimesneyi bir maħbûb-ı tannāz hezār gûne dil-ferîb-i nāz ile ve nêçe dürlü va'd-ı bî-encāz ile ferîfte kılduğın görükdü zebān-ı Türkîde fulān kimesneyi fulān kimesne çeñe ile aldadı dēycek maħalde nükte-şināsān-ı 'Acem *be-zekân bord* dēyü beynlerinde kināye dārb ederler."⁸¹ (S: 15b¹⁷)

Kemāl-i Hocendî'nin bu tabiri içeren beyti şöyledir:

Ân meh zi-botān gūy-i leţâfet be-zekân bord

Leb-hāş dil-i haste-i mā rā be-dehen bord [Kemāl-i Hocendî -D.]

⁸⁰ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, s. 31-32.

⁸¹ [= Bu özgün deyim Acemler arasında biri, alaycı bir güzelin bir başkasını binbir türlü naz ve pek çok yerine getirilmeyecek sözle kandırdığını görünce Türkçe "Falanca falan kimseyi çenesiyle kandırdı/ikna etti." diyeceği zamanda Acem söz ustaları kendi aralarında "be-zekân bord" diye kinaye yaparlar.]

[= O ay kadar güzel (sevgili), puta benzer güzellerden bir topa benzer güzelliği çenesiyle elde edip ağızıyla biz âşıklarının gönlünü çaldı.]

Bu ibareyi çağrıştıran bir diğer örneğe *Emrî Divanı*'nda raslanmaktadır:

Yār çāh-ı zekānum 'ayn-ı vefādur dēr imiş

Anı ey 'âşık-ı üftāde inanma çeñedür [Emrî D. Kt. 142, s. 333]

[= Sevgili “Çene çukurum vefa kaynağıdır.” dermiş! Ey düşkün âşık ona inanma bunlar hep kandırmacıdır.]

Tabirin birebir karşılığı yahut çevirisi olduğu söylenmese de *çene* ve *zekamın* her iki dilde de aynı bağlamda kullanılması ve ‘hile ile yapılan iş’i çağrıştırması dikkat çekicidir.

5. **Teb dāred: ‘Ateşi mi çıktı, İyi mi?’**

Bir de tamamen mecaz yoluyla hem günlük hem de şiir dilinde kazanılan yeni anlamları içeren maddeler bulunmaktadır. Bazı deyimler ise iki kültürde de aynı üslup ve neredeyse aynı manadaki kelimelerle söylenmektedir. Bu örneklerden biri olan “**Teb dāred?**”, ilgisiz sözler söyleyen kişiler için kullanılan şaka ve eleştiri kabilinden bir tabirdir. Türkiye’de bugün “Ateşi mi çıktı?” yani “İyi mi? Ateşine bir bakın!” şekillerinde kullanılan bu ibare metinde şöyle izah edilmiştir:

“Zebān-ı Türkîde bir kimesne nā-merbût söyleyüp kelāminuñ biri biri ile münāsebeti olmasa idi suhen-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes teb-dāred* dēyü kināye ederler.”⁸² (S: 27b³)

Bu gibi mesellerin sadece çevirisinden ziyade hangi durumlarda söylendiğinin belirtilmesi daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

6. **Hatt-i Bağdād**

Eski şiirin anlam dünyasında şarap, kadeh ve meyhane, etrafında geniş hayal evreninin şekillendiği kavramlardandır. Bu çerçevede sık kullanılan tabirlerden biri de Câm-ı Cem, Câm-ı Cemşîd, Câm-ı Cihân-nümâ olarak anılan Cem’in kadehidir. Cem’in yedi madenden yapılan kadehinin üzerinde her birinin birer ismi olan yedi hat vardır ve sırasıyla yukarıdan aşağıya isimleri şöyledir:

---

⁸² [= Türkçede alakasız konuşan ve sözlerinin birbiriyle ilgisiz biri için Acem söz ustaları “falan kimsenin ateşi çıktı” diye kinaye yaparlar.]

1. Hatt-1 Cevr
2. Hatt-1 Bağdat
3. Hatt-1 Basra
4. Hatt-1 Ezrak
5. Hatt-1 Eşk
6. Hatt-1 Kâse
7. Hatt-1 Ferverdîne⁸³

Bu hatlar, muhtemelen mecliste şarap içeceklerin taşkınlık yapmalarına mani olmak adına içecekleri miktarı belirler. Câm-ı Cem'in ikinci hattının ismi olan *Ḥaṭṭ-ı Bağdād*, *Tuḥfetü'l-Emşāl*'de şöyle tarif edilmiştir:

“Meşel-i meşhürdur, kenâr-ı sāğerde olan ḥaṭṭa dërler. Velâkin ‘işret-güzînân-ı rindân-ı ‘Acem katında ḥuṭûṭ-ı cām-ı Cemüñ birine dërler. Meşelâ ol cām-ı Cemüñ ḥuṭûṭunuñ birine *ḥaṭṭ-i Bağdād* ve birine *ḥaṭṭ-i ezrak* ve birine daḥı *ḥaṭṭ-i cev*r dërler.”⁸⁴ (S: 38b¹⁵)

Selmân-ı Sâvecî'nin bu tabiri içeren örneği şöyledir:

Vaḳt-i şobḥ-est u leb-i Dicle vu enfâs-ı bahâr

Ey peser keştî-i men bâ ḥaṭṭ-i Bağdād bi-y-âr [Selmân-ı Sâvecî D., K. 62/1, s. 219]

[= Sabah vakti, Dicle'nin kıyısı ve bahar demleri... Ey oğul! Kadehimi Bagdat çizgisine (yani ağzına) kadar doldur da getir.]

“*Ḥaṭṭ-ı Bağdād*” kadehin ikinci hattı olarak bilirse de bazı kaynaklarda birinci hat olduğu rivayet edilir.⁸⁵ Nitekim *Tuḥfetü'l-Emşāl*'in N. nüshasında *ḥaṭṭ-ı Bağdād*'a verilen “*Ya nî pür ve mālāmāl*” (N: 22a^{dt}) karşılığı da bunu destekler niteliktedir. Antakyalı Münif'in bir beytinden Türk şiirinde de “ağzına kadar dolu” manasına gelecek şekilde kullanıldığı görülür:

---

⁸³ Ahmet Talât Onay, “Hatt-ı Câm”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 185.; Hasan Enverî, “Hatt-ı Câm”, *Ferheng-i Bozorg-i Suhen*, C. 4, İntişârât-ı Suhen, Tahran 1382, s. 2778.

⁸⁴ [= Meşhur bir tabirdir ve kadehin kenarındaki hatta denir. Ancak Acem rintlilerinin içkiye düşkünleri kendi aralarında Cem'in kadehindeki hatlardan birine derler. Mesela Cem'in kadehinin hatlarından birine “*ḥaṭṭ-i Bağdād*”, birine “*ḥaṭṭ-i ezrak*” birine de “*ḥaṭṭ-i cev*r” derler.]

⁸⁵ Ali Ekber Dehhoda, “Hat: Hatt-ı Bağdād”, *Luğat-nâme-i Dehḥodâ*, C. 7, s. 9858.; Ahmet Talât Onay, “Hatt-ı Bağdād”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 185.

Şat gibi olsa revān mey yine kânūn-ı neşāt

Cāmda neş'e nişābın haṭ-ı Bağdād yazar [Antakyalı Münif D. G. 16/3, s. 174]

[= Mey Şat/nehir gibi aksa bile neşe kanununda kadehin neşe ölçüsünü Bağdat çizgisinde (yani en yüksek miktarda) yazar.]

7. **Ḥōş-‘alef est: ‘Haramı helalden ayırmaz’**

“**Ḥōş-‘alef est ve fulān şatrenc-bāz est**” maddesi iki ayrı mesel sunmaktadır. Birincisi “*ḥōş ‘alef*” şöyle izah edilmiştir:

“Zebān-ı Türkīde şol kimesneye dērler ki ekül olup katında sükkerī ḥelvā ile peynīr yeksān ve ağzınıñ dadın bilmeyüp bulduğın yēse idi. Ol maḳūle şahşā nükte-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes ḥōş ‘alef est* dērler”⁸⁶ (S: 41b³)

“Ntk u bed fark etmeyüp ağzı dadın bilmeyüp bulduğın yēyen şahş-ı ekül ḥaḳḳında kināye olunur.”⁸⁷ (N: 31b⁵)

Müellif (S.) ve N nüshasında hemen hemen aynı şekilde izah edilirken ŞA. nüshasında farklı bir izah vardır. Burada ise müstensih tarafından Ḥüsāmī’nin eksik ve yanlış izah ettiği vurgulanmıştır. Şöyle ki:

“*Ḥōş-‘alef* ḥarāmı ḥalālden fark etmeyüp bulduğunu yēyen ādeme dērler. İşte dürüst ma‘nā budur **cānum Mü‘ellif Efendi.**”⁸⁸ (ŞA: 61b^{dr})

Bu izah “*Ḥōş-‘alef*” deyiminin farklı ve özgün izahlarından biridir. Söz konusu meselin geçtiği beyit için en uyumlu karşılığın bu olduğu söylenebilir. Bu bakımdan izahın yazmanın aslında değil de nüshalarından birinde yer alması nüshaların önemini daha da iyi göstermektedir. Hâfız’ın beyti şöyledir:

Şūfī-i şeh-r-bīn ki çūn loḳma-i şobhe mī-ḥored

Pārdomeş dirāz bād ān heyevān-i ḥōş-‘alef [Hâfız D1., G. 358/8, s. 200]

---

⁸⁶ [= Türkçede şeker helvasıyla (tuzlu) peyniri ayırmaya ve ağzının tadını bilmeyip bulduğunu yiyen obur kimselere derler. Öylesine Acem söz ustaları “falan kimse ağzının tadını bilmez/haramı helalden ayırmaz” derler.]

⁸⁷ [= İyi kötü ayırmadan ağzının tadını bilmeden bulduğunu yiyen obur kimse için kinaye olunur.]

⁸⁸ [= *Ḥōş-‘alef* Haramı helalden ayırmadan bulduğunu yiyen adama derler. İşte doğru mana budur Canım Müellif Efendi!]

beyitteki “*hōş-‘alef*” deyimini pek çok tercüme ve şerhte yeterince açık izah edilmemiştir. Bosnalı Sûdî’nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*’ında “Hoş-‘alef” tabiri “*hayvana sıfatdır, ya ‘nî izafet-i beyaniyedir. Zâhidi hayvan’a teşbih idüp şüpheli lokmasını ‘alef’e teşbih eylemiş.*” şeklinde tarif edilmiştir. Hâfız’ın beyti şöyle çevrilmiştir:

“Şehrin sūffisini gör ki şübhelü lokma yer, kuskunı [paldım] dirâz olsun **hoş-alef hayvanın**, yani hayvanlığı ziyâde olsun, hâsılı şübhelü lokma yemekden hâli olmasın.”

89

Diğer pek çok çeviride de bu deyim anlaşılmadığı görülmektedir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Ferîdî’nin *Manzum Hâfız Divanı Tercümesi*’ndeki çevirisi:

“Gör sofisini beldenün şübhelü yer ta‘âmları/ Olsun uzunca kuskunı hayvana **bu yarar ‘alaf**”⁹⁰

Abdülbaki Gölpınarlı’nın çevirisi:

“Şehir sofisine bak, şüpheli lokma yeyip durmada. Bu **yemi hoş hayvanın** kuskunu sırtından eksik olmasın!”⁹¹

Hicabi Kırılancı’nın çevirisi:

“Şehrin sūffisi bak nasıl yiyor şüpheli lokmayı; Bu **otu hoş hayvanın** paldımı uzun olsun”⁹²

8. Şatrenc-bâz: ‘Aç gözlü’

Tuhfetü’l-Emsâl’de “*şatrenc-bâz*”, “*hōş-‘alef*” ile birlikte yer almaktadır. “*Hōş-‘alef*” ağzının tadını bilmeyen ve haramı helalden ayırmayan kimselere denirken “*şatrenc-bâz*” meseli şöyle izah edilmiştir:

“Ammâ şatrenc-bâz şol kimesneye dërler ki ta‘âm yërken bir loqmayı çigneye ve bir loqmayı elinde tuta ve birini dağı şağanda nişānlamış ola. Bu maqûle bî-edebe zürefâ-yı ‘Acem fulān kes *şatrenc-bâz est* dërler.”⁹³ (S: 41b³)

⁸⁹ İbrahim Kaya, *Şerh-i Dîvân-ı Hafız – Bosnalı Sûdî - (İnceleme - Tenkitli Metin)*, Öz Serhat Matbaacılık, Malatya 2013, s. 1676.

⁹⁰ Emrullah Yakut, *Ferîdî’nin Manzum Hafız Divanı Tercümesi: (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 606.

⁹¹ Hâfız, *Hafız Divanı*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB, İstanbul 1969, s. 298.

⁹² Hâfız, *Hafız Divanı*, çev. Hicabi Kırılancı, Kapı Yay. İstanbul 2013, s. 297.

Sözlükte bu mesele münasip örnek yazılmamış, muhtemelen iki meselin yakın anlamlar içermesinden dolayı birlikte kullanılmıştır. Burada açgözlü kişinin satranç oyuncusuna benzetilmesinin sebebi şudur: Satranç oyuncusu, hamle yapmadan önce birkaç hamle ötesini düşünerek taş sürer. Bununla hep elinde olmayanı hedefleyen ve sürekli başka şeyleri hedefleyen açgözlü kişi birbirine benzetilir. “*Hōş-‘alef*” maddesinde numune olarak verilen Hâfız’ın beytinde dindar geçinen sofinin, elindeki helal lokma dururken başkasına helal, kendine haram olan lokmaya da göz diktiği düşünülmüş olmalı ki hem “*hōş-‘alef*” hem de “*şatrenc-bāz*” deyimini birlikte kullanılmıştır.

Bu izahlardan sonra beytin tercümesinin şu şekilde olması gerektiği kanaatindeyim:

Şūft-i şeh-r-bīn ki çūn loğma-i şobhe mī-hored

Pārdomeş dirāz bād ān heyevān-i hōş-‘alef [Hâfız D1., G. 358/8, s. 200]

[= Şüpheli lokma yiyen şehrin sofosine bak! O haramı helalden ayırmadan her bulduğunu yiyen hayvanın paldımı uzun olsun.]

9. **Ābī be-rūy-i kār āvord: ‘Sırrı Ortaya Çıktı’**

“**Ābī be-rūy-i kār āvord**” meseli ‘Ali Ekber Dehḥodā ’nın hem *Lugatnâme*’sinde hem de *Emṣāl u Hikem*’inde “‘*آبی بروی کار آورد- آب بروی کار آورد*’”: “*Emrī rā teraḳḳī dāden, kārī rā revnaḳ bahşīden*” şeklinde, yani bir işi geliştirip güzelleştirmek manasında, izah edilmekte ve buna münasip örnekler sunulmaktadır.⁹⁴ *Tuḥfetü’l-Emṣāl*’de ise kızılı çıkmak, sırrı faş olmak, âşıklığı anlaşılacak anlamındadır. Örnek olarak Selmān-ı Sāvecī’den gösterilen şahit beyitteki bağlama göre *Luḡat-nāme-i Dehḥodā* ve diğer sözlüklerde verilen karşılıkların dışında farklı bir mana söz konusudur. Şöyle ki:

Ābī be-rūy-i kār-i men āmed zi-dāde bāz

Ān āb egerçi bāz ne-y-āyed be kār-i mā [Selmān-ı Sāvecī D., G. 12/4, s. 369]

⁹³ [= Ama *satranç-bāz*, yemek yerken bir lokmayı çiğneyip bir lokmayı elide tutup birini de sahadanda gözüne kestirmiş kimseye derler. Böyle edepsizce Acem zarifler “Falanca satranç-bāzdır” derler.]

⁹⁴ ‘Ali Ekber Dehḥodā , *Lugatnâme*, Haz. Muhammed Moin, Cafer Şehîdî, 1. C., Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1998, s. 39.; ‘Ali Ekber Dehḥodā , *Emṣāl u Hikem*, 1. C., İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1363, s. 4.

[= O su (gözyaşı) her ne kadar işime gelmese de yine de gözümden sırrımı ortaya çıkarıp/âşıklığımı halka ayan etti.]

10. Pây-renc bord: ‘Ayak kirası, ayak teri-deri’

“Pây-renc bord” maddesi “bizden ötüri elem çekdi ve bizim hâturımız için zahmet çeküp çalışdı” şeklinde geçer. Ayrıca yazmanın N. (13a^{dr}) nüshasında “Pâ-renc, ayak deri dedükleri ‘aṭiyye.” açıklaması yapılmıştır.

Bu mesel Osmanlı geleneğinde sık kullanılır, ancak diş kirası olarak maruftur. Genellikle Ramazanlarda iftara katılan misafirlere hediye olarak davet sahibi tarafından verilen para için kullanılan tabirdir⁹⁵. *Hakku’l-kadem, pây-mozd, mozd-i dendân* gibi ifadelerin de birbiriyle eş anlamlı kullanıldığı deyim aynı zamanda “diş hakkı, tuz ekmek hakkı, yol hakkı, hakku’l-kadem (ayak teri), göz hakkı, hakku’n-nâzırın vb. tabirlerle ilintilidir⁹⁶. *Tuhfetü’l-Emşâl*’in N. nüshasında *pây-renc bord*’un karşılığı “ayak deri”dir. Buradaki “der/ter” kelimesinin “ücret” karşılığına “tiş teri” yani “diş kirası/ücreti” şeklinde *Kutadgu Bilig*’de rastlanır. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi sunulan Aylin Koç’un “Diş Kirası” adlı makalesinde⁹⁷ *Kutadgu Bilig*’den naklen şu beyitler yer vurgulanır:

Bıçış kıl küçüñ yétse bıçgıl ağı

Usa tiş teri bir kesilsü çoğı

[= Hediye ver; gücün yeterse ipekli kumaş ver; mümkünse **diş kirası** ver ki gelenlerin ağzı kapansın.]⁹⁸

İşiñ kılsalar terk terin tegrü bir

Yëtürgil içürgil aşın kiñrü bir

[= Senin ismarladığın bir işi yaptıklarında, onların **hizmet hakkını** derhal öde, bol bol yedir içir.]⁹⁹

⁹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1. C., MEB Yay., İstanbul 1983, s. 455.

⁹⁶ ‘Ali Ekber Dehḥodā , *Lugatnâme*, Haz. Muhammed Moin, Cafer Şehîdî, 4. C., Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1998, s. 5346.; Helga Anetshofer, “Zahmentgelt” -ein Terminus des Gastrechts zwischen Persisch und Türkisch (Diş Kirası - Türkçede ve Farsçada terim olarak Misafirperverlik/Konukseverlik), *Festschrift für Sigrîd Kleinmichel zum 70. Geburtstag: Über Gereimtes und Ungereimtes diesseits und jenseits der Turcia*, Verlag Christof Krauskopf Schöneiche bei Berlin 2008, s. 29-48.

⁹⁷ Ayrıntı için bkz.: Aylin Koç, *Diş Kirası, Hediye Kitabı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 329.

⁹⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul 2006, s. 796-797.

⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul 2006, s. 766-767.

Bu izahın amacı diş kirasının “ayak kirası” şeklinde sık rastlanmayan bir kullanımının varlığını vurgulamaktır.

11. Pūstīn-i ū derīd: ‘Gıybetini etti’

“Pūstīn-i ū derīd” “Onun gıybetini etti, çekiřtirdi” anlamındaki bu deyim kelime kelime tercümesi “Onun derisini yüzdü” řeklinindedir. Bu deyim Fars ve Osmanlı dilindeki karřılıkları birbirinden farklıdır. Ancak muhtemelen aynı kaynaktan beslenerek teřekkül etmiřtir.

Hucurāt suresinin 12. ayetinde üç şey yasaklanmıştır. Bunlar: Tahmine dayanarak zann, insanların sırrını araştırmak ve gıybet.¹⁰⁰ Hucurāt suresinde, bu kötü huy ve davranışlar ölmüş birinin yahut kardeşinin etini yemeye benzetilmiştir. Bu benzetme şüphesiz bunların büyük bir cürm olduğunu vurgulamak içindir. Aynı zamanda keskin bir örnekle halk ve şairler nezdinde somut bir yapıya büründürerek ne kadar büyük bir günah olduğu vurgulanmaktadır. Hem Kur’ânî bir delil hem de şairâne bir benzetme olan bu ifade bir taraftan “birinin derisini yüzmek” şeklinde, diğer tarafta ise “ölünün (yahut ölmüş dostunun/kardeşinin) etini yemek ve çiğnemek” şeklinde kalıplaşarak deyim haline gelmiştir.

Tuħfetü’l-Emřāl’de řahit olarak verilen beyitte gıybet, *derisini yüzmek* anlamındaki “pūstīn-i ū derīd” řeklinde kullanılmıřtır. Bu mesel için Sa’dî’den alınan beyit řöyledir:

Revā bāřed er pūstīnem derend

Ki tākāt ne-dārem ki mağzem berend [Sa’dî-i řirāzî Kl. Bs., 7. Bāb, s. 457]

[= Gıybetimi etmeleri/derimi yüzmeleri reva olsa da başımı ağrıtmalarına takatim yok.]

12. Por āmed káfız: ‘Talihe erişti / sonu geldi’

“Por āmed káfız” maddesindeki “káfız” peyman yahut kadeh demektir. Kadeh yahut peymanenin dolması bir taraftan talihe ermek, sıkıntılardan kurtulmak ve keyiflenmek iken diğer taraftan sona gelmek ve ömrün nihayete ermesi manalarına

---

¹⁰⁰ “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı gūnahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”: Hucurāt Suresi, 49/12. *Kur’an-ı Kerim Meāli*, Haz. Halil Altuntař - Muzaffer şahin, DİB. Yay., Ankara 2011, s. 572-573.

gelmektedir. Mesel *Tuhfetü'l-Emsâl*'de “Bir kimesne mübtelâ-yı miñnet iken nâ-gâh şafâya erse ol maħalde nükte-şinâsân-ı ‘Acem por âmed kaşız edâsını kinâye ederler”¹⁰¹ (S: 26a³) şeklinde izah edilir. Bu mesele şahit olarak sunulan Firdevsî'nin beyti şudur:

Ki kârî-st in ħ`âr u duşvâr nîz

Ki ber toħm-i Sâsân por âmed kaşız [Firdevsî, ŞF., C. 6, s. 189]

Bu beyti maddeye uygun tercüme etmek gerekirse “*Bu zor ve aşağılık bir iştir. Çünkü Sâsânilerin soyu talihe erişti.*” demeliyiz. Ancak bu beyit Nimet Yıldırım'ın *Şahnâme* çevirisinde “*Bu zor ve aşağılık bir iş; Sâsânilerin soyu çünkü artık tükendi*”¹⁰² şeklinde geçmektedir. Burada metindeki bağlam düşünülünce “tükendi” manası daha münasiptir. Beyitteki deyim münferit olarak düşünülüğünde Hüsâmî'nin izahına münasip tercüme etmek mümkündür. Ancak *Şahnâme* içindeki anlamı bağlam açısından maddedeki izahtan farklıdır. Maddeye uygun bir beyit kullanılmasa da mana olarak her iki manaya da gelmektedir.

Bu tabirin Osmanlı şirinde her iki manaya da uygun örnekleri vardır. Karamanlı Aynî'nin beytinde “tükenmek, sona ermek” manasındadır:

Dilâ pür olmadın peymâne-i `ömr

Cihânuñ varlığın bir cür `aya şat [Karamanlı Aynî, D., G. 62/6, s. 346]

[= Ey gönül! Ömür nihayete ermeden âlemin varını yoğunu bir yudumluk şaraba sat!]

Şeyhülislâm Yahyâ'nın beytinde ise keyif ve safaya erişti manasındadır:

Mey-ħâne-i maħabbet mestânelerle tıldı

Peymâneler pür oldu `arîf oturma tenhâ [Şeyhülislâm Yahyâ, D., G. 3/3, s. 27]

[= Muhabbet meyhanesi sarhoşlarla doldu. (Ey) Ârif! Kadehler doldu, yani herkesin keyfi yerine geldi, yalnız oturma! (Sen de katıl!)]

13. Pağâz/Pağâr: ‘Kama, ağaç çivi’

Kimi zaman madde başı olmayıp maddede geçen ve az kullanılan kelimeler de izah edilmiştir. Bunlardan biri de **Bed ağâr** maddesinde verilen örnekteki *pağâz/pağâr*

¹⁰¹ [= Biri miñnet çekerken bir anda rahata kavuşsa, o durumda Acem söz ustaları “Kadehi doldu” ifadesini kinaye ederler.]

¹⁰² Firdevsî, *Şahnâme II*, çev. Nimet Yıldırım, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2016, s. 1106.

kelimesidir. Maddeye şahit olarak sunulan Hüsāmī'nin beytinde bu kelime şöyle geçmektedir:

Çu kerd āştī yārem be-şahşī bed-āgār

Ez ān be-dest-i sitīzī-st çüb-i teng pagār [Hüsāmī]

[= Sevgilim soyu bozuk biriyle barışsa bile husumet sebebiyle (aralarında) ince bir kama gibi (kırgınlık) kalır.]

Tuhfetü'l-Emsāl'de “Pā-yı Fārsī ile ağac yarılmağ için arasına konulan çūba dërler ki zebān-ı Türkīde aña kama dërler”¹⁰³ (S: 15a⁹) şeklinde izah edilmiştir. Kamanın, “Odun kütüklerini yarmakta kullanılan sivri uçlu, gittikçe kalınlaşan, enli ve yassı metal çivi” ve “buna benzer takoz”¹⁰⁴ anlamları vardır. Söz konusu takozun okunuşunun *Tuhfetü'l-Emsāl*'deki harekeden yola çıkarak “Piķār” şeklinde olduğu düşünülmüştür. Ancak sözlüklerde *pagāz*, *pegāz*, *pegār* şekillerinde geçmektedir. *Lügat-i Halīmī*'de “puğāz: Çivi, pesâhenk manasına”¹⁰⁵; *Burhân-ı Kâtı*'da “pegāz: nemâz vezninde. Ağaç çiviye denir. Papuççuların kısıklı tabir ettikleri çiviye dahi denir. Müeyyidü'l-Fuzelâ sahibi bu lügati râ-yı mühmeyle sebt eyledi” şeklinde geçer.¹⁰⁶ Hüsāmī'nin kendi beytinin ilk mısraının *bed-āgār* olması sebebiyle *pagār* şeklindeki yazımı tercih edilmiş, metinde geçen şekli ise dipnota yazılmıştır.

14. Şîr-gîr: ‘Yarı sarhoş, çakırkeyif’

Şîr-gîr est: Acemler arasında günlük dilde ‘nîm-mest’ yani ‘yarı sarhoş’ yahut ‘çakırkeyif’ anlamında kullanılan bu deyim Osmanlı şiirinde de aynıyla kullanılmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla *Nevâdirü'l-Emsâl*'de bu meselin şarap ve cesaretle bağlantısına dair ilginin çıkış yeri detaylı olarak izah edilmiştir.¹⁰⁷ Bu izah ve rivayet olmaksızın istiare yoluyla kurulan ilgi, aşağıda verilen manzumelerin anlaşılmasında yeterlidir. Ancak meselin çıkış noktasının bilinmesi şarap, cesaret ve aslan avı ilgisini kurgu olmaktan çıkarır.

¹⁰³ [= Farsça pâ ile ağaç yarma için arasına konulan çubuğa derker. Türkçe ona kama derler.]

¹⁰⁴ Yaşar Çağbayır, “Kama”, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 3, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 2366.

¹⁰⁵ Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halīmî, “پوغاز/Puğāz”, *Lügat-i Halīmî*, Haz. Adem Uzun, TDK. Yay., Ankara 2013, s. 88.;

¹⁰⁶ Mütercim Asım Efendi, “Pegāz”, *Burhân-ı Kâtı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay., Ankara 2000, s. 583.

¹⁰⁷ Erem Yıldız, *Mîrek Muhammed Nakşbendî Taşkendî Nevâdirü'l-Emsâl Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017, s. 106-107.

Nevādirü'l-Emsāl'de geçen bu detaylı açıklama *Tuhfetü'l-Emsāl*'e alınmış ve Hâfız-ı Şîrâzî ve Nizâmî-i Gencevî'den alınan beyitlere ek olarak Selmân-ı Savecî'nin beyti eklenmiştir. Bu meselin metindeki tarifi şu şekildedir:

“... Bir kimesne bir miqdâr şarâb içüp keyfîyyet-i bâde gözine gelse yârân-ı ‘Acem *fulân kes şîr-gîr est* dërler. Ve bu meşelûñ mevridi böyle meşhûrdur ki Behrâm-ı Gür zamânında bir kimesne var imiş. Behrâm-ı Gürüñ muşâhibi olup şeb u rûz Behrâmdan münfek degül imiş. Bâdeyi ziyâde içmekle helâk olur. Pâdişâh müte’ellim olup şöyle yaşağ ve tenbîh eyler ki “On iki yıla dek rûy-ı zemînde nâm-ı bâdeyi kimesne lisâna getürmeye!” Hikmet-i Hüdâ bir keş-ger peserin evermek murâd ederler. Leyle-i zifâfda keş-ger-zâdeye şerm müstevlî olmasun dëyü bir pîr[e]-zen gizlü bâde-i nâb şaklar imiş. Keş-ger-zâde dağı pîre-zenüñ hânesine gelüp bâde-i nâbdan bir miqdâr içüp ser-germ olıcağ ‘arûs hâtırına gelüp o tarafa giderken karşıdan na’ra geldi ki “Ey cevân cânüñ gerekse şavul!” Cevân deprenmeyüp yerin bekledi. Anı gördi ki bir şîr-i ner geliyor. Cevân çıkarup arslanüñ iki kulağından burup zabt êtdi ve şîr-bânlarla teslîm êtdi. Ol şîr-bânlar dağı cânib-i serây-ı pâdişâha getürdiler ki zîrâ ol arslan Behrâm-ı Gürüñ aslan-hânesinden boşanup çok kimesnenüñ başını gûsfend-vâr kıparmış idi. Pâdişâh bu işden hazz eyleyüp dedi ki “Bu arslanı kim tutdı?” dëdiler “Bir nev-cevân.” Emr eyledi ki “İhżâr eyleñ.” Der-‘akâb pâdişâh nazarına getürdüklerinde pâdişâh şordı ki “Ey cevân kimüñ oğlın?” dedi ki “Bir keş-ger-zâdeyem.” Pâdişâh tekrâr su’âl êtdi ki “Neslüñde pehlevân var mıdur?” dedi ki “Yokdur.” Emr êtdi ki “Peder ü mâderini ihżâr êtsünler.” Anlar dağı ihżâr olduğda su’âl êtdi ki “Ebâ vü ecdâdîñuzda pehlevân var mıdur?” Anlar da cevâb vërdiler ki “Keş-ger ve keş-ger-zâdeyüz.” Pâdişâh dedi ki “İmdi şoyuñuzda pehlevân olmayıcağ bu şecâ’at şarâbdandur ve siz bu cevâna şarâb içürmişüz” dëdükde kırhularından nazar-ı pâdişâhda cân vëreyazdılar. Pâdişâh dedi ki “Kırkmañ ben sizi incitmem ve toğrı söyleñ eger toğrı söylersenüz ‘afv ederem şuçunu.” Anlar dağı ikrâr êdüp dëdiler ki “Pâdişâhum li-maşlahatıhi üç kadeh bâde içürdük.” Andan soñra pâdişâh nidâ êtdürdi ki “Bâde içilsün arslan tutacağ kadar. Ammâ öyle içilmesün ki gözlerini karğalar oyalar.” Zîrâ muşâhib-i mezkûruñ bâdeyi ziyâde içüp öldükde karğalar gözlerini oymuş idi. Ol sebebden hâliyâ diyâr-ı ‘Acemde üç kadeh şarâb içüp gözindedür dëyecek maħalde *fulân kes şîr-gîr est* dërler.”¹⁰⁸ (S: 73b¹⁴-74b¹⁶)

¹⁰⁸ [= (Kısaca) Biri biraz şarap içince çakırkeyif olsa Acemler “Falanca aslan avcısıdır/şîr-gîrdir” derler. Behrâm-ı Gür’un musahibi çok şarap içmekten helak olunca padişah üzüntüsünden “12 yıla kadar yeryüzünde kimse şarabın adını bilie anmasın” diye emir verir. (O sıralar) Bir ayakkabıcı oğlunu evlendirmek ister ve kocakârının biri de gerdek gecesi damat utanmasın diye sakladığı şarabı ayakkabıcının oğluna içirir. İçip keyiflenen damadın aklına gelin gelir ve ona doğru giderken biri ses gelir: “Ey genç! Canını seviyorsan, kaç!” Genç kımıldamadan beklerken karşıdan bir erkek aslanın geldiğini görür. O, aslanın kulaklarından tutarak onu zabt edip bacıklarına teslim eder. Behram’ın aslanı olup birçok kimsenin canını alan bu aslanın yakalmasından memnun olur ve kimin yakaladığını sorar. Bir delikanlının yakaladığını öğrenince huzura getirilmesini emreder. Padişah sorar: “Ey yiğit! Kimin oğlusun?” O: “Bir ayakkabıcının oğluyum.” Padişah: “Soyunda pehlivan var mı?” O: “Yoktur.”

Bu mesel için verilen numunelerde yukarıdaki mana açık bir şekilde görülmektedir. Hâfiz-ı Şîrâzî'nin aşağıda beytinde “aslan avcısı” anlamına gelen bu terkip, şöyle kullanılmıştır:

Bi-deh tã revem ber felek şîr-gîr

Be-hem ber-zenem dãm-i ãn gorg-i pîr

[= (Üç kadehlik) şarabı ver ki gidip gökte aslan tutup yaşlı kurdun tuzağını birbirine katayım.]

Nizâmî-i Gencevî'nin beytinde “sarhoşluğun adı aslan avcısına çıktı” denilmektedir:

Zi-mestî kerd bã şîrãn dilîrî

Ki nãm-i mestî âmed şîr-gîrî

[= O, sarhoş olduğundan aslanlarla güç ve cesaretle yarışınca sarhoşluğun adı aslan avcılığına çıktı.]

Selmân-ı Savecî'nin beytinde ise “sevgilinin şehla (mest) gözleri aslanı dize getirir” anlamında kullanılmıştır:

Haţã mî-dãnem u âhũ be âhũ nisbet-i çeşmet

Ki çeşm-i şîr-gîr-i to ne-dâred hîç âhũyî

[= Senin aslan kapan gözlerin gibi ceylan olmadığından gözlerinin ceylanlarla kıyaslanmasını hata bilirim.]

Fars dilinde yazılmış bu numunelerin yanı sıra Türk edebiyatında da “şîr-gîr”in yukarıda verilen manada kullanıldığı görülür. Gözünü budaktan sakınmaz cesur kimselere ve âşığını avlayan sevgilinin gözüne benzetilerek farklı ilgilerle kullanıldığı görülmektedir. Mezâkî:

Padişah ailesini huzura getirmelerini emreder ve onlar gelince sorar: “Sülalenizde pehlivan var mı?” Onlar: “Biz ayakkabıcı oğlu ayakkabıcıyız.” Bunun üzerine Padişah: “Ailenizde pehlivan yoksa bu cesaret şaraptandır. Siz buna şarap içirmişsiniz” deyince korkudan öleyazdılar. Padişah dedi ki: “Korkmayın! Ben sizi incitmem. Doğru söylerseniz suçunuzu bağışlarım. Onlar da gizlemeyip dediler ki: Padişahım mecburen üç kadeh şarap içirdik. Bunun üzerine padişah ferman verdi: “Aslan tutacak kadar şarap içilsin! Ama kargalar gözlerini oyacağı kadar çok değil.” Çünkü çok şarap içmekten ölen musahibinin gözünü kargalar oymuştu. Bu sebeple Acem diyarında çakırkeyif olana “aslan tutucu/aslan avcısı” anlamına gelen “şîr-gîr” derler.]

Öyle bir şayyād-ı cāna kim şikār olmaz gönül

Ğurre-mest-i şīr-gīrüm nerre-şīrūmdür benim [Mezākī D. K. 1/3, s. 167]

[= Ey gönül! Öyle bir can avcısına kim av olmaz. O benim korkusuz yigit bir erkek aslanımdır.]

Molla ‘Aşķī:

Şīr-gīr āhū gözi ol cādū-yı pūr-fitnedür

Kim döker bir demde yüz biñ hūn-ı ejderhāleri [Molla ‘Aşķī D. G. 125/6, s. 542]

[= Arslanlar tutan/sarhoş ceylan gözü, öylesine fitnelere dolu bir büyücüdür ki bir anda yüz bin ejderha kanını döker.]

15. Tabuta Siyah Badem Atmak / Cenaze Ayini

Badem şekli ve tabiatından gelen iyileştirici özelliklerinden dolayı toplum hafızasında yer edinmiş ve şeklinin göze benzemesinden dolayı sevgilinin gözü, sık sık badem ile istiareli olarak kullanılmıştır. Bademin günlük dilde deyim ve kalıp sözler içinde kullanıldığı ve çeşitli inanışlara konu olup İran’da bir geleneğin malzemesi olduğu görülmektedir. *Tuħfetü’l-Emsāl*’de madde başı olarak geçen “*Siyeh bādām rā her sū me-y-endāz*” meselinin izahı şiirlerde kullanılan bir mazmunun sebebinin açıklar. Daha önce Atilla Şentürk’ün *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*’daki “Badem” maddesinin “Tabuta siyah badem atma” alt başlığında bir gelenek olma şüphesinden bahsedilmiştir. *Türk Ansiklopedisi*’ndeki cenaze gelenekleri arasında ölen erkek çocuğunun cenazesi geçerken tabutuna atılan şeylerden birinin de badem olması dolayısıyla bunun sadece edebî bir motif olmadığını aynı zamanda bir gelenek olup bugün halen Ermeni diyarında icra edildiğini belirtir.¹⁰⁹ *Tuħfetü’l-Emsāl*’de ise İran’da eski bir gelenek olduğundan ve bademin siyaha boyanarak tabuta atıldığından bahsedilir. Böylece göz ve göz bebeği ile ilgisi daha net anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

“Bu mışrā’ rüzmerre-i A’cāmdandır ve sebep-i vurūdı budur ki memālik-i A’cāmda kâ’ide-i müsellemedür ki bir maħbūb fevt olduğda maħall-i mātemde peder ü māderi ile sâyir ihvān u aħbābı bādāmı siyāha boyayup dest-māllerine

¹⁰⁹ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, Osedam, İstanbul 2017, s. 16.; *Türk Ansiklopedisi*, C. X, MEB Yay. Ankara 1960, s. 168.

mezâristâna varınca tâbûti üzre ol siyeh bādâmları saçarlar.” (S: 70b¹⁰) Siyeh bādâm çeşm-i siyâh-ı maḥbûba dërler. (N: 49a^{dr})¹¹⁰

Câmî:

Siyeh bādâm rā her sū me-y-efken der naẓer-bāzī
Nigeh-dāreş ki rûz-i merg ber tâbütem endāzī

[= Güzellere bakarak siyah bademleri sağa sola atma, onlara sahip çık ki öldüğüm gün tabutumata atarsın.]

N. nüshasında şairini tespit edemediğimiz diğere numune ise şudur:

Cāy ān-est ki ḥūrān-i behişt ez dīde
Ber ser-i ḥāk-i to bādām-i siyāh endāzed
Çun be-bīnend ten-i nāzok-i to ber tâbüte
Sonbol-i zolf be-berend u be-rāh endāzed (MU: 71a^{dr})

[= Öyle bir yer ki cennet hurileri gözlerinden senin (mezarının) toprağına siyah badem atarlar. Çünkü senin nazik bedenini tabutta görüp siyah saçlarını götürüp yoluna sererler.]

Aynı şekilde Osmanlı şairleri de bu meseli söz konusu geleneğı çağrıştıracak biçimde kullanırlar. Bunlardan Amrî'nin beyti şöyledir:

Öldürürse gözüñ ey şūḥ beni
Saçalar üstüme bādām-ı siyāh [Amrî D. G. 114/4, s. 150]

[Ey şuh (sevgili)! Eğer gözün beni öldürürse benim (tabutumun) üstüne siyah badem saçarlar.]

16. Rū-numā / Yüz Görümlüğü

Doğru toplumlarında evlilik âdetleri ülke ve yöresel farklılıklara rağmen teşrifat büyük ölçüde benzerlikler taşır. Türk düğün geleneklerinden biri de damadın gerdek gecesi gelinin duvağını açmak ve onun konuşmasını sağlamak için geline vermesi

---

¹¹⁰ [= Bu mısra Acemlerin günlük kullanımlarındandır. Acemlerin memleketinde herkesçe kabul edilmiş bir âdet olup sevilen biri ölünce matem yerinde baba, anne ve diğere samimi dost ve ahabları bademi siyaha boyayıp mendillerine koyup mezarlığa vardıklarında tabutu üzerine o siyah bademleri atarlar. Bu geleneğın çıkış sebebi budur.; Siyah badem, sevgilinin siyah gözüne derler.]

gereken hediyedir. Bu hediyeye “yüz görümlüğü” denilir. Görmek istenen şey için verilen müjdelik hediye anlamına gelen rû-numâ kelimesindeki “rû” yüz; “numûden/nümûden” mastarından “nümâ/numâ” kelimesi ise gösteren manasındadır. Aynı âdetin İran’da da olduğu *Tuhfetü’l-Emşâl*’de şöyle geçer:

“... Beyne’l-A‘câm şol zamân kināye olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne bir görülmesi lâzım şey’i görmek murād eyledükde görmek için vèrilen müjdeye görümlük dèrler. Zürefā-yı ‘Acem ol vaz’a rû-numâ dèrler.” (S: 57b¹⁴); “Zebân-ı Türkîde yüz görümlüğü dedükleri müjdeye dèrler.”¹¹¹ (N: 41a¹⁴)

Bu madde için numune gösterilen Asâfi’nin beyti şu şekildedir:

Mâni ‘zi-rûy-i hûb-i to âyîne mî-şevèd

Tâ ehl-i dîde cân u cihân rû-numâ dehed [Āşafi -D.]

[= Ayna senin güzel yüzünü görmeye mani oluyor. Çünkü bakmak isteyenler yüz görümlüğü olarak canlarını ve mallarını vermelidir.]

Osmanlı şiirinde hem kalıp hem de mana olarak aynı kelime aynı âdeti işaret edecek şekilde kullanılır. Osmanlı şiirinde bu mesele münasip pek çok numune vardır. ‘Azmî-zâde Hâletî’nin bir beytinde fethedilerek yüzü görülmek istenen bir memleketi, geline benzeterek “parlak bir kılıç”ı yüz görümlüğü olarak tasavvur etmektedir:

Elüñde tiğ-i himmet pür-cilâdur

‘Arûs-ı mülke şâyân rû-nümâdur [‘Azmî-zâde Hâletî D. C. 1, M. 9/7, s. 45]

[= Elindeki pasparlak yardım/himmet kılıcı bir gelin (gibi güzel olan) ülkeye/memlekete yaraşır bir yüz görümlüğüdür.]

17. Rikâb: ‘Üzengi; piyâle’

Hem Fars şiirinde hem de Osmanlı şiirinde *rikâb* kelimesi genellikle ‘üzengi’ manasındadır. Osmanlı dönemi sözlüklerinin ekserinde bu mana işaret edilmekle birlikte ‘piyâle’ manası vurgulanmaz. *Burhân-ı Kâfi*’, *Ferheng-i Cihāngîrî*, *Ferheng-i Şu‘urî*, *Nizâmü’l-Efîbbâ ve Encümen-ârâ* gibi Farsça-Farsça sözlüklerde ‘piyâle’

¹¹¹ [= Türkçede biri görmesi gereken bir şeyi görmek istediğinde, görmek için verdiği müjdeye görümlük dedikleri gibi Acemler arasında da “rû-nümâ” şeklinde kinaye edilir. Acemler’de ona rû-nümâ derler.; Türkçede yüz görümlüğü dedikleri müjdeye denilir.]

manasına değinilse de Osmanlı dönemi sözlüklerinde bu manaya pek yer verilmez. Hüsāmî'nin bu kelime ile ilgili izahı ise şu şekildedir:

“Egerçi lügatde üzengiye dërler. Velâkin beyne'l-A'câm piyâle ma'nâsına dağı müsta'meldür.”¹¹² (S: 55b^{dr})

Hâkânî'nin beytinde her iki manayı da çağrıştıracak bir kullanımla “rikâb/rekâb” kelimesinden istifade edilmiştir. Burada üzengi ile ilintili olarak kadehin metalden yapılmış alt kısmı kastedilmektedir. Hâkânî:

Do esbe der ā vu rekābī der-āver
K'ez ū çerme-i şobh yekrān numāyed

[= Hızla gel ve kadehi kaldır! Çünkü feleğin atı, senin hızlı giden eşegin olabilir.]

Osmanlı şiirinde sıkça rastlanan bir kullanım olmasa da piyale manasına rastlanmaktadır. Nef'î'nin *Türkçe Divanı*'nda şöyle karşımıza çıkmaktadır:

Ben mest-i mey-i mey-gede-i 'aşk-ı Hudāyam
Takdīr-i rikābumda sebū-keş 'asesümdür [Nef'î D. G. 45/2]

[= Ben Allah aşkı (ile yananların) meyhanesinde (içilen) şarabın sarhoşuyum. Ben piyale ölçüsü kadar şarap içen bir asesim.]

18. Ez bon-i dendān: 'Dişten artan'

Farsçada “ez bon-i dendān” meselinin çevirisi ‘dişten tırnaktan artırılan’ şeklinde yahut daha doğrusu ‘dişten artan’ şeklinde olmalıdır. Hüsāmî'nin karşılık olarak verdiği mana ise deyimmin istekle çalışmak yönünü ifade etmektedir. *Tuhfetü'l-Emsāl*'de:

“Emsāldendür. Cān u gönül ile çalışıp sa'y eylemek maḥallinde isti'māl olunur.” (5a^{dr}) “Bon-i dendān: Ziyāde itā'ate dërler.” (N: 21b^{dr}) “Ez in gūş: ez bon-i dendān ma'nâsına ki cān u dilden demekdür.”¹¹³ (ŞA: 9a^{dr})

Selmân:

Feth-i bābī zi-felek yāft kesī kū mī-kerd
Hidmetī ber-der-i şāh ez bon-i dendān çu kelīd

¹¹² [= Her ne kadar sözlükte üzengiye denilse de Acemler arasında piyâle/kadeh manasında da kullanılır.]
¹¹³ [= Mesellerdendir. Canıgönülden çalışıp çabalamak durumunda kullanılır.; *Bün-i dendān* (haddinden) fazla emri yerine getirmeye derler.; *Ez in gūş*, canıgönülden demek olan *ez bün-i dendān* manasındadır.]

[= Biri, feleğin bir kapısını açmayı başarmak (bir makama erişmek) için padişahın kapısında anahtar gibi canıgönülden çabalayıp hizmet ederdi.]

Osmanlı şiirinde bu kelimeye Molla ‘Aşkî’nin *Dîvân*’ında rastlanır:

Necmi dendān edinüp çerh diler kim tapuña

Bün-i dendāndan êde hızm̄meti nite ki hilāl [Molla ‘Aşkî D. K. 31/38, s. 260]

[= Feleğin yıldızları diş edinmesi, hilal (kürdan) gibi senin zatına canla başla hizmet etmek istemesindedir.]

Bu deyim, Molla ‘Aşkî’nin beytinde de bu manayı ifade edecek şekilde vurgulanmıştır. Ayrıca *Molla ‘Aşkî Dîvân*’ının notlar bölümünde bu deyimle ilgili şu açıklama yer alır:

“Farsçada ‘ez-bun-i dendān’ tabirinin tam karşılığı ‘dişten artırılan’ demek olup kendi boğazından keserek elde edilmiş mal demektir. Ancak deyim olarak ‘can u gönülden’, ‘canla başla’, ‘fedakârlıkla’ anlamlarına gelir.”¹¹⁴

19. Rîşte/Rişte: ‘Deri kurdu, iplik çıbanı’

Rîşte ber-āvord: İplik manasının yanı sıra bir hastalığın adı olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilse de sebebine dair farklı rivayetler yer almaktadır. Hüsāmî’nin tarifi şu şekildedir:

“Rîşte egerçi ipliğe dërler. Ammā diyâr-ı Buḥārâda bir marâzdur ki her kim Buḥārâ şuyın içse bilâ-te’ḥîr ol marâz-ı rîşteye mübtelâ olur.” (S: 56a¹³) “Rîşte: Egerçi lûgatde ipliğe dërler. Ammā bir ‘ârızanuñ ismidür ki Buḥārâ şuyın içen ol marâza mübtelâ olur. Rûmili Yenişehir şuyın içenler dil altı marâzına mübtelâ olduğu gibi.” (N: 40b⁶)¹¹⁵

Hüsāmî’nin eserinde “rişte hastalığı” ile ilgili herhangi bir tarif yer almaz. Kelimeden yola çıkarak iplikle ilgili veya ipe benzerliği anlaşılrsa da hastalığın yapısına dair herhangi bir açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Sadece Buhara ve Rumili Yenişehir suyunun bu hastalığa sebep olduğu ifade edilmektedir. Sûdî’nin *Şerh-i Bostân*’ında ise şöyle geçer:

¹¹⁴ Molla ‘Aşkî, *Molla ‘Aşkî Dîvân*, Haz. Atilla Şentürk-Nurcan Boşdurmaz, YKY. Yay., İstanbul 2012, s. 601.

¹¹⁵ [= Rîşte her ne kadar ipliğe dense de Buhara’da bir hastalığın (adıdır.) Kim Buhara suyunu içse o an rişte hastalığına yakalanır.; Rişte her ne kadar ipliğe dense de Buhara’da bir hastalığın (adıdır.) Kim Buhara suyunu içse o an rişte hastalığına yakalanır. Rumeli Yenişehir suyunu içenlerin dil altı hastalığına yakalandığı gibi.]

“Bīmārī-i rişte: rişte marazı dimekdür ki bu maraz Yemen diyârında çok olur. Bu marazuñ aşlı böyledür ki ibtidâ’-i zuhûrında bir sigil peydâ olur. Pes bir çübı yararlar ve ol sigili ol ağaca kışdururlar ve iplik uzadukça mezkûr ağaca anı şararlar çak dükenince. Şöyle ki ol rişte kırıla helâklige sebep olur. Yemen diyârında görenler didiler ki bu maraz dizden aşğa ayakda olur.”¹¹⁶

Hored âb-i Buḥārā ger ferişte

Ber âred rişte ger bâşed ferişte [?]

[= Melek, Buhara suyunu içerse, melek olmasına rağmen rişte hastalığına tutulur.]

Burhân-ı Kâṭı’da ikinci mana olarak verilen bu hastalık şöyle tarif edilmektedir:

“Rişte: Bu isimle maruf bir illettir ki rişte illeti tabir olunur. O bir marazdır ki insanın ayağında ekser topuğunda zahir olur. İplik gibi bir ince tel çıkar, gittikçe uzayıp gider. Kırılrsa veya kesilse o kimse helak olur. Bu maraza etibba ‘ırk-ı medenî derler. Bu maraz ekseriya Lâr şehrinde hâdis olur. Tiflis tarafında ve Kudüs-i Şerif semtinde dahi zuhuru mesmu olmuştur.”¹¹⁷

Bu hastalıkla ilgili *Luğat-nâme-i Dehḥodā*’da *piyū* veya *piyūk* denildiğine işaret edilir ve *rişte* maddesinde deri altında çıkan ince uzun kurtçuğa denir ve şiddetli ağrıya sebep olduğu vurgulanır.¹¹⁸ Parazitoloji konusu olarak Steingass’ta, Lâr/Lâristân hakkında sık görülen bir hastalık ve cilt/deri altında türeyen bakteriler yahut solucan olduğu ifade edilir.¹¹⁹

Refik Halid Karay’ın *Gurbet Hikayeleri*’ndeki Çıban hikayesinde ipliğe benzer bu çıbandan söz edilir. Çıban hikayesinde Hadramut çıbanının yanında Halep, Musul ve Bağdat çıbanları bir sivilce, bir süs mesabesinde görülerek bir sinek tarafından bulaştırılan ve bir binbaşının şakağında çıkan çıban anlatılır. Hikayede çıban çıkaran binbaşı hurma ağacının altına yatırılır. Henüz olgunlaşmamış çıban, kıvamını bulana kadar beklenir. Olgunlaşınca bir iğne ile sivilceye benzer çıbanın başı oynatılır ve sonra

¹¹⁶ [= Rişte hastalığı: Rişte illeti demektir, Bu hastalık Yemen’de çok olur. Bu illetin başlangıcında bir siğil ortaya çıkar. Sonra bir çubuğu yarıp o siğili ağacın yarığına kısıtırırlar. İplik uzadıkça bitene kadar o çubuğa sararlar,. Öyle ki o iplik koparsa ölüme sebep olur. Yemen diyarında görenler bu illetin ayağın dizden aşığı kısmında olduğunu söyler.]

Bedriye Gülay, 16. *Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân’ı (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2018, s. 342.

¹¹⁷ Mütercim Asım Efendi, “Rişte”, *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay., Ankara 2000, s. 631.

¹¹⁸ ‘Ali Ekber Dehḥodā , “Piyū”, *Luğat-nâme-i Dehḥodā*, C. 4, s. 6045; “Rişte”, *Luğat-nâme-i Dehḥodā*, C. 8, s. 12081.

¹¹⁹ Francis Joseph Steingass, “Rişte”, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1970, s. 577.

çıbanın yaraya takılı ucuna bir yumak ilmiklenerek hurmanın alt dallarından birine bağlanır. Binbaşı bu halde on gün kıvıldamadan yatırılır. Onuncu gün çibana iğne batırılarak özü alınarak binbaşı bu marazdan kurtarılır. Çıban hikayesinde anlatıldığı üzere söz konusu çıban bu şekilde tedavi edilmezse “*Bu habis çıban nerede çıkarsa, etrafını bir selin açtığı oyuk gibi deşiyor, göz veya burun, ne bulursa alıp götürüyordu.*”¹²⁰

20. Kāfir-mācerā: ‘İnatçı zalim, muannid’

Bazı deyim ve kalıp sözler aynıyle Farsça’dan dilimize geçmiştir. Türkçe sözlüklerde bu gibi kalıp sözlerin yer almaması, araştırmacı ve okuyucuları metni anlamlandırmak için bilinenler üzerinden yorumlar yapmaya zorlar. Bu da bazen hataların ortaya çıkmasına sebep olur. Kelime ve kalıplarla ilgili ihtisas sözlükleri işte bu tür durumlarda yol gösterip yayımlanmış ve yayımlanmakta olan çalışmalara katkılar sağlamaktadır.

Bu deyim *Nevādirü’l-Emsāl*’de “*Bir kimesne ikide birde ‘inād eyleyüp yoğunluk eylese ve dilinden halk müteşekkī olsa fulān kes kāfir-mācerā-st dërler.*”¹²¹ şeklinde geçer. *Tuhfetü’l-Emsāl*’de ise şöyledir:

“... Zebān-ı Türkide bir kimesne her zamānda ‘inād eyleyüp halkı bī-zār eylese zürefā-yı ‘Acem ol maķūle şahşa *fulān kes kāfir-mācerā-st* dërler.” (S: 93a³) “Mu‘ānid ve halkı āzurde etmege mu‘tād olan şahş hakkında kināye olunur.” (N: 57b³)¹²²

Bu eserlerden yola çıkarak deyim “inatçı, zalim; insafsız” manalarına geldiği anlaşılır. *Nevādirü’l-Emsāl* ile *Tuhfetü’l-Emsāl*’de verilen Ümîdî’nin beyti, inatçı zalim manasını içerir ve şöyledir:

Sipāh-i fitne çu kem fırsatı kerd

Sepehr-i sefle kāfir-mācerāyī [Ümîdî]

[= Fitne askeri çok fırsat bulamadı. Kahpe felek tam bir zalimdir.]

¹²⁰ Refik Halid Karay, “Çıban”, *Gurbet Hikayeleri Yeraltında Dünya Var*, İnkılap Yay. İstanbul 2009, s. 65-69.

¹²¹ [Biri ikide bir inat edip rahatsızlık verse ve insanlar onun hal ve hareketinden şikayetçi olsa “falanca zulümde inatçıdır” derler.] Erem Yıldız, *Mîrek Muhammed Nakşbendî Taşkendî Nevādirü’l-Emsāl Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017, s. 115.

¹²² [= Türkçede biri her zaman inatçılıkla insanları bezdirse Acem zarifleri öylesine “falanca zulümde inatçıdır” derler.; İnatçı ve insanları incitmeyi alışkanlık eden kişi için kinaye edilir.]

“*Kāfir-macerā-sī*” deyimini Osmanlı şairlerinden sebki Hindî tarzı ile bilinen Nâilî-i Kadîm’de karşımıza çıkmaktadır:

Perestiş-gāh iken ebrūsı Cibril ü Mesihāya

O kāfir-mācerā-yı ‘işveye İslām müşkildür [Nâilî-i Kadîm D. G. 68/ 3, s. 258]

Nâilî’nin bu beytinde geçen “*kāfir-mācerā*” kalıbı deyim olarak düşünülmediğinden Şendödeyici’nin *Naili Divanı Sözlüğü* adlı çalışmasında iki farklı şekilde çevrilmiştir. İlkinde ‘işve yapan kafir’:

“Kaşları Cebrail ve İsa’ya tapınma yeri iken, **o işve yapan kâfire** İslâm zor gelir.”¹²³

İkincisinde ise ‘o kâfir ve cilve macerası peşinde koşan’ şeklinde çevrilmiştir:

“Kaşı Cebrail ve İsa’ya tapınma yeri iken **o kâfir ve cilve macerası peşinde koşana** Müslüman olmak zor gelir.”¹²⁴

Burada geçen “*kāfir-mācerā*”nın *Tuḥfetü’l-Emsāl*’de geçen izahından hareketle İslâm kelimesinin sadece ‘İslâm dini’ değil aynı zamanda ‘teslim olmak, boyun eğmek ve selâmet’ anlamlarını da düşünmek gerekir. Bunlardan yola çıkarak beytin diliçi çevirisini şu şekilde yapmak mümkündür:

“Kaşları, Hz. Cebrâil ve İsa’ya mihrap olmuşken o işvede, nazda inat eden/nazdan vazgeçmeyen güzele İslâm/selâmet zordur.”

Aynı deyim Neşâtî ve Mezākî’nin beyitlerinde de rastlanır. Neşâtî:

Neşâtî-veş ki şad-âşüb ile ḫâtır-perişāndur

Bu şūr u fitneye bā ‘iş o kāfir-mācerādur hep [Neşâtî D. G. 8/5, s. 96]

[= Pek çok sıkıntı/kargaşa yüzünden kalbi kırılan Neşâtî gibi, bu kavga gürültünün sebebi yine o inatçıdır.]

Mezākî:

O şüh-ı dîn ü dil-düşmen ne kāfir-mā-cerādur kim

Gönül pür-nür-ı ‘ışk olsa yerin kânün-ı nār eyler [Mezākî D. K. 8/87, s. 190]

¹²³ Özer Şendödeyici, *Naili Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 91.

¹²⁴ Özer Şendödeyici, *Naili Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 369.

[= O din ve gönül düşmanı nasıl bir zalimdir ki gönül aşkın nuruyla dolsa bile onu ateş ocağına çevirir.]

21. **Miyān-i ḥ'āb bīdārī-st: ‘Uyur ardınca uyanık vardır’**

Sözlükteki madde başlarının yanı sıra satır aralarında bazı anlamı meçhul tabirler yer almaktadır. Bunlardan biri de “Rikābī” maddesinde yer alır. Söz konusu maddede İranlı şairlerin tasarruflarından biri olan “elif”in bazen “yā”ya dönüşmesine verilen örnekler sıralanırken “gūyā”nın “gūyī” şeklinde kullanıldığı Emīr Ḥusrev-i Dihlevī’nin şu beytiyle gösterilmiştir:

Ḥumārīn nergiseş der fitne-cūyī

Miyān-i ḥ'āb bīdārī-st gūyī [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī ŞH./3504, s. 304]

[= O nergise benzeyen gözleri, mahmurluğuyla fitne aramaktadır. Sanki uyku arasında uyanıktır.]

Bu örnekte Klasik Türk şairlerinin de kullandığı bir kullanım dikkati çekmektedir: “Uyur ardınca uyanık vardır.” Taşlıcalı Yaḥyā Bey ile Derzi-zāde ‘Ulvī’nin aşağıdaki beyitlerinde bu tabirin “fırsatçı, arkadan iş çeviren, hileci” anlamlarına gelen kullanımları görülmektedir:

Ḥ'āba varmışken öpermiş dest-i cānānı rakīb

Olur imiş uyur ardınca uyanıklar meded [Yaḥyā Bey D. G. 49/4, s. 311]

[= Rakip, sevgilinin elini uyuyunca öpermiş. Eyvahlar olsun, ne fırsat kollayanlar varmış!]

Şaklasun Ḥaḫ uyur ardınca uyanıktan seni

Hem-dem olmuş āh kim bir niçe fāsıklar saña [Yaḥyā Bey D. G. 15/2, s. 289]

[= Allah seni arkadan iş çevirenden sakınsın! (Çünkü) sana pek çok günahkâr dost olmuş.]

Derzi-zāde ‘Ulvī’nin bir beytinde de “fırsat kollayan, zamanını bekleyen” manasına gelecek şekilde aynı deyim kullanımına rastlanmaktadır:

Seni gözler niçe ‘āşık vardur

Uyur ardınca uyanık vardur [Derzi-zāde ‘Ulvī D. G. 124/1, s. 398]

[= Senin yolunu bekleyen o kadar çok âşık vardır ki (hepsinin) gözleri yoldadır.]

22. **Ū morġ-i īn incīr nīst: ‘O bu incirin kuşu deġil, bu onun aġzının kaşığı deġil’**

Bazı meseller, çeviri yahut öyküntü/ödünçleme deġildir. Ondan ziyade aynı durumun birbirinden farklı bağlam ve kelimelerle iki dilde nasıl yankı bulunduğunu gösterir. Birinin erişemeyeceği noktada olan yahut birinin sözünü edemeyeceği kadar değerli olan bir şeyi ifade etmek için kullanılan bu deyim Fars şiirinde “O bu incirin kuşu deġil.” şeklindeyken Türk şiirinde “Onun aġzının kaşığı/kalıbı ve lokması deġil.” şeklinde kalıplaşmıştır. Türkçe metinlerde Farsçadaki kalıba uygun bir numune tespit edilememiştir. Ancak farklı kelimelerle aynı durumu izah etmesi ve *Tuĥfetü’l-Emşāl*’deki tanımından yola çıkarak iki kullanımın da örneklerine deġinilecektir. *Tuĥfetü’l-Emşāl*’de bu maddenin izahı şöyledir:

“... Zebān-ı Türkīde bir kimesne ĥaddin bilmeyüp kendüye lâyıķ görilmeyen işe heves eylese ol maķūle şaĥşa bakup bu anuñ aġzı kaşuġı degüldür demek maĥallinde yārān-ı ‘Acem ū morġ-i īn incīr nīst’ ibāretini ġarb-ı meşel ederler.”¹²⁵ (S: 11a⁶)

Enverī’nin bu meseli kullandığı beyti şu şekildedir:

Bo-rov ki fikret-i to nīst merd-i īn da ‘vā

Me-kon ki ĥātir-i to nīst morġ-i īn incīr [Enverī D., K./4096, s. 164]

[= Bırak! Düşüncelerin bu davaya münasip deġil. Yapma! Çünkü gönlünden geçenler senin aġzının kaşığı deġildir/senin haddini aşar.]

Farklı bir kullanım ise “*Merd-i īn incīr nīst*” şeklindedir:

“... Zebān-ı Türkīde ol iş senüñ üzerüñe düşmez ve ĥaķķından daĥı gelemesün dēyecek yerde yārān-ı ‘Acem merd-i īn incīr nīstī’ derler.”¹²⁶ (S: 104b¹⁷) “Bu işüñ ādemisi degüldür dēyecek yerde kināye olunur.”¹²⁷ (N: 65b⁸)

Evĥadī’nin bu meseli kullandığı beyti şu şekildedir:

Beyt Der’īn bāġ eger lāle-ġinī vu gul

Ne-ĥāhī şoden merd-i īn incīr-i ‘eşķ [Evĥadī D. G. 441/5, s. 248]

[= Bu bahçede her ne kadar lale ve gül dersen de bu işin hakkında gelemeyeceksin.]

¹²⁵ [= Türkçe biri haddini bilmeyip kendine layık görülmeyen bir işe heves ederse onun için “Bu onun aġzının kaşığı deġildir.” denileceği yerde Acemler “Ū morġ-i īn incīr nīst” (O bu incirin kuşu deġil.) deyimini kullanırlar.]

¹²⁶ [= Türkçe “O iş senin üzerine düşmez ve o işin hakkında gelemesin.” denileceği yerde Acemler “Merd-i īn incīr nīstī.”(Bu incirin/işin adamı deġilsin.) derler.]

¹²⁷ [= “Bu işin adamı deġildir.” denileceği yerde kinaye edilir.]

Tam karşılığı ‘bu incirin kuşu değilsin’ yahut ‘bu işin adamı değilsin’ olsa da bu deyimın karşılığının Türkçe en uygun ifade ile verilmesi, iki dildeki yansımaların görülmesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Türkçe *ağzının kaşığı* deyimini İsmâ‘îl Na‘îm’in *Gülzâr-ı Na‘îm*’inde şu şekildedir:

Bil haddüñi ey tabî‘at-ı hām

Ağzuñ kaşığı degil senüñ cām [İsmâ‘îl Na‘îm *Gülzâr-ı Na‘îm*, M. 902, s. 168]

[= Ey yavan nefis! Haddini bil! Bu kadeh/şarap senin ağzının kaşığı değil.]

23. Vār: ‘Layık; Yük’

Tuhfetü’l-Emsāl’de madde başı olarak geçen *vār* kelimesinin her ne kadar ‘layık’ ve ‘yük’ manaları vurgulansa da tarih boyunca çok farklı manalarda kullanılmıştır. *Burhân-ı Kāfî*’de şu manalarına işaret edilmiştir:

“Edat-ı teşbih’tir. **Veş** ve **mânend** müradifidir. **Sahib**, **hüdavend** manasınadır. **Resm**, **adet** manasınadır. **Bâr**, **kerre**, **merre** manasınadır. Bir kerre, iki kerre diyecek yerde yek-vâr, du-vâr denir. **Çok**, **bisyâr** manasınadır. ‘Çok dedim’ diyecek yerde (vâr-hâ gofte em) derler. **Deve** ve **eşek yüküne** de denir. Mesela ‘Bir deve yükü buğday, bir eşek yükü arpa’ diyecek yerde (şotor-vârî gendom ve har-vârî cov) derler. **Mikdar** manasınadır. Meselâ ‘bir donluk, bir kavukluk’ diyecek yerde’ (yek câme-vâr ve yek kolâh-vâr) derler. Liyakat ve münasebet manasınadır. Padişaha **layık** inciye dürr-i şâhvâr derler. Atın sürat-i seyri sebebiyle yola yarayanı ki **yorga** tabir olunur, reh-vâr derler. Kulağa takılan küpeye gûşvâr dedikleri adeta kulağa takılmaya **münasebet** tahsil eylediğine mebnidir. Güya ki kulağa takılmaya **liyakati** vardır. Yahut kulağa layık ve münasiptir. **Mihr**, **muhabbet** manasına da reside-i nazardır.”¹²⁸

Ḥüsāmî kendi döneminde kelimenin bu manalarından ikisine işaret etmiştir. ‘layık’ ve ‘yük’ manalarına değinir ve kendi ifadesi şöyledir:

“Beyne’l-A‘cām kelime-i liyâkat ma‘nâsına olduğu meşhûrdur. Zîrâ pâdişâha lâyıq büyük incüye *dorr-i şâh-vâr* dërler ve gâyet eşkin olan ata *esb-i reh-vâr* dërler ve tesbîh olmağa kâbil incüye *subha-vâr* dërler” (S: 112a¹⁶) Ḥuşûşân eşek yüküne *har-vâr* deve yüküne *şotor-vâr* dedükleri dahı bu kabîlendür.¹²⁹ (S: 112b⁴)

¹²⁸ Mütercim Asım Efendi, “Vâr”, *Burhân-ı Kâfî*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay., Ankara 2000, s. 803.

¹²⁹ [= Acemler arasında liyakat anlamına geldiği bilinir. Öyle ki padişaha layık inciye *dürr-i şeh-vâr*, oldukça eşkin olan ata *esb-i reh-vâr*, tesbih olmaya uygun inciye de *sübha-vâr* derler.; Özellikle eşek yüküne *har-vâr*, deve yüküne de *şütür-vâr* demeleri bu sebepledir.]

Bilinen manasının ‘layık’ olduğunun ancak *har-vār* yahut *şotor-vār*daki ‘vār’ edatının ‘yük’ anlamının nadir olduğunu söylemiştir. Bugün tarihi metinlerin pek çoğuna kolayca erişebilmenin verdiği bir rahatlıkla bu anlamın ender olduğunu söylemek zordur. Ancak müellifin o dönemde, yani XVII. yüzyılda, bu kullanımın ender olduğunu vurgulaması dikkat çeker. Nitekim bu kelime için Kâtibî’nin örnek beyti şöyledir:

Merā gamī-st şotor-vār-hā be-ħocre-i ten

Şotor-dilī ne-konem gam kocā vu ħocre-i men [Kâtibî -D]

[= Ten hanemde develer yükünce (öyle büyük bir) derdim var. (Yok yok) namertlik etmeyeyim gam nerede benim ten hücrem nerede?]

Bu kullanıma yine Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başında yaşamış şairlerinden Süheylî’nin *Dīvān*’ında rastlanır:

Harvār ile sīm ü zere mālīk niçe ħarlar

Şüretde benī ādem ü sīretde behāyim [Süheylî D. G. 216/6, s. 342]

[= Eşek yüküyle gümüş ve altına sahip pek çok eşek, sureten insanoğlu görünse de karakter olarak dört ayaklı (bire hayvandır).]

Ĥayretî’de ise şöyle geçer:

Ni ‘metiyçün minnetin çekmek ne lāzım kimsenüñ

Merd iseñ ħar-vār iñen yüklenme ħar-vār ey gönül [Ĥayretî D. G. 247/3, s. 285]

[= Ey gönül! Nimet için kimsenin minnetini çekmeye gerek yok. Yiğitsen eşek gibi fazla yük yüklenme.]

24. Terâzî Terimleri: Pāy-seng; Rokūb; Şāhīn; Kebüter

Ĥüsāmī’nin terazi ile ilgili kullandığı terimler ‘*ben ondan korkmam ve benim ondan aşağı kalır yanımda yok*’ anlamındaki *Men seng-i fulān kes rā pāy-sengem* maddesinde geçer. Dört farklı terim sırasıyla sunulacaktır:

1. Pây-seng / Abra / Denge taşı:

Tuḥfetü'l-Emsâl'de “Pây-seng terâzünüñ nâkış olan keffesine bez pâresiyle bağlayup aşğa yanından aşılın taşâ derler.”¹³⁰ (S: 104a¹¹) şeklinde tarif edilmiştir.

Pây-seng bugün sık kullanılan sözlüklerde ‘bir ağırlık’¹³¹; ‘pâseng: âheng vezninde. Per-seng ki terazinin hafif tarafına talik olunan nesnedir. Ekseriya taş asmalarıyla denk taşı dahi derler. Yükün ve kayığın dahi tesviyesi için hafif tarafına koyarlar’¹³²; ‘persenk: bersenk, bârsenk’¹³³; ‘pâ-seng: bir kefeyi diğeriyle dengelemek/eşitlemek için terazinin bir kefesine konulan şey. Teraziyi eşitlemek için hafif kefeye konulan şey; pây-seng, pâr-seng’¹³⁴ şeklinde geçer.

Türkçede ise *abra* olarak geçer ve *Derleme Sözlüğü*'nde ‘abra (abara, abre, apra, arba ve arbe): Teraziyi dengeye getirmek için hafif olan kefeye konulan –taş, demir, çivi gibi- ağırlık; dara; denge, muvazene; dengesizlik, ayarsızlık (terazide), uçurtmanın terazisi, terazi ipi’¹³⁵ anlamlarında kullanılır. Kâtibî'nin beytinde bu kelime şöyle geçer:

Best gerdün ber roküb-i çarḥ çendîn seng u ḥāk

Lik der mîzân-i kadret kem nemüd ez pây-seng [Kâtibî -D.]

[= Dönek (bir teraziye benzeyen) feleğin bezine pek çok taş ve toprak bağlandı. Ancak (bütün bu taş ve toprak) senin kıymet terazinde bir denge taşından daha hafif gelir.]

2. Roküb:

Yukarıda da zikredilen terazinin hafif kefesine taş asmak için kullanılan bez parçasına denir ve *Tuḥfetü'l-Emsâl*'de şöyle geçmektedir: “*Ve roküb sâbıkan zıkr olanın pây-seng bağladıkları bez pâresine derler.*”¹³⁶ (S: 104a¹⁵)

3. Şâhîn:

Şâhîn, eski terazilerin önemli bölümlerinden biridir. Kefelerin asıldığı denge demiri yahut çubuğunun adı olan bu parça, şiirlerde hem yırtıcı kuş hem de denge kolu anlamına gelecek şekilde sanatlı bir şekilde kullanılır. *Tuḥfetü'l-Emsâl*'de “*Terâzünüñ*

¹³⁰ [= Pây-seng terazinin eksik olan kefesine bez parçasıyla bağlanıp altına asılan taşâ derler.]

¹³¹ Francis Joseph Steingass, “Pây-seng”, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1970, s. 235.

¹³² Mütercim Asım Efendi, “Pâseng”, *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay., Ankara 2000, s. 578.

¹³³ Mertol Tulum, “Persenk”, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011, s. 1456.

¹³⁴ ‘Ali Ekber Dehḥodâ, “Pâ-seng”, *Luğat-nâme-i Dehḥodâ*, C. 4, s. 5360.

¹³⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I, TDK. Yay., Ankara 1963, s. 27-28.

¹³⁶ [Roküb, evvelce söylenen pây-seng bağlanan bez parçasına derler.]

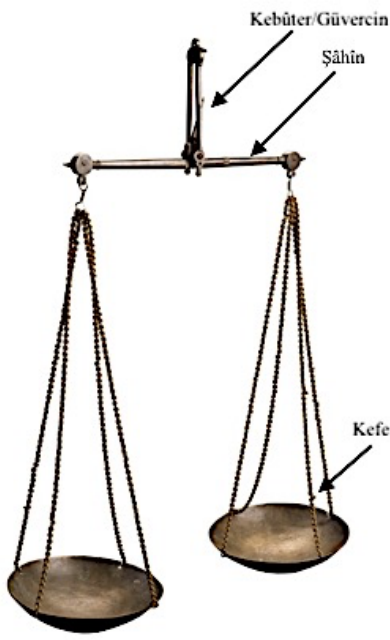

keffeteyni aşulan ağaca şāhīn dērler."¹³⁷ (S: 104a¹⁶) şeklinde tarif edilen şāhīn, Muḥteşem-i Kāşānī'nin sevgilinin kaşıyla ilgili yazdığı beytinde göz keffeye, kaşlar ise denge demirine benzetilerek şöyle kullanır:

Hosn-i to rā terāzū-st ān çeşm u ebrū ammā

Ḥam geşte ez gerānī şāhīn-i ān terāzū [Muḥteşem-i Kāşānī D. *Risāle-i Celāliye*, G./5, s. 7]

[= Göz ve kaşın güzelliğinin terazisidir. Ama ağırlıktan o terazinin çubuğu eğildi (yani kaşların çatıldı).]

Resimdeki çift kefeli sarraf terazisidir. Üzerinden kefe zincirlerinin bağlı olduğu metalin *şāhīn*, onun dengede durmasını sağlayan tutacak yahut dilciğe ise *kebüter* denmektedir.

4. Kebüter: 'Dilcik'

Çift kefeli terazilerin tarihine dair yapılan çalışmalardan F. Gülten Ekmen'in makalesinde, tespit edilen en eski ölçme aracı olduğu ve M.Ö. III-II. asırlardan beri bu tür terazilere rastlandığı vurgulanır. Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere çift kefeli terazideki bölümlerin isimleri muhtemelen Selmān-ı Sāvecī döneminde denge demirinin uçlarının *şāhīn*, elle tutulan bölümün ise *güvercin* şeklinde olması ile ilgilidir. Farklı bölge ve dönemlerde kullanılan terazilerde öküz, koç, yılan, kartal gibi figürlerin kullanıldığı görülmektedir.¹³⁸

Hüsāmī *Tuḥfetü'l-Emsāl*'de *kebüter*'i şöyle izah eder:

"İşbu beytde mezkūr olan *kebüter* terāzūnuñ el tutacak yerinden aşağıda olan mīleye dērler." (S: 104b³)¹³⁹

¹³⁷ [= Terazinin kefelerinin asıldığı ağaca *şāhīn* derler.]

¹³⁸ Ayrıntı İçin Bkz.: Garo Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2003, s. 195, 321, 314, 315.; F. Gülten Ekmen, "M.Ö. II. Bin Anadolu Terazi Kefeleri Hakkında Gözlemler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, Aralık 2011, s. 35-44.; A. Naim Arnas, *Kantarın Topuzu: Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri*, Editör, Derya Önder, Tofaş Sanat Galerisi Yay./Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016, s. 116-203.

¹³⁹ [= Bu beyitte zikredilen *kebüter*, terazinin elle tutma yerinin aşağısındaki demir parçasına denir.]

Selmân-ı Sâvecî'den verilen örnekte ise adaletli bir çağda yırtıcı kuşlardan şahinin güvercine konmadığını terazi terimlerini kullanarak ifade etmiştir. Selmân-ı Sâvecî:

Çenân be-dovr-i to mîzân-i 'adl şod tayyār

Ki meyl-i sūy-i kebūter nemî-koned şāhīn [Selmân-ı Sâvecî D. K. 100/37, s. 279]

[= Senin devrinde adalet terazisi öylesine yükseldi ki şahin (denge demiri/ağacı) güvercine (dilciğe) meyl etmiyor (yani sürekli dengede duruyor).]

Aynı şekilde yukarıda izah edilen “şāhīn” ve “kebūter/güvercin” kelimelerinin hem gerçek hem de mecaz anlamını karşılayacak kullanımlara Türk şiirinde de rastlanmaktadır. Nef'î'nin Kandilli vâsfinda IV. Murad'a sunduğu bir kasidesinde onun adaletinden bahsederken Selmân'ın beytindeki mazmunu hatırlatacak tarzdaki kullanımı dikkat çekmektedir:

Māde āhū ile şî 'r-i ner olur hem-h'ābe

Heves-i şayd-ı kebūterle per açmaz şāhīn [Nef'î D. K. 46/29, s. 167]

[= (Adaleti devrinde) dişi ceylanla erkek aslan birlikte uyur. Şahin (denge demiri/ağacı) de güvercini (yani dilciği) avlama hevesiyle kanat açmaz.]

25. Ziyāde-ser: ‘Çok başlu, pāresi çok, ḥarām-zāde’

‘Çok başlu’ ve ‘ḥarām-zāde’ karşılıklarıyla sunulan *ziyāde-ser* maddesinin *Tuḥfetü'l-Emsāl*'deki karşılığı “...*Dārü'l-milk-i A'cāmda ḥarām-zāde ve çok başlu ma'nāsına irād olunur.*”¹⁴⁰ (61a¹¹) şeklindedir. Bu madde için Āzerî-i Esferāyini'den verilen örnek ise şöyledir:

Hergiz be-menzilī ne-resed gom-rehī ki ū

Donbāl-i her ziyāde-serī bu 'l-fuzūl şod [Āzerî-i Esferāyini D. Trk./II/3, s. 103]

[= O, her haramzâdenin ardından boş konuşup saçmaladıkça, bu yoldan çıkmışlıkla asla hedefe erişemez.]

Bu gibi nadir kullanılan deyimler çoğu sözlüklerde bir yönüyle aktarılsa da numuneler görüldükçe pek çok karşılığının olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazen şairlerin

---

¹⁴⁰ [= Acem diyarında haramzade/piç ve çok başlı manasında kullanılır.]

kullandıkları farklı bağlamlarla kelime, terkip, mesel vb. sık kullanılan yapılar sözlük manalarını aşar. Bunlardan biri olan *ziyāde-ser* deyimini ile ilgili Ülkü Çetinkaya'nın "Divan Şiirinde 'Çok Başlı (Ziyade-ser)' Deyimi Üzerine" adlı makalesinde divanlarda izi sürülen tabirin farklı manalarına vurgu yapılmıştır. Neticede bu deyim için şu karşılıkları tespit edilmiştir:

'Hilekâr, aldaticı, yalancı, kurnaz; dolandırıcı, yankesici, hırsız; fitnekâr; vefasız; zalim, gaddar; bir konuda uzman, usta, mahir.'

Farsça sözlüklerdeki karşılıkları ise şöyledir:

'Kendisini olduğundan üstün gören ve üstesinden gelemeyeceği işlere kalkışarak beceremeyen kimse; ser-keş, asi, dikbaşlı, başına buyruk, itaatsiz, inatçı; mağrur, kibirli, kendini beğenmiş, büyüklük taslayan; cesur, korkusuz; küstah, şımarık, saygısız, utanmaz.'¹⁴¹

Deyimin Türkçe şiirlerde hem *ziyāde-ser* hem de 'çok başlı' şeklinin kullanılmasına rağmen 'çok başlı' şeklinin daha sık geçtiği vurgulanmıştır. "Çok başlı" şeklinin ise *öyküntü* yani "Bir dilden öbürüne, genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yoluyla içerik ve -birleşik biçimler söz konusu olduğunda- sıralanış düzeni aktarma; bu işlem sonunda ortaya çıkan biçim" olduğu ifade edilmiştir.¹⁴²

Ahmet Atilla Şentürk'ün *Osmanlı Şiir Kılavuzu*'nda *çok başlı* deyiminin farklı yönlerini vurgulanmıştır.

"Düzenbaz, kurnaz, becerikli ve entrikacı tipler hakkında kullanılan bir tabirdir. Çok başlılık ithamı kişiye kara yüzlü olmayı gerektiren suçları irtikab etme sonucunda yöneltilmektedir. ... [Zâti'nin beytinde] 'Çok başlı' tabiri 'pâresi çok' ile eş anlamlı bir yapı arz etmektedir."¹⁴³

Bu kullanımın hemen her şiirde farklı bir ayrıntı ile sunulduğu görülmektedir.¹⁴⁴ Öyküntü yahut çeviri şeklinin görülmesi adına Türk edebiyatındaki kullanımlarından birkaç örnek bu deyim için anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Söz konusu deyim Necâfî

---

¹⁴¹ Ülkü Çetinkaya, "Divan Şiirinde 'Çok Başlı (Ziyade-ser)' Deyimi Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 241-242.

¹⁴² Ülkü Çetinkaya, "Divan Şiirinde 'Çok Başlı (Ziyade-ser)' Deyimi Üzerine", s. 227; 241.

¹⁴³ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM Yay., İstanbul 2017, s. 572-573.

¹⁴⁴ Ayrıntı için bkz Ülkü Çetinkaya, "Divan Şiirinde 'Çok Başlı (Ziyade-ser)' Deyimi Üzerine".

Bey'in aşağıdaki beytinde "düzenbaz, kurnaz ve uyanık" manalarına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Çok başlu dirilmesin ol zülf kim anı

Şuya ilte şusuz getüre hâl-i ruḥ-ı zībā [Necâtî Beg D. K. 1/6, s. 22]

[= O sevgilinin saçını kendini kurnaz sanmasın. Öyle ki güzel yanağındaki ben tanesi, onu suya götürüp susuz getirir.]

Zâtî'nin beyitlerinde kalp ve gönül çok başlıdır. Yani bildiğini okuyan bir hadsize benzetilmiştir:

Uyma Zâtî pâre pâre kalbünüñ tahrikine

Ol katı çok başlıdur bî-haddür anda pâreler [Zâtî D. C. 1, G. 181/5, s. 183]

[= Zâtî, paramparça olmuş kalbinin seni kandırmasına izin verme! O, kendinde utanma arlanma olmayan bir düzenbazdır.]

Pâresinden kıl hâzer uyma dil-i pür-zahmuña

Çok olur çok başlunuñ Zâtî be-gâyet pâresi [Zâtî D. C. 3, G. 1615/5, s. 392]

[= Ey Zâtî! Yaralarla dolu gönlünün hilesinden sakın, ona uyma! Çünkü hadsizsin, her şeyin peşinden koşanın hatası/hilesi çok olur.]

26. Der-âb mî-rânî: Pâreye çal-, aldat-

Hüsâmî'nin *der-âb mî-rânî* maddesine verdiği karşılık şöyledir: "*Zebân-ı Türkîde beni pâreye çalarsın demek maḥallinde zürefâ-yı 'Acem merâ der-âb mî-rânî deyyü kinâye darb ederler.*"¹⁴⁵ (S: 43a¹¹) Bu deyim, Anadolu sahasındaki ilk deyim sözlüğü Riyâzî'nin *Düsturu'l-'Amel*'inde *der-âb mî-rânî* maddesinde 'pâreye çalarsın', *mâ râ ser ber-i âb dârî* ve *Mâ râ ser ber-i âb dâdî* maddesinde ise 'beni pâreye çalduñ' şeklinde geçmektedir.¹⁴⁶ *Düsturu'l-'Amel*'de geçen deyim aynıyla *Tuhfetü'l-Emsâl* ve *Ferheng-i Şu'urî*'de yer almıştır. Bu deyim için Āşafî ve Figânî'den alınan beyitler şöyledir:

¹⁴⁵ [= Türkçe 'beni pâreye çalarsın' denileceği zaman Acemler *merâ der-âb mî-rânî* diye kinaye ederler.]

¹⁴⁶ Riyâzî Mehmed Efendi, *Düsturu'l-'Amel*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No: 2748, vr. 25a³.

Nemūdī çehre der āyīne tā sūzī dil-i zāhid

Be-dil-sūzī çerā der-āb mī-rānī muselmān rā [Āşafī-i Hirevī D. G./68, s. 5]

[= Zahidin ciğerini yakmak için aynada yüzünü gösterdin. Gönül yakmak için niçin müslümanları aldatırsın?]

Deyim Fiğānī'nin beytinde *Merā ser-ber āb dādī* şeklinde geçmektedir:

Va 'de kerdī şeb ki mī[-y-]āyem be-geşt-i māh-tāb

Reftū u dādī men-i bī-ḥānumān rā ser-ber āb [Fiğānī -D.]

[= “Gece geleceğim” diye söz verdin. Mehtap gelip geçti, sen de ben gibi yurtsuz yuvasız aldattın.]

Söz konusu madde için verilen karşılık da izaha muhtaçtır. ‘Pâreye at-/atıl-/çal-’ şeklinde geçen bu deyimın anlamına dair Hakan Taş’ın “Klasik Türk Şiirinde ‘pâreye at-/atıl-’ Deyimi Üzerine” başlıklı makalesinde detaylı bilgi verilmektedir. Makalede daha önce *Vusûlî Dîvânî*’nin “Açıklamalar” kısmında bu maddeye şu şekilde değinildiği ifade edilir:

“Eskiden ok talimlerinde hedef olarak kabak, torba, kütük vb. eşyaların yanında değersiz paralar da kullanılırdı. Hareket kaynağı burası olmakla birlikte pâreye atmak ibaresi sonradan deyimleşmiş olmalı. Pâre pâre ol- ‘feda olmak, münkesir olmak’ (Ahmet Vefik Paşa: Lehce-i Osmânî: 781^b) deyimini ve eldeki örneklerden deyim ‘feda etmek, yabana atmak, boş yere atılmak, değersiz görmek, gözden çıkarmak, gözden çıkmasına üzülmemek, sarfa gitmesine göz yummak, harcamak’ gibi anlamlar verilebilir.”¹⁴⁷

Divan neşrinden sonra *Ferheng-i Şu ‘ürî*’deki *dādī mārā ser ber-āb*, ‘ya’nî pâreye attı’¹⁴⁸, *der-āb mī-rāned*, ‘pâreye atar’¹⁴⁹ ve *çep dād*, ‘pâreye çaldı ve şavdı’¹⁵⁰ gibi ibarelerden yola çıkarak ‘pâreye at- deyiminin ‘aldatmak’, *pâreye atılmak* deyiminin ise ‘aldatılmak’ anlamına geldiği kanaatine varılmıştır. Sonuç olarak “Deyim, bu anlamı nasıl kazanmış olabilir?” sorusuna ise şöyle cevap verilmiştir:

¹⁴⁷ Hakan Taş, “Klasik Türk Şiirinde pâreye at-/atıl- Deyimi Üzerine”, *Doğumunun 60. yılında Mustafa S. Kaçalın Armağanı: Dîvânü Lugâti’t-Türk’ten Senglah’a Türkçe*, Haz. Mehmet Ölmez vd., Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 609-610.

¹⁴⁸ Şu ‘ürî Hasan Efendi, *Lisânü’l-Acem; Ferheng-i Şu ‘ürî*, Haz. Ozan Yılmaz, C. 1, s. 217.

¹⁴⁹ Şu ‘ürî Hasan Efendi, *Lisânü’l-Acem; Ferheng-i Şu ‘ürî*, Haz. Ozan Yılmaz, C. 1, s. 218.

¹⁵⁰ Şu ‘ürî Hasan Efendi, *Lisânü’l-Acem; Ferheng-i Şu ‘ürî*, Haz. Ozan Yılmaz, C. 1, s. 195.

“Pâre, kelimesi sözlüklerde, ‘Parça ve kesinti; gürz ve çomak; rüşvet; yadigâr ve tuhfe; şekerpare; kızlığı ve bekâreti bozulmuş kız; uçmak ve tayran; cüz ve bazı; zade; yırtık; hisse; para; gübre; ücret; haraç; yama; (Matematik) bölen; doğum çocuğu; et parçası (bir lokma et); çok hareketli, ele avuca sığmaz’ anlamlarına gelmektedir. Kelimenin bu anlamlar içerisinde ‘para’, ‘küçük ve ufak’ anlamı deyimden aldatmak anlamına kaynaklık edebilir. Paraya atılmak, belirli bir menfaat için hırsla hareket etmek olmalı. Ok gibi cansız nesnelere de âşığa zarar vermek için hırs yapıp atılıyor ve o yüzden pareye atılmak deniyor. Küçüklük ve ufaklık anlamına bağlı olarak ise ufak şeylerin peşinde koşup aldanmamak gerekir anlamı uygun oluyor. Böylece ‘pâre’ kelimesinin çağrışımları ‘atılmak’ fiilinin ‘bilinçsizce harekete geçmek’ anlamıyla birleşip bir deyim olarak karşımıza çıkıyor.”¹⁵¹

Türk şiirindeki *pâreye at-/atıl-* deyiminin kullanımına Hayretî ve Vusûlî’nin divanlarından şu beyitler örnek olarak gösterilebilir:

Tîğ-i gamla pârelenmişdür gönül hiç cân atup

Ëy kaşı yâ pâreye atılmasın tîriñ senüñ [Hayretî D., G. 216/3, s. 268]

[= Ey yay kaşlı! Gönül zaten gam kılıcıyla parçalanmış; senin okun can atıp da hiç aldanmasın!]

Hadeng-i tîr-i gamzeñ bu dil-i şad-pârede n’eyler

Kemân ebrûlarıñ anı meger pâreye atmışdur [Vusûlî D. G. 49/4, s. 79]

[= Gamzen oku temreninin bu yüz parça olmuş gönülde ne işi var? Anlaşılan yay kaşların onu aldatmıştır.]

Makalede anlaşıldığı üzere *pâreye at-/atıl-/çal-* deyimini Türk edebiyatında kullanılan deyimlerden biri olmasına rağmen sözlüklerde buna yer verilmemiş, hatta deyimden çözümünde Türkçe beyitler dahi yeterli olmamıştır. Nihayetinde *Ferheng-i Şu’ürî*’deki karşılıklar deyimden çözümüne katkı sağlarken aynı zamanda bu tür çalışmaların Türk edebiyatı için gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Deyimin Farsçasında geçen *âb* yani ‘su’ kelimesinin Türkçedeki *pâre* ile kurduğu bağ dikkat çekicidir. *Düstûru’l-‘Amel* ve *Tuhfetü’l-Emsâl*’de *Merâ ser-ber âb dâdî* maddesindeki *ser* kelimesi için şu izah yapılmıştır: “*Bu ser ser dih de olan serdür ki yârân-ı ‘Acem şalivêr ma’nâsına isti ‘mâl ederler.*”¹⁵² Buradan yola çıkarak deyimden

¹⁵¹ Hakan Taş, “Klasik Türk Şiirinde pâreye at-/atıl- Deyimi Üzerine”, s. 613-614.

¹⁵² [= Bu ser “ser dih”te olan ser’dir ve Acemler saliver manasında kullanırlar.]

Riyâzî Meḥmed Efendi, *Düstûru’l-‘Amel*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No: 2748, vr. 25a⁸; Derviş Ḥasan Ḥüsâmî, *Tuhfetü’l-Emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599, vr. 43a¹⁷.

Farsça aslındaki ‘su’ ile ‘salıver-’ anlamındaki *ser* kelimesi, günümüz Türkçesinde sık kullanılan *suya salmak* ‘boşuna harcamak’¹⁵³, *suya götürüp susuz getirmek* ‘herhangi bir işte akıl, zekâ, deneyim ve kurnazlıkla bir diğerini alt etmek’, ve *keçeyi suya atmak* ‘ar ve namusu hiçe saymak’¹⁵⁴ deyimlerini çağrıştırmaktadır. Nitekim *pāreye at-/atıl-* deyimi böyle değerlendirilecek olursa Taş’ın ‘aldatmak, oyalamak, avutmak’ karşılığını verdiği *Żiyā’ī*’nin beytindeki kullanım için “suya götürüp susuz getirmek” deyimini de uygun düşmektedir:

Nêçe bir pareye atsun bizi yār

Terahhum eylesün bir pāre söyleñ [Hasan *Żiyā’ī* D. G. 239/2, s. 229]

[= Sevgili ne zamana kadar bizi suya götürüp susuz getirecek/aldatacak? Ona söyleyin biraz merhamet etsin.]

27. ‘Ozr-i leng mī-koned u mī-āred: Sudan mazeret/ Sudan bahane

Özr-i leng Türk edebiyatında da numuneleri olan bir kullanımdır. *Nevādirü’l-Emsāl*’de yer alan bu deyim aynıyla alınarak *Tuhfetü’l-Emsāl*’de şöyle tarif edilmektedir: “*Meşelā bir kimesne cüz’ī nesneyi kendüye bahāne eyleyüp ‘umden ihmāl kaşd eylese zürefā-yı ‘Acem fulān kes ‘ozr-i lengī mī-koned dēyü kināye ederler.*”¹⁵⁵ (S: 80a⁸)

Bu deyimın manasına *Burhān-ı Kāṭī*’da ‘*Sust ve vāhī olan özür ve bahaneden kinaye olur.*’¹⁵⁶ şeklinde ve *A Comprehensive Persian-English Dictionary* adlı sözlükte ‘*a lame excuse*’¹⁵⁷ (sudan mazeret/bahane) şeklinde rastlanmaktadır. Ancak *Tuhfetü’l-Emsāl*’de deyimle ilgili şu hikâye ile diğer kaynaklarda olmayan bir bilgiyi aktarmaktadır:

“... Bu meşelūñ mevridi oldur ki bir kimesne diyār-ı āḫirde olan āşināsına mektüb göndermek murād eder. Bir kātibe varup yazdurmak murād eyledükde ol kātib su’āl eder bu mektübi ne cānibe göndermek murāduñdur. Ol kimesne daḫı göndericek diyārı dedükde benüm ayağum lengdür dēyü yazmadukda ḫarīf kendüyi temaşḫar eder. Kıyās edüp cebren ḫākim ḫuzūrına eiletüp i’lām olındukda saña mektüb yazdurmak murād eden kimesneye benüm pāyum lengdür demek ne maşlahat içündür dēyü kātibe ta’zīr

¹⁵³ *Türkçe Sözlük*, TDK. Yay. Ankara 2010, s. 2163.

¹⁵⁴ *Türkçe Sözlük*, TDK. Yay. Ankara 2010, s. 1375.

¹⁵⁵ [= Mesela birisi sudan bir şeyi kendine bahane edinip bilinçli bir şekilde ihmale niyetlense Acemler “*fulān kes ‘ozr-i lengī mī-koned*” (sudan bahane getiriyor) diye kinaye ederler.]

¹⁵⁶ Mütercim Asım, *Burhān-ı Kāṭī*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay. Ankara 2000, s. 799.

¹⁵⁷ Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1970, s. 840.

ètmek murād eyledükde kâtib mâ fi'z-zamîr olan hâlini beyân eyleyüp dedi ki benüm haţţum okunmaz. Meger kendüm varup ol diyârda yazduğum mektûbı okuyam. Lâkin benüm pâyum lengdür, ol diyâra varmağa kudretüm yokdur demek şadedinde bu 'ozr-i lengîyi irād eyledüm deyüp su'âl-i hâkime bu güne cevâb vèrmişdür. Ol zamândan berü bu ahvâl emşâlden olup münâsib-i hâlde darb olunur¹⁵⁸

Bu mesel için Hüsâmî ve Bâkî'nin bir beyti örnek gösterilmiştir. Hüsâmî:

Dest ber şemşîr ger pây-âvered gamze be-tek

'Ozr-i lengî mî-koned Tîmür der meydân-i ü [Hüsâmî]

[= Yan bakışların kılıcına davranınca Timur, onun savaş meydanına (çıkılmamak için) saçma bahaneler uydurur.]

Özr-i leng deyimi Bâkî'nin beytinde Tîmür'un, Fazlî'nin beytinde ise kendi topallığına dikkat çekecek şekilde kullanılmıştır:

Hezârân 'ozr-i leng eyler kaçar meydâna gelmezdi

Eger Tâtâr-ı gamzeñ da 'vet étse cenge Tîmürü [Bâkî D., G. 484/3., s.

400]

[= Eğer Tatar gibi öldürücü yan bakışların Timur'u savaşa davet etseydi. Timur, binlerce sudan bahane uydurup savaş meydanına gelmez, kaçardı.]

Gördüm ki bezm-i gamda beni aksadur¹⁵⁹ rakîb

Bir 'ozr-i leng eyleyü götürdüm ayağı [Fazlî, Âşık Çelebi Meşâirü's-Şu'arâ C. 3, s. 1194]

[= Rakibin gam meclisinde bana hakaret ettiğini görünce sudan bir mazeret sunup oradan ayrıldım.]

---

¹⁵⁸ [= Bu deyim kastı şudur: Birisi başka bir diyarda olan tanıdığına mektup göndermek ister. Bir kâtib gidip yazdırmak istediğinde kâtip sorar: "Bu mektubu nereye göndermek istersin?" O da göndermek istediği yeri söylediğinde "Benim ayağım topaldır" diyerek yazmayınca (mektubu yazdırmak isteyen kişi) kendini gülünç duruma düşmüş hisseder. Kıyas için zorla hâkim huzuruna götürüp durumu anlatır. (Hâkim) "Sana mektup yazdırmak isteyen kişiye "'Benim ayağım topaldır' demenin kime ne faydası var." diye azarlamak isteyince kâtip, içinde olduğu durumu ifade ederek dedi ki: "'Benim yazım okunmaz. O yüzden yazdığım mektubu kendim gidip okumak durumundayım. Ancak benim ayağım topaldır ve o diyara gitmeye gücüm yoktur' demek niyetiyle bu sudan mazereti sundum." diyerek hâkimin sorusuna böyle cevap vermiştir. O zamandan beri bu durumlar için kullanılan bir deyim olup uygun zamanda kullanılır.

¹⁵⁹ "Aksatmak" kelimesinin 'hakaret' manası için bkz. Büşra Çelik, "Osmanlı Edebî Metinleri Işığında Aksatmak Kelimesinin Anlamı Üzerine", *ESTAD Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı*, C. 2, S. 1, Şubat 2019, s. 469-477.

28. Ser: Ārzū, sevdā

Ser kelimesinin Mehmet Kanar'ın "Farsça'da 'Ser' Kelimesi" başlıklı makalesinde¹⁶⁰ Farsça metinler taranarak tek başına, edatlarla, yardımcı fiillerle, deyim içinde vb. birçok kullanımına dair anlamları verilmiştir. *Tuhfetü'l-Emsāl*'de de farklı anlamları üzerinde durularak bazı kullanımları dikkate sunulmuştur. Hüsāmī'nin vurguladığı anlamlardan pek çoğu Kanar tarafından değerlendirilmiş ve herbiri için örnekler sunulmuştur. Ancak burada Hüsāmī'nin vurguladığı manalardan özellikle Türk edebiyatındaki karşılığına değinilecektir.

Tuhfetü'l-Emsāl'de "ser" kelimesinin şu manaları vurgulanmıştır:

1. "Lügat-i meşhuredendür. Velikin beyne'l-A'cām ārzū ve sevdā ma'nāsına dahı gelür."¹⁶¹ (S: 63b¹)
2. "Lākin sevdā serūñ 'atf-ı tefsīri ola gelmişdür ki *ser u sovdā* dèrler." (S: 63b³)
3. "*Serek berek* dahı 'atf-ı tefsīri vākı' olagelmışdür ki *ser u berek* dèrler." (S: 63b⁶)
4. "Ve cihet-i 'ulüvden 'ibāret olmağ üzere isti'māl olunur. Lisān-ı Türkīden serden murād üst ile ta'bīr olunur. Nitekim şu üstinde dèyecek yerde *ber ser-i āb* dèrler. "Āteş üstinde dèyecek maħalde *ber ser-i āteş* dèrler. (S: 63b^{dr})
5. *Ser* ve *uc* ya'nī taraf ve şādīlık ve göbek kesmek. (N: 45a^{dr})

Yukarıdaki manalardan özellikle birinci ve ikincideki kullanım Türk şiirinde az tercih edilen manalardandır. Hüsāmī'nin Farsçadaki bu nadir kullanıma dikkat çekerek verdiği numune şöyledir:

Çarh eger ne ser-i būsīden-i pāyet dāred

Pošt çün mūy-i ser-i zolfeş ez ān rüy do tā-st [Selmān-ı Sāvecī D., K. 33/32, s. 173]

[= Senin ayağını öpme arzusu olmadığından dolayı feleğin saçı ve sakalı ağarmıştır.]

¹⁶⁰ Mehmet Kanar, "Farsça'da 'Ser' Kelimesi", İstanbul Üniversitesi Edbiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası, S. VIII, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998, s. 47-130.

¹⁶¹ [= Meşhur kelimelerdendir. Ancak Acemler arasında arzu ve sevda manasına da gelir.]

Buradaki kullanıma uygun farklı bir mana ise *Burhân-ı Kâti*'da “Fikir ve hayal” şeklinde yer alır.¹⁶² Bu manaları çağrıştıran Emrî'nin beyti şöyledir:

Göñül gam-ı ser-i zülfüñ ile perîşândur

İki gözüm leb-i la'lüñ için dür-efşândur [Emrî D. G. 182/1, s. 121]

[= Gönlüm zülfünü arzulanmanın derdiyle perişandır. İki gözüm de lal gibi kırmızı dudakların için inci (gözyaşı) saçmaktadır.]

29. Zîre be-Kirmân borden: Tereciye tere satmak

Farsçası *zîre* Arapçası *kemmûn* olan *kimyon* çeşitli şekillerde deyimlere konu olmuş ve Türk şiirinde kullanılmıştır. *Tuhfetü'l-Emşâl*'de *zîre be-Kirmân borden* deyimini ‘Bostancıya tarhûn iledür’ şeklinde şöyle ifade edilir: “*Zebân-ı Türkîde büstâncıya tarhûn iledür dèyecek yerde nâzükân-ı ‘Acem fulân kes zîre be Kirmân bord derler.*”¹⁶³ (S: 61b⁵)

A Comprehensive Persian-English Dictionary adlı sözlükte *Zîre be-Kirmân borden* ‘to do anything silly, to act foolishly (*To carry coals to Newcastle*)’, ‘ahmakça davranmak, düşüncesizlik etmek (*Newcastle’a kömür taşımak*)’¹⁶⁴ olarak ifade edilmiştir. Bu deyimın karşılığı Türkiye’de ‘Tereciye tere satmak’ şeklindeyken İngiltere’de ‘*Newcastle’a kömür taşımak*’ şeklindedir. Bu deyimın farklı kullanımları da mevcuttur: Basra’ya hurma götürmek, okyanusa damla taşımak vb.

Tuhfetü'l-Emşâl'de bu deyim için Ümîdî'nin beyti şahit gösterilmiştir:

Men in kaşîde ki âvorde'em bedân mâned

Çenân ki zîre be-Kirmân u dur be-deryâ bord [Ümîdî]

[= Benim getirmiş olduğum bu kaside, sanki Kirman’a kimyon, denize inci götürmek gibi oldu.]

Zîre be-Kirmân borden deyimının günümüz Türkçesindeki karşılığı ‘*tereciye tere satmak*’ yani ahmakça/düşüncesizce bir iş yapmaktır. Kimyonun Kirman’da yetişmesi dolayısıyla buradan çıkan ‘Kirman’a zire/kimyon iletmek’ deyimini Türk şairler arasında da revaç bulmuştur. Zira bu ilgi Abdulmuttalip İpek’in “Klasik Türk Şiirinde

¹⁶² Mütercim Asım, *Burhân-ı Kâti*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay. Ankara 2000, s. 664.

¹⁶³ [= Türkçe ‘*Tereciye tere satıyor*’ denilecek yerde Acemler şairleri *fulân kes zîre be Kirmân bord* derler.]

¹⁶⁴ Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1970, s. 634.

Kirmân Şehri ve Onunla İlgili Farisî Mecâz-ı Örfî: Zîre Be-Kirmân” başlıklı makalesinde detaylı olarak izah edilerek Türk şairlerden örnekler verilmiştir.¹⁶⁵

Tâcî-zâde Ca‘fer Çelebi:

Mecnûn ne belâ çekdüğünü vâdî-i ğamda

‘Uşşâka dème zîreyi Kirmâna getürme [Tâcî-zâde Ca‘fer D. G. 203/4, s. 411]

[= Gam vadisinden Mecnûn’un ne belalar çektiğini âşıklara anlatma, Kirman’a kimyon getirme/ düşüncesizlik etme!]

Şeyh Gâlib:

Bu bâr-ı suhanla degilem zîre be Kirmân

Küstâhî-i tavrım bilirem ‘ayn-ı ziyândur [Şeyh Gâlib D. K. 28/35, s. 141]

[= Bu söz yüküyle Kirman’a kimyon götüreceğim/düşüncesizlik edecek değilim. Bu tavrımın pervasızlığımın ziyanın ta kendisi olduğunu biliyorum.]

30. Zîre râ be-va‘de pervereş mî-dehend: ‘Kimyonu kuru vaatle ihya ederler’

‘Kimyonu su vereceğim sözüyle yeşertirler/yetiştirirler’ şeklinde çevrilebilen bu mesel *Tuhfetü’l-Emşâl*’de şöyle tarif edilmektedir: “*Bu ‘ibâret emşâl-i A‘câmdandır ve şol zamânda darb olunur ki zebân-ı Türkîde bizi va‘deñle oyalarsın ve va‘de luţfuñla bizi ihyâ edersin, senüñ bize yalıñuz va‘deñ kifâyet eder dèyecek zamânda bu mısrâ‘ı ‘ayniyle meşeldür irâd ederler.*”¹⁶⁶ (S: 61b⁹)

Nizâmî-i Gencevî’nin bir beytinde şöyle geçer:

Umîd-i horeş bihter est ez horeş

Be-va‘de boved zîre râ pervereş [Nizâmî-i Gencevî İn., s. 162]

[= Yeme ümidi yemekten daha iyidir. Zira kimyon kuru söz vermekle, su ümidiyle, ihya olur.]

¹⁶⁵ Abdulmuttalip İpek, “Klasik Türk Şiirinde Kirmân Şehri ve Onunla İlgili Farisî Mecâz-ı Örfî: Zîre Be-Kirmân”, *SUTAD*, Ağustos 2019, S. 46, s. 111-127.

¹⁶⁶ [= Bu ibare Acemlerin atasözlerinden biridir ve Türkçe “Bizi sözünle oyalarsın ve sözlerinle bizi ihya edersin, senin bize sadece (su verme) vadin yeter.” diyecekleri zaman (Acemler) birebir atasözü olan bu mısrayı söylerler.]

Tuĥfetü'l-Emsâl'de bu meselin çıkış yeri ile alakalı şu kayıt yer almaktadır:

“Bu meşelün mevrudinün aşlı oldur ki diyâr-ı Kirmânda zîre zîre iken kimesne şuarıcağ zamânda şu bulmayıcak zîre tarlasına varup ĥiĥâb êdermiş ki *ey zîre to rā men āb-i bisyār ĥ'āhem dād* demekle bu va'deden kimyon neşv ü nemā bulur dërler *bi-ĥikmeti'llāhi te'ālā*. Ol sebebdendür ki ħurı va'deñle bizi iĥyā êdersin demek maĥallinde yārân-ı 'Acem ve Semerĥand u Buĥārā *be-va'de boved zîre rā pervereş* dëyü kināye êderler.”¹⁶⁷ (S: 61b¹⁴)

Ayrıca Araplar arasında *va'd-i kemmün* şeklinde mesel olarak kullanılmaktadır. Osmanlıca metinlerde de Arapçasının kullanıldığı bu deyim Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*'nün *va'd-i kemmün* maddesinde şöyle izah edilir:

“Kimyon denilen yemeklere ekilen otu ekerken hergün muntazaman yol yol su vereceklerini vaad ve bu vaadi “Yarın inşaallâh sana su veririm” şeklinde her gün tekrar ederlermiş. Kimyon da bu vaadlere kapılarak yeşerir, büyümüş! İşte bu su verme vaadine *va'd-i kemmün* demek ve yerine getirilmeyen vaatler hakkında tekrar eylemek âdet olmuş.”¹⁶⁸

Va'd-i kemmün meseli Sünbül-zâde Vehbî'nin beytinde şöyle geçer:

Nefes-i ĥuşkı ile va'de-i kemmün-ı kibār

Halkı sîrâb-ı ümîd etmededür güşından [Sünbül-zâde Vehbî D. G. 202/5, s. 443]

[= İleri gelenlerin kuru nefesiyle boş vaadi halkı, ümit suyuyla kulağından doyurmaktadır.]

31. **Ķabā-yi kâgedîn: 'Kağıdın Câme'**

Zulme uğramış biri, Anadolu'da *başta hasır yakarak* İran'da ise *kağıttan elbise giyip yakarak* içinde bulunduğu durumu padişaha izhar eder. Fars şiirinde *ĥabā-yi kâgedîn* yahut *kâgedîn câme* olarak geçerken sözlüklerde şöyle yer alır:

Düstüru'l- 'Amel'de¹⁶⁹ yer alan bu madde aynıyla *Tuĥfetü'l-Emsâl*'de de geçer:

¹⁶⁷ [= Bu meselin çıkış yeri şudur ki: Kirman'da kimyon tohum halindeyken biri onu sulaması gereken zamanda su bulamayınca kimyon tarlasına gidip hitap edermiş: “Ey kimyon sana çok su vereceğim” deyince Allah'ın hikmetiyle bu vaatle kimyon yetişmiş. O yüzden “Kuru vaatle bizi ihya edersin” denileceği zaman Acemler, Semerkantlılar ve Buharalılar “Kimyon vaatle yetişir” diye kinaye ederlermiş.]

¹⁶⁸ Ahmet Talât Onay, “*Va'd-i Kemmün*”, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 402.

¹⁶⁹ Riyâzî Meĥmed Efendi, *Düstüru'l- 'Amel*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No: 2748, vr. 45a⁹.

“Kâğıddan bir cāmeye dērler ki diyār-ı ‘Acemde mutazallem olan gēyüp şāh-ı zamāna karşı yaqarlar. Diyār-ı Rūmda başa haşır yaqmaq gibidür.”¹⁷⁰ (S: 86a¹⁴).

Ferheng-i Şu ‘ūrī’de:

“Kabā-yi kâgedīn pūşid: Ya’nī şikāyet eyledi ve dād u feryād eyledi. Rūm’da şekvāsı olan, haşır pāresini delip, boğazına geçirip yaqtığı gibi, diyār-ı ‘Acem’de dahi şekvāsı olan kâğıddān cāme edip ve giyip pādişāh önünde yaqarlar imiş.”¹⁷¹

‘Aşşār’ın beytinde “*Kabā-yi kâgedīn*” tabiri şöyle kullanılmıştır:

Zi-dest-i zulm-i killem kerde defter

Kabā-yi kâgedīn hem-vāre der-ber [‘Aşşār MM./5083, s. 304]

[= Kalemimin zulmünden dolayı defter, daima kağıttan bir elbise giyerek şikayette bulunur.]

Ahmet Talāt Onay’ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*’nde Türk şiirinde bu mazmuna tesadüf edilmediği belirtilerek *Başta hasır yakmak* maddesine işaret edilmiştir. Aynı manayı haiz *hasır yakmak* meseline örnek olarak Hāletī’nin şu beyti gösterilebilir:

Od yanar başumda gamdan sabra tākāt kalmadı

Būriyālar yaqmağa ol şāha hācet kalmadı [Hāletī D. G. 858/1, s. 317]

[= Başımda gam ateşi yanıyor, sabra tahammülüm kalmadı. O (güzeller) şahına şikayet etmek için başımda hasır yakmaya gerek kalmadı.]

32. Men āsmān mī-güyem ū rīsmān:

Bu mesel Türk şiirinde kullanılan mazmunlardan biridir ve *Tuhfetü’l-Emşāl*’de şöyle tarif edilmektedir: “... *Şol zamānda darb olunur ki kaçan muḥātab-ı mütekellimūñ sözün anlamayup zıddın ta ‘bīr eylese nükte-şināsān-ı ‘Acem men āsmān mī-güyem ū rīsmān [dērler].*”¹⁷² (S: 102b¹⁵)

¹⁷⁰ [= İran’da zulme uğrayan kişinin giyerek zamanın padişahının huzurunda yaqtığı kağıttan elbiseye derler. Anadolu’da başta hasır yakmak gibidir.]

¹⁷¹ [= Kâğıttan elbise giydi: Yani şikayet etti ve feryat etti. Anadolu’da şikayeti olan hasır parçasını delip boğazına geçirip yaqtığı gibi, İran’da da şikayeti olan kağıttan bir elbise giyip padişahın önünde yakarlarmış.]

Şu ‘ūrī Hasan Efendi, *Lisānü’l-Acem; Ferheng-i Şu ‘ūrī*, Haz. Ozan Yılmaz, C. 1, s. 299.

¹⁷² [= Ne zaman konuşan kişinin muhatabı söyleneni anlamayıp tersini ifade etse Acem şairleri “men āsmān mī-güyem ū rīsmān” derler.]

Ferheng-i Şu'ūrī de, “İşiten söyleyen adamın cevābın fehmi etmedikte darb ederler.”¹⁷³ *Burhān-ı Kāfī*’de, “Bir münasip ve makul sual mukabilinde menāfi cevap sudūr eyledikte darb olunur.”¹⁷⁴ *Luġat-nāme-i Dehḥodā*’nın *rīsmān* maddesinde, *Āsmān rā ez rīsmān ne-şināḥten*: ‘Çok ahmak ve cahil olmak; İlim ve irfan bilmez.’; *Āsmān u Rīsmān*: ‘Uzun, boş ve alakasız sözden kinayedir.’¹⁷⁵ *Emşāl u Hikem*’de *Āsmān u rīsmān*: ‘İki uygunsuz şey.’¹⁷⁶ şeklinde tarif edilir.

Tuḥfetü’l-Emşāl’deki Hüseynī-i Hirevī’nin beyti şöyledir:

Ruḥet goftem be-meh māned miyānem goft çu müyet

Su’āl ez āsmān kerdem cevāb ez rīsmān dāde [Hüseynī-i Hirevī ?]

[= Ona “Yanağın aya benziyor” dedim; (O) “Belim de saçının teli (kadar incedir)” dedi. Ben ona gökyüzündeki ay ilgili soru sordum, o bana kıldan tüyden, yani alakasız bir karşılık verdi.]

Arapça’daki *Eyne’s-semāu ve eyne’l-arzu* ‘Yer nerede gök nerede!’, *Eyne’s-şerā ve’s-şüreyyā* ‘Yeryüzü nerede Ülker yıldızı nerede!’¹⁷⁷ meselleri de aynı manayı içermektedir. Söylenen söze uygun olmayan bir cevap verildiğinde ‘Ben diyorum ‘Hanya’ sen diyorsun ‘Konya’” denilmektedir. Bu kullanımlardan yola çıkarak hemen tüm mesellerde sesle yapılan bir ilginin var olduğu söylenebilir. Farsça *āsmān-rīsmān*, Arapça *şerā-şüreyyā*, Türkçe *Anya-Konya*’da kelimeler telaffuz olarak birbirine çok yakındır ancak mana olarak irtibatları bulunmaz.

Āsmān-rīsmān meseli Fuzūlī’nin bir beytinde şöyle geçmektedir:

Kaşr-ı kadr ü rişte-i derküm refi’ olmağ ne sūd

Çün müsāvīdür bu kavme āsmān ü rīsmān [Fuzūlī D. K. 31/6, s. 97]

[= Kudret sarayımın ve idrak ipimin yüksek olması ne fayda! Zira bu topluluk için asman ve risman birbirinde eşittir.]

¹⁷³ Şu’ūrī Hasan Efendi, *Lisānū’l-Acem; Ferheng-i Şu’ūrī*, Haz. Ozan Yılmaz, C. 1, s. 331.

¹⁷⁴ Mütercim Asım, *Burhān-ı Kāfī*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay. Ankara 2000, s. 26.

¹⁷⁵ ‘Ali Ekber Dehḥodā, *Luġatnāme*, C. 8, s. 12474.

¹⁷⁶ ‘Ali Ekber Dehḥodā, *Emşāl u Hikem*, C. 1, s. 34.

¹⁷⁷ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, C. 1, s. 198.

3. BÖLÜM: TUHFETÜ'L-EMSÂL

3.1. Metin Tesisinde İzlenen Usul ve Nüshalar

Tuhfetü'l-Emsâl'in metni tesis edilirken eserin dört farklı nüshasından Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 2599 numaralı müellif hattı esas alınmıştır. Müellif hattı tespit edildiğinden diğer nüshalardan sadece müstensihlerce eklenen izah ve ek maddeler dolayısıyla yararlanılmıştır. Bu yazmaları birbirinden ayırmak amacıyla Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599 nüshası için “S”, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye No: 4703 nüshası için “N”, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla No: 1515 “MU” ve Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2598 nüshası için “ŞA” kısaltması kullanılmıştır.

Nüsha farkları gösterilirken takip edilen yol şöyledir:

Müellif hattının çeviri yazımı yapıldıktan sonra herhangi bir maddeye katkı sağlayacak düzeyde bir bilgi varsa ilgili maddenin hemen altına “~” işareti ile vurgulanarak köşeli ayraç “[ ]” içinde eklenecek kısmın bulunduğu yazma ve varak numarası belirtilmiştir. Örneğin:

~ [N: 29a^{dr}] *Hord gerden* Kılıksuz.

Halihazırda müellif hattı elde bulunduğundan müstensihlerin aynı minvalde kullandıkları açıklayıcı olmayan farklar, nüsha farkı olarak gösterilmemiştir. Ayrıca müellif hattında olmayan bütün maddeler “*Diğer Nüshalardaki Maddeler*” kısmında ilgili nüsha belirtilerek sunulmuştur.

3.2. Müellif Tasarrufları

Metin tesisinde müellif hattı esas alınmıştır. Bu yazmadaki dikkat çeken bazı hususlara burada değinilecektir. Böylelikle müellifin metindeki uygulamaları gösterilecektir.

Müellif nüshasında bazı maddelerin mükerreren yazıldığı, bazı maddelerin izah edilmeden bırakıldığı, bazı manzumelerin de müellifinin farklı yazıldığı görülmektedir. Devrin koşulları dikkate alındığında pek çok yazmada da olduğu gibi hatalar görülmektedir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

- Derviş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emsâl*'in dibâcesinde kendi yazdığı manzumeleri “İ” ibaresiyle diğerlerinden ayırdığını belirtmiştir. “İ” ibaresini kullandığı bütün

manzumelerden önce “şâ‘irüñ” vurgusu yapılmıştır. Mesela:

“Şad-h‘âr (71b¹²) ... nitekim şâ‘irüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt-i lî *Movsim-i gul bezm-i nûş-â-nûş u feryâd-i hezâr*

Kâm-kâr-i vaşl-i ‘îş ân kes ki bâşed şad-h‘âr [Hüsâmî] ...”

- Bazen “şâ‘irüñ” ifadesine rağmen manzumelerin başına “lî” ibaresi konulmamıştır. Başka bir şaire ait örneklerin hiç birinde bu ifade kullanılmayıp ya mahlasları verilmiş yahut kime ait olduğu belirtilmeden doğrudan şahit beyit verilmiştir. Bu gibi durumlarda manzumenin Hüsâmî’nin olduğu düşüncesiyle verilen beytin önüne köşeli ayraç içinde “*beyt-i lî*” yazılmıştır.

“Azrâ (79b^{dr}) ... Nitekim şâ‘irüñ bu beytinden ol ‘ibâretüñ vukû‘ı be-gâyet zâhirdür:

[Beyt-i lî] *Çu târ-i târ-i vocüdem çu müy-i müyeş târ*

Çu mihr-i mihr-i men ey dil ‘izâr-i ü ‘azrâ [Hüsâmî]”

- Bazen şair isimlerinde karışıklık olduğu görülmektedir. Bu gibi durumlarda belirtilen şaire ait olmadığı tespit edilen manzumelerde doğrusu kaynak belirtilerek köşeli ayraç içinde verilmiştir. Örneğin:

“Be-pây dâşt (14a¹¹) ... nitekim *Mollâ Hâfîzuñ* bu beytinden fehm olunur”

denilerek şiirin Molla Hâfız’a ait olduğu belirtilmiştir. Bu tür örneklerde şiir Hâfız’ın divanında yer almadığı ve Selmân-ı Sâvecî’nin divanında tespit edildiğinden ibare,

“nitekim [Selmân-ı Sâvecî]nüñ bu beytinden fehm olunur.”

şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıca “*Mollâ Hâfîz olarak belirtirse de şiir Selmân-ı Sâvecî’ye aittir. [Selmân-ı Sâvecî] şeklinde düzeltilmiştir.*” ifadesi ile dipnotta vurgulanmıştır.

Buna benzer pek çok örnekten birkaçı şunlardır:

Nizâmî-î Gencevî’nin bir beyti Hâkânî’ninki gibi gösterilmiştir. (51b^{dr})

Senâyî’nin bir beyti Enverî’ninki gibi gösterilmiştir. (109a²)

Câfer-i Kazvînî’nin bir manzumesi Nizâmî’ye atfedilir [Bkz. **Tüs** maddesi]. Ancak buradaki müşkül Hüsâmî’den değildir. Şâpûr-ı Tahrânî *Dîvân*’ının mukaddimesinde nakledildiği üzere, Câfer-i Kazvînî’nin *Nurnâme* adlı eseri muasırı olan müstensihler tarafından Nizâmî’nin *Hüsrev ü Şîrîn*’inin arkasına kaydedilmiştir.

Bu sebeple ona ait pek çok manzume Nizâmî'ye ait zannıyla kayda geçmiştir.¹⁷⁸

- Müellif hattı yazmada bazen sehven bazen mükerreren bazen de örnek ile uyumsuz maddelerin yanı sıra unutulmuş harfler, tekrar eden kelimeler vardır:

- a. Tekrar eden kelimeye örnek:

işbu bu (46b¹⁰)

- b. Mükerrer maddeye örnek:

“**Āyīne-i zānū**” maddesi hem 5a⁵ hem de 8a^{dr1} olmak üzere iki defa yazılmıştır.

Dest ber dil nehād maddesi hem 45a¹ hem de 46b¹² olmak üzere iki defa yazılmıştır.

Bābu'l-‘ayni'l-meksūre başlığı hem 80a^{dr} hem de 81a³ olmak üzere iki defa yazılmıştır.

- c. Bazı maddelerde verilen kelime şahit beyitte bulunmaz:

“**Sepīd-dest** (69a^{dr})” maddesine örnek olarak verilen kıt‘ada “*sepīd-dest*” yer almamaktadır:

Beyt *Niķāb-i ŧeker-fām bended hevā rā*

Çu ŧobħ ez ŧeker-ħand[e] dendān numāyed [Hākānī D., K. 38/6, s. 125]

“**Dest keşīden** (44b¹³)” maddesine örnek olarak verilen kıt‘ada “*dest keşīden*” yer almamaktadır:

Kıt‘a *Biyā sāķī ān ŧiħl-i yek-sāle rā*

Girān-māye yāķūt-i seyyāle rā

Bi-deh gerçi der kīŧ-i huŧyār u mest

Ne-ŧāyed keşīden be-yek-sāle rā [Ümīdī]

“**Zebān-i kebūd** (59a¹)” maddesine örnek olarak verilen beyitte ilgili “*zebān-i kebūd*” yer almamaktadır:

Beyt *Zi-hūŧ bord çenān ħeyret-i to gulŧen rā*

Ki sebz kerd ħamūŧi zebān-i süsen rā [Şā‘ib-i Tebrīzī D. C. 1, G. 642/1, s. 314]

¹⁷⁸ Şâpûr-ı Tahrânî, *Divân-ı Şâpûr-ı Tahrânî*, Haz. Yahyâ Kârdger, Kitâb-hâne Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahrân 1382, s. 42-43.

d. Bazı kelimelerde harf unutulduğu görülmektedir:

Gördüğünü “کودیکنی” şeklinde yazılmıştır. (86b¹⁶)

e. Hatalı yazımlar görülmektedir.

ebleh “ابکه” şeklinde yazılmıştır.

şurāhī “صراخی” şeklinde yazılmıştır.

f. Bazı kelimelerde farklı imla şekilleri görülmektedir:

“Çağatāy” kelimesi “جغتای” ve “جغتای” şeklinde

“Eyü” kelimesi “ایو” ve “ای” şeklinde.

- Bir beyt hem Hâfız-ı Şîrâzî hem de Selmân-ı Sâvecî divanında yer almaktadır. Bu beytin sonunda her iki kaynak da kısaltılarak verilmiştir:

Beyt *Peydâ-st ki ez [ân] miyân çe ber best kemer*

Yâ men zi-kemer çe taraf ber ḥāhem best [Hâfız D1, R. 5, s. 759] [Selmân-ı Sâvecî D., R., s. 596] (6a⁴)

- Bazı kelimelerde “hemze” yerine “yâ” kullanılmıştır.

cāyız (11a¹¹); nāyil (107b¹³); Şāyibūñ (107b^{dr}) dāyimā (110b^{dr})

- “Cüz’î” kelimesi, bazen “cüzvî” (29b¹², 50a¹⁷, 102b¹²) şeklinde yazılmışsa da “cüz’î” şekli tercih edilerek düzeltilmiştir.
- Bir sayfada bazı maddeler numaralandırılmıştır. Muhtemelen derkenar ve ana sütunda yer alan maddelerin tertibi karıştığından maddelere sıra numarası verilmiştir. (2a¹⁴; 2b^{13/5}; 5a⁸ ...)
- Birkaç yerde de maddelerin izahına ek yapılmıştır ve derkenardaki ifadenin maddenin devamı olduğunu belirten kayıt düşülmüştür (2a⁸):

“**Āb-i dendān** (2a⁸)” maddesi ana sütunda geçmektedir. İzahtan sonra derkenarda bu maddenin ikinci ve üçüncü anlamlarını vererek örnekler yazılmıştır.:

“[2a^{dr}] Zebūn ve mağlūb ma’nāsına dağı gelir. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden zāhirdür: ...”

- *Tuḥfetü’l-Emşāl*’de bazı maddelere verilen numuneler, divanlarda bulunmayan farklarla verilmektedir. Mesela, “**Be-ḥāk-i rāh nişānd** (14b⁸)” maddesine verilen örnek şudur:

Beyt *Nişest-i āb zi-reşk-i leṭāfetet der ḥāk*

Merā vu serv-i çemen rā be ḥāk-i rāh nişānd [Kemāl İsmā‘īl D., K./1303, s. 79]

Bu beytin ikinci mısraı divanda herhangi bir fark verilmeden “*çenān ki bād ber āteş zi’na’l-i ān yekrān*” şeklinde geçmektedir. Özellikle söz konusu maddenin geçtiği kısımların farklı olması müellifin müdahalesi olduğunu düşündürmektedir:

- Musarra beyt yahut mesnevilerden alınan manzumelerde kafiyeye uyumu adına bazen okunuş düzeltilmiştir:

“**Mağz-pūsīde** (103b³)” maddesine verilen örnekte ilk mısranın sonundaki “ḥord” kelimesi “gerd” ile kafiyeli okunması gerektiğinden “ḥerd” olarak yazılmıştır.

Beyt *To ey mağz-pūsīde bā ḥāl-i ḥerd*

Zi-gostāḥi-i ḥusrevān bāz gerd [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 178]

- Diğer nüshalarda beyitlerin yanına yazılan bazı açıklayıcı ibareler bazen tercümeyle tasdiklemek bazen de metni kontrol noktasında dikkat çekicidir. Tercüme edilen kısımlarda bu ifadeler yol gösterici olmuştur.

[ŞA: 40b⁷]:**Beyt** *Ki kārī-st īn ḥār u duşvār nīz?*

Ki ber toḥm-i sāmān ber āmed-i kaftz

Bu beytin ilk mısraının başına “İstifhām” ikinci mısraının başına ise “ta‘līl” yazılarak beytin tercümesinde yol gösterici olmuştur. Aynı şekilde istifham kaydı birkaç yerde (ŞA: 73a¹⁰, 85b¹⁵, 94a¹⁷) daha yer almaktadır.

- Bazen de açıklama olmaksızın sadece madde başı yazılmıştır.

“Gedā eger heme ‘ālem be-doved hemend gedā-st (91a^{dr})” maddesi buna örnektir. Bu durumda maddenin karşısına “[Açıklama yapılmamıştır.]” notu düşülmüştür.

- Bazen maddelerin başka bir harfin altında verildiği görülmektedir.

Derd-ḥorde (12b⁶) maddesi “*Bābu’d-dāli’l-meftūḥa*”da olması gerekirken “*Bābü’l-bāi’l-meftūḥa*” başlığı altına yazılmıştır.

3.3. Metin Tertibi

Bu tezde metin, müellif hattına göre tesis edilmiştir. Bir yapraklık kısa mensur

bir dibaceden sonra maddeler başlar. *Tuḥfetü'l-Emṣāl*'deki maddelerin tertibi elif-bâ sırasına göredir. Her harf üstün, kesre ve zamme sırasına göre 3 babdan oluşmaktadır. Metnin transkripsiyonlu çevirisi esnasında izlenen yöntem şöyledir:

- Her madde başından sonra ayraç içerisinde varak numarası, yaprak yönü (a, b) ve üst simge ile satır numarası belirtilmiştir. Sonra tarif veya açıklaması ve maddenin geçtiği şahit beyit yer almaktadır. Manzumenin sonuna manzumenin geçtiği kaynak ve sayfa numarası verilmiştir. En sonda ise köşeli ayraç içerisinde tercümesi verilmiştir. Mesela:

“**Āb** (2a¹) Leṭāfet ma'nāsınadır. Beyne'l-A'cām ḥüsn-i maḥbūbda isti'māl ederler. Nitekim Kātibünūñ bu beytinden ma'lūm olur:

Beyt *Pīṣ-i ruḥsār-i 'araḳ-nāḳ-i to meh rā tāb nīst*

Çeşme-i ḥorşīd rā ger tāb hest īn āb nīst [Kātibī D., G. 66/1, s. 45]

[= Senin terli yanağının karşısında ayın parıltısı yok. Güneş çeşmesi parlarsa (bile) bu letafet değildir.]”

- Metne, ifadeleri düzelterip eksiklikleri tamamlayarak yapılan harf, kelime, tercüme ve kaynak bilgileri gibi tüm müdahaleler *köşeli ayraç* içinde gösterilmiştir.
- Metinde geçen manzumeler haricindeki hadis, ayet ve özlü sözlerin tercümeleri dipnotta verilmiştir.
- Metinde herhangi bir kopukluk ve eksik bulunmamakta ve maddelerin ana sütundan düzenli bir şekilde sıralandığı görülmektedir. Ancak derkenara yazılan madde ve beyitler metin tesisinde birtakım sorunlara sebebiyet vermektedir¹⁷⁹: Bu yüzden karışıklığı engellemek amacıyla her maddenin sonuna ayraç içinde varak numarası/yaprak yüzü (a/b)/satır numarası (1b¹, 5a⁶ gibi) yahut derkenar (56a^{dr}, 110b^{dr}) kısaltması verilmiştir. Böylelikle sonraki varaklara taşan maddelerle derkenardaki maddelerin birbirine karışmasının önüne geçilmiştir. Örneğin:

---

¹⁷⁹ 1. Maddelerin ekserinin tarif veya izahı genellikle yaprak sonlarında tamamlanmayıp diğer yaprakta devam etmektedir. Derkenardaki madde ve beyitler ise metne eklenirken ana sütundaki tertibi bozar. Bu durumda maddelerin müellifin tertibi üzere sıralamak zorlaşır.
2. Derkenarlarda birden çok madde bulunmaktadır. Bunlar bazen diğer yaprakların derkenarına bazen de bir sonraki harfin bulunduğu yaprağın derkenarına yazılmıştır. Maddelerin diğer varaklara taşması ve derkenarların metinde sıralamayı bozması bizi tertibe müdahale etmeye mecbur etmektedir.
3. Mensur bir sözlükte yahut eserde aranan maddenin kolay bulunması amacıyla satır numaralarının verilmesi beklenir. Ancak derkenarında madde olan yapraklarda -ana sütundaki maddelerin diğer sayfada devam ettiği durumlarda- satır numarası karışıklığa sebep olmaktadır.

Āb der dehāneş āmed (2a⁴) / Kes-me-ḥar (94a^{dr})

- Müellif hattı ve diğer nüshalarda madde başları ve örnek başlıkları (beyt, rubâ‘î vb.) kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Kırmızı mürekkepli kısımlar çeviri yazı yapılırken koyu yazılarak vurgulanmıştır.

Āb şod (2a¹²) Maḥv oldu eridi demekdür. Nitekim Mîr Ḥusrevüñ bu beytinden zāhirdür:

[Beyt] *Tā gul ez şerm rüyet āb şeved*

Yek zemān dūr kon zi-çehre niķāb [Emîr Ḥusrev-i Dihlevî, D., G. 104/3, s. 40]

Āb-i meryem (2b³) Şîre-i engūra dەرler ıstılāḥ-ı A‘cāmda. Nitekim şā‘irüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i li Key resed dil rā zi-Tūr-i ğam nidā-yi ḥurremî

Tā ne-gîred feyż-i ‘İsî rā zi-āb-i Meryemî [Ḥüsāmî]

- Müellif hattında olmayan ve diğer nüshalarda bulunan açıklayıcı bilgi ve farklı manalar “~” işareti ile maddenin sonunda belirtilmiştir. Müellif hattındaki maddenin akabinde hangi nüshanın kaçınıcı varağında olduğu köşeli ayraç içerisinde verilerek gerekli kısmın çevirisi verilmiştir:

~ [N: 19b^{dr}] *Bîḥ şod* Buḥārā lisānında merd oldu deyercek yerde isti‘māl olunur. Kaşşābları laḥm deyercek maḥalde bîḥ dەرler et ma‘nāsına[dur].

~ [N: 67b¹⁹] *Ner-gedā*: Kināye tārīķıyla cerr eden sâ‘ ile dەرler.

~ [N: 67b^{dr}] *Ner-gedā*: *Ferheng-i Nūreddîn İncūyî*de zişt ve girye ma‘nāsınadır.

3.3.1. Şiirlerin Kaynak Gösterimi

Metinde her madde için en az bir manzum şahit/örnek bulunmaktadır. Manzumelerin doğruluğunun görülebilmesi ve mana açısından teyit edilebilmesi için ilgili kaynaklar tespit edilerek kıyaslanmıştır. Manzumeler kıyaslanırken önce edisyon-kritikli neşirler ve divan yazmaları esas alınmış, bunlar yoksa tespit edilen ikinci ve üçüncü derece kaynaklardan istifade edilmiştir. Burada muhtemel hataların değerlendirilip yorumlamasından ziyade metnin doğru okunup okunmadığı teyit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle müellifin tasarruflarının ne yönde olduğu ve metnin doğruluğu görülmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar her manzumenin sonunda köşeli ayraç içinde verilmiştir. Ancak

kaynakları gösterirken metin neşirlerindeki farklılıklardan dolayı birtakım farklı usuller uygulanmıştır. Bu usul farklılıklarından dolayı kaynak gösteriminde birbirinden farklı dizgiler ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar ve sebepleri şöyledir:

Sahibi belli manzumelerde şairin yayımlanmış eseri varsa eserdeki yeri bulunup mahlası belirtildikten sonra sırasıyla eserin kısıltması yahut tam adı (D.; Şn; Risāle-i Celāliye), Nazım şeklinin kısıltması (G.;K.;M.), varsa şiir numarası / beyit numarası verildikten sonra tüm eserlerde ilgili manzumenin sayfa numarası verilmiştir:

[Hākānī D., K. 119/12, s. 401]

Bazen örnek beyitlerin müellifi belirtilmemiştir. Bu durumda kime ait olduğu tespit edildiyse yukarıdaki tekniğin aynısı uygulanmıştır. Tespit edilemediği durumlarda ise soru işareti “[?]” ile kime ait olduğunun bilinmediği ifade edilmiştir.

Kime ait olduğu tespit edilen manzumelerin gösterimine örnek:

Beyt *Be-goft īn meşel pīr-i dehr-i kohen*
Me-y-āver suhen der miyān-i suhen [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl. 4. Bāb,
s. 183]

Kime ait olduğu tespit edilemeyen manzumelerin gösterimine örnek:

Beyt *Her ki ber mā borūt mī-tābed*
Mā zi-rīşeş ferāgatī dār[ī]m [?]

Müellifi belirtilen ancak ona dair herhangi bir neşir yahut yazma esere ulaşılamadığı durumlarda mahlas yazılıp şiirin herhangi bir kaynakta görülmediği “?” ile belirtilmiştir:

Beyt *Tā ber-ser-i Habeş besū-yi Rūm borde ceng*
Her sū nehāde rū be-hezīmet sepāh-i zeng [Muhlişī ?]

Şahit beytin bulunduğu eser yayımlanmış olmasına rağmen aranan şiirin eserde bulunmadığı durumlarda eser adının yahut kısıltmasının önüne tire “-” konularak o manzumenin söz konusu eserde bulunmadığı belirtilmiştir:

[Şifāyī-i İşfahānī -D.]; [Zuhūrī -Sn.]; [Hilālī-i Çağatayī -D.] vb.

Kimi şairlerin divanlarının birden fazla neşri yapılmıştır. Metinleri kıyaslarken *Tuhfetü’l-Emsāl*’de yer alan manzumenin esas alınan kaynaklarda bulunmadığı durumlarda, divanın diğer neşirlerine bakılmıştır. Bu durumda bazı şiirler için (Hafız

örneğinde olduğu gibi) ikinci, üçüncü kaynaklara başvurulmuştur. Kaynakların karışmaması amacıyla her kaynak için “D1., D2., D3.” gibi kısaltmalar verilmiştir. Böylelikle atıfların yapıldığı ilgili eserler gösterilmiştir:

[Hâfız **D1.** G. 484/3, s. 262]; [Hâfız **D3.** Muğannî-nâme/32, s. 353]

Şiirlerin Numaralandırması ile ilgili hususiyetler:

Manzumeler kaynaklarla kıyaslanırken şiir veya beyit numaraları bazı kaynaklarda varken bazılarında yoktur. Neşirlerde usullerin farklı olması kaynak gösteriminde çeşitliliğe sebep olmuştur. Bu yüzden karışıklığı azaltmak adına tüm kaynaklarda ilgili manzumenin geçtiği sayfa numarası gösterilmiştir. Farklılıklar ve uygulanan usul şu şekildedir:

- Şiir ve beyit numaralarının verildiği neşirlerdeki kaynak gösterimi:
[Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 1, G. 642/1, s. 314]
[Cāmī D. C. 1, G. **841/2**, s. 733]
- Şiir numarası olmayıp bütün beyitlerin numaralandırıldığı neşirlerdeki kaynak gösterimi:
[Kemāl İsmā'īl D. K./**2496**, s. 153]; [Hilālī-i Çağatayī D. M./**3456**, s. 238]; [Kemāl İsmā'īl D. K./**2500**, s. 153]
- Hem şiir hem de beyitlerin numaralandırılmadığı eserlerde ve mesnevi gibi uzun nazım şekillerinin olduğu neşirlerdeki kaynak gösterimi:
[Rudeki. D. Kt., s. 250]; [Nizāmī-i Gencevī HŞ. s. 469]; [Hâtifî Tn. s. 192]
- Yazma eserlerdeki şiirlerin kaynak gösterimi:
[Zuhūrī Sn. vr. 6^b]
- **Tuhfetü'l-Emsāl**'in müellifi Hüsāmī'ye ait manzumelerin kaynak gösterimi:
[Hüsāmī]
- Sadî'nin *Külliyat* (Kl.)'ında *Bostân* (Bs.) ve *Gülistân* (Gl.)'daki beyitler numaralandırılmamıştır. Bu sebeple sadece bab ve sayfa numaraları verilmiştir.

[Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs. 7. Bāb, s. 458]; [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 7. Bāb, s. 458]

- Birkaç ciltten oluşan neşirlerdeki kaynak gösterimi:

[Cāmī D. C. 1. G. 174/2, s. 300]; [Firdevsī ŞF. C. 6, s. 189]

3.3.2. İmla Hususu

Türkiye’de Farsça metinlerle ilgili çalışmalarda çoğunlukla Arap alfabesi kullanılmaktadır. Az da olsa yazı çevrimi yapılan Farsça metinlerde imla birliğinin bulunmayışı metin aktarımında belli bir metodun tercih edilmesine mânîdir. Bu sebeple çeviride mahsusen vokallerle ilgili tercihler farklılaşmaktadır. Buna ek, derleme şiirlerin yer aldığı *Tuhfetü’l-Emsāl* örneği üzerinden konuşulacak olursa, farklı yüzyıl ve coğrafyalarda yaşayan şairlerin dil ve telaffuz özelliklerinin de eklenmesi metinde imla birliğini imkânsız kılmaktadır.

Ayrıca “*Metni kuran şairlerin dil özelliklerinin yanı sıra inceleme konusu olan eserin yazıldığı coğrafya ve oradaki Farsça telaffuzu esas alınmalı*” şeklinde yazılı olmayan bir diğer görüş vardır. Bu da imlada farklı okuma ve tasarrufları mecburi kılmaktadır.

Farsça metinlerin tesisinde imla tercihleri şu şekildedir:

- Türk alfabesinde mevcut vokallerden “ı, ö, ü, ” sesi Fars dilinde yer almamaktadır. Bu sebeple metin tesis edilirken bu vokallerden “i” yerine de “î”; “ö” yerine “o”; “ü” yerine “u/o” harfi kullanılmıştır:

“ı” için “î” : Hâtır > **hâtır**

Sırr > **sirr**

“ü” için “o” veya “u” : Merdüm > **merdom**

Çü /çün > **çu / çun**

Gül-i âteşin > **gul-i âteşin**

Düşmen > **Doşmen**

“ö” için “o” : ‘Ömer > ‘**Omer** (96b^{dr})

- Farsça terkiplerde tüm izafet kesreleri “-i, -yi” okunmuştur.

be-saḥrā-yi conūn (11b¹⁶)

berāy-i āferīneş (98a¹⁴)

kef-i pāy-i to (101b¹⁴)

- Vasf-ı terkîbî ve terkîb-i mezcîler tire ile ayrılmıştır:

Cihān-āferīn, lāf-zen, şer'-perver, kemān-gīr; ḥalvet-ḥāne, bed-mest, cevān-merd gibi.

- Edatların yazımında eğer vezin gereği vokal düşmesi **olmuyorsa ayrı** (ki ez, be gozer, ez behār), vokal düşmesi **oluyorsa** kesme (') yahut tire (-) ile **birleştirilerek** (k'ez, bo'gzer, zi-behār) yazılmıştır.

- Bazı kelimelerin aruz gereği farklı yazıldıkları görülür.

ḥorşīd/ ḥōrşīd

- Farsça **ekler** ve **edatların** yazımında

Hem ayrı hem de birleşik yazılan edatlarda müellifin tasarruflarını göstermek adına kelimeye bitişik yazılanlar tire ile bitişik gösterilmiş, aksi hâlde daima ayrı yazılmıştır:

‘به کرمان’ be Kirmān (61b⁷); ‘بکرمان’ be-Kirmān (61b⁹)

“را” edatı kalıplaşan yazımlar (مرآ: merā) dışında ayrı yazılmıştır:

Hevā rā (69a^{dr}); ḥod rā (94a⁵); ṭabīb rā (78b^{dr})

Ön-eklerin tamamı “-” ile yazılmıştır.

mī-dehed (108a^{dr}); ne-bāşed (108b⁸); me-bāş (105b²)

Ön-ekli kelimelerde vezin gereği ses düşmesi olduğu durumlarda kesme işareti kullanılmıştır.

Ne-gozārend > ne'gzārend (100b^{dr2})

- Arapça terkiplerde “el-” takısı vurgulanmıştır:

Beyne'l-A'cām, kātī'u'l-keḷām, faḳīrū'l-ḥāl, ḥammāle[te]'l-ḥaṭab

3.4. Eserin Nüshaları

Tuĥfetü'l-Emsâl'in elde edilen en eski nüshası müellif hattıdır ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bunun dışında üç nüsha daha bulunmakta ve üçü de aynı kütüphanenin farklı koleksiyonlarında yer almaktadır. Yazmalar ve vasıfları kronolojik olarak şu şekildedir:

2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599 (h. 1080 / m. 1670); [S.]

Müellif hattı olup müellifin vefatından altı yıl evvel tamamlanmıştır.

Sırtı meşin kaplı, sol (arka) kapak ebru ciltlidir. Eser nem aldığı için su lekeleri mevcuttur. Mıkleb ve sağ (ön) kapak bulunmaz. Eserin ilk sayfalarının üst kısımlarında yırtılma, nemden dolayı kararırma ve dalgalanma vardır. Sağ (ön) yüzünde “*Durûb-ı Emsâl li-Dervîş Hasan bi-Hüsâmî*” ve kütüphane numarası, 1^a ve 119^b yüzünde Şehid Ali Paşa Kütüphanesi vakıf mührü ve yeni kayıt bilgileri bulunmaktadır. 119 varak, 17 satır, 275x170 (167x76) mm boyutunda olup talik hat ile yazılmıştır.

Ser-levhasız ve cetvelsizdir. Madde başları, manzume başlıkları ve bazı ibareler kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılıdır. Derkenara genellikle madde, bazen de beyitler yazılmıştır. Elif-bâ sırasına göre yazılmış olsa da kenardaki metinler bazen karışık olarak dizilmiştir. Bazı varaklar (25^b 18 satır, 78^a ve 78^b de 16 satır) dışında 17 satırdır.

Baş: Ĥamd-i bî-pâyân ol sübhân-ı ‘azîmü’ş-şâna ki ‘andelîbân-ı sübhân-ı belîğü’l-beyân riyâz-ı...

Sonu: Bu Tuĥfetü'l-Emsâli yazduĥda Ĥasan der ĥâl
Tārîhin anuñ dèdi *zîbâ tuĥf-i emsâl* sene: 1080/1670

Ĥüsâmî, eserin sonunda yer alan tarih manzumesindeki “*zîbâ tuĥf-i emsâl*”¹⁸⁰ ifadesiyle 1080 [m. 1670] yılında eserini tamamladığını ifade etmektedir.

2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye No: 4703 (tlf. 1082/1672); [N.]

Bu yazma Edirneli Dervîş Ĥüsâmî'nin *Tuĥfetü'l-Emsâl*'i ile Şu‘urî'nin

¹⁸⁰ [“ج” 7 + “ى” 10 + “ب” 2 + “ا” 1 + “ت” 400 + “ح” 8 + “ف” 80 + “ل” 1 + “م” 40 + “ث” 500 + “پ” 1 + “ل” = 1080/1670]

müsveddelerinden tertip olunan iki lügat içeren bir mecmuadır.

Vikâye'nin başında “Kitâb-ı Müsta‘melât” başlığı altında şu ifade yer alır:

“*Bu mecmû‘a Edirneli Dervîş Hasanun mecmû‘asından tertîb olındı ve ba‘zı buluşât dahı zamm olındı beyâz eden ihvân tertîb kuşûrını tekmîl edüp müsevvedini dahı du‘â-i hayr ile behre-yâb edeler.*”

Temellük kaydına dair iç kapakta silik bir mühür ile birlikte 1^a’da Abdulmuğnî Hâmid el-Hanefî mührü, 1^b’de Sultan III. Osman (ö. 1757)’in vakıf mührü ile evkaf müfettişi Hanîf İbrahim Efendi (ö. 1775)’nin mührü yer almaktadır. Zahriyesinde bazı Farsça madde ve manzumelerin yanı sıra 1^a yüzünde İsti‘mâlât başlığıyla Farsça-Farsça bir lügatçe yer alır. *Tuhfetü’l-Emsâl*, 1^b yüzünden itibaren dibâce ile başlar ve 72 varaklık bir derleme yer alır.

Kahverengi meşin sırtlı, ebruli karton kapaklıdır. Şirazesı dağınık bir cilt içerisinde 72 varak, 19 satır, 207x117 (137x60) mm. ebatında nestalik hat ile istinsah edilmiştir. Ser-levhasız ve cetvelsizdir. Madde başları kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılıdır. Derkenarlara genellikle madde ve bazen de beyitler yazılmıştır.

Baş: Hamd-i bî-pâyân ol sübhân-ı ‘azîmü’ş-şâna ki ‘andelîbân-ı müsebbihân...

Sonu: Dâyim gelebân be-‘eyş mî-geşt

Kerde kelle rā yele der ân deşt

Tuhfetü’l-Emsâl’in sonunda “*Qalem şod be-dest-i İbrâhim der Edrene ha selh lam sene 1082*”(72^b) [= İbrahim’in eliyle 1082 (m. 1672) yılının Şevval ayının sonu pazar günü yazıldı.] kaydı bulunmaktadır.

73. varaktan itibaren numaralandırma yeniden başlamakta ve Şu‘ûrî’nin *Ferheng-i Şu‘ûrî’sinden* derlenen 94 varaklık derleme yer almaktadır.

2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla No: 1515 (tlf. 1149/1737); [MU.]

Zahriye bölümünde Kütüphane eski kayıt bilgileri vardır. Ayrıca başta ve sonda farklı bir kalemlle “Aded-i Varak 114”, “Aded-i satr 19”, 1^a yüzünde dört, 112^b yüzünde bir temellük mührü yer alır. 1^a yüzünde “*Tuhfetü’l-Emsâl bi-Hüsâmî*”, “*İstaşhabehü el-‘abdü’l-fakîrû Muhammed Şerîf kassâmen bi-Edrene ‘afallâhu ‘anhû sene 1149 zilhicce*”, “*kad istaşhabehu’l-fakîrû Dâmâd-zâde Necîb*” ve bu kaydın altında yarısı silik bir şekilde “*Necib Muhammed*” yazan bir mühür bulunmaktadır. Burada ayrıca

küçük ve silik bir mühür ile “*Min mütemellikâti’l-fakîr el-Hâc Muştafâ Şıdkî ğufıra lehû*” ve “*Hażâ’l-kitâb vakafahu Dâmâd-zâde Meĥmed Murâd ĥayrahu bi’l- ‘ibâd sene 1193*” yazan mühürler yer almaktadır.

109 varak, 220x155 (145x85) ebatında açık nohudi renkli kâğıt üzerine nestalikle yazılmıştır. Madde başları ve nazım şekilleri kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılıdır. Numaralandırma zahriyeden başlamıştır. Lügat metni ise 3^b-112^a arasındadır. Altın renkli çiçek desenli yarım şemseli bir ser-levha ile başlar. Ser-levha, 1^b, 12^a ve 12^b yüzü hariç cetvelsizdir. Madde başları kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılıdır. Derkenarlara genellikle madde ve bazen de beyitler yazılmış olsa da metin ana sütunlara yazılıdır.

Baş: Bi-smillâhi’r-raĥmâni’r-raĥîm
Ĥamd-i bî-pâyân ol sübhân-ı ‘azîmü’ş-şâna ki...

Sonu: Suvâr-i ser-keş-i men mî-resed ser-endâzân
Ĥoş ân serî ki boved ĥâk-i pây-i tevsen-i to

Ferâĝ Kaydı: *Temmetü’n-nuşhati min yedi eşkari’l-verâ Muĥammed bin Muĥammed el-ķâzî el-ma’lûm.*

2.3. Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2598 (tlf. ?); [ŞA.]

Altın bezeli çerçeve, altın ve gümüş renkli mülemma şemseli deri kapak mevcuttur. Mıkleblidir. Altın işlemeli serlevha ile başlayan metnin tamamı altın rengi çerçeve içindedir. 160 varak, 17 satır, 221x141 (162x80) mm boyutunda, nohudi renk kâğıt üzerine nestalik hat ile istinsah edilmiştir. Madde başları kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılıdır. Derkenarlara genellikle madde, bazen de beyitler yazılmıştır.

Kütüphane kaydı müellif hattı olduğunu belirtse de nüshada buna dair bir işaret yer almamaktadır. Zahriyesinde “*Durûb-ı Emsâl-i Ĥüsâmî (Mim)*”, “*fi’l-lüĝâti’l-Fârsiyye*”, “17 Satır” ve “*Min kütübi’l-fakîr ‘alâ ğufıra lehû*” kayıtları ile 1^a ve 160^b yüzünde Şehit Ali Paşa (ö. 1716)’nın vakıf mührü yer almaktadır.

Baş: Bi-smi’llâhi’r-raĥmâni’r-raĥîm
Ĥamd-i bî-pâyân ol sübhân-ı ‘azîmü’ş-şâna ki...

Sonu: Suvâr-i ser-keş-i men mî-resed ser-endâzân
Ĥoş ân serî ki boved ĥâk-i pây-ı tevsen-i to

Ferâĝ Kaydı: *Temme’l-kitâbi’l-emsâl bi- ‘avni’l-meliki’l-müte’âl.*

İstinsah kaydı ve tarihi yer almamaktadır.

3.5. Çeviri yazı Alfabetesi

ء		ش	Ş, ş
ا	Ā, a, ā, a	ص	Ş, ş
ب	B, b	ض	Ž, ž, Đ, đ
پ	P, p	ط	Ṭ, ṭ
ت	T, t	ظ	Z, z
ث	Ṣ, ṣ	ع	‘
ج	C, c	غ	Ġ, ġ
چ	Ç, ç	ف	F, f
ح	H, h	ق	Q, q
خ	H, h	ك	K, G, k, g, ñ
د	D, d	ل	L, l
ذ	Z, z	م	M, m
ر	R, r	ن	N, n
ز	Z, z	و	V, v, u, ū, ü, o, ō
ژ	J, j	ه	H, h, a, e
س	S, s	ی	Y, y, ı, i, ī

3.6. Tuḥfetü'l-Emsâl: METİN

[Dibāce]

(1b) ^[1] Ḥamd-i bī-pāyān ol sübhān-ı ‘azīmü’ş-şāna ki ‘andelībān-ı sübhān-ı¹⁸¹ belīgü’l-beyān riyāz-ı ^[2] ezḥān-ı mülk ü melekütı velvele-i nağamāt-ı nükāt-ı terşihāt-ı hidāyet-āyāt-ı *şehid’allahü ennehu* ^[3] *lā ilāhe illallah*¹⁸² ile bes-güyān ve dürūd-ı firāvān ol şāhid-i nāzenīn-i Ḥazret-i Yezdān-ı^[4] zevi’l-ihsāna ki meşām-ı kām-ı raḥīk-āşām feyż-i ḥayyāz-ı cinān ya’nī nükte-sencān-ı ^[5] faşihü’l-lisān ins ü cānı laḥlaḥa-i ‘ıtr-pāşte-i tesnīmāt-ı tarşī’āt-ı rūḥ u reyḥān ^[6] bā-ḥuşuş ta’rīfāt-ı kelimāt-ı nefehāt-ı hidāyet-beyyināt-ı Muhammed Rasūlullāh ile ḥoş-büyān ^[7] kıldı şallallāhu ‘aleyhi ve ‘alā ālihi ve şahbihi ve sellem ammā ba’d... İşbu muḥarrir-i *Tuḥfetü’l-Emsāl* Ḥüsāmī-i kem-^[8]sermāye-i bāzār-ı kemāl neçe müddet eş’ār-ı şu’arāyü’l-evvelīn ve āşār-ı üdebā-yı āḥirīn tettebbu’ında olup ^[9] lākin elfāz-ı ebyāt-ı A’cāmda neçe nükāt-ı rüzmerre-i ‘acibe vü neçe mecāzāt u isti’ārāt-ı ğarībe ^[10] ve ‘ibārāt [u] mişālāt-ı nā-şinīde vākı’ olmışdur ki fehminde ‘aql kâşır ve derkinde fikr ḥāsirdür.^[11] *Rāğiben li’t-teshīl* yine memālik-i A’cāmda te’līf ü taşnīf olunan kütüb-i emşālden ez cümle *Şeref-nāme-i* ^[12] *Yezdīden* ve *Edāt-ı Fużalādan* ve *Sürür-i* ‘Aceden ve *Mīrek-i Belḥīden* ve *Düsturu’l-‘Amel-i Riyāzīden* ^[13] her ne ki ḍurūb-ı emşāl-i A’cām maḳūlesinden vākı’ oldı ise kemā hüve’l-vācib cem’ ü taḥrīr ü tedkīk ^[14] ve tizāḥ u ifşāḥ u taḥkīk edüp beyān eylemişdür. Ḥattā şu’arā-yı ḳudemādan her meşeli mü’eyyed bir şāhid ki ^[15] tīrād olınmamışdur aña münāsib bir beyt-i şāhid-i ra’nā tertīb edüp ḥarf-i **İ** işāretiyle ^[16] cümleden mümtāz u müsteşnā ḳılmışdur. Erbāb u fażl u kemālden mes’uldür ki vākı’ olan sehv ü ḥaṭāyāy^[17] zeyl-i ḳalem-i ‘afvları ile setr ü işlāḥ buyuralar. *Ve bi’llāhi’l-‘işmeti ve’t-tevfīk.*

el-Ḥarf-i elif[i’l-Meftūḥa]

Āb (2a¹): Leṭāfet ma’nāsınadır. Beyne’l-A’cām ḥüsn-i maḥbūbda isti’māl ederler.

Nitekim Kātibīnūñ bu beytinden ma’lūm olur:

Beyt Pīş-i ruḥsār-i ‘araḳ-nāḳ-i to meh rā tāb nīst

Çeşme-i ḥorşīd rā ger tāb hest īn *āb* nīst [Kātibī D. G. 66/1, s. 45]

¹⁸¹ sübhān: müsebbihān N.

¹⁸² “شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلَكُوتُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”: Meal: [= Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettirler. O’ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.] Âl-i İmrân Suresi, 3/ 18.
Kur’an-ı Kerim Meâli, DİB.Yay., Ankara 2011, s. 61.

[= Senin terli yanağının karşısında ayın parıltısı yok. Güneş çeşmesi parlarsa (bile) bu letafet değildir.]

Āb der dehāneş āmed (2a⁴): Ağzı şulandı demekden kināyedür. Nitekim Kemāl-i İsfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çu dīd tal‘at-i haşm-i toroş liķāyet rā
Niyām-i tiğ-i to rā *āb der dehān āmed*¹⁸³ [Kemāl İsmā‘īl D. K./2736, s. 169]

[= Düşmanın buruşuk/ekşi suratını görünce senin kılıç kınının ağzı sulandı.]

Ol şuya *āb-i hasret* dañı dērler. Nitekim Hilālīnūñ bu beytinde vāķı‘dur:

Beyt Der dehān-i gonçe ez la‘l-i to *āb-i hasret-est*
Līk pendārend merdom kaṭre-i şebnem direv¹⁸⁴ [Hilālī-i Çağatayī D. G./2285, s. 165]

[= Senin lal gibi kırmızı dudakların yüzünden goncanın ağzı sulanır. Ancak insanlar üzerinde çiğ tanesi hasıl oldu sanırlar.]

Āb-i dendān (2a⁸): Münāsib ü muvāfiķ ma‘nāsına isti‘māl olunur ve bir mīve-i laṭīf ü āb-dāra dērler. Amrūd cinsinden ki nuķl-i meclis ederler. İşbu meşel şā‘irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Dilā der bezm-i ‘eyş u nūş-i rindān
Zi-la‘l-i yār gīrend *āb-i dendān* [Hüsāmī]

[Ey Gönül! Rintlerin muhabbet meclisinde sevgilinin sulu meyve (gibi) lal kırmızısı dudağımı meze ederler.]

(2a^{dr}) Zebūn ve mağlūb¹⁸⁵ ma‘nāsına dañı gelür. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Hādīşe der nerd derd ü fitne vü şaṭrenc renc
Bed segālet rā ḫarīf-i *āb-i dendān* yāfte [Enverī D. K./6921, s. 280]

[= Kötü niyetli rakip oyuncunun mağlup olduğu tavladaki musibet, dert ve fitneyken satrançta (gayretten kaynaklı) meşakkattir.]

183

der: ber D.

184

līk: ĩn ki D.

185

mağlūb: mağlūb ve pīr’ N.

Dilber-i mülāyim-ṭab‘a daḥı *āb-i dendān* dەرler. Hākānī:

Beyt Şāhidān-i *āb-i dendān* āmede der kār-i āb

Fitne rā ez ḥ‘āb-i ḥōş dendān-konān engīhte [Hākānī D. K. 119/12, s. 401]

[= Yumuşak huylu dilberler şarap içmeye gelmiş, fitneyi tatlı uykusundan (uyandırıp) bozguna uğramışların (üzerine) salmış.]

Āb şod (2a¹²) Maḥv oldu eridi demekdür. Nitekim Mīr Ḥusrevüñ bu beytinden zāhirdür:

[**Beyt**] Tā gul ez şerm rüyet *āb şeved*

Yek zemān dūr kon zi-çehre niķāb¹⁸⁶ [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī, D. G. 104/3, s. 40]

[= Gül seni görmenin utancıyla eriyene kadar bir süre yüzünden örtünü kaldır!]

Āb-şināsān-i kār (2a¹³) Şol kā‘ide-şināsān ve kār-dānāya dەرler ki deķāyık-ı ef‘āle vākıf olup münāsib olanı işleye ve bu meşel-i bī-bedelüñ vuķū‘ı beyne‘l-A‘cām bu üslüb u edā üzre irād olıduğı şā‘irüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Vādī-i imen ne-dīd der-ṭaleb-i vaşl-i yār

Āteş-i hecreş gozīd *āb-şināsān-ı kār* [Hüsāmī]

[= Sevgiliye kavuşma yolunda emin bir vadi görülmedi. (Yolun) en ince ayrıntılarını bilenler dahi ayrılık ateşine saplandı.]

Āb der miyān dāred (2a^{dr}) Emsāl-i A‘cāmdandur ve yārān-ı ‘Acem beyninde eline giren ṭurmaz şu gibi aķar demek ma‘nāsına irād olunur. Nitekim Mevlānā ‘Aṭāyīnüñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Merā mu‘āmele bā çeşm-i ḥod ziyān dāred

Ki her çe mī-dehedem *āb der miyān dāred* [‘Aṭāyī ?]

[= Benim gözüyle olan alışverişimde ziyan var. Öyle ki her ne verirsem vereyim eline giren durmaz/heba olur.]

~ [N: 2b^{dr}] Hālīş ve dūrüst vërmez meşüb vërür ma‘nāsına...

¹⁸⁶ dūr kon: ber fiken D.

Āb der zīr-kāh (2a^{dr}) Emşāldendür. Zebān-ı Türkīde bir maşlahatuñ huşūli'çün maḥfi tedbīr éden kimesneye şaman altından şu yürüdürsin dēyecek maḥalde zūrefā-yı 'Acem *āb der-zīr-kāh* dērler. Nitekim Firdevsīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Zi-goft-i Siyāvuş be-ḥandīd şāh

Ne āgeh bod ez *āb der zīr-kāh*¹⁸⁷ [Firdevsī ŞF. C. 2, s. 218]

[= Şāh, Siyāvuş'un söylediklerine gülüp, o anlamadan saman altından su yürütür.]

Āb be-āb nemī-resed ve āb be-āb nemī-āyed (2a^{dr}) Bu meşel şol zamānda müsta'meldür ki lisān-ı Türkīde ölmeyigör öldükden soñra müfte gidersin kimse seni kayurmaz dēyecek yérde yārān-ı 'Acem *āb be-āb nemī resed* dēyü kināye éderler. Nitekim işbu Rubā'īden be-ğāyet zāhirdür:

Rubā'ī Bī-dād-i cihān be-ser ne-ḥ'āhed āmed

V'endūh-i to kār-ger ne-ḥ'āhed āmed

Şad hem-çu to ger be-ḥāk ḥ'āhed der şod

*Hem āb be-āb ber ne-ḥ'āhed āmed*¹⁸⁸ [Kemāl İsmā'īl D. R. 538, s. 904]

[= Bu dūnyanın zulmünü yaşamadıkça ve dertlerin sana tesir etmedikçe, senin gibi yüz (tanesi) toprağa girse de ölünce boşa ölür/kimseler onu kayırmaz.]

~ [MU: 4b^{dr}] *Āb be-āb* āh unıdurlar seni bī-çāre hemān ölmeyigör mefhūmı ifāde édecek yérde isti'māl olunur.

Āb taşavvur koned teşne çu bīned serāb (2a^{dr}) İşbu mışrā' bi-'aynihi emşāl-i A'cāmdandır. Ve şol maḥalde müsta'meldür ki bir kimesne bir şey'üñ ārzūsında olup fārḥ-ı iştīyāk vuşūlinde mümkinini muḥāl ve muḥālī āsān ḥayāl eylese zūrefā-yı 'Acem ol maḳūle şaḥşa kināye yüzinden işbu meşeli çarb éderler. Nitekim şā'irūñ bu kıt'asından zāhirdür:

Kıt'a-i lī Tīfl-i dil-i por-heves tā şode hecr āzmāy

Coz zi-ḥiyāl-i vişāl hīç ne-şod behre-yāb

Goft ez ān şeyḥ u şāb īn meşel ez cān u dil

Āb taşavvur koned teşne çu bīned serāb [Hüsāmī]

¹⁸⁷ āgeh bod ez āb: āgāh bod z'āb ŞF.

¹⁸⁸ hem-çu to ger be-ḥāk ḥ'āhed der: çun to be- ḥāk eger forū ḥ'āhed D.

[= Ayrılık çeken pek hevesli gönül çocuğu, kavuşmanın hayali kurmaktan başka bir şey elde edemedi. O yüzden yaşlı, genç (herkes) canıgönülden şu atasözünü dedi:“Susayanın serap görmesi gibi suyu hayal ediyor”.]

Ābiş-ħor (2b¹) Bir meşeldür ki naşīb u kısmet ma‘nāsında irād olunur. Nitekim Hāfızuñ bu beytinden ma‘lūm olur:

Beyt Mā be-refīm u to dānī u dil-i gam-ħor-i mā

Baħt-i bed tā be-kocā mī-bered *ābiş-ħor-i mā* [Hāfız D1. G. 14/1, s. 8]

[= Biz gittik... Artık bizim gamlı gönlümüzün halini sen anla! Kara bahtın nasibimizi nereye dek götüreceğini (görelim).]

Āb-i meryem (2b³) Şīre-i engūra dērler ıřılāħ-ı A‘cāmda. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Key resed dil rā zi-Ṭūr-i gam nidā-yi ħurremī

Tā ne-gīred feyz-i ‘İsī rā zi-*āb-i Meryemī* [Hūsāmī]

[=Hz. İsâ feyzini şaraptan almadıkça dertler gibi yüce olan Tur dağından mutluluk veren nidâ yükselmez.]

Ābī be-rūy-i kār āvord (2b⁵) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesnenūñ kızılı çıkup bir hāli zuhūr étse yā ħod bir maħbūba ‘āşık olduğı şāyi’ olsa zürefā-yı ‘Acem *fulān kes be-rūy-i kār āmed* dēyü kināye ederler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel katı zāhirdür:

Beyt *Ābī be-rūy-i kār-i men āmed* zi-dīde bāz

Ān āb egerçi bāz ne-y-āyed be kār-i mā¹⁸⁹ [Selmān-ı Sāvecī D. G. 12/4, s. 369]

[= O su (gözyaşı) her ne kadar işime gelmese de yine de gözümden sırrımı ortaya çıkarıp/âşıklığımı halka ayan etti.]

Āb der cigerem nīst (2b¹⁰) Bu da şol zamānda kināye olunur ki zebān-i Türkīde bir kimse faķīr olup bir şey’e kādır olmasaydı ‘adem-i iktidār hāliyesinden ta‘bīr édüp *ābem der ciger nīst* meşelini irād ider. Ve meşel-i mezkūr Mevlānā Selmānuñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

189

āb: nīz D.

Beyt Bā ān ki āb der cigerem nīst her ŧebī

Bāŧed ħiyāl-i rūy-i to'em mīhmān-i eŧm [Selmān-ı Sāvecī D. K. 90/8, s. 263]

[= Ciğerimde su olmayacak kadar fakir olduğum hâlde her gece yanağının hayali gözlerimin konuğu olsun.]

Āftāb-i yetīm-koŧ bīve-godāz (2b¹⁴) Emsāldendür. *Āftāb-i yetīm-koŧ* ŧol güneŧe dەرler ki kış günü tūlū' eyler ba'zı yetīmler āteŧ ħasretinden ħarāret-i ŧemsen mūntefī' olalum dēyü aldanup ŧovukdan doņarlar zūrefā-yı 'Acem ol güneŧe *āftāb-i yetīm-koŧ* dەرler ħālīben zebān-ı Tūrķide bu maķūle güneŧe buzaęı tōnduran dەرler nitekim Manŧūr-ı Kārabāęinūñ¹⁹⁰ bu kıt'asından ki Efdalū'l-Kuzāt 'Abdü'l-vehhāb-ı Tūsī hicvinde vāķı' olmuŧdur bu meŧel be-ħāyet zāhirdür:

Kıt'a Kāziyā ber-ser-i yetīmānī

Ĥūn-i iŧān ħorī ne-ger supuŧī

Goftēi āftāb-i ŧer' menem

Āftābī velī *yetīm-koŧī* [Manŧūr-ı Kārabāęī ?]

[= Bre Kadı! Kerem etmeksizin yetimlerin sırtından kanlarını emip demiŧ(sin ki:) "Ben ŧeriatin güneŧiyim". Güneŧsin, fakat yetim öldürücü (bir güneŧsin).]

~ [ŧA: 4a^{dr}] *Supuŧ* bit.

Āb-i ħoŧk (2b^{dr}) ŧıraya dەرler ki andan laťif piyāle ve kadeħ dūzerler. **Āteŧ-i ter** ŧarāba dەرler. Bu iki meŧel-i bī-bedel Mevlānā Zāħirūñ bu beytinden be-ħāyet fehm olunur:

Beyt Ez berāy-i ref'-i Ye'cüc-i hevā ez āb-i ħoŧk

Ĥākiyān seddī be-rūy-i āteŧ-i ter besteend [Zāħir-i Fāryābī -D.]

[= Topraktan yaratılmıŧ olanlar (yani insanlar), Yecüc (gibi öldürücü olan) aŧkı ortadan kaldırmak için ŧarabın önüne (sıra bir) kadehle set çektiler.]

Āftāb niŧest (2b^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandur. Yārān-ı 'Acem gün batdı dēyecek maħalde irād ederler. Nitekim Mevlānā Selīmūñ bu beytinden zāhirdür:

¹⁹⁰ kārabāęinūñ: kārabūęānūñ MHattı.

Beyt Nişest yār be-pīşet nemāz çīst Selīm

Nemāz-i ḥ̄ṯ̄ş̄ każā kon ki āftāb nişest [Muḥammedkulu Selīm-i Tahrānī
D2. G./5, vr. 126^a]

[= Ey Selim! Sevgili yanına oturdu, namaz kılmak da nesi? Namazını kazaya bırak, çünkü güneş battı (yani vakit çıktı).]

Ḥūrşīd nişest daḥı dērler. Nitekim işbu beytten fehm olunur:

Beyt Tā ber-ruḥet ḡubār-i ḥaṭ-i ‘anberīn nişest

Ḥūrşīd rüz-i şerm ‘araḫ ber-cebīn *nişest*¹⁹¹ [Şāhī-i Sebzvārī D. G. 27/2, s.
13]

[= Yanağında amber renkli ve ḡubārī hatta benzeyen ayva tüylerin çıkınca güneş utancından şakaklarından battı (utancından yok oldu).]

Āftāb-rūy u sāye-rūy (3a⁵) Bu edālar şol zamānda ḍarb olunur ki zebān-ı Türķīde bir yēr ki güneşe karşı olup bī-vāsīta ḥarāret-i şems aña işābet étse idi, yārān-ı ‘Acem ol ḡüne yere *āftāb-rūy* dērler. Ḥuşūşān ki bir bāḡ ki mīvesi lezīz olup güneşe karşı olsa ol mīve-i laṭīfe medḥ yüzinden *mīve-i bāḡ-ı āftāb-rūy est* dērler. Kezālik sāye-rūy daḥı *āftāb-rūy*ñ zıddıdır ki gölgelik ve gölgeye karşıdur dēyecek maḥalde *fulān cā sāye-rūy-est* dērler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden zıkr olınan *āftāb-rūy* meşeli be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Ber sāye-i sevād-i ser-i zolf-i ḥ̄ṯ̄ş̄ ḡīr

Mā rā ki sūḥtīm der īn *āftāb-rūy*¹⁹² [Selmān-ı Sāvecī D. K. 127/2, s. 318]

[= Bizler bu güneş (gibi yanağın) karşısında yandık. Bizleri kendi siyah saçlarımızın gölgesine al!]

Āb-i men ez fulān kes goşād (3a¹⁵) Bu meşeli bī-bedel şol zamānda ḍarb olunur ki zebān-ı Türķīde fulān kesden murādum ḥāşıl oldı ve beni murāduma vāşıl eyledi dēyecek yerde zūrefā-yı A ‘cām *āb-i men ez fulān kes goşād* dērler. Ve daḥı *āb ḡāh* olur ki murād ma‘nāsına ḡelūr. Nitekim Mevlānā Zāhīrūñ bu

---

¹⁹¹ tā ber-ruḥet ḡubār-i ḥaṭ-i ‘anberīn nişest /Ḥūrşīd rüz-i şerm ‘araḫ ber-cebīn nişest: bā rūy-i āteşīn
çu gozeşī be-būstān / gul rā zi-infi ‘āl ‘araḫ ber-cebīn nişest D.
¹⁹² ber: bā D.

[beytlerinden]¹⁹³ ki şikāyet-i rūzgār hakkında demişdür, bu meşel-i mezkūr zāhirdür:

[Beyt] Hezār dāmen-i govher nişār-işān kerdem

Ki hīç kes şebey der-kenār-i men ne-nehād

[Beyt] Hezār beyt be-goftem ki āb ez ū be-çeked

Ki coz zi-dīde diger ābem ez kesī ne-goşād¹⁹⁴ [Zahīr-i Fāryābī D. K. 17/18-19, s. 59]

[= Onlar için binlerce etek dolusu mücevher saçtım. (Bunun karşılığında) Hiç biri kara bir taş bile yanıma koymadı. Ona gözyaşı gibi süzülen binlerce beyit söylesem de göz yaşımından başka bir şey hasıl olmadı.]

Āftābī (3a^{dr}) Sāye-bān ma'nāsına gelür. Bu lügat-i nevādirde yārān-ı 'Acem dīvān-ı kudemāda görüp eş'arlarında irād etmişlerdür. Nitekim bu beytten zāhirdür:

Beyt Pīş-i rüy-i to āftābi-i zolf

Zīr-i zolf-i to sāye-perver gul [Vaḥşī-i Bāfkī D. K. 23/4, s. 221]

[= Saçının gölgesi yanağının önündedir; gölgelik seven gül de saçlarının altındadır.]

~ [N: 4b¹⁵] Şehāba daḥī dēnür.

~ [N: 4b^{dr}] Āftābī-rū: Güneşden yanmış çihreye dēnür. Şā'ib:

Beyt Ez nigāh-i germ gerded āftābi-rüy-i ū

Ez forūğ-i çehre āteş dīde gerded müy-i ū¹⁹⁵ [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 6, G. 6477/1, s. 3136]

Li-muḥarririhī

[= Sıcak bir bakışıyla yanakları kızartırken yüzünün parıltısı da saçlarını tutuşturur.]

Ya'nī te'sīr-i āftābdan olan siyeh-çerdeye āftābī dērler.

Āb-i merā be-rüy-i kār āvord (3a^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandır ki zebān-ı Türkīde beni murāduma vāşıl eyleyüp ve kerem yüzinden murādum vērđi dēyecek zamānda zürefā-yı 'Acem meşel-i mezkūrı çarb ederler. Nitekim Mevlānā Cāmī

¹⁹³ Kasideden iki beyit olmasına rağmen "Rubā'isinden" yazılmıştır. Bu yüzden [beytlerinden] şeklinde değiştirilmiştir. "Kıt'a" yazılan manzumenin başlığı da "[beyt]" olarak değiştirilmiştir.

¹⁹⁴ beçeked: beçekīd D.

¹⁹⁵ Ez: v'ez D.

*Bahāristān*ında bir kimesne nigār-ı çengīye māyil olup bī-ķarār olduķda bir şāhib-i kerem hālden hābīr olup kenīzeki bir miķdār aķçaya alup ‘āşıķa hisbe ve bir miķdār hārçlık dahı ihsān etmiş. Ol maħalde Monlā Cāmī lisān-ı ‘āşıķdan işbu Rubā‘īyi dēmişdür ki meşel-i mezkūr fehm olunur:

Rubā‘ī *Ābem* zi-kerem *be-rūy-i kār āvordī*

V’ez movc-i firāķem be-kenār āvordī

Şabrem be-dil ez ğam-i figār āvordī

Ĥ‘ābem be-do çeşm-i eşk-bār āvordī¹⁹⁶ [Cāmī *Bahāristān* 4. Ravza, s. 47]

[= Kereminle muradıma eriştirdin ve ayrılığın dalgalarından (kurtarıp) sahile eriştirdin. Gönlümü yaralayıcı gama sabr ettirip gözyaşı saçan iki gözüme uyku getirdin.]

Āb-i rū āb-i cū nīst (3a^{dr}) Bu meşel beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki yüzümüz şuyın n’içün döküp ‘ırzımız yıķarsın yüz şuyı ırmaķ şuyı degüldür dēyecek maħalde bu meşeli đarb ederler. Nitekim Şeyh Kemāl-i Ĥocendī buyurdığı beytden meşel-i sālifü’z-zıkr be-ĝāyet zāhirdür:

Beyt Çend rīzed dīde-i mā āb-i rū

Nīst āb-i rū-yi merdom āb-i cū [Kemāl-i Ĥocendī -D.]

[= Daha ne zamana kadar gözümüz şerefini (göz yaşı gibi) akıtacak? İnsanların şerefi, ırmaķ suyu değil ki!]

Ebrū zened (3b⁵) İşāret eder dēmekdür. Bu meşel-i laţif ü bī-bedel leţāfetde müsta‘meldür ki [Mubārekşāh-ı Sīstānī]nüñ bu beytinden ma‘lūm olur. Meşel-i mezkūr:

Beyt Ŧab‘-i to be-baħşīden-i şad genc-i guher

Ebrū zened u girih ber ebrū ne-zened¹⁹⁷ [Mubārekşāh-ı Sīstānī] [Ali Ekber Dehħoda, *LD. C. 1*, s. 310]

[= Tabiatin (bir kaş işaretiyle) yüzlerce inci hazinesinin bağışlanmasına rıza gösterir ve (asla) yüzünü asmaz.]

¹⁹⁶ ez ğam: zoğam *Bahāristān*.

¹⁹⁷ Enverī’ye ait gösterilse de divanında yer almamakla beraber *Luğat-nāme-i Dehħodā*’da Mubārekşāh-ı Sīstānī’ye ait olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple [Mubārekşāh-ı Sīstānī] olarak değiştirilmiştir.
genc-i: genc u S.

~ [N: 5b^{dr}] *Girih ber ebrū ne-zened*: Yüzün porşitmaz demekdür.

Aḥmed-i pārīne bāz hemān ḥāl şod (3b⁸) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne eski ‘ādetini yine eline aldı deyecek maḥalde mezkūr meşeli zıkr ederler. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ bu beytinden ol ta‘bīr zāhirdür:

Beyt Tevbe zi-mey kerde dil çun to ki sākī şodī

Bāz hemān ḥāl şod Aḥmed-i pārīne rā¹⁹⁸ [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī D. G. 77/4, s. 30]

[= Gönül şaraba tövbe etmişti. Ancak sen sâki olunca yine eskiye döndü.]

Aḥter gozeşt (3b¹²) Bu meşel şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesnenüñ murādı olsa ve ol maqşūd nā-gāh ḥāşıl olsa yārān-i ‘Acem o kārūñ ḥuşūlinde *aḥter gozeşt* dērler ve *aḥter der-gozer boved* dērler. *Zīrā lügāt-ı Maḥmūdiyede* şöyle rivāyet olunmuş ki Ḥaḳ Te‘ālā iki aḥter melegi rüy-ı zemīne irsāl eyler ol iki melek-i aḥter *āmīn āmīn* deyü bu dünyāyı tolaşurlar imiş. Her şol kimsenüñ ki du‘āsı anlaruñ *āmīnine rāst* gele müstecāb olur dērler. Zürefā-yı ‘Acem du‘āsı müstecāb oldu deyecek yerde *aḥter gozeşt* dērler. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ işbu beytinden be-gāyet ol meşel fehm olunur:

Beyt Rūz-i hecrān u şeb-i furkat-i yār āḥer şod

Zedem īn fāl u *gozeşt aḥter* u kār āḥer şod [Ḥāfız D1. G. 199/1, s. 117]

[= Ayrılık günü ve sevgiliye kavuşma gecesi sona erdi. Fala baktım, duam kabul olmuş/muradıma ermişim, (lakin) iş işten geçti.]

Ve Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Besā fālī ki ez bāzīçe ber-ḥāst

Çu aḥter mī-gozeşt ān fāl şod rāst¹⁹⁹ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 260]

[= Muradıma ermek için öylesine (çektığım) pek çok fal gerçekleşti.]

~ [ŞA: 6a^{dr}] *Lügāt-i Maḥmūdiyedür* ki aḥter nām ferişte est ki der ‘ālem āmīn-güyān mī-gerded. Her ḥālī ki be-āmīn-i ū maḥrūn bāşed be-icābet encāmīd. *Kezā fi Dustūru’l-‘Amel*.

¹⁹⁸ dil çun to ki: būd dil ki to D.

¹⁹⁹ fālī ki ez: fāl ez ser HŞ.

Āteş ez çenār āyed (3b^{dr}) Ümmīd olinmayan murāduñ huşūlinde yārān-ı ‘Acem bu meşeli đarb éderler ki bir kimesneden dā’imā yaramazlık işi zāhir iken nā-gāh bir fi’l-i hayr zāhir olsa *āteş ez çenār āyed* dەرler. Zīrā egerçi çenārda āteş muğarrerdür. Ammā kimesne görmemiş iken zuhūr eylemek gibidür. Enverī:

Beyt Ābī ez rüy-i kār eger be-berem

Āteşī dān ki ez çenār āyed [Enverī -D.]

[= Bir iş/şey yüzünden eğer hayırlı bir iş yaparsam, bil ki olmayacak iş oldu.]

~ [ŞA: 12b^{dr}] Ğayr-i ma’hūd nesne zuhūr éder. [Şahid beyit Enverī’nin yukarıdaki beytidir.] Çenārda ihtirāk var-iken āteşini kimesne görmemişdür. *Düstūr-ı Riyāzī*.

Āteş-berg (3b^{dr}) Çakmak ma’nāsınadır. Nitekim Mevlānā Hüseyn Şenāyīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Şod ān çenān be-roṭūbet hevā ki *āteş-berg*

Zi-seng kaṭre birūn āvered be-cāy-i şerār [Şenāyī-i Meşhedī -Kl.] [Ali Ekber Dehhoda, *LD*. C. 1, s. 68]

[= Çakmak, havanın rutubetiyle öyle bir hāle geldi ki (çakmak) taşından kıvılcım yerine (su) damlacıkları çıkarıyor.]

Ācīde (3b^{dr}) Nigende ma’nāsınadır. Nitekim Mevlā[nā] ‘Acībī demişdür:

Beyt Tā kadem çun sūzen ez ser sāḥtem der rāh-i ū

Ber-cebīn efkende çīn ān tond-ḥū *ācīde-vār*. [‘Acībī ?]

[= İğne gibi onun yolunu baştan ayağa diktim, (Ancak yine) o huysuz seyrek dikiş gibi yüzünü buruşturmuş.]

Bu meşel bir maḥbūb-ı derzī hakkında đarb olinmışdır.

~ [ŞA: 5b¹⁶] *Ācīde* meddile cīm-i ‘Arabīyle. *Nigende*: seyrek.

Ebrū bālā kerd u endāz-i men āvord (3b^{dr}) Zīkr olinan edālar emşāldendür. Şol zamānda kināye olinur ki maḥbūb kendü kaşın oynatmakla ‘aşıkların helāk eyledi dēyecek maḥalde *ebrū bālā kerd* dەرler ve daḥı beni gözedür ki şīve okıyla helāk éde dēyecek yerde *endāz-i men dāred* dەرler ve gāh olur ki fulān kimse bizi incitmege fırsat arar dēyecek maḥalde fulān kes *endāz-i men dāred* dەرler. Bu emşāl Ḥorāsānīler beyninde müsta’meldür. Nitekim Mevlānā ‘Abdü’r-rezzākuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bāz ebrū kerd bālā Tork-i tūr-endāz-i men

‘Ālemī rā gešt ü dāred īn zemān endāz-i men [‘Abdu’r-rezzāk ?]

[= Benim okçu Türk (sevdiğim) kaş çatıp (sinirlendi). Bütün âlemden geçip hâlâ beni incitmek için fırsat kollamaktadır.]

Ahdî (3b^{dr}) Bu meşel Hindîler lisânında müsta‘meldür ki Celâlû’d-dîn Ekberûñ bir miqdâr kulu var idi ki anlara *ahdî* dërler idi. Zebân-ı Türkîde serdengeçdi ta‘bîr ederler ki anlar hıdmetlerine göre yüz yigide baş olduğda *şadî* dërler ve biñ yigit başı olduğda *hezārî* dërler. Nitekim şā‘irüñ beytinden bu emşâl zâhirdür:

Beyt-i lî Be Tatar-gamze-i şāhā çe zenî be-çalb-i ‘āşık²⁰⁰

Heme košte-i nigāhîst çe şadî vü çe hezārî [Hüsāmî]

[= Ey Padişah! Öldürücü yan bakışlarınla âşıkların kalbini neden incitiyorsun? Ne yüzü ne bini, hepsi bakışlarının kurbanıdır.]

Ābre (3b^{dr}) Kaftanûñ yüzine dërler. Nitekim Şeyh Sa‘dîñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Konend ābre pākîze-ter z’āster

Ki īn der hicāb-est ü ān der-nazer²⁰¹ [Sa‘dî-i Şîrāzî Kl. Bs. 5. Bāb., s. 438]

[= Kaftanının dışını astarından daha çok temizlerler. Çünkü bu (astar) gizli, o (kaftan) görünürdedir.]

Ve yaşduķ yüzine dağı *ābre* dërler. Nitekim Mevlānā Hātîfî demişdür:

Beyt Fikend ān gerd-i bāliş zîr-i pā şeh

Ki bûdeş ābre hõrşîd āstar meh [Hātîfî -Tn.]

[= Şah yüzü güneş, astarı ay olan yastığı ayağının altına aldı.]

Āteş-‘inān (3b^{dr}) Emşâl-i A‘cāmdandur ve eşkin at ma‘nāsınadır. Nitekim Selmānûñ bu beytinden ol edā zâhirdür:

Beyt Esb-i siyeh ne-h’āhem u h’āhem be-dovletet

Ber-ḥing bād-sor‘at u *āteş-‘inān* nişest [Selmān-ı Sāvecî D. Kt./10, s. 556]

²⁰⁰ Vezin aksamaktadır.

²⁰¹ īn: ān Bs.; ān: īn Bs.

[= Siyah at (gibi talihsizliği) değil, senin rüzgâr gibi suratlı ve eşkin olan atına binmeyi (senin gibi talihe erişmeyi) isterim.]

~ [N: 3b¹⁷] Eşkin ve yügrük at ma'nāsına müsta'meldür.

Āteş-i 'Mūsī (3b^{dr}) [S. Nüshasında açıklama bulunmamaktadır.]

~ [N: 3b^{dr}] Kināye ez şarāb-est. Hākānī:

Beyt Gāv-sofālī ender ār āteş-i Mūsī ender ū

Tā çe konend hākiyān gāv-i zerīn-i Sāmīrī [Hākānī D. K. 126/17, s. 427]

[= İçinde Hz. Mūsâ'nın (şarap gibi yakıcı) ateşinin bulunduğu (buzağıya benzer) gam (küpünü) kır! (Bundan sonra) Sāmīrī'nin altından yapılmış buzağısını insanlar ne yapsın!]

Āzmūde āzmūde rā peşīmānī āred (4a⁶) Bu daḥı emşāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki bir şey'i bir iki kerre tecrübe étdükden soñra tekrār tecrübe eylemek peşīmānlık getirür dēyecek maḥalde yārān-ı 'Acem kelimāt-i sābıķı īrād éderler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Tākatem ber-bār-i miḥnet āzmūdī pīş ez īn

Āzmūde āzmūden rā peşīmānī dehed [Hüsāmī]

[= Bundan önce miḥnet yüküyle tahammülüm sınanmıştı. Denenmiş (tekrar) denemek pişmanlık getirir.]

Āş-i fulān kes rā poḥtem ve āş-i to rā ḥ'āhem poḥt (4a¹¹) Bu 'ibāretler emşāldendür. Şol zamānda ḍarb olunur ki ben fulān kimesnenūñ maşlaḥatını gördüm daḥı fulān kimesnenūñ işini bitürsem gerekdür dēyecek zamānda mişāl-i mezkūrī īrād éderler. Nitekim Uftī-i Helvā-gerūñ ki cevān-ı āş-pez vaşfında dēmişdür zıkr olınan meşel ḳatı zāhirdür:

Beyt Goft ān şūḥ ki *men āş-i to rā ḥ'āhem poḥt*

Poḥt āşī ki çenān āş ne-ḥordem dīger [Uftī-i Helvā-ger ?]

[= O şen güzel dedi ki: "Ben senin yemeği pişireceğim/işini halledeceğim." Öyle bir yemek/iş yaptı ki onun gibisini bir daha görmedim.]

Āhū-yi donbāle keşīde (4a¹⁷) Bu meşel şol zamānda müsta'meldür ki maḥbūbda çeşm-i cādū murād éderler, *āhū-yi donbāle keşīde* dērler ve meşhūrdur ki *āhū-yi donbāle keşīde* dēyü şol āhūya dērler ki cin anuñ şūretiyle mütemeşşil olup

insānı aldayup ardına uydurur. Ol sebebdendir ki şu 'arā isti'āre tarīkıyla çeşm-i sehḥār-ı maḥbūba *āhū-yı donbāle keşide* dērler. Nitekim bu beytde vākı 'dur:

Beyt Donbāl-i ḥodem mī-keşed ān nergis-i cādū
Men bende-i ān *nergis-i donbāle keşide* [?]

[= O nergis gibi büyülu gözler beni peşinde sürüklüyor. Ben o (peşinden sürükleyen) büyülu gözlerin kölesiyim.]

Ārzū-şiken (4a^{dr}) Emşāldendir. Bir kimesne bir ādemden murāduñ ḥuşūlini ümmīd edüp ve anuñ bu kār elinden geleceğini bilse ol ādem ḥaḳḳında zürefā-yı 'Acem *ārzū-şiken* dērler. Murād-baḥş ma'nāsına ve ol şāhib-i keremden ḥ'āhiş-i kām maḥallinde *ārzū-yi men be-şiken* dērler. Ya'nī murādum ḥāşıl eyle dērler. Nitekim Mevlānā Refīkīnūñ bu beytinden ol meşel katı zāhirdür:

Beyt Şikesten-i ser-i zolf-i to ārzū-yi men-est
Ki der-cihān to yekī *ārzū-yı men be-şiken* [Refīkī ?]

[= Benim arzum senin saçının ucuna erişmektir. Sen, benim bu dünyadaki bir tek arzumu gerçekleştir.]

Āzādī-i ū güyed (4a^{dr}) Ya'nī anuñ medḥ u şenāsını eder demekdür ve āzād ḥür ma'nāsınadır. *Āzād-meniş* ve *āzāde-vār* daḥı bu ma'nāyadır. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Sūsen āzādī-i ḥulḳet kerd bā serv-i sehī
Loṭf ṭabī'at rā ḥoş āmed her do rā āzād kerd [Selmān-ı Sāvecī D. Trc. 1/5/5, s. 506]

[= Zambak, düzgün selvi ile senin yaratılışını ve özündeki zerafeti meth ederek kutladı. (O da) ikisini özgür bıraktı.]

Ve ser-efrāz ma'nāsına daḥı gelür.

Āhū-yi sīmīn (4a^{dr}) Emşāl-i meşḥüre-i A'cāmdandır ki yārān-ı piyāle-āşām bezm-i ḥarīfān sākī-i meh-rüyāna *āhū-yı sīmīn* dērler ve *gāv-i zerrīn* sāger-i şarāba dēr ve 'iydī lafzı sürür u şādmānī ma'nāsına ta'bīr olunur edādur ve *ḥūn-ı kurbān* 'ibāretini şarāba kināye ederler. Nitekim işbu emşāl-i ġarībe Mevlānā Ḥākānīnūñ ser-cümle-i ebyāt işbu beytinden be-ġāyet [feh̄m] olunur:

Beyt Ez āhū-yi sīmīn ṭaleb gāv-i zerrīn

Ki 'iydī der'ū ḥūn-i kurbān numāyed²⁰² [Hākānī D. K. 38/29, s. 126]

[= Beyaz tenli bir ceylan gibi (sevgili/sâkî'den), keyif ve neşe veren (boğa şeklindeki) şarap sürahisini iste! Çünkü bayramda kanı/şarabı döküleceğe benziyor.]

Āhū gozešt (4b⁷) Bu 'ibāret emşāl-i A' cāmdandır ve şol zamānda müsta'meldür ki bir maqşūduñ ḥuşūlinuñ vuḳū'ı ümmīdinde iken vāqı' olup bilinmedin fevt olsa zürefā-yı A' cām āhū gozešt dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Şāpūruñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Gāfil ān vahşī gāzālem dīd ü ez pehlū gozešt

Ez peyeş reftem tebessom kerd u goft āhū gozešt²⁰³ [Şāpūr-ı Tahrānī D., G. 181/1, s. 262]

[= O vahşi ceylandan habersizim, görmemle yanımdan geçmesi (bir oldu). Peşinden gittim, tebessüm edip dedi ki: "İş işten geçti/ geç kaldın."]

Āstīn ber-zed ve dāmen ber-zed (4b¹²) Bu 'ibāretler daḥı emşāldendür. Şol zamānda īrād ederler ki bir kimesne müsta'id-i kār olup maşlaḥat bitürmege ḥāzır olsa emşāl-i sālifü'z-zikri darb ederler. Nitekim āstīn ber-zed meşeli şā'irūñ bu beytinden ḳatı zāhirdür:

Beyt-i lī Ḳatlı-i 'āşık çu ez nigh ser zed

Ġamze der ḥāl-i āstīn ber-zed [Hüsāmī]

[= (Öldürücü) yan bakışları, âşığını öldürmek için hazır olduğunda göz (ucuyla şöyle) bir uğradı.]

Ve dāmen ber zed lafzı daḥı Mevlānā Muḥteşemūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

[**Beyt**] Dāmān-i nāz ber-zede-i behr-i ḳatlı-i men

Ey men fedā-yi ber-zeden-i dāmenet şevem²⁰⁴ [Muḥteşem-i Kāşānī D. G./3, s. 442]

[= Ey eteğinin salınışına kurban olduğum! Naz eteği beni katletmek için hazırlanmış.]

~ [N: 6b^{dr}] *Āstīn ber zed*: Ya 'nī musta'id-i kārī bāşed çenān ki Zāhīr güyed:

²⁰² ez: zi- D.; der'ū ḥūn: derūn-ı gāv D.

²⁰³ dīd ü: dī çu D.

²⁰⁴ nāz: sa'y D.; behr-i ḳatlı: der helāk D.; fedā: helāk D.

[**Beyt**] Çu sonbol-i to ser ez berg-i yāsemīn ser zed

Ġamet be-rīḡten-i ḡünem āstīn ber zed [Zahīr-i Fāryābī D. K. 22/1, s. 68.]

[= Yasemin yaprağından sümbül (gibi olan saçların) başını çıkarınca gamın kanımı dökmeye hazırlandı/kolları sıvadı.]

Āvāz dād (4b^{dr}-7b^{dr}) Emsāl-i A ‘cāmdandur da‘vet étđi dēmek ma‘nāsına isti‘māl ederler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Nāy-est forū-refte dem āvāz dehīdeş

K’ū gūş be-reh dāred u çeşmeş nigerān-est²⁰⁵ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 37/12, s. 179]

[= Ney’in soluğu kesilince, davet ettiği (kişi) için, gözü kulağı yoldadır.]

Āvāz kerd daḡı dērler. Nitekim Mevlānā Zuhūrīnūñ *Sāķī-nāmesinde* olan bu beytden bu meşel fehm olunur:

Beyt Biyā muṡribā perdeī sāz kon

ṡarab mī-reved īnek āvāz kon [Zuhūrī *Sn.*, vr. 6^b]

[= Ey Sazende! Gel ve sazınla (bize) fasıl geç! Neşemiz kaçınca (faslına) davet et (bize şarkı söyle)!]

~ [ŞA: 13b^{dr}] Aşlı āvāz kerddür. Nitekim te‘ehhül ma‘nāsına olan *zen konda* da ḡāl böyledür. Sa‘dī:

[**Mışrā‘**] Merdī-y-et bi-y-āzmāy v’ān geh *zen kon* [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl., Dībāce, s. 13]

[= Erkekliğini sına ve ardından evlen!]

Āstīn ber-feşāned (4b^{dr}) Emsāldendür ve ruḡşat ve taḡsīn étmek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Şeyḡ Sa‘dīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Suhen goft u dāmān-i guher feşānd

Be-nuṭḡī ki šāh āstīn ber-feşānd

Pesend āmedeş ḥosn-i goftār-i merd

Be-nezd-i ḥodeş ḥānd u ikrām kerd²⁰⁶ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 321]

[= (O) Konuştu, ve Padişah beğendiği her bir sözü için kucak dolusu mücevherler saçtı. Adamın sözlerinin güzelliği hoşuna gitti ve hoş görüp ikramda bulundu.]

Āvordenī (5a²-7b^{dr}) Medd ile pīşkeş ma‘nāsınadır. Böyle maḥalde ḥarf-i yā liyāḳat ifāde eder. Getürmege lāyık nesne demekdür. Nitekim Hātıfınūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Zi-āvordenihā-yi šāhāne nīz

Der ān ‘arze-geh bord bisyār çiz²⁰⁷ [Hātıfī Tn., s. 35]

[= Sunağa padişaha layık hediyelerden, pek çok şey götürdü.]

(S: 7b^{dr}) Emsāl-i A‘cāmdandır. Medd ile pīş-keş ma‘nāsına müsta‘meldür. ... Bu meşelūñ ma‘nā-yı aşlīsı getürmege lāyık nesnedür ki bu kelimedede vāḳı‘ olan yā liyāḳat ifāde eder ḥordenī ve koştenī de eyledügi gibi.

Āyīne-i zānū (5a⁵/8a^{dr})²⁰⁸ Emsāldendür. Diz gözine²⁰⁹ dērler. Ammā zūrefā-yı ‘Acem nāzenīn maḥbūba dērler. Nitekim Monlā Cāmīnūñ beytinden ikisi daḫı zāhirdür:

Beyt Beste‘em men rūy bā āyīne-i zānū-yi ḥīş

Tā konūn ān māh çun āyīne [rū-]bā rūy-i kīst²¹⁰ [Cāmī D. C. 1., G. 174/2, s. 300]

[= Ben kendi nazlı sevgilime karşı yüzümü döndüm. Ayna gibi olan o ay (yüzlü) şimdiye kadar kim(ler)le yüz yüzedir?]

Ez perde birūn şod (5a⁸) Zebān-ı Türkīde bir kimesne nā-sezā fi‘le mu‘tād olsa ol kimesne dāyireden çıkdı deyecek maḥalde yārān-ı ‘Acem *ez perde birūn şod* meşelini ḍarb ederler. Nitekim Mevlānā Hāfızūñ bu beytinden fehm olunur:

²⁰⁶ şāh: şeh D.;

²⁰⁷ bord: ber S.

²⁰⁸ Āyīne-i zānū Emsāl-i A‘cāmdandır. Diz gözi ma‘nāsına irād ederler. Nitekim Mevlānā Cāmīnūñ bu beytinden be-ğāyet vukū‘ı fehm olunur. S: 8a^{dr}. [Her iki maddede de aynı beyit şahit olarak yer alır.]

²⁰⁹ diz gözine: dilber gözine ŞA: 8b^{dr}.

²¹⁰ Besteem men: men nişeste D.; bā: ber D.; -i bā: rū der D.

Beyt Eger ez perde birün şod dil-i men 'eyb me-kon
Şokr-i İzed ki ne der perde-i inkâr be-mând²¹¹ [Hâfız D1. G. 260/2, s.
150]

[= ... (Ey Zahid!) Gönlüm daireden çıktıysa ayıplama! Allah'a şükür ki inkâr (ve zann)
perdesinde kalmadı(m).]

Ez püst birün şod dağı dërler. Nitekim Mevlânâ Kemâl İsmâ'îlüñ bu beytinden
ol meşel zâhirdür:

Beyt Bedân zi-püst birün âmedem ki hem-çun reg
Çu râst be-nişestem zaḥm-i nîşter dîdem²¹² [Kemâl İsmâ'îl D. K./6551, s.
381]

[= (Ne kadar) doğru oturduysam/hareket ettiysem (o kadar çok) neşter yarısı
gördüm/incindiğim. O yüzden kan damarı gibi haddi aşım/yoldan çıktım.]

~ [N: 6b^{dr}] Baḥşdan ḥâric oldı. Ḥalîü'l-'izâr ma'nâsınadır.

Ez dil âmed (5a¹⁵) Emsâldendür. Lisân-ı Türkîde gönülden kopdı deyecek maḥalde
zürefâ-yı A'câm *ez dil âmed* dërler. Nitekim Tûsînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Tîr-i to ki der sîne-i men sâḥte menzil
Ḥ'âhem ki birün âveremeş n'âmedem ez dil [Tûsî ?]

[= Senin (kirpik) okların benim sinemi hane edinmiş. Onu dışarı çıkarmak istiyorum
(ama) gönlümden kopmuyor.]

Ve Tamâmî-i Meşhedîñüñ dağı bu beytinden zâhirdür.

Beyt Mând peykân-i ḥadenget der dil-i bî-ḥâşilem
Ḥ'âstem ez dil ber-ârem ber ne'y-âmed ez dilem [Tamâmî-i Meşhedî]

[= Senin (kirpik) okunun temreni (ucu) benim mahrum kalmış gönlümde/kalbimde
kaldı. Gönlümden söküp atmak istedim, gönlüm el vermedi.]

Ez bon-i dendân (5a^{dr}) Emsâldendür. Cân u gönül ile çalışup sa'y eylemek maḥallinde
isti'mâl olunur. Nitekim Selmânüñ bu beytinden zâhirdür:

211 inkâr: pendâr D.

212 çü: ḥû S.; nîşter: bîşter D. Vezin aksamaktadır.

Beyt Feth-i bābī zi-felek yāft kesī kū mī-kerd

Ĥidmetī ber-der-i şāh ez bon-i dendān çu kelīd²¹³ [Selmān-ı Sāvecī D. G. 190/8, s. 425]

[= Biri, feleğin bir kapısını açmayı başarmak (bir makama erişmek) için padişahın kapısında anahtar gibi canıgönülden çabalayıp hizmet ederdi.]

Ez bon-i gūş Mişlūhu:

Velehu Ĥoş mī-ĥirāmed u *zi-bon-i gūş* mī-keşed

Her dem be-dūş gāşīye-i zolf-i ū şomāl [Selmān-ı Sāvecī D. K. 85/3, s. 255]

[= Kuzey (rüzgârı), tatlı tatlı salınan (taze fidanın) saç örtüsünü canıgönülden ve sürekli omzuna atıyor.]

~ [N: 6b^{dr}] Ya‘nī be-nā-çār. Selmān:

Şi‘r Ney her demem zi-mescid ĥāned be kūy-i rindī

Ĥovl-i vey *ez bon-i gūş* mī-bāyedem şinīden [Selmān-ı Sāvecī D. G. 366/5, s. 478]

[= Ney her nefesimde, beni mescitten rintlik mahallesine doğru davet ediyor. Onun sözünü çaresizce dinlemek durumundayım.]

~ [N: 21b^{dr}] *Bon-i dendān* Ziyāde itā‘ate dērler.

~ [ŞA: 9a^{dr}] *Ez īn gūş ez bon-i dendān* ma‘nāsına ki cān u dilden dēmekdür.

Ez bon-i sī u do (5a^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel daĥı minvāl-i muĥarrer üzredür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden feh̄m olınur:

Beyt Sinnem zi-bīst er çe fozūn nīst mī-şevēd

Gerdūn-i pīr *ez bon-i sī u do* çākerem [Kemāl İsmā‘īl D. K./ B. 2231, s. 136]

[= Yaşım her ne kadar yirmiden fazla olmasa da kocamış felek canıgönülden kölem olur.]

Ez borūt ne‘gzeşte (5a^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel beyne‘l-A‘cām emşāl-i meşĥuredendür ki şol maĥal[de] müsta‘meldür ki bir kār netīce-pezīr olmayup ħalsa zūrefā-yı

213

feth-i bābī zi-felek yāft kesī kū mī-kerd / Ĥidmetī ber-der-i şāh ez bon-i dendān çu kelīd: feth-i refīĥ-i kelīd Selmān dānī çerā-st / ez bon-i dendān konēd ĥidmet-i derhā kelīd D.

‘Acem *kār-i mā ez-borūt ne’gzeşte* dërler. Nitekim Mevlânâ Hâkânînüñ bu beytinden be-ğâyet fehm olunur:

Beyt Reng [u] bâzîçeî-st kâr-i gonbed-i nâreng-reng

Çend cüşem k’ez borütem ne’gzered şofrâ-yi men²¹⁴[Hâkânî D., K. 96/3 s. 327]

[= Turuncu renkli gök kubbenin işi hile ve oyundur. Her ne kadar çırpınsam da hevesim kursağımda kalıyor (sonuç alamıyorum).]

Āvâz-i duhul şiniden ez dūr hūş-est (5a^{dr}) Emsâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesnenüñ nâmi meşhûr-ı ‘âlemiyân olsa ve bir kimseye fâ’idesi olmasa zürefâ-yı ‘Acem *āvâz-ı duhul şiniden ez dūr hūşest* dërler. Bu meşelin mevridi oldur ki Mevlânâ Şeref-i Yezdî a‘lem-i dehr ve şâhib-i *Tevârîh-i Tīmūr-nâmedür*. Şâhân-ı ‘Acemden birisini bir kaç kere da‘vet édüp gelmedükde neçe zamândan soñra gelmek murâd étdükde şâh-ı ‘Acem rencîde-hâtır olup Şeref-i Yezdîye bir mektûb tañrîr étdükde meşel-i mezkûr ol mektûbda derc eylemişdür. Bu beytden be-ğâyet fehm olunur meşel-i mezkûr. Velâkin Şeref-i Yezdî bir miqdâr şikemî olmasıyla hod luñfi ifrâţ üzre zâhirdür:

Beyt Zinhâr Şeref zi-Yezd bîrûn ne-şevî

Āvâz-i duhul şiniden ez dūr hūş-est²¹⁵ [Mîrzâ Ulûğ Bey] ‘Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü’n-Nefâis Hekîm-şâh Çevirisi*, s. 177.]

[= Şeref! Sakın Yezd’den dışarı çıkma, (çünkü) davulun sesi uzaktan hoştur.]

~ [MU: 8b^{dr}] Nâmi zâtına gâlib olup âvâzesi ‘âleme münteşir olsa soñra ol kimesne görüldükde öyle çıkmasa bu meşel darb olunur.

Ebleh râ ez suhen tevân şinâht (5a^{dr}) Emsâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki zebân-ı Türkîde her kesüñ murâdı kelâmından bellü olur ve derd-i derûn sözinde münzevî olduğı erbâb-ı suhen katında rüşendür dèyecek maħalde Semerķandîler meşel-i sâlifü’z-zikri kinâye éderler:

Beyt Beyân-i şovķ çe hâcet ki tâb-ı âteş-i dil

Tevân şinâht zi-süzî ki *der suhen* bâşed²¹⁶ [Hâfız D1., G. 161/5, s. 96]

214 reng: reng u D.; bâzîçe-îst: bâzîçe est D.; cüşem: küşem D.; borütem: birünem D.

215 Yezd: Teft *Mecâlisü’n-Nefâis Hekîm-şâh Çevirisi*.

216 tâb: hâl D.

[= Âşıklığımı söylemeye ne gerek var? Gönül yangını sözlerinin yakıcılığından anlaşılır.]

Ez ser vâ kerd (5b³) Emsâldendür. Başdan şavdı, terk eyledi demekdür.

Beyt 'İkd-i destâr-ı belâyî-st to rā ey Tūsî

În belā rā ez ser-i ħod to çerā vā ne-konî [Tūsî ?]

[= Ey Tūsî! Bu senin için bela (gibi olan başındaki) sarığının bağıdır. Sen niçin bu belayı başından savmıyorsun?]

Ve Mevlānā Hilālî dahı katı laṭîf meşel-i mezkûrî işbu beytinde îrād eylemişdür:

Beyt Bes ki maḥmûrem girānî mî-koned destâr-ı men

Mey-furūşān ĩn belā rā ez ser-i men vā konîd²¹⁷ [Hilālî-i Çağatayî D.
G./1140, s. 78]

[= Yeterince yorgun ve sersemim, sarığım bana eziyet ediyor. Ey meyhaneciler! Bu belayı başımdan savın.]

~ [N: 7a⁸] İhmāl êtdi.

~ [N: 7a¹⁰] Def' êdũñ.

Ez tāk-i dil ũftād (5b⁷) Emsâldendür. Zebān-ı Türkîde anuñ göñlinden çıkdı ve gözinden düşdi deyecek yêrde zürefā-yı 'Acem ez tāk-i dil ũftād deyü kināye êderler.

Beyt Medār-i çeşm-i icābet ki der zamāne-i mā

Du'ā zi-tāk-i dil ũftāde est āmîn rā [Ṭālib Kl., G. 34/4, s. 233]

[= Bizim zamanımızda duaya amin (ile mukabele etmek) tasdik makamından düşmüş/değerini kaybetmiştir.]

Ez fulān kes dendān kendem vü ez fulān kes dendān nemî-kenem (5b¹⁰) Bu edālar şol zamānda müsta'meldür ki fulān kesden ayrıldum ammā fulān kesden ayrılmam deyecek maḥalde yārān-ı 'Acem ez fulān kes dendān kendem ez fulān kes dendān nemî-kenem dêrler. Nitekim Mevlānā Bismilînũñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Merā ez ser hevā-yî ān leb-i mey-gün ne-ḥ'āhed şod

Ne-ḥ'āhed kend dendān ez lebeş tā ḥün ne-ḥ'āhed şod [Bismilî ?]

²¹⁷ ĩn belā rā ez ser-i men: ez ser-i men ĩn belā rā D.

[= O şarap renkli (kıpkırmızı) dudaklının aşkı başımdan gitmeyecek. Kan çıkmayana dek dudağından ayrılmayacağım/kopmayacağım.]

Ez ü bār ḥord (5b¹⁵) Emsâldendür. Zebân-ı Türkîde andan incindi deyecek maḥalde zürefâ-yı ‘Acem *ez ü bār ḥord* dërler. Nitekim Ḥusrevüñ beytinden ol meşel be-ğâyet fehm olunur:

Beyt Ḥâhem be-muḥtesib be-du‘â kâsei dehem
Lîk ez raḳîb-i behîde-gû bār mî-ḥorem [Ḥusrev ?]

[= Gece bekçisini çağırıp bir kadeh vermek isterim. Lakin boşboğaz rakipten incinirim.]

Ez dest-i nîkuvân heme çîzî nîkû boved (5b^{dr}) İşbu mîşrâ‘ ‘ayniyle emşâl-i A‘câmdandır ve şol zamânda isti‘mâl olunur ki bir merd-i şâhib-i ḥâl ki aḥbâb u etbâ‘ına zâhiren ve bâtinen ‘arz-ı envâr-ı cemâl ve gâh neşr-i izhâr-ı âşâr-ı celâl eylese muḥibbân u ihvân her ḥâlde dil-ḥûş olsalar yârân-ı ‘Acem ol ḥâlî gördükde *ez dest-i nîkuvân heme çîzî nîkû boved* meşelini düstûru’l-‘amel ederler. Nitekim bu beytinden ol meşelüñ vuḳû‘ı zâhirdür:

Beyt Der loḫ u cûd çeşm u nîgeh goft u gû boved
Ez dest-i nîkuvân heme çîzî nîkû boved [?]

[= Onun keremi ve ihsanı, kaş ve gözüyle söyleşmesidir. İyilerin elindeki herşey iyidir.]

Ez ü ber best (6a¹) Emsâldendür. Ya‘nî andan fâyidelendi demekdür. Nitekim Selmânuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Bâ ân ki der miyân-ı to dil best âlemî
Kes z‘ân miyân be-ğayr-i kemer hîç ber ne-best [Selmân-ı Sâvecî D. G. 61/6, s. 385]

[= Seninle arasında büyük bir aşk olmasına karşın kemer harici kimse onun (ince) belinden faydalanmadı.]

Ez ü taraf ber best (6a⁴) Bu meşel daḫı ol ma‘nâyadır:

Beyt Peydâ-st ki ez [ân] miyân çe ber best kemer
Yâ men zi-kemer çe taraf ber ḥâhem best²¹⁸ [Ḥâfiz D1. R. 5, s. 759]
[Selmân-ı Sâvecî D., R., s. 596]²¹⁹

218

ez: ez ân D1.; çe: çu D1. best: ber best D1.
Bu beyit hem Ḥâfiz hem de Selmân’ın divanlarında yer almaktadır.

[= O (ince) beline niçin kemer bağladığı besbelline elde ettiği besbelli. Peki ben kemerden ne elde edeceğim?]

(6b³) *Ez ū taraf best*: Andan fāyidelendi demek maḥallinde yārān-ı ‘Acem bu meşeli dārb ederler. Nitekim Monlā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol edā ma‘lūm olur:

Beyt Kes be-dovr-i nergiset tārḫi ne-best ez ‘āfīyet

Bih ki ne’frūşend mestūrī be-mestān-i şomā [Ḥāfīz D1. G. 2/4, s. 2.]

[= Kimse senin nergis gibi gözlerinin devrinde huzur yüzü görmedi (ona erişemedi). İyi ki süzgün bakışların karşısında sarhoşluk iddia etmediler.]

~ [ŞA: 10b^{dr}/11a^{dr}]

Beyt Be-āb-i dīde zi-vaşleş çe tārḫ ber bendem

Velī çe çāre konem k’ānce hest der nazer est [?]

[= Ona kavuşmak için gözyaşından nasıl faydalanabilirim ki? Ama çaresiz her neyi varsa o da gözündedir.]

Ez ū diger kerd (6a⁶) Andan i’rāz eyledi demekdür. Nitekim Ḥayālī-i ‘Acemüñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ger serv-i merā bāz hevā-yi digerī nīst

Bī-corm çerā ez men-i dīvāne diger kerd²²⁰ [Ḥayālī-i ‘Acem D. G. 127/3, s. 106]

[= Eğer benim selvi (gibi uzun sevdiğimin) yeni bir aşkı yoksa suçsuz yere delicesine seven benden niçin yüz çevirdi?]

Ez ū pehlū kerd (6a⁸) Ya‘nī andan dūr oldı demekdür. Nitekim ‘Aşşāruñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ḥalāyīk rā çu bā rūyet boved rū

Çerā bāyed *ez işān kerd pehlū* [‘Aşşār MM./150, s. 60]

[= Kullarınla karşılaşınca niçin onlardan sakınmak mecburiyetindesin?]

Ez ū pehlū tehī kerd daḫı dērler. Nitekim Zāhīrūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Hem-çun niyām-i tīget dāred ecel zi-heybet

Pehlū tehī hemīşe ez tīg-i cān-şikāret [Zāhīr-i Fāryābī -D.]

219

ki ez: k’ez D.; ez: ez ān D.; best-i kemer: ḫ’āhed ḫāst D.

220

serv: yār D.; dīvāne: bī-çāre D.

[= Ecel, senin kılıcın kını gibi daima can avlayan/kan dökücü kılıcından sakınır.]

Ez ū kenāre kerd dahı dērler. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden ol meşel be-
gāyet fehm olunur:

Beyt Me-gū kenāre kon ez men çu cān zi-kef ne-dehī

To der miyāne-i cānī çe sān kenāre konem²²¹ [Hilālī-i Çağatayī D.
G./1738, s. 124]

[= “Can gibi avuçtan kayıp benden uzaklaş” deme! Sen can içinde cansın, nasıl uzaklaşayım?]

~ [MU: 11a^{dr}] [ŞA: 10b^{dr}] Cāmī:

[**Beyt**] Ez raķībān mī-koned pehlū tehī

Cānib-i mā rā ri‘āyet mī-koned [Cāmī D. C. 1, G. 299/3, s. 378]

[= Rakiplerinden sakınarak bize sıkı sıkıya bağlanır.]

~ [ŞA: 10b^{dr}] Hāllāķ-i Ma‘ānī der vaşf-i cereb fermāyed:

Beyt Her dūstī ki būd der’in ‘illet ez berem

Pehlū tohī hemī koned eknūn çu doşmenem [Kemāl İsmā‘īl D. K./7005,
s. 407]

[= (Sevdiğim) Bütün dostlarım bu hastalık yüzünden şimdi bir düşman gibi benden kaçarlar.]

Ez ū dendān ber ken (6a¹⁵) Ya‘nī andan kaç‘-ı ümmīd eyle demekdür. Nitekim
Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Derd āmed u goft ez īn dendān bā men

Rāhet talebī zi kām *dendān ber ken* [Selmān-ı Sāvecī D. R., s. 604]

[= Dert geldi ve dedi ki “Bundan sonra benimlesin. Rahat mı istiyorsun? (O zaman) mutluluktan ümidini kes.”]

Ez ū dil-i por dāşt (6a¹⁷) Emsāldendür. Ya‘nī aña bī-ħuzūr oldı demekdür. Nitekim
Mevlānā Cāmī bu meşeli işbu beytinde be-gāyet laţīf īrād eylemişdür:

Beyt Koned çun gul ruşet ħod rā taşavvor

V‘ez ān dāred zi-gul gonçe dil-i por²²² [Cāmī D. C. 1., G. 431/1, s. 467]

---

²²¹ çu: ki D.

[= Yanağın kendini gül gibi hayal edip ve gonca (gibi) gülden rahatsız olur.]

Ez ü kerâne kerd (6a^{dr}) Emsâldendür. Zebân-ı Türkîde kenâr çizdi dërler. Zîrâ lisân-ı A'câmda kenâr ve kerân ikisi bir ma'nâyâ müsta'meldür. Nitekim Enverî'nün bu mışrâ'ında ol meşel zâhirdür:

Mışrâ' Ber her ki 'arze dâştem ez men kerâne kerd [Enverî D. Kt./8, s. 458]

[= Her kime sunduysam yan çizdi (benden kaçtı).]

Ez ân sū (6a^{dr}) Emsâldendür. Zebân-ı Türkîde andan öte dèyecek maħalde yārân-ı 'Acem *ez ân sū* dërler. Nitekim Enverî'nün bu beytinden be-gāyet zâhirdür:

Beyt Z'ân sūy-i āsmān be-taşarrof birūn şodīm

K'ez қadr-i қodret-i to şodī yār rūzgār²²³ [Enverî D. K./3719, s. 148]

[= Gök kubbeden ötede tutum ve tasarruftan çıktık. Senin izzet ve kudretinle devranın sevgilisi oldun.]

Ez ü gūy bord (6b⁶) Emsâldendür. Ya'nî aña gālib oldı dèmekdür. Nitekim Mevlānā Hâtîfî'nün işbu beytinden meşel-i mezkūr fehm olunur:

Beyt Şeb ez rūşenī bord ez rūz gūy

Şeb u rūz āyīnei şod do-rūy [Hâtîfî -Tn.]

[= Gece parlaklığıyla gündüze üstün geldi. Gece ve gündüz bir ayna gibi iki yüzlüdür.]

Ez ü ʈovқ bord (6b⁹) Emsâldendür. Zebân-ı Türkîde andan kīnin alup aña galebe eyledi dèyecek yerde *ez ü ʈovқ bord* dërler yārân-ı 'Acem. Nitekim Nizāmî'nün bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Bedān ʈovқ u gūy ān bot-i nām-cūy

Zi-meh ʈovқ bord u zi-ḥorşīd gūy²²⁴ [Nizāmî-i Gencevî Şn., s. 414]

[= Şöhret düşkünü o put (gibi sevgili) gerdanı ve yuvarlak (çenesi) ile aydan öcünü alıp güneşe galebe çaldı.]

Ez ü kelāğ girift (6b¹³) Emsâldendür. Türkîde anı aldı dèmekdür. Nitekim Şāh Tāhirūn iş bu beytinden ol meşelūn vukū'ı zâhir olur:

²²² çun gul-i: gul çun D.; v'ez: ez D.; dil: dilī D.

²²³ şodīm: şodī D.; K'ez қadr-i: Ger қadr u D.

²²⁴ bot-i nām: meh-i mihr Şn.; bord u: borde Şn.

Beyt Zāg gīred heme ez bulbul-i şūrīde kelāg

Berg-i pejmorde koned bā gul-i şad-berg ħing [Şāh Tāhir ?]

[= Karga âşık bülbülü hep aldatır. Yırtık bir yaprağın yüz yapraklı bir gülle çarpışması gibi.]

Ez ū zāg girift mişlühu ve *zāg-gīr* aldayıcı ma'nāsına gelür. Zīrā şu'arā-yı 'Acem dërler:

Beyt Tāvūs-i 'aql er çe besī zāg-gīr geşt

Be'grift tūti-i ħaţet ez vey kelāg-hā [?]

[= Akıl tavusu yeterince aldatıcı geçinse de daima dudu kuşu gibi olan ayva tüylerin tarafından yakalanır.]

~ [MU: 11b^{dr}] Ve du'ā-ile ħaddinden ziyāde istese bir adam anda isti'māl olunur.

Āfyūn der şarāb endāhtīm (6b^{dr}) Emsāldendür. Beyne'l-A'cām keşf-i rāz eyledüm demek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā 'Örfinūñ bu beytlerinden be-ğāyet vuķū'ı zāhirdür:

Beyt Bā heves-nākān hemī goftend der mey-ĥāne dūş

Hān ķanā'at kon ki āfyūn der şarāb endāhtīm²²⁵ ['Örfi-i Şīrāzī . Kl. C. 1, G. 772/4, s. 772]

[= Keyif düşkünleri dün meyhanede diyorlardı ki “Şimdi kanaat et! Çünkü şaraba afyon kattık, yani artık arada sır kalmadı.]

Velehu Vaķt-i ān-est ki āfyūn be-şarāb endāzem

Do cihān rā be yekī cor'e ĥarāb endāzem²²⁶ ['Örfi-i Şīrāzī Kl. C. 1, G. 767/1, s. 768]

[= Öyle bir zaman ki sırrı ortaya döküp bir kadehle iki cihanı birbirine katasım var.]

~ [MU: 10a^{dr}/ ŞA: 12a^{dr}] Ya'nī keşf-i rāz kerde²²⁷. Zīrā keyfiyyet-i zāide ile keşf-i rāz olur.

[Beyt] 'Ārifān der çarĥ u şūfi der semā' āvorde'im

Şāhidān der raķş u āfyūn der şarāb efkende'im [?]

225 goftend: goftīm Kl.

226 endāzem: endāzīm Kl.

227 Kerde MU: 10a^{dr}: kerdīm ŞA: 12a^{dr}.

[= Ârifleri feleğe, sûfi(leri) ise semaya, güzelleri ise raksa davet etmiş/çıkarmış, (böylece) sırrı ortaya çıkarmışım.]

Enâr-i Ferhâd (6b^{dr}) Şol dıraht-ı enâra dërler ki mîvesi dil-i ‘âşık gibi sũhte olup kũh-ı bî-sütũnda biter. *Şeref-nâmede* mezkũrdur ki çũn Ferhâd haber-i fevt-i Şîrĩnden âgâh oldu. Tîşesini başı üzre urup deste-i tîşe-i hũn-âlũde *Bî-sütũndan* aşığa düşũp zemĩne batdıķda ol destenũñ başı hikmet-i Hâķķ ile neşv ü nemâya müsta‘id olup bir dıraht-ı enâr olur. Ve andan zuhũr eden mîve-i enâr kesildũkde içi derũn-ı ‘âşık gibi yanmış ve kũllenmiř olur. Ol enâra enâr-ı Ferhâd dërler ve bu meşel-i bî-bedel ol maħal ĩrâd olunur ki bir kâr şũretâ laţĩf ü hoş-nũmâ ammâ vukũ‘ı ciger-sũz olsa ol işe zũrefâ-yı ‘Acem *enâr-ı Ferhâd* dërler. Nitekim şâ‘irũñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt-i ĩ Zi-kũh nev-ber-i gam nâ-şode be-bâg-i umĩd

Dil-i şanovberĩm çũn enâr-i Ferhâd-est [Hũsâmĩ]

[= Dağda olgunlaşmamış gam yemişi ümit bağına düşmez. Çam kozalağı gibi olan gönlümüz ise (dıştan herkese hoş görũnen içi yanık) Ferhad’ın nar ağacı gibidir.]

Enâr-i Yâsĩn (6b^{dr}) Emsâl-i ma‘rũfe-i A‘câmdandur ki memâlik-i ĩrânda kâ‘ide-i maķbũledendür ki şeb-i nevrũzda bir [kaç enârı mũneķķâ edũp ve bir tabaķ ile üzerine güllâb ve za‘ferân saçup ve kırķ]²²⁸ enâra kırķ kerre sũre-i Yâsĩn-i Şerĩfi okuyup maħall-i şubħ-ı şâdıķda yâr-ı cânı olan aħbâbından birine teberrũken ihdâ ederler. Ve bu vaz‘uñ vukũ‘ı Mevlânâ Hâķânĩnũñ işbu beytinden be-gâyet zâhirdür:

Beyt Hĩz u be-şemşĩr-i şobħ ser be-bor ĩn morğ râ

Tuħfe-i nevrũz sâz pĩş-i şeh-i kâmyâb²²⁹ [Hâķânĩ D. K. 13/35, s. 47]

[= Kalk ve sabahın kılıcıyla bu kuşun kafasını uçur (ve) talihli padişahın huzuruna Nevruz hediyesi yap!]

~ [N: 8b^{dr}] *Enâr-i Yâsĩn* Uslũb-i ‘Acem ĩn-est ki der eşnâ-yi taħvĩl-i ģaml çihil enâr râ çihil Yâsĩn mĩ-h‘ânend ve etibbâ‘ ve aħbâb râ yek yek baħş konend. Ve her enâr

228

N: 8b^{dr}.

229

hĩz u: hĩz D.

rā kesī be-ḥored ve şart nīst ki yek-dāne zāyi‘ şevēd yā şirket pezīred. Gūyend şāyed ḥāşşe-i ū der ān yek-dāne est. [Şāpūr-ı Tahrānī]²³⁰:

Beyt Şirket-i ğayr ber nemī-tābed

Nār-i pistān enār-i Yāsīn est [Şāpūr-ı Tahrānī D. G. 118/3, s. 214]

[= Başkasının katılmasına tahammül edemez. (Çünkü) ateş gibi olan sinesi Yasin okunmuş bir nar (misali) hediyedir.]

Rāvī-i īn Mollā Seyfā-yi Bağdādī-st.

Şā’ib:

Beyt Sīb-i ğabgab eger be-dest ofted

Bih-ter ez şad enār-i Yāsīn est [Şā’ib-i Tebrīzī D. C. 2, G. 2219/2, s. 1083]

[= Eğer elma gibi olan çenen bir ele girse (benim için) yüz tane Yāsīn okunmuş nardan daha hayırlıdır.]

Ez hīç vīrāne dūd nemī ber āyed (7a¹) Emsāldendür. Şol zamānda müsta‘meldür ki bir fakīr ḥālını bilmeyüp ululuḡ da‘vāsın eyleyüp üzerine düşmeyecek işleri murād eylese zūrefā-yı ‘Acem ol maḡūle şaḡşa *ez hīç vīrāne dūd ber nemī āyed* meşelini ḡarb ederler. Nitekim Şeyḡ Nizāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Meşel zed der īn ān ki ferzāne būd

Ki ber n’āyed ez hīç vīrāne dūd [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 20]

[= Bilge biri bununla ilgili “Hiç bir yıkıntıdan duman çıkmaz” diye bir atasözü icat etti.]

Ez īn sipes (7a⁶) Bu ‘ibāret emsāldendür. Velākin Bedaḡşānīler beyninde müsta‘meldür ki zebān-ı Fārsīde *ez īn bes* ki şimden gerü ma’nāsına ḡarb ederler. Ammā Bedaḡşānīler *ez īn sipes* dērler. Nitekim bu beytden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ne-dānem çe şāyed be-dil z’īn sipes

Ki rāz-ı sepehri ne-dānī-st kes [?]

[= Âlemin sırrını kimse bilmedikten sonra gönlü ne teskin eder, bilmiyorum.]

Esb u ferzīn nehed (7a¹⁰) Emsāldendür. Lisān-ı Türkīde fulān kimesneye her işde ḡudret vērilmīşdür ve her muḡāl aña āsāndur dēmek maḡallinde zūrefā-yı ‘Acem

²³⁰

“Şā’ib” yazmasına rağmen şiir Şāpūr-ı Tahrānī’ye aittir. Bu yüzden [Şāpūr-ı Tahrānī]” şeklinde deġiştirilmiştir.

medh yüzünden *esb u ferzîn nehed* dëyü kinäye ederler. Nitekim Şeyh Sa'dî'nün bu beytinden ol meşel be-gâyet fehm olunur:

Beyt Gedâyî ki ber şîr-i ner zîn nehed

Ebû Zeyd rā esb u ferzîn nehed [Sa'dî-i Şîrâzî Kl. Bs., 2. Bâb, s. 360]

[= Bir miskin, erkek aslanı eyerler. Ebu Zeyd'in dahi at ve vezirini alır (zoru kolaylaştırır).]

~ [ŞA: 12b^{dr}] Ya'nî be-tarh-i esb u ferzîn şatrenc be-bâzed ve bâzî bored.

Eger ber-âyed (7a¹⁴) Emsâldendür. Beyne'l-A'câm eger kolay gelürse dëyecek yerde isti'mâl ederler. Nitekim Hâfîzün bu beytinden zâhirdür:

Beyt Goftem gam-i to dârem goftâ gamet ser-âyed

Goftem ki mâh-i men bâş goftâ eger ber-âyed²³¹ [Hâfîz D1. G. 233/1, s. 136]

[= (Sevgiliye gönlümde) “Senin için gam çekerim” dedim; (Sevgili) “Gamın (bir gün) biter” dedi. (Ona karanlık gecelerde) “Ayım ol” dedim, (Sevgili ise) “Öyle kolaysa” dedi.]

Eger rûy sâzed kûy be-sâz (7a¹⁷) Emsâldendür. Şol zamânda îrâd olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne bir kimesneye mu'âraza yüzünden ba'zî edâ eylese biri dağı bu mertebe ta'arruz eyleme alındurursın dëse ol dağı alınursa alınsun dëyecek yerde bu meşeli kinäye ederler. Nitekim Mevlânâ Zuhûrî'nün *Sâkı-nâmesinde* olan bu beytinden ol meşelin vuķû'ı zâhirdür:

Beyt Nişîn mâh rā der muķâbil niyâz

Eger rûy sâzed çe şod kû be-sâz [Zuhûrî -Sn.]

[= Ay gibi parlak olan güzelin karşısına oturmayı dile! Ne var bunda, (bırak) alınırsa alınsın!]

Ez in dest (7a^{dr}) Emsâldendür. Ya'nî bu güne ve bu nev'a dëyecek yerde yārân-ı 'Acem *ez in dest* dërler. Nitekim Mollâ Hâfîzün bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ger to z'in dest merâ bî-ser ü sāmân dārī

Men be-âh-i seheret zolf-i moşevveş dârem²³² [Hâfîz D1., G. 406/3, s. 225]

²³¹ bâş: şov D.

[= Sen beni böylesine perişan edersen, ben de seher vakti bir ah ile senin saçlarını dağıtarak perişan ederim.]

Ez püst birün âmed (7a^{dr}) Emsâldendür. Miyân-ı suhen-dân-ı A ‘câmda def‘-i inkıbâz êtdi dēyecek maħalde isti‘māl olunur. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Me-pīç ber-ħod u çun ğonçe teng-dil me-nişīn

Çu gul zi-püst birün āy u ħurrem u ħandān²³³ [Kemāl İsmā‘īl D., K./1266, s. 77]

[= Acı çekme ve gonca gibi dertli/canı sıkılmış bir şekilde oturma! Gül gibi sıkıntı ve kederi dağıt (ferahla), gül eğlen!.]

Engoşt ber lebeş zed (7b⁷) Emsâldendür. Lisān-ı Türkīde ağzına urdı demekdür. Nitekim Tālibūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ān ğonçem ki ger zenī engoşt ber lebem

Ĥūn-i melāmet ez leb-i por-ħūn goşāyedem²³⁴ [Tālib Kl., G. 1138/3, s. 670]

[= Ben öyle bir gül goncasıyım ki eğer ağzıma dokunursan, kan kırmızısı dudaklarımdan serzeniş ve sitem kanını ortaya dökerim.]

Mevlānā ‘Örfī

Beyt Zaħme her çend ki engoşt zened ber leb-i tār

Nāle ez bīm ne-y-āred ki ber āred āvāz²³⁵ [‘Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 33/30, s. 159]

[= Mızrap her ne kadar tar’ın ağzını arasa da korkudan sesini çıkaramaz.]

Şifāyī

Beyt Ğonçe-i bāğ-i maħabbet hem giriftār-i dil-est

Ber leb-i gul nīz engoştī zedīm āzād nīst [Şifāyī-i İşfahānī D. G. 116/2, s. 299]

[= Muhabbet bağının goncası daâşıktır. Gülün ağzını aradım, o da dertli.]

232

Ger: v’er D.

233

ber: der D.

234

ger: çun D.; por-ħūn: ħandān D.

235

nāle: nağme Kl.

Ḥaḳīkat-i ḥāl budur ki *engoşt zeden ber leb* teccessüs-i aḥvāl-i zamīrden olduđı mazmūn-ı ebyātdan dađı zāhirdür.

~ [N: 8b^{dr}] *Engoşt ber fulān ḥāyīden*: Ḥākānī:

Beyt La‘let ender suḥen Şeker ḥāyed

Rūyet engoşt ber ḳamer ḥāyed [Ḥākānī D. G./1, s. 746]

[= (La‘l gibi kıpkırmızı olan) dudağın laf arasında Şeker ezerken yanağın (da) ayn ağzını arar.]

Engūrek-i çeŐm (7b¹³) Gōzūñ ḥadeḳası ki siyāhıdır. Aña t̄a‘ife-i ‘Arab *perde-i ‘aynī* d̄erler ve yārān-ı ‘Acem gāh olur ki *dīde* d̄eyecek maḥalde *engūrek-i çeŐm* d̄erler. Nitekim Őems-i Serāyīnūñ bu beytinden ol meŐel be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Engūrek-i çeŐm-i mā-st ḥālet Yā Rab

Der ‘ayn sevād-i merdom-i dīde fotād [Şems-i Serāyī ?]

[= Ya Rabbim/galiba senin (yanağındaki) ben, bizim kapkapra göz bebeğimizdir. Zira göz bebeğinin karası ona takılı kalmıştır.]

Engīz (7b¹⁷) Taḥrīk ma‘nāsınadır ki zebān-ı Tūrkīde bir ādemi ḥayr ve Őerre sebeb olmađa d̄erler.

Beyt Ān ki mī-koŐt merā ġamze-i ḥūn-rīz-i to būd

Gerĉi ū geŐt velīkin heme engīz-i to būd [?]

[= Beni öldüren senin kan dōkücü yan bakıŐını. Gerĉi o gelip geÇti; ama her Şeyin azmettiricisi sendin.]

Ve ḥūsn ū leṫāfet ma‘nāsına dađı gelür. Nitekim Ḥusrevūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Her çend ki ān ruḥ-i gul-engīz

Be‘nŐād merā der āteŐ-i tīz [Ḥusrev ?]

[= Her ne kadar o yanağın gül gibi güzel/latif olsa da beni yakıcı ateşe atar.]

Ālūde-dāmen (7b^{dr}) Güneh-kār kimesneye d̄erler. Nitekim Ḥāce Ḥāfızūñ iŐbu beytinden ol meŐelūñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Ger men ālūde-dāmenem e ‘aceb

Heme ‘ālem govāh-i ‘iŐmet-i ū-st [Ḥāfız D1. G. 30/9, s. 17]

[= Ne tuhaf ki ben günahkār olsam da bütün herkes onun iffetinin Őahididir.]

Ter dāmen dağı bōyledür.

Engořt-i nīl (8a⁴) Emřāldendür. Niřāne-i faqr olan erbāb-ı sūlūka dērler. Nitekim řā‘irūñ bu beytinden ol meřel zāhirdür:

Beyt-i lī Mesned-ārā-yı fenā z’ān şod heme ‘izzet zelīl

Pençe-i ĥorřīd-i ‘ālem ān-ki řod engořt-i nīl [Ĥūsāmī]

[= Yokluk tahtını donatan padiřah, bütün o izzet ve řeref (makamından dūřup) hor ve hakir oldu. Ālemi (aydınlatan) güneř ışınları, fakr ve zillet niřanesine dōnūřtı.]

Esfīdār (8a^{dr}) Bir kısım kıvađ ağacına dērler ki be-ġāyet yüce ve mevzūn olur. Ve gül-i sūrĥi anuñ řāĥlarına ařırlar. Be-ġāyet laťif olur. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ gül kařīdesinde vākı‘ olan iřbu beytinden zāhirdür:

Beyt Ma‘ni-i rengīn u nāzok-bīn zi-eb-yāt-i bolend

Īn-çonīn peyvend kem ġired ber-esfīdār gul²³⁶ [Kātībī Kl., D., K./47, s. 29^b]

[= Değerli beyitlerden dakik ve istiareli manaları, kavak ağacına böylece gül takar (gibi kullanmak) alçaltıcıdır.]

Bābü'l-elifi'l-meksüre

Īn be-řeb-i com‘e ta‘alluđ ne-dāred (8a⁷) Emřāldendür. Zebān-ı Türkīde bunuñ aña ‘alāqası yođdur dēmek maĥallinde zūrefā-yı ‘Acem meřel-i mezkūrı đarb ederler. Nitekim bu beytten fehm olunur:

Beyt Ģüyend şeb-i com‘e me-ĥōr mey ki ġam āred

Īn ĥiç ta‘alluğ-i şeb-i com‘e ne-dāred [?]

[= Cuma gecesı şarap içme dertlendirir derler. Bunun onunla ne alakası var?]

Īn suĥen teh dāred (8a¹¹) Bu sözüñ bir ařlı ve bir ĥikmeti vardur dēmekdür. Nitekim Mevlānā Seĥābīnūñ bu Rubā‘isinden ol meřel-i bī-bedel ma‘lūm olur:

Rubā‘ī Ān kes ki be-çeşm-i ĥiřten reh dāred

Der çeřm-i gedā vū řeh nazer-geh dāred

Deryā ĥod u gevher ĥod u ġavvāř ĥod-est

Hān ġūri[i] kon ki Īn suĥen teh dāred [Seĥābī-i Esterābādī -D.]

²³⁶

zi-: der Kl.; peyvend: peyvendegī Kl.

[= Kendini gören kimsenin kölenin de padişahında nazarında itibarı vardır. Derya da inci de gavvas da kendisidir. Gözünü aç ve denileni anlamaya çalış! Bu sözün bir hikmet ve hakikati vardır.]

~ [MU: 22b^{dr}] *Ġūrī kon* dödüğü emrdür. Çalış ve söz aňla dëyü kinäye ederler.

Īn morde be-şiven ne-y-erzed (8a¹⁵) Emsāl-i A‘cāmdandur zebān-ı Türkīde bu şey’-i haķīr bu kadar zaħmet irtikābına degmez dëyecek yërde işbu meşel-i mezkūrı yārān-ı ‘Acem đarb ederler. Nitekim Mişālīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

[Beyt] Ġam me-hōr cān-i men er fovt şevad māl u menāl

Şād mī-bāş ki ĩn morde ne-y-erzed be-şiven [Mişālī ?]

[= Canım benim, bütün varlığını kaybetsen bile dert etme, mutlu ol! Çünkü bu kıymetsiz şey bunca zahmete değmez.]

Īn ki me-bīn ān ki me-pors (8a^{dr}) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām ne gör ve ne işit dëmek maħallinde müsta‘meldür. Nitekim Monlā Hāfīzuñ bu beytinden be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Goftugū-hā-st der-ĩn rāh ki cān bo’gdāzed

Her kesī ‘arbedei ĩn ki me-bīn ān ki me-pors. [Hāfız D1., G. 272/5, s. 429]

[= Herkesin bir davada olduğu bu (aşıklık/rindlik) yolunda öyle can yakıcı dedikodular vardır ki sen (bunları) ne gör ne işit!]

Īn ve ān edāsı elfāz-ı kināyedendür.

~ [N: 9a^{dr}] Görme ve şorma ma‘nāsına. *Sūdī*. [Sūdī *Şerh-i Dîvân-ı Hafız*, C. 3, s. 1583-84]

Īn heme āvorde-i to-st (8b²) Emsāldendür. Lisān-ı Türkīde bu hep senūñ kaħaħatūñdür dëyecek zamān zūrefā-yı ‘Acem ĩn heme āvorde-i to-st dëyü kinäye ederler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel be-ġāyet zāhirdür:

Beyt Gul ser-keş u lāle mest u nergis-i maħmūr

Ey bād-i şabā ĩn heme āvorde-i to-st²³⁷ [Selmān-ı Sāvecī D., R., s. 596]

²³⁷

gul ser-keş u lāle mest u nergis maħmūr: ey ġonçe-i ‘arūs-i bāġ der perde-i to-st D. İlk mısradā vezin aksamaktadır.

[= Ey Sabah yeli! Gül âsi, lale sarhoş ve nergis baygın/dalgın. Bu hep senin kabahatindir.]

~ [MU: 22b^{dr}/ŞA: 14b^{dr}] Li-Cāmī:

Beyt Ez şemīm-i gul u mul īn dil-i men refte be-bād

Āḥer ey bād-i şabā īn heme āvorde-i to-st²³⁸ [Cāmī D. C. 1, G. 158/5, s. 289]

[= Gül ve şarap kokusundan bu benim gönlüm harap/yok oldu. Yani, ey saba yeli! Bu senin kabahatindir.]

Īn rāh be-Torkistān-est (8b⁶) Meşel t̄ā'ife-i A'cāmdandur. Şol zamānda ḍarb olunur ki bir kimesne nā-ma'kūl işe şurū' eylese görenler ol şahşī bu sālīk olduġı t̄arīk anı ser-menzil-i murāda ēletmez dēyecek maḥalde işbu meşel-i sālīfū'z-zikri kināye ēderler. Nitekim bu beytden ol mażmūn fehm olunur:

Beyt Tersem ne-resī be-Ka'be ey A'rābī

Īn reh ki to mī-revī be-Torkistān-est²³⁹ [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Gl., 2. Bāb, s. 83]

[= Ey bedevi! Korkarım Kābe'ye ulaşamayacaksın. Gittiġin bu yol seni muradına eriştirmez.]

Īnek terāzū (8b¹¹) Beyne'l-A'cām işte meydān dēmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim işbu beytden ol meşel zāhirdür:

Beyt Suḥen ez māh mī-ḍerbī u pervīn

Eger münker şevī īnek terāzū²⁴⁰ [Kemāl-i Ḥocendī D. G. 913/5, s. 318]

[= Ay ve Süreyya (ülker yıldızın)'a galebe ḍaldıġını söylüyorsun. Eġer inkār edersen işte meydan!]

Īnek gez u īnek meydān meşeli daḥı anuñ gibidür. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Lāf eger zed zi-ḳadet serv-i çemen

Gūyeş īnek gez u īnek meydān [Kemāl-i Ḥocendī D. G. 754/4, s. 299]

[= Yeşillikteki selvi eġer senin boyunun (uzunluġuna) laf atarsa ona "İşte meydan!" de!]

238 şemīm: nesīm D.; īn dil-i men: dīn u dilem D.

239 īn: k'īn Gl.

240 suḥen: be ḥosn D.; şevī: şevend D.

İvār (8b¹⁶) Meşel-i meşhûrdur. Yārân-ı ‘Acem lisânında gündüz yürimek ma‘nâsına[dur]. Nitekim *şeb-gîr* gece yürimek ma‘nâsına müsta‘meldür. Ve bu meşeller Hâtıfînüñ işbu beytinden katı zâhirdür:

Beyt Şeb u rûz ez [ân] reften-i bî-direng

Zi-şeb-gîr u İvâreş âmed be-teng²⁴¹ [Hâtıfî Tn., s. 124]

[= Onun için gece ve gündüz yürüyen herkes sabah akşam demeden yürümekten dolayı aciz kaldı.]

~ [ŞA: 15a^{dr}] Hôrâsânda İvâr öyleden şoñra sefer êtmekdür ve şeb-gîr seher vaktinde.

Firdevsî:

Beyt Men İnek be-şeb-gîr ez’İN rezm-gâh

Sûy-i şehri-İrân gozârem sipâh [Firdevsî ŞF. C. 1, s. 210]

[= Ben sabah vakti bu savaş meydanından İrân’a doğru asker yollarım.]

İrmân (9a²) Emsâldendür. ‘Āriyet ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlânâ Kemâl-i İşfahânîñüñ bu beytinden ma‘lûm olur:

Beyt Ey şer‘-perverî ki gozeşt ez cenâb-i to

Dovlet be-her kocâ ki boved İrmân boved²⁴² [Kemâl İsmâ‘îl D. K./3449, s. 209]

[= Ey dinin koruyucusu! Talih her nerede olursa olsun, paktır ve senin dergahından geçer.]

İrmân ârzü ma‘nâsına dañı isti‘mâl olunur. Nitekim Kemâl-i İşfahânîñüñ bu beytinden ol ma‘nâ dañı fehm olunur:

Beyt Çenân şeved pes ez-İN ke’z pey-i nazâre vu ‘eys

Zi huld sūy-i vey âmed be-İrmân-i nergis²⁴³ [Kemâl İsmâ‘îl D. K./1699, s. 104.]

[= Artık öylece seyir ve eğlence uğruna nergisin arzusuyla (sonsuzluk diyarı olan) cennetten (çıkıp) ona doğru gider.]

~ [ŞA: 15a^{dr}]

241 ez: ez ân Tn..

242 devlet be-her: iqbâl her D.

243 pey-i nazâre vü eys: berây-i nozhet-i D.

Nazm Hemī bāyedet reften āher giriftem

Ki bes dīr mānī der'īn īrmānī²⁴⁴ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 128/34, s. 320]

[= Sanırım bu kiralık evde (bu dünyada) fazla kaldın. Sonuçta mecburen gitmek zorundasın.]

İn ez felek est u ez Ḥasen nīst (9a⁸) Bu meşel-i bī-bedel şol maḥal[de] müsta' meldür ki zebān-ı Türkīde bir kişi kimesneden şikāyet eyleyüp dēse ki fulān kimesne beni incitdi ve baña zulm eyledi. Ol muḳābeledē zürefā-yı 'Acemden birisi yoluñda gelecek var imiş ve ḳuluñ başına her ne gelürse 'ālem-i bālādandur, kimesneden degüldür dēyecek yērdē yārān-ı 'Acem bu mışrā'ı ki 'aynıyla meşeldür, ḍarb ēderler:

Mışrā' İn ez felek-est ü ez Ḥasen nīst [?]

[= Bu (başımıza gelen) yüce Mevladandır, Hasan'dan değil.]

Nitekim Şāh Muḥammed-i Nihāvendīnūñ bu ḳıṭ'asından ol meşel be-gāyet fehmi olınur:

Ḳıṭ'a Çun bā zen-i ḥ'īş goft Muḥammed²⁴⁵

K'īn beççe-i zışt kār-i men nīst

İn ez Ḥasen-i kolāh-düz est

Ḥaḳḳā ki der-īn suḥen suḥen nīst

Zen nīz cevāb-i poḥteī goft

K'īn ez felek-est u ez Ḥasen nīst [Şāh Muḥammed-i Nihāvendī ?]

[= Muhammed Şah, karısına dedi ki: "Bu çirkin çocuk benim değildir. Bu (olsa olsa) takkeci Hasan'dandır." Hakikatte bu söz (söylenecek) söz değildi. (Bunun üzerine) kadın da oldukça pişmiş bir cevap verdi: "Bu (başımıza gelen) yüce Mevla'dandır, Hasan'dan değil."]

~ [ŞA: 15b⁶] Bu bize Ḥaḳ ṭarafındandır.

~ [ŞA: 15b^{dr}] Şu'arā-yı müte'aḥḥirīn sen de ḥayrlu degülsin dēyecek yērdē *ez Ḥasen nīst* dēyü ḍarb ēderler.

²⁴⁴ reften: reft D.; īrmānī: deyr-i fānī D.

²⁴⁵ "Şeh Muhammed" yazılmıştır. Ancak "Şeh" kelimesi vezni bozduğu için çıkarılmıştır.

Īn yekī diger (9a¹⁶) Bu ‘ibāret emşāldendür. Beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne rüzgāruñ nêçe ālām u şedāyidinden çekmiş olsa ve ol kimesne üzerine bir zālīm hücūm êdūp zūlm eylese idi. Ehl-i dilden birisi ol mazlūma dēse ki ol zālīm saña ‘aceb zūlm êtdi. Ol mazlūm dēse ki ben rüzgāruñ çok sitemlerin çekmişem, biñ elem var, bu biñ birinci olsun dēyecek yêrde zūrefā-yı ‘Acem *īn yekī diger* dēyü darb êderler. Nitekim bu beytden zāhirdür:

Beyt Gofī be-dāğ-i hecr be-sūzānemet ciger

Şad dāğ hest ber cigerem īn yekī diger [?]

[= “Ayrılık koruyla ciğerini yakacağım” dedin. Yüregimde (zaten) yüzlerce dağ yarası var, bu da yüz birinci olsun.]

Bābü’l-elifi’l-mazmūme

Ustuh’ān-i ū best (9b⁷) Emşāl-i A‘cāmdandır. Bir şey’üñ menşe’i ve aşlını beyān eylemek ma’nāsında isti’māl olunur. Zīrā üstuh’ān lūgat-i ğayr-ı meşhūredendür. Egerçi kemük ma’nāsına gelür. Ammā çekirdek ma’nāsına dağı gelür. Hattā ħurma çekirdeğine *ustuh’ān-i ħurma* dērler. Nitekim Şeyh Sa’dī aña *toĥm-i ħurma* ta’bīr eylemiş ve Şeyh Nizāmī münācāt-ı Bārīde ol lūgati kavlı-i sābık üzere irād êtmışdür:

Beyt Geh ez noĥfe-i nīk-baĥtī dehī

Geh ez ustuh’ānī dirahĥtī dehī [Nizāmī-i Gencevī Şn. s. 5]

[= Bazen bir damla(nutfe)dan padişah/peygamber verirsin, bazen de bir çekirdek tanesinden ağaç verirsin.]

Ve dağı [esās]²⁴⁶ ma’nāsına da gelür ve dağı her nesnenüñ aşlına üstuh’ān dērler. Mevlānā Āşafī aşlı-ı kışşa dēyecek maĥalde *ustuh’ān-i kışşa* dēyü ta’bīr eylemişdür. Nitekim zikr olınan ma’nā Ĥāce Āşafīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ustuh’ān-i men ki ez seng-i conūn şad cā şikest

Ustuh’ān-i kışşa-i Ferhād u Mecnūn beste end²⁴⁷ [Āşafī-i Hirevī D. G./982, s. 89]

[= Delilik taşıyla yüz yerinden kırılan kemiklerim, Ferhād ve Mecnūn hikāyelerinin özüdür.]

²⁴⁶ esās N.: ustuh’ān S.
²⁴⁷ cā -D.

~ [ŞA: 16a¹¹] Mevlânâ Âşafî metn-i kitâb [ve] aşl-ı kışşa dèyecek yèrde *ustuh`ân-ı kışşa* dèyü ta`bîr eylemişdür.

Ustâd (9b¹⁷) Lügat-i ğayr-i meşhûredendür. Egerçi ma`rûf olan bu edâdur velâkin ğâh olur ki beyne`l-A`câm ustâ dahı dèrler. Nitekim Hâzret-i Mevlânâ *Meşnevî-i Şerîf*inde hikâyet-i pâdişâh-ı Cehûd ve Bûyes nâm vezîrûñ dâstân-ı ustâ vü şâkird-i eḫvel hikâyâtında olan bu ebyâtdan zıkr olınan ustâ edâsı be-ğâyet fehm olınur:

Beyt Goft ustâ eḫvelî râ k`ender â

Rov birûn âver zi-tâkî şîşe râ

Goft eḫvel z`ân do şîşe men kodâm

Pîş-i to ârem be-kon şerheş tamâm

Goft ustâ ân do şîşe nîst rov

Aḫvelî bo`gżâr u efzûn-bîn me-şov

Goft ey ustâ merâ ta`ne me-zen

Goft ustâ ân do yek râ der şiken²⁴⁸ [Mevlânâ M., 1. Defter, s. 18]

[= Usta/Hoca şaş (talebesine) “içeri gir ve gidip takadan şışeyi getir” dedi. Şaş (talebe) “İki şışeden ben hangisini yanına getireyim, iyice tarif et!” dedi. Usta/Hoca “Orada iki şışe yok, yürü! Şaşılığı bırak, (her şeyi) haddinden fazla görmekten vazgeç” dedi. Şaş “Usta/Hoca! Beni ayıplama” dedi. Usta/Hoca da “O ikisinden birini kır” dedi.]

~ [MU: 13a^{dr}] *Lafz-i ustâd kıle bi`l-muhmeleti imâm<sup>um</sup> ta`alleme`l-`ulûme ve bi`l-mu`cemeti fi`ş-şinâ`âti. Ve inneḫü mürekkeb^{um} min ust ve âz kemâ zükira fi ḫavâşî`l-Keşşâf li`l-`Allâme.*

[= (Dal`ı) noktasız Ustad lafzı ilimleri öğrenendir ve (dal`ı) noktalı olan ise sanatlar dalında ilim öğrenendir. Bu ust ve âz kelimelerinden mürekkeptir. Allâme (Zemahşerî`nin) *Keşşâf*ının haşiyelerinde de zikredildiği gibi.]

Uştur-dil (10a⁹) Bâlâda zıkr olınan *âhû-dil* meşeli gibidür ki beyne`l-A`câm şol zamânda müsta`meldür ki zebân-ı Türkîde bir kimesne ḫavî heykel olup bahâdırılık da`vâsın eyleseydi, ammâ muḫârebe vaḫtinde cüz`î nesneden ḫavf

248

ustâ: ustâd M.; âver zi-tâkî: âr ez voşâḫ ân M.; şerheş: şerḫ M.;

eyleseydi, ol maķūle ŗaĥŗa zūrefā-yı ‘Acem fulān kes *uŗtur-dil est* dēyü kināye ederler. Nitekim mü’ellifüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Geŗt ifnā māye ez bi-ĥāŗilī

Kār-i to moŗkil ŗod ez uŗtur-dilī. [Ĥūsāmī]

[= Özüñü faydasız (tekebbürden) arındır. (Aksi hâlde) Bu korkaklıkla iŗin zor.]

Ammā gāĥ olur ki ‘ākīle *dūr-bīn* dērler. Nitekim bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ĝāfil ŗodī zi-ĥālem bā ān ki dūr-bīnī

‘Āciz ŗodem zi-destet bā ān ki zū-fonūnem [Evĥadī D. G. 559/2, s. 296]

[= Akıllı ve ileri görüŗlü olmana raġmen hālimden habersizsin. Pek çok ilme sahip olmama raġmen karŗında āciz kaldım.]

Zīrā *uŗtur-bīn* dūr-bīn ma‘nāsınadır ve fulān kes *ĥar-bīn* est dērler. Bu edālar ŗol zamānda đarb olunur ki bir kimesne bir kāra mübāŗeret ētdükden ŗoñra ‘ākıbetin fikr eyleyüp ākıbet-endiŗ olsa idi. Medĥ yüzünden *fulān kes uŗtur-bīn est* dērler ki zīrā uŗtur yüridüġinde gerdenin bālāya ĥaldurup eṡrāfına nazār eyleyerek yürür. Anuñ iĥün ol maķūle kimesneye teŗbīh yüzünden *uŗtur-bīn* ve *dūr-bīn* dērler. Ve bālāda zīkr olınan *ĥar-bīn* kezālik *uŗtur-bīn* meŗelinüñ zıddıdır ki bir kimesne kendüye zarar olacaĥ iŗi fikr ētmeyüp bir maŗlahata mübāŗeret ēdüp belāya mübtelā olsa zūrefā-yı ‘Acem zem ĥaŗd ēdüp fulān kes *ĥar-bīn est* dērler. Zīrā *ĥar* yola ġitdüġde hemān öñine baĥar. Eṡrāfına nazār ŗalmadıġıçün yārān-ı ‘Acem ŗoñın fikr itmeyüp ‘ākıbet-endiŗ olmayan kimesneye *ĥar-bīn* dērler. Nitekim ŗā‘irüñ bir beytinden fehm olunur:

Beyt-i lī Ću ‘ārif der-reh-i ĥod ŗod ŗotor-bīn

ŗeved īn eblehān hem-vār *ĥar-bīn* [Ĥūsāmī]

[= Arif ġibi kendi yolunda uyanıktı/akıllıydı. Bu ahmaklar (ise) daima (eŗek ġibi) ahmaktır.]

Uŗturek (10a^{dr}) Mevc-i deryā ma‘nāsına isti‘māl olunur. Nitekim Hātıfñüñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Revān şod sepāh-i por-āşūb-i seyl

Der-ān z-uşturək uşturān ħeyl ħeyl²⁴⁹ [Hātıfı Tn., s. 34]

[= Orada deniz dalgası (gibi) sürü sürü filleri sel gibi taşkın ordu (ile) harekete geçti.]

Ü çe meh kerd ki ü teh koned (10b¹¹) Emsāldendür. Lisān-ı Türkīde ol ne başardı ki bu ne başara dēmek maḥallinde bu edāları edā ederler. Nitekim Aşafnūñ bu beytinden ol edālar darb olınuğı be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Tā be ħaṭ-i māh-i merā teh koned

Hāle çe meh kerd ki ü teh koned²⁵⁰ [Aşafı-i Hirevī D. G./1090, s. 99]

[= Benim ay (kadar güzel sevgilimin) ayva tüylerini meyl etmek isteyen hāle, (şimdiye dek) neyi başardı ki bunu da başarsın.]

Ü rā resed (10b¹⁵) Aña lāyıkdur dēmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Merā resed ki be-dest-i to tāyibem goften

Şinīdem āyet-i tūbā ilāllāh ez leb-i ħūr²⁵¹ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 73/50, s. 239]

[= Hurinin ağzından "Allah'a içtenlikle tövbe edin!" ayetini iştirice, bana senin elinle tövbekâr olmak yaraşır.]

Bu beyti Hâce Selmān memdūhı olan dil-şād şarāba tevbe vërdükde dēmişdür.

Ü naqş-i ü ne-dāred (11a¹) Emsāldendür. Şol zamān kināye olunur ki bir kimesne üzerine düşmeyen ve münāsip olmayan işe düşse anı görüp ve işini bilenler ol iş aña yarar nesne degüldür dēmek maḥallinde *ü naqş-ı ü ne-dāred* meşelini zürefā-yı 'Acem irād ederler. Nitekim Mevlānā Seyfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Zāhidān gūşe-i mihrāb ħanīmet dānīd

Ki ne-dāred ħam-i ebrū-yi botān naqş-i şomā [Seyfī-i Buḫārāyī D., G. 7/3, s. 5]

[= Ey zahitler! Mihrap köşesini ganimet bilin. Çünkü put gibi güzellerin kaşının kavsizi sizin işinize yaramaz.]

249

z-uşturək: uşturək Tn.

250

be ħaṭ-i māh-i merā teh: be-şikest-i ħaṭ-i ān meh D.; çe: çu D.

251

be-dest-i to tāyibem goften: te'em dāde-i goften S.; "tūbū ilāllāh" [= Allah'a (içtenlikle) tövbe edin!] Tahrīm Suresi, 66/8.

Kur'an-ı Kerim Meāli, DİB.Yay., Ankara 2011, s. 632.

Ū morg-i in incir nist (11a⁶) Emsâldendür. Zebân-ı Türkîde bir kimesne haddin bilmeyüp kendüye lâıyık görilmeyen işe heves eylese ol maķûle şaķşa bakup bu anuñ ağzı kaşuğı degüldür demek maķallinde yârân-ı ‘Acem ū morg-i in incir nist’ ibâretini đarb-ı meşel ederler. Nitekim Mevlânâ Enverînuñ bu beytinden ol meşel kıatı zâhirdür:

Beyt Bo-rov ki fikret-i to nist merd-i in da‘vâ

Me-kon ki hâtir-i to nist morg-i in incir²⁵² [Enverî D., K./4096, s. 164]

[= Bırak! Düşüncelerin bu davaya münasip değil. Yapma! Çünkü gönlünden geçenler senin ağzının kaşığı değildir/senin haddini aşar.]

Ustuvâr (11a¹¹) Bir kaç ma‘nâya gelür. Evvel meşhür olan muķkem ma‘nâsına müsta‘meldür. Velâkin yârân-ı ‘Acem ustuvâr dâşten bâver dâşten maķallinde irâd ederler. Ya‘nî i‘timâd ma‘nâsına đarb ederler. Nitekim [Sa‘dî-i Şîrâzînuñ]²⁵³ bu beytinden zâhirdür.

Beyt Ey ki mî-porsî hîred bih yâ revân

Men be-güyem ger to dârî ustuvâr

Âdemî râ ‘aql bâyed der beden

Ver ne cân der kâlbod dâred hemâr.²⁵⁴ [Sa‘dî-i Şîrâzî Kl. D., K. 15/17-18, s. 964]

[= Eger “akıl mı yoksa ruh mu daha iyi?” diye sorarsan, ben de inancın varsa derim ki: “Bir insanın bedeninde akılı olmalı, yoksa canı beden kalıbında (kalmış bir) eşektir.”]

Bâbü’l-bâi’l-meftûħa

Be-âb ender şeker dâred (11a¹⁷) Emsâldendür. Zâ‘îf eder ve zebün tutar ma‘nâsına zürefâ-yı ‘Acem miyânında müsta‘meldür. Nitekim şâ‘irüñ bu beytinden ol meşel be-ğâyet fehmi alınur:

Beyt-i lî Dil-i zârem be-düş-i ģasret ez şeb tâ seher dâred

Ŧabîb-i nâ-şekîbâ kî be-âb ender şeker dâred [Hüsâmî]

[= İnleyen gönlüm, geceden sabaha kadar keder çeker. (Ey) sabırsız doktor! Kim beni böyle zebun eder?]

²⁵² me-kon: bo-rov D.

²⁵³ “Hakîm Senâiyînuñ” yazmasına rağmen şiir Sa‘dî-i Şîrâzî’ye aittir. Bu yüzden [Sa‘dî-i Şîrâzî] şeklinde değiştirilmiştir.

²⁵⁴ ey ki mî-porsî: hiç dâni tâ D.; to dârî: bedârî D.

Bād dest (11a^{dr}) Bu meşel beyne'l-A'cām seḥā ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Zāhīrūñ bu beytinden ol edā be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Bedān cevād ki çun ebr bād-destī rā

Vücūh-i çarḥ dehed sāl-hā be-yek idrār [Zāhīr-i Fāryābī D., K. 34/48, s. 92]

[= O bulut gibi cömert olan kişinin cömertlik eli, yıllardır feleği emzirmekte (ona rahmet yağdırmaktadır.)]

Bād-'inān (11a^{dr}) Eşkin at ve eşkin atlu ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ḥāk-i to'em dest-i men key be-rikābet resed

Gerd-i to nā-yāfte bād-'inānān henüz. [Cāmī D., C. 1., G. 459/5, s. 485]

[= Eşkin atlar henüz (ayağının) tozuna erişememişken ben ayağının toprağım. Elim ne zaman atının dizginine erişecek (onu ümit ediyorum).]

Germ-'inān daḡı bu ma'nāyadır. Nitekim Kātībīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Fiḡān zi-tondī-i ān şeh-suvār-i germ-'inān

K'ez ū ḡavāle-i dervīş tāziyāne boved [Kātībī -D.]

[= O iştıyaklı beyatlının hızı beni inletir. Çünkü onun dervişe hissesi kırbaçtır.]

Bāde-i mest (11a^{dr}) Beyne'l-A'cām meşhūrdur. Keskin bāde dēyecek maḡalde *bāde-i mest* dērler. Nitekim Ḥāfīzuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ānçe ū rīḡt be peymāne-i mā nūşīdīm

Eger ez ḡamr-i behişt est u ger ez bāde-i mest [Ḥāfız D1., G. 45/6, s. 26]

[= O bizim kadehimize, ister cennet şarabı ister keskin (sarhoş edici) bade, ne doldurduysa içtik.]

Bāde-i mestāne daḡı dērler:

Velehu Sākinān-i ḡarem-i setr-i 'ifāf-i melekūt

Bā men-i rāh-nişīn bāde-i mestāne zedend [Ḥāfız D1., G. 171/2, s. 102]

[= Melekler âleminin gizli sarayının gizli ve her tür günahattan uzak olan sakinleri, benim gibi bir evsizle (oturup aşkın) keskin şarabından içtiler/sevgili hakkında konuşular.]

~ [MU: 14a^{dr}] Bāde-i mest ıştılāḡda bāde-i ḡattāldur, dēmekdür. *Sūdī*.

Bāb (11a^{dr}) Egerçi lisān-ı ‘Arabda der ma‘nāsınadır. Ammā zebān-ı Fārsīde ebb ü ced zikri maḥallinde müsta‘mel bir edādur. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu beytinden ol ma‘nā üzere vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Hestīm u bende-i to men u cedd u bāb-i men

İn ḥāl ‘arze der naẓer-i cedd u bāb kon [Ümīdī ?]

[= (Tüm) varlığım, kölen olan ben ve soyum sopum... Bu durumu atalara (dede ve baba) arz et (bu konuda onların fikrini al).]

Bā ü be-ser koned (11b³) Emsāldendür. Anuñla iḥtilāṭ eder ma‘nāsına irād olunur. Nitekim ‘Örfīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū‘ı ma‘lūm olur:

Beyt Çenān bā nīk u bed ‘Orfī be-ser kon tā pes ez morden

Muselmānet be-zemzem şüyed u hindū be-süzāned²⁵⁵ [‘Örfī-i Şīrāzī Kl., C. 1, G. 325/6, s. 468]

[= Ey Örfi! İyiyle kötüyle biraz olsun kaynaş, ki öldükten sonra, Müslümanan zemzemle yıkayıp Hindū’ysan yaksınlar.]

Bā ü be-ser bord (11b⁶) Meşel-i sālifü’z-zıkr gibi yār-ı hem-dem ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Kemālūñ bu beytinden ol meşel daḥı fehm olunur:

Beyt Rind-i şarāb-ḥ̄ār be-ser mī-bered sebū

Mā hem ber-ān serīm ki bā ü be-ser berīm²⁵⁶ [Kemāl-i Ḥocendī D. G. 741/4, s. 261]

[= Şarap düşkünü rint, şarap küpüyle kaynaşır. Biz de o kafadayız, bu yüzden onunla kaynaşırız.]

Bā ü pāy girift (11b⁹) Anuñla muḳābele etdi. Ya‘nī karşı kodı ma‘nāsınadır. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Muḥīṭ bā to be-rūz-i seḥā ne-gīred pāy

Çenān be-‘azm-i to n’āred pāy bād-i behār²⁵⁷ [Selmān-ı Sāvecī –D.]

[= Bahar rüzgârı sana mukabele ettiği için okyanus, cömertlik tartısında seninle rekabet edemez.]

255

tā: k’ez Kl.

256

ḥ̄ār: ḥāne D.

257

İkinci mısradaki vezin aksamaktadır.

Be-ū pāy dāšt dağı dērler.

Be-ū ser ber-āvered (11b¹²) Anuñla mu‘āraza eyledi, dēmekdür. Nitekim Kemāl İsmā‘ilüñ bu beytinden ol ma‘nā fehmi olunur:

Beyt Ger ser ber-āvered çu kedū bā to bed-segāl

Tīg-i kaçā hemī konedeş çun çenār pāy²⁵⁸ [Kemāl İsmā‘il D., K./1943, s. 120]

[= Eğer (şarap) kabağı seninle kötü bir şekilde muhalefet ederse kader kılıcı onu çınar gibi ezer/ayak altı eder.]

Ve aña teveccüh eyledi, ma‘nāsına dağı müsta‘meldür.

Velehu Zīrā ki hem be-kūy-i ‘adem ser ber-āvered

Ān mūr k’ū be-pāy forū şod be-engebīn²⁵⁹ [Kemāl İsmā‘il D., K./2425, s. 147]

[= O karınca yokluk diyarına yöneldiğinden dolayı ayağı bala battı.]

Be-ū serī dāšt (11b¹⁶) Aña meyl u teveccüh eyledi, ma‘nāsınadır. Nitekim Mevlānā Ḥayretīñ bu beytinden bu meşel zāhirdür:

Beyt Jūlide be-şahrā-yi conūn refī çu Mecnūn

Her kes ki be-dīvānegī-i ‘eşq serī dāšt [Ḥayretī ?]

[= Aşkın deliliğine meyilli olan herkes Mecnūn gibi perişan (bir şekilde), delilik sahrasına gitti.]

Bābet (11b^{dr}) Emsāldendür. Şol zamānda çarb olunur ki bu bir cins o bir cins dēyecek yērde *yek bābet u do bābet* dērler. Ekşeriyā Buḥārā ve Hind erbābı beyninde müsta‘mel edādur. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ na‘t-ı şerīfde irād eylediği işbu beytden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Ḥāk-i vey ez bābet-i merdom ne-būd

Mesh-i Mesīhā teyemmüm ne-būd [Ḥusrev ?]

[= Onun toprağı (mayası) insan cinsinden değildi. Hz. İsa'nın (pak eden) meshi ise (basit bir) teyemmüm değildi.]

---

²⁵⁸ hemī: kalem D.; çenār: ḥiyār D.
²⁵⁹ k’ū be-pāy: rā ki pāy D.

Bā seg der çuvāl ne-şāyed reften (11b^{dr}) Bu meşel şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde seg ile çuvāla girdigüm yokdur ve girmek dağı olmaz dēyecek maħalde irād ederler, yārān-ı ‘Acem meşel-i mezkūrı. Nitekim [Kemāl İsmā‘īl]²⁶⁰ hicv-i raķībde vāķı‘ olan Rubā‘īsinde ol meşeli i‘lām eylemişdür:

Rubā‘ī Hāşmem ki be-goft u gū der āmed bā men

Rīşī çu çuvāl dīdemeş tā dāmen

Goftem ki der ān rīş revem ‘aķlem goft

Bā seg be-çuvāl der ne-şāyed reften²⁶¹ [Kemāl İsmā‘īl D. R. 841, s. 965]

[= Benimle konuşmaya gelen düşmanımı çuval gibi ayaklarına kadar sakallı (bir hâlde) gördüm. Öylesi biriyle çekişeyim deyince aklım, “İtle bir çuvala girilmez” dedi.]

~ [N: 12b⁸] Nā-cins ve nādān ile ülfet lāyık degüldür.

Bād-fer (11b^{dr}) Şıbyān-ı memālik-i A‘cām beyninde bir ma‘rūf oyundur ki gön parçasından müdevver keserler ve ortasında iki delük édüp ol iki delüğe iki iplik geçürüp āheste āheste hareket vērerek şiddet ile çekerek döndürürler. Nitekim vuķū‘ı işbu beytten zāhirdür:

Beyt Bed’u heyṭ-i molevven-i şeb u rüz

Der keşā-keş be-sān bād-fer-est²⁶² [Hāķānī D. K. 18/52, s. 67]

[= Onun etrafına gece ve gündüz renkli iplikleri sarıp çekiştirdiğinde sanki fırlıdaktır.]

Bād efrāh (12a²) Emsāldendür. İyilik muķābelesinde olana *pādāş* dērler. Yaramazlık muķābelesinde olana *bād-efrāh* dērler. Nitekim bu beytten fehm olunur:

Beyt Be-cāy-i her bihī pādāş-i nīķī

Be-cāy-i her bedī [bed] bād-efrāh²⁶³ [Daķīķī D. Müfred/ 1257, s. 107]

[= Her iyiliğin karşılığı iyilikle telafi; her kötülüğün karşılığı hakkıyla mukabeledir.]

Lākin mirvaḫe ma‘nāsına dağı müsta‘meldür. Nitekim şā‘irüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Bāz kerdem der reh-i nezzāre’eş çeşm-i nigāh

Gerd-i kūy-i ḫasreteş āvord bād-efrāh-i āh [Hūsāmī]

²⁶⁰ Kemāl-i Hocendī yazılsa da şiir Kemāl İsmā‘īl’e aittir. [Kemāl İsmā‘īl] olarak değiştirilmiştir.

²⁶¹ rīşī: rīş D.; revem: cehem D.

²⁶² keşā-keş: goşāyeş D.

²⁶³ Behī: bedel S.; bedī: bezī D.; bād-efrāh: pāz-efrāhī D.; bād-efrāhī S.

[= Âh yelpazesi, onun hasretle çekilen mahallesinin toprağını getirince gözlerimi onu görmek için açtım.]

Bād-dest u bād be-dest (12a⁷) Bu edālar emşāldendür. Ma'nā-yı evvel müsrif ma'nāsına darb olunur. Ma'nā-yı şānī bī-hāşıl ve tehī-dest olmağdan kināyedür. Lākin ma'nā-yı āhirde bu kıt'a-ı laţif vākı' olmuştur ve meşel-i mezkūr dağı fehm olunur:

Ƙıţ'a Tekye ber çār çiz men ne-konī
Ger konī bād yābī ender-i dest
Ber-vefā-yi zen u ta'aşşub-i 'ām
Ĥübī-i emrud u tevāzu' -i mest [?] ²⁶⁴

[= Bence, dört şeye güvenip, minnet etme! Eger (bunlara) güvenirsen netice alamazsın; kadın(ların) vefası, halkın taassubu, armudun iyisi ve sarhoşun alçak gönüllüğü.]

Bāz āvordī kerd (12a¹³) Emşāl-i A'cāmdandır ve mābeynlerinde i'tizār eyledi ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kātibīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Goftem ez kūyeş revem bāz āmedem bā şad niyāz
Her ki gūyed nā-sezāyī bāz āvordī koned [Kātibī D., G. 231/3, s. 127]

[= “Mahallenden gidince, bin bir niyazla geri döndüm” dedim. Her kim uygunsuz konuşursa, (tabii ki) özür diler.]

Bāz ĥord (12a¹⁵) Bu meşel-i bī-bedel şol maħalde müsta'meldür ki bir kimesne āşināsından birini su'āl eyledükde ol kimesne bize uğradı ve rāst geldi dēyecek maħalde yārān-ı 'Acem bāz ĥord dērler. Nitekim Kemāl İsmā'ilūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-her ki bāz ĥored tef-i kīne-i to çu şem'
Vocūd-i ĥ'ışten ez dīdegān be-pālāyed [Kemāl İsmā'il D., K./3316, s. 202]

[= Her kim, senin kin ateşine rastlarsa varlığı mum gibi gözlerden kaybolur.]

Bāz bunda ancak taħşīn-i lafz içündür. *Bāzsuz* dağı isti'māl olunur. Nitekim Şeyĥ 'Aţţāruñ bu beytinden zāhirdür:

²⁶⁴ bād yābī: bād dāred MU.; Ber-vefā: Be-vefā MU.; ta'aşşub-i 'ām: ta'ahod-i molük MU.; ĥübī-i emrud: va'de-i emrud MU.

Beyt Hord ‘ayyārī bedān dil-ḥaste bāz

Bā voṣākeṣ bord desteṣ beste bāz²⁶⁵ [Ferīdüddīn ‘Atṭār MT., s. 16]

[= Serserinin biri öyle perişan bir âşığa rast geldi ki ellerini bağlayıp evine götürdü.]

Bārī (12a^{dr}) İşbu edā beyne’l-A‘cām ma’nā-yı temennīde müsta‘meldür ki lisān-ı Türkīde daḥı bārī dērler. Nitekim zürefā-yı ‘Acem *dil eger bār keşed bār-i nigārī bārī*²⁶⁶ dērler. Ve gāh olur ki ma’nā-yı ta‘accüb ifāde eder. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ işbu beytinden zāhirdür:

Beyt Kedū der sahn-i büstān çīst bārī

Ki cūyed ser-bolendī bā çenārī [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī] [Ali Ekber Dehhoda, LD. C. 10, s. 14873]

[= Yeşilliğin ortasındaki kabak nedir acaba? Yoksa çınara karşı üstünlük mü taslıyor?]

Ve ḥālā ma’nāsına daḥı müsta‘meldür. Nitekim bu beytden zībā fehm olunur:

Beyt Pey-i her mestī bāşed ḥumārī

Der-īn endīşe dil ḥūn geşt bārī [Şebusterī ŞGR., s. 298]

[= Her sarhoşluğun ardından baş ağrısı gelir. Bu düşünceyle ciger kan doldu şimdi.]

Bārīk mī-resed (12a^{dr}) Emşāl-i A‘cāmdandır. Ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne kemāl-i za‘fdan günden güne incelenüp beñzi şararsa ve lāğer olup bedeni nāle dönse yārān-ı ‘Acem *fulān kes bārīk mī-resed* dērler. Nitekim meşel-i mezkūr Ḥazret-i Mevlānānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çun ne-bāšem z’eşk çun bārīk-rīs

Men tehī-dest u fużül u kāse-līs²⁶⁷ [Mevlānā M., 6. Defter, s. 1013]

[= Benim gibi çulsuz, boşboğaz bir kāse yalayıcı, (nasıl olur da) kanlı gözyaşlarıyla günden güne sararıp kıla/ipe dönmez?]

Bār-i Mesīḥā ne-keşed her ḥarī (12a^{dr}) İşbu mıṣrā‘ emşāl-i A‘cāmdandır ve şol zamānda ḍarb olunur ki bir bed-baḥt ‘ömrini hevā vü hevesde telef eyleyüp bir şāḥib-i devletüñ ḥıdmetinde olup murādāt-ı dünyeviyye ve uḥreviyye ile müsta‘id olmayup ḥod-bīn ve ḥod-pesend olsa yārān-ı suḥen-dān-ı ‘Acem ol

²⁶⁵ hord: dīd MT.; bedān: yekī MT.

²⁶⁶ [= Gönül eğer bir yük çekecekse bu keşke sevgili yükü olsa.]

²⁶⁷ u fużül u: -i kuşūr M.

maķūle şahşı görüp *bār-i Mesīhā ne-keşed her ħarī* meşelini irād ederler. Nitekim şā'irüñ işbu kıt'asından ol meşel fehm olunur:

Ƙıt'a-ı İi Hıdmet-i pākān ne-koned her pelīd

Ger bovedeş bā'ış-i şad-serverī

Behr-i çonīn kār meşel gofte'end

Bār-i Mesīhā ne-keşed her ħarī [Hüsāmī]

[= Her alçak, aziz kimselerin hizmetinde bulunmaz. Olursa da emsalsiz bir yücelik sebebidir. Bu tür durumlar için mesel demişler: "Her eşek Hz. İsa'nın yükünü çekemez".]

Bāzī be-ĥāyei koned (12b⁸) Emsāl-i A'cāmdandır. Kār-ı bñhüdeye iştiğāl eder kimesneye darb ederler. Zīrā bu meşelüñ mevridi oldur ki H'ācegān nām tabīb Furtāş nām şahşuñ ĥāyesinde olan yarasına tīmār edüp 'ilāc-pezīr olmayıcaķ Kātībīnūñ ol maħalde dedügi işbu beytde meşel-i mezkūrı irād eylemişdür. Vuķū'ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt H'ācegān şod molāzım-i Furtāş

Tā koned def'-i rīş-i ĥāye-i ū

Mī-reved behr-i besten-i merhem

Bāzīī mī-koned be-ĥāye-i ū [Kātībī -D.]

[= Hācegān (adlı tabip) Furtāş'ın haya kıllarını temizlemesi için ona memur oldu. Merhem sürmek için yanına gitse de boşuna uğraşır).]

Bālā-ter ez siyāhī reng-i dige ne-bāşed (12b¹⁴) Emsāldendür. Zebān-ı Türkīde kemāl-i mertebe bir nesneye taħsīn olınsa medħinde 'āciz olınsa bundan ziyāde bir mertebe olmaz dēyecek maħalde suħen-şināsān-ı 'Acem meşel-i mezkūrı irād ederler. Nitekim Mevlānā Muħteşemüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Şad reng bo'l-'aceb hest der ĥosn līk ez ānhā

Bālā-ter ez siyāhī bālā-yi çeşmet ebrū²⁶⁸ [Muħteşem-i Kāşānī D. *Risāle-i Celāliye*, G./5, s. 7]

[= Güzelliğın yüz tonu var. Ancak şaşılası (şu ki) onların siyahından üstünü gözünün üstündeki kaşındır.]

[**Beyt**] Goftem ki rûz-i ‘eyşem şod tîre goft H’âcu

Bālā-ter ez siyāhî reng-i dige ne-bāşed [H’âcû-yı Kirmānî -D.]

[= “Bayram günüm karardı” dedim. Hâcû da “Bundan daha ötesi olamaz” dedi.]

~ [ŞA: 21b^{dr}] Tā’ife-i ‘Aveziye her ismde bir güne nûr görüp yedinci ismde nûr-ı siyāh gördüklerine işāretdür. Bu beytde bu mesele telmîh vardır.

Bāz ħorden u pervāz kerdn (12b^{dr}) Emşāl-i A’cāmdandur ve şol zamānda müsta’meldür ki iki düst biri birilerine şataşup bir tarafa teveccüh etmelerine yārān-ı ‘Acem *bāz ħordend u pervāz kerdend* dērler. Nitekim Şeyh Nizām[în]üñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Do şayd-efken be-yek-cā bāz ħordend

Be- şayd-i yek-diger pervāz kerdend [Nizāmî-i Gencevî HŞ., s. 210]

[= İki avcı bir yerde rastlaşıp bir başka ava yöneldiler.]

Bāş (12b^{dr}) Bu edā dahı Emşāl-i A’cāmdandur. Muntazır ol ve şabr eyle ma’nāsına müsta’meldür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Bāş tā gonçe-i ĩn ravza demāned gul-i sorħ

Bāş tā t̄ayir-i ĩn beyze ber-āred per u bāl [Selmān-ı Sāvecī D., K. 88/19, s. 261]

[= Sabret! Bu bahçenin gonçası kırmızı gül açtıracak, bekle! Bu yumurtanın kuşu tüylenip kanat çıkaracak.]

Bālā-devī (12b^{dr}) Emşāldendür ve peyklerüñ māhiyetin[den]dür ki miyānlarında ol fi’le şiltek ta’bır olunur. Nitekim Şatır Celāl vaşfında Mevlānā Muhteşem[üñ] dedügi işbu beytten ol edā fehm olunur: ‘

Beyt Çun şeved ez germī-i bālā-devī ħarħ-i ‘araħ

Pāy der gil mād ez hem-rāhiyeş peyk-i ħiyāl [Muhteşem-i Kāşānî -D.]

[= Hayal postacısı, sıçraya sıçraya koşmanın hararetiyle kan tere batınca yoldaşları hayrette kaldı.]

Bālā-yi dirāz rā ħired kem bāşed (12b^{dr}) İşbu mışrā’ emşāl-i kināyāt-ı A’cāmdandur ve şol maħal[de] müsta’meldür ki bir kimesne t̄avīlü’l-ķāme olup beyne’l-iħvān ol ķadd-i bülend ile ser-efrāz-ı yārān-ı suħen-dān geçinse bā-ħuşuş ma’ārifden her ħâlde bī-behre olsa ol maķüle şaħşa zürefā-yı ‘Acem *bālā-yi dirāz rā ħired*

kem bâşed meşelini îrâd ederler. Nitekim şa‘irüñ [kıṭ‘a]sinden²⁶⁹ ol meşelüñ vuḳū‘ı be-gāyet fehm olunur:

[Rubā‘ī]-i lî Ez bûy-i ħired be-serv [u] gul şod cedelî

Der goften-işân ḳabûl u red kem bâşed

Gul goft zi-kûtehî ayâ serv-i dirâz

Bâlâ-yi dirâz râ ħired kem bâşed [Ḥüsâmî]

[= Akılla ilgili gül ile selvi tartıştı. Sözlerinde bir netice ihtimali az görünüyor. Gül kısa yoldan (dolayı) dedi ki: “Ey uzun boylu selvi! Boyu uzun olanın akli kısadır.”]

Pā gird kerd (13a⁴) Emsâldendür. Lisân-ı Türkîde bir kimesne her nesneden çekilüp fâriğ olduğda aḥbâbı fulân kes cümle işden etegini düşürüp ayağı altına aldı oturdu deyecek yerde zürefâ-yı A‘câm *Pā gird kerd* dèyü kinâye ederler. Nitekim Mevlânâ Dihekîñüñ bu mışrâ‘ından fehm olunur:

Mışrâ‘ Pā gird kon zi-muntazer-i düst-i germ bâş [Dervîş-i Dihekî ?]²⁷⁰

[= Samimi bir dost yolunu gözlemekten ümidini kes/her şeyden elini etegini çek!]

Pākî (13a⁸) Bu lügat emsâldendür. Ve zebân-ı Türkîde ustura ma‘nâsınadır ki Fârsî ve ‘Arabîde usturaya ‘müsâ’ derler. Ve müsâ ma‘nâsına gelen ‘ibâret-i pākî bu [kıṭ‘asın]dan²⁷¹ ki cevân-ı berber vaşında dènmişdür be-gāyet zâhirdür:

[Ḳıṭ‘a] Dil-ârâmî serem râ mî-terâşîd

Zemîn ez ‘aks-i rûyeş lâle-gün şod

Zi-bî-bākî çenân mî-rând pākî

Serem borîd u pākî por zi-ḥûn şod [?]

[= Ey sevgili! Başımı tıraş ederken yeryüzü, yanağının aksiyle lale (gibi kıpkırmızı) oldu. (Bunu gören) ustura, öylesine kayd ki başımı kesti ve kendini kana buladı.]

~ [ŞA: 21b^{dr}] *Borîd* kesmek ma‘nâsına[dur].

Pây-i zâğ şod u fulân kes pây-i zâğ kerd (13a¹³) Bu meşel beyne’l-A‘câm şol zamânda ḳarb olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne bu şuya girdi gizlendi

²⁶⁹ “Rubā‘î” vezninde olmasına rağmen “kıṭ‘a” yazılmıştır. Bu yüzden [Rubā‘î] şeklinde değiştirilmiştir.

²⁷⁰ Bu beyit Ali Güzelyüz’ün yayımlanmamış doktora tezi *Dîvân-ı Dervîş Dihekî*’de yer almamaktadır.

²⁷¹ “Ḳıṭ‘a” olmasına rağmen “Rubā‘î” yazılmıştır. Bu yüzden [Ḳıṭ‘a] şeklinde değiştirilmiştir.

kendüyi halkdan mahfî etti dēyecek yēde zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes pāy-i zāg kerd* ve gāh olur *pāy-i zāg şod* dērler. Nitekim Dervīş-i Dihekīnūñ bu beytinden ol edālar be-gāyet fehm olunur:

Beyt Tāvūs-vār çun to be-cevlān der-āmedi

Der-bāg her perī-şifatān pāy-i zāg kerd [Dervīş-i Dihekī ?]²⁷²

[= Sen tavus kuşu gibi dolanmaya başlayınca çemenlikteki bütün periye benzeyen güzeller gizlendi.]

Pāy-i pest (13a^{dr}) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām dōşeme ki şoffa-i kaşr u eyvāna dōşerler, ol ma‘nāya müsta‘meldür. Nitekim Şeyh Sa‘dīnūñ işbu beytinden fehm olunur:

Beyt Serāyī konem pāy-i pesteş roḥām

Diraḥtān-i sakfeş heme ‘ūd-i ḥām²⁷³ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs. 9. Bāb, s. 496]

[= Dōşemesi mermer, çatısının ağaçları baştan başa taze öd (ağacın)dan olan bir saray yapayım.]

~ [MU: 16b^{dr}] *Roḥām* mermer ma‘nāsınadır.

Pāy-māçān reft (13b²) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda kināye olunur ki bir kimesneden bir zillet şadır olsaydı şaff-ı ni‘āle geçüp ‘özrin dileseydi yārān-ı ‘Acem *fulān kes pāy-māçān reft* dēyü darb ederler. Nitekim Hāzret-i Mevlānā *Meşnevī-i Şerīf*inde ebū’l-beşer hāzret-i Ādem hakkında buyurduğu bu beytten meşel-i mezkūr zāhirdür:

Beyt Ādem ez Ferdovs u ez bālā-yi heft

Pāy-māçān ez berāy-i ‘ozr reft [Mevlānā M., 1. Defter, s. 76]

[= Hz. Ādem, Firdevs cenneti ve yedi kat göğün üzerinden özür dilemek için meclisin en aşağısına indi.]

(13b^{dr}) **Beyt** Hevā mī-ḥāst tā ber şaff-i bālā-ter hemī pūyed

Giriftem dest u efkendem be-şaff-i pāy-māçāneş [Hākānī D. K. 62/26, s. 215]

²⁷² Bu beyit Ali Güzelyüz’ün yayımlanmamış doktora tezi *Dīvān-ı Dervīş Dihekī*’de yer almamaktadır.

²⁷³ pesteş: besteş Bs.

[= Gönül (her ne kadar) daha ileri saflara hızla erişmek isterse de elinden tuttum ve onu en geriye fırlattım.]

~[N: 13a¹⁶] ‘Özrin diledi demekdür. Meşelâ erbâb-ı tarîkdan birinden bir zillet şadır olsa şaff-ı ni‘âle geçüp ayağ üzerinde turur ol maħalde zürefâ bu meşeli çarb edüp *fulân kes pây-mâçân reft* dërler.

Pây kem âvord (13b⁷) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘câm şol zamânda müsta‘meldür ki lisân-ı Türkîde *fulân* kimesne haşmın göricek bozıldı, elem çekdi dëyecek maħalde zürefâ-yı ‘Acem *fulân kes ez garîm-i hod pây kem âvord* dërler. Ve gâh olur ki *fulân kes bî-pâ şod* daħı dërler. Ve maħall olur ki *fulân kes ziyâde ser-est* dërler. Nitekim Mevlânâ Nizâm-ı Esterâbâdîniñ bu beytinden ki İmâm ‘Alîniñ vaşfında vâkı‘dur mezkûr edâlar be-gâyet zâhirdür:

Beyt Bî-pâ şevêd be-tîğ-i to ‘Anter be-rüz-i rezm
Pîş-i to her ziyâde ser âvord[e] pây kem²⁷⁴ [Nizâm-ı Esterâbâdî D., K. 97/31, s. 391]

[= Savaş günü Anter, senin kılıcınla (ayağını kaybedip) elem çeker. Senin yanında her hatsiz bozulup ızdırap çekti.]

Ma‘lûm ola ki beyt-i mezbûr zü’l-vecheyndür; zîrâ meşhûrdur ki Şâh-ı Velâyet Zü’l-feķâr ile ‘Anter nâm haşmınıñ uyluğın çalmışdur, ol aħvâli şâ‘ir beytinden telmîh eder.

Pây-i boz âgend (13b¹⁷) Emsâldendür ve bir kimesneyi teşhîr için êtdükleri siħre dërler. Nitekim Şeyh Nizâmîniñ bu beytinden ol meşel be-gâyet fehm olunur:

Beyt Merâ der küyet ey şem‘-i niküyî
Felek pây-i boz âgend est güyî [Nizâmî-i Gencevî HŞ., s. 641]

[= Ey iyilik mumu! Felek, senin mahallende bizi sanki büyülemiştir.]

~ [ŞA: 22b¹⁵] Kinâye ez siħr bâşed berây-i celb-i kesî.

Pâ me-ħôr (13b^{dr}) Beyne’l-A‘câm aldanma demekle meşhûr edâdur. Nitekim işbu beytinden fehm olunur:

Beyt Ey ‘andelîb *pâ ne-ħorî* nâ-gehân ħamûş
Bes ħâne-hâ ki gul be-tebessum ħarâb kerd [?]

²⁷⁴ pâ şevêd be: pây şod zi- D.

[= Ey Bülbül! Beklemedik bir anda aldanma, sus! Gül bir tebessümüyle ne evler harap etti.]

~[N: 13a^{dr}] Deymeye şataşmayasın.

Pāy-merd (13b^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandır. Vaqtlerinde mu'ayyen ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kemālūñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt To rā 'ināyet-i sultān çu *pāy-merd* būd
Felek zi-çenber-i hokm-i to ser ne-pīçāned [Kemāl İsmā'īl D. Kt./6768,
s. 394]

[= Sultanının sana inayet edeceği kesin olduğundan felek, çenberinden geçirirken senin başını döndürmedi.]

~[ŞA: 22b^{dr}] Merdī ayağla olan i'ānetdür. Aşlda şoñra muṭlakā i'ānet ma'nāsına isti'māl olınmışdur. Selmān:

Naẓm Merā hemān naẓer-i pāy-merdī ez der-i to-st [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Senin kapından yardımını gözlemekteyim.]

Nitekim dest-merdī aşlda elle olan i'ānetdür. Şoñra ta'mīm olmışdur.

Pāy-seng (13b^{dr}) Beyne'l-A'cām terāzūnuñ nokşānı ṭarafına aşdıkları ṭaşa dērler. Nitekim Feyzīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt 'Aql-i ma'nī-senc der-mīzān-i govher-sencīş
Covher-i cān-hā-yi pākān ez pey-i pā-seng dād [Feyzī-i Hindī D. Trk.
2/XI/3, s. 154]

[= Mana tartan akıl, mücevher tartısında aziz kimselerin canlarının cevherini (terazinin) dengelemek için kullandı.]

Pāy-keşāyende (14a³) Bu meşel-i mu'teber emsāl-i A'cāmdandır. Āzād olunmuş ve kaçmış ma'nāsına isti'māl olunur. Ve ekşer kayd u bendden ḥalāş olunmuş maḥallinde īrād olunur. Nitekim şā'irūñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Rişte-i kām er ne-şevēd dest-res
Pāy-keşāyende zi-ḳayd-i heves [Ḥüsāmī]

[= Arzu bağına el uzatmazsa heves bağından kurtulmuş demektir.]

Pāy feşord (14a⁷) Emsāl-i A'cāmdandır ve şābit-ḳadem oldı ma'nāsına īrād olunur. Nitekim Kemāl-i İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Pāy be-feşārem u der-‘eşq-i to ne’nmāyem poşt
Şem‘-vār er bovedem āteş-i sūzān ber-ser²⁷⁵ [Kemāl İsmā‘īl D. K./1770,
s. 108]

[= Mum gibi başımda ateş yansa bile kararlıyım aşkımdan yüz çevirmeyeceğim.]

Pey feşord mişlühu. Nizāmī:

Beyt Cihān kām u nā-kām h‘āhī sepord
Be-hod-kāmegī pey çe bāyed feşord²⁷⁶ [Nizāmī-i Gencevī Şn. s. 89]

[= Bu cihandan ister istemez geçilecek. Kendi mutluluğun için bu ayak diremek de nesi?]

Be-pāy dāşt (14a¹¹) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām muhāfaza eyledi demek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim [Selmān-ı Sāvecī]nün²⁷⁷ bu beytinden fehm olunur:

Beyt *Be-pāy dār* tarīk-i kıyām-i leyl çu şem‘
Ki nūr-i tal‘at-i şem‘ ez kerāmet-i seher-est [Selmān-ı Sāvecī D. K.
28/17, s. 165]

[= Gecenin ayaklanan karanlığı (karşısında) mum gibi kararla dur! Çünkü mumun aydınlık nuru seherin kerametindedir.]

~ [N: 14a^{dr}] Şābit-ķadem oldı.

~ [ŞA: 23b^{dr}] Şeyh Sa‘dī:

Naẓm Merā gelle-bānī be-‘aql-est u rāy
To hem gelle-i h‘īş dārī be-pāy [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 328]

[= Çobanlık akıl ve fikiri işidir. Siz de benim gibi sürünüzü (tanıyıp onları tehlikelerden) koruyun.]

Be-tīr nemī-yābed (14a¹³) Emsāl-i A‘cāmdandur. Şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne murādını bulmuş iken fırsatı fevt eyleyüp peşimān olduğda görenler ol nā-murādı şimdi mūm ile arar bulmaz dēyecek maħalde yārān-ı ‘Acem *be-tīr nemī yābed* dēyü kināye ederler. Nitekim Şāhīnūñ bu beytinden zāhirdür:

²⁷⁵ u -D.; ‘eşq-ı to: ‘eşket u D.

²⁷⁶ bāyed: h‘āhī Şn.

²⁷⁷ Mollā Hāfız olarak belirtilse de şiir Selmān-ı Sāvecī’ye aittir.[Selmān-ı Sāvecī] şeklinde düzeltilmiştir.

Beyt ‘Ālemī bī-dil şodend ez tīr-i moĵgānet çenān

Der heme şehr īn zemān yek-dil nemī-yābed be tīr²⁷⁸ [Şāhī-i Sebzvārī D. G. 101/4, s. 53]

[= Ok gibi kirpiğinle bütün âlemin gönlünü öylesine çaldın (ki) artık dünyada mumla aransa akli başında biri bulunmaz.]

~ [ŞA: 23b⁷] Ağla arar bulunmaz.

Pāyeş der h̄āb şod (14a^{dr}) Emşāldendür. Miyān-ı A‘cāmda ayaĵı uyuşdı demek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Der reh-i bādiye şeb nāka-i Leylī gom şod

Būd der h̄āb meĵer pāy taleb-i Mecnūn rā²⁷⁹ [Āşafī-i Hirevī D. G./25, s. 2]

[= Geceleyn çöl yolunda Leylā’nın devesi kayboldu. Yoksa Mecnūn’un ayaĵı mı uyuştu/ umudunu mu yitirdi?]

Desteş be-h̄āb reft daĵı dērler, eli uyuşdı demek maĵallinde. Nitekim Mevlānā Şehīdīnūñ bu beytinden be-ĵāyet zāhirdür:

Beyt H̄ūş ān şebī ki der āĵūş ĵīremet bā zūr

Be zīr-i pehlū-yı to dest-i men be-h̄āb reved [Şehīdī ?]

[= Seni zorla kucakladığım (ve) yorganının altında elimin uyuştuĵu gece ne hoştu.]

Pāyān-i şeb-i siyeh sepīd-est (14a^{dr}) Bu mışrā‘ ‘ayniyle emşāl-i A‘cāmdandır. Zebān-ı Türkīde her ĵam u endūhuñ āĵiri sūrūr u şādīdūr dēyecek yerde zūrefā-yı ‘Acem işbu mışrā‘ı īrād ederler. Nitekim işbu beytten ĵatı zāhirdür:

Beyt N’ovmīdi-i men besī umīd est

Pāyān-i şeb-i siyeh sepīd-est²⁸⁰ [Nizāmī-i Gencevī LM., s. 87]

[= Ümitsizliğimde yeterince ümit var. (Çünkü) her karanlık gecenin sonu aydınlıktır.]

Be-cān āmed (14b²) Emşāldendür. Bī-zār oldı demek ma‘nāsına isti‘māl olunur. Nitekim Mevlānā Şāhīnūñ bu beytinden meşel-i mezkūr be-ĵāyet fehm olunur:

278 çenān: çenānek D.

279 rāh: reh D.

280 n’ovmīdi-i men: der n’ovmīdi LM.

Beyt Nāle'em rāh-i gelū beste be-ḥaddī ki nefes

Tā birūn mī-reved ez sīne be-cān mī-āyed [Şāhī-i Sebzvārī -D]

[= Yakıcı ahım boğazımı öyle bir tıkadı ki nefesim sinemden dışarı çıkana kadar canımdan beziyorum.]

Be ḥāk nişest (14b⁵) Emsāl-i A' cāmdandır. Bī-i'tibār oldu dēyecek zamānda zūrefā-yı 'Acem *be ḥāk nişest* dērler. Nitekim Ḥ'āce Ḥāfīzūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ez ān be ḥāk nişestem ki ān kemān-ebrū

Merā çu tīr be ḥod mī-keşed u dūr endāht [Ḥāfız -D.]

[= O keman kaşlı, beni ok gibi kendine çekip uzağa attığı için itibarımı kaybettim.]

Be ḥāk nişāned daḥı dērler.

Be-ḥāk-i rāh nişānd (14b⁸) Bu daḥı anlar gibidür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nişest-i āb zi-reşk-i leṭāfetet der ḥāk

Merā vu serv-i çemen rā be ḥāk-i rāh nişānd²⁸¹ [Kemāl İsmā'īl D. K./1303, s. 79]

[= Su, senin güzelliğini kıskandığı için itibarını kaybetti. (Bu yüzden hem) beni (hem de) yeşillikler içindeki selviyi gözden düşürdü.]

Be-ḥod forū reft (14b¹¹) Emsāldendür ve şol zamānda ḍarb olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne ğamdan yā ḥod ḥicābdan başın aşağa eyledi dēyecek maḥalde zarīfān-ı 'Acem *be-ḥod forū reft* dēyü kināye ederler²⁸². Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Vaḳt ber āmeden be-şobḥ er nazēr-i ğāzab koned

Şobḥ be ḥod forū reved çun nefes ez mükedderī [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Sabah güneş doğarken ona hiddetle bakarsa güneş kederinden nefesini içine çeker gibi çıktığı yöne geri döner (yani güneş doğmaz).]

Be ḥod forū şod mişlühu [Cāmī]²⁸³:

²⁸¹ merā vu serv-i çemen rā be ḥāk-i rāh nişānd: çenān ki bād ber āteş zi'na'l-i ān yekrān D.

²⁸² ederler: dilerler S.

²⁸³ Metinde Ḥākānī olarak geçse de şiir Cāmī'ye aittir. Bu yüzden [Cāmī] olarak değiştirilmiştir.

Beyt Ber āmed be gerdūn çu meh bī-nikāb

Forū şod zi-şermeş be-ħod āftāb [Cāmī HE., C. 2, Hn./114, s. 422]

[= (O) yaşmaksız bir ay gibi semaya çıkınca güneş, utancından başını eğdi.]

Behye'eş be rüy-i kārī oftād (14b¹⁷) Bu meşel-i bī-bedel şol maħal[de] müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde bir kimesnenüñ rāzı ħalk beyninde münkeşif olsa yārān-ı 'Acem ol²⁸⁴ şahşı gördüklerinde *behye'eş be rüy-i kārī oftād* dèyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā 'Acībīnūñ bu beytinden ol meşel çatı zāhirdür:

Beyt Māh-i ħayyātī ki çun ebrīšemem dāred nizār

Tersem oftēd behye'em dūr ez ruheş be rüy-i kār ['Acībī ?]

[= Ay gibi güzel olan terzi güzelinin ipek gibi incelen sırlarımı, yanağının parıltısıyla ortalığa yaymasından korkuyorum.]

Kārsuz da isti'māl olunur Mevlānā 'Aşşār :

Beyt Zi-ğamz-i doşmen-i ğammāz [u] bed-ħū

Fotāde pīş-i merdom behye ber rū²⁸⁵ ['Aşşār MM./1351, s. 119]

[= Huysuz ve kovucu düşmanın göz etmesiyle sırrı millete yayıldı.]

~ [MU: 18b^{dr} / ŞA: 24b^{dr}] Türkīde ortalık yüze çıkmışdur dèrler.

Be-çeşm kerde'em (14b^{dr}) İşbu meşel-i mu'teber emşāl-i A'cāmdandır. Zebān-ı Türkīde ben anı nişānlamışam dèyecek yerde zürefā-yı 'Acem *be-çeşm kerde'em* dèrler. Nitekim Mollā Ĥāfīzūñ bu beytinden be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Ĥiyāl-i sebz-ħaṭī naķş beste'em cāyī

Be-çeşm kerde'em ebrū-yi māh-sīmāyī [Ĥāfīz D1., G. 535/1, s. 290]

[= Taze bir (güzelin) hayalini bir yere çizip bir ay yüzlünün kaşını gözüme kestirmişim.]

Be-cāy-i ū (14b^{dr}) Emşāl-i yārān-ı A'cāmdandır. Anuñ ħaķķında dèmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Ĥāfīzūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Deh rüz[e] mihr-i gerdūn efsāne est u efsūn

Nīkī be-cāy-i yārān fursat şomār yārā [Ĥāfīz D1., G. 3/2, s. 2]

284

ol: ol ol S.

285

bed-ħū: cādū MM.; merdom: ħalķeş MM.

[= On günlük –yani geçici- dünya büyüleyici bir masaldır. Ey sevgili! (Bu kısacık zamanı) dostlara iyilik yapmak için fırsatı say!]

Behel (14b^{dr}) Edā-yı ma‘rūfdur ve beyne’l-A‘cām helāl ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Hüsrevüñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Mārā be-dādī kon helāl ez leb şarāb-i nāb-i hod
Bārī behel kon yek-nazer ruzī der ān cüllāb-i hod ²⁸⁶ [Emīr Hüsrev-i Dihlevī D. G. 563/1, s. 191]

[= İnsaf eyle bana dudağından saf şarabını helal et. (Etmiyorsan) en azından bir gün o gül suyu gibi olan (dudağına) bir bakışlık kadar bakmama izin ver.]

[**Beyt**] Behel bād ez men ān kes k’ez hased-i ‘eyş koned līkin

[Zebān-ı] lafz u ma‘nī mī-keşed şemşīr-i berrāneş [‘Örfi-i Şīrāzī -D.]

[= Mutluluğumu kıskanan kişiye benden yana (hakkım) helal olsun. Ancak keskin kılıç onun için laf ve söz taşır.]

Be-dest-i diğēr ber-āmedeī (14b^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām *şol yanuñdan kal[k]mışsın* deyecek maħalde kināye olunur. Nitekim Mollā Hāfīzuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-bām-dād be-dest-i diğēr ber āmedeī
Vazīfe-i mey-i ruzī meğēr ziyādet reft [Hāfız -D.]

[= Sabahleyin solundan kalkmışsın, yoksa şarabı fazla mı kaçırдың?]

Bed āğār (15a⁷) Emsāldendür. Bed-aşl ve bī-‘ār olan şahşa yārān-ı ‘Acem *bed-āğār* deyi kināye ederler. Nitekim şā‘irüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt-i lī Çu kerd āştī yārem be-şahşī bed-āğār
Ez ān be-dest-i sifzī-st çüb-i teng pağār [Hüsāmī]

[= Sevgilim soyu bozuğun biriyle barışsa bile arada husumetten sebebiyle ince bir kama gibi (kırgınlık) kalır.]

*Pağār*²⁸⁷ bā-yı Fārsī ile ağac yarılmak için arasına konulan çūpa dērler ki zebān-ı Türkīde aña kama dērler.

²⁸⁶ be-dādī kon: ne-kerdī ger D.; behel: behel D.; ruzī: vaqtī D.

²⁸⁷ Pağār: Piğār S.; *Tuħfetü’l-Emsāl*’deki harekeden yola çıkarak kelimenin “Piğār” şeklinde okunduğu düşünölmüştür. Sözlüklerde “pağāz/pegāz/pegār” şekillerinde geçmektedir. İlk

Bed-edāyī (15a¹²) Emsāldendür ve şol maħalde ĩrād olunur ki iki kimesne miyānında ifsād vuķū‘ı iķün yaramaz sözler söyleyen kimesneyi gördükde yaramaz munāfiķdur deyecek maħalde *bed-edāyī-st* deyi meşel-i mezkūrı đarb ederler. Nitekim ol meşelüñ vuķū‘ı bu beytden zāhirdür:

Beyt Felek tā çend bī-mihrī numāyed?

Zemāne tā be-key ĩn bed-edāyī? [?]

[= Felek ne zamana kadar acımasızlık edecek? Devrān ne zaman arabozuculuk edecek?]

Bed bered (15a¹⁷) Bu meşel-i bī-bedel beyne‘l-A‘cām meşhūrdur. Zebān-ı Türkīde incinür deyecek yerde *bed bered* derler. Nitekim Mevlānā Tūsīnūñ bu beytinden ol edā fehmi olunur:

Beyt Mī-revī u mī-berī bā ĥod raķīb

V‘er hemī gūyem me-ber bed mī-berī [Tūsī ?]

[= Gidiyorsun ve rakibi de kendinle götürüyorsun. Sana hep söylüyorum: “Götürme, incinirsin!”]

Fiğānī:

Beyt Gerçi tovr-i rindī u bed-nāmī ez ĥad mī-berem

Kāfirem ger şemmei ez ĥāl-i ĥod bed mī-berem [Fiğānī D. G. 418/1, s. 327]

[= Her ne kadar rintlik ve kötü şöhretli tavrımla haddimi aşsam da kendi halimden birazcık olsun incindiysen kafirim.]

Bed-ķomār (15a^{dr}) Beyne‘l-A‘cām işbu ‘ibāret bed-ımtizāc ma‘nāsına[đur]. Nitekim Vaĥşīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bed-ķomārī-hā-yi şaţrenc-i mecāzī ĥōş ne-kerd

Reft tā cāyī ki mī-bāzend ĥāşān nerd-i ‘eşķ [Vaĥşī-i Bāfķī D. Trk. 7/III/8, s. 278]

[= Mayası bozukların oynadığı mecaz satrancı (kimseyi) mutlu etmediğiden seçkin kimselerin aşķ tavlası oynadığı bir yere gitti.]

---

mısraın “bed-āğār” olması sebebiyle “pağār” yazımı tercih edilmiştir. Ayrıntı için bkz. *Burhān-ı Kātu’*, s. 583; *Lügat-i Halīmī* s. 88.; *Lügat-nāme-i Dehhoda*, C. 5, s. 5663.

Hoş-ķomār mezkūr edānuñ muķābilidür. Nitekim Mevlānā Hākīm Ruknānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Hoş-ķomārān-i maħabbet rā ne-bāzem k'ez ezel

Her do 'ālem rehn-i yek zolf-i mo 'anber kerdeend [Hākīm Ruknā ?]

[= Ezelden beri muhabbetin güzel oyuncularını yenemedim. (Çünkü onlar) iki cihanı (sevgilinin misk) kokulu bir tek saçına rehin bırakmışlardır.]

Bed-pertov (15a^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A 'cām yaramaz hālī kimesne haķķında kināye olunur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol edānuñ vuķū 'ı zāhirdür:

Beyt Baħt-i bed-pertov merā der bī-nevāyī pīr sāħt

Bā cevān-merdān-i 'ālem rā cevān-merdī ne-mānd [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Ālemin cömertlerinde yigilik kalmadığından kara bahtım, beni yokluk ve çaresizlik içinde kalmış pīr-i fāniye çevirdi.]

~ [N: 14b^{dr}] Evzā ' -ı nā-hem-vār.

Bed nemī-berīm (15a^{dr}) Emsāldendür ve beyne'l-A 'cām incinmezüz demek maħallinde müsta 'meldür. Nitekim Hēkīm Şifāyīnuñ işbu beytinden fehm olunur:

Beyt Mā rind-i 'āşīķīm v'ez kes bed nemī-berīm

Ez goft u güy-ı ehl-i heves bed nemī-berīm [Şifāyī-i İşfahānī -D.]

[= Biz âşık rintleriz, kimseden (mahsusen) heves düşkünlerin dedikodusundan incinmeyiz.]

Be-der kerd (15b⁴) Taşra étđi ma 'nāsına müsta 'meldür. Nitekim Mollā Hāfīzuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Me-bāş bī-mey u mutrib be-rīz tāk-i sepehr

Be-īn terāne ğam ez dil be-der tevānī kerd²⁸⁸ [Hāfız D1. G. 130/3 s. 79]

[= Gök kubbe altında şarapsız ve mutribsiz (eğlencesiz) kalma. Bu teraneyle hüznü kalbinden söküp atabilirsin.]

Be-der refť mişlühu. Hāfız:

---

²⁸⁸ tāk-ı sepehr: çarħ-i kebūd D.; Be: kez D.

Bejt To ez mekârim-i ahlâk ‘âlem-i dîgerî

Vefâ vü ‘ahd-i men ez hâîret be-der ne-reved²⁸⁹ [Hâfız D2. G. 224/8, s. 363]

[= Sen iyi ve sevilen huylarınla bambaşkasın. Umarım bana verdiğin söz aklından çıkmaz.]

Be-der bord, be-der kerd gibidür isti‘mâlde. Nitekim Hâfızuñ bu beytinden zâhirdür:

Bejt Seyl-i sirişk-i mâ zi-dileş kîn be-der ne-bord

Der seng-hâre kaîre-i bârân eşer ne-kerd [Hâfız D1., G. 193/2, s. 113]

[= Gözyaşı selimiz onun kalbinden kini söküp çıkaramadı. (Anlaşılan o ki) mermere yağmur damlası tesir etmez.]

Bedrâm (15b¹⁰) Emşâl-i A‘câmdandır ve meclis-i dil-güşâ ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlânâ Enverîñ bu beytinden meşel-i mezkûr be-gâyet fehm olunur:

Bejt Ey zi-loîf-ı to şab‘hâ hurrem

V‘ey zi-‘eyş-i to ‘eyş-hâ bedrâm²⁹⁰ [Enverî D. K./5258, s. 211]

[= Ey lutfuyla gönülleri hoş eden, ey neşesiyle meclisleri şenlendiren!]

Bed-zehre (15b¹³) Emşâldendir. Şol zamânda müsta‘meldür ki bir kimesne be-gâyet kırkaş olsa ol maşûle şaşşa zürefâ-yı ‘Acem *fulân kes bed-zehre est* dëyü kinâye ederler. Nitekim Şeyh Sa‘dîñ bu beytinden ol edâ fehm olunur:

Bejt Ser-endâz der-‘âşikî şâdik-est

Ki bed-zehre ber hîştên ‘âşik-est [Sa‘dî-i Şîrâzî Kl. Bs., 3. Bâb, s. 398]

[= Âşıklıkta canından geçen sadıktır. (Oysa) korkan kişi kendine âşiktir.]

Be-zeşan bord (15b¹⁷) Bu meşel-i mu‘teber beyne‘l-A‘câm şol maşalde kinâye olunur ki bir kimesneyi bir maşbûb-ı şannâz hezâr gûne dil-ferîb-i nâz ile ve neçe dürlü va‘d-ı bî-encâz ile ferîfte kılduğımı gördükde zebân-ı Türkîde fulân kimesneyi fulân kimesne çeñe ile aldıdı dëyecek maşalde nükte-şinâsân-ı ‘Acem *be-zeşan bord* dëyü beynlerinde kinâye çarb ederler. Nitekim Kemâl-i Hocendîñ bu beytinden ol edâ fehm olunur:

289 ez: k‘ez D1.; ‘âlem-i: ‘âlemî D1.; vefâ vü: vefâ-yi D1.
290 loîf: şab‘ D.

Beyt Ān meh zi-botān gūy-i leṭāfet *be-zeḳan bord*

Leb-hāş dil-i ḥaste-i mā rā be-dehen bord [Kemāl-i Ḥocendī -D.]

[= O ay kadar güzel (sevgili), puta benzer güzellere bir top gibi olan güzelliği çenesiyle elde edip ağızıyla biz âşıklarının gönlünü çaldı.]

Pezīre (16a⁶) Miyān-ı kibār-ı A‘cāmda istiḳbāl eylemek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Şeh-zāde ‘Īmād-i dīn ki tīgeş

Şad bār pezīre şod ḳazā rā.²⁹¹ [Enverī D1. C. 1, K. 2/16, s. 4.]

[= Şehzade İmādü’ d-dīn’in kılıcı yüzlerce kez ölümü karşıladı (onun karşısına çıktı).]

Ber-āvorde (16a⁹) Emşāldendür ve beyne’l-A‘cām sedd eyledi dēyecek maḥalde ḍarb ederler. Nitekim Ehlīnūñ bu beytinden ol meşel be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Zi-dīde der dilem āmed zi-dil be-der ne-reved

Ki şod be-ḥūn-i dil ān reh-gozer ber āvorde [Ehlī D. G./5, vr. 163^a]

[= Ciğer kanı o geçidi kapattığından gözümde gönlüme akanlar oradan dışarı çıkmadı.]

Ber ḥod pīçīd (16a¹²) Beyne’l-A‘cām meşel-i meşhūrdur. Muḫtarib oldı dēyecek zamānda zūrefā-yı ‘Acem *ber ḥod pīçīd* dēyü kināye ederler. Nitekim Kemāl İsmā‘īlūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Me-pīç ber ḥod u çun ḡonçe teng-dil me-nişīn

Çu gul zi-pūst birūn āy u ḥurrem u ḥandān [Kemāl İsmā‘īl D. K./1266, s. 77]

[= Acı çekme ve dertli gonca gibi sıkılma! Gül gibi sıkıntı ve kederi dağıtıp gül, eğlen!]

Be-tāb reft (16a¹⁶) Daḥı emşāldendür ve bu ma‘nāya müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Fiḡānīnūñ bu beytinden ol daḥı be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Zi-kākol-i to dil-i tīre-baht mī-cūyem

Me-rov be-tāb u ser ez behr-i īn behāne me-keş²⁹² [Fiḡānī D. G. 338/3, s. 285]

[= Senin kâkülünde kara bahtlı gönlümü ararım. Üzülme ve bu bahane yüzünden baş kaldırma!]

²⁹¹ bār: bāre D.; ḳazā: veḡā D.

²⁹² merov: ferd S.

Bu ma'nāda şu'arā-yı A'cām *mī-tābed* daḥı dērler. Nitekim Mevlānā Muḥteşemüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Mī-tābem ez ān ki mī-koned zolf

Bāzī-i be-īn ez ān zeķan ḥaṭ²⁹³ [Muḥteşem-i Kāşānī D. G./11, s. 431]

[= Saçının çene çukurundaki ayva tüylerinle oynamasından dertliyim.]

Berḥiyy (16a^{dr}) Bu bir edā-yı meşhūr u mu'teberdür. Zürefā-yı 'Acem miyānında fedā ma'nāsına[dur]. Ya'nī zebān-ı Türkīde ḳurbān olayum dēmek maḥallinde yārān-ı 'Acem *berḥiyy* dērler. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū'ı zāhirdür:

Beyt Berḥiyy ān do 'arız u ān zolf-i 'anberīn

Cān-i men erçi nīst bedīn ḥāl-i nāzenīn²⁹⁴ [Kemāl İsmā'īl D. K/2391, s. 145]

[= Canım, böylesine bir zerafet olmasa da o iki yanağa ve amber kokulu saça kurban olayım!]

~ [ŞA: 27a^{dr}] Gāhī taḥzīfen teşdīdi ḥıẓf ēderler. Ḥ'ācū:

Naẓm Be-cān-i to ey cān-i men z'ān-i to

Dil u cān-i men berḥiy-i cān-i to [Ḥ'ācū-yı Kirmānī -D.]

[= Ey benim canım(dan da değerli sevgilim)! Senin canıgönülden yolunda kurbanın olayım.]

Diger Şeyḫ Sa'dī:

Beyt Hemī refī u dīde-hā der piyeş

Dil-i düstān kerde cān berḥiyeş [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 3. Bāb, s. 387]

[= Sen gidiyordun ve gözler peşinden (gidiyordu). Dostların gönlü de onun için can feda (ediyordu).]

Düstūr.

Ber pāk n'āyed zi-toḥm-i pelīd (16a^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandır ve şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne iktizā sebebiyle bed-aşla 'arż-ı ihtiyāc eylese ol maḥalde işbu mışrā'ı meşel īrād ēderler. Nitekim işbu beytden zāhirdür:

²⁹³ mī tābem: bī-tābem D.; ān: īn D.; be-īn: bāzī D.

²⁹⁴ 'anberīn: nāzenīn D.

Beyt Zi-nā-pāk-zāde me-dārīd umīd

Ber-i pāk n'āyed zi-toḥm-i pelīd [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 339]

[= Aslı bozuktan ümit beklemeyin, pis tohumdan temiz ve kusursuz bir şey bitmez.]

~ [N: 15b²] Bir kimesne iktizā ḥasebiyle bed-aşla 'arz-ı ihtiyāc êdüp ol daḥı hezār nefrīn ile nā-murādī revā eylese ol maḥalde bu mışrā'ı meşel īrād êderler.

Perdāht (16b⁴) Meşgūl oldu ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Çu penbe-zār-i benā-gūş be'şkofīd to rā

Zi-gūş penbe birūn kon be-kār-i ḥaḳ perdāz²⁹⁵ [Kemāl İsmā'īl D. K./400, s. 22]

[= Şakaklarına pamuk tarlası gibi çiçek açmış. Kulağından pamuğu çıkarıp Allah yolunda çabala!]

Ve meşel-i mezkūr ḥālī ḳaldı dēmek ma'nāsına daḥı müsta'meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşel daḥı fehm olunur:

Beyt Deyr-nişīn bāş çu 'İsī-demān

Ḥāne be-perdāz zi-nā-maḥremān [Cāmī HE. C. 1. TA./999, s. 516]

[= Hz. İsa'nın nefesliler gibi uzlete çekil. Evini yabancılardan arındır.]

Ve lafz-ı *perdāht* fāriḡ oldu dēmek ma'nāsına daḥı isti'mālını Mollā Cāmī işbu beytinde laṭīf īrād eylemişdür. Ba'de't-te'emmül fehm olunur:

Beyt Veh ki efsāne-i Cāmī ne-şenīdī hergiz

Tā ne-perdāhtī ez lābe vu lāḡ-i digerān [Cāmī D., C. 1, G. 768/7, s. 687]

[= Yazık! Başkasının yalakalık ve düzenbazlıklarından vazgeçmediğinden Cami'nin efsanesini asla duymadığın (anlaşıyor).]

Ve tamām eyledi ma'nāsına müsta'mel olduğını Mevlānā Nizāmīnūñ bu beytinden erbāb-ı ṭabī'at fehm eyler:

Beyt Çu ḥ'ānende-i nāme-i pādīşāh

Be-perdāht ān nāme-i zer-nigār²⁹⁶ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 189]

²⁹⁵

ḥaḳ: ḥod D.

²⁹⁶

ān: ez ān Şn.; zer: çun Şn.

[= Çünkü padişah fermanını okuyan o altınla yazılmış fermanı tamamladı.]

Perdâz (16b¹⁴) Emsâl-i A'câmdandır. İki ma'nâya müsta'meldür: gâh şaykal u cilâ ma'nâsına gelür ve gâh olur ki teccüs-i hâl ve meşgûl-i fehm-i râz ma'nâsına irâd olunur. Nitekim Mevlânâ Seyfî-i Buḥârî'nün bu beytinden mezkûr ma'nâlarıñ ikisi de fehm olunur:

Beyt But-i perdâz-i kerem kû be-kesân mî-sâzed

Hîç bā hâl-i men-i ḥaste nemî-perdâzî [Seyfî-i Buḥârâyî -D.]

[= O cömert ve (gönülleri) parlatan put gibi güzel, nerede kimlerle yiyip içip eğleniyor? Ben, yani hasta tabiatlı âşığının hâliyle hiç ilgilenmiyor.]

Be-resîd (17a¹) Emsâldendir. Lisân-ı 'Arabda idrâk lafzınıñ tercemesidür. Türkîde añladı ve fehm eyledi demek maḥallinde zürefâ-yı 'Acem *be-resîd* de[r]ler. Nitekim Mevlânâ Kemâl İsmâ'îlün bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Bîmârî-i men be-çeşm-i ḥod mî-bînî

Âşoftegîm nîz zi-zolfet ber-res [Kemâl İsmâ'îl D. R. 59, s. 808]

[= Hastalığım kendi gözlerinle görüyorsun; perişanlığımı da saçlarından anla!]

~ [= N: 16a^{dr}] *Ber-res*: İdrâk eyle. *Ber-resîden*: İdrâk êdüp ğavrine êrmek ma'nâsınadır. *'Azmî-zâde*.

Be-rûy-i rûz oftâd (17a⁶) Bu daḥı emşâ[l]-i A'câmdandır. Âşikâr oldı demek ma'nâsına müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Lisânî'nün bu beytinden be-ğâyet fehm olunur:

Beyt Ğam ciger-sûz est [u] men'-i çeşm-i giryân çun konem

Râz-i men ber rûy-i rûz oftâd pinhân çun konem [Lisânî ?]

[= Gam, ciger yakar ve ben (hâl böyleyken) gözleri ağlamaktan men edeyim. Sırrım gün yüzüne çıktı, (daha) niçin gizleyeyim.]

Ber rûy oftâd daḥı dërler. Nitekim Mevlânâ Riyâzî'nün bu beytinden ol edâ fehm olunur:

Beyt Ne-goftem kişsa-i ḥûn-ḥorden-i dil bā kesî hergiz

Be-rûy oftâd pîş-i merdomân ez eşk-i ğammâzem²⁹⁷ [Riyâzî D. G./3, vr. 229^a]

297

ḥorden: koşten D.

[= Gönlüme kanlar içiren hikâyeleri asla kimseye anlatmadım. (Ama) gammaz gözyaşlarım yüzünden millete âşîkar oldu.]

Bu meşel-i bî-bedel zebân-ı Türkîde yüze çıkmış ma'nāsına müsta'meldür.

Ber ser beyze şikest (17a¹³) Emsâldendür. Zebân-ı Türkîde bir kimesne şekâvet-i hâl ile kendüyi rüsvâ-yı 'âlem eylese ol maķûle şahşâ yâr-ı 'Acem gördükde fulân *ber ser beyze şikest* dërler. Ve bu edâ hoşķa-bâzlaruñ vaz'-ı maķşûsına işâretdür ki bir şahşî âlet-i hengâme êdüp başında yumurda kırarlar. Nitekim Mollâ Câmî'nüñ bu beytinden ol meşel be-gâyet fehm olunur:

Beyt Hâmi-i beyze-i gîtî zi-fitnen

Ber-ser-i fitne-gerân beyze-şiken [Câmî HE. C. 1, SE./233, s. 567]

[= Yumurtaya benzeyen âlemi fitnelerden koruyup fitnecilerin başında yumurta kırar, yani onları âleme rezil eder.]

Beyze der kolâh şikest daķı bu ma'nâya müsta'meldür. Nitekim Kemâl İsmâ'îlün bu beytinden zâhirdür:

Beyt Şabâ be-şu'bede-eş beyze der kolâh şikest

Ki bâ sepîde vu zerd-est beyze sân nergis [Kemâl İsmâ'îl D., K./1637, s. 101]

[= Düzenbâz sabah yeli, akı ve sarısıyla sanki bir yumurta olan nergisin başında yumurta kırdı, onu rezil etti].

~ [MU: 21a^{dr}] Li-Hâfîzi'l-Şîrâzî:

[Beyt] Şüfî nehâd dâm u ser-i hoşķa bâz kerd

Bonyâd-i mekr bâ felek-i hoşķa-bâz kerd [Hâfîz D1. G. 216/2, s. 127]

[= Sûfî tuzak kurdu ve riya kutusunu açtı. Hilekâr felekle hilenin temelini attı.]

[Beyt] Bâzî-i çarķ be'şkenedeş beyze der kolâh

Zîrâ ki 'arz-i şu'bede bâ ehl-i râz kerd [Hâfîz D1. G. 216/2, s. 127]

[= Felek oyunuyla kendini rezil etti. Çünkü o sır ehline oyun oynamaya kalktı.]

Ber şikest (17a^{dr}) Emsâldendür ve şol maķalde müsta'meldür ki bir kimesne ĥavfindan siñüp bir tarafâ çekilse yârân-ı 'Acem *ber şikest* dëyu kinâye êderler. Nitekim Şeyķ Sa'dî'nüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Yekī fitne dīd ez taraf ber şikest

Yekī der miyān āmed u ser şikest²⁹⁸ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs. 7. Bāb, s. 458]

[= Biri fitne çıktığını görüp kenara çekildi. Biri (de) ortaya düştü ve rüsva oldu.]

~ [ŞA: 28b^{dr}] Siñerek şavuldu ve bir tarafa çekildi.

Ber tabağ est (17a^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel beyne‘l-A‘cām edā-yı meşhūrdur. ‘Arza vaz‘ olınmışdur ma‘nāsına, ya‘nī pīş-keş için hāzırlanmışdur dēyecek maħalde zūrefā-yı ‘Acem *ber tabağ-est* dērler. Nitekim Tūsīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bāde ez şerm-i leb-i la‘l-i to ğarķ-i ‘araķ-est

Veh çe gul pīş-i ruħet her çe boved ber tabağ est [Tūsī ?]

[= Şarap, senin lal gibi kırmızı dudağını görünce utancından kan tere battı. Ne yazık ki gül, yanağının yanında her ne olursa olsun, ikram olarak sunulan bir şeydir.]

~ [ŞA: 28b^{dr}] Āşafī:

Beyt Mī-h‘āst māh-i çār-deh rā ber tabağ koned²⁹⁹

Ruħsār-i ū der āyine ‘arz-i cemāl kerd [Āşafī-i Hirevī D., G./5, s. 98]

[= Dolunayı ona hediye olarak göstermek isterken yanağı aynada göründü.]

Ber suħen-i rāst ziyān kes ne-kerd (17a^{dr}) Bu mışrā‘-ı ser-cümle emşāl-i ĩudemā-yı A‘cāmdandur ve şol zamān müsta‘meldür ki bir kimesne rāst-ġüy olup beyne‘l-A‘cām şadāķat ile meşhūr ve diyānet ile mu‘teber u ma‘rūf olsa meķādir-şināsān-ı ‘Acem ol maķūle şahşı ğördükde *ber-suħen-i rāst ziyān kesī ne-kerd* meşelini ĩrād ederler. Nitekim işbu beytden ol meşelūñ vuķū‘ı be-ġāyet fehm olunur:

Beyt H‘āce-i dil ğoft be sūķ-i ĩired

Ber-suħen-i rāst ziyān kes ne-kerd [?]

[= Aşk hocası akıl bazarında dedi ki: “Kimse doğru sözle ziyan etmez.”]

Ber tāk nehād (17b⁶) Emşāldendür. Ğözden bıraķdı ve i‘tibār etmez oldu ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā ‘Aşşaruñ bu beytinden ol meşel vuķū‘ı be-ġāyet zāhirdür:

²⁹⁸ ser şikest: ber-şikest Bs.

²⁹⁹ Vezin aksamaktadır.

Beyt Zi-şerm-i cām-i tākēş çarḥ-i zerrāk

Nehāde cām-i māh u mihr ber-tāk³⁰⁰ [‘Aşşār MM./2692, s. 185]

[= Dönek/riyakâr felek, kadehe benzer gök kubbenin utancından ay ve güneş kadehine itibar etmez oldu.]

Zi-tāk oftād daḥı dērler. Şol maḥalde ki nazār-ı i‘tibārdan düşdi dēmek lâzım gelse yārān-ı ‘Acem *zi-tāk oftād* dērler. Nitekim bu beytden vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Zi-tāk-i dilem āsmān ūftāde

Zi-çeşmem zemīn u zamān ūftāde [?]

[= Gönlümde semanın itibarı kalmadı. Mekân ve zaman da güzümde düştü.]

~ [ŞA: 28b^{dr}] Türkīde rafa ḳodı ma‘nāsına[dur].

~ [ŞA: 29a^{dr}] Selmān:

Rubā‘ī Rūy-i to āteşī der āfāk nehād

Bes dāğ ki ber sīne-i ‘uşşāk nehād

Meşşāte çu tāk ḥam-i ebrū-yi to dīd

Ez şerm be-reft u vesme ber tāk nehād [Selmān-ı Sāvecī D. CH. R., s. 756]

[= Yanağın feleğe, âşıkların sinesine konan dağ ateşi gibi bir ateş bıraktı. Gelin süsleyici (de) kemer gibi olan kaşının kavsini görünce utandı ve راستığın itibarı kalmadı.]

Şānī:

Beyt Merā be-dovlet-i gītī firīb ne’tvān dād

Ki mā hevā-yi beḳā rā nehāde’em ber tāk [Şānī ?]

[= Cihanın mutluluğu/varlığı bizi aldatamaz. Çünkü ebediyet hevesini (bile) bir kenara koymuşuz.]

Ber girift (17b¹³) Emsāl-i A‘cāmdandır. Ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne bir nesneyi aldı ve ḳabūl eyledi dēyecek yerde zūrefā-yı ‘Acem mābeynlerinde *ber girift* edāsıyla kināye ederler. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol edā be-ğāyet zāhirdür:

300

zerrāk: verrāk MM.

Beyt Men in delk-i molemma ' rā be-ḥ'āhem sūhten rūzī

Ki pīr-i mey-furūṣāneṣ be-cāmī ber nemī-gīred [Hāfız D1. G. 181/11, s. 108]

[= Ben, bu rengârenk (yamalı) hırkayı bir gün yakacağım. Çünkü meyhaneci ihtiyar, onu bir kadeh karşılığında (bile) kabul etmiyor.]

Ber rûy dovîd (18a¹) Bu meşel-i bî-bedel şol maḥal[de] müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde bir kimesne maḥall-i muşâḥabetde ğazaba gelüp muḥâtabına serzenîş kelâm eyleyüp yüzine yapışsa zürefâ-yı 'Acem *ber-rûy dovîd* dèyü kināye ederler. Nitekim Mevlânâ Riyâzînüñ bu beytinden ol edâ zâhirdür:

Beyt Dîd eşk-i men ki çeşmem ḥ'āb-gāh-i men ne-şod

Mī doved ber rûy u mī-gīred girîbân-i merâ³⁰¹ [Riyâzî D. G./4, vr. 222^a]

[= Gözüme uyku girmediğini gören gözyaşlarım hiddetle yüzüme yapışıp yakama sarılıyor.]

Ber rûy cehîd daḥı dèrler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel daḥı fehm olunur:

Beyt Sāl-hā ey eşk cā dādem to rā der çeşm-i ḥ'îş

Vaḳt-i furḳat kī revā dārī ki ber rûyem cehī [Selmān-ı Sāvecî -D.]

[= Ey gözyaşım! Yıllardır sana gözlerimde yer verip misafir ettim. Ayrılık zamanında hiddetle yüzüme yapışman reva mı?]

~ [ŞA: 29b^{dr}] Cehîden cīm-i 'Arabīyle der *Miftāḥü'l-Lügat*da muşarraḥdur. Yārān-ı 'Acem daḥı böyle olmak mesmū'dur. İrdām ğalaṭ edüp cīm-i Fārsî ile oḳurlar.

Ber 'ālemī furūḥt (18a⁹) Emsāl-i A'cāmdandır. Şol zamānda kināye olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne sırr-ı aḥvālını mestūr tutamayup ḥalka fāş eyledi dèyecek zamānda zürefâ-yı 'Acem fulān *ber 'ālemī furūḥt* dèyü ḍarb ederler. Nitekim Mevlânâ Humāyūnuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Be-kūyeş dūş pinhān bûdem ey dil nā-geh ez pūyeş

Be-feryād āmedī ber 'ālemī be'frūḥtī bāzem³⁰² [Humāyūn-ı Esferāyînî D. G. 103/4, s. 94]

301 men: ū D.

302 nā-geh ez pūyeş: ez ğam-i 'eşkeş D.

[= Ey gönül! Dün gizlice sevgilinin mahallesine uğradım. Bir anda şiddetle feryad edip yine sırrımı millete duyurdun.]

Mevlānā Hilālī daḥı işbu beytinde işāret eylemişdür:

Beyt Ğulām-i ḥalkā be-gūş-i toyīm behr-i Ḥodā
Ki nāzükem kon u mārā be-‘ālemī me-furūş [Hilālī-i Çağatayī -D.]

[= Allah için kulağı küpeli bir kulunum. Bana bir iyilik et ve sırrımı millete duyurma!]

~ [N: 16b⁸] *Be-‘ālemī me-furūş*: Sırrımı ḥalkā fāş étme.

Ber keşid (18a¹⁶) Bu meşel daḥı beyne’l-A‘cām ilerü çekdi ma’nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ger *fe-enzir Muştafā* rā tā be ‘izzet ber keşid
Geşt monzel behr-i i‘zāz-i to naşş-i *innemā*³⁰³ [Selmān-ı Sāvecī D.
Trk/3/4, s. 545]

[= “*Feenzir*” hitabı Hz. Muhammed Mustafa’yı peygamberlik makamına eriştirdi. (Ey Hz. Ali) senin yücelmen için de “*innemā*” ayeti indi.]

Ber keşide-i ū ol meşel gibidür ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne kend[i] zātında müsta‘id-i kār olup lākin bir şāhib-i nazaruñ ednā ikbāline muhtāc olup az zamānda mażhar-ı himmet olup ilerü gelse ol maḥalde yārān-ı ‘Acem *ber keşide-i ū* dēyü kināye ederler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel vuḫū‘ı fehm olunur:

Beyt Tīg-i to ber-keşide-i devlet-i to-st rāstī
Gerçi be-nefs-i ḥiştēn hest be-aşl-i govherī [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Her ne kadar kendi özünde bir cevher olsa da aslında senin kılıcın onun talihini yüceltmiştir.]

Be-rüz-i ū nişest (18b⁹) Emsāldendür. Zebān-ı Türkīde bir kimesne bir bed-baḫt ile hem-dem olup ol daḥı anuñ gibi nā-murād olsa ol maḥalde zürefā-yı ‘Acem *be-rüz-i ū nişest* dērler. Ya’nī ol daḥı anuñ gibi ḳara günlü oldı demekdür. Nitekim Şāhīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

303

fe-enzir: be-‘izzet D.; tā be ‘izzet: der-i vallāh D.; Geşt: geşte D.
fe-enzir: “Kalk ve uyar!” Müdessir 74/2.; innemā: “Ancak” Maide 5/55.

Beyt Her kes ki şebî nişest bā to

Bis̄yār be-rūz-i mā nişined [Şāhī-i Sebzvārī D. G. 79/3, s. 41]

[= Herkes bir gece seninle otururken çoğu zaman benim gibi kara talihlidir.]

Ve Mevlānā Selmānuñ dađı bu beytinden meşel-i mezkūr be-gāyet zāhirdür.

Rubā'ī Āteş zi-zebān-i şem' dī şeb mī-cest

Nā-gāh sepīde-dem zebāneş be-şikest

Ser-rişte be-pāyān şod u tābiş ne-mānd

Rūzeş be-şeb āmed u be-rūzem be-nişest³⁰⁴ [Selmān-ı Sāvecī D., R., s. 596]

[= Ateş, dün gece mumun ucundan sıçrayınca bir anda mumun ucu söndü. Ucundaki ip tükenip parıltısı kalmayınca gün geceye döndü, talihi benim gibi karardı.]

Be-rīsmān-ı ū der çāh reft (18b¹⁷) Emşāl[den]dür ve şol zamānda müsta'meldür.

Zebān-ı Türkīde fulān kes fulānuñ ilķasıyla belāya uğradı dēyecek yēr[d]e nāzikān-ı 'Acem *be-rīsmān-ı ū der çāh reft* dēyü kināye kaşd ēderler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden meşel-i sālifü'z-zikr be-gāyet zāhirdür:

Beyt Dilā be-'işve-i zolfeş merov be-çāh-i zeķan

Be-rīsmān-i kesān çend mī-revī der çāh³⁰⁵ [Kātībī D. G. 413/6, s. 214]

[= Ey Gönül! Onun saçının işvesine aldanıp çene çukuruna inme! Birilerinin ipiyle kuyuya mı inilir?]

Be-efsūn-i ū der çāh reft dađı meşel-i mezkūr ma'nāsına müsta'mel edādur. Nitekim Mevlānā Figānīnūñ bu beytinden ol meşel dađı fehm olunur:

Beyt Çe sūd ez dīde-i giryān Figānī çun şod ān Yūsuf

Çerā evvel be-efsūn-i kesān der çāh mī-refit³⁰⁶ [Figānī D. G. 555/5, s. 403]

[= Ey Figānī! Ağlayan gözlerinle Hz. Yūsuf gibi olmanın anlamı yok. Niçin en başta birinin hilesiyle kuyuya indin?]

Ber-gāv cul best u mādde-gāv z'in kerd [u] do şāh şod (18b^{dr}) Bu cümle edālar emşāldendür ve bir ma'nāya müsta'meldür ki beyne'l-A'cām şol zamānda çarb

304 be-şikest: ber best D.

305 merov be-çāh: şodī esīr D.

306 çun şod: çu ne-şod D.; der çāh: ez rāh D.

u kināye olunur ki fulān kes eşdi ve fulān ādem daḥi ṭabanı ḳaldurdu dēyecek yērdē A‘cām mezḳūr edāları irād ēderler. Ammā ḡaflet olunmaya ki istiḫād olunacaḡ beytde ṣā‘ir-i Ṭūsī ḡāv ile ta‘bīr ētdüginüñ aṣlı oldur ki Ṭūs ādemīsi ḳatında ḡāv añılsa elem çekmeleri emr-i muḳarrerdür. Ḥattā ‘Abbāsiyeden olan Musta‘şım Billāh ki Ḥalīfe-i Bağdād idi. Ḥāce Naşīr-i Ṭūsī ‘ilm-i hey’etde bir kitāb te‘līf eyleyüp Musta‘şım Billāha vērdükde ol daḥi ḥācesi olan İbni Ḥācibe mezbūr Ḥāce Naşīre terḡīben gönderdikden soñra alup kitābı gördükde bildi ki Naşīr bir kitāb te‘līf eylemiş ki eger revāc u şöhret bulursa çok kimesnenüñ revnaḳı şikest olur. Ḥazz ētmeyüp Dicle-i Bağdāda bıraḡup *a‘cebenī ṭurunbehu*³⁰⁷ dēdi ya‘nī bu kitābuñ şuya düşüp ṭurunba ēdüp utmasından ḡayrı ma‘rifeti yoḡdur. Ba‘d ez ān Naşīr-i Ṭūsīye ḥiṭāb ēdüp dēdi ki: “Ey dervīş! Ḳanḳı diyārdansın?” Naşīr cevāb ētdi ki: “Şehr-i Ṭūsīdenem.” İbni Ḥācib dēdi ki: “Ḳanı boynuzuñ?” O da: “Unutmuşam varup getüreyüm” dēdükde oradan çıkup bir köşeye varup usturlābı ele alup muṭāla‘a ētdükde ve eṭrāf-ı eḳālīimde olan ṭā‘ife-i mülūkuñ ṭālī‘in ṭutdı ve ḳuvvet-i ‘ilm ile Māverā‘ü’n-nehrde Hülāḡūnuñ ṭālī‘in sa‘d ēdügin bilüp varup Hülāḡū nām pādīşāhı ki Cengiz Ḥān oḡlıdur getirüp Bağdādı berbād eyledi ve İbni Ḥācibi dest ü gerden beste gördüginde Naşīr-i Ṭūsī İbni Ḥācibe selām vērdi ve dēdi ki: “Ma‘zūr buyuruñ işte boynuzumu getürdüm” [?]³⁰⁸ İbni Ḥācib Naşīrūñ te‘līf ēdügi kitābı Diclenuñ neresine atdıysa bu daḥi İbni Ḥācibuñ başın kesüp ol yēre atdı duydı ki *a‘cebenī ṭurunbehu* ol ecildendür ki Ṭūs ādemīsi mābeyninde ḡāv laṭīfesi mezmūmdur. Zıkr olınan edālar Mevlānā Ṭūsīnūñ bu beytinden ḳatı zāhirdür:

Beyt Be-Ṭūsī cāmei deh k’ū ez-īn şeh̄r

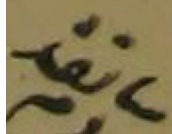
Hemī ḥāhed ki cul ber ḡāv bended [Ṭūsī ?]

[= Tusluya bir elbise ver, o gidip bu şehirden bir öküze giydirmek ister.]

Pes endāz koned (19a⁹) Emsāldendür ve bir nesneyi idḥār eyleyüp şaḳlamaḡ ma‘nāsına müsta‘meldür. Meşelā zebān-ı Türḳīde şaḳlar ve ḥıfz ēder dēyecek maḥalde

307

[a‘cebenī ṭurunbehu = Batmasının çıkardığı ses hoşuma gitti. / (Bu kitabın piyasaya çıkmasındansa suyun onu yutması daha çok hoşuma gider.)]

308

yārān-ı ‘Acem *pes endāz koned* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Esbāb-i ḥosn-i māh-i merā ḥāl u ḥaṭ bes est

Gīsū-yi tāb dāde pes endāz mī-koned [Āşafī-i Hirevī D. G./789, s. 70]

[= Benim ay yüzlü sevgilimin güzelliğine sebep olarak misk renkli beni ile ayva tüyleri yeterlidir. O örülmüş saçlarımı sona saklıyor.]

Pes-i ser koned daḥı bu ma‘nāya müsta‘meldür. Nitekim beytinden fehm olunur:

Beyt Me-neh kākol be-pīşānī vu meyl-i fitne kem-ter kon

Cihānī rā bes est ān zolf u kākol rā pes-i ser kon [?]

[= Kâküllerini alınına atma ve fitneye olan meylini azalt! Bu kadarı yeter insanlara, saç ve kaküllerini arkaya at/sakla!]

Pes-i çarḥe nefrīn koned (19a¹⁷) Bu meşel beyne’l-A‘cām meşhūrdur. Gizlüce bir kār-ı nā-ma‘kūl için beddu‘ā eylemekliğe dērler. Zīrā *çarḥe* elemeye dēdikleri ālete dērler ki ‘avretler üzerinde iplik şararlar ve t̄āyife-i nisvān ıztırābı olduğda ol elemeye ile iplik şarmasında beddu‘ā eylemek lāzım gelse mezkūr āletūñ ardına yüzün çevirüp ilenürler. Nitekim meşel-i mezbūruñ bu resme vuḳū‘ı Şeyḥ Sa‘dīnūñ işbu beytinden be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Çe sūd āferīn ber-ser-i encumen

Pes-i çarḥe nefrīn koned merd u zen³⁰⁹ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 345]

[= Kadın erkek hepsi gizlice/örekenin ardında beddua okurken halk içinde övmenin ne anlamı var!]

Pencāhe (19b⁸) Emsāldendür. İ‘tikāf-ı zāhid-i tersāyāna dērler. Zīrā ānlarūñ ḥalveti elli gün olmaḥ üzere mevzu‘dur. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ bu beytinden meşel-i mezkūr be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Pes ez çendīn çile der ‘ahd-i sī sāl

Revem pencāhe gīrem āşkārā³¹⁰ [Ḥākānī D. K. 7/30, s. 21]

309 koned merd u zen: konān pīr-zen D.
310 revem: şevem D.

[= Otuz yıl boyunca defalarca çekilden çileden sonra gidip göz göre göre (Nasrâniler gibi) elli günlük halvete gireyim.]

Be-ser-i zolf suhen koned (19b¹²) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām meşhürdür. Nâz u şîve ile söyler dēycek maħalde *be-ser-i zolf suhen koned* dērler. Nitekim Emîrînūñ bu beytinden ol zāhirdür:

Beyt Be-ser-i zolf mî-konî suhenî

Fitne z‘ân rûy mî-konî bonyād [Emîrî ?]

[= Naz ve işveyle konuşuyor. O yüzden fitne çıkarıyorsun.]

Pes-i gūş endāht (19b¹⁵) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne bir kimesneye söz söylese ol daħı ol söylenen söze muķayyed olmasa ol vaz‘a zūrefā-yı ‘Acem *pes-i gūş endāht* dērler. Ya‘nî eşitmezlendi demekdür. Nitekim Mevlānā Mā‘ilīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Goftemeş zolf-i to şad raħne bedīn dūş endāht

Be-şenīd ān bot-i bed-kīş u pes-i gūş endāht [Mā‘ilī ?]

[= Ona “Saçların bu sırtıma yüzlerce yara açtı” dedim. O imansız ve put gibi güzel olan sevgili duydu ama duymazlıktan geldi.]

Bağ-i şarāb (19b^{dr}) Emsāldendür. Şarāb koyup içinden içdükleri kelender nām destiye dērler. Nitekim Mollā Hāfızūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Şafir-i morğ ber āmed bağ-i şarāb kocā-st

Fiğān fotād be bulbul nikāb-i gul ki keşīd. [Hāfız D2. G. 240/2, s. 385]

[= Kuşların sesi yükseldi, şarap testisi nerede? Bülbül şakımaya başladı, gülün nikabını kim yüzünden çekip açtı?]

Bağ-i mey daħı böyle müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Sā‘ilīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Sā‘ilī-i haste-dil bī-bağ-i mey şod kebāb

Veh ki kebābem çe sūd sāħten eknūn zi-bağ [Sā‘ilī ?]

[= Âşık Sâilî, şarap tertisi olmaksızın kebaba döndü. Ne yazık ki yanıp kebab oldum, şimdi şarap testisini hazırlamanın ne faydası var?]

Bāğdād ħarāb-est (19b^{dr}) Bu meşel-i meşhūr ħarım açlığından ‘ibāret bir edādur ve beyne’l-A‘cām meşhürdür. Nitekim işbu beytten vuķū‘ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Ser-tā-ser-i āfāk-i heme bŷy-i kebāb-est

Īn bā ki tevān goft ki Baġdād ħarāb-est [?]

[= Bütün gökyüzü baştan başa kebab kokusudur. Bu hâlde kime “Acıktım” denebilir?]

Bekter (19b^{dr}) Edā-yı meşhŷrdur ve beyne'l-A'cām tahte cŷbbe ma'nāsına müsta'meldŷr. Nitekim zirh ħalkadan olan cŷbbeye dŷrler. 'Aşşāruñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt Zi-tīr-i çār-perr u zi-gorz-i şeş-per

Siper-hā çun zirih miġfer çu bekter³¹¹ ['Aşşār MM./3815, s. 241]

[= Dört kanatlı ok ve altı köşeli gŷrz için zirh gibi siperler, çevşen gibi miġfer var.]

~ [ŞA: 32a¹⁶] Be-vezn-i Ca'fer.

~ [ŞA: 32a^{dr}] Nitekim zirih ħalka ħalka olanıdır.

Baġal zed (20a³) Emsāl-i A'cāmdandır. Maşħaralık eyledi dŷyecek maħalde müsta'meldŷr. Zīrā maşħaralaruñ ħoltuħ oynatmaħ kārлары olmaħla yārān-ı 'Acem maşħaralık eyleyen şaħşa *baġal zen* dŷrler. Nitekim Ĥazret-i Mevlānānuñ bu beytinden ol edā zāhirdŷr:

Beyt To me-ĥ'ānem coft-i kem-ter zen baġal

Coft-i inşāfem ni'yem coft-i daġal [Mevlānā M., 1. Defter, s. 105]

[= Ben senin gibi bir sahtekārın, maskaranın eşi olmak istemem. Ben insafın eşiyim bir hilekārın deġil.]

~ [ŞA: 32b^{dr}] Maşħara-kārларыñ baġal-conbānī ētdŷklerine işāretldŷr.

Be-gerd reft (20a⁸) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām maħv oldı, vŷcŷdı ħalması dŷyecek maħalde müsta'meldŷr. Nitekim Mevlānā Kātībīnuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dovr-i semā'-i ŷ niger ħişşa-i mihr u meh me-gŷ

Z'ānki geh-i semā'-i ŷ çarħ be-gerd mī-reved [Kātībī D., G. 257/2, s. 139]

[= Onun vectle dolanışına bak, ay ile gŷneş kıssasını anlatmayı bırak artık! Onun şevk ve zevkle çoştuħu anda felek mahv olur.]

³¹¹ gorz: zi-gorz S.

ve Başîrî-i Bağdâdîniñ dağı bu beytinden zâhirdür:

Beyt Tâ hâk-i pāyet ez naẓer-i ehl-i derd reft

Çendān gorîst dīde ki deryā be-gerd reft [Başîrî D., G./1 vr. 259^b]

[= Ayağının tozu dert ehlinin gözünden gidince gözler öyle yaş döktü ki deniz yok oldu.]

Penbe geşten u penbe kerdn (20a¹³) Bu edālar emşāl-i A‘cāmdandur. Bî-çāre olmağ ve bir kimesneyi ‘āciz ve nā-būd eylemek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim şā‘irüñ işbu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt-i lî Kār-i mu‘ciz-numāy u sihr-i āgīn

Penbe geşten der āḥor-i sengīn [Hüsāmî]

[= Sihir ve mucizeyle aç karın doymaz.]

Ġaflet olinmaya ki āḥor-i sengīn açlığa ve bî-fāyide olan ‘amele dērler.

Belîl (20a^{dr}) Semerkāndīler beyninde faḳīr ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Şeyḫ Sa‘dīniñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū‘ı be-gāyet zâhirdür:

Beyt ‘Abāyî belîlāne der ten konend

Be-dahl-i Habeş cāme-i zen konend [Sa‘dī-i Şîrāzî Kl. Bs., 4. Bāb, s. 415]

[= Fakir elbiseleri giyerken Habeş kumaşından parlak kadın libasıyla donanırlar.]

Belā gerdān (20a^{dr}) Bezl u fedā ma‘nāsına müsta‘meldür aşl-ı vaz‘ı şadaḳadur. Nitekim Muḥteşemüñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Her geh ki be’ḥrāmed be-nāz ān ḳāmet-i fettān-i to

Men hem be-raḳş āyem konem cān rā belā gerdān-i to³¹² [Muḥteşem-i Kāşānî D. *Risāle-i Celāliye*, G./1, s. 5]

[= Her ne zaman senin o fitne salan endamın nazla salınırsa, ben de canımı yoluna feda etmek için raksa başlarım.]

~ [ŞA: 32b^{dr}] *Eş-şadaḳatü’l-belā*³¹³ ma‘nāsınadır.

³¹² her geh ki be-ḥerāmed be-nāz: çun cilve-ger gerded ez D.; men hem be-raḳş āyem konem cān: şad reh konem der zîr-i leb ḥod D.

³¹³ = Sadaka belayı önler.

Be-nām-i İzed (20a^{dr}) Emsāldendür ve yārān-ı ‘Acem bu edāyı ta‘accüb maḥallinde edā ederler. Nitekim Ḥakīm Senāyīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çūnet ārā-st ey gulām-i İzed

Çeşm-i bed dūr veh be-nām-i İzed³¹⁴ [Senāyī-i Ġaznevī D., G. 102/1, s. 853]

[= Ey Allah’ın kulu! Güzel ve özenli yarattıldığı için nazar değmesin. Allah seni muhafaza (etsin).]

Be-kes bed me-ḥāh u zi-kes bed me-bīn (20a^{dr}) İşbu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām ‘amelī-i düstūru’l-‘amel olan emsāldendür ve şol maḥalde müsta‘meldür ki kimesneyi yaramaz şanma tā kim kimesneden yaramazlık görmeyesin dēyecek yērde zūrefā-yı ‘Acem *be-kes bed me-ḥāh u zi-kes bed me-bīn* mışrā‘ı[nı] ĩrād-ı meşel ederler. Nitekim işbu beytten ol meşelūñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Be-mānd ĩn meşel ez kehīn u mehīn

Be-kes bed me-ḥāh u zi-kes bed me-bīn [?]

[= Eski ululardan bu atasözü kaldı: “Kimseye kötülük etme ki kimseden kötülük bulmayasın.”]

Be-fulān kes ser-i bī-ābī dārem u āb-i men pīş-i fulān kes rüşen-est (20b¹) Bu edālar beyne’l-A‘cām kendü ma‘nāsına degüldür. Belki şol zamānda isti‘māl olunur ki fulān kes ile başum hoş degüldür ve andan rencīde ḥātıram dēyecek maḥalde zūrefā-yı ‘Acem *be-fulān kes ser-i bī-ābī dārem* dēyü kināye ederler. Ve gāh olur ki fulān kes ḳatında sözüüm geçer ve murādum ḥāşıldur dēyecek yērde *ābem pīş-i fulān kes rüşen-est* dērler. *Ser-i bī-ābī dārem* meşeli Evḫadü’d-dīn-i İşfahānīnūñ işbu Rubā‘īsinden fehm olunur:

Rubā‘ī Der sīne zi-dest-i dil ciger tābī-hā-st

Der dīde zi-tāb-i sīne bī-ḥābī-hā-st

Ey dīde be-rīz ḥūn-i ĩn dil ki merā

Dīrī-st ki bā ū ser-i bī-ābī-hā-st³¹⁵ [Evḫadī D., R. 19, s. 435]

[= Gönül yüzünden sinemde yangınlar var. Gözlerimde sine yangınından uykusuzluk var. Gözlerim! Bu gönül kanını akıt! Benim uzun zamandır onunla aram bozuk.]

³¹⁴ çūnet: ḥūbet D.; veh: ḥeh D.
³¹⁵ dil ciger: dil S.

Ve *āb-i men pīş-i fulān kes rūşen-est* meşeli şā‘irūñ işbu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Şeb tā seher zi-girye ne-y-āsūd çeşm-i men

Z’ān āb-i men be-pīş-i muhibbān rūşen-est³¹⁶ [Hüsāmī]

[= Geceden sabaha dek akmakla gözyaşım dinmedi! O yüzden âşıklar arasında adım anılır (itibarım yüksektir).]

Be-hem ne-resīde (20b¹²) Emşāl-i A‘cāmdandır. Yārān-ı ‘Acem hāşıl olmadı dēyecek zamānda *be-hem ne-resīde* dērler. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Bedān umīd ki imşeb lebem resed be-lebeş

Kebāb u nuql u mey āvordem u be-hem ne-resīd [Hilālī-i Çagatayī -D.]

[= Dudaklarımın dudağına erişmesi ümidiyle kebab, yiyecek ve şarap getirdim. Ama ümidim hasıl olmadı.]

Pāy-renc bord (20b¹⁵) Bu edā-yı mergūb beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne bizden öturi elem çekdi ve bizim hātırımız için zahmet çeküp çalışdı dēyecek yerde nükte-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes ez berāy-i mā renc bord* dēyü kināye ederler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Be-fermūd şeh tā raqībān genc

Keşend ez pey-i mīhmān pāy-renc [Nizāmī-i Gencevī Şn. 307]

[= Şah “Düşmanlar, misafirlerin ardından ayak kirası için hazineler taşısınlar!” diye buyurdu.]

~[N: 13a^{dr}] **Beyt** Şīr der bīşe be-dendān ber kened nāhūn zi-dest

Tā be-pā-renc-i segān-i kārvinī mī-dehed³¹⁷ [Cemāleddīn-i İşfahānī D., K./22, s. 111]

[= (Arslan b. Tuğrul zamanında adalet öyle bir seviyedeydi ki) Aslan ormanda dişleriyle kendi pençelerini söküp kervanın bekçi köpeklerine ayak hakkı için verirdi (yani onlara saldırmazdı).]

Pā-renc, ayak deri dēdikleri ‘aṭiyye.

³¹⁶ S. Nüşasında ilk mısranın sonunda “hecr” kelimesi vardır ve vezni bozmaktadır. Ayrıca diğer nüshalarda bulunmadığından metinden çıkarılmıştır.

³¹⁷ [pās-bān-i] D.

Be-menzil resed her ki cüyed delil (20b^{dr}) İşbu mısrâ‘ emsâl-i A‘câmdandır ve şol maḥalde kināye olunur ki sebebsüz bu ‘ālemde iş görölmez ve kılavuzsuz yola gidilmez dēyecek yērde nükte-dānān-ı ‘Acem *be-menzil resed her ki cüyed delil* mısrâ‘-ı meşelini ḍarb ederler. Nitekim şā‘irūñ bu kıt‘asından meşel-i mezkūr zībā fehm olunur:

Ƙıṭ‘a-i li Be-goft u şenīd ḥodā vu rasūl

Kes reh ne-bord est bī-ḳāl u ḳīl

Çe ḥoş goft ān merd-i dānā-yi ḥāl

Be-menzil resed her ki cüyed delil [Ḥüsāmī]

[= Allah peygamberle konuşup söyleşti; “Kimse danışmadan yol almamıştır”. O hal ehli bilgin kişi ne güzel söylemiş: “Kılavuz arayan/rehberi olan herkes hedefine erişir.”]

Beled (20b^{dr}) Emsâl-i A‘câmdandır ve kılağuz ma‘nāsınadır. Nitekim nā-beledān pulsuz dērler. Şifāyīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret-i laṭīfūñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Īn nā-beledān-i kūr-i dāneş

Porsend zi-men nişān-i ma‘nī³¹⁸ [Şifāyī-i İşfahānī D., Trk. 4/XIV/4, s. 207]

[= Bu ilimden anlamaz çulsuzlar benden mana işaretini soruyorlar.]

Ve işbu beytden daḥı zībā fehm olunur:

Beyt Zi-bes nīkū beled geştem der ĩn rāh

Ne-kerded pīr-i dem tā ḥaşr gom-rāh [?]

[= Bu yolda iyi bir rehberle oldukça fazla gidip geldim. Zamanın ermiş i haşre kadar yoldan çıkarmadı.]

~ [N: 18b^{dr}] **[Beyt]** Ƙāfile-i berg-i gul be-āteş-i sūzān

Bā beled-i şovḳ-i to reved be-selāmet [Ḥakīm Ruknā ?]

[= Gül yaprağı kafilesi ateşli bir şekilde aşkının kılavuzuyla selamete varır.]

~ [N: 18b^{dr}] **[Beyt]** Ḥāhem eger zi-gūşe-i ‘uzlet birūn revem

Gom mī-konem zi-nā-beledī rāh-i ḥāne rā [?]

[= Eğer uzlet köşesinden çıkmak istersem parasızlıktan evin yolunu kaybederim.]

Penc nevbet zeden (20b^{dr}) İştılâh-ı zürefâ-yı ‘Acemde meşhûr-ı âfâk olup şöhret-i şâyi’ası bütün dünyâya şâmil olup söylenmege dërler. Nitekim Mevlânâ Hâkânînüñ bu beytinden ol meşelüñ vuķû’ı zâhirdür:

Beyt Zi-‘adl-i şâh ki zed penc nevbe der âfâk

Çihâr tab‘-ı muhâlif şodend coft vifâk [Hâkânî D. K. 67/1, s. 239]

[= Şahın adaletiyle şöhreti âleme yayıldı. Dört farklı mizacın ikisi uyumluydu.]

Penbe nehâden (20b^{dr}) Emşâl-i meşhûre-i A‘câmdandır. Bir şey’i mahv u ber-ţaraf eylemege zürefâ-yı ‘Acem *penbe nehâden* dërler. Nitekim Mevlânâ Hâkânînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Sâye râ penbe ber-neh Ahmed-vâr

Tâ şevded ebr sâye-bân hâlvet [Hâkânî D. G./6, s. 707]

[= Gölgeni Hz. Ahmed gibi bertaraf et ki sadece bulut gölgelik olsun.]

Be-yek nîm nehâd (21a⁴) Emşâldendür ve bir yaña ķodı ya‘nî ber-ţaraf êtdi ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Şâhînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Her çend do nîm-est zi-hecrân dil-i Şâhî

Bâz ây ki mâ comle be-yek nîm nehâdîm³¹⁹ [Şâhî-i Sebzvârî D. G. 132/5, s. 70]

[= Her ne kadar Şahî’nin gönlü, ayrılığınla parçalanacak olsa da yine gel! Çünkü biz bütün bu benlikten sıyrılıp bertaraf olacağız.]

Peymāneeş por şod (21a⁷) Bu meşel beyne’l-A‘cām meşhûrdur. ‘Ömri nihāyete erişdi demek ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Kâtibînüñ işbu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Bâz ân mest be-rîndân ser-i peymân dâred

Sâķiyâ çîst meger por şode peymāne-i mā?³²⁰ [Kâtibî D. G. 35/6, s. 32]

[= Yine o sarhoş, rintlere olan sözünden dönmedi. Ey saki! Nedir bu, yoksa ömrümüz nihayete mi erdi?]

~ [N: 34b^{dr}] Naşîbi ķalmadı ve tuz etmegi ķalmadı dēyecek yerde isti‘māl olunur.

319

hecrân: hicret D.

320

rîndân: mestân D.; Sâķiyâ çîst meger por şode peymāne-i mā: Hîdmet-i rîndân konem tâ por şevded peymāne’em ŞA: 34b^{dr}.

Pey gom kerde (21a¹⁰) Edā-yı meşhūrdur. Beyne'l-A'cām iz azıtmaq ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Hāḳānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Nīm-şeb pey gom-konan der kūy-i cānān āmedem

Hem-çu cān bī-sāye vu çun sāye bī-cān āmedem [Hāḳānī D. G./1, s. 827]

[= Gece yarısı izimi kaybettirerek sevgilinin mahallesine can gibi gölgesiz, gölge gibi cansız (kimseye hissettirmeden) geldim.]

Pey bāz nehād (21a¹³) Bu edā daḥı yārān-ı 'Acem ʔatında gērü çekildi dēmek maḥallinde müsta'meldür. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Ver ez morād-i to pey bāz mī-nehed gerdūn

Be iztirār çu gerdūn-i bār-keş-i dūn bād³²¹ [Enverī D. K./1870, s. 75]

[= Eger felek, beklentilerini yerine getirmekten vazgeçerse alçaklık yükünü çeken felek gibi çaresiz kalırsın.]

Beyāzī (21a¹⁶) Emsāl-i A'cāmdandır ve beyne'ş-şu'arā münteḥib olınan eş'āra dērer. Lākin dīvānī bu meşelūñ ḥilāfıdır. Nitekim 'Örfi-i Şīrāzīnūñ bu beytinden bu edālaruñ vukū'ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Zemāne ḥ'ānd u felek ber-beyāz-i dīde nevişt

Ki īn kaşīde beyāzī boved ne dīvānī ['Örfi-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 82/62, s. 384]

[= Zamane okudu ve felek göz akına yazdı: "Bu kaside bir seçmecedir, gelişigüzel değil.]

Berişte (21b^{dr}) Bu 'ibārāt beyne'l-A'cām biryān olmuş ma'nāsınadır. Nitekim Mevlānā 'Örfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Şevēd berişte çu māhī miyān-i rūḡan-i germ

Çu 'aks-i māh-i nev ofted der'īn hevā be-miyān ['Örfi-i Şīrāzī -D.]

[= Balığın kızgın yağın içinde kızarması gibi semanın ortasına da hilalin aksi düşer.]

Bābu'l-bāi'l-meksüre

Bi-deh (21b⁴) Egerçi emrdür vèr ma'nāsına[*dur*]. Ammā zürefā-yı 'Acem miyānında *be-zen* ma'nāsına daḥı müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Kemāl İsmā'īlūñ bu Rubā'īsinden *bi-deh* lafzı ur ma'nāsına geldüğü katı zāhirdür:

Rubā'ī Çun dīd ki kerd ğamze çire-destī

Ber kaşd-i dilem kemān ebrüyeş zih

Ez peste hemī kerd işāret ki me-zen

Ez küşe-i bādām hemī güyed dih ³²² [Kemāl İsmā'īl D. R. 477, s. 892]

[= Korkusuzca gönlümü incitmek kastıyla yan bakıp kaşını çattığını görüldü. Fıstık gibi (küçük) dudağıyla “Vurma!” derken badem gibi gözünün ucuyla “Vur!” diyor.]

~ [ŞA: 35a^{dr}] *Çir-dest*: Oñla her işe şokula ve başara. Aşlında pür-dil ve şeci' ma'nāsınadır.

Bi-ressed (21b⁸) Emsāl-i A'cāmdandır. Zebān-ı Türkīde bu lafz yētişe demekdür. Ammā zürefā-yı 'Acem Allah vère dēyecek yèrde *be-ressed* dēyü kināye ederler. Nitekim Tūsīnūñ bu beytinden ol edā fehmi olunur:

Beyt Goftem ez ğamze ḥadengī be-gedāyān be-resān

Çeşm ber-hem zed u goftā be-ressed dervīşān [Tūsī ?]

[= “Göz ucundan bir ok kullarına yetiştir (göz ucuyla şöyle bir bak)!” dedim. Gözlerini kapattı ve dedi ki: “Allah versin Dervişler!”]

Pīşānī kerd (21b¹²) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām şol zamānda çarb olunur ki bir kimesne güstāḥlıq yüzinden edepsizlik étse idi, zürefā-yı 'Acem *fulān kes pīşānī kerd* dēyü kināye ederler. Nitekim Evḥadü'd-dīn-i İşfahānīnūñ bu Rubā'īsinden ol meşel katı zāhirdür:

Rubā'ī Der bāğ şodī serv ser-efşānī kerd

Sonbol zi-nesīm-i to perīşānī kerd

Gul rüy-i to rā be-dīd çun secde ne-kerd

Merdom heme goftend pīşānī kerd [Evḥadī D., R. 68, s. 441]

[= Sen çimenliğe gidince selvi mağrurluk etti; sümbül hafif esintinle perişan oldu. Gül de yanağını görüp secde etmediği için bütün herkes “edepsizlik etti” dediler.]

³²² çire destī: ḥīre-steh D.; ebrüyeş: ebrü ber zeh D.; ez: v'ez D.; güyed: goft ki D.

Pîş destî kerd (22a¹) Emsâldendür ve tîz tutdı dēyecek maħalde müsta‘meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı be-ġāyet zāhirdür:

Beyt K̄atl-i men h̄āhed zi-yek-sū ġam zi-dīger sū ecel

Pîş destî kon ki ne’bved dest-i pîşīn rā bedel³²³ [Cāmī D., C. 1., G. 550, s. 545]

[= Bir taraftan dert, diġer taraftan da ecel beni öldürmek istiyor. İş işten geçmeden acele et!]

~[N: 20b^{dr}] **Beyt** Pîş destî kon u dīvān-i ħod emrüz be-pors

Çe zarūr-est be-ferdā fikenī dīvān rā [Şā‘ib-i Tebrīzī D. C. 1., G. 544/3, s. 267]

[= Acele et ve mahkemeyi bugün topla! Mahkemeyi yarınlar atmanın ne gereġi var?]

Pîşā dest (22a⁴) Emsâldendür. Beyne’l-A‘cām naķd ma‘nāsına isti‘māl ederler ki *pesā destūñ ħilāfidur*. Nitekim Mevlānā Lebībī bu edālaruñ vuķū‘ını işbu beytinde irād eylemişdür:

Beyt Sited u dād coz be pîşā dest

Dāverī bāşed u pesā destī [Lebībī ?]

[= Nakitsiz alışverişle ya niza olur ya da veresiye.]

Pîş ħord (22a⁷) Ekinciler iştilāhında ġulleyi seleme vērmesidür ve tāze ekini daħı nā-resīde iken bişürüp yēmege dērler ve beyne’l-A‘cām sevdā-yı ħam ve ārzūhā-yı nā-fercām ile bir kār-ı düşvārā meşġul olan kimesnenūñ ħareketin gördükde *īn kār pîş ħord est* dēyü kināye ederler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşel be-ġāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Cān be-dādem dūş be-her būseī yādem ne-şod

Moflisī āred be-dihķān-i ħarīşī pîş ħord [Ĥūsāmī]

[= Dün gece (sevgilinin) her bir öpücüġüne can verdiġimi unuttum. (Bilinmeli ki) olmamış ekini satmak tamahkar rençberi iflas ettirir.]

Bī-teh (22a¹³) Emsâldendür ve miyān-ı zūrefā-yı A‘cāmda şabırsız ve ħavşalasuz ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Muĥteşemūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

³²³ yek-sū: ġīsū S.

Beyt Çāh-i zenaḥ-dāneş be-bīn ey dīde vu kārī me-kon
K'ender teh-i düzeḥ futed cān-i men-i bī-teh dige³²⁴ [Muḥteşem-i Kāşānī
D. *Risāle-i Celāliye*, G./3, s. 31]

[= Ey göz! Çene çukuruna bak ve kıskançlığı bırak! Tahammülsüz canım artık cehennem dibine düştü, sonsuza dek (oradadır).]

Bīd-berg (22a¹⁷) Bahādırān-ı A'cām miyānında nīze ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Şeyḥ Nizāmīnūñ bu beytinde ol meşel fehm olunur:

Beyt Der-āmed zi-boḥrān-ser bīd-berg
Goşāde ber-ū revzen-i der' u terg [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 211]

[= Sersemlikten kurtulunca mızrak onun zırh ve miğferine pencere açmış.]

Bī-ser u pā (22a^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandır. Aḥvālī bir vaz'-ı mu'ayyen üzere olmayan şahşā dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḫū'ı zāhirdür:

Beyt-i lī Ḥod-furūşān zi-ezel kām-revāyī dārend
'Āşīk-i dil-şodegān bī-ser u pāyī dārend [Ḥüsāmī]

[= Fahişeler ezelden beridir tatminiyet üzere yaşarlar. Ancak gönlünü kaptırmış âşıklar, daima kararsızdır.]

Bī-rüstāyī 'iyd (22b²) Emsāl-i A'cāmdandır ve beynlerinde kedersüz şafā ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Raḳīb ey kāş ez nā-geh çu māh-i rūze mī-şod gom
Ki tā bī-rüstāyī 'iyd mī-kerdem be-dil-cūyān³²⁵ [Kemāl-i Ḥocendī D. G.
880/5, s. 307]

[= Rakip, keşke Ramazan ayı gibi bir anda kaybolsa da dostlarla kedersiz bir safa sürsem.]

Pīşānī-dār (22b⁶) Beyne'l-A'cām edā-yı meşhūrdur. Berk yüzlü edebsüz ma'nāsına kināye olunur. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

---

³²⁴ düzeḥ: ān çe D.; dige: dige D.
³²⁵ tā: men D.

Beyt Ebrū-yi to ān siyāh pīṣānī-dār

Peyveste be-kaşd-i men miyān beste būd³²⁶ [Selmān-ı Sāvecī D., R., s. 598]

[= O kapkara ve çatık kaşların beni öldürmek kastıyla hep hazır.]

Saht-pīṣānī dağı bu ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Evḫadü'd-dīnuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Cigerem ḫūn şod ez perīṣānī

Āh ez īn cān saht-pīṣānī [Evḫadī D., CC./10256, s. 485]

[= Perişanlıktan cigerime kan oturdu. Bu yüzüzden canını sakın!]

Yalıñuz *pīṣānī*³²⁷ dağı ol ma'nāya gelür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ğamze-i çeşm-i to şūhend velī āmede'end

Ebruvān-i to be-pīṣānī ez īṣān ber-ser [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Senin gözlerinin süzgün bakışları küstahtır. Ancak kaşların onlardan daha küstah/pervasızdır.]

~[N: 20a^{dr}] **Pīṣānī**: Ez *Esrār-nāme*-i Şeyḫ 'Aṭṭār ḫuddise sırruhu der tevḫīd:

Beyt Yekī evvel ki pīṣānī ne-dāred

Yekī āḫer ki pāyānī ne-dāred [Ferīdüddīn 'Aṭṭār *Esrār-nāme*/10, s. 1]

[= Birinin başta(n beri) edebi/ahlakı yoktur. Birinin de nihayette haddi hududu yoktur.]

Pīṣ oftād (22b¹⁴) Ser-guzeşt ma'nāsına müsta'mel bir meşel-i bī-bedeldür. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Her sā'at ez moĵgān-i ḫod ḫūn-i dilem pīṣ ūfted

Z'īn zār mānde baht-i bed īn-est pīṣ oftād-i men [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī D. G. 1389/3, s. 461]

[= Her saat ciğer kanımın kirpiklerimden damlaması benim alınyazımdır. İşte bu perişanlık ve talihsizlik benim alınyazımdır.]

326

men: ser D.

327

pīṣānī: pīṣānī-dār S.

Piş-i ĥod ber-pā (22b¹⁷) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām ĥod-bīn ve edebsüz ma'nāsına isti'māl olunur bir mezmüm fi'ldür. Nitekim Mevlānā Vaḥṣī kendü zamānında olan şu'arā ḥaḳḳında dedügi işbu beytden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ser-ā-ser doz-d-i nā-řā'ir tamāmī piş-i ĥod ber-pā
Ber-ā-ber mūnis-i ḥāṭir pes-i ser dořmen-i cānī [Vaḥṣī-i Bāfḳī D. K. 40/33, s. 255]

[= Bařtan bařa hepsi řairlikten habersiz, edepsiz birer hırsızdır. Beraberken can dostu, arkadan ise can dūřmanı olurlar.]

Bih ez řāvus bāřed per-i řāvus (22b^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel řol maḥal[de] müsta'meldür bir merd-i nīkūñ bir ĥisb-i zāhir-perīřān-ı řüret-i ḥālī olup lākin be-her ḥāl anuñ āřār-ı fażīlet ve kemāl-i ḥoř-nümā ve bī-behā olsa yāḥud bir fāřıḳ-ı bed-ḥālūñ bir veled-i řālīḥ-i nīk-ḥiřālī görölse zürefā-yı 'Acem *bih ez řāvūs bāřed perr-i řāvūs* mıřrā'ını đarbü'l-meşel éderler. Nitekim řa'irūñ işbu ebyātından ol meşelūñ vukū'ı zāhirdür:

Beyt-i lī Çu şod Ḥusrev pes ez merg-i Siyāvuř
Niřān-i serverī mī-kerd ez ū cūř [Ḥüsāmī]

[= Ḥusrev, Siyaveş'in ölüminden sonra ondan kalan padişahlık nişanına erişti.]

Ez ān mānd īn meşel ez Pūr Kāvus

Bih ez řāvūs bāřed per-i řāvus [Ḥüsāmī]

[= İbn Kavus'tan geriye bu meşel kaldı: "Kanadı, tavus kuşundan daha güzeldir.")]

Piř-res (23a⁴) Emsāl-i yārān-ı A'cāmdandur yeñi yėtiřmiř řurfanda ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Hātıfñūñ bu beytinden irād olunmuşdur:

Beyt Be-menzil resīd ez heme pişter
Boved 'izzet-i piş-res bīřter [Hātıfī Tn., s. 8]

[= Hepsinden önce hedefe vardı. İlk erişenin kıymeti (hep) daha fazladır.]

Piř-kār (23a⁷) Emsāl-i A'cāmdandur. Ḥıdmet-kār ma'nāsına isti'māl olunur. Velākin piř-kār ġulāmdan e'ammdur. Nitekim Rūdekīñūñ bu beytinden be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Ne māh-i siyāmī ne māh-i felek
Kī inet ġulām-est u ān piř-kār [Rūdekī D1. Kt./258, s. 88]

[= Ne mah-ı Nahşeb gibi sun'î, ne de felekteki ay gibi gerçektir. Bu kölen, o da hizmetkârındır.]

Bî-zarf (23a¹⁰) İşbu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām meşhūr edādur. Havşalasuz ve şabırsuz kimesne hakkında darb olunur. Nitekim işbu beytten zâhirdür:

Beyt Mey zi-raṭl-i 'eşğ ḥorden kār-i her bî-zarf nîst
Vaḥşiyî bâyed ki ber-leb gîred in peymâne rā [Vaḥşî-i Bâfkî D. G. 19/5,
s. 42]

[= Ey Vaḥşi! Bu kadehi dudağına almadan aşk kadehinden şarap içmek her anlayışsızın kârı değildir.]

Bîgâne rû (23a¹³) Emsâldendür ve âşinâ-rû muḳâbili bir edâ-yı laṭîfdür. Beyne'l-A'cām ḥor u ḥakîr ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Ḥakîm Ruknānuḥ bu beytinden ol edâ fehm olunur:

Beyt Bîgâne-rû şodîm be-her âşinâ vü yâr
Bâşed meger be-rûy-i to çeşm-âşinâ konem [Ḥakîm Ruknâ ?]

[= Senin için gözünde kıymet kazanmak için bütün tanıdık ve sevdiğilerimin gözünde kıymetimi kaybettim/değersizleştirdim (yani seninle olmak için herkesten uzaklaştım).]

~[N: 20b^{dr}] Bîgâne rû: Vaḥşî ma'nāsına olduğu zâhirdür. Âşinâ-rû kanı ısıcaḳ maḥabbetli mûnis ma'nāsına[dur]. *Li-muḥarririhî*.

~[N: 25a^{dr}] Çeşm-âşinâ: Göze görünmek. ... Ya'nî mûnis olam. *Li-muḥarririhî*.

Pîl-efken (23a¹⁶) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām mât olmaḳ ve bî-tâḳat olmaḳdan 'ibâretdür. Nitekim şâ'irüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt-i lî Ki rāned esb-i kām-i sost meydān
Çu pîl-efken şevad pûlād-sencān [Ḥüsāmî]

[= Öyle ki zayıf ve güçsüz murat atını meydana sürünce cengaverler mat olur.]

Bîşter ez rûzî-i ḥod kes ne-ḥord (23a^{dr}) İşbu mısrâ' emsâl-i A'cāmdan meşel-i meşhûrdur ve şol zamānda darb olunur ki bir kimesne zayḳ-ı ma'îşetden ve kemāl-i fakrından bir dostına şikāyet eylese ol kimesne daḥı Allāh Te'ālānuñ vërdüğüne şükreyle, zîrâ kişiye kısmet-i nafaḳadan ziyāde sa'y ile rızḳ vërilmez, dëyecek maḥalde nükte-şināsān-ı 'Acem *bîşter ez rûzî-i ḥod kes ne-ḥord* meşelini irād ederler. Nitekim işbu beytten ol meşelüñ vukû'ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt Z'ın na'm-i maṭbah-i şad tūşe bord

Bīşter ez ruzī-i ḥod kes ne-ḥord [?]

[= Bu mutfağın nimetlerinden yüzlercesini götürsen de kimse rızkıdan fazlasını yiyemez.]

Bī-gāne-ḥū-st u fulān kes zūd-āşnā-st (23b²) Zıkr olınan edālar emşāl-i A' cāmdandır ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne vaḥşī-ṭabī'at olsa ol maḳūle şahşa *bīgāne-ḥū* dērler. Ve bir kimesne maḥabbetli ḳanı ısıcaḳ olsa idi, ol kimesneye *zūd-āşnā* dērler. Nitekim Velī Deşt-i Beyāzī'nün bu beytinden ol edālar fehm olunur:

Beyt Ez goft ḡayr bā men u ber rağm-i men be-ḡayr

Bīgāne-ḥū çu şādī u zūd-āşnā çu ḡam [Velī Deşt-i Beyāzī ?]

[= Sözde benim için başkasıyla, başkası için de benimle konuşurken mutluluk gibi geç ısınıp, gam gibi sıcak kanlısın. (Mutluluğu elde etmek zorken derde giriftar olmak çok kolaydır.)]

~ [ŞA: 37b^{dr}] *Bī-gāne-ḥū* ya'nī şovuk ḳanlı ki ḳanı şovuḳdur dērler. *Zūd-āşnā* bununı zıddıdır.

Pīr-āmūz est (23b⁸) Bu meşel şol zamānda müsta'meldür ki bir kārūn pīrlıkde daḡı taḡşīlī ḳābil olsa idi zūrefā-yı 'Acem *fulān kār pīr-āmūz est* dēyü ḡarb ederler. Nitekim Mevlānā Tūsī'nün bu beytinden meşel-i mezkūr be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Rindī āmūz Tūsī ez rindān

Gerçi in kār nīst pīr-āmūz [Tūsī ?]

[= Ey Tūsī! Her ne kadar bu iş basit gibi görünse de rintliḡi rintlerden öğren.]

Ve daḡı ḡāh olur ki *pīr-i ān kārem* dērler. Zebān-ı Türkīde *pīr-i ān kārem*ün ma'nāsı ben ol işin ehli ve eriyem, dēyecek yerde zūrefā-yı 'Acem *pīr-i ān kārem* dēyü kināye ederler. Nitekim şā'irūn bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt-i lī Gerçi dādem behr-i sovdā-yi cevān naḳd-i ḡayāt

Pīr-i ān kārem çu ḡam ger mī-şevem bī-iḡtiyār [Hūsāmī]

[= Taze bir güzelin sevdası uğruna ömür sermayemi vermeme rağmen hālâ o işin ehliyim, istemsiz olsa da dert deḡil!]

Bī-şarfe goft ve be-şarfe ḡūy u suḡen-perverde ḡūy (23b¹⁶) Bu mecmū'ı emşāldendür ve şol zamānda ḡarb olunur ki bir kimesne ḡaddinden ziyāde söz söylese

kendüye lāyık söz söylemedi dēyecek yēde yārān-ı ‘Acem *bī-şarfe goft* dērler. Ve sözüñ bil söyle dēyecek maħalde *suħen rā be-şarfe gūy* dēyü kināye ēderler. Ve gāh olur ki evvel fikr eyle andan şoñra dost yüzine söyle dēyecek zamānda *suħen-perverde gūy* dērler. Nitekim mezkūr meşel bu beytten zāhirdür:

Beyt Suħen-dānān suħen-perverde gūyend
Be-rūy-i yek-dīger perverde gūyend [?]

[= Söz ustaları, söyleyecekleri sözü önce düşünüp sonra karşıya söylerler.]

Bī-şarfe meşeli daħı Mevlānā Hātıfınūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ğayūrāne be-goşād leb der cevāb
Zi-goftār-i bī-şarfe-i nā-şavāb [Hātıfı -Tn.]

[= Hatalı ve kendine yakışmayacak sözlere cevap vermek için gayretle konuştu.]

~ [ŞA: 38a^{dr}] Sa‘dī:

Beyt Suħen-dān-i perverde pīr-i kohen
Be-y-endīşed ān-geh be-gūyed suħen³²⁸ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl. Dībāce, s. 12]

[= İyi yetişmiş bir ihtiyar ve söz bilen biri önce düşünür sonra söyler.]

Bī-kađem est ve fulān kes boz kađem est (24a⁹) Bu edālar daħı emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda đarb olunur ki bir kimesne ğāyet ile şūm-kađem olsaydı ol maķūle şaħşa nūkte-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes bī-kađem-est* dērler. Ve gāh olur ki bī-kađem dēyecek yēde *fulān kes boz kađem-est* dērler. Nitekim Evħadū’d-dīnūñ bu beytinden ol ma‘nā be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Ğonīn ma‘şūķ der şehr-est u ān geh dīdeneş momkin
Kesī boz pāy be’nşīned be-ğāyet bī-kağem bāşed³²⁹ [Evħadī D. G. 231/8, s. 162]

[= Şehirde böylesi bir güzel varken ve onu görmek mümkünken biri eğer yerinde otururup kalkmazsa (o kişi oldukça) uğursuz olmalı.]

~ [N: 21a^{dr}] Boz kağem. Feyzī-i Hindī min el-tevhīd:

³²⁸ ān-geh: v’ān-geh ŞA.

³²⁹ ma‘şūķ der şehr-est: ma‘şūķāī der şehr D.; momkin: moşkil D.; boz: k’ez D.

Beyt Boz kademān rehet munḥarif ez kıble-gāh

Gāv-perest-i ḥoten şır-perest-i Ḥitā [Feyzī-i Hindī -D.]

[= Hoten'deki ineğe ve Hitā'daki aslana tapan uğursuzlar senin yüzünü Kābe'den çevirir.]

Bīserāk (24a¹⁵) Lügat-i meşhūrdur. Beyne'l-A'cām beserek deve ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden ol lügatuñ vuḳū'ı be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Hezārān boḥtī ez ū bīserāk

Be-koştī-keşī kūh rā kerde ḥāk

[Beyt] Hezārān dīger boḥtī-i bār-keş

Heme bār-hāşān ḥoreşhā-yi ḥeş³³⁰ [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 167]

[= Ondaki binlerce beserek deve güreşerek dağ(lar)ı un ufak etti. Ayrıca binlerce yük çeken devenin bütün yükü güzel yiyeceklerle doludur.]

Koştī keş güreşçi deve ma'nāsınadır ki diyār-ı 'Acemde beserek deve esridükde pādişāhlar nazarında insān gibi güreşdirürler ve işbu *bīserāk* meselini Mevlānā Mu'izzīnūñ bu beyti daḫı te'yīd eyler:

Beyt Peyveste ez çeşm ū dilem der āb u āteş menzilem

Ber bīserākī maḥmilem der kūh u şahrā gām-zen [Mu'izzī D. K./13869, s. 598]

[= Göz ve gönülden bağıyım, su ve ateş içinde menzirim. Güreşçi bir deve üzerinde yükümlerle birlikte dağ taş gezmekteyim.]

~ [ŞA: 38b^{dr}] *Bīserāk* besere aşl olmak üzeredür. Kāf-ı taşgīr irād olunup beserek dērler.

Üç yaşar deveye 'Arabīde *baḥtī* ta'bīr ederler.

Bī-peder est (24b⁵) Emsāl-i meşhūredendür. Beyne'l-A'cām şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne için veled-i zinādür dēyü kıl u kāl olsa zūrefā-yı 'Acem *fulān kes bī-peder est* dērler ve gāh olur ki fulān kes rūspī-zādedür dēyecek zamānda *fulān şaḥş māder baḥtā-st* dēyü kināye ederler. Nitekim

³³⁰ hezārān baḥtī: hezār noḥostīn İn.; koştī: gerden İn.; hezārān: hezār-i İn. "hoş" kelimesi kafiye uyumu için "heş" olarak okunmuştur.

Mevlānā Firdevsīnūñ bu [beytlerinden]³³¹ kuşende-i İmām ‘Alī olan İbni Mülcem hakkında demişdür. Meşel-i bī-peder zıkr olınan ma‘nāya geldiği be-ğāyet zāhirdür:

[Beyt] Her ān kes ki der dilş boğz-i ‘Alī-st

Ez ū der-cihān zār-ter zār kīst³³² [Firdevsī ŞF1. C. 1, s. 9]

[Beyt] Ne-bāşed coz ez bī-peder doşmeneş

Ki Yezdān be-sūzed be-āteş tenes³³³ [Firdevsī ŞF1. C. 1, s. 8]

[= Cihanda Hz. Ali’ye kini besleyen birinden daha acınası kim var? Soyu bozuktan başkası ona düşmanlık etmez. Bu yüzden Allah onu ateşiyile yakısın!]

Bābu’l-bāi’l-mazmūme

Pūşide-zenaḥ ve **şeyḥ-rū** ve **şeyḥ-nişīn** (24b¹³) Ve edālaruñ cümlesi emşāl-i A‘cāmdandır. Ve şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde şol kimesne hırsızdur dēyecek maḥalde zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes dozd-i pūşide-zenaḥ est* dērler. *Pūşide zenaḥuñ* aşlı oldur ki diyār-ı ‘Acemde kesici t̄ayifesi başkın êtdükleri zamānda çeñelerini bağlarlar ki kimse anları teşhīş êtmesün dēyü. Ammā gāh olur ki yalıñuz pūşide-zenaḥ dēyü hırsız murād êderler. Ve *şeyḥ-rū* şol kimesneye dērler ki nev-devlete vāşıl olup kibr u ğurūr ile şalınsa idī yārān-ı ‘Acem ol maḥūle şaḥşa *şeyḥ-rū* dērler. Nitekim k̄āḍī-i Puten hicvinde vāḳı‘ olan işbu Rubā‘īde zıkr olınan edālaruñ vuḳū‘ı be-ğāyet zāhirdür:

Rubā‘ī K̄āḍī-i Boten ki dozdī-st pūşide-zenaḥ

V’ez mekr u ḥiyel geşte ber-i minber-i şeyḥ

İn germī u serdī ki der’ū mī-bīnī

Yek nīme z’āteş-est u yek nīme zi-yaḥ [?]

[= Çenesi peçeli bir hırsız olan Putin kadısı hile ve düzeniyle şeyhlik makamına geçmiştir. Onda gördüğün bu yakınlık ve uzaklığın yarısı ateş yarısı da buzdandır.]

Būr (25a⁸) Diyār-ı Hindistānda bir şehrūñ adıdır ve ol şehrūñ ḥalkı ser-cümle kâfirlerdür. Yārān-ı suḥen-dān-ı ‘Acem gāh olur ki *kāfir-i şedīd u bī-rahm*

³³¹ “Mesnevî” nazım şeklinde iki beyit olmasına rağmen “kıt’asından” yazılmıştır. Bu yüzden “[beytlerinden]” şeklinde yazılmıştır. Ayrıca manzumenin başındaki “kıt’a” ibaresi de [beyt] şeklinde değiştirilmiştir.

³³² der-cihān zār-ter: zār-ter der-cihān ŞF.;

³³³ be-sūzed be-āteş: be-āteş be-sūzed ŞF.

demek lâzım gelse idi bir yâ-yı nisbiyye getirüp *kâfir-i bürî* dèrler ve dahı *bür* elvândan levn-i ‘aselî demekdür Semerkândiler lisânında. Nitekim bu beytden ki kalpağ-i ‘aselî-i maḥbûb vaşfinda dènmişdür. Mezkûr edâlaruñ vuḳû‘ı be-gâyet zâhirdür:

Beyt ‘Aḳl u dîn u dil bered ân tâc-i bür ender sereş

Kâfir-i bürî ki mî-güyend tâc-i bür ū-st [?]

[= Başındaki sarı kalpağı ile akıl, din, gönül -ne varsa- çalar. (İnsanların) acımasız ve azgın kâfir dedikleri (işte onun bu) sarı renkli kalpağıdır.]

Bot-i Behâr (25a¹⁵) Emşâl-i A‘câmdandır ve meşhûr olan oldur ki Mânî dedikleri nakḳâşuñ diyâr-ı Çînde tertîb eylediği ḥâne-i pür-nakḳa dèrler. Nitekim Mevlânâ [Ezraḳî-i Hirevî yahut Muḥtârî-i Ğaznevî]nün bu beytinden ol meşel be-gâyet fehm olunur:

Beyt Tâ govher ez forûğ şeref gîred u ḥaṭer

Tâ ‘âlem ez behâr şevved çun Bot-i Behâr³³⁴ [Ezraḳî-i Hirevî D., K./1041, s. 41] [Muḥtârî-i Ğaznevî D. K., s. 57]

[= Mücevher, aydınlık ve parlaklığıyla şeref bulur, yücelir. Öyle ki âlem baharla sanki Mânî’nin Nigaristan’ı olur.]

Poşt-germî mî-koned u fulân kes be-mâ ser gerânî mî-koned (25b²) Bu edâlar beyne’l-A‘câm emşâl-i meşhûredendür ve şol zamânda müsta‘meldür ki bir kimesne bir kimesneye istinâd eyleyüp ve ol kimesneyi kendüye mu‘în edinüp ba‘zı kimesneye zûlm ü ta‘addî eylese yârân-ı ‘Acem *fulân zâlim be-fulân kes poşt-germî mî-koned* dèyü çarb ederler. Ve gâh olur ki bir nâdânuñ aḳçası ziyâde olmak sebebiyle râst geldiği âdeme tekebbür yüzünden çelebîlük şatsa idi ol maḳûle şaḥşa meḳâdir şinâsân-ı ‘Acem *fulân kes be-mâ ser gerânî mî-koned* dèrler. Nitekim Mevlânâ Vaḥşînün işbu [beytlerinden]³³⁵ ki ḥasîsân-ı zâhir-ârâ-yı rûzgâr hicvinde dèmişdür zîkr olınan emşâl be-gâyet fehm olunur:

³³⁴ çun bot-i behâr: tibet u tatâr Ezraḳî-i Hirevî D.

Bu beyt için TE’de “Mevlana Mecrûñ” şeklinde geçse de şiir Ezraḳî-i Hirevî ile Muḥtârî-i Ğaznevî’nin divanlarında bulunan kasidenin bir beytdir. Bu sebeple “[Ezraḳî-i Hirevî yahut Muḥtârî-i Ğaznevî]nün” ifadesi ile deġiştirilmiştir.

³³⁵ “Kaside” nazım şeklinde iki beyit olmasına rağmen “kıt‘asından” yazılmıştır. Bu yüzden “[beytlerinden]” şeklinde yazılmıştır. Ayrıca manzumenin başındaki “kıt‘a” ibaresi de [beyt] şeklinde deġiştirilmiştir.

Beyt Şehā dād ez īn nā-kesān-i zemāne

Figān z'īn ḥasīsān-i āḥer-zemānī [Vaḥşī-i Bāfkī D. K. 39/50, s. 253]

[Beyt] Be-şūf u saķirlāt-işān *poşt-germī*

Be-merdom zi-destār-işān ser gerānī³³⁶ [Vaḥşī-i Bāfkī D., K. 39/51, s. 253]

[= Ey Padişah! Deri ve ipek libaslarla birilerine yanaşıp insanlara elbiseleri ile üstünlük taslayan ahir zamanın o alçaklarından bizleri koru!]

Poşt dād (25b¹³) Emsāldendür. Firār eyledi dēyecek maḥalde yārān-ı ‘Acem *poşt dād* dērler. Nitekim Şeyḥ Sa‘dīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Me-deh tā tevānī der īn ceng poşt

Ki zinde-st Sa‘dī zi-‘eşkeş bo-koşt [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 3. Bāb, s. 388]

[= (Madem ki aşk) savaşında (savaşmaya) kudretin var, bu savaştan kaçma! Aşkından ölse de Sa‘dī diridir/şehittir.]

Poşt nemūd meşeli daḥı bu gūne müsta‘meldür:

Velehu Suvārī ki be’nmūd der ceng poşt

Ne ḥod rā ki nām-āve[r]ān rā bo-koşt³³⁷ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 352]

[= Bir asker eger savaş (meydanından) kaçarsa (sadece kendinin değil) en şanlı savaşçı (dostlarının bile) ölümüne (sebepl olur.)]

Bocul (25b¹⁷) Edā-yı meşhūrdur. Bā-yı ‘Arabī ve cīm-i ‘Arabī ile aşık dēdükleri kemūkdür. Lüġat-i müşkileden olduġı-y-çün taḥrīr olındı. Nitekim işbu beytten ol edānuñ beyne’l-A‘cām isti‘mālī zāhirdür:

Beyt Ḳumār-bāz bot-i men be-bīn çe sān şodeem

Çu şeş bocul zi-ġamet moşt-i ustuh‘ān şodeem [?]

[= Ey benim kumar oynayan put gibi güzel sevdiğim! Bak nasıl olmuşum? Derdinden altı [köşeli] aşık kemiğinin yumrusu gibi olmuşum.]

336

īn -D.

337

be-numūd der ceng poşt: der ceng be-numūd poşt Bs.,.

~ [N: 21a^{dr}] **Beyt** Do boculend fi'l-meşel 'amelî

Melik u h̄'āher-i 'azīz-i melik [?]

[**Beyt**] K'ez berāy-i muḳāmirān-i fesād

Ān-heme pok nişīned īn-heme çik [?]

[= Melik ve onun kız kardeşi iki aşık kemiği gibidir. Alçak kumarbazlara göre kız kardeşi (aşık kemiği gibi) yumru ve padişah (ise dik duran aşık kemiği gibi) oturuyor.]

~ [MU: 31a^{dr} / ŞA: 40b^{dr}] H̄arf-i nidā maḫzūfdur. Taḫdīr-i kelām *ey ḳumār-bāz-ı büt-i men*. Altı aşık ile oynarlar bir nev' ḳumār oyunu vardır. Aña işāret murād eder.

Por āmed ḳafīz³³⁸ (26a³) Emsāldendür ve şol zamānda isti'māl olunur ki bir kimesne mübtelā-yı miḫnet iken nā-gāh şafāya érse ol maḫalde nūkte-şināsān-ı 'Acem *por āmed ḳafīz* edāsını kināye ederler. Nitekim Mevlānā Firdevsīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū'ı be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Ki kārī-st īn h̄'ār u duşvār nīz?

Ki ber toḫm-i Sāsān por āmed ḳafīz³³⁹ [Firdevsī ŞF. C. 6, s. 189]

[=... Bu zor ve aşağılık bir iştir. Çünkü Sāsānīlerin soyu *talihe erişti*.]

Por-bār (26a⁸) Meşel-i meşhūrdur ve zen-i ḫāmīle ma'nāsına müsta'meldür beyne'l-A'cām. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden ol edā be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Zen[ī] por-bār bāşed merd por-h̄'ār

K'ez ū şad nā-ḫoşī zāyed be-yek bār [Hilālī-i Çāḡatayī -D.]

[= Bir kadın hamile, bir erkek de iştahlı olursa onlardan bir anda yüzlerce çirkinlik doğar.]

Por kā[r] (26a¹¹) Emsāldendür. Zūrefā-yı 'Acem bir kimesne şan'atında māhir olsa ol kimesneye *por-kār* dērler. Nitekim işbu beytden ol meşelūñ vuḳū'ı fehm olunur:

Beyt Ṭabīb-i Muḫteşem der 'eşḳ por-kārī-st k'ez ḳodret

Be-elmās-i cefā hūş mī-koned dāḡ-i nemek-sūdeş³⁴⁰ [Muḫteşem-i Kāşānī

D. G./7, s. 421]

³³⁸ Maddedeki şahit beyit açıklama ile uyumsuzdur. Bu konuda ayrıntı için incelemedeki *Tuḫfetü'l-Emsāl'in Klasik Türk Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı* başlığı altındaki "Por āmed ḳafīz" maddesine bakınız. Burada metindeki bağlam düşünülünce "tükendi/sona erdi" manası daha münasiptir.

³³⁹ Sāsān: sāmān S.; āmed: āyed ŞF.

[= Muhteşem'in doktoru aşk hususunda öyle mahirdir ki cefa elmasıyla tuz dökülmüş dağlı yaralarımı iyileştirir.]

Şan'at-ı şivede mâhir olan maḥbūblara zürefâ-yı A'câm *ḥübân-i por-kâr* dërler. Nitekim Vaḥşînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Botân-i kâr-dân ḥübân-i por-kâr

Der âğâz-i vefâ yârend u hoş yâr [Vaḥşî-i Bâfkî D. FŞ., s. 477]

[= Put misali iş bilir güzeller ve işvede mahir sevgililer vefa yolunun başında gayet samimi ve uyanık olurlar.]

Ġamze-i *por-kâr* daḥı bu ma'nâyâ müsta'meldür. Nitekim Muhteşemüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Sâger-zede mî[-y-]âyî vü keyfiyyet-i mestî

Ez ġamze-i şayd-efken u por-kâr-i to peydâ [Muhteşem-i Kâşânî -D.]

[= Şaraptan sarhoş olarak gelirsin ve avcı gibi yanbakışınla iş bilirlüğün mest hâlden besbelli.]

Borden (26b²) Emsâl-i A'câmdandır ve zürefâ-yı 'Acem beyninde aldatmak ma'nâsına müsta'meldür. Nitekim Lisânîñ bu beytinden ol'ibâret fehm olunur:

Beyt Sepehr-i mekremetâ çend behr-i borden-i men

Hezâr mohre be-ḥâs-i ġam efkened eyyâm [Lisânî ?]

[= Ey azametli felek! Zamane keder zarıyla bizi aldatmak için binlerce zar/pul attı.]

Por kerde pey (26b⁵) Bu meşel-i mu'teber emsâldendür. Yârân-ı 'Acem aşmış ve yürütmüş kimesneye *por kerde pey* dërler. Nitekim Mevlânâ Zuhûrîñ bu beytinden be-ġâyet zâhirdür:

Beyt Biyâ ey nevâ-sâz-i por kerde pey

Zi-ḥîşem tehî sâz u berdâr ney [Zuhûrî *Sn.*, vr. 6^b]

[= Ey kendini aşmış tecrübeli mutrib, gel! Neyi eline al ve beni kendimden geçir!]

Birün-şo[v] kerdin (26b⁸) Emsâldendür ve zürefâ-yı A'câm açmazdan olan kâra *birün-şov* dërler. Nitekim Hâzret-i Mollâ Meşnevîsinde irâd'edüp buyurmuşdur:

Meşnevî Ey seg-i t̄ā'in to 'av 'av mī-konī

Ṭa'n-i Ḳor'ān rā *birūn-şov mī-konī* [Mevlānā M. 3. Defter, s. 524]

[= Ey kınayıcı it! Sen sürekli havlıyorsun. Kuran'ı eleştirme açmazında mısın (mesul kalmayacağını mı sanıyorsun)?]

Püstīn-i ū derīd (26b¹¹) Bu edā beyne'l-A'cām fulān kesi fulān kes gaybet u mezemmet êtdi dēyecek maḥalde zürefā-yı 'Acem *fulān kes püstīn-i ū derīd* dērler. Nitekim Şeyḥ Sa'dīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Revā bāşed er püstīnem derend

Ki ṫākat ne-dārem ki mağzem berend [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 7. Bāb, s. 457]

[= Gıybetimi edip (derimi yüzmelerine) razıyım. Sadece karşıma çıkıp kafa beyin bırakmalarına takatim yok.]

Pülād senc (26b¹⁵) Meşel-i meşhürdur. Bahādır u nām-dār ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt-i lī Ki rāned esb-i kām-i sost meydān

Çu pīl-efken şevēd pülād sencān [Ḥüsāmī]

[= Öyle ki zayıf ve güçsüz murat atını meydana sürünce cengaverler mat olur.]

Būs-i ḥoşk (26b^{dr}) Emşāl-i bī-mişāl-i A'cāmdandur ve zürefā-yı 'Acem būsē-i bī-levāzıme-i ḥübānda īrād ēderler ki kemāl-i teḥassür-i 'āşıkda vāḳı' olur:

Beyt Z'ān leb çun āteş-i ter hediye kon yek būs-i ḥoşk

Gerçi ber-her āteşī mohrī zi-'anber sāhtend³⁴¹ [Ḥākānī D., K. 37/37, s. 121]

[= Her ateş üzerinde amberden bir mühür yapılsa da sen taze bir kor gibi olan dudağınla kuru bir buse hediye et!]

Pol-i āteşīn (26b^{dr}) Mecāzāt-ı A'cāmdandur. Ḳanṫara-i 'ışk-ı mecāz[ī] dēyecek maḥalde *pol-i āteşīn* dērler. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ işbu beytinden zāhirdür:

Beyt Baḥr-i bī-pāyān dārem pīş u mī-dānem ki bāz

Der cezīre bāz mānem z'āteşīn-pol ne'gzerem [Ḥākānī D. K. 71/30, s. 254]

³⁴¹ her āteşī: āteşī-i to rā D.

[= Karşımda (mecâzî aşk gibi) uçsuz bucaksız bir deniz var ve biliyorum ki bir adada kalacağımı bilsem de mecâzî/ateşten aşk köprüsünden geçemem.]

Beyt-i mezkûrede vâkı‘ olan baħr-i bî-pâyân ‘ibâretinden murâd ‘ışk-ı mecâzîdür ğaflet olmaya.

Büme (26b^{dr}) Meşel-i ğayr-ı meşhûredendür. Zürefâ-yı ‘Acem at na‘lından sıçrayan kığılıcımâ dërler. Nitekim Şeyh Nizâmînüñ işbu beytinden ki Burâk vaşfinda demişdür fehm olunur:

Beyt Der şeb-i târîk be-ân ittifâk

Berķ şode büme-i pây-i Burâk³⁴² [Nizâmî-i Gencevî ME., s. 16]

[= Mirac gecesinin karanlığında Burak’ın nalından sıçrayan kıvılcım, şimşek olmuştur.]

Bābu’t-tāi’l-meftūħa

Ĥarf-i tā (27a¹) Ġāħ olur ki ta‘accüb ma‘nāsına isti‘māl olunur. Nitekim Mollā Cāmînüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Men pes-i zānū-yi ğam tā yār hem-zānū-yı kīst

Ĥāṭir-i men sūy-i ū tā ḥāṭir-i ū sūy-i kīst [Cāmî D. C. 1, G. 174/1, s. 300]

[= Ben gam köşesinde inzivadayken acaba sevgili kiminle diz dizedir? Benim aklım ondayken acaba onun aklı kimdedir?]

Teberruk (27a⁴) Emsāl-i A‘cāmdandur. Zürefâ-yı [‘Acem] beynlerinde hediye ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim bu beytden ol edā fehm olunur:

Beyt Şehā teberruk-i dā‘ī-i devlet-i muḥliş

Ĥabūl kon be-tafażzul rızā-yi Yezdān rā [?]

[= Ey Pâdişah! Samimi bir dostun talihin için ettiği dua hediyesini Allah rızası için hayırla kabul et.]

Tepeng (27a⁶) Semerķand u Buḥārā iştilāḥındandur ve suḥen-şināsān-ı A‘cām katında müdevver sini ma‘nāsına ta‘bīr éderler. Meşel-i mezkûruñ vuķū‘ı Mevlānā Muḥlişinüñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

342

MU nüshasında “be-ân” şeklinde geçen kelime “bān” olarak kabul edilip şöyle bir izah yer almaktadır: [MU: 30b^{dr}] Bān be-zebān-i Pehlevî esb bâşed. be-ân: bedān ME.; büme: pūye ME.

Beyt Behr-i şehī ki cirm-i meh engošt-i mu‘cizeş

Şağ kerde hem-çu dāre-i qorşī ki der tepeng [Muḥlişī ?]

[= Bir şah için onun mucizeli parmağı sinideki yuvarlak bir ekmek gibi olan ayın cismini ikiye böldü.]

Terkeş rīht (27a¹⁰) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām mağlūb oldu ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Şeyḥ Sa‘dīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur

Beyt Çu dānī-st k’ez ḥaşm ne’tvān gorīht

Be-nā-kāmī ū nīz ter-keş be-rīht [Sa‘dī-i Şīrāzī -Kl.]

[= Düşmandan kaçamayacağını anlayınca o da ümitsizce mağlubiyeti kabullendi.]

Siper endāht daḥı bu ma‘nāyadur

Tāb-dān (27a¹³) Meşhūr ‘ibāretdür. Beyne’l-A‘cām pencere ma‘nāsınadur. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Tā der āmed āftāb-i dovleteş rüzī zi-der

Tāb-dān rā mānd ber der çeşmhā-yi intizār³⁴³ [Cāmī D. C. 1, K. 13/11, s. 103]

[= Talih güneşi bir gün kapısına doğması beklentisiyle ümitli gözleri pencere gibi kapıda kaldı.]

Ter-zebān (27a¹⁶) Emsāl-i A‘cāmdandur ve ḥāzır cevāb ma‘nāsına irād olunur. Nitekim Mevlānā ‘Örfīnūñ bu beytinden ol edā be-gāyet zībā fehm olunur:

Beyt Çun der-āyed himmet-i maṭlab şikāfet der su’āl

Ter zebānī çun temennā ḥoşk māned der cevāb³⁴⁴ [‘Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 6/23, s. 32]

[= Sen çok dakik ve ince manalar için soru sorduğunda hiçbir hazır cevap sana cevap veremez/hepsi aciz kalır.]

Taḥte-bend (27a^{dr}) Emsāl-i meşhūre-i A‘cāmdandur ki zūrefā-yı ‘Acem ḳatında maḥbūs olmaya taḥte-bend dērler. Nitekim Ḥāfīzūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

³⁴³ āmed: āyed D.; tāb-dān: tābe-dān D; mānd: mānde D.
³⁴⁴ şikāft: şikāfed Kl.

Beyt Çu şod bāg-i rūhāniyān meskenem

Der ĩncā çerā tahte-bend-i tenem. [Hāfız D1. Sn. 2/58, s. 343]

[= Evim ruhaniler (in olduğu bir cennet) bahçesiyken burada niçin ten hapsindeyim?]

Ve bu beytten dağı zāhirdür:

Beyt Der miyān-i қа‘r-i deryā tahte-bendem kerdeī

Bāz mī-gūyī ki dāmen ter me-kon huşyār bāş [‘Abdu’l-Behāī ?]

[= Denizin en derinlerinde beni hapseyledin, gelmiş bir de “Eteğimi ıslatma, akıllı ol!” diyorsun.]

Teb dāred (27b²) Bu edā emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne nā-merbūť söyleyüp kelāmınıñ biri biri ile münāsebeti olmasa idi suhen-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes teb dāred* dēyü kināye ederler. Nitekim bu beytten fehm olunur:

Beyt Goftem ey şūh merā āteş-i hecrān-i to sūht

Goft ey ‘āşık-i miskīn to meger teb dārī [?]

[= “Ey işveli güzel! Ayrılık acın beni yaktı” dedim. (O da) “Ey miskin âşık! Saçmalama?” dedi.]

Ter şod u ter şodend (27b⁶) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām şol maħalde đarb olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne cüz’ī nesneden bī-ħuzūr olup bozılsa idi zürefā-yı ‘Acem *fulān kes ter şod* dēyü kināye ederler. Nitekim Şāh Tāhirüñ bu beytinden ol meşel be-gāyet zāhirdür:

Beyt Ter şeved lāle çu ber dāg-i dil-i por-ħüneş

Zīr-i leb ĥande zened gönçe vü nergis çeşmek [Şāh Tāhir ?]

[= Lale, kanlı gönül yaraları gibi bozuldu. (Buna) gonca bıyık altından gülerken nergis de göz kırpar.]

Çeşmek göz kıpmağa dērler.

Nitekim Mevlānā Evħadü’ d-dīnüñ bu beytinden *ter şod* meşelinüñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Çu Evħadī suhen ez āb-dīde ĥāhed goft

Gozīr nīst ĥadış-i merā zi-*ter geşten* [Evħadī D., G. 610/11, s. 609]

[= Evhadī gibi gözyaşlarıyla/sulu gözlerle konuşmalı. (Aksi hâlde) Benim durumumda alınmaktan kaçış yok!]

~ [N: 25b¹¹] *Çeşmek zened göz kıpar ma'nāsınadır.*

Talāş (27b¹³) 'İbāret-i meşhūredendür. Yārān-ı 'Acem dağdağa-i derūn dēyecek yērde *talāş* dērler. Nitekim bu beytden zāhirdür:

Beyt Mā rā talāş ber ser-i māl u ma'āş nīst
Der dūdmān-i himmet-i mā īn talāş nīst [?]

[= Bizim mal mülk gibi bir telaşımız yok. Bizim gayret kavmimizde böyle bir boş uğraş olmaz.]

~ [MU: 31b^{dr}] *Dūdmān* dāl-i evvelūñ zammı ve şānīnūñ sūkūniyla kavm ve kabīle dēmekdür.

Ten zed (27b¹⁶) Epsem oldı dēmekdür. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Emrūz rūz-i 'iyd u to der şehir ten zedī
Ferdā to rā çe güyed u destūr-i şehriyār³⁴⁵ [Enverī D. K./3401, s. 136]

[= Bugün bayram ve sen milletin ortasında susup durdun. Yarın padişah senin için ne ferman verecek?]

~ [N: 22b^{dr}] Ez *Esrār-nāme*-i Şeyh 'Atţār Kuddise Sırruhu:

Beyt Eger der ten zeden cānet koned hūy
Şeved her zerrei bā to suhen-gūy [Ferīdüddīn 'Atţār *Esrār-nāme*/3140, s. 185]

[= Eğer susmayı huy edinirsen her bir zerren senle konuşmaya başlar.]

Tercemān/Tercumān (27b^{dr}) Emşāl-i A'cāmdandır. Pīş-keş ma'nāsına müsta'meldür. Lākin beyne'l-'Arab hediyyetü'r-recl dēmekle ma'rūfdur. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden tercemān meşelinūñ vuķū'ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Pey to reh-i zānū-zenāneş keşīd
Ki der pīş-i hān tercemāneş keşīd [Hātīfī -Tn.]

[= Peşinde dizlerini vurarak yol alıp Han'ın dergahına/huzuruna hediyeler cektii.]

Ve cerīme ki muķābele-i cürm ü cināyetde alurlar ol ma'nāya daħı müsta'meldür. Nitekim Hākīm Ruknānūñ bu beytinden zāhirdür:

---

³⁴⁵ zedī: zede D.

Beyt Mîrem berāy-i hūy-i to k'ez corm-i yek gonāh

Şad kaṭre hūn zi-dīde vu dil tercemān girift [Ḥakīm Ruknā ?]

[= Bir günah/hata karşılığında tazminat olarak göz ve gönülden yüz damla kan aldığın için gidiyorum.]

Ten dād (28a¹) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām münkād ve rām oldı ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim bu beytten ol meşel be-ğāyet ma'lūm olunur:

Beyt Bordem gomān ki hest miyān-i to rā kenār

Ammā kocā miyān-i to ten der gomān dehed [?]

[= Ben ince belin kucaklanır sanırdım. Ancak öyle ki belin şüphenin boyunduruğundadır.]

Ten forū dād (28a⁴) Daḥı ol ma'nāya irād olunur. Nitekim Evḥadü'd-dīnuñ bu beytinden ol meşel ma'lūm olunur:

Beyt Ser zi-nā-çārī ber-āvorde be bī-sāmānī

Ten zi-nā-kāmī forū dāde be-doşmen kāmī [Evḥadī D., G. 817/3, s. 400]

[= Baş, çaresizlikten bu düzensizliğe başkaldırmış; beden talihsizliğinden dolayı düşmana boyun eğmiş.]

Ten nehād (28a⁶) Bu meşel daḥı mezkūrlar gibi *rām şod* ma'nāsına isti'māl olunur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Qāzī-i çarḥ mī-zened bī-gonehem zi-ḥad birūn

Men çe konem nehāde'em ten be-każā-yi āsmān [Selmān-ı Sāvecī D. Trk. 10/VII/10, s. 539]

[= Feleğin kadısı beni günahsız olduğum hâlde haddinden fazla cezalandırıyor. Feleğin/kaderin takdirine teslim olmuşum; daha ne yapayım?]

Teng-çeşm (28a⁹) Emsāl-i A'cāmdandur ve zürefā-yı 'Acem katında aç gözlü ma'nāsına isti'māl olunur edādur. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinde vārid olmuştur:

Beyt ‘Āşıkān rā ger der āteş mī-be-sūzed loţf-i yār

Teng-çeşmem ger nazer der çeşme-i kevşer konem³⁴⁶ [Hāfız D1., G. 447/7, s. 344]

[= Sevgili lutfedip âşıklarını ateşle yakmaya layık görürse, eğer Kevser çeşmesine bakarsam aç gözlü olayım.]

Tehī-çeşm dağı bu ma‘nāyı meş‘ardur. Nitekim Mevlānā Hüsrevüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Vaqtī ğubārī z-āstān be’ frīst sūy-i çākeret

Tā key tehī-çeşmī koned bā dīde’em hāk-i deret [Emīr Hüsrev-i Dihlevī D. G. 167/1, s. 62]

[= (Lutfedip) kuluna eşiginden bir toz parçası yolla!Eşiğinin toprağını sürme gibi çektiğim gözlerim daha ne zamana kadar açgözlülük edecek?]

~ [N: 22b^{dr}] **Tehī-çeşm**: Hāsūd ma‘nāsına olduđı Lisānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

[Beyt] To der ‘ayn-i vefā bā ğayr u men bā dāğ-i maħrūmī

Lisānī rā be-koş yā bā tehī-çeşmān vefā kem kon [Lisānī ?]

[= Sen vefa çeşmesinde başkalarıyla ben, mahrumiyet yaralarıyla (doluyum). Ya Lisānī’yi öldür ya da açgözlülere vefa göstermeyi bırak!]

~ [MU: 32a^{dr}] ‘Āşıkān rā ger der āteş mī-be-pesended loţf-i düst: Lāyık görür.

Teng-rūy (28a¹⁴) Bu meşel-i bī-bedel meşhūrdur ve beyne’l-A‘cām maħcūb ve yüzi yufka ma‘nāsına müsta‘mel edādur. Nitekim Mevlānā Kemālūñ bu beytinden ol meşel çatı zībā fehmi olunur:

Beyt Hāk be-ğüyem heme kes rā der-rūy

Gerçi ez āb teng-rūy-terem³⁴⁷ [Kemāl İsmā‘īl D. K./4218, s. 250]

[= Herkesin yüzüne hakikati haykırsam da yüzüm sudan daha yumuşaktır.]

Tenok-şarāb (28b¹) Emsāl-i A‘cāmdandır. Şarāb içmege taħammüli olmayan kimesne hākķında yārān-ı ‘Acem çarb u kināye ederler. Nitekim Baba Naşībīnūñ bu beytinden zāhirdür:

³⁴⁶ yār: düst D1.; mī-be-sūzed: mī-pesended D1.; der: ber D1.

³⁴⁷ gerçi: v’erçi D.

Beyt Āḥer-i ḥosn-i ān ṣanem rāh zed īn ḥarāb rā

Būy bes ez mey-i kohen pīr-i tenok-ṣarāb rā [Naṣībī ?]

[= Onun güzelliğinin son demleri bu sarhoşa (yani bana) denk geldi . Çabucak mest olan ihtiyar için kadim şarabın kokusu bile yeterlidir.]

Tehī-pāy (28b⁴) Edā-yı meṣhūrdur beyne'l-A'cām. Yügrük ve tiz-rev ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Vehm tehī-pāy besī reh neveşt

Hem zi-dereş dest tehī bāz geşt³⁴⁸ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 6]

[= Hızla giden vehmimiz (Allah'a ulaşmak için) pek uzun yol gitti. (Ancak) sonunda eli boş döndü.]

~ [MU: 32b^{dr}] Lisānī:

Beyt 'Āṣīkān rā ez delīl-i rāh u rāh-i vaşl dūr

Hem tehī-destī be-dest [u] hem tehī-pāyī be-dest [Lisānī ?]

[= Āşıkların rehberi olmadığı için elleri bomboştur ve kavuşma yolu uzak olduğundan sürekli koştuktalar.]

Tehī-dev (28b⁷) Bu meşel daḥī zürefā-yı 'Acem kıatında ol ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet ḥoş ma'lūm olunur:

Beyt Devem be-rāh-i ğamet ez-ğubār-i ğayr tehī

Be-cost u cūy-i to çun men kesī tehī-dev nīst³⁴⁹ [Cāmī D. C. 1, G. 200, s. 316]

[= Tozdan başka bir şeyin olmadığı senin gam yolunda, benim gibi seni bulmak için hızlı koşan bir başka kimse yok.]

~ [ŞA: 44a³] *Devem* yelerem.

Bābu't-tāi'l-meksüre

Tīr-i ū dāred (28b¹⁰) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne kibār-ı zamānedan birine mensūb olup ḥimāyesinde olsa ol maḳūle şaḥşa *tīr-i ū dāred* dērler. Ya'nī anuñ ḥimāyesindedür demekdür. Zīrā mülük-ı kıdemā bir kimesneye emān vērse terkeşinden bir oḳ çıkarup vērürmiş ol vaz' üzre meşel-i

³⁴⁸ Der tevḥīd-i Bārī ŞA: 44a³; neveşt: nebeşt ME.

³⁴⁹ ez: k'ez D.; tehī: tehī-st D.

mezkûr meşhûr olmuştur. Nitekim Hâkânî'nün bu beytinden ol meşelûñ vuķû'ı be-gâyet zâhirdür:

Beyt Yek hadeng ez terkeş-i ân şaḥne-i bâzâr-i 'eşķ
Nezd-i 'aķl ez bîm-i çarḥ-i cân-sitân âvorde'im³⁵⁰ [Hâkânî D., K. 73/69 ,
s. 262]

[= O aşķ pazarı bekçisinin sadağından bir oku, öldürücü feleğın korkusuyla aķlın yanına getirmişiz.]

Tîr-i rûy-i terkeş (28b¹⁷) Emsâl-i zümre-i A'câmdandur ve isti'mâli zebân-ı Türkîde fulân kimesne ḥâzır u müheyyâdur dèyecek maḥalde nâzûk-ṭab'ân-ı A'câm *tîr-i rûy-i terkeş* dèyü kinâye kaşd ederler. Nitekim Hâkîm Ruknânî'nün bu beytinden ol edâ fehm olunur:

Beyt Mâ çu mî-âyîm der-i meydân-i 'eşķ
Nâle tîr-i rûy-i terkeş mî-konem [Hâkîm Ruknâ ?]

[= Biz aşķ meydanına gelince ah edip inlemeye hazırız.]

Ve Mevlânâ Ṭâlibûñ daḥı işbu beytinden be-gâyet zâhirdür:

Beyt Mâ râ guluvv-i zemzeme bâ mu'ciz-i dem-est
K'ân tîr-i rûy-i ter-keş-i 'Îsî-i Meryem-est³⁵¹ [Ṭâlib Kl., G. 167/1, s. 288]

[= Kopan şayianın şiddeti nefesinin mucizesindedir. Çünkü O, sadaktaki ok gibi hazır olan Meryem oğlu Îsâ'dır.]

Tîrek zed (29a⁶) Emsâldendür ve şol ma'nâyâ müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde bir nesne ṭırdığı yerden fişķırup çıkısa meşelâ şunuñ maḥallinden fişķırup çıkması gibi ol ḥâlete zürefâ-yı 'Acem *tîrek zed* dèrler. Nitekim Hâtîfî'nün bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Zi-ḥünî ki tîrek zed ez fark-hâ
Yalân râ ber efrâḥt tîr-i kolâh³⁵² [Hâtîfî Tn., s. 107]

[= Başlar üzerinden fişķıran kanlardan, yiğitlerin miğferlerine o dikti.]

³⁵⁰ bâzâr: dîvân D.; âvorde'im: âvorde'em D.

³⁵¹ guluvv: 'uluvv S.; mu'ciz: mefḥer S.

³⁵² ḥünî: zaḥmî Tn.; fark-hâ: fark-gâh Tn.; tîr-i kolâh: perr-i kolâh Tn.

Tire geřt (29a¹¹) Bu meřel-i mu‘teber zürefā-yı ‘Acem beyninde řasāvetlenmege *tire geřt* dērler. Zīrā zebān-ı Türkīde řasāvetlendi řarardı dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edā be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Tire nā-geřte dest-i ū ġired

‘Ozr-i ū rā be-lořf be-pezīred [Cāmī D. HE. C. 1, SZ./5923, s. 359]

[= Ūzŭlmeksizin elini tutup ōzrŭnŭ kibarca kabul eder.]

Yārān-ı ‘Acem řasāvetdeyem dēyecek maħalde tire’em dērler. Nitekim Selmānuñ bu [Rubā‘ī]sinden³⁵³ zāhirdŭr:

[Rubā‘ī] Der tire’em ez bād ki āmed sūyet

V’ez řāne ki dest mī-zened der mŭyet³⁵⁴ [Selmān-ı Sāvecī D. R. s. 596]

[= Senin tarafından esen yelden ve saçlarına el süren (onları tarayan) taraġını (kıskandıġımdan) dolayı içim daraldı.]

Tir-i pertābī (29a¹⁷) Emsāldendŭr ve bir meřhŭr ‘ibāretdür. Beyne’l-A‘cām uzaġa atılan oķa dērler. Nitekim Mollā Hāfızuñ bu beytinden ol edā-yı meřhŭr ma‘lŭm olur:

Beyt Be-bāl u per me-rov ez reh ki tir-i pertābī

Hevā girift zemānī velī be-hāk nişest [Hāfız D1., G. 44/8, s. 25]

[= Kol ve kanadına ġüvenerek aşırıya kaçma! Çŭnkŭ uzaġa atılan ok da bir sŭre havalandıysa da nihayetinde topraġa dŭřŭp itibarını kaybetti.]

Tir-i hākī (29b³) Emsāldendŭr ve ammā mezkŭr meřelŭñ ġilāfidur. Zīrā bahādırān-ı ‘Acem *tir-i hākī* niřāna atılan oķa dērler. Nitekim Kemāl-i Hŭcendīnŭñ bu beytinden ol meşel çatı zāhirdŭr:

Beyt Tir-i hākī ne-boved resem ki dŭr endāzend

Hākīm men zi-ħodem dŭr me-y-endāz řonīn [Kemāl-i Hŭcendī D. G. 849/3, s. 297]

[= Hedefe atılan ok deġilim ki uzaġa attıklarında varayım. Topraġım ben, bu yŭzden kendimden uzaġa atma!]

Bābu’t-tāi’l maźmŭme

353

Rubā‘ī olmasına raġmen beyt yazılmıştır. “[Rubā‘ī]sinden” şeklinde deġiřtirilmiřtir.

354

tire’em: heyretem D.

To ber ser zen u fulān kes ber sereş zened (29b⁶) Bu edālar emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde benüm maşlaḥatum bitdükden soñra var başuñña çal dēyecek maḥalde yārān-ı A‘cām *to ber ser zen u fulān kes ber sereş zened* dēyü kināye ḍarb ederler. Nitekim ol meşelüñ vuķū‘ı bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Bī-sutūn rā be yekī āh çu kerdem berbād
Ber-ser-i ḥ̄ı̄ş zened tīşe-i ḥod rā Ferhād [?]

[= Bīsütün’u bir ah ile berbat ettiğime göre (Şimdi) Ferhad kazmasını varsın başına çalsın!]

Tonuk-bezm-est u fulān bed-mest u bī-zarf-est (29b¹²) Bu edālar cümle emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne meclis-i meyde cüz’ī içmekle mest olup keyf-i bādeye taḥammüli olmayup evzā‘-ı ġarībe eylese yārān-ı ‘Acem kināye kaşd edüp *fulān kes tonuk-bezm-est u bī-zarf-est* dērler. Nitekim mezkūr edālar bir ma’nāya müsta‘mel olup beyne’l-A‘cām meşhūr olduğı Mevlānā Nizām-ı Esterābādīnūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Çün tonukān-i bezm-i men ez mey-i lā‘li-i şafak
Govher-i ḥ̄ı̄ş rā ‘ayān sāḥt sepehr-i covherī³⁵⁵ [Nizām-ı Esterābādī D. K. 126/15, s. 486]

[= Meclisimde şafak kızılı gibi kırmızı şarabın olduğunu görüp bunun bir yudumuyla sarhoş olanlara cevher satan felek kendi kızılığını gösterdi.]

Ve daḥı zıkr olınan bī-zarf meşelinüñ vuķū‘ı Mevlānā Zuhūrīnūñ bu beytinden ḳatı zāhirdür:

Beyt Ne-gerded ḥarāb-i to ez bāde mest
Be-endāze sāġer bi-deh zarf hest [Zuhūrī *Sn.*, vr. 2^a]

[= Senin yıkıntında/meyhanende şarap kimseyi sarhoş etmez. “Kadeh ölçüsünce şarap ver! Hâlâ tahammülüm var.”]

Tohī-çeşm (29b^{dr}) Emşāl-i A‘cāmdandur ki yārān-ı ‘Acem ḥasūda *tohī-çeşm* dērler. Nitekim Mevlānā Lisānīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

---

³⁵⁵ men: mey D.; covherī: govherī D.

Beyt To der ‘ayn-i vefā bā ğayr u men yā dāğ-i maḥrūmī?

Lisānī rā bo-koş yā bā tohī-çeşmān vefā kem kon [Lisānī ?]

[= Sen başkalarına karşı tam anlamıyla vefalısın, buna rağmen ben senden mahrumum.
Ya ben Lisānī’yi öldür ya da bu haset kimselere vefa göstermeyi bırak.]

To be-gerden ḥord (30a⁴) Bu emşâldendür. Beyne’l-A‘cām maḥall-i kināye-i taḥkīrde isti‘māl eder. Meşelā bir kimesnede nā-ma‘kūl üzerine düşmez bir vaż‘ görseler sen şu ḥālūñle ve şu ḳudretūñle böyle iş nece işlersin deyecek yerde *to be-gerden ḥord* dēyü kināye ḳarb ederler. Nitekim da‘vā-yı şā‘irī eden nā-fehmān ḥaḳḳında vārid olan [ebyātdan]³⁵⁶ işbu beytde ol meşelūñ vuḳū‘ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Pederet kord būd u māder kord

Çun to şā‘ir şodī be-gerden ḥord [?]

[= Baban da annen de çobandı. Sen şu halinle kendini şair mi sanarsın?]

~ [N: 29a^{dr}] *Ḥord gerden*: Kılıksuz.

Tūs (30a^{dr}) Kuş yūñinden olan Kişmīrī şāla dērler. Nitekim [Ca‘fer-i Ḳazvīnī]³⁵⁷ nūñ işbu kıt‘asından zāhirdür:

Ḳıṭ‘a Īn kohne nesīc-i ‘ankebūtī tūs-est

Yā ‘ibretī ez cihān por-efsūs-est?

Pūdeş heme peşm-i seg-i Aşḥābu’l-Kehf

Tāreş heme tār-i rīş-i Daḳyānūs-est [Ca‘fer-i Ḳazvīnī] [Şāpūr-ı Tahrānī D., s. 43.]

[= Bu eski örümcek ağı, Kişmîrî bir şal mı, yoksa yalanlarla dolu dünyanın bir ibreti midir? Boyu baştan başa Ashab-ı Kehf’in köpeği Kıtımîr’in kılları, eni de baştan başa Dakyanus’un sakalının kıllarıdır.]

Bābu’l-cīmi’l-meftūḥa

Cān girev u cāme girev (30a¹¹) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām şol maḥal[de] müsta‘meldür ki bir dost maḥabbeten meclis-i üns edüp teşrīf-i şafā-yı mihmāna “Cānum ve mālum yoluña fedā olsun” deyecek maḥalde zürefā-yı ‘Acem bu

³⁵⁶

ŞA: 44b¹¹.

³⁵⁷

“Mevlānā Nizāmīnūñ” şeklinde geçse de “Ca‘fer-i Ḳazvīnī”ye aittir. [Ca‘fer-i Ḳazvīnī] şeklinde düzeltilmiştir.

mısrâ‘ı ki ‘ayniyle meşeldür, irād ederler. Nitekim Mevlānā Ṭūsīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Cān u ten rehn-i mey-i nāb kon ez men be-şinev
Meşel īn-est dilā cān girev u cāme girev [Ṭūsī ?]

[= Ey gönül can ve tenin saf şarap için (nasıl) rehin bırakıldığını benden işit! “Canım ve malım yoluna fedadır” meseli işte budur.]

Çār tekbīr ber ū zed (30a¹⁶) Emşāldendür ve şol maḥalde ta‘bīr olunur ki zebān-ı Türkīde ol kimesne ol işden ferāg[at] eyledi dēyecek maḥalde *çār tekbīr ber ū zed* dērler. *Çār tekbīr*den murād meyyit namāzında olan çār tekbīrdür ki metrūkī ḥūkm-i emvātda kōduğunu işāretdür. Nitekim Hāfīzuñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Men hemān-dem ki vuzū sāḥtem ez çeşme-i ‘eşk
Çār tekbīr zedem yek-sere ber her çe ki hest [Hāfız D1., G. 28/2, s. 15]

[= Aşk çeşmesinden abdest alır almaz, var olan her şeyden elimi eteğimi çektim.]

~ [N: 23b¹¹] Çār tekbīr ber ū goft daḥı dēnür. ‘Aşşār:

Beyt Be-neh ber heft dūzeḥ heft zencīr
Be-gū ber heşt cennet çār tekbīr [‘Aşşār MM./4997, s. 300]

[= Yedi cenneti yedi zincirle bağla ve sekiz cennetten ümidini kes!]

Çār tekbīr ber ū goft (30b⁵) Bu meşel daḥı ma‘nā-yı mezkūr üzere müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā ‘Aşşāruñ bu beytinden ol meşel katı zāhirdür:

Beyt Be-neh ber heft dūzeḥ heft zencīr
Be-gū ber heft cennet çār tekbīr³⁵⁸ [‘Aşşār MM./4997, s. 300]

[= Yedi cenneti yedi zincirle bağla ve sekiz cennetten ümidini kes!]

Çāşnī (30a^{dr}) Emşāldendür ve suḥen-şināsān-ı ‘Acem katında çeşīdenden müştakdur ki dad ve lezzet ma‘nāsına müsta‘meldür. Zīrā beyne’l-A‘cām dadı yoḡ dēyecek yerde *çāşnī nīst* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edā be-gāyet fehm olunur:

Beyt ‘Aks-i leb der cām-i mey be’nmāy u ān-geh hōş be-nūş

Şerbet-i telh-est ān rā çāšnī ez kand kon [Cāmī D. C. 1, G. 753/5, s. 677]

[= Dudağının yansması şarap kadehinde görüldüğü anda keyifle iç! Acı bir şerbettir, onu şekerle tatlandır!]

Cebīn-kaḫā (30a^{dt}) Meşel-i gayr-ı meşhūredendür. Yārān-ı ‘Acem miyānında ardına bakmağ ma’nāsına müsta’meldür. Nitekim Mevlānā Ṭālib-i Āmulīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nazer-konān be-to h̄āhem nihān şod ez nazeret

Cebīn-kaḫā seferī iḥtirā‘ h̄āhem kerd³⁵⁹ [Ṭālib Kl. G. 493/3, s. 415]

[= Sana bakarak senin gözünden kaybolacağım (yani uzaklaşacağım). Ben arkaya bakarak gidilen bir sefer icat edeceğim.]

Çarḫ eger ḫāyed ligām (30b⁷) Emsāl-i A‘cāmdandır ve zürefā-yı A‘cām katında eger felek ser-keşlik éderse déyecek yerde *çarḫ eger ḫāyed ligām* meşelini kināye éderler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt-i lī Tevsen-i çarḫem be-meydān-i heves ḫāyed ligām

Hem-çu Nāhīdeş ger āvīzem be-şad çeşm-i benām [Ḥüsāmī]

[= Bir ata benzeyen felek, eğer aşk meydanında dik başlılık ederse ona Zühre yıldızı gibi yüzlerce muska asarım.]

Çeşm-i benām ḫamāyil ma’nāsınadır.

Çeşmeş cehīd (30b¹²) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām gözi segirdi déyecek yerde *çeşmeş cehīd* déyü kināye éderler. Nitekim işbu beytde ol meşelūñ vuḳū‘ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Cān-i men mī-raḫşed ez şādī meger yār āmed est

Mī cehed çeşmem hemānā vaḫt-i dīdār āmed est [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Tıpkı sevgili gelince ruhumun/canımın keyfinden oynaması gibi görüşme vakti gelince de şüphesiz gözüm segirir.]

Çeşmeş perīd (30b¹⁵) Bu meşel-i mu‘teber daḫı ol ma’nāya müsta’meldür. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden ḫatı zībā fehm olunur:

Beyt Der gulistān çu nesīm-i to vezīden gīred

Çeşm-i nergis be-ser-i sebze perīden gīred³⁶⁰ [Āşafī-i Hirevī D. G./1016,
s. 92]

[= Gül bahçesinde senin tarafından hafif bir yel esmeye başlayınca, yeşiller üzerinde nergisin gözü segirmeye başlar.]

Çār hāye est (30b^{dr}) Bu meşel nevādir-i A'cāmdandur ve şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne edebsüzdür, meclis-i 'ārifānda bī-vech sözler söyler ve kimesneyi söyletmez bir nefsanīyyeti gālib ahmaqdur dēyecek zamānda nükte-şināsān-ı 'Acem *fulān kes çār hāye est* dēyü çarb-ı meşel ederler. Ve gāh olur ki t̄ayife-i A'cām Hindīleri düşnām ile redd eylemek maḥallinde *gulām-i çār hāye vu şeş kaburğa* dēyü çarb ederler. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu maṭla'ından zıkr olunan *çār hāye* edāsı be-gāyet fehm olunur:

Beyt Pīrāne-ser ki kad-i Umīdī do-tā şode

Ez çār hāyegī do se cā ket-ḥodā şode [Ümīdī ?]

[= Yaşlılar gibi boyu iki büklüm olan Ümīdī, edepsizliğinden iki üç yerde (karısı olan bir) bey olmuş.]

Ve meşhūr kışşadur ki Monlā dört yerde evlendüğünde zenān elinden der-mānde olup her gün evinde ceng ü gavgā eksük olmamaḫla şoñra bir zen-i bed-baht Mollānūñ hāyesine berk yapışup şöyle şıkar ki beyza-i ḫayeleri şikest olup ḫ'āce-serāy olduḫda cümle zenāna talāḫ vērüp ba'd ez ān kūşe-gīr-i medrese olmuş ve zenān ḫaḫḫında eyledüğü hicv beytinden ḫ'āce-serāy olduḫı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Yek coft hāye būd [u] metā'-i serāy-i ū

Ān hem zi-dest dāde vu ḫ'āce-serā şode [?]

[= Onun sarayının hazinesi iki yumurtalıktı, onu da kaybedip hadım oldu.]

ḫ'āce-serā ḫādīm ma'nāsınadır. İnsāna ḫādīm dēdükleri gibi ḫayvān kısmına āḫte dērler ve gāh olur ki āḫte lafzın ḫayvāna taḫşış étmeyüp bāde-i köhne daḫı şarāb-ı āḫte dērler. Nitekim işbu beytden ol meşelūñ vukū'ı zāhirdür:

Beyt Mey-i āhte çun tāht ber-farq-i ser

Ne-bāşed çerā dīde gul-berg-i ter [?]

[= Taht gibi olan baş üstünde oturan bu köhne şarap, niçin taze bir gül yaprağı gibi olan gözde kalmasın!]

Cām-i Fir'avnī (30b^{dr}) Işılāh-ı rindān-ı zürefā-yı A'cāmdandır ki sāger-i pür-bādeye dērler. Zīrā mezkūr Fir'avn zamān-ı saltanatında bir piyāle-i zerrīn tertīb etdürmiş ki dört ādem anı toldurup huzūr-ı Fir'avna getürüp içürler imiş. Ol sebebden kadeh-i leb-rīze cām-ı Fir'avnī dērler. Nitekim Mevlānā Hāķānīnūñ işbu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Cām-i Fir'avnī ender āy ki şobh

Dest-i Mūsā ber-āred ez kühsār³⁶¹ [Hāķānī D. K. 59/4, s. 199]

[= O büyük kadehi getir! Çünkü sabah (Tür) dağından (güneş gibi) Hz. Mūsā'nın eli gibi çıkacak.]

Çeşmeş rā āb dād (31a¹) Emşāldendür ve yārān-ı 'Acem miyānında bir kimesne hūb-cemāl seyrānında olsa zebān-ı Türkīde fulān kes gözin nurlandırdı deyecek yerde *fulān kes çeşmeş rā āb dād* dēyü kināye darb ederler. Nitekim işbu beytten ol meşel fehm olunur:

Beyt Biyā k'ez gul-ruhān çeşm-i cihān-bīn rā dehem ābī

Be-gul-zār-i cihān be-her çe āvordend bes mā rā [?]

[= Gel! Gül yanaklılarla gözlerimizi şenlendirelim. Dünya güllüğüne her ne için getirildiysek bu yeter bize!]

Çalış-gerān (31a⁵) Meşel-i meşhūredür. Bahādırān-ı A'cām mübārizāna ve dilīrāna *çalış-gerān* dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū'ı katı zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Der āmed ecel hem-çu çalış-gerān

Ķazā der rikāb u kadeh zīr-i rān [Hūsāmī]

[= Kazaya boyun eğdirip kadere boyun eğen ecel, yiğit savaşçılar gibi geldi.]

Cāme ber kadeş teng āmed (31a⁹) Bu meşel-i bī-bedel emşāl-i A'cāmdandır ve şol zamānda darb u kināye olunur ki bir kimesneyi mużtaribü'l-hāl görüp taraldığın

³⁶¹ āy: ār D.

gördükde zürefâ-yı ‘Acem *cāme ber kadeş teng āmed* dërler. Nitekim Āşafînüñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Her geh ān Yūsuf-i gul-pīrehan endāht kabā

Cāme ber kadd-i ‘azīzān-i diğer āmed teng [Āşafī-i Hirevī -D.]

[= Her ne zaman Hz. Yusuf’un gül renkli gömleği çıkarsa bu diğer azizlerin canını sıkır.]

Cāme der nīl zed (31a¹⁴) Meşel-i meşhūrdur. Diyār-ı ‘Acemde erbāb-ı mātem cāmelerini gök boya ile boyarlar. Ol sebebden nükte-şināsān-ı A‘cām dağı bir kimesneyi mātem-zede görseler *cāme der nīl zed* dëyü kināye ederler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū‘ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Zi-Mişr er çe ū kūs-i taḥvīl zed

Ki Mişr ez gameş *cāme der nīl zed*³⁶² [Cāmī HE., C. 2, Hİ./2247, s. 526]

[= Mısır’dan gidince dönüş davulu çaldı. Öyle ki onun gamıyla Mısır halkı mateme büründü.]

Celō-rīz (31a^{dr}) Emşāldendür. Bahādırān-ı A‘cām miyānında şol merd-i dilire dërler ki bī-meḥābā dāyimā şavaşa at süre. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Kemend āşinā geşt dest u bağal

Celō-rīz āmed be-meydān ecel [Enverī -D.]

[= Eline avucuna kemendini aşına olduğı ecel, meydana korkusuzca at sürdü.]

~ [N: 26a⁷] Çāpük ma‘nāsınadır.

~ [N: 26a^{dr}] **Beyt** Çu ez Çīn kemendeş koned sāz u berg

Der āyed be-meydān celō-rīz merg [Şā‘ib-i Tebrīzī D. C. 6, *Ḳandahār-nāme*, s. 3603]

[= O kemendini Çin’den hazırlar; ölüm, meydanına korkusuzca at sürer.]

Tārīḡ-i Heşt-behişt şāḡibi İdris-i Bidlīsīnūñ veled-i ercümendi Ebū‘l-fazl te‘līf eyledüğü *Süleymān-nāmesinde* ki tārīḡ-i mezbūra zeyldür, vaşf-i leyle-i Mi‘rācda bu minvāl üzere irād eder: Gāşiye-keş-i enbiyā vü resel ve çāvuş-i peyām-āver

---

³⁶² ez çe rü: er çe ū S.

hādiyān-i sebel rusūl-i muḡarribān-ı emlāk celō-rev-i peygamber-i *levlāk lemā ḡalaktü'l-eflāk* Hāzret-i Cibrīl:

Nāzm Risālet-ber-i rehberān-i resel
Peyām-āver-i hādiyān-i sebel
Rasūl-i melek peyk-i ferḡunde-fer
Be-‘izzet celō-vār-i ḡayru’l-beşer [?]

[= Peygamberlik yolunun elçisi, göremeyenlere doğru yolları gösteren ulak, kâinatın peygamberi ve kutlu haberci, şerefli ve insanların en hayırlı(lar)ının önderidir.]

Li-muḡarririhî.

Cāme der āncā nehād (31b²) Bu meşel daḡı beyne’l-A‘cāmda müsta‘meldür. Şol zamān ḡarb olunur ki fulān kimesne vaṡanından ḡalkup diyār-ı ḡurbete gitdi ve anda mürd oldı dēyecek yerde zürefā-yı ‘Acem *cāme der āncā nehād* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Mu‘īnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Şod delḡ-i murakḡa‘ girev-i bāde vu şādīm
Āhir be-ser-i kūy-i muḡān cāme nehādīm [Mu‘īn ?]

[= (Nihayet) yamalı hırka şaraba rehin kabul edildi ve mutluyuz. Sonunda meyhanede köşesinde vefat ettik (ad bıraktık).]

Cām-ı hilālî (31b⁷) Bu meşel-i bī-bedel ‘ayyāşān-ı A‘cām beyninde şarāb iḡecek bir nev‘ piyāleye dērler ki abdālānuñ keşküli şeklinde mevzu‘dur. Ol cāma *zevraḡ-i mey* ve *keştî-i mey* daḡı dērler. Nitekim *cām-i hilālî* vuḡū‘ı Mollā Hāfīzuñ bu beytinden ḡatı ra‘nā fehm olunur:

Beyt ‘Eşḡ-i men bā ḡaṡ-i moşḡīn-i to emrūzī nīst
Dīr-gāh-est kez’īn cām-ı hilālî mestem³⁶³ [Hāfız D1. G. 408/2, s. 225]

[= Ey Sevgili! Senin misk kokulu ayva tüyelerine olan aşkım bugünlik deḡil. Ezelden beridir bu hilal şeklindeki (kaşımın) kadehiyle sarhoşum.]

~ [N: 59a^{dr}] *Keştî-i mey* Bir nev‘ piyāledür gemiye müşābih.

³⁶³ ḡaṡ-ı moşḡīn: leb-i şīrīn D.

Cāme-i dāl u gul (31b¹²) Emsāldendür ve memālik-i A‘cāmda bir nev‘ cāmeye dērler ki kumaşınıñ zamānı dal ve gül naqşıdır. Ve meşelüñ vuķū‘ı Mevlānā Hezārīnūñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Ne-bāşed cāme-i dāl u gul-i şāhī heves mā rā
Ki ber ten na‘l u dāğ-i ḥasret u derd-i to bes mā rā [Hezārī ?]

[= Biz padişahın dal ve gül nakışlı elbisesi heves etmeyiz. Sen(sizliğin) hasret ve derdiyle bedenimize işlenen nal ve dağ şeklindeki yaralar bize yeter.]

~ [N: 24b^{dr}] Sereng dēdükleri kumaşdır. Dīvān ḥil‘atleri bundandır.

Cān-dirāzī (31b¹⁵) Beyne‘l-A‘cām bir edā-yı meşhūrdur. ‘Ömr uzunlığı dēyecek maḥalde nūkte-şināsān-ı ‘Acem *cān-dirāzī* dērler. Nitekim Selmānuñ işbu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ez behr-i cān-dirāzī-i to sākinān-i ḥāk
Bo’gşāde dest-hā heme çün serv u çün çenār³⁶⁴ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 69/20, s. 232]

[= İnsanoğlu, senin ömrün üzün olsun diye selvi ve çınar gibi ellerini açarlar/dua ederler.]

Cāy-i ān dāred (31b^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel beyne‘l-A‘cām yerindedür dēyecek maḥalde ḍarb olunur. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zaḥm-i ū cā derūn-i cān dāred
Ger konem nāle cāy-i ān dāred [Cāmī HE. C. 1, SZ./4676, s. 297]

[= Onun açtığı yaralar canımın içinde, inlersem yeridir.]

Cāme ḳabā kerd (31b^{dr}) Emsāldendür ve çāk-i girībān eyledi dēmek maḥallinde müsta‘mel edādur. Nitekim Mevlānā ‘Örfīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Ey dil kolāh kec neh u ber ye’s tekye zen
Ke’t cāme-i umīd ḳabā kerd rüzgār [‘Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 26/11, s. 98]

[= Ey Gönül! Şapkanı önüne eğ ve ümitsizliğe yaslan! Çünkü senin bir libas gibi olan elbiseni devran yırttı.]

Çeppānī (32a²) Emsāldendür. Beyne'l-A'cām nikbetī ve allāş olan kimesneye zürefā-yı 'Acem *çep̄pānī* d̄erler. Nitekim Mevlānā Vaḫşīnūñ bu beytinden ol edā atı zībā fehm olunur:

Beyt Be-her cā siḫr-sāzī nokte-perdāzī-st der 'ālem

Zi-'uryānī boved der cāme-i rindān-i çep̄pānī³⁶⁵ [Vaḫşī-i Bāfķī D. K. 40/38, s. 257]

[= Dünyanın her yerinde büyüleyici ve nükteci olan alçak/kalleş rintlerin elbisesi çıplaklık olmalı.]

~ [MU: 35b^{dr} / ŞA: 47b^{dr}] *Çep̄pānī* cīm-i Pārsī ve bā-yı Fārsī müşedded ile. Müflis ma'nāsınadır.

Çedār (32a⁶) Bir edā-yı meşhūrdur beyne'l-A'cām. Cīm-i Fārsīyledür ve köstek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Muḫteşemūñ bu beytinden ol edā be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Diger be-bezm-geh-i 'eyş t̄ül-i şeb ḫ'āhī

Felek çedār koned dest u pāy-i tevsen-i ḫod³⁶⁶ [Muḫteşem-i Kāşānī D., K./7, s. 183]

[= Artık bu eğlence meclisinin gece boyunca sürsün istersen feleğin hızlı koşan atının el ve ayağını kösteklemesi gerekir.]

Cerge (32a⁹) Cīm-i 'Arabī ile emşāl-i A'cāmdandur ve yārān-ı 'Acem beyninde maḫall-i şayd u şikārda olan şayyādlar ḫalkasına d̄erler. Nitekim Hātīfīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Moḫaddem-nişīnān-i der-gāh-i şāh

Heme cerge-ārāy-i ān şayd-gāh [Hātīfī -Tn.]

[= Padişahın eşiginde çepeçevre oturanların hepsi o avlaktaki avcı halkasının süsüdür.]

~ [MU: 36a^{dr}] Sürgün avı.

Çeşm (32a¹²) Bir edā-yı mu'teberdür. Beyne'l-A'cām ümmīd ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol 'ibāretūñ vuḫū'ı zāhirdür:

³⁶⁵ be-: ki D.; çep̄pānī: çüpānī D.

³⁶⁶ diger: v'eger D.

[**Mıŝrā'**]³⁶⁷ Çeşm-i in'ām me-dārīd zi-en'āmī çend [Hâfız D1. G. 158/5, s. 95]

[= İhsan ummayın birkaç hayvandan.]

[**Mıŝrā'**] Çeŝm dārem ki be-cāh ez heme efzūn bāŝī [Hâfız D1. G. 522/2, s. 284]

[= Makam olarak herkesten üstün olmanı ümîd ederim.]

~ [N: 25a^{dt}] Çeşm dārem: Ümîd tutarum demekdür.

Çeşm-i ağıl (32a¹⁵) Emsāldendür ve zürefā-yı 'Acem katında göz uciyla hıŝm-nāk bakmağa dērler. Nitekim ol meşel işbu beytten be-gāyet fehm olunur:

Beyt Nermek ū rā selām kerdem dūŝ

Kerd sūyem nazer be-çeŝm-i ağıl [?]

[= Dün gece hafifçe selamladım onu. O ise bana doğru hiddetle baktı.]

Çeŝmārū (32b¹) Beyne'l-A'cām meŝel-i meŝhürdur ve ŝol zamānda müsta'meldür ki zenān-ı 'Acem 'arūsdan zehr-i çeŝm def'i için peydā étdükleri peykere dērler. Mevridi oldur ki memālik-i A'cāmda kâ'ide-i müstemerre ezelden 'ādetā bu imiŝ ki bir sebūya dürlü gül-güne ve āb-ı zerle ruhsār-ı 'arūsa mānend bir ŝuret-i dil-pezīr taŝvīr édüp fāhīr libāslar gēydürüp envā'-ı cevāhirle müzeyyen kılup 'arūsi görmek isteyenlere evvel anı gösterürler imiŝ. Ba'd ez ān ol peykeri bālā-yı bāmdan pertāb édüp bu nece ŝikest oldı ise çeŝm-i bed dağı böyle ŝikest olsun dērler imiŝ. Ammā eger düğün ŝāhibi ağıniyādan ise yağmācılar için ol sebū içine bir miqdār akça koyup pertāb édermiŝ ve fuķarādan ise bir miqdār envā'-ı mīve kısmından koyup pertāb-ı sebū édermiŝ. Nitekim bu meŝelüñ vuķū'ı ŝeyh Sa'dīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çu çeŝmārū ān geh horend ez to sīr

Ki ez bām-i penceh gez oftı be-zīr [Sa'dī-i ŝīrāzī Kl. Bs., 2. Bāb, s. 376]

[= Nazarlık küpü gibi, elli metrelik çatıdan aşağı atılırsan işte o zaman senin malına doyarlar.]

Çeŝm-āvīz (32b¹³) Emsāl-i A'cāmdandur ve ef'āl-i hāŝ u 'āmdan bir fi'l-i memdūha dērler ki zürefā-yı 'Acem tār-ı müydan ve mülevven ibriŝimden müŝebbekler düzüp yüzlerine āvīze éderler. Siñek def'i için ve çeŝm-i bed def'i için ol

³⁶⁷

Beyt yazılsa da Hâfız'ın iki ayrı beytinden aynı mesele örnek birer mısra alınmıştır. Bu sebeple [Mıŝrā'] olarak değıştirilmiştir.

āvīzeeye beyne'l-A'cām *çeşm-āvīz* dërler. Nitekim şā'irūñ işbu beytinden ol vaz'uñ vuķū'ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Hıta-ı nev-hīz-i to rā geşte çenān şūr-engīz

Behr-i āsīb-nazer zolf-i to şod çeşm-āvīz [Hüsāmī]

[= Yeni çıkmış ayva tüylerin öylesine ortalığı karıştırdı ki zarar verici bakışları engellemek için saçların peçe olmuş.]

Çeşm-i derīde (33a²) Emsāldendür. Beyne'l-A'cām yūzi gözi açılmış bī-ḥayā ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Hāfīzuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Şūḥi-i nergis-niger ki pīş-i to be'şgoft

Çeşm-i derīde edeb nigāh ne-dāred [Hāfız D1. G. 197/6, s. 116]

[= Nergis gibi şuhça bak ki yanında açılışın. Gözü açılmışta edep haya olmaz.]

Dehān-i derīde daḥı nā-merbūt bildüğünü ve bilmediğini söyleyen kimesneye dërler. Nitekim Mevlānā Şehdīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Teng-dehān şeker-lebān merhem-i ān cerāhetend

Ger zi-dehān-i derīde zaḥm-i zebān ḥord kesī [Şehdī ?]

[= Eğer biri, ne dediğini bilmez bir yaygaracının sözüyle incinirse kanlı yaralarının ilacı küçük ağızlı (güzellerin) şeker dudaklılarıdır.]

~ [N: 36b⁷] *Dehān-i derīde*: Nā-merbūt bilüp bilmediğin söyleyen ozana dërler. Zebān-ı Türkīde ağız yarıķ ve geveze dëdükleri meşeldür.

Çeşm-i ferengī (33a⁸) Gözlük ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim bu beytinden ol meşel ma'lūm olur:

Beyt Hezār çeşm-i ferengī nehāde ber der u bām

Zi-behr-i dīden-i rüy-ı to rüz u şeb ḥammām [?]

[= Hamam, gece gündüz senin yanağını görmek için kapı bacasına binlerce gözlük takar.]

Çeşm-i kāfūr (33a¹⁰) Emsāl-i A'cāmdandır. Memālik-i A'cāmda a'māya çeşm-i kāfūr dërler. Nitekim bed-bīn-i ḥalk-ı 'ālem olan şahşa zürefā-yı 'Acem *çeşm-i kāfūr* dër ve bu meşelūñ vuķū'ı şā'irūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt-i lî Şafâ-yî hürremî n'âyed be-dil kûr

Siyeh-dil bâşed elbet çeşm-i kâfûr [Hüsâmî]

[= Gönül gözü kör olana mutluluğun safası erişmez. (Bu yüzden) kötümser bakanın elbette kalbi karadır.]

Çeşmem çeşme-hâ dîde (33a¹⁴) Bu meşel-i bî-bedel rûzmerre-i A'câmdandır ve şol zamânda îrâd olunur ki ben çok görüp geçürmişem deyecek yerde zürefâ-yı 'Acem *çeşmem çeşm-hâ dîde* dèyü kinâye dârb ederler. Nitekim bu beytten ol edâ fehm olunur:

Beyt Dilem çendîn fosûn ez çeşm-i Torkân-i belâ dîde

Ferîbem çün dehed nergis ki çeşmem çeşmhâ dîde [?]

[= Gönüm, belalı Türklerin yağmacı bakışlarının pek çok hile ve büyüüne şahit oldu. Çok görüp geçirmeme rağmen nergis beni kandırıyor.]

Çâr-ķul (33b¹) Erbâb-ı Mâverâ'ü'n-nehr emşâline dendir ve *çâr-ķuldan* murâdları sûre-i *müavvizeteyn* ve *ķul yâ eyyuhe'l-kâfirûn* sûresi ve *ķul huvallâhu ehad* sûresidir. Ve penç âyet dêseler '*aşr-i şerîf* murâd ederler. Ve *penç sûre* dêseler *yâsîn-i şerîf* ve *innâ fetehnâ* ve *tebâ[re]ke* ve '*amme* ve *izâ veķa'a* sûrelerini murâd ederler. Nitekim Mollâ Câmî'nün bu beytinden ol edâlar fehm olunur:

Beyt Ez şurâhî do-bâre ķulķul-i mey

Pîş-i cāmî bih ez Çihâr-ķul est³⁶⁸ [Câmî D. C. 2, Hâtimetü'l-Hayât, G. 41/7, s. 494]

[= Şarabın surahiden (akarken) iki kez lıkırdaması, kadehe kul ile başlayan dört sûrenin (Felâk, Nâs, Kâfirûn ve İhlas) okunmasından daha iyidir.]

Çihâr egerçi çâr ma'nâsına müsta'mel edâdur. Ammâ A'câm katında üzerinde nakşı olan esbe dâhı Çihâr dèrler ve ol esb-i Çihâruñ alnı şakar olsaydı aña *meh-pîşânî* dèrler. Nitekim Mevlânâ Mecnûn-ı Çep-nevîsün bu beytinden ki esb-i çihârî-i meh-pîşânî vaşfında dèmişdür, ol edâ zâhirdür:

[**Beyt**] Tevsen-i ser-keş u tond-i felek ez kevkeb-i mâh

Âmed esb-i çiharî behr-i to meh-pîşânî [Mecnûn-ı Çep-nevîs ?]

[= Feleğin asi ve süretli atı ay burcundan senin için ay alınlı (alnı sakar) bir at getirdi.]

368

bih ez: be-cây D.

İmdi *meh-pīšānī* mutlak esbe maḥşūş degüldür. Şakar olan ḥayvāna dërler. Kaşşābān-ı Buḥārā beyninde ma‘hūd bir zebān vardır ki inege ferāḥ-şāḥ ve koyuna *kurpā* ve geçüye *ḥām-şāḥ* ve ata *bīḥ* ki meşelā fulān kes merd oldı dèyecek maḥalde *fulān kes bīḥ şod* dërler. Ve ekmege *başki* ve ḥāneye *vākāk* ve ādeme *nāşī* ve dereye *kaftī* ve gürüşa *sefīdegī* ve *tenge* dërler ve aqçaya *teḥmekī* ve düşmen yetişdi şaḫın dèyecek yerde *āb āmed* dërler. Zürefā-yı Māverā’ü’n-nehr biri biriyle ma‘hūdāne söz söylemek lāzım geldükde bu gūne edālar ile ta‘bīr ederler:

~ [N: 19b^{dr}] *Bīḥ şod*Buḥārā lisānında merd oldı dèyecek yerde isti‘māl olunur. Kaşşābları laḥm dèyecek maḥalde *bīḥ* dërler et ma‘nāsına[dur].

Çeşm-i āsmān kūr est (34a²) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir denī-i nā-fehmi felek ilerü çekse ve ol nā-kesi manşīb-ı a‘lāya götürüp erbāb-ı ma‘rifeti ḥāk-i mezelletde pāy-māl eylese idi. Bu maḫūle maḥalde nükte-şināsān-ı ‘Acem *çeşm-i āsmān kūr est* dërler. Ve gāḥ olur ki *çeşm-i āsmān kūr est* dèyecek yerde *çeşm-i devlet kūr est* dërler. Nitekim Mevlānā Kişverīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet zāhirdür:

Beyt To rā mī-bīned u bā merdomān-i ḥ’iṣ mī-nāzed

Konūn rüşen şod īn ma‘nī ki çeşm-i āsmān kūr est [Kişverī ?]³⁶⁹

[= Seni görmesine rağmen halkına büyüklenip nazlanıyor. Şimdi “Feleğin gözü kördür”ün manası açıkça anlaşıldı.]

Çenārī vu kedūyī (34a⁹) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām meşhūrdur ki iki nesne beyninde münāsebet olmaduḡını beyān ešnāsında meşel-i mezḫūrı darb ederler. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Bed-ḥ’āh-i to ḥod rā be-bozorgī çu to dāned

Līkin meşel-est īn ki çenārī vu kedūyī [Kemāl-i Ḥocendī -D.]

[= Düşmanların kendini büyüklükte seninle eş görür. Fakat (bilmeliler ki) “biri kabak biri çınar” diye bir atasözü vardır.]

Ve Mevlānā Ḥusrevūñ bu beytinde daḫı bu meşelūñ vukū‘ına kaşd-ı telmīḥī vardır.

Beyt Kedū der şaḫn-i bustān çīst yārī

Ki cūyed ser bolendī bā çenārī [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī -D.]

³⁶⁹

Bu beyit Ümran Ay’ın hazırladığı *Nimetullāh Kişverī Farsça Divān*’ında yer almamaktadır.

[= Kabağın bostanda dayanağı nedir ki çınarla boy ölçüşüyor?]

Ma'nā-yı beytten maqşūd çenār ile kedū arasında olan münāzara-i hālete işāretdür ki bir çenāruñ dibine bir kedū dikmişler. Neşv ü nemā da olan cibilliyesi muqtezāsınca bir kaç gün içinde kad çeküp çenāra berāber olup zebān-ı kināye-i beyān ile bu ma'nāyı çenāra iş'ār edüp çenār dahı cevāb vērüp dēr ki sür'at-i cibilliyet hasebi ile bir kaç gün içinde kad bālā çeküp baña müsāvī olmağ ol kadar kār-ı düşvār degüldür. Lākin hüner şedāyid-i rüzgāra tayanup şābit ü ber-қarār olmağdur. Fi'l-vākı' bir kaç günden soñra kedū şadme-i tünd-bād-ı rüzgāra taħammül edemeyüp nā-būd u nā-peydā olur ve çenār neçe rüzgār dahı şābit ve ber-қarār қalur.

Ceng-i zer-gerī (34b⁷) Emsāldendür ve zebān-ı Türkīde bu edāya қaşşāb cengī dedükleridür. Nitekim Mevlānā Muhteşemüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Gerded ey bot tā be-key z'ın ceng-hā-yi zer-gerī

Ez to zāyi' nāvek-i bī-dād u ez men dūd-i āh³⁷⁰ [Muhteşem-i Kāşānī D., Risāle-i Celāliye, G./6, s. 32]

[= Ey put (kadar güzel sevgili)! Bu sahte kavga/kasap cengi ne zamana kadar devam edecek? Senin canıma tesir etmeyen okların, benimse āhımın dumanı ziyan olmakta.]

Çovgānī (34b¹⁰) Emsāldendür. Sebuk-tāzān-ı A'cām miyānında şol ata dērler ki naқılladığı vaқtde ayakların ĥum tuta. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ser be-neh der reh-i çovgānī-i şāh

Bū ki yek-bār koned der to nigāh [Cāmī HE. C. 1, Subĥatü'l-Ebrār/1107, s. 611]

[= Sana bir kez olsun bakarsa padişahın rahvan yürüyüşlü atının yoluna baş koy!]

Aşlı *esb-i çovgānī*dür ki Mollā Hāfızuñ bu beytinde vākı'dur.

Beyt Esb-i çovgānī-i çarĥet rām şod der zīr-i zīn

Şeh-suvārā çün be-meydān āmedī güyī be-zen³⁷¹ [Hāfız D1. G. 458/5, s. 250]

[= Feleğın rahvan yürüyüşlü atı senin üzengine boyun eğdi. Ey binicilerin şahı! Madem meydana geldin bir defa da olsa topa vur.]

³⁷⁰ ke-key z'ın: key z'ın ez in D.

³⁷¹ Esb: ĥing D.

Çehre-goşā (34b¹⁵) Emsāl-i A‘cāmdandur ve naqqāş ma‘nāsına meşhūrdur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşelūñ vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Varağ-i defter-i naqqāş forū şov ki konūn
Bād ber-her tarafī çehre-goşāyī dāred³⁷² [Selmān-ı Sāvecī D., G. 59/5, s. 209]

[= Resim defterinin sayfalarını yırt! Çünkü rüzgâr şimdi her bir tarafı süsleyecek.]

Çehre ne-şod (34b¹⁷) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol ma‘nāya müsta‘meldür ki bir kimesne kendü zu‘mınca bir kāra mümkinü’l-ḥuşul kıyāsıyla mübāşeret édüp müyesser olmayup şüret buldurmasa zürefā-yı ‘Acem ol maḥalde *zu‘m^{en} çehre ne-şod* meşelini irād ederler. Nitekim Mevlānā Hāşimīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vukū‘ı katı zāhirdür:

Beyt Ey gönçe-dehen çehre ne-şod pīş-i to Yūsuf
Bā ānki zi-gul çehre vu ez gönçe dehen dāşt [Hāşimī ?]

[= Ey gonca dudaklı güzel! Hz. Yūsuf’un gülden yanağı, goncadan da ağzı/dudağı olmasına rağmen karşında duramadı/senden yüz bulmadı.]

Cel (34b^{dr}) Edā-yı meşhūrdur ki diyār-ı ‘Acemde bir laṭif kuşa dērler ve ol kuşu kafes içinde tūṭī gibi beslerler. Pes *cel* murğ ma‘nāsına olduğı Mevlānā Ehlīnūñ bu beytinden ki kıṭ‘asında vākı‘dur katı zībā fehm olunur:

Kıṭ‘a Ey hoş ān dā’ire-i dāmen-i şahrā ki der ū
Per zenān hem-çu celācil be-figān āmede cel
Bāğ şod mekteb u her gönçe-i ḥandān ṭiflī
Ki ber āvorde dirāht-hā-yi gulistān zi-bağal [Ehlī -D]

[= Ne hoş ki, kuş sahranın eteğinin etrafına takılmış, tef zilleri gibi kanat çırparak ve inleyerek ona gelmiş. Bahçe mektep, her gülen gonca da güllüğün güllerinin kucaklarından inen birer çocuk olmuş.]

Cev ne-mānd-est (34b^{dr}) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesneye laṭife yüzinden evvelki şafā vü zevkuñ aşlā kalmamış aşağa komışsuñ ḥālūñde nesne yok dēyecek yērde yārān-ı ‘Acem *cev ne-mānd-est* dēyü darb-ı meşel kaşd ederler. Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vukū‘ı zāhirdür:

372

-ı defter: ez şüret D.; Bād: şāḫ D.; tarafī: varağī D.

Beyt Şe'irī z'ān şī'ār-i nev ne-mānd-est

V'eger tāzī nedānī cev ne-mānd-est [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 590]

[= Senin yeni hal ve tavrında, eski usul kalmamış. Eskisinden eser kalmayan Arapça da bilmez misin?]

~ [N: 26b^{dr}] ... Evvelki āb u t̄abuñ z̄evk u şafāñ kalmamış, hālūñde nesne yok d̄eyecek yerde d̄arb olunur.

Çehre şod (35a^{dr}) Meşelini muķābil oldı d̄emek ma'nāsına dahı yārān-ı 'Acem isti'māl ederler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Çūn gul-i ra'nā ruheş bā lāle her cā çehre şod

Reng-i rūy-i zerd-i men hem poştī-i ū mī-koned [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Yanağı iki yüzlü gül gibidir. Her yerde lale ile karşılaşıırken benim sararmış yüzüm ondan yanadır.]

~ [N: 26b^{dr}] **Beyt** Bā rūy-i yār çehre şoden nīst kār-i mā

Dāred kesī ki covher-i īn kār āyīne-st³⁷³ [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 2, G. 1996/5, s. 981]

[= Sevgilinin yüzüyle karşı karşıya gelmek bizim haddimiz değil. Bu işin özüne sahip olacak biri varsa (o da) aynadır.]

Bābu'l-cīmi'l meksüre

Çihār gūşe (35a⁶) Meşel-i meşhūrdur. Beyne'l-A'cām tābūt ma'nāsına müsta'mel edādur. Nitekim vuķū'ı işbu beytten fehm olunur:

Beyt Der kūşe nişest u sāht tūşe

Tā key resedeş çihār-gūşe [?]

[= Tabuta gireceği vakit gelene kadar ağızını hazırlayıp bir köşeye oturdu.]

373

mā: gul D.

ÇİN-i kabā (35a⁹) Emşāl-i A‘cāmdandır. Yārān-ı ‘Acem kıatında kıaftan yeñinde olan bükümlere dērler. Ve destār bükümlerine dağı *çin-i destār* dērler. Nitekim [Kemāl İsmā‘īl]ün³⁷⁴ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Tond-bad-i ecel perīşān kerd

Zolf-i moşķīn u çin-i destāreş [Kemāl İsmā‘īl D., Trk./7248, s. 420]

[= Ecel tufanı misk kokulu/siyah saçını ve şalının bükümlerini dağıttı.]

Ve buña ‘*uqd-i destār* dağı dērler. Nitekim Mevlānā ‘Örfünüñ bu beytinden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Be-‘uqd-i gūşe-i destār-i şā‘irān-i ħarīş

Ki bī-berāt-i şala sonbeī-st por-āzār³⁷⁵ [‘Örfi-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 30/144, s. 136]

[= Cayize beratı olmaksızın koyun ayağı gibi çirkin ve incitici olan tamahķār şairlerin sarık uçlarındaki düğümlere (yemin olsun)...]

~ [MU: 38a^{dr}] *Sonbe* zamm-i sīnle şavaruñ toynağı. *Ĥalīmī*.³⁷⁶

~ [ŞA: 51b^{dr}] Sonbeden murād ‘uqd-i destārdur. Sonbeye teşbīhdür. Ėalať edüp sīne oķurlar.

ÇİNİ-nevāz (35a¹⁵) ‘İbāret-i meşhūredür. Beyne’l-A‘cām fīncān çalıcıya dērler. *Barbuť-nevāz* demek gibi. Nitekim *Żuhūrīnūñ* bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Zi-ğulğul şurāhī-st çinī-nevāz

Dehān-i ķadeĥ mānd[e] ez ĥande bāz³⁷⁷ [*Żuhūrī Sn.*, vr. 2^a]

[= Surahi, kulkul sesiyle fīncan çalarken kadehin gülmekten ağzı açık kalmıştır.]

ÇİRE (35b¹) Emşāl-i meşhūredendür ve pūr-dil ü şecī‘ ü bahādır ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim bu beytden zāhirdür:

Beyt Bed’īn ĥīle şāyed ki īn çire şīr

Reved cānib-i şayd-i dīger dilīr [?]

[= Belki bu aşırı cesur aslan, kudretiyle başka bir av peşinden korkmadan gider.]

³⁷⁴ “Mevlānā *Żahīr*” yazmasına rağmen Kemāl İsmā‘īl’in şiiiridir. [Kemāl İsmā‘īl] şeklinde değiştirilmiştir.

³⁷⁵ sonbe īst: sīne īst Kl.

³⁷⁶ Ĥalīmī, *Lūğat-i Ĥalīmī*, s. 234.

³⁷⁷ mānd: mānd[e] Sn.

Çir-dest şan'atına eli uz olana dërler ve *çerb-dest* dağı dërler. Nitekim Enverî'nün bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çerb-destî-i şabâ boved ki bî-hâme vu reng
Kerd eṭrâf-i çemen rā heme por naṣṣ u nigâr³⁷⁸ [Enverî D., K./3525, s. 140]

[= Sabah esen hafif yelin maharetli elleri, kalemsiz ve boyasız çimenliğin etrafını baştan başa süsleyip bezedi.]

~ [N: 25a^{dr}] **Çerb-dest**: Eli uz ya'nî her-gâh eli yaḳıṣur. Ve *çâpük-dest* ma'nâsına dağı gelür.

~ [N: 27a^{dr}] **Çir-dest**: Eli uz ya'nî her işe eli yaḳıṣur.

~ [N: 27a^{dr}] *Çire-dest* eli uyuşmış ma'nâsınadır.

~ [MU: 26b^{dr} / ŞA: 35a^{dr}] Oñla her işe şoḳula ve başara. Aşlında pür-dil ü şecî' ma'nâsınadır.

~ [ŞA: 52a³] *Çerb-dest* eli uyuşmış ma'nâsınadır.

Bābu'l-cîmi'l-maẓmūme

Çübek zen (35b⁶) Beyne'l-A'cām pās-bāna dërler. Nitekim Hākānî'nün bu beytinden ol meşel ḳatı zāhirdür:

Beyt Çübek-zen-i bām-i to-st gerdün
Bā in heme dīde-hā-yi bīdār [Hākānî -D.]

[= Felek, bütün bu uyanık gözlerle senin çatının nöbetçisidir.]

Çünek (35b⁸) 'İbāret-i ğayr-ı meşhüredendür ki ṭâyife-i Nevāy u Çağatāyda üç yaşar deveye beş yaşına varınca *çünek* dërler ve dağı ṭaylaḳ dërler. Nitekim Mevlānā Hātıfî'nün bu beytinden çünek meşelinün vuḳū'ı be-ğāyet vāzihdur:

Beyt Ṭaleb-gār-i çünek goseste mehār
Ber-āmed ber-ān āsmān-res menār [Hātıfî Tn., s. 22]

[= Dizgini kopmuş deveyi isteyen, minare gibi feleğe erişir.]

Çüb ber dirahṭ hoş āyende est (35b¹²) Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda ḳarb olunur ki her nesne yerinde yaḳıṣur ve her şey' cinsiyle ve akrānıyla hoşdur dēyecek yerde

³⁷⁸ şabâ boved: ḳamer bîn-i to D.

yārān-ı ‘Acem *çüb ber dirāht hoş āyende est* dërler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden meşel-i sālifü’z-zıkr be-gāyet fehm olunur:

Beyt Dil nehādem ber cefā çün dīdem ān qadd-i bolend

Ber dirāht ān bih ki bīned merd-i ‘ākil çüb rā³⁷⁹ [Cāmī D., C. 1, G. 27/3, s. 201]

[= Akıl sahibi biri her şeyin yerinde olması gerektiğini bilir. (Onun gibi) o (selvi gibi) uzun boyluyu görünce cefasına rağmen gönül koydum.]

Çüb-i to der āb-est ve ez berāy-i fulān kes çüb der āb-est (35b¹⁷) Bu edālar beyne’l-A ‘cām meşhūrdur ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesneye kötek çalmağ lāzım gelse ol ādeme yārān-ı ‘Acem saña kötek çalınmağ gerekdür dēyecek zamānda *çüb-i to der āb-est* dërler. Bu meşelūñ mevridi budur ki diyār-ı ‘Acemde bir kimesneye kötek çalmağ isteseler degnekleri şuya bırağup işladurlar. Hattā zābiñler qapusında degnekler şu içinde tırur. Ol sebebden yārān-ı ‘Acem *çüb-i to nīz der āb-est* dēyü kināye eylemelerinde kötek murād ederler. Nitekim Mevlānā Kātibīnūñ bu beytinden ki qadd-i maħbūb vaşfinda dēmişdür. Bu meşel qatı zāhirdür:

Beyt Be-dovr-i qadd-i to servī keşīd[e] ber leb-i cū

Zi-‘aks-i h’işten ū rā hezār çüb der āb [Kātibī -D.]

[= Senin boyunun hüküm sürdüğü sırada ırmak kenarında selvi baş gösterdi. Kendi aksinin yansımasıyla onun binlerce sopası sudadır (yani dayağı hazırdır).]

~ [N: 27a¹²] ... Diyār-ı ‘Acemde bir mücrime ta‘zīr lāzım gelse evvel degnekleri şuya qoyarlar. Hattā zābiñler qapusında degnekler şu içinde tırur...

Çüb-i haṭ (35b^{dr}) Meşel-i meşhūredendür ki yārān-ı ‘Acem qaleme dërler. Nitekim Mīr Hāşimīnūñ bu beytinden be-gāyet zībā fehm olunur:

Beyt Çüb-i haṭ sūd u ziyān rā be-sūht

Comle-i eşyā-yi cihān rā be-sūht [Hāşimī ?]

[= Kalem, kâinatta var olan her şeyi yakıp kâr ve zararı yok etti.]

Çū destī ne-şāyed gezīden be-būs (35b^{dr}) Bu mışrā‘ bi‘aynihi emşāl-i meşhūre-i A ‘cāmdandur ve şol zamānda īrād olunur ki bir bed-baḥt u furū-māye bir şehre

379 çün: tā D.

musallaḥ olup ḥalkına her bār eziyyet üzere olsa ‘ārifān-ı cihān ol bī-merḥamete temelluḥ ve mudārāyı düstürü’l-‘amel eylemegi evlā gördüklerinde zürefā-yı ‘Acem işbu meşeli irād ederler. Nitekim işbu metinden ol meşelüñ vuḳū’ı zāhirdür:

Beyt Be-goft in meşel ḥ’āce-i şehri Tūs
Çū destī ne-şāyed geziden be-būs [?]

[= Tuslu bir üstat şu atasözünü dedi: “Bükemediğin bileği öp!”]

~ [N: 27a¹⁶] Zebān-ı Türkīde ışıramadıḡuñ eli öp dedükleri meşeldür.

~ [N: 27a¹⁸] Ekşeriyyen zālim ḥākim ḥaḳḳında kināye olunur.

~ [ŞA: 52b^{dr}] Zebān-ı Türkīde ḳaṭ’ edemedüḡuñ desti öp de başuñā ḳo dedükleri meşele işāretdür.

Cüyende yābende est (36a¹⁰) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde arayıcı bulııcıdur ve arayan bulur dēyecek zamānda zürefā-yı ‘Acem *cüyende yābende est* dērler. Nitekim işbu beytden ol meşel ḳatı zāhirdür:

Beyt Çonīn zed meşel şāh-i güyendegān
Ki cüyendegān-end yābendegān[?]

[= Söz söyleyicilerin şāhı, (Hz. Muhammed) şöyle bir mesel söyledi: “Bulanlar arayanlardır.”]

~ [N: 27b^{dr}] *Men talebe ve cedde vecede* İsteyen tañrısın bulur.

~ [ŞA: 53a^{dr}] *Men talebe ve cedde vecede* mazmūnına işāretdür.³⁸⁰

Bābu’l-ḥāi’l-meftūḥa

[**Ḥarf-i ḥā**] (36a¹⁴) Egerçi bu lisān-ı bedi’ü’l-beyānda ḥarf-i ḥā yoḳdur. Lākin ‘Arabuñ sāyir elsineden ruḥānı ve imtiyāz-ı şānī olmaḳla ‘Acem bu lisānda ba‘zı elfāz isti‘āre edüp isti‘māl ederler ve terkīblerinden cüz’ ḳılıp irād-ı kelām ederler. Ve

³⁸⁰ Kaynaḡı belirtilmese de Yusuf Sinan Paşa’nın *Tazarru’nāme*’sinde hadīs-i kudīsī olarak geçer. Yusuf Sinan Paşa, *Tazarru’nāme*, s. 99.; “Men talebeni vecedeni” [= Arayan beni bulur]; “Men talebe ve cedde vecede ve men kara’a’l-bābe ve lecce velece” [= Bir şeyi gerçekten isteyen, çalışırsa bulur; kapıyı çalan direnirse içeri girer.] Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, C. 2, s. 668.

gāh olur ki bilā tağyīr kelime-i ‘Arabiyyeyi ta‘cīm eder. Nitekim maḥallinde īrād u beyān olunur:

(36a^{dr}) İmdi ma‘lūm ola kim ḥarf-i ḥā-y-ile tā lügat-i ‘Arabīden gayrıda yoḡdur ve bu İmām Suyūṭī te‘lifātında taṣrīḥ etmişdür ve fi‘l-vāḳı‘ bu lisān-i ḡarāfet leyn-i mülāyemet üzere olmağın sekiz ḥarfdan kelime terkīb etmişlerdür. Meṣelā ṣā ve ḥā ve ṣād ve zād ve tā ve zā ve ‘ayn ve ḳāf *Fevāyihü‘l-Mekkiye* nām kitābda böylece naḳl olunmuşdur:

Ve ḳāle fi‘l-*Bedri‘l-Müniri* fi ḡarībi eḡādīṣi‘l-beṣīri ve‘n-nezīri inneḥū ḳāl ḳāle ‘aleyhi’s-selām izā erādallāhu emran fihi līnun evḡā bihī ila‘l-melā‘iketi‘l-muḳarrabīn bi‘l-Fārisiyyeti‘d-dürriyyeti ve izā erādallāhu emran fihi ṣiddetun evḡā bihī bi‘l-‘Arabiyyeti‘l-cehriyyeti.

[= (Hz. Peygamberin) *Garip* hadislerinin toplandığı el-Bedrü‘l-Münir fi Garībi Ehādīsi‘l-Beṣīri ve‘n-Nezīri‘de rivayet olunur ki: Hz. Peygamber dedi ki: “Cenāb-ı Hak kolay bir iş murat ettiği zaman mukarrabīn meleklerine inci gibi olan Farsça ile vahyetti. Ve yine Allah içinde bir zorluk olan iş murat ettiği zaman apaçık olan Arapça ile vahyetti.”]

~ [N: 27b^{dr}] İnna‘llāhe te‘āla yetekellemu bi‘l-fārisiyyeti me‘ā‘l-melā‘iketi‘l-muḳarrabīn ve ḡameleti‘l-‘arṣ ve küllü kelāmin fihi līnun ve rifḳun yetekellemu fihimā bi‘l Fārisiyyeti ve su‘ile Rasūlullāhi ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem ‘an Mīkā‘il ‘aleyhi’s-selām hel yeḡūlu‘llāhu te‘āla bi‘l-Fārisiyyeti ḳāle na‘am ḳāla‘llāhu te‘āla ‘ḡun konem be‘īn moṣṡi ḡāk coz ānki bi-y-āmurzem’. Min *Tefsīri‘d-Deylemī*.

[= Şüphesiz ki Cenāb-ı Hak kendisinde yumuşaklık ve samimiyet olan her sözde mukarrabūn ve hamele-i arṣ melekleriyle Farsça konuşur. Efendimiz Aleyhisselahu ve’s-selama “Cenāb-ı Hak Mikāil aleyhisselama Farsça bir şey söyler mi?” diye sorulduğunda “Evet Cenab-ı Hak Mikail aleyhisselame der: ‘*Bu bir avuç toprakla yarattıklarımın başka ne yapayım?*’”]

Rūyi ‘anhu ‘aleyhisselām enneḥu ḳāle bi‘l-lisāni‘t-Türkiyyi “*Anlatınız*”. Kezā fi *İḡyā‘i‘l-‘Ulūm*.

[= Rivayet olundu ki Peygamber aleyhisselam Türkçe şöyle buyurdu: “Anlatınız!”]

Ḥāl kerd (36b²) Bu meşel beyne'l-A'cām şevke gelüp semā' eyledi demek maḥallinde müsta'meldür. Nitekim edānuñ vuķū'ı bu beytten be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Mecnün ber-ovc-i qorş-i kamer dīd u ḥāl kerd
Güyā komāc-i ḥayme-i Leylī ḥiyāl kerd [?]

[= Mecnün, gökyüzünde bir dolunay görüp şevke geldi. Onu Leylâ'nın çadırının direk başlığı sandı.]

Be-ḥāl der āmed meşeli daḥı bu ma'nāya müsta'meldür. Nitekim bu beytten zāhirdür:

Beyt Meger ki ez ḥareket serv ez şomāl der āmed
Çu dīd kāmēt-i to der çemen be-ḥāl der āmed [?]

[= Oysa selvinin salınışı kuzeyden gelen esintidenmiş. Çünkü senin boyunu görünce şevkle sema etti.]

Ḥalka ber der zed (36b⁷) Emğāl-i A'cāmdandur ve mużtarib eyledi demek maḥallinde isti'māl olunduḡını Mevlānā Selmān bu beytinde beyān eylemişdür:

Beyt Çeşm-i ū her laḥza mestān rā be-hem ber mī-zened
Şūr-i 'eşkeş 'Āşikān rā ḥalka ber der mī-zened³⁸¹ [Selmān-ı Sāvecī D.,
Trc. 1/III/1, s. 505]

[= Onun gözleri, mestleri her zaman birbirine katar; aşkının şevki ise âşıkları bezdirir.]

Ḥāzır u kandil bāş (36b¹⁰) Meşel-i meşhūrdur. Suḥen-şināsān-ı 'Acem bu meşel-i mu'teberi başiret üzere ol dēyecek maḥalde kināye ederler. Nitekim Nesīmī merḥūma şeyḫi olan kimesne pend edüp dēdüḡi beytde ol meşelūñ vuķū'ı be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Ger be-sefer mī-revī ez Ḥaleb endīşe kon
V'er be-Ḥaleb mī-revī ḥāzır u kandil bāş [?]

[= Eğer sefere çıkarsan Halep'ten sakın! Yok, eğer Halep'e gideceksen de gözlerini dört aç!]

---

³⁸¹ Şūr-i 'eşkeş: şī'r-i zolfes D.

(36b^{dr}) Ve gāh olur ki *hāzīr-dem bāş* dèrler. Nitekim Mevlānā Kātibīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ey dil heme dem hem-dem-i erbāb-i nedem bāş
Hūn mī-reved ez dīde-i men hāzīr-dem bāş³⁸² [Kātibī D., G. 276/1, s. 148]

[= Ey Gönül! Daima pişmanlık ehlinin dert ortağı ol! Gözlerimden kan akar, sağgörülü ol!]

~ [MU: 39b^{dr}] Tedārük üzre ol ve muqayyed ol ma‘nāsınadır. Min *Ṭaşkendī*.

~ [ŞA: 53b^{dr}] Kātibī:

Beyt Der ziyāret-hā şebān tā rüz mī-sūzed çu şem‘
Dūd-i āh-i men be-bīn u hāzır [u] şandīl bāş [Kātibī -D.]

[= Kutsal ziyaretlerde geceden gündüze dek mum gibi yanan benim ahımın dumanına bak ve uyanık ol!]

[Halep’le ilgili beyte işaretle] ‘ākıbet Halebde Nesīmīnūñ ber-dār olduğu meşhūrdur. Raḥmetullāhi ‘aleyh.

Hāl (36b¹⁴) Lügat-i ğayr-i meşhūredendür memālik-i A‘cāmda gūy-bāzlaruñ meydāna dikedükleri iki mīlūñ arasına dèrler. Nitekim Mevlānā Hüsrevūñ bu beytinden ol edānuñ ma‘nāsı be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Do meydān-vār tek mī-zed be-donbāl
Şode ser-geşte hem-çun gūy bī-ḥāl [Emīr Hüsrev-i Dihlevī -D.]

[= İki meydan boyunca peşinden koşup durunca kalesiz bir top gibi başı dönmüş(tür).]

(36b^{dr}) Buña gāh olur ki *zūrefā-yı ‘Acem der-hū* daḥı dèrler. Nitekim Mevlānā ‘Aşşāruñ bu beytinden be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Revān ber būd ez şāh-i cihān gūy
Çu bādeş bord yek-ser tā der-hūy [‘Aşşār MM./3165, 208]

---

³⁸² reved: çeked D.; İkinci mısradaki vezin aksamaktadır.

[= Top (gûy), dünyanın hakiminden daha seriydi. Çünkü onun rüzgârı aniden kaleye vardı.]

Yalnız *hû* dağı dâirler. Nitekim işbu beyden ol edânuñ dağı vuķū'ı zâhirdür:

Beyt Be-hây u hüy süy-i hüy rû kerd
Be-zed yek-bâr-i dîger gûy u hû kerd [?]

[= Yaygara ile kaleye yüz çevirdi ve son bir defa daha topa vurup bağırdı.]

Bu beytde vech-i tesmiyeye işâret vardır.

Hâl gerdân (36b^{dr}) Muķallibü'l-umûr ma'nâsınadır. Nitekim Enverînuñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Men ne-güyem ki coz hõdây kesî
Hâl gerdân u ğayb-dân bâşed [Enverî D., K./ 2264, s. 91]

[= Ben, (asla) "Allah'tan başkası talihi döndürür ve gaybı bilebilir" demem.]

Harîf (37a¹) Emsâldendür ve beyne'l-A'câm mu'âşir u hem-şõhbet-i meclis-i üns ma'nâsına isti'mâl olınmışdır. Nitekim Mollâ Hâfîzuñ bu beytinden ol ma'nâ zâhirdür:

Beyt Mu'âşirân zi-harîf-i şebâne yâd ârîd
Huķûķ-i bendegî-i muhlişâne yâd ârîd [Hâfîz D1., G. 244/1, s. 141]

[= Ey Dostlar! Geceki nedimlerinizi ve samimane dostlarınızın hakkını unutmayın/dostluk hakkını yerine getirin!]

Haşer (37a⁴) Emsâl-i A'câmdandır ve 'ibâret-i ğayr-ı meşhûredendür ki zürefâ-yı 'Acem beyninde direng ve cem'ıyyet ve alay ma'nâsına müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Hâtîfînuñ ki sipâh-ı bî-şomâr hakkında vaşf-ı Tîmürda dedüğü işbu beytten ol edâ zîbâ fehm olunur:

Beyt Diger bâre heyl-i sitâre-haşer
Şod ez zıll-i 'âlîş ferhunde-fer [Hâtîfî Tn., s. 205]

[= Bu kez de düzensiz [sönük] yıldız ordusu, onun yüce sayesinde daha da parladı.]

Ve direng ma'nāsına isti'māli Mevlānā Hüsrevüñ bu beytinden katı zāhirdür:

Beyt Gāh beyāneş zi-melāyik-i haşer

Ber-suħeneş çün megesān por şeker [Emīr Hüsrev-i Dihlevī -D.]

[= Haşir meleklerinden bahsedince onun sözlerine şekere üşüşen sinekler gibi (üşüşürler).]

Hālī (37a¹⁰) Edā-yı meşhūrdur. Lisān-ı Tāzīde legen zürefā-yı A'cām beyninde fi'l-hāl ma'nāsına irād olunur. Ve gāhī, bir [e]lif ziyāde édüp hāliyā dërler. Nitekim Mevlānā Hāfīzuñ bu beytinden ol edā be-gāyet zāhirdür:

Beyt 'Āķibet menzil-i mā vādī-i hāmūşān-est

Hāliyā ğalgale der gonbed-i eflāk endāz [Hāfız D1., G. 311/2, s. 177]

[= Sonunda varacağımız yer suskunlar vadisidir. (Bu yüzden) şimdilik gök kubbeye/ortalığa velvele sal!]

Halvā mī-ħored ve **ħalvā me-ħör** (37a¹⁴) Bu edālar emşāl-i A'cāmdandır. Şol zamānda isti'māl olunur ki bir kimesne sözün bilmeyüp ağzına geleni söylese idi zebān-ı Türkī de bal yeme dēyecek yerde nāzük-ṭab'ān-ı 'Acem *ħalvā me-ħör* dēyü kināye ederler. Nitekim Hāzret-i Mevlānānuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

[Beyt] [Ger suħen ħ'āhī ki gūyī çun şeker

Şabr kon ez ħirş u ĩn ħalvā me-ħer]³⁸³ [Mevlānā M. 1. Defter, s. 35]

[= Eger şeker gibi söz söylemek istersen hırstan geçip şabr et ve bu balı/haltı yeme!]

Hād-zede bih būd zi-bīm-zede (37a^{dr}) İşbu mışrā'-ı ser-cümle emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir muvaħħaş nesnenüñ zuhūrī ħavf ile bīm-i cān çekmekden ise bir gün evvel her ne olacaķ ise olmaķ evlādur dēyecek yerde yārān-ı 'Acem meşel-i sālifu'z-zıkrı ḍarb ederler. Nitekim Hāķīm Senāyīnūñ bu beytinden fehm olunur:

383

Bu beyit *Tuħfetü'l-Emşāl*'de yer almamaktadır. *Mesnevi*'de bu maddeye münasip tek örnek olduğu için köşeli ayraç içerisinde metne dahil edilmiştir.

Beyt Meşel est in der-în ‘azāb-kede
Ĥad-zede bih boved zi-bīm-zede³⁸⁴ [Senāyī-i Ġaznevī HH./2782, s. 163]

[= Bu hapishanede bu meseldir: “Korkunun ecele faydası yok!”]

Ĥalkā (37b¹) Edā-yı meşhūrdur. Bāzārgānlaruñ almak ve şatmak için ‘ağd êtdükleri meclise dërler. Nitekim Mollā Selmānuñ bu beytinden ol edānuñ vukū‘ı minvāl-i muħarrer üzre zāhirdür:

Beyt Māh be-mihr mī-ħored yek ser-i mū zi-zolf-i to
Ān-ki be-ħalkā-hāş der hest hezār muşteri³⁸⁵ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 132/22, s. 326]

[= Onun binlerce müşterisi olan müzayede halkasında, saçından bir tel için ay ve güneş birbirini yer/birbirine girer.]

Ve buña *ħalkā-i sovdā* daħı dërler:

Velehu Her seher der ĥalkā-i sovdā-yi şām-i torre-est
Bār-i çin bo’ğşāde bād-i şobħ moşk erzān şode³⁸⁶ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 119/6, s. 306]

[= Saba yeli her sabah gece gibi kara bükümlerindeki Çin’den gelen misk yükünü, çözüp miskin değerini düşürüyor.]

~ [N: 28a^{dr}] Der işılāħ-ı ‘Acem müşteri tã’ ifesine dërler. Selmān:

Şi’r Ĥalkā-i ‘anber u bāzār-i gul āşofte konī
To bedīn zolf u ruħ er ber-ser-i bāzār āyī [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Sen eğer bu (kapkara) saçın ve (kırmızı) yanağınla pazara uğrarsan amber meclisi ve gül pazarını birbirine katarsın/şaşkına çevirirsin.]

Li-muħarririhī.

384 in der-în: in ki der D.; zi-: ki D.

385 ān-geh:

386 bād-ı şobħ moşk: şobħ u moşg-i çin D.

Bābu'l- ḥāi'l-meksūre

Hikāyet resīde-est (37b^{dr}) Bu meşel rūzmerre-i A'cāmdandır ve şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne bir kimesneden āzurde-ḥāṭır olup i'lām-ı ḥāle kādir olmasa nā-gāh bir maḥalde eṣnā-yı muşāḥabetde guzeşte ḥāli ifāde eylese mu'teriz niçün böyle söylersin dedükde ğarāz kināye degüldür ancak ḥikāyedür demek yerinde zürefā-yı 'Acem *ḥikāyet resīde est* dērler. Nitekim işbu beytten zāhirdür:

Beyt Ez vaşl u hecr şukr u şikāyet şinīde est
Men ḥod ne-gofte'im ḥikāyet resīde est [?]

[= Kavuşunça şükr, ayrılınca şikāyet işitilmiştir. Ben demiyorum, lafin gelişi!]

Zebān-ı Türkīde bu edāya *söz gelişi* dērler.

Bābu'l-ḥāi'l-meftūḥa

Hām (37b⁶) Bir edā-yı mergūbdur 'işret-güzīnān-ı A'cām beyninde şarāba dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden vuḳū'ı fehm olunur:

Beyt Poḥte şod her ki be-cām-i ḥum-i ḥammār resīd
To bedīn āteş eger der ne-resī bāşī ḥām³⁸⁷ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 97/6, s. 274]

[= Her kim meyhanecinin şarap fıçısına erişirse pişip kemale erer. Sen eğer böylesi bir ateşe erişemezsen ham kalırsın.]

Hām-kār (37b⁹) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām nādān ve bī-vuḳūf ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Lisānīnuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ān ḥām-kār dād-i men-i nā-tevān ne-dād
Men sāḥtem der āteş-i teb dād u sūḥtem [Lisānī ?]

[= O cahil, ben gibi acizin hakkını vermedi. (Ben de) yürekte ateşli bir feryat edip yandım yakıldım.]

387

ḥum: mey D.

Hāne be-dūş (37b¹¹) Emsāldendür. Yārān-ı ‘Acem bī-nevā dervīş ya‘nī nesi var ise egninde olan faķīre *hāne be-dūş* dērler. Nitekim işbu beytden ol meşelüñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Mā merdomān-i hāne be-dūşīm u hōş-nişīn

Niy z‘ān gorūh-i hāne nigeħ-dār-i ‘ālemīm [Vaḥşī-i Bāfķī D. G. 315/4, s. 140]

[= Biz evi sırtında olup her bulduđu yerde keyif alan insanlarız. O ev ahalisi gibi dūnyanın bekçilerinden deđiliz.]

~ [N: 29a^{dr}] Bī-hānumān olup nesi var ise egninde olan faķīre ve dervīşe dērler.

Har reft u resen bord (37b¹⁴) Emsāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda đarb olunur ki bir kimesne bir şeyden fā‘ide umup sa‘y-i belīğ ve itlāf-ı māl eyleyeydi ve ol şey ele girmeyüp ve nēce zarar ol sebeble vāķı‘ olsaydı zūrefā-yı ‘Acem ol ḥālī gördükde *har reft u resen borde* dērler. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Be‘stānd raķībem ser-i zulfet zi-kef u reft

Nev şod meşel-i kohne ki *har reft u resen bord* [Kemāl-i Ḥocendī D. G. 303/6, s. 114]

[= Rakibim (sevgilinin) saçının ucunu tutup gitti. “Eşek gitti, ipi de götürdü (Yorgan gitti kavga bitti)” şeklindeki eski mesel yinelendi.]

~ [MU: 41b^{dr}] İşbu meşelüñ mevridi bir ḥarīf ḥalkūñ eşeklerin tutup muştalık almak için bir yere bağlamak ‘ādet edinmiş. Bir gün yine eşek tutmuş. Ammā gözetmede ğaflet etmiş, eşek boşanmış ve ḥarīfūñ ipini götürmüş. Ḥarīf katına gelen ādemler su‘āl tarīķıyla dērler:

Ez ān ḥar ki beste būdī be-şomā çe ‘āyed şod?

[= O bağlı olan eşekten size ne fayda gelecekti?]

Cevāb vērürmiş:

Ki çe āyed be-hem ki ḥar reft u resen bord

[= Benim elime ne geçecek! (Zaten) eşek gitti ipini de götürdü.]

Ḥ'ābīde (37b^{dr}) Egerçi lügatde uyuşmuş 'uzva dërler. Lākin beyne'l-A'cām mensūhu'l-'amel olan kāra ve metrūk olan ef'āle dërler. Nitekim Mevlānā Şā'ibūñ işbu beytinden ol edānuñ vukū'ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Nīst der ṭab'-i girān-cānān naşīḥat rā eşer
Şūr-i maḥşer ber-ne-y-engīzed reh-i ḥ'ābīde rā [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 1,
G. 210/4, s. 107]

[= İnatçıya nasihatın tesiri olmaz. Maḥşerin günü bile terkedilen alışkanlık yenilenmez.]

~ [N: 28b^{dr}]**Beyt:**

Şā'ib hemān zi-dūrī-i reh şekve mī-konīm

Ḥ'ābīde kerd gāflet-i mā gerçi rāh-rā [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 1, G. 733/11,
s. 357]

[= Ey Sâib! Gafletimizin yolu kullanılmaz hâle getirmesine rağmen hâlâ yolun uzaklığından şikâyet ediyoruz.]

Ḥāk ber dehen-i fulān kes (37b^{dr}) Emşāldendür ve şol zamānda ḍarb olunur ki bir kimesne bir muḥālif söz söylese ve ol söz anuñ ağızına düşmese nükte-şināsān-ı 'Acem bed-du'a murād êdüp *ḥāk ber deheniş bād* dërler. Ve bir furū-māye bir devletlü ve cūd-ı mükerreme bir kem söz söylese ol kimesne ol muḥteşemden gelüp ol küstāhlığın dilemek lāzım gelse 'ādet-i qadīmdür ağızına toprak ṭoldurup ol muḥteşemüñ nazārına gelüp 'özrin bu gūne dërler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu [Rubā'īsi]nden³⁸⁸ ol vaz' u edā fehm olunur:

Rubā'ī Ey k'ez gameş oftāde çākī be-kefen

Ālūde me-kon zamīr-i pāket be-suḥen

Çün lāl tevān būd be-kūş u pes ez īn

Ger leb be-suḥen goşāyī ḥāket be-dehen [Cāmī -D./-HE.]

[= Ey derdiyle (âşığın) kefen yırttığı güzel! Tertemiz gönlünü sözlerinle kirletme! Sessiz olmaya çalış ve bundan sonra ağzını açarsan da ağzın toprakla dolsun!]

388

Rubā'ī olmasına rağmen "beytinden" yazılmıştır. "[Rubā'īsi]nden" şeklinde düzeltilmiştir.

Har er cull-i atlas be-püşed har est (37b^{dr}) Bu meşel-i bî-bedel emsâl-i ma'rûfe-i A'câmdandur ve şol zamân îrâd olunur ki bir câhil-i dün libâs-ı fâhire ile beyne'n-nâs tefâhur édüp ta'ayyün ü i'tibâ[r] kaydında olsa zürefâ-yı 'Acem ol maķûle şahş-ı nâdânı gördükde meşel-i mezkûrı darb éderler. Nitekim şâ'irüñ işbu kıt'asından ol meşelüñ vuķû'ı be-gâyet zâhirdür:

Qıt'a-i li Çu câhil der'in dehr-i por-i 'tibâr
Zi-nâdânî cüyâ-yı kerr u fer est
Ne-dâned ki merdî meşel gofte est
Har er cull-i atlas be-püşed har est [Hüsâmî]

[=Çünkü cahil, ibret dolu bu dünyada ahmaklığı sebebiyle gösteriş ve caka peşindedir. Birinin "Eşeğe altın semer vursan eşek yine eşektir" dediğini bile bilmez.]

Har-gedâ (37b^{dr}) Zürefâ-yı 'Acem kıatında başa kıaķa isteyen kimesneye dërler. **Ter-gedâ**: Yüz kızdırup isteyen şahşâ dërler. **Ner-gedâ** : Kinâye tarîkıyla isteyen âdeme dërler. *Har-gedâ* ve *ter-gedâ* meşelinüñ vuķû'ı işbu beytden be-gâyet zâhirdür:

Beyt Yâve-ţab'an har-gedây heme
Bî-edeb bûd ter-gedây heme [?]

[= Israrcı birer dilenci olan yalakaların hepsi edepsiz ve yüzü kızarmış birer utanmazdır.]

Ner-gedâ daķı *Hadîķanuñ* bu beytinden be-gâyet vuķû'ı zâhirdür:

Beyt 'İlm dân hâşil-i Hodâ bâşed
'İlm h'ân şüh ner-gedâ bâşed³⁸⁹ [Senâyî-i Ğaznevî HH./1776, s. 101]

[= İlim öğren! Netice Allah'tır; İlm oku! (Çünkü sevgili) imayla ister.]

~ [N: 67b¹⁹] *Ner-gedâ* Kinâye tarîkıyla cerr éden sâ'ile dërler.

~ [N: 67b^{dr}] *Ner-gedâ Ferheng-i Nüreddîn İncüyîde* zişt ve girye ma'nâsınadır.

---

³⁸⁹ hâşa-i: hâşil HH.; bâşed: âmed HH.

Hâne be Hindū ki seporde est (38a²) Emşaldendür. Öyle kināye olunur ki hıdmetkār-ı düzde evi kim ısmarlamışdur? Zīrā eli uzun hıdmetkār tenhā evde kalıcağ hāl nece olacağı ma'lūmdur deyecek yerde yārān-ı 'Acem bu meşeli irād ederler ki mezkūrdur. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Gāret ez īn Tork ne-bord-est kes

Hâne be-Hindū ne-seporde-est kes³⁹⁰ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 145]

[= Hiç kimse bu Türkten yağma görmemiş ve evini bir hırsıza emanet etmemiştir.]

~ [N: 29a^{dr}] Evini hırsıza kim ısmarlamışdur deyecek yerde darb olunur.

Hār-kenem u fulān kes hār-ken-est (38a⁸) Bu edālar emşāl-i A'cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki ben 'aşığ-ı cefā-keş u müşevveşem ve fulān kes dağı meftūn-ı 'ışkdur deyecek maħalde mezkūr meşelleri kināye ederler. Nitekim Mevlānā Evhadū'd-dīnūñ bu rubā'isinden ol edālar be-gāyet zībā fehm olunur:

Rubā'ī Dil bende-i būy-i 'anber-āvīz-i gul-est

Cān çāker-i 'arīz-i dil-āvīz-i gul-est

Bulbul ki hezār hār-ken bende-i ū-st

Ū nīz golām-i hār-i ser-tīz-i gul-est³⁹¹ [Evhadī D., R. 35, s. 437]

[= Gönül, ambere bulanmış gül kokusunun kölesi; can ise gül gibi gönül çelen yanaklarının kuludur. Binlerce âşığı olan bülbül de gülün sivri dikeninin kölesidir.]

Has pūş u has der dehen kerd (38a¹⁴) Bu edālar isti'mālāt-ı A'cāmdandur *has pūş* münāfika derler. *Ve has der dehen kerdūñ* ma'nāsı bizi söyletmeyüp iskāt etdi demekdür. Nitekim şā'irūñ işbu beytinden o[l] edālarūñ vuķū'ı zībā vāķı'dur:

Beyt-i lī Çemen ez gul be-bulbul şad suhen kerd

Zi-ħas pūşī merā ħas der dehen kerd [Hūsāmī]

[= Çimen, bülbüle gül hakkında yüzlerce hikāye anlatıp nifakından bizi konuşturmadı.]

~ [N: 31a^{dr}] **Has pūş**: Kināye ez nifāk bāşed.

³⁹⁰ gāret: gāretī ME.

³⁹¹ āvīz: āmīz D.

Har rā be-‘arūsī ḥānde’end meger āb u hīzem lāzim āmede est (38a^{dr}) Bu meşel-i meşhürdür beyne’l-A‘cām. Şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde eşegi düğüne oğumışlar meger ol düğüne odunla şu lāzım olmuşdur dēyecek maħalde zürefā-yı ‘Acem meşel-i mezkūr-ı irād u kinā[ye] ederler. Nitekim Şeyḥ Nizāmīnūñ işbu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı fehm olunur:

Beyt Ḥarān rā kesī der ‘arūsī be-ḥānd

Meger ān zamān k’āb u hīzem ne-mānd³⁹² [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 208]

[= Eşegi düğüne davet etmişler. Oysa o anda odun ve su bitmiş.]

~ [N: 29a¹³] Nādān-i cem‘iyyet-i rindān da‘vet etdikleri ḥammālīğa müte‘allık maşlahat içündür. Zebān-ı Türkīde ḥımārı düğüne oğumışlar ya odun eksük ya şu dedükleri meşeldür.

Ḥātir-goşā-st (38a^{dr}) Emsāl-i ezdādü’l-vuķū‘dandur. Yārān-ı A‘cām katında şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne azlem-i ḥalkullāhdan olup ednā ḥuşuş bahānesiyle gördüğü ādemūñ ḥātırın şikest edüp dil-şikenlik ile meşhūr olsa ol şahşa fulān kes *ḥātir-goşā-st* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Zuhūrīnūñ bu [beytlerinden]³⁹³ meşel-i *ḥātir-goşā* katı zāhirdür:

[**Beyt**] Heme gorg-ṭab‘ān u zargām-i kīn

Heme zīr-dastān u bālā-nişīn [Zuhūrī Sn., vr. 3^b]

[= Hepsi kurt mizaçlı ve kinli birer yırtıcı aslandır. Hepsi aciz ve makam düşkünüdür.]

[**Beyt**] Be-ḥātir-goşāyī ser-ā-ser me-reh

Çu donbāl-i ‘akreb girih-ber-girih³⁹⁴ [Zuhūrī Sn., vr. 3^b]

[= Akrebin kıvrım kıvrım kuyruğu gibi herkesin gönlünü incitme.]

~ [N: 28b⁸] Ya‘nī ḥātır yıkıcıdur dēyecek yerde kināye olunur.

~ [N: 28b⁸] Zuhūrī³⁹⁵ der hicv-i iḥān-i dil-şiken mī-güyed.

³⁹² be-ḥānd: ne-ḥānd Şn.; ān zamān: vaķt-i ān Şn.

³⁹³ “Mesnevī” nazım şeklinde iki beyit olmasına rağmen “kıt‘asından” yazılmıştır. Bu yüzden “[beytlerinden]” şeklinde yazılmıştır. Ayrıca manzumenin başındaki “kıt‘a” ibaresi de [beyt] şeklinde değiştirilmiştir.

³⁹⁴ me-reh: girih Sn.

Ḥam bāş (38b¹) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām ser-keş olma münkād ol ve meyl eyle dēyecek maḥalde zūrefā-yı 'Acem *ḥam bāş* dērler. Nitekim Mevlānā Dihekīnūñ bu beytinden ol edā be-gāyet zāhirdür:

Beyt Şūfi ki ser ez cor'e keşed ger to dehī mey
Çün çeng keşed her-regeş ez sīne ki ḥam bāş [Dervīş-i Dihekī ?]³⁹⁶

[= Eger sen şarap sunarsan bir yudumla baş kaldıran sufīnin sinesindeki her damar, "dik başlılık etme!" diye çeng gibi inler.]

Ḥam zed (38b⁴) Bu 'ibāret beyne'z-zūrefā siñerek kaçdı ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Bezmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Geşt ber-dāmen-i eflāk numāyān meh-i 'iyd
Ḥam-ı ebrū-yi to rā dīd u revān bes ḥam zed [Bezmī ?]

[= Gökyüzünde bayram hilali göründü. [Ancak hilal] senin kaşlarının kıvrımını görünce sinerek kaçtı.]

Ḥaṭṭ-i boṭlān (38b⁷) Ol ḥaṭṭa dērler beyne'l-A'cām ki gālaṭ yazılmış ola. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Her ki çün noḳṭe ne der dā'ire-i ḥikmet-i ū-st
Zūd bāşed ki keşendeş ḥaṭṭ-i boṭlān ber ser³⁹⁷ [Kemāl İsmā'ıl D., K./1782, s. 110]

[= Kimse onun hikmet dairesindeki bir nokta değil ki başına hatalıdır (anlamındaki) çizgiyi çekmek için acele etsin.]

Bu zıkr olınan ḥaṭṭa *ḥaṭṭ-i ḥaṭā* daḥı dērler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Ān ki ū ḥaṭṭ-i ḥaṭā ber ehl-i sovdā mī-keşed
Rū siyeh gerded eger bīned be-çeşm ān ḥāl rā [Kātībī D., G. 17/3, s. 25]

³⁹⁵ Zuhūrī: Zāhīrī ŞA: 56b^{dr}.

³⁹⁶ Bu beyit Ali Güzelyüz'ün yayımlanmamış doktora tezi *Dīvān-ı Dervīş Dihekī*'de yer almamaktadır.

³⁹⁷ hikmet: ḥidmet D.; bāşed: bāyed D.

[= Âşıkların alınına çekilen kara yazı/hatalı hat, o (sevgilinin) ‘ben’ini görse yüzü kararır.]

~ [N: 29b^{dr}] Allāhu a‘lem ɗarb olunmuş ھاٲ ma‘nāsınadır ki murād rāddedür.

ھاٲ-i bīzārī (38b¹¹) Miyān-ı suhen-dān-ı A‘cāmda peser-i ‘ākka pederi yüzinden yazup redd eyledükde vèrilen ھاٲta dèrler. Nitekim ھاٲkīm Ruknānuñ bu beytinden vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Eger cānem be-şad zārī ne-mīred der vefā-yi ū

Dehem mānend-i ferzendān-i ‘ākkeş ھاٲ-i bīzārī [ھاٲkīm Ruknā ?]

[= Ruhum onun vefasızlığı yüzünden durmaksızın ağlayıp inleyerek ölmüyorsa asilik edip evlatlıktan reddedilen çocuklar gibi ona ret kâğıdı vereyim.]

ھاٲ-i Bağdād (38b¹⁵) Meşel-i meşhūrdur, kenār-ı sāgerde olan ھاٲta dèrler. Velākin ‘işret-güzīnān-ı rindān-ı ‘Acem katında ھاٲtū-ı cām-ı Cemūñ birine dèrler. Meşelā ol cām-ı Cemūñ ھاٲtūnunuñ birine ھاٲ-i Bağdād ve birine ھاٲ-ı ھاٲ-i ezrak³⁹⁸ ve birine dađı ھاٲ-i cevr dèrler. Nitekim ھاٲ-i Bağdād meşelinuñ vuķū‘ı Mevlānā Selmānuñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Vaķt-i şobh-est u leb-i Dicle vu enfās-ı bahār

Ey peser keştī-i men bā ھاٲ-i Bağdād bi-y-ār³⁹⁹ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 62/1, s. 219]

[= Sabah vakti, Dicle’nin kıyısı ve bahar demleri... Ey oğul! Kadehimi Bagdat çizgisine (ağzına) kadar doldur da getir.]

Ve gāh olur ki ھاٲ muṭlakā şınur ma‘nāsına isti‘māl olunur:

Velehu Der emān-i tīg-i ھاٲmet ھاٲta-i Īrān-zemīn

Bād tā ھاٲ-i ھاٲā v’allāhu a‘lem bi’ş-şavāb [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Hikmet kılıcının sığınağı Īran sınırından Hatā/Türkistan sınırına kadar uzansın! (Şüphesiz) Allah en doğrusunu bilir.]

³⁹⁸ ھاٲ-i ezrak: ھاٲ-ı ھاٲ-i ezrak S.

³⁹⁹ men bā ھاٲ-i: mey bā şat-ı D.

~ [N: 22a^{dr}] **Tā ḥaṭṭ-i Bağdād**: Ya ‘nī pür ve mālāmāl.

~ [N: 22a^{dr}] **Tā ḥaṭṭ-i Ezrak**: Mişlühu.

~ [N: 29b^{dr}] **Ḥaṭṭ**: Mektüb ma ‘nāsına da geldügi ‘Aşşāruñ bu beytinden zāhirdür.

Beyt Ḥaṭī k’ān moşterī rā ez zenaḥ zād

Ne-şāyed kerd ez ān ber mihr bī-dād [‘Aşşār MM./1279, s. 115]

[= O Müsterî için çenende mektup gibi çıkan ayva tüylerinin güneşe zulmetmesi mümkün değildir.]

Ez *Nevādirü’l-Emsāl-i Mîrek*.

~ [MU: 42b^{dr} / ŞA: 58b^{dr}] Mollā Ḥusrev:

Beyt Bāde sākī der piyāle tā ḥaṭ-i Bağdād rīḥt

Dicle-i Bağdād ez āncā der şafā-yi ū be-bīn [Ḥusrev ?]

[= Ey sākī! Kadehime Bağdat çizgisine kadar şarap dök! (Ve sonra) onun safasıyla Bağdad’taki Dicle’yi seyret.]

Ḥāne-perver u rīze-perver u beze-perver (38b^{dr}) Bu edālar emşāl-i A ‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne çelebīlikle büyüyüp germ ü serd-i zamānı çekmese ol maḳūle kimesneye yārān-ı ‘Acem fulān kes *ḥāne-perver est* dērler. Ammā *rīze-perver* ile *beze-perver*ñ farkı budur ki ehl-i şānāyi’ beyninde fulān kimesne üstād-zādedür ve üstād oğlu olduğı-y-çün şān’atnuñ eridür dēyecek yērde *fulān kes rīze-perver-est* dērler. Nitekim bu meşelūñ vuḳū’ı Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden ḳatı zāhirdür:

Beyt Goftemeş me’gzer zemānī goft ma ‘zūrem bedār

Ḥāne-perverdī çe tāb āred ğam-i çendīn ğarīb⁴⁰⁰ [Ḥāfız D1., G. 18/2, s. 10]

[= Ona “Vaktini öldürme/sabret!” dedim; “Beni mazur gör! Nazlı yetişmiş biri, bunca garibin derdine nasıl tahammül eder?” dedi.]

---

⁴⁰⁰ me’gzer: be’ñşīn D.

Hâne-perver edası *sāye-perver* rüzmerresi gibidür ve zıkr olınan *sāye-perver* edası dağı Mevlānā Vaḥşīnūñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Pīş-i rüy-i to āftābī-i zolf

Zīr-i zolf-i to sāye-perver-i gul [Vaḥşī-i Bāfkī D., K. 23/4, s. 221]

[= Yanağın, saçının gölgesindedir. Nazlı gül (de) saçlarının altındadır.]

Ve āftābī sāye-bān ma'nāsınadır.

~ [N: 29a³] *Hâne-perver*: Germ ü serd-i zamānı çekmeyüp nāzendelikle neşv ü nemā bulan ḥaqqında gögninde büyümiş demek maḥallinde kināye olunur.

~ [N: 40b^{dr}] *Rīze-perver*: Erbāb-ı şān'at beyninde üstād oğlı üstād ve şān'atnuñ ferīdi olan kimesne ḥaqqında kināye olunur.

Ḥaṭṭ-i rāh (39a⁵) Emsāl-i meşhūredendür. Yārān-ı 'Acem beyninde aşhāb-ı ticāreti kimesne rencīde etmemek için ḥükkām tarafından dērilen ḥaṭṭa ḥaṭṭ-ı rāh dērler. Nitekim Mevlānā Feyzīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt Ḥaṭṭ-i rāh be'grifte ez şāh-i himmet

Zi-saṭḥ-i zemīn tā be-hōrşīd-i raḥşān⁴⁰¹ [Feyzī-i Hindī D., K./94, s. 78]

[= (O) yüce padişaktan, yer yüzünden parlak güneşe kadar yol izni (icazet-name) almış.]

Ḥaṭ ber-gerdenem keş (39a⁹) Bu edā emsāl-i 'Acemendendür ve şol zamānda īrād olunur ki maḥbūba ḥiṭāb edüp dērler ki evvel gerdenüme ḥāk-i pākūñden bir ḥaṭ çek! Andan şoñra tīg-ı cevruñle boynımı ur; zīrā memālik-i 'Acemde 'ādet budur ki bir mücrimi meydān-ı siyāsete getürdüklerinde ḳatlden evvel cellād naṭ' döşeyüp üzerine ḳum döküp mücrimūñ gözün bağlar ve boynına ḥāk-i sürḥden bir ḥaṭ çeker, andan şoñra boynın urur. Nitekim zıkr olınan *ḥaṭ ber-gerdenem keş* meşelinūñ bu minvāl üzere vuḳū'ı işbu beytden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Serem ān geh ki endāzī-i şemşīr-i cefā-yi ḥod

Be-keş ber gerdenem evvel ḥaṭī ez ḥāk-i pāy-i to. [?]

⁴⁰¹ be'grifte: be'griftem Kl.

[= Cefa kılıcınla başımı bedenimden ayıracağıın zaman, önce ayağının toprağından boynuma bir çizgi çek!]

Ve dağı mücrimüñ gözleri bağlanması huşuşı Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden atı zāhirdür:

Beyt ātil-i men eşm mī-bended dem-i bismil merā

Tā be-māned ārzū-yi rüy-i ū der dil merā⁴⁰² [Āşafī-i Hirevī D. G./15, s. 2]

[= Katilim, onun yanağıını görme arzusu gönlümde kalsın diye boynumu kesme anında gözlerimi bağılıyor.]

Ve dağı na' u rīk dōşedüklerinūñ vuū'ı Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Na' ber efkend u ber'ū rīk rīht

Dīv zi-dīvānegiyeş mī-gorīht⁴⁰³ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 150]

[= Deri bir yayğı serip üzerine kum dökünce şeytan onun ılgınlığıından kaardı.]

Heftān (39b⁵) Lūgat-i ğayr-ı meşhūredendür. Beyne'l-A'cām Cündiler āyifesinūñ zırh üzer[in]e ğeydükleri eşvāba dērler. Nitekim bu beytden fehm olunur:

Beyt Zebūn-i nefis u şehvet rā e sūd ez hıra-i tavā

Zirih merdī ne-y-āyed geri ber dūş efkened heftān. [?]

[= Nefs ve şehvet dūşkününe takva hırkasından ne fayda gelir? Her ne kadar savaş kıyafeti ğiyse de zırh mertlik getirmez.]

Āhenīn-heftān cevşene dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Mī-diraşīd ez miyān-i āhenīn-heftān u hōd

Hem der ān şūret ki der pūlād-i īn tābān guher⁴⁰⁴ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 68/36, s. 230]

[= in eliğıindeki cevherin parıltısı ğibi zırhıyla kendi arasında parlamaktadır.]

402 ārzū-yi rüy: asret-i dīdār D.

403 ber efkend: be-gostered ME.

404 der ān: ber ān D.; der pūlād: ber pūlād D.

Ḥamīr-māye (39b¹¹) Emşāl-i A‘cāmdandur ve nīk-ṭab‘ān-ı ‘Acem beyninde aşl ü menşe’ ma‘nāsına müsta’meldür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Pīrī ḥamīr-māye-i merg-est v’īn ‘aceb

Ez mūy kes şenīd ki āyed birūn ḥamīr⁴⁰⁵ [Kemāl İsmā‘īl D. K./4929, s. 292]

[= Yaşlılık ölümün esasıdır. Gariptir ki kıldan hamur çıktığını kim işitti?]

Ve Mevlā[nā] Muḥteşemūñ bu beyti daḥı ol meşeli mü’eyyeddür:

Beyt Dilem ki bī-to leked-kūb-i miḥnet u elem est

Ḥamīr-māye-i çendīn hezār derd u ğam-est [Muḥteşem-i Kāşānī D., Risāle-i Celāliye, G./1, s. 39]

[= Gönlüm sensiz miḥnet ve elemın ayakları altında ezilmiştir. (Sensizlik) sayısız dert ve gamın kaynağıdır.]

Bābu’l-ḥāi’l-meksūre

Ḥırka sūḥt u fulān kes pīrāhen sūḥt (39b¹⁶) Bu edālar emşāl-i ‘Acemdendür ve şol zamānda kināye olunur ki diyār-ı ‘Acemde kâ‘ide-i müsellemdür ki iki yār-ı cānı beyninde burūdet vākı’ olsa yine barışıldıkda tekrār şükrāne bir meclis üns ederler. Ol meclisde pīrāhenlerin çıkarup āteşe yaqarlar ve dērler ki burūdetle ğubār-ı ḥāṭırı āteşe yaqduq. Bi-Emrillāhī Te‘ālā bi’l-ḥāşşa mābeynlerinde artuq burūdet olamaz. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol meşelūñ vuqū‘ı zāhirdür:

Beyt Mācerā kem kon u bāz ā ki merā merdom-i çeşm

Ḥırka ez ser be-der āvord u be-şükrāne be-sūḥt [Ḥāfız D1., G. 33/6, s. 19]

[= Ey göz bebeğim! Meseleyi uzatma da geri gel! Hırkanı başından çıkarıp teşekkür etmek için yak!]

~ [N: 30a¹³] Sīne şāf oldı ya‘nī barışdı.

⁴⁰⁵

v’īn: ey D.

Hişm-i Cehūdāne (40a⁷) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki bir cāhil-i nā-sāz bir kemāl-perdāzuñ ve farṭ-ı ḥilminden yap yap söyledügin gördükçe ol nādānuñ varduqça hişmı ziyāde olsa zürefā-yı 'Acem ol vaż'a *hişm-i cehūdāne* meşelini ḍarb ederler. Nitekim Ḥazret-i Mevlānānuñ bu beytinden ki Būkes haqqında demişdür, meşel-i mezkūr be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Ez bağal-i ū nīz ṭümārī nemūd

Tā ber-āmed her do rā ḥişm-i cehūd [Mevlānā M. 1. Defter, s. 35]

[= ...O da koltuğunun altından bir tomar parçası çıkarınca ikisi cahilce kavgaya başladı.]

Hiyābān (40a¹³) 'İbāret-i ma'rūfdur yārān-ı 'Acem beyninde şehirden taşra iki tarafı bāğ u bāğçe olan yola dērler. Nitekim Mollā Cāmīnuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Ḥadīs-i ravza me-kon Cāmī in ne bes mā rā

Ki der sevād-ı hirī sākin-i ḥiyābānīm [Cāmī D. C. 1, G. 627/7, s. 595]

[= Ey Cāmī! Bağ/bahçe hikāyesi anlatma, bu bana yetmez. Çünkü biz büyük şehrin bağ ve bahçe yolunda yaşayanlardanız.]

Hiire ser (40a¹⁶) Meşel-i kadīmdür ve beyne'l-A'cām sersem ma'nāsına müsta'meldür. Zīrā *hiire* uyuşmuş ma'nāsınadır ve bī-'aql ma'nāsına olan *hiire-kuşdan cüz'* olan *hiire* daḥı bu ma'nāyadır. Zīrā *kuş* zamm-ı kāf-ı 'Arabī ile ıştılāḥ-ı k̄anūn-ı ḥukemāda aḥlaṭ-ı erba'ada müsta'mel 'ibāretdür. Meşelā kana *kuş-i surḥ*, balgama *kuş-i sepīd*, şafrāya *kuş-i zerd* u sevdāya *kuş-i siyāh* dērler. Hiire *furū-mānde* ma'nāsına daḥı gelür. Nitekim bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çu Cemşīd ber bād nişest u rānd

Bedān sān k'ez'ū bād ḥod ḥiire mānd

[= Cemşīd gibi rüzgārın üzerine binip sürünce rüzgār da onun bu tavrına şaşırıp kaldı.]

Ve bīhūde ma'nāsına daḥı geldügi Kemāl İsmā'īlüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dest-i suḥen zi-dāmen-i medḥ-i to kūteh est

Hiire çerā dirāz konem kıl u kāl rā? [Kemāl İsmā'īl D. Kt./6628, s. 386]

[= Söz bir el olsa, elbiseye benzeyen övgünün eteğine erişmez. Bu yüzden niçin boşuna dedikodu edeyim?]

Bābu'l-ḥāi'l-mazmūme

Ḥoşk bā ḥoşk ne-gīred (40b⁸) Bu meşel-i bī-bedel yārān-ı 'Acem katında şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde qurıdan qurıya ne bulaşur dēyecek yērdē *ḥoşk bā ḥoşk ne-gīred* dērler. Nitekim Mevlānā Şevķinūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū'ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt Çüb-tesbīḥ zi-hem-destī-i zāhid dūr est

Ḥoşk bā ḥoşk ne-gīred meşel-i meşhūr est [Şevķī ?]

[= Kuru tesbih zahitten medet ummaz. Meşhur bir meseldir: "Kuru kuruya bulaşmaz."]

Ḥoşk-rīş (40b¹³) Bu meşel beyne'l-A'cām edā-yı meşhūrdur. Şol zamānda müsta'meldür zebān-ı Türkīde bu çekdügümüz derd bir oñılmaz derddür ki nāşır olmış yara gibidür dēyecek maḥalde *ḥoşk rīş* edāsını zürefā-yı 'Acem kināye ederler. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū'ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt 'Adl-i to būd er ne cihān rā ne-māndī

Bā ḥoşk-rīş covr-i felek hīç ḥoşk u ter⁴⁰⁶ [Enverī D., K./2982, s. 119]

[= Adaletin vardı, olmasa dünyada feleğin cevri gibi nasırlaşmış devasız dertten başka kuru ve yaş hiçbir şey kalmazdı.]

Ḥoşk-ser (40b¹⁷) Emsāldendür. Beyne'l-A'cām tond-ḥū ve dīvāne-mīzāc ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū'ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt-i li Ne-şod ter-dāmen ez eşk-i dem-ā-dem merdom-i çeşmem

Hemīn pāy-āver-i movc-i melāmet ḥoşk-ser gerded [Ḥüsāmī]

[= Ey göz bebeğim! Sürekli akan gözyaşları eteğimi ıslatmadı. (Ancak) dalga gibi şiddetle kınanmak beni delirtiyor.]

Ḥodā-gīr (40b^{dr}) Emsāl-i meşhūre-i A'cāmdandur ve memālik-i 'Acemde maşrū' olan kimesneye *ḥodā-gīr* dērler. Zebān-ı Türkīde tutarak dērler. Nitekim Mevlānā Şā'ibūñ bu beytinden ol meşelūñ minvāl-i maḥarrer üzere vuķū'ı zāhirdür:

406

er: eger D.

Beyt Çeşm dârem ki der'in hafte hodâ-gîr şevêd

Dozd-i ma'nî ki ez'û dest-i 'ases kûtâh-est [Şâ'ib-i Tebrîzî D. C. 2, G. 1518/3, s. 753]

[= Aseslerin yakalamaya kadir olamadığı mana hırsızının bu hafta içinde yakalanmasını ümit ediyorum.]

Hodâ-h'ân (40b^{dr}) Şehâdet barmağına dërler. Nitekim şa'irüñ işbu beyt-i 'acîbinden ol 'ibâretüñ lufti be-gâyet zâhirdür:

Beyt-i lî 'Arab goft innemel engoşt şehâdet

'Acem sebbâbe rā güyed hodâ-h'ân [Hüsâmî]

[= Arap sadece şehadet parmağı derken Acem işaret parmağına 'Allah'ı hatırlatan' dedi.]

Horûs-i 'arş (40b^{dr}) Emsâl-i meşhûre-i tavâ-yif-i A'câmdandur ki murğ-ı şeb-şinâs demekle ma'rûfdur ve bu meşelüñ bâ'ış-i vürüdü oldur ki behişt-i berînde bir horûs-ı pür-hurûş var imiş ki her gâh ol horûs-ı âsmân nidâ ede mecmû' horûs-ı 'âlemiyân nidâ ederler. Ol sebebdendür ki seher-hîz olan 'ârifâna yârân-ı A'câm *horûs-ı 'arş u morğ-ı şeb-şinâs* dërler. Nitekim Mevlânâ Hâkânîñ işbu beytinden zâhirdür:

Beyt Mâyîm morğ-i 'eşk ki ber bāng-i mā revend

Morğân-i şeb-şinâs nevâ-h'ân-i şobh-gâh⁴⁰⁷ [Hâkânî D. K. 112/21, s. 384]

[= Biz sabaha dek uyumayan aşk kuşlarıyız/arifleriz. (Öyle ki) sabaha dek öten kuşlar bizim sesimizden ürkerler.]

Hoşk bâhten (41a⁴) Bu meşel-i mu'teber emsâl-i kudemādandur. 'Avezsüz sa'y-ı bî-hûde eden kimesneye zürefâ-yı 'Acem *hoşk bâhten* meşelini kinâye ederler. Nitekim Hallâk-ı Ma'ânîñ bu beytinden ol meşel katı zâhirdür:

Beyt Çeşm-i men bā ruḥ-i to her do cihân

Hoşk mî-bâzed u ter mî-mâned⁴⁰⁸ [Kemâl İsmâ'îl D., G. 10/4, s. 700]

[= Gözlerim iki cihanda senin yanağınla kuru kuruya/iddiasız kumar oynayıp sürekli ıslanır.]

⁴⁰⁷ 'eşk: 'arş D.

⁴⁰⁸ ruḥ: leb D.

Hōş kerdem (41a⁷) Emsāldendür ve şol zamānda darb olunur ki benim gözüm anı tutmadı deyecek yerde yārān-ı ‘Acem *men ān rā hōş kerdem* dērler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Dāmenet dūd-ı dil-i ‘ūd girift u hōş kerd

Tā bedānī ki dem-i sūhtegān rā eşer est [Selmān-ı Sāvecī D., K. 24/6, s. 159]

[= Eteğin udun gönül ateşini aldı, ama ondan hoşlanmadı. Bilmelisin ki yanan kimselerin nefesi tesirlidir.]

Hōş-nevist u fulān kes hōş-ķalem-est (41a¹¹) Bu edālar suhen-şināsān-ı A‘cām beyninde şol zamānda kināye olunur ki t̄ayife-i kuttābdan bir kimesne hilekārlik ile meşhūr olsa ol şahşa fulān kes *hōş-ķalem-est* dērler ve *hōş-nevist* dañı dērler. Mezkūr edālar zūrefā-yı ‘Acem miyānında zıddıyla murād olunur edālardan ma‘düddur. Nitekim Şeyh Sa‘dī kitāb-ı *Būstān*ında naşihat-ı pādişāhda bu edāları irād etmişdür ki iki kātibi bir hıdmete ta‘yīn etme dēyü ol naşihat beytlerinden bu meşel-i mezkūr be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Do hem-cins-i dīrīne-i hōş-ķalem

Ne-bāyed feristād yek cā be-hem

Çe dānī ki hem-dest kerdend u yār

Yekī dozđ bāşed yekī perde-dār⁴⁰⁹ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 319]

[= İki işbilir ve hilekār (katibi) bir yere birlikte göndermemeli! El ele verip birinin hırsızlık, diğērinin de gözcülük yapmayacağını nereden bileceksin?]

~ [N: 31b¹⁵] *Hōş-nevist*: Eger şīrīn yazan şahşa dērler. Ammā zūrefā zıddıyla murād ederler.

Hūşīden (41a^{dr}) Emsāl-i nā-şinīde-i A‘cāmdandur ve yārān-ı ‘Acem miyānında hevānuñ germiyyetinden vāķı‘ olan ķuruluğa dērler. Nitekim Şeyh Sa‘dīnuñ bu beytinden ol ma‘nānuñ vuķū‘ı fehm olunur:

Beyt Be-hūşīd ser-çeşme-hā-yi ķadīm

Ne-mānd āb coz āb-i çeşm-i yetīm [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 333]

[= En eski su kaynakları kuruyup yetimin gözyaşından başka su kalmadı.]

⁴⁰⁹ dīrīne-i hōş: dīrīne rā hem Bs.,.

(41b^{dr}) Emsāl-i ğayr-i meşhūredendür. Miyān-ı suhen-dān-ı A‘cāmda *hoşk şoden* ma‘nāsına müsta‘meldür... Ez lehce-i Maḥmūdiyye nevişte şod.

Beyt Şukūfe gāh şigifte-st u gāh hūşīde

Diraḥt gāh borehne-st u gāh pūşīde⁴¹⁰ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl., 2. Bāb, s. 106]

[= Çiçek, bazen açar/yeşerir, bazen solar/kurur. Ağaç bazen soyunur, bazen giyinir.]

Hōş-‘alef est ve fulān şatrenc-bāz est (41b³) Bu edālar emsāl-i A‘cāmdandır ve meşhūrdur *hōş ‘alef* ve *şatrenc-bāz* edāsınıñ farkı budur ki *hōş ‘alef* zebān-ı Türkīde şol kimesneye dērler ki ekül olup katında sükkerī helvā ile peynīr yeksān ve ağzınıñ dadın bilmeyüp bulduğın yēse idi, ol maḳūle şahşa nükte-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes hōş ‘alef est* dērler. Ammā *şatrenc-bāz* şol kimesneye dērler ki ta‘ām yērken bir loḳmayı çigneve ve bir loḳmayı elinde tuta ve birini daḫı şahanda nişānlamış ola bu maḳūle bī-edebe zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes şatrenc-bāz est* dērler. Pes zıkr olinan *hōş ‘alef* meşeli Ḥ‘āce Ḥāfızuñ bu beytinde zāhirdür:

Beyt Şūfī-i şehir-bīn ki çūn loḳma-i şobhe mī-ḥored

Pārdomeş dirāz bād ān heyevān-i hoş-‘alef⁴¹¹ [Ḥāfız D1., G. 358/8, s. 200]

[= Şüpheli lokma yiyen şehrin sūfisine bak! O her haramı helalden ayırmadan her bulduğunu yiyen hayvanın paldımı (kuyruk kayışı) uzun olsun.]

~ [N: 31b⁵] *Hōş-‘alef est*: Nīk u bed fark ētmeyüp ağzı dadın bilmeyüp bulduğın yēyen şahş-ı ekül ḥaḳḳında kināye olunur.

~ [N: 51a¹] *Şatrenc-bāz*: Emsāldendür. Ta‘ām yērken bir loḳmayı çiyneye ve birin öñine çıkara ve birin elinde tuta birin daḫı şahanda nişānlayup göz diken yādigār ḥaḳḳında kināye olunur.

~ [ŞA: 61b^{dr}] *Hōş-‘alef* ḥarāmı helalden fark ētmeyüp bulduğını yēyen ādeme dērler. İşte dürüst ma‘nā budur. *Cānum mü’ellif Efendi*.

Hōş-şoḫbet-est (41b¹²) Bu ‘ibāret-i mu‘teber emsāl-i A‘cāmdandır ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne meclis-ārā olsa bir mertebe ki ol kimesnenüñ

⁴¹⁰ gāh: vaḳt Gl.

⁴¹¹ pārdomeş: tārdomeş Ş; ān: ĩn D.

meclisliginden yārān ḥazz̄ etseler idi mu‘āşirān-ı ‘Acem *fulān kes ḥōş şöhet-est* dērler. Nitekim Mevlānā Kātibīnūñ bu beytinden ki tecnīsātda vāriddür ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Her ki rā bā merdom[ī] ḥōş-şöhet-est
Mī tevān goften ki ū ḥōş-şöhet est [Kātibī -D.]

[= İnsanlarla iyi geçinen herkese hoş-sohbet denebilir.]

~ [N: 31b³] Meclis-ārā ve muşāhib ve me‘mūnū’l-ğā’ ile ma‘nāsınadır.

Hūyī ki bā şīr der şeved bā cān ber-āyed (41b¹⁷) Emşāldendür ve şol zamānda đarb olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne bed-ḥulḳ olup ol fi‘l-i ḳabīhi ölmeyince terk etmeseydi yārān-ı ‘Acem ol maḳūle şaḥşdan bu gūne evzā‘ı gördükde *ḥūyī ki bā şīr der şeved bā cān ber āyed* meşelini irād ederler. Nitekim Mollā Ḥāfızūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt ‘Eşḳ-i to der derūnem u mihr-i to der dilem
Bā şīr enderūn şod u bā cān be-der şeved⁴¹² [Ḥāfız D1. G. 222/2, s. 131]

[= Aşkın sinemde, sevgin ise içimdedir. Sütle girdi, ancak can ile çıkar.]

~ [N: 32a⁷] Nīk eger bed ber ḥūy ki māder-zād ola ölmeyince terk olmaz ve Türkīde ḥūy cānuñ altındadır dēdikleri meşeldür.

Hōş (41b^{dr}) Lüğat-i meşhūredür tatlu ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim tatlu şuya ḥōş-āb dērler. *Hōş-‘alefde* olan *ḥōş* daḥı bu ma‘nāyadır. *Hōş-gāh* maḳām-ı münāsib ma‘nāsına isti‘māl olunur. *Hōş-nişīn* yārān-ı A‘cām ḳatında bulduğı yerde oturan kimesneye dērler. Nitekim Vaḥşīnūñ bu beytinden vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Mā merdomān-i ḥāne be-düşīm u ḥōş-nişīn
Niy z‘ān gorūh-i ḥāne nigeh-dār-i ‘ālemīm [Vaḥşī-i Bāfḳī D. G. 315/4, s. 140]

[= Biz evi sırtında olup her bulduğı yerde oturan/keyif alan insanlarız. O ev ahalisi gibi dünyanın bekçilerinden değiliz.]

~ [N: 31b^{dr}] *Hōş-gāh*: Münāsib mekān ma‘nāsınadır.

~ [N: 31b^{dr}] *Hōş-nişīn*: Begendüğü yerde oturan kimesneye dērler.

---

⁴¹² derūnem: vocūdem D.

Ḥōṣ-edā (41b^{dr}) Emsāldendür. Zürefā-yı A‘cām beyninde ‘azbu’l-lisān olan kimesneye dërler ki *bed-edānūñ* ḥilāfidur. Nitekim bed-edā ta‘bīrīnūñ vuḳū‘ı işbu beytden zāhirdür:

Beyt Bereş edā ne-konem modde‘ā-yi ḥod hergiz

Ki modde‘ī zi-ḥased bed-edāyī ne-koned [Muḥteşem-i Kāşānī D., G./4, s. 374]

[= İddia sahibi, hasedinden dolayı kötü davranmadıkça iddiamdan ötürü ona asla tavır takınmam/kötü söz söylemem.]

~ [N: 14b^{dr}] Bed-edā: Yāve-gū ve acı sözli ḥaḳḳında kināye olunur. Ḥōṣ-edā ḥilāfidur.

Ḥōṣ kerden (41b^{dr}) Begenmek ve iḥtiyār etmek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ḥoş-āmed bīm-i hecr u ārzū-yi vaşl-i ān dil-ber

To ey mehcūr-i bih-rūzī kodāmīneş hōş[eş] kerdī? [Enverī -D.]

[= Sen... Ey talihsiz! O gönül çelen sevgilinin ayrılık korkusuyla kavuşma arzusunu karşılayınca onlardan hangisini beğenip tercih ettin?]

Ḥōṣ-nazer (41b^{dr}) Emsāl-i A‘cāmdandur ve miyān-ı suḥen-dān-ı Semerḳand u Buḥārāda ḥüsn-i naẓar şāḥibine dërler. Ammā diyār-ı ‘Acemde pervāz-ı lāleye dërler. Nitekim Mevlānā Ḥ‘[ā]cūnuñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Bāz goşā nergis-i mā-zāğ rā

V‘āb be-ber ḥōṣ-nazer-i bāğ rā [Ḥ‘ācū-yı Kirmānī, Hamse, *Ravzatü’l-Envār*, s. 8.]

[= Şaşmayan nergis gibi gözlerimizi yeniden aç ve bahçenin güzel bakan (lale/reyhanına) su ver!]

Ḥōṣ-berā (41b^{dr}) Bir edā-yı merḡūbdur. Yārān-ı ‘Acem ḳatında şafāda ol dèyecek yère *ḥōṣ-berā* dërler. Nitekim Kātībīnūñ bu beytinden ol ‘ibāretūñ vuḳū‘ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Dil-ber keşīd ḥancer u dil nīm-bismil-est

Ey cān to ḥōṣ-berā ki morād-i to ḥāşil-est⁴¹³ [Kātībī D. G. 81/1, s. 52]

⁴¹³ to ḥōṣ-berā: berā ḥōṣ ki D.

[= Sevgili hançer çekti ve gönül can vermeye hazırlandı. Ey Can! Sen safada ol! Çünkü muradına eriştin.]

Horde (42a⁶) Edā-yı meşhürdür. Nükte-şināsān-ı A‘cām beyninde eksüklük ma‘nāsına ta‘bīr olunur. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden o[l] edānuñ vuķū‘ı fehm olunur

Beyt Zi-men ger ĥordeī āmed me-kon ‘eyb

Zi-ĥirdān ĥorde ne’bved ‘eyb u ārī [Cāmī D., C. 1, G. 931/6, s. 788]

[= Eğer benden eksiklik görölürse ayıplamayın. Akıl sahiplerindeki eksiklik ayıp ve leke sayılmaz.]

Horde-gīr (42a⁹) Eksük tıtcı ma‘nāsınadır. Nitekim Mollā Ĥāfızūñ bu beytinden ol ‘ibāret be-gāyet zāhirdür:

Beyt Bo-rov ey zāhid u ber dord-keşān ĥorde me-gīr

Ki ne-dādend coz īn toĥfe be-mā rüz-i elest [Ĥāfız D1., G. 45/5, s. 26]

[= Ey Zahit! Yürü git, şarap tortusu çekenleri eksik görüp kınama! Çünkü Elest günü bize bundan başka hediye vermediler.]

Ĥum-i rūy (42a¹²) Lügat-i kadīmīdür ve ĥālā beyne’l-A‘cām pādīşāhlar öñinde çalınan kūsa dērler ki tūcdan düzilüp küpe beñzediği-y-çün *ĥum-i rūy* demişlerdür. Nitekim Mevlānā Ĥātīfīnūñ bu beytinden ‘ibāretūñ vuķū‘ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt Be-goftā be-bendīd ber kergeden

Ĥum-i rūy-i şīrān-i āhen-beden⁴¹⁴ [Ĥātīfī Tn., s. 146]

[= Emretti ki gergedanların üzerine demir cüsseli ve aslan şeklindeki kösü bağlayın.]

Rūyīne ĥum daĥı dērler. Nitekim Firdevsīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Ceres ber-keşīdend u rūyīne-ĥum

Ĥurūş āmed ez nāle-i gāv-dom⁴¹⁵ [Firdevsī ŞF., C. 3, s. 281]

[= Çanlar çalıp davullara vurdular. Savaş borusunun sesinden yer gök inledi.]

Ĥum-i heft-cūş (42b¹) Daĥı bu ma‘nāya müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Ĥātīfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

⁴¹⁴ bendīd: bendend Tn.

⁴¹⁵ ceres ber-keşīdend u ŞF.: sipehbed be-zed nāy S.; āmed ez: āmed u ŞF.

Beyt Dereng-ā-dereng-i ħum-i heft-cūş
Robūd ez ser-i mağz-i noh-çarĥ hūş [Hâtîfî -Tn.]

[= Kösün (dum dum) sesi dokuz feleğın aklını başından aldı.]

Heft-cūşdan murād me‘ādīn-i seb‘adan düzilen şey’dür ki me‘ādīnūñ her birinūñ bir ħāşsa-i maĥşūşası olup cümle ħavāşsuñ bir yerde ictimā‘ın murād édüp bu mecmū‘ından ba‘zı nesnelere aşĥāb-ı tecrübe-i sâbıķda peydā ederler kūs gibi gürz gibi. Nitekim bu beytten daĥı gürz tertıbi zāhirdür:

Beyt Yekī gorz-i şeş-pehlū-yi heft-cūş
Ki mī-rīĥt mağz-i serān rā zi-gūş [?]

[= (Yedi maddenin karışımıyla oluşan) çok sağlam bir altıgen bir gürz, onların beyinlerini kulaklarından akıttı.]

~ [N: 70b^{dr}] *Heft-cūş* tūc ma‘nāsınadır. *Ĥum-i heft-cūş* maĥallinde mübeyyendür.

Ĥod-rūy (42b⁸) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām terbiyyet-i mürebbiye muķārin olmayan şaĥsa zürefā-yı ‘Acem *ĥod-rūy* dērler. Nitekim Mollā Ĥāfızuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Me-kon der’in çemenem serzeniş be-ĥod-rūyī

Çenān ki pervereşem mī-dehend mī-rūyem [Ĥāfız D1., G. 417/4, s. 230]

[= Bu bahçede kendiliğinden büyümemi ayıplama! Nasıl yetişirsem öyle giderim/filizlenirim.]

Ĥūn girifte (42b¹¹) Emsāldendür ve zürefā-yı ‘Acem eceli yētişmişdür dēyecek yerde *ĥūn girifte* dērler. Nitekim Mollā Ĥāfızuñ bu beytinden meşel-i mezkūruñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Ecel kocā-st ki ĩn cān-i ĥūn girifte çu gul

Fedā-yi nikhet-i gīsū-yi yār ĥ‘āhem kerd⁴¹⁶ [Ĥāfız D1., G. 155/4, s. 93]

[= Ecel nerede? Bu gül gibi kanına susamış canı, sevgilimin saçının güzel kokusuna feda edeceğim.]

Ĥūn-i ķurbān (42b^{dr}) Emsāl-i nā-şinīde-i A‘cāmdandır ki ‘ayyāşān-ı A‘cām miyānında şarāb-ı nāba *ĥūn-i ķurbān* dēr[ler]. Nitekim Mevlānā Ĥāķānīnūñ işbu beytinden edā-yı mezkūr be-gāyet fehm olunur:

⁴¹⁶ ecel: şabā D; MU: 46b^{dr}.; ĥūn: ĥū D.

Beyt Zi-āhū-yi sīmīn [taleb] gāv-i zerrīn

Ki ‘iydī der ū hūn-i qorbān numāyed⁴¹⁷ [Hāqānī D., K. 38/29, s. 126]

[= Beyaz tenli bir ceylan gibi olan (sevgili/sâkî’den) keyif ve neşe veren şarap sürahisini iste! Çünkü bayram günü onda şarap/kurban kanı görünür.]

Hod-ser (42b^{dr}) Bī-bāk ma ‘nāsınadır. Nitekim Muhteşemūñ bu beytinden zāhirdür

Beyt Tā be-gāyet men-i gom-rāh nemī-dānistem

Īn kadr kem-ḥazer u ḥod-ser u bī-bāk-i to rā [Muhteşem-i Kāşānī D. *Risāle-i Celāliye*, G./3, s. 42]

[= Yolunu kaybeden ben, senin öylesine sakınmaz, buyruk dinlemez ve korkusuz olduğunu bilmezdim.]

~ [MU: 46b^{dr}] Gīsū-yı zenānuñ kulağı tözinden inüp gerdenine tolanan şaça dërler. *Sūdī*.

Bābu’-d-dāli’l-meftūḥa

Derd-ḥorde (12b⁶) Derde uğramışa dërler. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Īn cihān derd-ḥorde dendānī-st

Vā rehīdī ez ū çu ber kendī [Kemāl-i Ḥocendī -D.]

[= Bu âlem ağrıyan bir diş gibidir; çekip çıkarırsan ondan kurtulursun.]

Dāred cāy-i dīger gul der āb (42b¹⁴) Emsāl-i A ‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne bir kimesne ile murād üzre ülfet eylese yārān-ı ‘Acem bir gayrı kimesne ile ‘alākası vardur dēyecek yērde *dāred cāy-i dīger gul der āb* dēyü ḍarb-ı meşel ederler. Nitekim Mevlānā Nebātīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū’ı fehm olunur:

Beyt Ḥāneī der kūy-i taḳvā dāştem kerdem ḥarāb

Ez berāy-i ān ki dārem cāy-i dīger gul der āb [Nebātī ?]

[= Başka bir yere alakam olduğundan takva mahallesindeki evimi yıktım.]

⁴¹⁷ sīmīn taleb: sīmīn u S.; der’ū hūn: derūn-i gāv D.

Dā (42b^{dr}) Lügat-i gayr-ı meşhūredendür ve beyne'l-A'cām teme le vaz' olınan kürsi taşına dërler ki binā kavī olması-y-çün qorlar. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū'ı fehm olunur:

Beyt Pey-i dīvār-i īmān būd kāreş

Ez ān şod çār dāy ez çār yāreş⁴¹⁸ [Cāmī HE. C. 2, Yz./142, s. 26]

[= Dört kaidesi dört sevgili (halife)'den olan iman duvarının temel taşıydı.]

~ [N: 32a⁹] *Dāy* ve *dā*: Kürsi taşına dërler. Binā kavī olmağ'ıçün vaz' olunur. Temel ma'nāsına dağı gelür.

Dārend 'azīz behr-i çeşmī şad çeşm (43a³) Bu meşel-i bī-bedel emşāl-i A'cāmdandur ve şol zamānda īrād olunur ki zebān-ı Türkīde bir mu'azzez ādemūñ yanınca dağı neçeler dağı mu'azzez olur dēyecek yerde zürefā-yı 'Acem *dārend 'azīz behr-i çeşmī şad çeşm* dërler. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu [Rubā'īsi]nden⁴¹⁹ ol meşel be-gāyet zībā fehm olunur:

Rubā'ī Ber dīde nehem zi-behr-i çeşmet nergis

Dārend 'azīz behr-i çeşmī şad çeşm [Kemāl İsmā'īl D., R. 63, s. 809]

[= Gözlerine benzettiğimden dolayı nergise kıymet veririm; (Çünkü) bir kıymetli yüzünden yüzlercesi kıymetlenir.]

Dāğ şodem (43a⁸) Emşāl-i A'cāmdandur ve yārān-ı 'Acem helāk oldum dēyecek maħalde īrād ederler. Nitekim Melik-i Qumīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Şodem be-bāğ ki teskīn-i dil dehem dīdem

Miyān-i bulbul u gul germii ki dāğ şodem [Melik-i Qumī ?]

[= Gönlü sakinleştirmek için bahçeye gidip gül ile bülbül arasındaki samimiyet görünce helak oldum.]

Der-āb mī-rānī (43a¹¹) Emşāldendür. Zebān-ı Türkīde beni pāreye çalarsın demek maħallinde zürefā-yı 'Acem *merā der-āb mī-rānī* dēyü kināye darb ederler. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

⁴¹⁸ ez: velī D.

⁴¹⁹ Rubā'ī'nin iki mısraı alındığından beyt yazılmıştır. Bu yüzden "[Rubā'īsi]nden" şeklinde düzeltilmiştir.

Beyt Nemūdī çehre der āyīne tā sūzī dil-i zāhid

Be-dil-sūzī çerā der-āb mī-rānī muselmān rā⁴²⁰ [Āşafī-i Hirevī D. G./68, s. 5]

[= Zahidin ciğerini yakmak için aynada yüzünü gösterdin. Gönül yakmak için niçin müslümanları aldatırsın?]

Merā ser-ber āb dādī dahil ol ma'nāya kināye olunur. Nitekim Fiğānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Va' de kerdī şeb ki mī[-y-]āyem be-geşt-i māh-tāb

Reftī u dādī men-i bī-hānumān rā ser-ber āb [Fiğānī -D.]

[= "Gece geleceğim" diye söz verdin. Mehtap gelip geçti, sen de ben gibi yurtsuz yuvasız aldattın.]

Bu ser *ser dih* de olan serdür ki yārān-ı 'Acem şalıvēr ma'nāsına isti'māl ederler. Nitekim Mīrzā Heşābīnūñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Çeşm rā ser dih be-dil tā tu'me-i nāziş koned

Gerçi 'ār ez şayd-i goncişkī boved şeh-bāz rā [Mīrzā Heşābī ?]

[= Her ne kadar şahin için serçe avlamak utanılası bir şey olsa da gözünü gönle salıver ki iftiharla avlasın.]

Der oftād (43b³) Emsāldendür ve yārān-ı 'Acem beyninde hōd huşūmet eyledi dēyecek yērde irād ederler. Nitekim Mollā Hāfīzuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bes tecrobe kerdīm der'in deyr-i mokāfāt

Bā dord-keşān her ki der oftād ber oftād⁴²¹ [Hāfīz D1., G. 140/8/, s. 85]

[= Bu imtihan diyarında fazlasıyla tecrübe edindik. (Ancak) tortu içenlere/rintlere her kim düşmanlık ettiyse ettiğini buldu/yok oldu.]

Dāmen be-dendān be-gīr (43a^{dr}) Emsāldendür. Beyne'l-A'cām 'acele ile kaç dēmekdür. Nitekim Şeyh Sa'dīnūñ bu beytinden ol meşel ma'lūm olunur:

Beyt Be-gālib-ter ez hōd me-y-endāz tīr

Çu oftād dāmen be-dendān be-gīr⁴²² [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 8. Bāb, s. 486]

⁴²⁰ sūzī: sūzed D.

⁴²¹ deyr: dār D.

[= Kendinden üstün birine ok atma, attıysan da bir an önce kaç!]

Der pūstīn-i ū reft (43b⁶) Emsāl-i A‘cāmdandır. Bir kimesne bir kimesneyi zemmi u gıybet eylediğün gördükde haq-şināsān-ı ‘Acem *der pūstīn-i ū reft* kināye ederler. Nitekim [Sa‘dī]nūn⁴²³ bu beytlerinden ol meşelūn vukū‘ı fehm olunur:

Beyt Merdek-i hoşk mağz rā dīdem
Refte der pūstīn-i şāhib-i cāh
Goftem ey h̄āce ger to bed-bahtī
Merdom-i nīk-baht rā çe gonāh⁴²⁴ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl., 8. Bāb, s. 291]

[= Mevki sahibi biri hakkında gıybet eden aptal birini görüp “Be adam! Sen talihsizsen, talihli insanların suçu ne?” dedim.]

Dāv be-hoft (43b¹¹) Zürefā-yı ‘Acem katında kumar-bāzlaruñ du-şeş atmasına dērler. Nitekim Mevlānā Hāķānīnūñ bu beytinden katı zāhirdür.

Beyt Heft tavāf-i Ka‘be rā heft-botān pesende’end
Mā vu se penç ka‘beteyn dāv be-hoft u dāverī⁴²⁵ [Hāķānī D., K. 126/22 s. 427]

[= Kābe’yi yedi kez tavaf etmeyi sadece yedi put gibi güzel (Ashab-ı Kehf) sevmiştir. Biz zarları “üç beş” atsak da altı altıya hükmedilmiştir.]

Der haṭṭ reft (43b¹⁴) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām muṣṭarib oldı ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā ‘Aşşāruñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ber-i haṭṭeş ki cān rā būd ez’ū kūt
Zi-ḥosneş refte der haṭṭ cān-i yāķūt [‘Aşşār MM./508, s. 77]

[= Onun ayva tüyleri, can azığıydı. Onun güzelliğiyle yakutun canı yanmıştır.]

Der-haṭṭ şod daḥı dērler. Nitekim Hāfīzuñ bu beytinden vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Me-pūş rüy u me-şov der haṭṭ ez teferroc-i men⁴²⁶
Ki h̄ānd haṭṭ-i to *ber rū ve in yekād* demīd⁴²⁷ [Hāfīz D1., G. 151/3, s. 91]

422 gālib: çāpuk Bs.

423 “Cāmī” yazmasına rağmen “Sa‘dī”nin şiiiridir. [Sa‘dī] şeklinde değiştirilmiştir.

424 merdek-i: merdekī D.; ŞA: 65a^{dr} da “Der Bahāristān” kaydı yer almaktadır.

425 botān: tenān D.; be-heft u dāverī: be-hifdeh āverī D.

426 men: haḫ D.

427 Ve in yekād: “Ve neredeyse” Kalem Suresi 68/51.

[= Beni ferahlatmasından rahatsız olma ve yüzünü örtme! Çünkü ayva tüylerin “neredeysen” yüzüme (nazar ayetini)’ı okuyup üfleyecekti.]

Der-ḥ’āst kerd (44a²) Emşāl-i A‘cāmdandır ve zürefā-yı ‘Acem su’āl[1] ma‘nāsına irād ederler. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Kesī ki der ezeleş cām-i mey naşīb būd

Çerā be-ḥaşr *konend* īn gonāh rā *der-ḥ’āst*?⁴²⁸ [Ḥāfız D1., G. 513/2, s. 278]

[= Şarap kadehi ezelden beri birinin nasibiye niçin kıyamette bu günahı sorgularlar?]

Der-ḥ’āst ism olup su’āl ma‘nāsına müsta‘mel olduğu Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden katı zāhirdür:

Beyt Dil ez īn be nazerān ez to hemī dāred çeşm

Gerçi ḥod mī-konī ānç’ez to sezed bī-der-ḥ’āst⁴²⁹ [Kemāl İsmā‘īl D., K./4777, s. 284]

[= Gönül her ne kadar yaptığın şeyleri sormamak hususunda doğru davranırsa da bakışlarıyla senden yana ümit besler.]

Bāz-ḥ’āst kerd daḥı bu ma‘nāya müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Moḳarrer çonīn şod ki destūr rāst

Esās-i sepāhī koned bāz ḥ’āst [Hātīfī Tn., s. 137]

[= Böylece emir vererek askerlerin durumunu sorup öğrendi.]

Bāz-ḥ’āst egerçi su’āl ma‘nāsınadır. Velīkin rüz-ı kıyāmete daḥı *bāz-ḥ’āst* dērler. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Tersem ki şarfeī ne-bered rüz-i bāz-ḥ’āst

Nān-ı ḥelāl-i şeyḥ zi-āb-i ḥarām-i mā [Ḥāfız D1., G. 4/6, s. 3]

[= Korkarım ki kıyamet günü şeyhin helal ekmeği bizim haram suyumuzdan (şaraptan) daha kârlı olmayacak.]

[= Şüphesiz inkâr edenler Zikr’i (Kur’ân’ı) duydukları zaman **neredeysen** seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) “Hiç şüphe yok o bir delidir” diyorlar.] *Kur’ân-ı Kerim Meālî*, DİB. Yay., Ankara 2011, s. 639.

⁴²⁸ būd: oftād D.; rā der-ḥ’āst: ez ū der-ḥ’āh D.

⁴²⁹ Dil ez īn be nazerān: Bende be z’īn nazerī D.;

~ [N: 33a¹¹] Su'āl ve taleb eyledi ma'nāsına[dur].

Der zer girift (44a¹²) Altuna gark eyledi demekdür. Nitekim Hâfızuñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur

Beyt Bedīn şî'r-i ter-i Hâfız zi-şāhen-şeh 'aceb dārem

Ki ser tā pāy-i Hâfız rā çerā *der zer nemī-gīred*⁴³⁰ [Hâfız D1., G. 181/12, s. 107]

[= Şahlar şahına şaşarım, Hâfız'ın bu taze/canlı şiirinden dolayı onu baştan ayağa niçin altına boğmuyor?]

Der sefid kerden (44a¹⁵) Beyne'l-A'cām kâ'ide-i müsellemedür ki bir faķīrūñ hānesine bir muhteşem kimesne mīhmān olsaydı kirecle kapusını ağardılar. Nitekim mufahhar-ı aşfiyā Muḥammed Muştafā na'tında Mevlānā Ḥasen-i Dihlevī irād eylemişdür, fehm olunur:

Beyt 'Ankebūt-i gār rā goftem ki īn perde çe būd

Goft mihmān-ı 'azīz āmed ki kerdem der sefid [Ḥasen-i Dihlevī ?]

[= Mağaradaki örümceğe “bu perde neydi?” diye sorunca “Kıymetli bir misafirim geldi, bu yüzden kapımı beyaza boyadım.” dedi.]

~ [N: 33a¹⁹] Mīhmān-ı 'azīzī geldi demek maḥallinde *fulān der sefid kerd* dērler. Sebebi mevridi budur ki ba'zı memleketde kâ'ide-i müsellemdür ki edā-i ḥacc edüp şihhat ile hānesine vāşıl olan kimesnenüñ kapusını akırabası kirec ile beyāz eder. Ve bir faķīrūñ menziline eşrāfdan bir kimesne mīhmān olsa ta'zīmen bu 'ameli eder.

Der-hem kerd (44a^{dr}) Dürdi bükdi qarışdurdı demekdür. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol 'ibāretūñ vuķū'ı be-ğāyet zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Tā şabā gīsū-yi ān yār ḥam-ender-ḥam kerd

Heme behbūdī-i āsāyiş-i dil der-hem kerd [Ḥüsāmī]

[= Saba yeli sevgilinin saçını birbirine karıştırdı. Böylece gönlün keyfini alt üst etti.]

~ [N: 33b¹⁴] Dürdi bükdi biri birine katdı ma'nāsına[dur].

---

⁴³⁰ ter-i Hâfız: ter u şīrīn D.

Dāmen-dirāz (44b²) Emsāl-i A‘cāmdandır ve şol maħalde kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kes hāşılsuz ve aħmağdur dēyecek yērde *fulān kes dāmen-dirāz est* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nevişte ber ān nokte-i cān-godāz

Ki ey kūteh-endiŝ u dāmen-dirāz [Cāmī HE. C. 2, Hİ./554, s. 443]

[= Onun üzerine bu can yakıcı bir mazmun yazılmıştır: “Ey aklı kıt, ahmak!”]

~ [N: 32a¹⁹] Aħmağ ve tenbel ve hāşılsuz ma‘nāsına[dur]. Türkçe puşuda.

Dest ber terkeş zed (44b⁶) Bu meşel-i mu‘teber dilrān-ı zürefā-yı ‘Acem miyānında iftiħār yüzinden ‘aceb iş eyledüm ve fulān kes ‘aceb iş eyledi dēyecek zamānda *dest ber terkeş zedem* dērler. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Z‘ān kemān-ebrū zi-çāk-i dil keşīdem tīr-i āh

Der şaf-i ‘uşşāk destī bāz ber terkeş zedem [Āşafī-i Hirevī D. G./1083, s. 152]

[= O yay kaşlı için paramparça sinemden ah okunu çekerek âşıklar içinde acayip (övnülesi) bir iş yaptım.]

Dest-ħoş (44b¹⁰) Rūzmerre-i A‘cāmdandır ki el eglencesi dēmekle ma‘rūfdur. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Bā dil[ī] dest-ħoş-i ħavf u recā

Goft ey germ revān tā be kocā⁴³¹ [Cāmī HE. C. 1, SE./482, s. 579]

[= “Ey iştıyakla koşan/aceleci! Korku ve ümidin eglencesi olmuş bu gönülle nereye kadar?” dedi.]

(44b^{dr}) Dest-māle daħı dērler. Nitekim Şeyħ Nizāmīnūñ bu beytinden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Pey-siper-i cor‘a-i mey-ħāregān

Dest-ħoş-i bāzī-i seyyāregān [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 91]

[= (Ey falan kimse!) Feleğin mendil oyunu seni şarap içenlerin maskarası/ayak altı etti.]

---

⁴³¹ dil-i: dilī D.; ey: k‘ey D.

Dest keşiden (44b¹³) Emsâldendür ve şol zamânda kinâye olunur ki bir maĥbûbuñ gül-i vuşlatı nefsi-i ġayriden perîşân u pejmürde olsaydı zürefâ-yı ‘Acem *fulân maĥbûb râ dest keşidend* ya ‘nî *fulân maĥbûb râ nehâdend* dèyü kinâye ederler. Nitekim Mevlânâ Ümîdînüñ bu kıt‘asından ol meşelüñ vukû‘ı fehm olunur:

Kıt‘a Biyâ sâķī ān tıfl-i yek-sâle rā
Girân-māye yâķüt-i seyyāle rā
Bi-deh gerçi der kîş-i huşyār u mest
Ne-şāyed keşiden be-yek-sāle rā [Ümîdî ?]

[= Ey saki, gel! Her ne kadar ayık ve mestlerin mezhebinde el sürmek rezilce bir tavır olsa da o bir yaşındaki çocuk gibi olan akıcı yakutu (şarabı) sun bize!]

~ [N: 35b²] *Fulân maĥbûb râ dest keşidend* ya ‘nî *fulân maĥbûb râ dest nehâdend* dèyü kinâye ederler.

~ [ŞA: 66b^{dr}] *Dest keşiden* el uzatmak ve erâzilâne vaz‘ etmek dèyem.

Dest ber rûy (44b^{dr}) Emsâldendür. Tezyîn ma‘nâsına müsta‘mel edâdur. Nitekim Şeyĥ Nizâmînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt ‘Arûsân-i reyâĥîn dest ber rûy
Şigirfân-i şukûfe şâne der müy [Nizâmî-i Gencevî HŞ., s. 228]

[= Reyhan gelinleri süslenmekte, çiçek güzelleri (de) saçlarını taramaktadır.]

Dest-efşâr (44b^{dr}) Bir nev‘ altundur ki Ĥusrev-i Pervîz anı lâdin gibi elinde tutup oynadurđı. Üstâdân-ı fenn-i ĥikmet ol altını terbiyet ile bir mertebe mülâyim etmişler idi ki Ĥusrev andan istediği gibi şüretler düzer idi. Nitekim Mollâ Câmînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Serîneş rā eger efşordiyeş moşt
Birün āyed ĥamîr-āsâ zi-engoşt [Câmî HE. C. 2, YZ/560, s. 46]

[**Beyt**] Zi-dest-efşâr-zer eknün ĥameş şev
Biyâ vu sîm-i dest-efşâr be’şnev⁴³² [Câmî HE. C. 2, YZ/561, s. 47]

[= Üstüne elinle bastırınca parmaklarından hamur gibi dışarı taşar./ Şimdi elle şekillenen altını eğip bük! Gel ve şekillenen gümüşü dinle!]

⁴³² Serîneş rā eger: bedân nermî ki ger YZ; āyed: refî YZ.; āsâ: āyîn YZ.; zer eknün: zerrîn pes YZ.; vu: v’in YZ.

Dest ber dil nehād (45a¹-46b¹²) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām cāna cebr eyledi dēmek maḥallinde isti'māl olunur edādur. Nitekim Mevlānā Şāhīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çend bīnem ruḥ-i ḥübān u dil ez dest dehem

Vaḳt ān-est ki destī be-nehem ber dil-i ḥ̄ṯ⁴³³ [Şāhī-i Sebzvārī D., G. 110/2, s. 58]

[= Kaç zamandır güzelleri görüp gönlümü kaptırıyorum! Öyle ki artık canıma tak edecek zamandayım.]

Dest u pā zed (45a⁵) Bu meşel-i mu'teber zūrefā-yı 'Acem katında sa'y eyledi ve çalışdı ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kātibīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Berāy-i koştēn-i ḥod dest u pā zedem bisyār

Velī be-kūşeş-i ḥod sorḥ rūy ne-tevān şod [Kātibī -D.]

[= Kendimi öldürmek için çok çabaladım. Ama kendi çabamla bunu başaramadım.]

~ [ŞA: 67a^{dr}]

Beyt Dest u pāyī zedīm der ne'grift

Poşt-i pāyī zedīm u vā-restīm [?]

[= Çok çalıştım, işe yaramadı. Ama boşverip sallayınca aydınlığa kavuştum.]

Dest ez pā ḥaṭā kerd (45a⁸) Bu meşel-i mu'teber daḥı beyne'l-A'cām elin ayağın şaşırđı dēyecek yērde isti'māl olunur. Nitekim Mevlānā Tūsīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Merdom-i Çīn u Çegil bend-i ḥaṭāyī mī-nehed

Mī koned ger bā ser-i zolf-i to dest ez pā ḥaṭā [Tūsī ?]

[= Çin ve Çiğil halkı Hotenli birini senin saçının ucuyla bağlasa, (onun) eli ayağı birbirine dolanır.]

Dest bord (45a¹¹) Emsāldendür ve yārān-ı 'Acem miyānında sitemden kināye bir edādur. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū'ı fehm olunur:

---

⁴³³ ruḥ: sūy D.

Beyt-i lî Çu donbe der-nehed ū pîş-i halk dil dil kerd

Zi-dest bordî-i 'âlem henüz der haţ şod [Hüsâmî]

[= Çünkü o, kandırılıp halk içinde ızdırıp çektiği için âlemin zulmünden hala incinir.]

~ [ŞA: 67b^{5-dr}] *Donbe Ferîb* ma'nāsına[dur]. *Dil dil* ızdırâb ma'nāsına[dur].

Dest-efşânî (45a¹⁵) Meşel-i meşhürdur ve rindân-ı 'Acem beyninde zevk u şafâda olmak ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollâ Hâfîzuñ bu beytinden ol meşel be-gâyet fehm olunur:

Beyt Şâhid u sâkî be-dest-efşân u muṭrib pây-küb

Ġamze-i sâkî be-çeşm-i mey-perestân borde h'âb⁴³⁴ [Hâfîz D1., G. 21/6, s. 12]

[= Sevgili ile sâkî (zevkten) el çırpıyor, çalgıcı ise ayağını vurarak dans ediyor. Sâkînin işveli yan bakışları şarap içenlerin gözünden uykuyu çaldı.]

Dest hûn mände (45a^{dr}) Emsâldendür ve kumâr-bâzlar beyninde şol şahşa dërler ki cemî' mâlik olduğı eşyâyı kumâr oyununda oynatmış olduğdan sonra kend[i] kanına dâv urmuş ola. Nitekim bu meşelüñ bu güne vukû'ı işbu beytten be-gâyet fehm olunur:

Beyt Çe horeş kü horeş kodâm horeş

Dest-i hûn mände râ çe cây hor-est [Hâkânî D., K. 18/57, s. 68]

[= (Tavлада) Neyi, nerede, nasıl yesin? Her şeyini kaybedip canını rehin bırakan kişinin alacak neyi var?]

Dest-i merdî (45b¹) Emsâldendür ve şefâ'at ve yardım ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim şâ'irüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt-i lî Tâ boved şeş cihet çihâr erkân

Dest-i merdî be-h'âhed ez merdân [Hüsâmî]

[= Altı taraf dört yön yani varlık âleminin tamamında bulunmak için kudretli birilerinden yardım gerek.]

Dest-i har (45b⁴) Kināye-i A'cāmdandır. 'Avrete ve oğlana söğüp alaca mindere dik geçmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Şeyh Sa'dīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

434

borde: ğarķ S.; be-çeşm: zi-çeşm D.

Beyt Kesī pāy-i morgī ne-y-āverd pīş

Velī dest-i ħar reft zi-endāze bīş⁴³⁵ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 344]

[= ... “Kimse yanıma bir tavuk budu dahi getirmedir. Aksine haddi aşır ana avrat sövdüler.”]

Dest birün kerden (45b⁷) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām kaṭ‘-ı ümmīd ve ḳanā‘at ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bā çenīn dest-i merā dest birün kon pes ez īn

Ger ḳanā‘at ne-keşed dest keşed pīş-i niyāz⁴³⁶ [Enverī D., K./4226, s. 169]

[= Bundan böyle eğer kanaat etmeyip dilenirsem o zaman elimi kes!]

Destenbūye (45b¹⁰) Emsāldendür ve diyār-ı ‘Acemde bir hoş ḳoḳulu mīveye dērler ki ‘Arabda ol mīveye şemāme dērler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehmi olunur:

Beyt-i lī Mī-resed nekhet-i dest-i hoş-i zolf ez her sū

Tā ki sīb-i zenaḳet geşte merā destenbū [Ḥūsāmī]

[= Her taraftan saçının hoş kokusu bana eriştiği için elma gibi olan çenen bana bir tür kavun gibi gelir.]

Mevlānā Ḥāḳānī:

[**Beyt**] (45b^{dr}) Sorḫ cāmī cūn şafaḳ der dest u ān-geh der şabūḫ

Laḫlaḫa ez şobḫ u destenbū zi-Aḫter sāḫtend [Ḥāḳānī D. K. 37/8, s. 120]

[= Elinde şafak gibi kızıl bir kadeh ve içinde sabah içkisi varken fecerden hoş bir koku, yıldızdan da (hoş kokulu bir) kavun meclise geldi.]

Destā-dest (45b¹³) Naḳd ma‘nāsınadır. *Pesā-dest* bu ‘ibāretūñ ḫilāfidur. Nitekim Mevlānā Bū Şekūruñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū‘ı beyne’l-A‘cām zāhirdür:

Beyt Sited u dād be-kon bā dil-i men dest be-dest

Ki pesā-dest ḫilāf āred u olfet be-bord [Ebū Şekūr ?]

[= Gönlümle peşin bir alışveriş yap! Çünkü vade/borç maraz çıkarıp dostluğu yok eder.]

⁴³⁵ Kesī: kesem *Bs.*; zi-: ez *Bs.*.

⁴³⁶ ger ḳanā‘at nekeşed dest keşed: k‘ez ḳanā‘at nekonem dest birün D.

Destārçe sâz (45b¹⁶) Bir ‘ibâret-i meşhûrdur beyne’l-A‘câm hediye vèr dèyecek maḥalde zürefâ-yı ‘Acem *destārçe sâz* dèrler. Nitekim Mevlânâ Ḥākānîniñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ez sîm-i şurâhî vu zer-i mey

Destārçe sâz dilberî rā⁴³⁷ [Ḥākānî D., K. 10/7, s. 33]

[= Gönül çelen bir güzele gümüş sürahi ve altın şarap (kadehinden) hediye ver!]

Destâr-i ḥ’ân (46a¹) El maḥremesine dèrler ve ziyâfetlerde gedâlar aldıḡı ni‘met artıḡına dèrler. Nitekim Mevlânâ Firdevsîniñ bu beytinden ol ma‘nâ zâhirdür:

Beyt Be-men dâd ez îñ sofre destâr-ḥ’ân

Ki ez men cihân-âferîñ rā be-ḥ’ân⁴³⁸ [Firdevsî ŞF., C. 3, s. 375]

[= Beni Hakkın ziyafetine çağırıp bu sofranın nimetlerini bana da sundu.]

Dest-endâz (46a⁴) Beyne’l-A‘câm zulm ü sitem ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çenân zi-molk ber-endâht resm-i dest-endâz

Ki bâz keş ne-tevânî-st ber kebüter zed [Selmân-ı Sâvecî -D.]

[= Yeryüzünden zulmü öyle bir kaldırdı ki doğan kuşu güvercin avlayamaz oldu.]

Ve Mevlânâ Muḥteşemüñ bu beytinden ḥod ḡatı zîbâ ma‘lûm olunur:

Beyt Tork-i men mest est u dest endâht ber dūş-i raḡîb

Veh ki şod molk-i dilem vîrân zi-dest-endâz-ı ü⁴³⁹ [Muḥteşem-i Kāşānî D., G./6, s. 481]

[= Benim (Türk) güzelim sarhoşken düşmanın omzuna kolunu attı. Eyvah! Onun bu zulmüyle gönül mülküm viran oldu.]

Dest pîşîñ rā bedel nîst (46a⁹) Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki zebân-ı Türkîde evvel şonın yeñer dèyecek maḥalde zürefâ-yı ‘Acem *dest-i pîşîñ rā bedel nîst* dèrler. Nitekim Mollâ Cāmîniñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Zebân-i dehr rā bih z’îñ meşel nîst

Ki gūyed *dest-i pîşîñ rā bedel nîst* [Cāmî HE. C. 2, YZ/948, s. 64]

437

dilberî: dilberân D.

438

sofre: güne ŞF.; ez: ber ŞF.

439

mest est: şod mest D.; dest endâht ber dūş-ı raḡîb: ber dūş-ı raḡîb endâht dest D.

[= Dünya dilinde bundan daha iyi bir atasözü olmaz: “İlk adım aran kazanır” (erken kalkan yol alır) derler.]

Dest-mûze (46a¹²) Beyne'l-A'cām eldiven ma'nāsınadır. Mecāzen her el altına dağı isti'māl olınsa münāsibdür. Nitekim Cāmīnūñ şıfat-ı şaḡne-i bī-dād-ger ḡaḡında dedügi işbu beytten be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Evvel ez şer'-i dest-mûze koned

Pes su'āl-i nemāz u rûze koned⁴⁴⁰ [Cāmī HE. C. 1, SZ/2070, s. 165]

[= Başta şeriate kılıf bulur. Sonra namaz ve oruçla ilgili soru sorar.]

Dest-efrāz (46a¹⁵) Dağı eldiven ma'nāsınadır. Nitekim Kātībīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Honer seḡā-st diger comle dest-efrāzend

Eger to rā be-her engoşt-i ḡıḡ şad honer-est. [Kātībī Kl., D., K./14, vr. 7^a]

[= Eğer her bir parmağında yüzlerce marifet olsa da asıl hüner cömertliktir, geri kalan her şey kılıftır.]

Nitekim pāy-efrāz ayak tolağıdır, pāy-ferāz dağı derler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ḡatı zāhirdür:

Beyt Ger be-adīmet ne-boved dest-res

Celd-i ḡadem pāy-ferāz-i to bes [Cāmī HE. C. 1, TA/943, s. 513]

[= Senin adımına erişemezse bile ayağının dolağı (yahut çorabı) olmak bile yeter.]

Destār-i Mo'ezzinān (46a^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandır. Zamān-ı evvelde memālik-i A'cāmda resm-i ḡadīm mü'ezzinler destārların siyāh ederler imiş ehl-i mātem henüz başlarına siyāh bağladıkları gibi. Nitekim Mevlānā ḡāḡānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bād destār-i mo'ezzin der robūd

Ka'beteynī z'ān miyān bīrūn fotād [ḡāḡānī D., Trc. 5/IV/5, s. 487]

[= Rüzḡār müezzinin sarıḡı gibi (kapkara olan geceyi) çalıp güneşi onun içinden dışarı attı.]

---

⁴⁴⁰ pes: z'ū SZ.

İşbu beytde vākı‘ olan destār-ı mü‘ezzinden murād zulmet-i şebdür ve ka‘beteynden murād āftābdur.

~ [N: 34a^{dr}] Ta‘birde noqşān var.

Dest be-kāse yāftem (46a^{dr}) Emşāl-i A‘cāmdandur ve zürefā-yı ‘Acem şol zamānda kināye ederler ki bir ‘āşıkı ma‘şūkile bir yerde şafāda bulsalar idi ki ašlā inkāra mecāl olmasaydı ol maqūle maħalde *fulān kes rā dest be-kāse yāftem* derler. Nitekim işbu beytten ol meşel fehm olunur:

Beyt Düş be-vaqt-i şobħ-dem taraf-ı çemen şitāftem
Nergis-i mey-perest rā dest be-kāse yāftem [?]

[= Dün sabah vakitlerinde çimenliğe doğru gittim. Şarap düşkününü nergisi safada buldum.]

~ [N: 45a¹] Biri ‘āşık ile ma‘şūkile bir muhtefi yerde görüp inkāra mecāl olmasa fulāni ma‘şūk ile ‘ıyş u ‘işret ve zevk u şafāda gördüm demek maħallinde kināye eder.

Dest-bord (46a^{dr}) Ğalebe ma‘nāsınadır. Ya‘nī dest-dırāzlık eylemek maħallinde isti‘māl olunur, edā-yı meşhūrdur. Nitekim Mollā Ğāfızuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Zi-dest-bord-i şabā gird-i gul kolāle be-bīn
Şikenc-i ğīsū-yi sunbul niger be-rūy-i semen [Ğāfız D1., G. 462/4, s. 252]

[= Saba yelinin el uzatmasıyla gül gibi olan sevgilinin yanaklarına (dökülen) kıvrıkcık saçlarını ve sümbül (gibi) saçının lülesini yasemin (gibi olan) yüzünde seyr et!]

Deste (46b³) Emşāl-i A‘cāmdandur ve yārān-ı ‘Acem katında ğüstāħ ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Rūdekīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū‘ı katı zāhirdür:

Beyt Nīst ez men ‘aceb ki ğostāħem
Ki to kerdī u rā dilem deste⁴⁴¹ [Rūdekī D2. Müfred, s. 73]

[= Benden daha şaşılası yok. Çünkü küstahım. Ğönlümü sen öylesine küstah eyledin.]

Deste şod (46b⁵) Mużtarib oldı demekdür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

---

⁴⁴¹ u rā dilem: be evvelem D2.

Beyt Benefşe deste ez ān mī-şevēd be-meclis-i bāğ

Ki der behār be-ḥod mī-reved forū gam-gīn. [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Menekşe, bağ meclisine darıldığından dolayı baharda gamlı bir şekilde içine kapanır.]

Deste sāht daḡı bu ma'nāyadır. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Der bāğ zi-iştiyāk-i voşlat

Gul sāhte deste ḡiştēn [Ḥāfız -D.]

[= Gül kavuşma aşkıyla bahçede kendinden geçti.]

Dest dād (46b⁹) Bir meşel-i meşhūrdur ve beyne'l-A'cām naşīb ve müyesser oldı demek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim işbu beytten ol meşelūñ vuḡū'ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Teşrīf-i dest-būs-i to ān rā ki dest dād

Mī oftedeş be-sān zemīn-i çarḡ der ḡadem [?]

[= Senin elini öpme şerefine nail olunca sanki yeryüzü onun ayakları altından kaydı.]

Der yāft (46b¹⁵) Emsāl-i A'cāmdandır ve esirgedi ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Şāhīnūñ bu beytinden ol meşel ḡatı zāhirdür:

Beyt Der-yāb demī Şāhī-i dil-ḡaste-i ḡod rā

Tersem ki be-cūyī digē u bāz ne-y-ābī⁴⁴² [Şāhī-i Sebzvārī D., G. 165/5, s. 88]

[= Aşığıñ Şāhī'yi bir an olsun koruyup esirge! Korkum şu ki artık arasan da bulamayabilirsin.]

Ve daḡı fehm ētdi, ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Mūy-i to ez ḡafā çu be-dīdem be-yāftē

Goftē meger ki dūd-i dilī ez ḡafā-yı tōst⁴⁴³ [Selmān-ı Sāvecī D., G. 49/8, s. 381]

[= Başındaki saçı görünce farkına varıp dedim ki: Kafandakiler olsa olsa gönül yangınının kara dumanıdır."]

⁴⁴² be-cūyī digē u: be-cū'īyeş u digē D.

⁴⁴³ be-yāftē: be-tāftē D.

Dest-nişān (46b^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel lisān-ı Türkīde fulān kimesne fulān kimesnenūñ dikmesidür, ya'nī çerāğıdır dēyecek yérde müsta'meldür. Nitekim Mevlānā 'Örfinūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Dil mesned-i şāhī-st ki şad dilber-i Ken'an

Der memleket-i hoşn būd dest-nişāneş [‘Örfi-i Şīrāzī Kl. C. 1, G. 613/4, s. 659]

[= Gönül, şahlığın dayanağıdır, Bu yüzden Kenan şehrinin yüzlerce güzeli güzellik diyarında ona tabidir.]

Der āstīn īn-est (47a³) Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde işte hāzırda bu vardur dēyecek maħalde zürefā-yı 'Acem *der āstīn īn-est* dērler. Nitekim Mevlānā Fiğānīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Goşūd çāk-i girībān ki yāsemīn īn-est

Nemūd sā'id u goftā der āstīn īn-est [Fiğānī D., G. 89/1, s. 126]

[= Gömleginin yakasını açıp “Yasemin budur!”, kolunu/bileğini gösterip “Hazırda bu var!” dedi.]

Der pes-i zānū oftād (47a⁷) Emsāl-i A'cāmdandur ve yārān-ı 'Acem miyānında münzevī ve kūşe-nişīn oldı demek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu rubā'īsinden ol meşelūñ vuķū'ı be-gāyet mübeyyendür:

Rubā'ī Dil çūn zi-cihān-i 'eyş yek-sū oftād

Der dām-i belā z'ān hām-i gīsū oftād

Tā bā-ser-i gīsū-yi to be-hem-zānū şod

Çūn gīsū-yi to der pes-i zānū oftād⁴⁴⁴ [Kemāl İsmā'īl D., R. 50, s. 806]

[= Gönül safā meclisinden uzaklaşp bela tuzağındaki saçlarının kıvrımına yakalandı. Senin saçlarının ucuyla diz dize verip saçların gibi inzivaya çekildi.]

Der pīş-i ū kolāh nehād (47a¹¹) Emsāldendür ve şol zamānda isti'māl olunur ki t̄ā'ife-i kibār-ı Tātārda bir kimesneye ta'zīm etmek murād olsa öñine varduķda başına gēydügi külāhını çıkarup yere bırağup bā'd ez ān dāmen-būs ederler. Mu'tād-ı kadīmdür Firengde daħı 'ādet-i ta'zīm bu gūnedür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden zāhirdür:

444

bā-ser D.; bī-ser S.

Beyt Ey felek bā kolāh-dārī-i ḥı̄ṣ
Pīṣ-i ḳodret kolāh be'nhāde. [Enverī -D.]

[= Ey Felek! Tüm bu kudretine rağmen onun gücü karşısında şapka çıkarır.]

~ [N: 31b¹⁹] Fulān fulāna ziyāde ta'zīm ve ser-furū eyledi ma'nāsına[dur].

Dāmen-keşān (47a¹⁵) Şalınup şafā-y-ile gitmege ve ğarrālanup yürimege dērler.
Nitekim bu meşelūñ vuḳū'ı işbu beytden fehm olunur:

Beyt 'İyd-est u ḥalkī her taraf dāmen-keşān bā yār-i ḳod
Mā vu ğarībī der vaṭan bā şad fiġān u zār-i ḳod⁴⁴⁵ [Şāhī-i Sebzvārī D., G.
86/1, s. 44]

[= Bayram zamanıdır ve millet her tarafta sevgilisiyle safa içinde gezmektedir. Biz ise vatanımızda çokça feryat ve inleyle başbaşayız.]

Dāmen eḫşānī daḫı bu ma'nāya müsta'meldür.

~ [N: 32b²] Ğarrālanup şalını şalını şafā-y-ile yürimege dērler.

Der-ḫim-i endāzī hest (47b²) Emsāl-i A'cāmdandır ki şol zamānda īrād olunur yārān-ı
'Acem beyninde zebān-ı Türkīde dūrülüp bükülüp bir yere gelmiş şanki üstüne
atılmağa ṭurur demek maḥallinde *der-ḫim-i endāzī hest* dērler. Nitekim 'Örfinūñ
bu beytinden ol meşel zībā fehm olunur:

Beyt 'Orfī ān zulf-i sebuk-dest-i kemend-endāzeş
Mānde çīn ber ser-i çīn der-ḫim-i endāzī hest⁴⁴⁶ ['Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 1,
G. 248/6, s. 408]

[= Ey Örfi! Onun kement atmada usta saçları, üstüne atılacak gibi kıvrım kıvrımdır.]

Der ḫaṭ şod (47b⁶) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām muṣṭarib oldı demekdür. Nitekim
şā'irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Çu donbe der nehed ū pīṣ-i ḥalk-i dil dil kerd
Zi-dest bordī-i 'ālem henüz der ḫaṭ şod [Hüsāmī]

[= Çünkü o, kandırılıp halk içinde ızdırıp çektiği için âlemin zulmünden hala incinir.]

~ [MU: 48b^{dr}] İztırāb.

⁴⁴⁵ Mā vu ğarībī der vaṭan bā şad fiġān u zār-i ḳod: mīskīn men bī-şabr u dil ḫeyrān şode der kār-i ḳod D.

⁴⁴⁶ kemend endāzeş: kemendeş ğīr est Kl.

Der kadem bāšim (47b⁹) Emsāl-i zürefā-yı ‘Acem dendir ki hıdmetde olalum dēyecek yerde *der kadem bāšim* dēyü biri birilerine ihtirām ederler. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Zihī sa‘ādet eger hāk-i ān kadem bāšim
Be-her kocā ki nehī pāy der kadem bāšim⁴⁴⁷ [Hilālī-i Çağatayī D.
G./1851, s. 133]

[= Ayağının toprağı olabilsek ne büyük saadettir. Her nereye gidersen hizmetinde olalım.]

Çu ‘āşikān be-vefā cān keşend der-pāyet
Umīd hest ki mā nīz der kadem bāšim [Hilālī-i Çağatayī -D.]

[= Âşıkların ayağının altında sadakatle can çekiştikleri gibi biz de hizmetinde bulunma ümidindeyiz.]

Der libās būden (47b¹³) Emsāl-i A‘cāmdandır ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kes bilinmez gizlidür dēyecek zamānda zürefā-yı ‘Acem *der libās-est* dērler. Nitekim Mevlānā Fiğānīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Koned katl-i muhibbān der libās ān Tork mī-tersem
K‘ez’in hūn-hā-yi pinhān dāmeneş gul-gūn şevēd rūzī⁴⁴⁸ [Fiğānī D., G.
537/7, s. 392]

[= O Türk sevenlerini gizlice öldürüyor. Korkarım döktüğü bu gizli kanlarla gül gibi kan rengine dönecek.]

Nifāk üzre olmağ ma‘nāsına dağı müsta‘meldür. İşbu mazmūn mülāhazasında yārān-ı ‘Acem *der perde goft* ile dağı ta‘bīr ederler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Muṭrib ki dūş goftī der perde rāz-i barbuṭ
Āvāz-hā fikend-est emrūz der meḥāfil [Selmān-ı Sāvecī D., K. 86/36, s.
258]

[= Çalgıcı dün gece ud (barbut)’un sırrını nifak saçarcasına/gizlice mırıldandı. Bugün de meclislerde yüksek sesle şarkılar okumaktadır.]

---

⁴⁴⁷ kadem: harem D.; kocā: taraf D.
⁴⁴⁸ tork: tork u D.

Nitekim 'Örfnüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Kesī ki bā to boved der libās hem-çu piyāz

Be-zīr-i tīg keşendeş borehne hem-çün ser [‘Örfi-i Şīrāzī -K1.]

[= Sana ikiyüzlülük edeni soğan gibi doğrar, sarımsak gibi soyarlar.]

~ [N: 33b¹¹] Nifāḵ üzere içünden bāzārludur ma‘nāsma[dur].

Der yek tīr est (48a²) Emsāldendür ve ekşer zürefā-yı ‘Acem bu ‘ibāreti bir mertebededür dēyecek maḥalde isti‘māl olunur. Nitekim Ṭūsīnüñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Der rüz-i veḡā tīr-i to vu nīze-i mihr

Rūşen şode pīş-i to ki der yek tīr est [Ṭūsī ?]

[= Savaş zamanı senin okunla güneşin mızrağının nazarında aynı olduğu açıkça anlaşıldı.]

~ [N: 33b¹⁹] Bir menzilede, bir üslūbdadır.

Der çe tīrī (48a⁵) Bu meşel daḡı beyne‘l-A‘cām istiḡbār-ı ḡāl maḥallinde īrād olunur ki ne mertebedesin dēyecek yērde *der çe tīrī* dērler:

Velehu Ey dil çu tīreş āmed zūd ez hevā be-gīrī

Der şan‘at-i dilīrān bīnem ki der çe tīrī [Ṭūsī ?]

[= Ey Gönül! (Sevgilinin) oku gibi geldi, çabucak havada yakala! Cesaret sanatında hangi mertebesi anlayalım.]

Direfş-i Gāveyān (48a⁸) Ferīdūn Şāḡuñ öñind[e] çekilen ‘aleme dērler ki kışşası meşhūrdur. Nitekim Mu‘izzīnüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ger ḡaber būdī Ferīdūn rā zi-ra‘y-i ferruḡet

Fāl ne‘griftī Ferīdūn ez direfş-i Gāveyān [Mu‘izzī D., K./11943, s. 509]

[= Senin uğurlu düşüncelerinden Ferīdūn haberdar olsaydı bile Gave’nin sancağı önünde gideceğini tahmin edemezdi.]

Derūn-dār est (48a¹¹) Bu meşel ḡod yārān-ı ‘Acem miyānında şol zamānda müsta‘meldür ki fulān kimesne kīn ṭutıcudur dēyecek zamānda *fulān kes derūn-dār est* dērler. Nitekim Mevlānā Mes‘ūd-ı Kūmīnüñ bu beytinden ol ma‘nā be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt Derüneş girih ber-girih por-şikenc

Derün-dār çün merdom-i kīne-senc [Mes‘ūd-ı Kūmī -D.]

[= İçi düğüm düğüm ve darma dağınıktır. O kinci güdenler gibi kincidir.]

Def-keş u kūh-i dellāl (48a¹⁵) Emsāldendür ve şol zamānda đarb olunur ki fulān kimesne ‘avret pezevengidür dēyecek yērde fulān kes *def-keş est* dērler. Ve oğlan pezevengine fulān kes *kūh-i dellāl-est* dērler. Ve dahı ‘āşık ile ma‘şūkı bir yērde buluşdurup kapuyı bekleyene *der ber nişīn* dērler. Nitekim Mevlānā [Zamīrī-i Hemedānī]nün⁴⁴⁹ bu kıt‘asından ki şikāyet-i rūzgārda dēmişdür mezkūr meşeller zāhirdür:

Kıt‘a Goft Hāfız fulān mähīçe

Heme dervīş-resm u buğrāyī

Kūh-i dellāl u def-keşī şad-bār

Bih-ter ez şā‘irī u monlāyī⁴⁵⁰ [Zamīrī-i Hemedānī] [Ali Ekber Dehğoda, LD. C. 10, s. 15189]

[= Hāfız dedi ki: “Çoğu maskara ve büsbütün dervīş halli (birer) beleşçidir. Erkek ve kadın satıcılığı şairlik ve mollalıktan yüz kez daha iyidir.”]

Ve meşel-i *der ber nişīn* emşāl-i mezkūre şā‘irüñ bu kıt‘asından be-ğāyet zībā fehm olunur:

Kıt‘a-i li ‘Aceb dīdem ki in h‘āce-serāyān

Heme kem harc u bālā-ter nişīnend

Siyeh def-keş sepīdeş kūh-i dellāl

Ez ān rū hācibān der ber nişīnend [Hūsāmī]

[= Bu hadımları tuhaf bir şekilde gördüm. Hepsı masrafsız ve daha üstte otururlar. Esmeri kadın pezevengidir, beyazı ise erkek. Bu yüzden perdeciler kapı eşiginde otururlar.]

~ [N: 36a²] *Def-keş* ‘Av[r]et pāzenekine dērler. Rūmda *Hācı ana* ve *pusat hammālī* dēyü kināye olunur.

~ [N: 63b¹²] *Kūh-i dellāl* Be-ma‘nā-i vāsıta-i gulām.

⁴⁴⁹ Ümīdī’nin şiiri olarak gösterilse de Zamīrī-i Hemedānī’ye aittir. Bu yüzden “[Zamīrī-i Hemedānī]nün” şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁵⁰ goft: heme LD.; resm: rezm LD.; kūh: ki LD.

~ [ŞA: 71b^{dr}] *Buğrā* şalma’.

Beyt Māhīçe be-gūş halka kerde-st

Ya’nī ki menem gōlām-i buğrā [Ḥalīmī ?]

[= Serseri, kulağına küpe takmıştır. Yani “Ben kulağı kesik/delik bir köleyim” diyor.]

~ [ŞA: 71b¹³] [Hüsāmī’nin kıt‘asındaki] ḥ’āce-serāyān[dan] murād Ṭavāşilerdür. [Siyeh def-keş]: Ferihu ‘Arab; [Sepīdeş kūh-i dellāl]: Aq ağalar.

Defter şikest (48a^{dr}) Emşāl-i A’cāmdandur ve ıstīlāḥ-ı münşiyānda bir māddeyi nişānlık için varak-ı defteri bükmege dērler. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ işbu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Tīr-i mostevfī be-dīvān der çu şākirdān-i ū

Mī-borendī kāgezī yā mī-şikestī defterī.⁴⁵¹ [Enverī D., K./7536, s. 306]

[= Divan katibi, öğrencileri gibi divanında/defterinde ya kâğıt yırtar yahut katlardı.]

Dem (48b⁸) ‘İbāret-i meşhūre-i A’cāmdandur. Būy-ı müşk ve kıtre ye zūrefā-yı ‘Acem dem dērler. Nitekim işbu beytten zāhirdür:

Beyt Der siyāhī dem-i ābī ki Ḥızr dād nişān

Hest ābī ki der engūr-i siyāhet nehān [?]

[= Karanlık diyarında Hızır’ın gösterdiği bir damla (ab-ı hayat) senin simsiyah üzüm (gibi dudağında) var olan bir damlada gizlidir.]

Ve kılıc yüzine daḥı *dem-i tīg* dērler. Nitekim Muḥteşemūñ merşīye-i İmām Ḥüseynde dēdügi işbu beytten be-gāyet ol meşel fehm olunur:

Beyt Ābī ki dīv u der heme çūn şīr mī-ḥorend

Āl-i Muḥammed ez dem-i şemşīr mī-ḥorend [Muḥteşem-i Kāşānī –D.]

[= Şeytanın ve diğer herkesin süt gibi içtiği suyu, Hz. Muhammed’in ailesi kılıç kanından/kınından içerler.]

Ve iki yüzlü kılıca *şemşīr-i do-dem* dērler:

Velehu Demī keşī be-‘itābem demī be-loṭf-i ḥiṭāb

Çe kıtilī to ki tīg-i sitīze’et do-dem-est [?]

⁴⁵¹ tīr: pīr S.; ū: to D.; mī-borendī: mī-borīdī D.

[= Bir yüzü beni azarlar, bir yüzü hoşça söyler. Sen nasıl bir katilsin ki kavgacı kılıcın iki yüzlüdür.]

Peykānuñ ve nīzenüñ sivri yanına dañı *dem* dërler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol edā be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Ān laħza ki ez zaħm-i dem-i nīze u peykān

Çün ħāne-i zembūr şevved sīne-i ħārā [Selmān-ı Sāvecī D. K. 8/18, s. 133]

[= O an mızrak ve okun sivri uçlarının yarasıyla sinem arı kovarı gibi delik deşik oldu.]

Mikrāz ucına dañı *dem-i gāz* dërler. Nitekim ‘Aşşāruñ bu beytinden ol ‘ibāret ħatı zāhirdür:

Beyt Zer-i ruħ tā zi-men be’griftei bāz

Boved hem-vāre sīmem der dem-i gāz [‘Aşşār MM./929, s. 98]

[= Benden makasla aldığın yanak altını, benim nazarımda daima (birer) gümüştür.]

~ [N: 36a⁷] Kılıç yüzine ya’nī kesen maħalline dem-i tīg dërler.

Dem-i bī-ķadem (49a²) Emğaldendür ve beyne’l-A‘cām netīcesüz va’deye dërler ki ‘āķıbetinde bir nesne zuhūr étmeye. Nitekim Şeyħ Sa’dīnuñ bu beytinden ol meşelüñ vuķū’ı fehm olunur:

Beyt Dem-i bī-ķadem tekye-gāhīst sost

Ki der vey şoden kes ne-y-āyed dorost⁴⁵² [Sa’dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 2. Bāb, s. 369]

[= Tutulmayacak söz, temelsiz bir duvara benzer. Bu yüzden birinin orada olması doğru değildir.]

Dendān numāyī (49a⁵) İzhār-ı ħāzab u ħasedden kināye bir ‘ibā[r]etdür. Beyne’l-A‘cām fulān kes izhār-ı ħased eyledi dēyecek yerde nükte-şināsān-ı ‘Acem fulān kes *dendān-numāyī kerd* dërler. Nitekim şā’irüñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt-i lī Zi-bed-baħtī me-kon bā ni’met-i kes

Be-dest-i āz-ı ħod dendān-numāyī [Ĥüsāmī]

[= Talihsizliğinden dolayı kimsenin rızkıyla oynama! Kendi tamahkârlığın yüzünden haset ediyorsun!]

⁴⁵²

Bs.,’da iki mısra birbiri yerine yazılmıştır. Ki der vey şoden kes ne-y-āyed: be ma’nī tevān kerd dā’vī-i Bs.,.

Den-kāse est u fulān kes kāse-celbān-est (49a⁹) Bu edālar emsāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde şol kimesneye dērler ve kināye éderler ki yéycek gördiği yère bī-tekellūf çöküp yārāna şıķlet vère ol maķūle şaķīle zürefā-yı ‘Acem *den-kāse* dērler. Ve şol kimesne ki ķapudan ķapuya ķarnın doyurmadan ötüri gezse ol güne şaķşā yārān-ı ‘Acem *kāse-celbān* dērler. Nitekim Mevlānā Ğazzālīnūñ bu beytinden ol ta‘bīrler be-ġāyet fehm olunur.

Beyt Kedū keşķül der kef behr-i şūrbā der-be-der kerdī

Ne-kerdī sīr ez’īn den-kāse key u kāse-ķelbānī [Ğazzālī ?]

[= Elinde keşkul kabağıyla çorba uğruna kapı kapı dolandın. Bu beleşçilikle karnın doymadı mı, ne zamana kadar bu kaşık düşmanlığı?]

~ [N: 57a¹⁵] Ķarnın toyurmak için devr-i ebvāb éden şaķş-ı bī-‘ār haķķında kināye olunur.

Dendān be-fulān kār forū bord (49a¹⁶) Bu meşel-i bī-bedel emsāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne fulān kāra mübāşeret eyledi ve ol kāra pek yapışdı dēyecek yèrde *fulān kes be-fulān kār dendān forū bord* dēyü kināye dārb éderler. Ve ġāh olur ki *ez fulān kār dendān nemī-kenem* dērler ya‘nī fulān kārđan fāriġ olmam dēmekdür. Nitekim Mevlānā Evħadū’d-dīnūñ bu rubā‘īsinden *dendān forū bord* meşelinūñ vuķū‘ı beyne’l-A‘cām be-ġāyet fehm olunur:

Rubā‘ī Doşmen ġirev-i vaşl zi-men bord āķer

Ū ġeşť bozorg u men şodem ħord āķer

Āvord be-cān leb-i to rā ez buse

Dendān be-roķet nīz forū bord āķer [Evħadī D., R. 100, s. 444]

[= Düşman sonunda benden kavuşma rehini çaldı ve neticede o yücelirken ben pespaye oldum. Senin dudağını can havliyle öpüp yanaklarına bir daha bırakmamak üzere yapıştı.]

Deh mī-dehed (49b^{dr}) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām nefrīn éder ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim bu beytden ol fehm olunur:

Beyt Şüretî rā çun be-dil reh mī-dehed

Ez nedāmet āhereş deh mī-dehend⁴⁵³ [Mevlānā M. 6. Defter, s. 929]

[= Bir suret gönle girince pişmanlıktan sonunda ilenir/beddua okur.]

Bābu'd-dāli'l meksüre

Dil dād (49b⁷) Emşāl-i A'cāmdandur ve suhen-dān-ı A'cām miyānında rızā vērđi dēmek maḥallinde müsta'mel edādur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Hōd dil ki rā dehed ki dehed dil be bī-vefā

Bārī çu dil dehed be-meh-i mihr-bān dehed [Selmān-ı Sāvecī D. K. 59/15, s. 214]

[= Gönül kalkıp hangi vefasıza gönlünü kaptırır? Gönül verecekse dost canlısı ay gibi (bir güzele) verse bari!]

Dil dil kerden (49b¹⁰) Meşel-i meşhūrdur beyne'l-A'cām. Āh u zār eylemekden kināyedür. Nitekim vuḫū'ı şā'irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Çu donbe der nehed ū pīş-i ḫalk dil dil kerd

Zi-dest bordī-i 'ālem henüz der ḫaṭ şod [Hüsāmī]

[= Çünkü o, kandırılıp halk içinde ızdırap çektiği için âlemin zulmünden hala incinir.]

Dil numūd (49b¹²) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām güler yüz gösterdi dēmek maḥallinde ĩrād olunur. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çu peste bā heme kes dil numūdegī-st to rā

Ez ān boved heme sālet zi-ḫande leb-hā bāz [Kemāl İsmā'īl D. K./1228, s. 75]

[= Fıstık gibi seninle birlikte herkese güler yüz gösterdi. Bu yüzden yıllar yılı gülmekten dudakları açık kaldı.]

Rūy-i dil numūd daḫı bu ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Abdāl-ı İşfahānīñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Āmed şabā u gōnçe-i dil rā zi-hem goşūd

Rūy-i dilī be bulbul-i ḫūnīn-ciger numūd [Abdāl-ı İşfahānī ?]

---

⁴⁵³ mī-dehed: mī-dehend M.

[= Saba yeli gelip bir goncaya benzeyen gönlü açtı. (Böylece) âşık bülbüle güler yüz gösterdi.]

Dil nehād (49b¹⁷) Bu meşel dahı zürefā-yı ‘Acem kıatında i‘timād eyledi ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Kemāl-i Hıocendīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dil nehādem men-i bī-çāre be-derd-i dil-rīş

Çe konem bā ğam-i ū nīst coz īn çāre-i men [Kemāl-i Hıocendī D., G. 853/2, s. 298]

[= Çaresiz bir âşık olarak ona güvendim. Ne yapayım? Onun derdinden başka çarem yok.]

~ [ŞA: 73b^{dr}] **[Beyt]** Dil nehādīm ber-ğamet ārī

Kār bāyed nehād der bonyād [?]

[= Evet, senin gamına güvendik. Her bir işin bir dayanağı olmalıydı.]

Dırahtek-i dānā (49b^{dr}) Emşāl-i ğarībe-i A‘cāmdandur ki memālik-i A‘cāmda bir giyāha dērler ki bir kimesne ol giyāhı ğeçe başı altına koyup uyusa elbette hātırından ferāmūş eylediği şey’i ğörüp der-hātır bīdār olur. Nitekim Mevlānā Hāķānīnūñ işbu beytinden ol meşel-i ‘acībūñ vuķū’ı zāhirdür:

Beyt Muhaķķikān-i suhen z’īn derāht mīve borend

Dıger şevend ser-ā-ser dirahtek-i dānā [Hāķānī D., K. 9/45, s. 33]

[= Söz ustaları bu ağaçtan meyve koparırlar. Artık büsbütün bilgelik ağacna dönüşürler.]

Dil mī-dāden (49b^{dr}) Emşāldendür. Nefrīn ve iĝrāz etmek maħallinde müsta‘mel ‘ibāretdür. Nitekim Mollā Hāfızūñ işbu beytinden ol meşel be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Der şıgıftem ki der’īn moddet-i eyyām-i ferāķ

Ber ğiriftī zi-herīfān dil u dil mī-dādet [Hāfız D1., G. 71/2, s. 44]

[= Bu ayrılık zamanı müddetince ben hayretteydim. (Sen) âşıklarından gönül çalmakla kalmayıp bir de beddua ettin.]

Dil-nişīn (50a³) Emşāldendür ve beyne’l-A‘cām şol maħalde müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde ğöñülde yeri var bir maķbūl ve mergūbdur dēyecek yerde nūkte-şīnāsān-ı ‘Acem *dil-nişīn est* dērler. Nitekim ‘Örfnūñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Zinhār gūş bāş der'ın bezm-i dil-nişin

Tā nağme halkai be-der-i gūş mī-zened [‘Örfi-i Şirāzī Kl., C. 1, G. 311, s. 457]

[= Bir kapı gibi olan kulağına sesini etiştirmek istiyorsan uyanık ol ve bu güzel meclise kulak kabart!]

Vākıf-i zamīr ma‘nāsına gelür. Nitekim Mevlānā Feyzīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Her dāde vu rey be-dil nişinī

Mī-h‘ānd hātī zi-pīş-bīnī [Feyzī-i Hindī -D.]

[= Öngörüsüz bir şekilde (bir yazı gibi olan) ayva tüylerini okuyan her göz ve akıl, onun halini anlar.]

Dīr āy u dorost āy (50a⁹) Bu meşel-i mu‘teber yārān-ı ‘Acem katında şol maḥal[de] müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde egerçi geç geldi ammā eyü geldi dērler ve geç gel eyü gel dēyecek maḥalde *dīr āy u dorost āy* dērler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu ebyātından ki server-i kāyınātuñ na‘t-ı şerīfnde dēmişdür meşel-i mezkūr be-gāyet fehm olunur:

Beyt Maḥmil-i cān çun be-muḥāf āmedeş

Kible-i cānhā be-ṭavāf āmedeş [Kātībī -D.]

[Beyt] Dīr u dorost āmede ‘aks-i ‘amel

Z’ū şode dīr āy u dorost in meşel [Kātībī -D.]

[= Can kervanı tavaf yerine gelince canlar kıblesini tavafa başladı. Onun geç ama düzgün bir şekilde gelişyle “geç gel ama düzgün gel!” meseli ortaya çıktı.]

ve Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden katı zāhirdür:

Beyt Çe hoş goft in suḥen merd-i cihān-gerd

Ki dīr āyed dorost āyed cevān-merd⁴⁵⁴ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 45]

[= Tecrübeli bir seyyah bu sözü ne güzel söyledi: “Yigit geç ama doğru düzgün gelir.”]

Dīr aştī (50a¹⁶) Bu meşel-i bī-bedel daḥı meşhūrdur ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne cüz’i nesneden bī-ḥuzūr olup dostına incinse idi ve derūnında tutup geç barışsa idi ol maḳūle kimesneye zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes zūd-ḥaşm u dīr-aştī-st* dērler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

454

in: ān HŞ.; merd: gūy HŞ.; āyed: āy u HŞ.; āyed: āy ey HŞ.

Beyt Heme zūd-ḥaşmān u dīr-āştī

Sirişte zi-ḥaşmend pendāştī [Hātıfī -Tn.]

[= Herkes çabuk öfkelenip geç barışır. Hamurları öfkeyle karılmış sanırsın.]

~ [N: 37a¹⁵] Çok kīn tutup geç barışan ḥaḳḳında kināye olunur. Meşelā tīz darılup geç barışana zūd-ḥaşm u dīr āştī dērler.

~ [N: 43b¹⁷] *Zūd-ḥaşm*: Cüz'ī nesneden bī-ḥuzūr olana dērler.

Dīr-pāy (50a^{dt}) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām dāyim ve ḳāyim ma'nāsına īrād ederler.

Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt Kīst der'in dest-geh-i dīr-pāy

Kū limenu 'l-mulk zened coz Ḥodāy [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 3]

[= Bu ebedi âlemdede Allah'tan başka padişahlık iddiasında bulunan kimdir?]

Dīvār-i kec ber-āvord (50b⁴) Bu meşel-i mu'teber daḫı beyne'l-A'cām şol zamānda

mūsta'meldür ki bir kimesne bir nā-münāsib iş īcād eylese ki ḥalk anuñ īcād êtdügi bid'atden mütezecir olsalar idi bu maḳūle şaḫşa zūrefā-yı 'Acem *fulān kes dīvār-ı kec ber-āvord* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Ḥayālīnūñ ebrū-yı dil-ber ḥaḳḳında dēdügi beytinden bu meşel be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Ez ṭāḳ-i ebrūvāneş rū kerdei be-miḥrāb

Der pīş-i ḥ'īş tā key dīvār-i kec ber-ārī? [Ḥayālī-i 'Acem D., G. 329/2, s. 249]

[= Onun yay gibi kaşından mihraba dönüp huzurda ne zamana kadar böyle abes işler yapacaksın!]

Dībā kohne şevēd ammā pāy-tābe ne-şevēd (50b⁹) Emşāl-i meşhūre-i A'cāmdandur

ve mābeynlerinde şol zamānda ḍarb u kināye olunur ki bir şaḫş-i merdum yā ḥod bir merdum-zāde ne ḳadar ḥaḳḳır ise rezālet êdüp ḥalka çiyenmez yine merdumdur. Merdum olan elbette pāy-māl-i erāzil olmaz dēyecek yērde meḳādir-şināsān-ı 'Acem *dībā kohne şevēd ammā pāy-tābe ne-gerded* dēyü īrād-ı meşel ederler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşel be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Ser-ā-ser kohne şod dībā-yi cismem

Velī ḥiç pāy-tāb-i kes ne-gerded [Ḥūsāmī]

[= Ten libasım baştan aşağı eskidi. Ancak asla kimsenin ayakkabısı/çorabı olmaz.]

~ [N: 37b³] Aşıl ve merdum-zāde ne mertebe fakır olsa irtikāb-ı rezālet étmez ve pāy-māl-i erāzil olmaz dēmek maḥallinde irād olunur.

~ [N: 37b³] Ne kadar fakır ise de kimsenüñ ekti degüldür.

Dīg-i Tūsī be-cūş āmed (50b¹⁶) Yārān-ı A‘cām beyinde bu meşel-i bī-bedel şol maḥal[de] darb olunur ki şūfī-i muḳallidde eşer-i ḥāl-i ḥaḳīḳat olmayup zıkr u tevḥīd şadāsından kendüyi o[r]taya atup ‘umd^{en} taḳlīd-i vecd ve ḥālāt-ı merdān-ı Ḥudā étse ol maḳūle kimesneye zürefā-yı ‘Acem *dīg-i Tūsī be-cūş āmed* dēyü kināye éderler. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu kıt‘asından zāhirdür:

Kıt‘a Çun ‘Alā’d-dīn-i mā be-vaḳt-i semā’

Der fiğān u ḥurūş mī-āyed

Güiyā ez ḥarāret-i engoşt

Dīg-i Tūsī be-cūş mī-āyed⁴⁵⁵ [Kemāl-i Ḥocendī D., Kt., s. 384]

[= Alaaddinimiz sema anında inleyerek çoşuyor. Sanki kömürün hararetinden (yanar gibi) (o da) Tus horozu gibi galeyana gelir.]

Dil ber-dil govāhī dāred⁴⁵⁶ (51a⁵) Emsāldendür ve şol zamānda darb olunur ki zebān-ı Türkīde gönülde gönüle yol vardır ve gönül dostını bilür dēyecek maḥalde nükte-dānān-ı ‘Acem *dil-ber dil govāhī dehed* dērler. Nitekim şā‘irüñ bu beytinden meşel-i mezkūr kıt‘a zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Der ne-gīred ḥāṭır-i gul rā fiğān-i şobḥ-gāh

Dil-be-dil her çend ey bulbul govāhī mī-dehed [Ḥüsāmī]

[= Ey Bülbül! Her ne kadar gönülden gönüle yol olsa da sabah vakti yapılan yakarışla gülün gönlü alınmaz.]

Dil girān kerd (51a¹⁰) Bu ‘ibāret daḥı emşāldendür ve şol zamānda irād olunur ki fulān kimesne bize incindi ve bī-ḥuzūr olup ḥāṭır-ı kaldı dēyecek yerde yārān-ı ‘Acem *fulān kes be-mā dil girān kerd* dērler. Nitekim Ḥ‘āce Āşafīnūñ bu beytinden ol meşel kıt‘a zāhirdür:

Beyt Nehāde der dil-i mā kūh-i ḡam zi-seng-dilī

Sebeb çe būd dil-i ḥod be-mā girān dāred? [Āşafī-i Hirevī -D.]

⁴⁵⁵ ‘Alā’d-dīn-i mā be-vaḳt: ‘Alā’ addīn bā-vaḳt S.

⁴⁵⁶ dil ber-dil govāhī dāred: dil ber-dil govāhī dād N: 36b¹⁵.

[= Gönlümüze, taş kalpli bir gam dağı oturmuşken gönlünün bize incinmesinin sebebi neydi?]

Dīde sorḥ kerd (51a¹⁵) Emsāldendür. Nāzūkān-ı A‘cām beyninde göz kızartdı dēyecek maḥalde müsta‘meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Be-her gul-ruḥ ki kerdem sorḥ-dīde

Konūn ez her moje ḥūnem çekīde [Cāmī HE. C. 2, YZ/105, s. 24]

[= Göz kızarttığım/kararttığım her gül yanaklı için şimdi her kirpiğimden kanım damlar.]

Deh kocā vu dirāḥtān kocā (51b¹) Emsāl-i ḳudemā-yı A‘cāmdandır o ḳande bu ḳande dēyecek yērde meḳādir-şināsān-ı ‘Acem *deh kocā vu dirāḥtān kocā* dērler. Nitekim Mevlānā Şevḳīnūñ bu beytinden ol meşel-i bī-bedel ḳatı ra‘nā fehm olunur:

Beyt Zi-ṭübī zened zāhid-i ḥoşk-lāf

Be-bīn deh kocā vu dirāḥtān kocā [Şevḳī ?]

[= Kaba sofu bir zahit, Tuba ağacından söz ediyor. Baksana, bu nerede o nerede!]

Dīger ne-best kemer (51b⁵) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām zāyi‘ oldı gitdi dēmek maḥallinde müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Ṭūsīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Tā nemūdī be ney-şeker leb-i ḥod

Ān şikeste dīger ne-best kemer [Ṭūsī ?]

[= Dudağımı şeker kamışına gösterince o kalbi kırık âşık helak oldu gitti.]

Velehu Der miyān-i ‘âşīḳān dīger nemī-bended kemer

Her ki coz mūy-i miyān-i ū ḥiyālī beste est [Ṭūsī ?]

[= Âşıklar arasında her kim onun kıl gibi belini hayal ettiyse artık huzurda yoklar/helak olup gittiler.]

Dīv-i devlet (51b⁹) Emsāl-i meşhūredendür. Beyne’l-A‘cām ol şafāya dērler ki serū’z-zevāl ola. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt-i lī Perī-rūyān ez ān dīr āşīnā şod

Ki gereded zūd zāyil dīv-i devlet [Ḥūsāmī]

[= Peri gibi güzel yüzlüler onunla geç tanıştı. Ancak öylesi keyif çabuk yok olasıdır.]

Dīv-gīr (51b¹²) Diyār-ı Hindde işlenür harīrden bir nev' gāyet ince kumaşa dērler.
Nitekim Hüsrevüñ işbu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt Nikū dānend hūbān-i perī-kīş
Ki loṭf-i dīv-gīreş ez ketān bīş⁴⁵⁷ [Hüsrev ?]

[= Peri yaratılışlı güzeller, dīv-gîrin/ipeğin ketenden daha yumuşak olduğunu bilirler.]

Dīvāne-i māh-i nev ne-dīde (51b¹⁴) Emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bu dīvānenüñ cününü bī-sebebdür. Ay başında egerçi cünün ziyāde olmağ meşhürdür ve lākin bu mecnūnuñ ay başına ihtiyacı yoğdur. Nitekim Mevlānā Hātīfnüñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt K'ān şīfte-i resen-borīde
Dīvāne-i māh-i nev ne-dīde [Hātīfī -Tn.]

[= O ipini koparmış çılgının deliliği sebepsizdir.]

Dih-rūy (51b^{dr}) Emşāl-i A'cāmdandur ki zūrefā-yı 'Acem *merd-i rūstāyī* ma'nāsına isti'māl ederler. Nitekim şā'irüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Tā zi-iqlīm-i muḥabbet yār vaḥşet-cūy şod
Sākinān-i milket-i 'eşğ u vefā dih-rūy şod [Hüsāmī]

[= Sevgili muhabbet iklimindekiler korkuttuğundan beri, aşk ve vefā diyarının sakinleri birer köylüye dönüştü.]

Dīv-dīde (51b^{dr}) 'İbāret-i meşhūre-i A'cāmdandur memālik-i Īrān-zemīnde cin tutup maşrū' olan kimesneye *dīv-dīde* dērler. Ve ol bir marāz-ı maḥūfdur ki hilāl u āftābı gördükde bi'l-hāşşa zuhūr eder. Nitekim [Nizāmī-i Gencevī]⁴⁵⁸ nūñ bu beytinden ol ḥuşūşuñ vukū'ı zāhirdür:

Beyt Çu Hüsrev cilve-i dil-h'āh nev dīd
To goftī dīv-dīde māh-i nev dīd⁴⁵⁹ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 675]

[= Hüsrev, gönlünden geçenin bir cilvesini görse "Hilali gören deliye döner" derdin.]

⁴⁵⁷ dānend: dānīd S.

⁴⁵⁸ "Mevlānā Hākānī"nin beyti olarak gösterilen manzume "Nizāmī-i Gencevī"ye aittir. [Nizāmī-i Gencevī] olarak düzeltilmiştir.

⁴⁵⁹ çu hüsrev: melik çun HŞ.;

Bābu'd-dāli'l-maẓmūme

Du'ā goft (52a²) Bu 'ibāret emşāl-i ma'rūfedendür. Beyne'l-A'cām vedā' eyledi demekdür. Nitekim Mollā Hāfızuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Şalāh ez mā çe mī-cüyī ki mestān rā şalā goftīm?

Be-dovr-i nergis-i mestet selāmet rā du'ā goftīm [Hāfız D1., G. 453/1, s. 248]

[= Sarhoşlar için sala veren bizden ne gibi bir iyilik beklersin? Biz (zaten) senin nergis gibi mest gözlerini süzüşünle selamete veda ettik.]

Do esbe gorīht (52a⁵) Bu meşel-i mu'teber emşāl-i A'cāmdandır ve zürefā-yı 'Acem pek kaçdı dēyecek yērde isti'māl ederler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşel katı zībā fehm olunur:

Beyt Dil kū do esbe ez ğam-i hūbān hemī gorīht?

'Eşket 'inān girifte be-sūy-i to mī-keşed⁴⁶⁰ [Cāmī D. C. 1, G. 350/2, s. 413]

[= Gönül, aşkın dizginleri ele geçirip kendine doğru çeken güzellerin gamından nereye kaçabilir?]

Do esbe ulağa dērler ve *se esbe* dağı dērler. Nitekim Kemāl-i İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-gūş-i cūd-i to nā-geh hadīs-i ān be-resīd

Se esbe hāme-i to tāhten be-kān āvord⁴⁶¹ [Kemāl İsmā'īl D., K./5838, s. 344]

[= Sen gibi cömert birinin kulağına onun haberi erişir erişmez ulak gibi olan kalemin, maden getirmeye koşar.]

Dū-çār şod (52a¹¹) Emşāldendür ve yārān-ı 'Acem katında rāst geldi ma'nāsına irād olunur. Nitekim Şāh Tāhirūñ bu beytinden ol edānuñ vukū'ı zāhirdür:

Beyt Be-her taraf ki revī zīr-i noh-sepehr-i do-reng

Zi-şēş cihet şevedet kārīvān-i ğuşşe dū-çār [Şāh Tāhir ?]

⁴⁶⁰ 'eşket: 'eşkeş D.

⁴⁶¹ ān: k'ān S.; hāme: hāne S.; bekān: berān S.

[= İki yüzlü ve dokuz katlı feleğin altında her nereye gidersen git, altı yönden hangisinde olursan ol, gam kervanına rast geleceksin.]

Dü-çar gerdid (52a¹⁴) Bu meşel dağı ol ma'nāya müsta'meldür.

Velehu Çu bā cem'ī duçārem gerded ez men şad suhen porsed

Çu tenhā bīnedem mohr-i sukūteş der-dehen bāşed⁴⁶² [Muhteşem-i Kāşānī D., G./2, s. 370]

[= (Sevgiliyle) milletin içindeyken karşılaştım bana yüzlerce laf sokar, yalnız görünce de ağzına suskunluk mührünü vurur.]

Dür baş (52a¹⁶) Emsāldendür ve 'āşıkān-ı A'cām miyānında derūn-ı sīneden zühür eden āh-ı sūz-nāke dērler. Nitekim bu beytden ol edānuñ vuķū'ı fehmlinur:

Beyt Çu Dārā peyām-i Sikender şenīd

Yekī dūr bāş ez ciger ber-keşīd⁴⁶³ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 158]

[= Dârâ İskender'in mesajını işitince bir anda cigerden haykırdı.]

Ve tã'ife-i çavuşān elinde olan ālet-i redde dağı yārān-ı 'Acem dūr bāş dērler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Be-her gām ez berāy-i nūr-pāşī

Sitāde zengiyī bā-dūr-bāşī [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 509]

[= Her adımında nur saçmak için eli sopalı bir zenci durmuştur.]

Dūd be-sūy-i nīkuvān şeved (52b⁵) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām şol maħalde müsta'meldür ki bir yerde āteş yanup etrāfında bir kaç kimesne otursa dütün her kimden yaña teveccüh étseydi hūb-rūy u māl-dār olduğına işāretdür dērler. Hūşūşān meclisde bir kimesneyi dütün incitse laṭife yüzinden dēr ki *hūb-rū nīstem u zer ne-dārem*. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Be-her cā k'āteşī gerded revān dūd

Be-sūy-i nīkuvān hōş-ter şeved dūd⁴⁶⁴ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 717]

[= Her nerede bir ateş yakılrsa dumanı daima en iyiye/güzele meyleder.]

462 gerded: kerd D.; der dehen: ber dehen D.

463 peyām: cevāb Şn.

464 revān dūd: zer-endūd HŞ.; şeved: reved HŞ.

Dozd-efşār est (52b¹¹) Bu meşel beyne'l-A'cām şol zamānda đarb olunur ki bir kimesne duzdānla bir olup ھاrām-zādelere mu'īn ve tayađ olsa idi zūrefā-yı 'Acem *fulān kes dozd-efşār est* dەرler. Nitekim Mīr Hūsevūñ bu beytinden ol meşel ھاtı zībā fehm olunur:

Beyt Çu cūyed muttakī ū rā zi-dozd-efşār ħ'ān ū rā

Ki lā-būd mī-be-bāyed sāht bā dozdān-i dīvāneş [Emīr Hūsev-i Dihlevī - D.]

[= Takva sahibi geçinen kimse, sofrasına hırsız aradığına göre, şüphesizki o hırsızlarla haşredilecektir.]

~ [N: 38a¹⁰] ھاrām-zāde mu'īni ya'nī hırsız tayağı.

Dūstgānī (52b¹⁵) Emşāldendür ve rindān-ı 'Acem miyānında ol şarāb-ı nāba dەرler ki maħbūb ile maħşūş içile. Nitekim işbu beytden zāhirdür:

Beyt Dūstgānī comle ber yādeş ħorend

Rūz-i 'işret dūstān bā dūstān [?]

[= Arkadaş arkadaşaya yapılan eğlence gününde herkes onun şerefine saf şarap içer.]

Dozd dozd est eger cāme-i kāzī dāred (52b^{dr}) İşbu meşel-i bī-bedel emşāl-i A'cāmdandur ve şol zamān īrād olunur ki bir bed-baħt neçe müddet sitem-kārlık ile meşhūr olup ba'd ez ān şūret-i şalāħdan görinüp lākin ھا'bī'at-ı maħşūşasından geçemeyüp düşdükçe fi'l-i nā-pesendīde andan zāhir olsa zūrefā-yı 'Acem o maħūle şahşı gördükde *dozd dozd est eger cāme-i kāzī dāred* dēyüp işbu meşel sālifü'z-zikri đarb ederler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden be-gāyet vuđū'ı zāhirdür:

Ķıı' a-i lī Şūfi bā sebz-i ser u zerdī-i rū nīst 'aceb

Der siyeh-kārī-i ħod rīş-i beyāzī dāred

Meşel-est īn zi-ħarīfān-i cihān ħōş goftend

Dozd dozd-est eger cāme-i kāzī dāred [Hūsāmī]

[= Sofunun neşeli olması tuhaf değil. Günahkārlığına rağmen temiz gibi davranır. Ālemin sevilenlerinden biri bu meseli ne güzel söyler: “Kadı elbisesi giyse de hırsız hırsızdır!”]

~ [MU: 56a^{dr}] [Sa‘dī-i Şîrâzî]⁴⁶⁵:

[Kıf‘a] Dīv eger şovme‘e dārī koned ender melekūt

Hem-çu iblīs hemān tiynet-i māzī dāred

Nā-kes est ān ki be-derā‘a vu destār-i kes est

Dozd dozd est u eger cāme-i k̄āzī dāred [Sa‘dī-i Şîrâzî Kl., D., Kt., s. 1066]

[= Şeytan her ne kadar manastırda meleklerin arasında yer alsada iblislik gibi eski mizacını terk etmez. Mayası bozuğun cübbe ve sarığı olsa da “Her ne kadar Kadı elbisesi giyse de hırsız hırsızdır” (derler).]

Do-şiken (53a¹) Emsāl-i meşhūredendür ve beyne’l-A‘cām esbābı omuzdan kaçmağa dērler. Nitekim Mevlānā Şehīdīnūñ⁴⁶⁶ burnevī kimesne hakkında dēdüğü işbu Rubā‘īden ol meşel be-ğāyet fehm olunur.

Rubā‘ī Tā çend belā-yi ten konī bīnī rā

Ser-pūş der-i dehen konī bīnī rā

Ber k̄āmet-i çehre’et bolend oftād-est

Vaqt-est ki *do-şiken* konī bīnī rā⁴⁶⁷ [Şehīdī ?]

[= Ta ne zamana kadar burnundan dolayı canını sıkacaksın? Burnunu ağzına külah yap! Boyu yüzüne (biraz) uzun düşerse burnunu omzuna (hırka gibi) atmanın vaktidir.]

Doşmen-kām (53a⁵) Mużtaribū’l-ḥāl olan kimesneye dērler. Nitekim Mevlānā Beyānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-‘ākibet şodem ez dovr-i çarḥ-i *doşmen-kām*

Men-i belā-zede ez dūst-kāmī bisyār [Beyānī ?]

[= Bir bela düşkünün olan ben, her şey dostların gönlünce olsun diye feleğin çemberinden geçip zillete düştüm.]

~ [N: 38b¹] Bed-ḥällü.

Dūst-kām (53a⁷) Meşel-i mezkūruñ muqābilidür. Nitekim beyt-i mezkūrda vākı‘dur. Mevlānā Selmānuñ bu beytinden daḡı zāhirdür:

⁴⁶⁵ “Li-Mevlānā Husrev” yazmasına rağmen şiir Sa‘dī-i Şîrâzî’ye aittir. Bu yüzden [Sa‘dī-i Şîrâzî] olarak değiştirilmiştir.

⁴⁶⁶ N: 39b^{dr}de “Şehīdīnūñ degül Şifāyīnūñdur” kaydı yer almaktadır. Ancak Şifāyī-i İşfahānī’nin divanında yer almamaktadır.

⁴⁶⁷ Tā çend belā-yi ten konī: tā çend hicāb-i ten konī N: 39b^{dr}.

Beyt Doşmenān goftend kām-ı dūst nā-kāmī boved

‘Āķıbet Selmān be-rağm-i doşmenān şod *dūst-kām*⁴⁶⁸ [Selmān-ı Sāvecī D., G. 317/9, s. 464]

[= Düşmanlar “Sevgilinin isteği senin mutsuzluğundur.” dediler. Ancak düşmanlara rağmen Selmān sonunda muradına erişti.]

~ [N: 39a¹] Müreffehü’l-ḥāl ma‘nāsına[dur]. *Doşmen-kām* muķābilidür.

Doşmen-i ḥānegī-st (53a¹⁰) Emşāldendür ve şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne ev düşmenidür ve dūst yüzinden düşmen içimüzdendür deyecek maḥalde zürefā-yı ‘Acem *fulān kes düşmen-i ḥānegī-st* deyi kināye ederler. Nitekim Mevlānā Zuhūrīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet zāhirdür:

Beyt Heme āşnāyān bīgānegī

Maḥal-cūy çün doşmen-i ḥānegī [Zuhūrī *Sn.*, vr. 3^b]

[= Bütün tanıdıklar kayıtsızlık içindedir. Dost görünümlü düşmanlar gibi fırsatçıdır.]

Dūst doşmen (53a¹⁴) Emşāldendür ve yārān-ı ‘Acem katında dostlığında nifākı olan kimesneye dērler. Nitekim Mevlānā ‘Örfnūñ bu beytinden ol meşel-i bī-bedel fehm olunur:

Beyt Dūst doşmen rā be-ḥān gālān konem ‘Orfī velī

Dūst dārem doşmenī kū rā zebān u dil yekī-st⁴⁶⁹ [‘Örfī-i Şīrāzī Kl., C. 1, G. 147/5, s. 342]

[= Ey Örfi! Dost görünen iki yüzlüleri söyleyen onların başlarını uçururum. Bununla beraber özü sözü bir olan düşmanı da severim.]

~ [N: 39a¹⁶] Dostlığında nifāk olan ḥabīşe dērler.

Dom-i gorg (53b¹) Emşāl-i A‘cāmdandur. Zürefā-yı ‘Acem şubḥ-ı kāzibe *dom-i gorg* dērler. Vech-i münāsebet oldur ki ol maḥalde dāmen-i āsmāndan nümāyān olan beyāz memdüdeyi *dom-i gorga* teşbīh eylemişdür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı be-gāyet zāhirdür:

⁴⁶⁸ dūst nā-kāmī boved: dūstān nā-kāmī-st D.

⁴⁶⁹ dūst: dūst u Kl.; ḥān: ḥūn Kl.

Beyt Eşer-i ‘adl boved ān-geh ber-i eṭrāf-i ufuk

Der dom-i gorg reved āhū-yi zerīn timşāl⁴⁷⁰ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 88/28, s. 261]

[= Ufkun etrafında adaletin izi görüldüğü anda sanki altından bir ceylan (güneş) beyaz bir kurdun (fecd-i kazibin) peşinden gider.]

Dovāl-pāy (53b⁵) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām kayış ayaklu ki aña gül-i beyābān dërler ve *dovāl-pāy* o ma’nāya müsta‘meldür. Ve lākin mecāzen ‘ayyāra daḥı *dovāl-pāy* dërler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çarḥ-i dovāl-pāy eger ser-keşī koned

Emret keşed be-corm zi-cirm-i esed dovāl⁴⁷¹ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 85/32, s. 256]

[= Hileci felek isyan ederse senin fermanın, aslanın canını alır gibi onun başını alır.]

~ [N: 38b¹⁶] Egerçi gül-i beyābāniye dërler. Zebān-i Türkīde kayış baldır dëdükleridür. Ammā mecāzen ‘ayyāra daḥı dënür.

Do-tāy/ Do-tāyī (53b⁹) Yārān-ı ‘Acem katında şol cāmeye dërler ki iki kat olup içinde penbesi olmaya. Nitekim bu beytten ol edānuñ vuḳū‘ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Do-tāyī-i fuḳarā cāme īst k’ez ‘azamet

Hezār mīḥī-i eflākeş āster yābī [?]

[= Fukaranın çift katlı elbisesi öyle azametli bir libastır ki feleklerin binlerce iğnesi/çivisini astarında bulursun.]

~ [N: 38b^{dr}] *Do tā: Hırka.*

~ [N: 38b^{dr}] Ol cāmeye dërler ki yüz ve astar olup içinde penbesi olmaya.

Dür dest (53b¹²) Emsāldendür ve yārān-ı ‘Acem uzun uzaḳ ma’nāsına īrād ederler. Nitekim Mevlānā Şevḳīnuñ bu beytinden ol meşel ḳatı zībā fehm olunur:

Beyt Be-süy-i sā‘d-i sīmīniyeş ez zolf

Me-rov ey dil ki rāh dūr dest est [Şevḳī ?]

[= Ey Gönül! Saçlarından onun gümüş kollarına doğru gitme. Çünkü yol uzaktır.]

⁴⁷⁰ boved ān-geh: to dānem ki D.

⁴⁷¹ dovāl-pāy: dovāl bāz D.

Ve Mollā Cāmīnūñ daḥı işbu beytinden be-ġāyet zāhirdür.

Beyt Zi-dest-i ecel tā şevem pāy-best

Keşem pā ez'ın conbeş-i dūr dest⁴⁷² [Cāmī HE. C. 2, Hİ./1615, s. 494]

[= Ecel elinden kurtulursam bu bitmez kargaşadan ayak çekeceğim.]

Dirāz-āheng daḥı bu ma'nāyadır.

Velehu Dirāz-āheng şod īn kār bā to

Ne-dānem çün konem ey yār bā to [Cāmī -D; -HE.]⁴⁷³

[= Ey Sevgili! Bu iş senin yüzünden uzadı. Ama seninle ne yapacağımı bilmiyorum.]

Dukke (53b^{dr}) Lüġat-i ġayr-ı meşhūredendür ve beyne'l-A'cām ḥabs-ḥāneye dërler.

Nitekim Şeyḥ Sa'dīnūñ bu beytinden ol 'ibāretūñ vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt Be-reh bor yekī dukke dīdem bolend

Tenī çend miskīn ber ū pāy-bend. [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 9. Bāb, s. 504]

[= Yolda ilerlerken büyük bir hapishane gördüm. Orada ayakları bağlı pek çok zavallı vardı.]

Do reng (54a¹) Beyne'l-A'cām iki yüzlü kimesneye dërler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Ne-būdeş umīd-i vefā z'ān do reng

Ḥavāş-i ferīşte me-cū ez peleng⁴⁷⁴ [Hātīfī Tn., s. 19]

[= O iki yüzlülerden vefa beklenmez. Kaplandan meleklik yapmasını bekleme!]

Yek-reng ol meşelūñ muḳābilidür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ger koned da'vā-yi yek-rengī ez u bāver konīd

Z'ān ki dāred reng-i āl-i Ḥayder-i Kerrār gul [Kemāl İsmā'īl -D.]

[= Eġer gül, mertlik veya dürüstlük iddiasında bulunursa ona inanın! Çünkü onda döne döne savaşan Hz. Ali'nin soyunun parlaklığı var.]

~ [N: 72a¹⁹] *Yek-reng do-reng* zıddıdır. Ḥāliş-derūn ma'nāsına[dur].

472

tā: çun D.

473

Cāmī kaydı N: 36b^{dr}de geçmektedir.

474

me-cū: ne-cost Tn.

Do-şāḥe (54a⁵) ‘İbāret-i meşhūredür. Yārān-ı A‘cām katında bir nev‘a çatāl-ı gerdenbende dërler ki ekşer ol bendi kaçan kuluñ boynına ururlar. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Keş keşāneş *do-şāḥe* ber gerden

Mī bered tā be-ḥidmet-i zu‘l-men [Cāmī HE., C. 1, SZ/368, s. 78]

[= Boynundaki halka ile çekerek ihsan edici Allah’ın hizmetine götürür.]

Do-şāḥ daḥı dërler. *Velehu* der şıfat-ı kelime-i şehādet:

Beyt Lām elif hest der’in dīv-lāḥ

Gerden-i dīvān hevā rā do-şāḥ⁴⁷⁵ [Cāmī HE., C. 1, TA./752, s. 504]

[= Bu şeytan diyarında, lām-elif (ل) aşkı, şeytanların boynına halka eder.]

~ [N: 39b³] Zebān-ı Türkīde kefe lālesi dëdükleri gerden-benddür.

Do-müy (54a¹¹) Meşel-i A‘cāmdandır. Gīsū ma‘nāsına müsta‘meldür ki ard saçına dërler. Nitekim bu beytlerden ol ‘ibāretūñ vuķū‘ı katı ra‘nā fehm olunur:

Beyt-i Hilālī Tār-i kākol zi-müy-i gīsū bih

Be-Ḥodā z‘ān do-müy yek-mū bih [Hilālī-i Çağatayī -D.]

[= Kākülünün bir siyah teli, saç telinden daha iyidir. Vallahi onca ağarmış saçtan bir (siyah) saç teli daha evladır.]

Velehu Nev-‘arūsī be-nāz-i cilve-konān

Çu do mū ez kafa fikende ‘inān [Hilālī-i Çağatayī -D.]

[= Taze gelin, cilveli bir şekilde nazlanarak dizgin bırakır gibi başındaki beyazlıkları bıraktı.]

Ve gīsū örülü saçā dëdükleri bu beytden zāhirdür:

Beyt-i Şevķī Bā zolf-i ser-keş-i to zened lāf-i gīsūyet

Līkin çe sūd ān-ki zened lāf ber-kaḥā [Şevķī ?]

[= Senin baş çeken saçlarınla, örülü saçlarının dedikodusunu yapar. Ancak ne fayda o zaman da kendi kafasından (saçmalayarak konuşur.)

Beyt-i Refīķī Ān do-gīsū dil zi-mā mī-bord u mī-güyī ki bord

Nīstī āgeh ki mī[-y-]āyend dozdān ez kafa [Refīķī ?]

475

elif: elifeş D.

[= O iki örgü saçların gönlümüzü çalar ve der ki “Geçti! Yoksa hırsızların kafadan (çatıdan) geldiğini bilmez misin?”]

Donbel ber āvorde rā zer ziyāde mī-şevēd (54a¹⁷) Bu meşel-i bī-bedel emşāl-i A‘cāmdandır ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne donbel çıkararsa çıban çıkardum dēyü aḥbābına şikāyet eylese zūrefā-yı ‘Acem *zer ziyāde mī-şevēd* dēyü kināye ēderler. Ve memālik-i A‘cāmda meşhūrdur ki çıban çıkararak kimesnenüñ aqçası ziyāde olur dērler. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet zāhirdür:

Beyt Gonçe be-nemūd zer-i şāḥ-i gul efzūd belī

Zer ziyāde şevēd ān rā ki ber-āred donbel [Ümīdī ?]

[= Gonca göründü ve gül dalının altını arttı. Elbette doğrudur, çıban çıkarmanın/zahmet çekenin akçesi bol olur.]

~ [N: 38b¹⁰] Bir kimesne çıban çıkararsa mālī ziyāde olur dērler. Ve çıbandan aḥbābına şikā[yet] eylese bu meşeli kināye ēderler.

[Bābu’-d-zālī’l-maźmūme]

Zukūr (54b^{dr}) Egerçi fuşāḥā-yı ‘Arab lisānında ananuñ zıddıdır. Ammā beyne’l-A‘cām Dımışkī demür ma’nāsına irād olur edādur. Nitekim Mevlānā Selmān Dil-şād Ḥātunuñ vaşfinda dēdügi işbu beytten ol ‘ibāretüñ vuķū’ı zāhirdür:

Beyt Eger ne-bovedī mir’āt der-i libās-i *zukūr*

Zi-‘iffetē ne-nemūdī cemāl-i çehre ‘iyān [Selmān-ı Sāvecī D., K. 112/21, s. 296]

[= Eğer Şam demirinden (çeliğinden) yapılan zırhın ayna gibi olmasaydı, iffetinden güzel yüzünü apaçık göstermezdin.]

Bābu’-r-rāi’l-meftūḥa

Rāh (54b⁶) Lüğat-i ğayr-i meşhūredendür. Beyne’l-A‘cām maķām-ı mūsikīye dērler. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden ol ‘ibāretüñ vuķū’ı fehm olunur:

Beyt Çe rāh mī-zened īn muṭrib-i meķām-şinās

Ki der-miyān-i ğazel qovl-i āşinā āvord [Ḥāfız D1., G. 156/6, s. 94]

[= Gazel içinde tanıdık sözler terennüm eden bu makamları iyi bilen çalgıcı, nasıl bir makam icra ediyor!]

Velehu Īn muṭrib ez kocā-st ki rāh-i ‘irāk sāht

V’āheng bāz gešt zi-rāh-i ḥicāz kerd [Ḥāfiẓ D1., G. 216/4, s. 128]

[= Bu çalgıcı neredendir? Öyle ki Irak makamında icra ederken ahenk/şarkı (bir anda) Hicaz makamına döndü.]

Rāh-encām (54b¹¹) Emşāldendür ve esbāb-ı sefere ve yol azığına dērler. Nitekim Şeyḥ Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū‘ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt Tenūrī çonīn germ der-bend-i nān

Reh-encām rā germ-ter kon ‘inān [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 166]

[= Tandırım ekmeğın pençesinde ısınması gibi sen de bir an önce yol azığını hazırla, (yani atının dizginine yapış)!]

Rāhī-st ki kāse mī-tevān dād be-dest (54b¹⁴) Bu mışrā‘ emşāl-i A‘cāmdandur ve gāyet işlek yoldur dēyecek yērde müsta‘meldür. Nitekim işbu Rubā‘īden zāhir olur:

Rubā‘ī Rāhī-st zi-Ka‘be tā be-maḳşad peyvest

V‘ez cānib-i mey-ḥāne reh-i dīger hest

Līkin reh-i mey-ḥāne zi-ābādānī

Rāhī-st ki kāse mī-tevān dād be-dest [?]

[= Nihai hedefe erişen yollardan biri Kābe‘den biri de meyhaneden geçer. Ancak meyhane yolu elde kadeh verilebilecek mamur ve işlek bir yoldur.]

~ [N: 39b¹⁷] Gāyet işlek ve düz yoldur dēyecek yērde ‘ayniyle bu mışrā‘ darb ederler.

Rāh āvord (55a¹) Bu meşel-i bī-bedel beyne‘l-A‘cām armağan için bir diyārdan bir diyāra düstlar için getirilen nesneye dērler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Zi-rāh-i yārem eger āverī ḡubār ey bād

Merā ez ān ne-boved ḡub-ter reh āverdi⁴⁷⁶ [Kātībī D., G. 445/3, s. 229]

[= Ey (sevgilinin beldesinden esen) yel! Eğer sevgilimin geçtiği yoldan bir parça toz getirirsen benim için ondan daha güzel bir armağan olmaz.]

Reh be-dehī bord (55a⁴) Bu edā-yı mergūb emşāl-i zürefā-yı A‘cāmdandur. Keşf-i rāz eyledi dēyecek maḥalde isti‘māl olunur. Nitekim Mevlānā ‘Ārifīnūñ bu beytinden zāhirdür:

⁴⁷⁶ āverī ḡubār ey: āvered ḡubārī D.

Beyt Dānist īn ki reh be-dehī mī-berem ez ān

Reften be-rāh-i şovk zi-rehber dirīg dāşt [‘Ārifī ?]

[= Sırını açığa çıkaracağımı bildiği için aşk yolunda rehberden çekindir.]

Reng ber āred (55a⁷) Bu ‘ibāret edā-yı meşhūredendür. Beyne’l-A‘cām hacil u şermende éder déyecek zamānda müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden be-gāyet laţif fehm olunur:

Beyt Bāg-i vocūd ez behār ‘adl-i to çu nān

Reng ber-āred nigār-hāne-i Çīn rā⁴⁷⁷ [Enverī D1. K. 6/32, s. 14.]

[= Çin’deki (resimlerle süslü) Nigaristan, senin bahara benzer adalet diyarındaki varlık bahçeni (görünce) utancından ekmek gibi kızarır.]

Revān-h‘āh (55a¹¹) Miyān-ı A‘cāmda deryūze erbābına dērler. Nitekim Mevlānā Laţifnūñ bu beytinden ol ‘ibāret zāhirdür:

Beyt Ger loţf-i Hūdā resed şeved şāh

Ānkū be-dereş boved revān-h‘āh [Laţifī ?]

[= Eğer Hakk’ın lütfu erişirse, kapısına dilenen padişah olur.]

~ [N: 40a^{dr}] Cerrāra dērler.

Rekābī (55a¹³) Emsāldendür ve rindān-ı ‘Acem beyninde sākī ma‘nāsına müsta‘meldür. Zīrā zürefā-yı ‘Acem piyāle-i dırāz ve şiş pehlüya rikāb dērler. Nitekim Mevlānā Hākānīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Do esbe der ā vu rekābī der-āver

K‘ez ū çerme-i şobh yekrān numāyed [Hākānī D., K. 38/22, s. 126]

[= Hızla gel ve kadehi kaldır. Çünkü sabah aydınlığı gibi beyaz ve dört nala koşan at, asil görünür.]

Tazarruf-ı A‘cāmda vākı‘dür ki rikābuñ elifi yāya qalb olup rekīb dēnile. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinde vākı‘dur:

Beyt Be-ğovgā-yi leşker der-āmed şekīb

Ki dest ez ‘inān reft u pā ez rekīb [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 205]

[= Askerlerin kavgası bitti bitmesine, ama dizgin elden kaydı ve kadeh ayağa düştü.]

⁴⁷⁷ nān: nānek D1.; reng ber-āred: reşk fezāyed D1.

Ve 'itāb lafzına 'itīb dërler. Nitekim Şeyh Sa'dînüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Gūyī ki ihtimāl koned şiddet-i ferāk

Ān rā ki yek-nefes ne-boved tākat-i 'itīb⁴⁷⁸ [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. D., K./2, s. 1043]

[= Sanki ayrılığın şiddeti, onu bir nefeslik serzenişe takat getirmeyecek hâle getirir.]

Ve i'timāda i'timīd dërler. Nitekim Mevlānā Hātıfınüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Hādeng-i fedāyī-i nā-i 'timīd

Zi-ḥūn-i dilīrān şode sorḥ bīd [Hātıfī Tn., s. 97]

[= İnançsızca atılan ok, yiğitlerin kanıyla kızıl bir söğüde döndü.]

Ve mihmāza mihmīz dërler.

Velehu Be-bestend zerrīne mihmīz-hā

Be-ḥūn tīre kerde yek āvīz-hā⁴⁷⁹ [Hātıfī Tn., s. 105]

[= Altın mahmuzlar bağlayıp bir dürtme ile kızıl kana bulamıştır.]

Fetevāya da fetevī derler. Nitekim Mollā Hāfīzuñ bu beytinden ma'lūm olur:

Beyt Fetvī-i pīr-i muḡān dārem u 'ahdī-st ḡadīm

Ki ḡarām-est mey āncā ki ne yār-est nedīm⁴⁸⁰ [Hāfīz D1. G. 425/1, s. 333]

[= Yaşlı meyhanecinin bir fetvam var ve bu eski bir sözdür: "Sevgili'nin nedim olmadığı yerde şarap içmek haramdır."]

Serā da serī dërler. Nitekim Mollā Cāmīnüñ bu beytinden mezkûrdur:

Beyt Her ki baḡşī ki begīrī dīgerī

Ān ne cūd-est ki bī' est u şerī⁴⁸¹ [Cāmī HE., C. 1, SE/2049, s. 659]

[= Her bir kısmını biri alsın o alışverişin kârı olmaz.]

Nāfa da nīf dërler. Nitekim Nizāmīnüñ bu beytinden zāhir olur:

Beyt Vaşāḡ nīfe-hā-yi şeb-istān forūz

Çu ḡāl-i şeb oftād ber-rūy-i rūz [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 479]

478 şiddet-i: moddetī D.

479 zerrīne: rezmīne Tn.

480 'ahdī-st: ḡovlī-st D.; āncā: ān rā D.; ne yār: zi-yār S.

481 ki: çe SE.; bī' est u şerī: tīḡ-est u serī S.

[= Güneş gibi yüzüne gece gibi kapkara olan benin düşünce, vaşakın kararmış göbeği kızışıır.]

Gūyā da *gūyī* dërler. Nitekim H̄usrevüñ bu beytinde ‘ayāndur:

Beyt H̄umārīn nergiseş der fitne-cūyī

Miyān-i h̄‘āb bīdārī-st gūyī⁴⁸² [Emīr H̄usrev-i Dihlevī ŞH./3504, s. 304]

[= O nergise benzeyen gözleri, mahmurluğuyla fitne aramaktadır. Sanki uyku arasında uyanıktır.]

Reh-i bī-reh (55a^{dr}) Bu ‘ibāret beyne’l-A‘cām uğrın yol dêmekdür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Vaqt-i hezīmet çu h̄aşm ser-zede ez bīm-i cān

Geh reh-i bī-reh borīd geh ki u geh der şikest⁴⁸³ [Enverī D., K./1175, s. 47]

[= Düşman gibi yenilgi anında can korkusu baş gösterince bazen gizli yoldan kaçmaya yeltenir, bazen de helak olup gider.]

Bābu’r-rāi’l- meksüre

Rind-i h̄āk-bīz (55b¹⁴) Emşāldendür. Suhen-dān-ı A‘cām miyānında mudaqqīk-i ehl-i ‘ilm ma‘nāsınadır. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşel qatı zāhirdür:

Beyt-i lī Cāyī zi-sirr-i ‘eşq ki şod fehm-i bī-temīz

Rindān-i h̄āk-bīz-i ‘uqūlend nā-gorīz [H̄ūsāmī]

[= Rintler, aşk sırrını cahillerin bile anladığı yerde, muhtemelen ince düşünen akıl sahipleridir.]

Rind-i ‘ālem-sūz (55b¹⁷) Emşāldendür ve yārān-ı ‘Acem merd-i lā’ubālī ve bī-kayd olan kimesneye rind-i ‘ālem-sūz dërler. Nitekim Mollā H̄āfīzuñ bu [Rubā‘īsi]nden⁴⁸⁴ fehm olunur:

Rubā‘ī Mā mest u h̄arāb u rind-i ‘ālem-sūzīm

Bā mā me-nişīn v’eger ne bed-nām şevī⁴⁸⁵ [H̄āfız D1., R. 78, s. 375]

[= Biz kendinden geçmiş laubali ayyaşlarız. Bizimle oturma! Oturursan adın kirlenir.]

482 h̄umārīn: h̄umār zi- ŞH.; h̄‘āb: h̄‘āb u ŞH.

483 reh-i: reh u D.

484 Rubā‘ī olmasına rağmen beyt yazılmıştır. “[Rubā‘īsi]nde” şeklinde düzeltilmiştir.

485 mest u h̄arāb u rind: ‘aşık u rind u mest D.

Rikāb (55b^{dr}) Egerçi lügatde üzengiye dërler. Velâkin beyne'l-A'cām piyāle ma'nāsına daḥı müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ bu beytinden ol ma'nā be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Do esbe der ā vu rikābī der-āver

K'ez ü çerme-i şobḥ yekrān numāyed [Ḥākānī D., K. 38/22, s. 126]

[= Hızla gel ve kadehi kaldır. Çünkü onda sabah aydınlığı gibi beyaz ve dört nala koşan at, asil görünür.]

(55b^{dr}) *Çerme*:Yorğa at.

Riṣ-i gāv (56a³) Zürefā-yı 'Acem katında ebleh olan kimesneye *rīṣ-i gāv* dërler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Der taleb nā-keşīde miḥnet u renc

Riṣ-i gāvī būd tavaḳku'-i genc [Cāmī HE., C. 1, SZ./4409, s. 284]

[= Mihnet ve elem çekmeksizin isteyip hazineye sahip olmayı bekleyen bir ahmaktır.]

Riṣ-ḥand (56a⁵) Zebān-ı Türkīde bir kimesneyi temaşar yüzinden mezelenüp yüzine gülmege dërler nitekim [Kemāl İsmā'īl]ün⁴⁸⁶ bu beytinden ol kināye zāhirdür.

Beyt Çun eşer der dil-i to mī-ne-koned

Girye bīrūn zi-rīṣ-ḥandī nīst⁴⁸⁷ [Kemāl İsmā'īl D., Trk./7207, s. 418]

[= Gözyaşları gönlüne herhangi bir tesiri olmadığından keyifle gülmekten uzak değildir/kendini alamaz.]

Rīg-i fulān kes pūşīde est (56a⁸) Emsāl-i a'cāmdandur ve şol zamānda müsta'meldür ki fulān kimesnenūñ kıṣṣası gizlūdür ve benüm ḥālüm ḥalkdan pūşīdedür dèyecek maḥalde *rīg-i kıṣṣa-i mā pūşīde est* dèyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Evḥadü'd-dīnūñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt Mā rīg-i kıṣṣa-i ḥod pūşīdeīm ez ḥalk

V'ān geh zi-kıṣṣa-i mā 'ālem ḥaber girifte⁴⁸⁸ [Evḥadī D., G. 688/6, s. 347]

⁴⁸⁶ “Şeyḥ Nizāmī” yazmasına rağmen Kemāl İsmā'īl'e aittir. [Kemāl İsmā'īl] şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁸⁷ zi-rīṣ-ḥandī: rīṣ-ḥandī D.

⁴⁸⁸ rīg: reng D.; pūşīdeīm ez ḥalk: pūşīde ez ḥalāyık D.; kıṣṣa: goşşe D.

[= Biz ne olduğumuzu halktan gizlemiştik. Ama cümle âlem ne olduğumuzdan haberdar olmuş.]

Rište ber-āvord (56a¹³) Rīšte egerçi iplige dërler. Ammâ diyâr-ı Buḥārâ da bir marâzdur ki her kim Buḥārâ şuyın içse bilâ-te'ḥîr ol marâz-ı rīşteye mübtelâ olur. Nitekim işbu beytden ol marâzuñ vuḳû'ı Buḥārâda zâhirdür:

Beyt Ḥored âb-i Buḥārâ ger ferişte
Ber âred rişte ger bâşed ferişte [?]

[= Melek bile Buhara suyunu içse, melekliğine rağmen rişte hastalığına tutulur.]

~ [N: 40b⁶] *Rište*: Egerçi lügatde iplige dërler. Ammâ bir 'arızanuñ ismidür ki Buḥārâ şuyın içen ol marâza mübtelâ olur. Rûmili Yeñişehrî şuyın içenler dil altı marâzına mübtelâ olduğı gibi.

Bābu'r-rai'l-mazmūme

Rüy zerd kerd (56a¹⁷) Miyān-ı A'cāmda yüz kıza[r]tdı dēmeden 'ibāretdür. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Bīmār-i 'eşḳ rā çu devā nīst ez çe rû
Pīş-i ṭabīb īn heme rû zerd mī-koned [Āşafī-i Hirevī D. G./742, s. 66]

[= Aşk hastalığının devası olmamasına rağmen niçin bunca zamandır tabibin karşısında yüzü kızartıyor?]

Rüy-i peser mī-bīned (56b³) Emsāldendür. Zürefā-yı 'Acem fulān kes fulān kimesnenūñ cānibini ṭatar dēycek yërde *fulān kes rüy-i peser mī-bīned* dërler. Nitekim işbu beytden ol meşel zâhirdür:

Beyt Rīş dārī egerēş bā peserī baḥş ofted
Her ki āyed be-miyān rüy-i peser mī-bīned [?]

[= Eğer o sakallı biriyle bahse tutuşsa sonuç ne olursa olsun herkes ondan yana olur.]

~ [N: 41b^{dr}] Mūsā'ade eyledi ve teveccüh eyledi.

Rüy dād (56b⁶) Bu 'ibāret ḥod beyne'l-A'cām zâhir oldı dēmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur.

Beyt Her ki ez ḥaṭṭ-i şerī'at ne-nehed pāy birūn
Her demeş fetḥ-i diger rüy dehed çün pergār [Kemāl İsmā'īl D., K./2914, s. 180]

[= Her kim şeriat sınırını aşmazsa pergel gibi her anı bir başka fetih ortaya çıkarır.]

Dīdār kerd dahı bu ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Firdevsīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Do çeşm ez zemīn sūy-i dīvār kerd
Zoleyhā zi-dīvār dīdār kerd [Firdevsī -ŞF.]

[= İki gözü yerden duvara doğru yöneldi ve duvardan Züleyha'nın sureti zahir oldu.]

~ [N: 37a^{dr}] Ya'nī 'arz-ı cemāl êtdi.

Rūy-i dīvār āvord⁴⁸⁹ (56b¹¹) Emşāldendür. Zürefā-yı 'Acem çatında münzevī oldı demek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Zāhīrūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Felek be-cāh-i to efrāşt poşt ber mesned
Sitem be-'adl-i to āverd rūy der dīvār⁴⁹⁰ [Zāhīr-i Fāryābī D., K. 34/28, s. 91]

[= Felek senin makamına dayanarak yükselip yüceldi, zulüm de adaletine sığındı.]

Rū-pūş (56b¹⁴) Emşāl-i kıdemādan meşhūr 'ibāretdür. Yārān-ı 'Acem yüz örtüsü ma'nāsına isti'māl ederler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşel-i mu'teber zībā ma'lūm olur:

Beyt Nīst had çu menī borden-i nām çu toyī⁴⁹¹
Behr-i rū-pūş be-nām-i digerānet h'ānem [Cāmī D., C. 1, G. 687, s. 633]

[= Sen gibisinin adını söylemek benim gibi birinin haddi değil. Yüz örtüsü gibi seni (gizlemek için) başkasının adını anarım.]

Rūz-i bāzār (56b¹⁷) Zürefā-yı 'Acem miyānında zamān-ı revāc ya'nī ucuzluk maḥalli demekdür. Nitekim Selmānūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Bā ser-i zolfet şeb-i dūşīn ser u kārīm būd
Der cemālet şeb heme şeb rūz-i bāzārīm būd⁴⁹² [Selmān-ı Sāvecī D., G. 166/1, s. 416]

[= Senin simsiyah saçlarının ucuyla dün gece işim vardı. Ay yüzün bütün gece revaçtaydı.]

489 Rūy-i dīvār āvord: Rūy ber dīvār āvord N: 41a¹⁶.

490 be-: zi- D.

491 Vezin aksamaktadır.

492 der: v'ez D.

Rûz-i nev rûzî-i nev (57a³) Bu meşel emşâl-i ‘Arabdan me’hûzdur. Ya’nî rızık-ı cedîd ve yevm-i cedîd dèrler. Lisân-ı Türkîde rızık muqadderdür ve her gün cedîddür dèyecek zamânda zürefâ-yı ‘Acem *rûz-i nev rûzî-i nev* dèyü kinâye ederler. Nitekim Nizâmînüñ bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Her ân çe’z ‘omr-i bîşî reft gû rev

Konûn rûz-i nev-est u rûzî-i nev⁴⁹³ [Nizâmî-i Gencevî HŞ., s. 254]

[= Her ne kadar ömrün çoğu gitse de, bırak gitsin! Bugün yeni bir gündür ve yeni bir rızık vardır.]

Rûz-i istiftâh (57a⁷) Şehr-i Recebün on beşine dèrler. Nitekim Hâzret-i Mevlânânuñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Meşnevî ki şaykal-i ervâh bûd

Bâz geşteş rûz-i istiftâh bûd [Mevlânâ M., 2. Defter, s. 181]

[= Ruhların parlatıcısı olan Mesnevi’ye, Recep ayınının onbeşinde yeniden başlandı.]

Rûz-ı mübârek ma’nâsına dañı isti’mâli münâsibdür. Nitekim işbu beytten ol ma’nâ dañı fehm olunur:

Beyt ‘Azîz dâr zemân-i vişâl râ k’ân dem

Moqâbil-i şeb-i qadr-est u rûz-i istiftâh [Hâfız D4. G. 118/2, s. 185]

[= Kavuşma anını aziz bil. Çünkü o an Kadir gecesine denk gelen muubarek bir gündür.]

Rûz-bân (57a¹¹) Miyân-ı A’câmda kapucu ma’nâsına müsta’meldür. Nitekim işbu beytten ol meşel fehm olunur:

Beyt Zuhal ber-bâm-i ü ez pās-dārân

Felek ber dergeheş ez rûz-bânân [?]

[= Zuhâl onun çatısının bekçilerinden, felek de dergâhının kapıcılarındandır.]

Rusvâ (57a¹³) Emşâl-i yârân-ı ‘Acemdendür. Şâyî’ ma’nâsına îrâd ederler; zîrâ *rosvâ kerdên* izhâr etmek mağallinde müsta’meldür. Nitekim Şifâyînüñ bu beytinden ol meşel be-gâyet zâhirdür

⁴⁹³ bîşî: pîşîn HŞ.; rûz-i: rûz ez HŞ.; rûzî ez HŞ.

Beyt Zāhirem ğammāz bātin hem-çu āb-i rūşen-est

Rāz-i pinhān mī-koned rosvāyi ez peydā-yi men⁴⁹⁴ [Şifāyī-i İşfahānī D.
K. 59/31, s. 132]

[= Görünürde arabozucu bir söz taşıyıcıyım ama iç yanımda tıpkı berrak bir su gibi tertemizdir. (Zahirim) bende peyda olan gizli sırları açığa çıkarıyor.]

Rüy-i dil nemūd (57a¹⁷) Emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesnenün ħātırın gözedüp gönlin ele alsa zürefā-yı ‘Acem *fulān kes be-mā rüy-i dil nemūd* dërler. Nitekim işbu beytden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Tā çāk-i sīne ez dem-i tīġet goşūdeīm

Rüy-i dilī be-merdom-i ‘ālem numūde’īm [?]

[= Kılıcının yüzüyle sinemizi yarman için sinemizi açıp kendimizi feda ettik. (Böylelikle) cümle âlemin gönlünü aldık.]

~ [N: 41b³] Güler yüz gösterdi. Ĥātırın ele aldı. Abdāl-i İşfahānī:

Beyt Āmed şabā vu ğonçe-i dil rā zi-hem goşūd

Rüy-i dilī be bulbul-i ħūnīn-ciger numūd [Abdāl-ı İşfahānī ?]

[= Saba yeli geldi ve gönül goncasının (yapraklarını) açtı. Bülbülün gönlünü alıp kanlı ciğerini gösterdi.]

Rüy-māl (57b³) Emşāldendür; ammā *rüy* ile *mālīdenden* mürekkeb vaşf-ı terkībīdür. Ya‘nī yüz maḳremesi demekdür. Ammā Semerḳandīler lisānınca maḳremeye fedāyī dërler. Ĥattā zürefā-yı ‘Acem biri birine fedāyī baġışlamazlar ve dërler ki *fedāyī codāyī mī-āvered* demeyeler. Nitekim rüy-māl maḳreme ma‘nāsına müsta‘mel olduġı bu beytden zāhirdür:

Beyt Rüy-mālem be-kef-i pāy-i to ger mālī nīst

Ki merā bih zi-kef-i pāy-i to rü-mālī nīst [?]

[= Mendilim eġer senin ayak altını silmezse, benim için senin ayak altından daha iyi bir mendil olmaz.]

Rūkeş-i men sāht (57b⁸) Bu meşel-i mu‘teber şol maḳal[de] irād olunur ki baña ḫavāle eyledi ve benüm üzerüme musallaḫ eyledi deyecek zamānda nükte-şināsān-ı ‘Acem *rūkeş-i mā sāht* dërler. *Rūkeş* ḫaḳīḳatde şol kimesneye dërler ki [bir

494

mī-koned: mī-keşed D.

ādem]⁴⁹⁵ bir kişiye cefā murād eyleye ve bi'z-zāt kendü étmeyüp āher kimesneye havāle étse ol havāle olınan kişiye *rūkeş* dërler. Nitekim Mevlānā Muhteşemüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ser u kârem be-gazālîst k'ez ağıyâr modām

Mî-koned rû-keş-i merdom be-yek ādem-rüyî [Muhteşem-i Kāşānî D. G./3, s. 493]

[= İşim gücüm güzel yüzlülerledir. Ancak düşmanlar ise sürekli bir insanın üzerine insanları salıyorlar.]

~ [N: 41a^{dr}] Yüzleşdüirdi.

Rû-numā (57b¹⁴) Emşâldendür ve beyne'l-A'cām şol zamān kināye olunur ki zebān-ı Türkîde bir kimesne bir görülməsi lâzım şey'i görmek murād eyledükde görmek için verilen müjdeye görümlük dërler. Zürefā-yı 'Acem ol vaż'a *rû-numā* dërler. Nitekim Mevlānā Āşafînüñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Māni' zi-rüy-i hûb-i to āyîne mî-şevêd

Tā ehl-i dîde cān u cihān rû-numā dehed [Āşafî-i Hirevî -D.]

[= Āşıkların yüz görümlüğü olarak can ve mallarını verseler de ayna senin güzel yüzünün görünmesine mani olur.]

~[N: 41a¹⁴] Zebān-ı Türkîde yüz görümlüğü dedükleri müjdeye dërler.

Rû-şinās (57b^{dr}) Emşāl-i suhen-dān-ı A'cāmdandur. Yārān-ı 'Acem meşhū[r] u müte'ayyin ma'nāsına isti'māl ederler. Nitekim Şifāyînüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Der iklîm-i maḥabbet rû-şināsem

Ki mî-güyed honer her-cā sepāsem [Şifāyî-i İşfahānî -D.]

[= Muhabbet ülkesinde hünerim övülecek kadar meşhurum.]

Rû me-bîn u rû be-bîn (57b^{dr}) Bu meşel-i mu'teber şol maḥal[de] müsta'meldür ki zebān-ı Türkîde şürete bakma sîrete bak dèyecek yèrde zürefā-yı 'Acem *rû me-bîn u rû be-bîn* dërler.

⁴⁹⁵

ŞA: 83a¹¹.

Beyt ‘Ābidān-i āftāb ez dilber-i mā gāfilend

Ey melāmet-gū ḥodā rā rov me-bīn u rū be-bīn⁴⁹⁶ [Hāfız D1., G. 484/3, s. 262]

[= Güneşe tapanlar, sevgilimizden habersizdir. Ey kınayıcı kişi! Allah aşkına gidip surete değil surete bak!]

~ [MU: 59b^{dr}] Li Hüsrev:

Beyt Zāhidā behr-i ḥodā to rū me-bīn u rū be-bīn

Ger koned da‘vī be-rūyeş māh-rūy-i ū me-bīn [Hüsrev ?]

[= Ey Zahit, Allah rızası için surete değil surete bak! (Hâlâ) onun yüzüne talep edersen yüzünü görmeyesin.]

Bābu‘z-zā‘il meftūḥa

Zāhid-i kūh u pīr-i kūh (58a²) Güneşe dërler.

Zen-i dūd-efken (58a²) Gëceye dërler.

~[N: 43a⁵] Şeb-i tār ma‘nāsınadır.

Zih-dān nehāden (58a³) ‘Āciz u forū-mānde olmağa dërler.

Ḳor‘ān ḥ‘ān (58a³) Ölümünden kināyedür. İşbu edālaruñ cümlesi emşāl-i A‘cāmdandur ve şā‘irüñ işbu beytinde mezkürdür:

Beyt-i lī Zen-i dūd-efken ez nehed zih-dān

Ne-şevved pīr-i kūh ḳor‘ān ḥ‘ān [Hüsāmī]

[= Gecenin âcizliğinden (o dağların piri) güneş ölmez.]

Zānū zed (58a⁶) Emşāldendür. Ta‘zīm êtdi dëmek ma‘nāsına müsta‘meldür. Zīrā Özbek pādişāhlarınuñ yanına geldüklerinde vech-i maḥşuş üzre ta‘zīmlerine işāretdür ki bir dizlerini yere koyup tapu ederler. Ol lisānda bu fi‘le çük dërler.

M[ışrā‘] Pīş-i ū dil belābe çük zened [?]

[= Onun huzurunda acz ile diz çöküp tazim eder.]

Ve zānū zed meşelinüñ vuḳū‘ı Mevlānā Kātibīnūñ bu beytinden fehm olunur:

⁴⁹⁶

melāmet: naşīḥat D1.

Beyt Segān-i yār be-mā ger şevend hem-zānū

Zi-sāk-i ‘arş-i melā’ik zenend-i zānūyīm. [Kātibī D., G. 316/6, s. 168]

[= Sevgilinin köpekleri eğer benimle dizdize olursa (sevinçten) melekler arşta diz çöküp bizi saygıyla anarlar.]

(58a^{dr}) Ol fi‘le zānū-şikest daħı dērler. Nitekim Mīr Sencer-i Kāşīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ānçe der şafha-i ĩn noh tabağ-est

Men çu zānū şikenem yek varağ-est⁴⁹⁷ [Sencer-i Kāşānī D., G. 70/1, s. 125]

[= Bu dokuz tabakalı sayfanın ben bir varağında diz çökmüş gibiyim.]

~ [N: 27a^{dr}] **Çük zed**: Buħārā lisānında zānū zed ma‘nāsınadır. Ya‘nī ta‘zīm etdi.

Zer be-zer dād (58a¹²) Emşāldendür ve şol zamānda müsta‘meldür ki başa baş bāzār eyledi dēyecek yērde zūrefā-yı ‘Acem *zer-be-zer dād* dērler. Nitekim Mollā Hāfīzūñ bu beytinde zāhirdür:

Beyt Āmed u germ be-bord āb-i ruħem eşk çu sīm

Zer be-zer dād kesī k’āmed u ĩn kālā bord [Hāfīz D1., G. 269/3, s. 269]

[= Gümüş renkli gözyaşlarım geldi ve itibarım kalmazdı. Bu malı her kim götürürse başa baş bir alışveriş etmiş olur.]

~ [MU: 60a^{dr}] Aqça aqçaya şarf ve maħalline vērđi.

Zer-i deh-dehī u zer-i şeş-serī (58a¹⁵) Tamām ‘ayyār olan altuna dērler. Nitekim Hāķānīnūñ bu beytinden ol edālarūñ vuķū‘ı fehm olunur:

Beyt Ān mey u cām bīn be-hem gūyī be-dest-i şu‘bede

Kerde zi-sīm-i deh-dehī şorre-i zer-i şeş-serī [Hāķānī D., K. 127/29, s. 435]

[= O şarap ile kadehi bir gör! Sanki el çabukluğu ile halis gümüşten saf bir altın kesesi yapmış.]

(58a^{dr}) Mezķūr *zer-i deh-dehīye zer-i ca‘ferī* daħı dērler ve *zer-i heft-heftī* dērler ki on üzre kesilmiş ħālīş altuna *zer-i deh-dehī* dērler. Ve yedi[lik]⁴⁹⁸ üzre kesilmiş ħālīş altuna

⁴⁹⁷ tabağ: varağ D.; varağ: sebağ D.

zer-i heft-heftî dërler. Nitekim Şeyh Kemâl-i Hocendî'nün bu beytinden ol edâlar fehm olunur:

Beyt Gofte-hâ-yi to ki ber rüy zened sikke Kemâl⁴⁹⁹

Heft-heftî-st velî çün zer-i hâliş deh-i deh [Kemâl-i Hocendî -D.]

[= Ey Kemâl! Sözlerin, sikke kazınan halis altındır, hem de onda onluk.]

~ [N: 36b^{dr}] *Deh-pencî* be-ma'nâ-i zer-i nâ-sere. *Deh-dehî* zer-i sere-i tamâm-'ayyâr ez *Heft Peyker-i Nizâmî*:

~ [N: 42a¹⁶] *Zer-i şeş-serî*: Altı köşeli tamâm 'ayyâr bir nev'a altuna dërler.

Beyt Ber-men-est in ki ez suhen-sencî

Deh-dehî zer dehem deh-pencî⁵⁰⁰ [Nizâmî-i Gencevî HP., s. 20]

[= Şairlikten/ediplikten anlaşılan benim vazifem tam ayarlı (onda onluk) altın vermektir, yarım (eksik) ayarlı (onda beşlik) altın vermek değil.]

Zer-i rüy-best u rüy-endüde (58b¹) Emşâldendür ve yârân-ı A'câm bu edâları şol zamânda kinâyeye éderler ki bir fâsık şüret-i şalâhda görünüp garrâlansa nükte-şinâsân-ı 'Acem ol ma'küle şahşa *zer-i rüy best* dërler. Ya'nî kaplama geçmez akça demekdür. Nitekim Nizâm-ı Esterâbâdî'nün bu beytinden edâ-yı mezkûr be-gâyet zâhirdür:

Beyt Pây-i kabûl-i bâtinet er hem-çu zâhir-est

K'an zer ki rüy-best boved naqd-i nâ-[r]evâ-st [Nizâm-ı Esterâbâdî -D.]

[= İç güzelliğin dışından belli! Çünkü sahte akçenin hiç bir yerde geçmez.]

Zer mu'laqâ harçlık ma'nâsınadır.

~ [42b^{dr}] *Zer*: mücerred altun ma'nâsına degüldür. Mu'laq meskûk ve râyic olan naqd ve harçlığa dërler.

Zer-i bisyâr süh't u sîm be-süh't (58b⁷) Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde fulân 'aşık ma'hub için çok altun ve akça çürüdüp çok mâl telef eyledi deyecek yerde *fulân kes zer-i bisyâr süh't* dërler. Nitekim ol meşel işbu beytden katı zîbâ fehm olunur:

⁴⁹⁸ yedi: yedilik ŞA: 84a^{dr}.

⁴⁹⁹ ber rüy zened S: 58a^{dr}, N: 42a¹⁹: ber vey zede-i ŞA: 84a¹², MU: 60a¹⁶.

⁵⁰⁰ Men-est ki: men ân şod ki HP.; dehem: dehem (zenem) ne HP.

Beyt Sūhten-i sīm zi-‘āşık revā-st

Sā‘id-i ḥod rā to çerā sūhtī? [?]

[= Âşığın gümüş parasını telef etmen normaldir. (Ancak) sen niçin bileklerine (benzeyen gümüş paramı) harcarsın?]

~ [N: 49a⁶] *Sīm sūhten*: Akça çürütmek ve māl telef etmek.

Zer-i sefid-i mā ez-berāy-i rüz-i siyeh-est (58b¹¹) Bu meşel beyne’l-A‘cām şol maḥalde müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde bir kimesnenüñ başına bir ḥāl geldükde ak akçamuz kara gün içündür dēyecek zamānda zürefā-yı ‘Acem *zer-i sefid-i mā ez pey-i rüz-i siyeh est* dērler. Nitekim Mevlānā Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Būd hemīşe ez pey-i rüz-i siyeh zer-i sefid

Aḥter u şeb be-şıdık-i ĩn vāḳı‘a dād bāverī [Nizāmī-i Gencevī -D.]

[= Daima ak akçe kara gün içindir. Yıldız (akçe) ve gece (kara gün) bu gerçeği doğruladı.]

Ḥuşūşan şā‘irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Tā ḥiyāl-i zolf-i to ez dīde-i dil şod ba‘īd

Behr-i ān rüz-i siyeh dāred do çeşm-i zer sefid [Ḥüsāmī]

[= Senin saçlarının hayali gönlümden uzaklaşacağı o kara gün için, benim ak akçe gibi iki gözüm vardır.]

~ [MU: 60b^{dr}] *Bāver-i nīk* Furs-i ḳadīmde müşāhid ma‘nāsınadır.

Zebān-i kebūd (59a¹) Emsāldendür. Suḥen-dān-ı A‘cām miyānında ḥamūş ma‘nāsına ĩrād olunur. Zīrā *kebūd* Belḥīler lisānında ḳurı nesneye dērler. Ol sebebdendür ki bayat ekmege *nān-i kebūd* dērler. Zürefā-yı ‘Acem zebānsuz güyā ma‘nāsına isti‘māl ederler. *Zebān-i kebūdı* ḥamūş ma‘nāsına isti‘māl ederler. Nitekim Mevlānā Şā‘ibūñ bu beytinden ol edālar be-gāyet fehm olunur:

Beyt Zi-hūş bord çenān ḥeyret-i to gulşen rā

Ki sebz kerd ḥamūşī zebān-i süsen rā [Şā‘ib-i Tebrīzī D. C. 1, G. 642/1, s. 314]

[= Hayretinle, gülbahçesinin akli başından öylesine gitti ki suskunluk zambağının dili çözüldü.]

~ [N: 42a²] Söyleye söyleye t̄akatim almadı dilüm yorıldı demek maallinde *zebānem kebūd od* d̄eyü kināye ederler.

Zebānem kebūd od (59a⁷) Emsāldendür. Meel-i mezkūr gibi söylemeden söylemez oldum söylemege t̄akatüm almadı demekdür. Nitekim *zebān-i kebūd* meelini ibu beytten atı zāhirdür:

Beyt T̄ig-i guher-furū zebān rā kebūd kerd

Ez bes ki ber seāt emānu'l-emān nehād [Kemāl İsmā'ıl D., K./2496, s. 153]

[= “El-amān!” feryatları o kadar yükseldi ki menevilerle dolu kılıcın konuşmaya takati kalmadı.]

Zebānem mū ber āvorde-st (59a¹⁰) Bu ‘ibāret emāl-i A‘cāmdandır ve ol zamānda darb olunur ki zebān-ı T̄ürkide söyleye söyleye dilümde t̄üy bitdi d̄eyecek maalde z̄ürefā-yı ‘Acem *zebānem mū ber-āvord* d̄erler. Nitekim ā‘irūn bu beytinden ol meel atı zāhirdür:

Beyt-i lī Besī feryād mī-kerdem zī-pi u t̄āb-i gīsüye

Ne d̄idem a-ı āzādī zebānem mū ber-āvorde-st [H̄üsāmī]

[= Salarının kıvrımlarından dolayı öyle çok feryat ediyordum ki dilimde t̄üy bitmesine ramen beni özgürlüğüme kavutıracak bir mektup (ayva t̄üylerini) göremedim.]

Zebān-i merā be'kest (59a¹⁴) Bu meel zebān-ı T̄ürkide dilümi t̄ıtdı beni alā söyletmeyüp azımı apadı d̄eyecek zamānda yārān-ı ‘Acem *fulān kes zebān-ı merā be'kest* d̄erler. Nitekim bu Rubā‘iden ki iāb-ı sākīde vāı‘dur, ol meel be-gāyet zībā zāhirdür:

Rubā‘ī Sākī bi-deh ān ade zebānem be'ken

V'ez bāde umār-i bī-duānem be'ken

Piānī-i tovbe rā ikestem ber-leb

Ger tovbe konem d̄iger dehānem be'ken⁵⁰¹ [Evadī D., R. 145, s. 450]

[= Ey Saki! Beni söyletme (r̄uvetimi ver) ve kadehi sun! arapla, ba arımı kes! Senin dudaınla tövbemi bozdum, eer bir daha tövbe edersem azımı kır!]

~ [MU: 61a^{dr}/ A: 85a¹⁷] Ya‘nī r̄uvet v̄erdi.

⁵⁰¹ ade: bāde D.; bī-duānem: ser u cānem D.; leb: lebet D.

Zerūd (59b³) Emsāldendür. Miyān-ı yārān-ı A‘cāmda beyābān ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Şeyh Sa‘dīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt ‘Arab rā ki der Dicle bāşed қо‘ūd

Çe gam dāred ez teşnegān-i zerūd [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 8. Bāb, s. 479]

[= Dicle kenarında oturan bir Arap, çölün susuzlarını (düşünüp) tasalanır mı?]

Zenaḥ mī-zened u zenaḥ mī-berend (59b⁶) İşbu edālar emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne dil döküp çeñe çalsa zürefā-yı ‘Acem *fulān kes zenaḥ mī-zened* dērler. Ve gāh olur ki bir kimesne bir kimesneyi çeñe çalmaqla aldayup bir yere götürse yārān-ı ‘Acem ol maḥal *fulān kes fulān kes rā be-zenaḥ mī-bered* dēyü kināye ederler. Nitekim Evḥadü‘d-dīnūñ bu Rubā‘isinden *zenaḥ borden* meşelini be-gāyet fehm olunur:

Rubā‘ī Ey māh ruḥet cāme-i dil der ḥūn bord

Nā-dīde to rā ruḥet dil-i mā çūn bord?

Ān ḥāl ki ber gūşe-i çeşm-est to rā

Ḥāl-i leb-i ḥūbān be-zenaḥ bīrūn bord [Evḥadī D., R. 62, s. 440]

[= Ey ay gibi güzel olan sevgili! Yanağın gönül libasını kana bulayıp (daha) seni görmeden gönlümüzü nasıl çaldı? Gözünün kenarındaki o ben güzellerin dudaklarındaki benle açıkça çene çaldı.]

Zenaḥ zed (59b¹³) Lāf urdı dēmekdür. Nitekim ‘Aşşāruñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-rīş āmed zi-‘eşket comle ḥālāt

Konūn geştī zenaḥ-zen der kerāmāt⁵⁰² [‘Aşşār MM./1522, s. 127]

[= Aşkınla herkes hālden hāle girerken şimdi kalkıp kerametlerden dem vurmaya başladın.]

Lāf-zene ehl-i zenaḥ dērler. Nitekim Ḥusrevūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Kerd zenaḥ-şān zi-meḥāsin kenār

Ehl-i zenaḥ rā be-meḥāsin çe kār [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī -D.]

[= Söзlerini güzelliklerden uzaklaştırdı. Boşboğazın güzellikle ne işi olur?]

~ [N: 42b¹⁸] Çeñe ḥaffāfi bīhūde-gū ve lāf-zen dēmek maḥallinde ehl-i zenaḥ daḥı dērler.

⁵⁰²

be-rīş: perīş MM.

Zenaḥ borden (59b¹⁶) Mezelenmek ma'nāsına daḥı gelür.

Zenaḥ āvorden (59b¹⁷) Ol meşel-i mezkūr gibidür. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur.

Beyt Felek ber-ā-berī-i himmet-i to endīşed

Ber-ū ħired zenaḥī nağz-i dil-sitān avord⁵⁰³ [Kemāl İsmā'īl D., K./5843, s. 345]

[= Felek, himmetine denk olma hayaline düştü. Akıl onunla epey dalga geçip keyiflendi.]

Zenaḥ zeden (59b^{dr}) Bī-hüde söz söylemek ma'nāsınadır. Nitekim Ḥallāk-ı Ma'ānīñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur.

Beyt İn çonīn baḥşīşī şala ne-būd

Rīş-ḥand u zenaḥ zeden bāşed⁵⁰⁴ [Kemāl İsmā'īl D. Kt./11139, s. 664]

[= Böylesi bıyık altından gülerek ve boş sözle yapılan ikram ihsan sayılmaz.]

Zebān-āver (60a²) Emsāldendür ve yārān-ı 'Acem katında bed-zebān ma'nāsına müsta'mel edādur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden o meşelūñ vukū'ı zāhirdür:

Beyt Dil-est gönçe be-yek-bār [u] süsen-est zebān

Besī-st reh zi-zebān-āverī be-dil-dārī [Selmān-ı Sāvecī D., K. 130/19, s. 323]

[= Gonca gönüldür, dil de bir zambak. Sevgiliye dil uzatmak için bunlar yeter.]

Rāz ifşā eden kimesneye daḥı *zebān-āver* dërler. Nitekim Nizāmīñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt Zebān-āver[ā]n rā be-to yār nīst

Ki bā meş'ale genc rā kār nīst [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 6]

[= Tıpkı hazinenin meşaleyle işi olmadığı gibi sırrı açanlar da sana gerçek âşık olamaz.]

~ [MU: 61b^{dr}] Bed-zebān ve çerb ma'nāsınadır. Nitekim Ḥāfīzuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Tā çend hem-çu şem' zebān-āverī konī

Pervāne-i morād resīd ey muḥib ḥamūş [Ḥāfız D1. G. 334/9, s. 188]

503 endīşed: endīşīd D. nağz-ı; nağz u D.

504 şala: voşlat D.

[= Ey âşık! Mum gibi daha ne kadar uzayacak dilin, artık sus! Dilediğin pervane sonunda geldi.]

Zebān āver ıstılāhda fuşahā ve bülegā ve şu‘arāda müsta‘meldür.

Zebān-zed (60a⁸) ‘İbāret-i meşhūredendür. Suhen-şināsān-ı A‘cām miyānında beyne’n-nās rüzmerre olan söz ma‘nāsınadır. Nitekim Mevlānā Āşafinūñ bu beytinden ol edānuñ vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Merā hadīs zebān-zed şikest-i kūh-i ğam-est

Ki men be-tiše-i Ferhād hem-zebān şodeem⁵⁰⁵ [Āşafī-i Hirevī D. G./1768, s. 171]

[= Ben Ferhat’ın kazmasıyla aynı şeyleri söylediğimden dolayı gam dağımı (Bisütun’u) yerle bir edeceğim sözü dilime pelesenk oldu.]

Zeber-dest (60a¹¹) Emsāldendür ve zürefā-yı ‘Acem miyānında *dest ber-bālā-yi dest* demek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim bu beytten ol güne ma‘nānuñ vukū‘ı be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Ĥodāyī ki bālā vü pest āferīd

Zeber-dest-i her dest dest āferīd [?]

[= Yüce ve alçak her şeyi (yeri göğü) yaratan Allah, el üstünde bir el yaratmıştır.]

Bālā-dest ve *zeber-dest* üst yan ma‘nāsınadır.

Velehu Kesī rā k’ın homā ber ser nişined

Be-bālā-dest-i İskender nişined [Vaḥşī-i Bāfkī D., FŞ., s. 450]

[= Hüma kuşunun başına konduğu kişi, İskender’in bile üst tarafına oturur.]

Şağ cānibe *dest-i rāst* şol cānibe *dest-i çep* dèrler. Nitekim Firdevsīnūñ bu ebyātından ol edālaruñ vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Ber ārāste şod Şāh-ruḥ dest-i rāst

Ki ān ber ḳadeş cāmei būd rāst [Firdevsī -ŞF.]

[Beyt] Zi-mīrān şeheş dest-i çep şod ḳavī

Zihī ān çonān bāzū-yi Ḥusrevī [Firdevsī -ŞF.]

⁵⁰⁵

zed: z’ü D.

[= Boyuna posuna münasip bir libas gibi Şahruh'un sağ tarafı süslenmiştir. Hüsrev'in pazuları gibi olan, kuvvetli beylerle de sol tarafı kuvvetlendirilmiştir.]

~ [N: 35a^{dr}] *Dest-i rāst* sağ kol *dest-i çep* şol kol.

Zend-ḥ̄ān u zend-vāḳ (60b³) 'İbāret-i ḳādīmeden meşhūr edālardur ve A'cām beyinde bülbüle *zend-vāḳ* ve *zend-ḥ̄ān* dērler. Nitekim Nāşır-ı Ḥusrevüñ bu beytinden ol ma'nālar zāhirdür:

Beyt Çu āteş-gāh eger por-nūr şod bāḡ

Kocā şod zend-vāḳ u zend-ḥ̄ānet⁵⁰⁶ [Nāşır Ḥusrev D., K. 42/11, s. 137]

[= Eğer gül bahçesi ateş tapınağı gibi nurla dolarsa senin bülbüllerin nereye gider?]

Zerde-gūş (60b⁶) Emsāldendür. Bī-ḡayret olan münāfiḳ gidiye dērler. Nitekim Mevlānā Ḥayretīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū'ı be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Ḥasūd-i tīre-dil u zerde-gūş-i nā-inşāf

Ki būd ḡayri ki pehlū be-verd-i aḡmer zed [Ḥayretī ?]

[= Rakip, kara kalpli ve insafsız bir münafıktır. Çünkü (kendince) bir hayır yapıp kırmızı gülü kucakladı!]

Zen be-mozd (60b⁹) Daḡı ol ma'nāyadur. Zīrā zūrefā-yı 'Acem deyyūşa *zen be-mozd* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ber ān kār eger mozd dāred ṭama'

Hemīn bes ki nāmeş konī zen be-mozd [Cāmī -D.]

[= Eğer bu işe kolayca tamah ederse adını deyyus/namert koymak için bu yeterlidir.]

Zen-celeb (60b¹¹) Daḡı 'avreti rūşpī olan kimesneye dērler.

Velehu Zen-celebī refte vu der hicv-i men

Kerde besī ḡarf-i perīşān raḳam⁵⁰⁷ [Vaḡşī-i Bāfḳī D. Kt./1, s. 308]

[= Eşi fahişe olan biri sayıp sövmeye öyle ilerlemiş ki gidip arkamdan fazlasıyla tatsız şeyler söylemiş.]

Māder celeb ḳaḡbe analı olan nā-ḡulḳa dērler:

⁵⁰⁶ gāh: ḡāne D.; bāḡ: bāz D.; zend-vāḳ u: zendet u ān D.
⁵⁰⁷ besī ḡarf-i: suḡen-hā-yi D.

Velehu Hîzî-st besî peder ne-dîde

Mâder celebî-st u kon derîde [?]

[= Pek baba görmemiş bir ibnedir. Kıçı yırtrık bir piçtir.]

~ [N: 43a³] ‘Avreti fâhişe olana dërler.

Zehâze kerden (60b¹⁴) Emsâl-i A‘câmdandur ve şâhib-ţab‘ân-ı ‘Acem miyânında taḥsîn eylemek ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Firdevsînüñ bu beytinden ol ‘ibâret fehm olunur:

Beyt Be-şādî yekî encumen ber şigift

Şehen-şâh-i gîtî zehâze girift⁵⁰⁸ [Firdevsî ŞF., C. 1, s. 253]

[= Keyifli bir meclis kurup şahlarnın şâhına ardı ardına övgülerde bulundu.]

Bâbu‘z-zâi‘l-meksûre

Zîd (60b¹⁷) Lügat-i ğayr-ı meşhûredendür ve yârân-ı ‘Acem beyninde vatan ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlânâ Cemâlînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Be-hel ey bâb-i şeh-istân-i cāvîd

Ki Bonyâmîn be-rîm ârîm yâ zîd [Cemâlî ?]

[= Ey sonsuzluk diyarının kapısı! Açıl ki gidip Bünyamin’i vatandan alıp getirelim.]

Zi-rîşeş ferâgatî dârem (61a³) Emsâl-i A‘câmdandur ve dilberân-ı ‘Acem kıtında bizüm ol kimesneden bâkimüz yokdur dèyecek yèrde đarb éderler. Nitekim işbu beytden ol meşel vuķū‘ı be-ġâyet fehm olunur:

Beyt Her ki ber mâ borût mî-tâbed

Mâ zi-rîşeş ferâgatî dâr[î]m [?]

[= Bize bıyık burup (korkutmaya çalışan) kimseden korkumuz yok.]

Pervâ-yı rîş-i ũ ne-dârem meşeli dağı bu ma‘nâyadur. Nitekim Mollâ Câmînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Mey deh be-bâng-i ney ki ne-dârem be-ferr-i ‘eşķ

Pervâ-yı rîş-i moḥtesib u seblet-i faķîḥ [Câmî D. C. 1, G. 841/2, s. 733]

[= Ney avazı eşliğinde şarap sun! Benim aşkın cesaretiyle ne bekçinin sakalı ne de fakihin bıyığından çekincem var.]

⁵⁰⁸

girift: be-goft ŞF.

Zindānī (61a⁸) Muḫtaribu'l-ḥāl olan kimesneye dërler. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Şokr u şad şokr ki emrüz kesī yāfteem

Ki sitāned zi-felek dād-i men-i zindānī [Hilālī-i Çağatayī -D.]

[= Şükürler, yüzlerce şükür olsun! Çünkü bugün felekten öcümü alıp beni ızdırabımdan kurtaracak birini bulmuşum.]

Ziyāde-ser (61a¹¹) Emşāldendür ve dārü'l-milk-i A'cāmda ḥarām-zāde ve çok başlu ma'nāsına irād olunur. Nitekim Āzerīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḫū'ı zāhirdür:

Beyt Hergiz be-menzilī ne-resed gom-rehī ki ū

Donbāl-i her ziyāde-serī bu'l-fuzūl şod⁵⁰⁹ [Āzerī-i Esferāyinī D. Trk./II/3, s. 103]

[= O, her haramzâdenin ardından boş konuşup saçmaladıkça, bu yoldan çıkmışlıkla asla hedefe erişemez.]

Zīr u bālā nīst (61a¹⁴) Bu meşel-i bī-bedel zūrefā-yı 'Acem miyānında şekk ü şübhe yoḫdur dëmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Fetḫu'llāhuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Belā-st ān ki to nāmeş nehādei bālā

Ḥadīş-i rāst hemīn-est u zīr u bālā nīst [Fetḫu'llāh ?]

[= O adını yücelttiğin şey "Belâ"dır. Şüphesiz bu doğru bir sözdür.]

Zīnhār-ḫ'ār (61a¹⁷) Yārān-ı 'Acem miyānında peymān-şiken olan kimesneye dërler. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Velīkin būde şoḫbet zīnhārī⁵¹⁰

Ne-kerdend ez vefā zīnhār-ḫ'ārī [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 557]

[= Fakat bu vefa sohbetiydi, sadakat gösterip sözlerini bozmadılar.]

Zīnhār 'ahd u emān ma'nāsınadır. Nitekim Ḥakīm Senāyīnūñ bu beytinden zāhirdür:

509

serī: ser S.

510

būde: būd HŞ.

Beyt Heme zinhār-ḡār-i dīn-i to'end

Dīn be-zinhār-iṣān me-deh zinhār [Senāyī-i Ġaznevī D. K. 145/102 , s. 202]

[= Hepsi senin dinini inkâr edicilerdir. Sakın yeminleri üzerine borç verme!]

Anuñçündür ki ḡarāc-ı gūzāra 'Acem diyārında *zinhārī* dērler ḡabūl-i zīmmet u 'ahd êtdügi için.

Zinde-dilān-i kefen ber (61a^{dr}) Emşāl-i ġarībe-i A'cāmdandur ki *kefen ber-gerden* olan muḡrim-i ḡāciyāna dērler. Nitekim Mevlānā Ḥāḡānīnūñ bu beytinden be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Gerdūn-i kāse-pošt çu kef-ġir-i comle-çeşm

Nezzāre sūy-i zinde-dilān-i kefen-beres⁵¹¹ [Ḥāḡānī D., K. 63/51, s 223]

[= Ters dönmüş felek, kevgir gibi bütün gözleriyle ihrama girmiş hacıların seyircisidir.]

Gerdūn-i kāse-pošt demek kāse-i ser-nigūna müşābih olmasıyladır.

Zīre be-Kirmān mī-bered (61b⁵) Emşāldendür ve şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde būsāncıya tarḡūn iledür dēyecek yerde nāzūkān-ı 'Acem *fulān kes zīre be Kirmān bord* dērler. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Men īn ḡaşīde ki āvorde'em bedān māned

Çenān ki zīre be-Kirmān u dur be-deryā bord [Ümīdī ?]

[= Benim getirmiş olduğum bu kaside sanki Kirman'a kimyon, denize inci götürmek gibi oldu.]

~ [MU: 62b^{dr}] *Zīre* kimyon ma'nāsınadır ve zīrenūñ Kirmānla münāsebeti Kirmānda ḡāşıl olduġı-y-çündür.

Zīre rā be-va'de perveres mī-dehend (61b⁹) Bu 'ibāret emşāl-i A'cāmdandur ve şol zamānda ḡarb olunur ki zebān-ı Türkīde bizi va'deñle oyalarsın ve va'de luḡfuñla bizi iḡyā edersin senūñ bize yalıñuz va'deñ kifāyet eder dēyecek zamānda bu mıṣrā'ı 'ayniyle meşeldür irād ederler.

Mıṣrā' Be-va'de boved zīre rā perveres [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 162]

[= Kimyon, söz/yemin vermekle ihya olur.]

---

⁵¹¹ bereş: vereş D.

Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Umīd-i horeş bihter est ez horeş

Be-va‘de boved zīre rā pervereş [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 162]

[= Yeme ümidi yemekten daha iyidir. Zira kimyon kuru söz vermekle, su ümidiyle, ihya olur.]

Bu meşelūñ mevrudinūñ aşlı oldur ki diyār-ı Kirmānda zīre zīre iken kimesne şuarıcağ zamānda şu bulmayıcağ zīre tarlasına varup hıṭāb édermiş ki *ey zīre to rā men āb-i bisyār ḥāhem dād* demekle bu va‘deden kimyon neşv ü nemā bulur dەرler *bi-ḥikmeti’llāhi te’ālā*. Ol sebebdendür ki qurı va‘deñle bizi iḥyā édersin demek maḥallinde yārān-ı ‘Acem ve Semerḳand u Buḥārā *be-va‘de boved zīre rā pervereş* dēyü kināye éderler. Nitekim ḳabāyil-i ‘Arabda daḫı bu meşel düstüru’l-‘amel olduğı bu beytden zāhirdür:

Beyt Lā tuc‘alūnī ke-kemmūnin bi-mezra‘atin⁵¹²

İn fātehü’l-mā’u yuḡnīhi’l-mevā‘ıdü [?]

[= Beni, tarladaki kimyon addetmeyin/yerine koymayın. O suya ulaşmaz da verilen sözlerle yetinir.]

~ [N: 43b⁹] Zebān-ı Tāzīde daḫı bu meşel düstüru’l-‘ameldür.

Bābu’s-sīni’l-meftūḫa

Sāye ber kāreş ne-y-endāht⁵¹³ (62a⁵) Bu meşel-i bī-bedel emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne kendü sırrın nihān édüp aḫvāl-i mestüresini pūşīde édüp bildürmese zürefā-yı ‘Acem ol ḫālde *fulān kes sāye ber kāreş ne-y-endāht* dēyü kināye éderler. Ya’nī kendü kendü işi üzre gölge biraḳmadı. Ya’nī kimseye ḫālin bildürmedi demekdür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ki Cemşīd tebdīl-i şüret eyleyüp dergāh-ı Ḥürşīde teveccüh eyledükde ḫācib-i āşināya rāst geldüğü maḥalde Cemşīd kendüyi bildürmedüğü ḫālde dēmişdür. Ol meşelūñ vuḳū’ı zāhirdür:

⁵¹² Yazmada “Tu‘cibūnī” yazmaktadır. Anlam ve vezin olarak uymadığından “Tuc‘alūnī” şeklinde değıştirilmiştir.

⁵¹³ sāye ber kāreş ne-y-endāht N: 44a¹³: sāye ber kāreş be-y-endāht S: 62a⁵.

Nazm Melik der rāh dīdeş hācib-āsā

Siyeh pūşide vu hum-geşte bālā

Der ān tārīkiyeş fi'l-ḥāl be'snāht

Velikin sāye ber kāreş ne-y-endāht⁵¹⁴ [Selmān-ı Sāvecī D., CH. , s. 686]

[= Padişah yolda karanlığın içinde onu bir şeyi saklıyor gibi siyahlara bürünmüş ve iki büküm görür görmez tanıdı. Ancak kimseye hissettirmedi.]

Sehun ez perde be-güyed (62a¹⁴) Emşāl-i A'cāmdandur ve sözi kināye ile söyler demek maḥallinde müsta'meldür. Nitekim Hüseyn Kulu Mirzānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Tār-i tanbūr ki rāz-i dil-i men mī-güyed

Gūş kon gūş ki ez perde şehun mī-güyed [Hüseyn Kulu Mirzā ?]

[= Gönülümün sırlarını açan tanburun teline kulak ve kulak! Çünkü kinayeli söyler.]

Sehun ez niķāb güyed (62a¹⁷) Bu meşel daḥı zikri mürür eden meşel ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Lisānīnuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Der yek do nokte şad ğaraż izhār kerd u reft

Ruḥsāre beste būd şehun ez niķāb goft [Lisānī ?]

[= Bir iki nükteyle yüzlerce kin kusup çekti gitti. Yüzü örtülüylüydü ve üstü kapalı konuştu.]

Sāye ber-efken (62a^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām *teveccuh kerd*en ve *sa'y numūden* ma'nāsına müsta'mel bir 'ibāret-i laṭīfdür. Nitekim Mevlānā Hāķānīnuñ bu beytinden be-ġāyet zībā fehm olunur:

Beyt Ğāret-i dil mī-konī şarṭ-i vefā nīst īn

Kār-i men ez sāye şod sāye ber efken be-bīn [Hāķānī D. K. 100/10, s. 341]

[= Gönلümü yağmalıyorsun, böyle vefa gösterilmez. Benim isteġim sana sığınmak, üstüne eğilip dikkatle bak!]

Sehun der reh goft (62b³) Bu meşel-i mu'teber zürefā-yı 'Acem katında sözi gitmeklikde söylemede şitāb⁵¹⁵ eder. Ya'nī bir murādı huşūle gelmesin istemez.

⁵¹⁴ geşte: kerde D.; fi'l-ḥāl: der-ḥāl D.; sāye: sāyeī D.; ne-y-endāht: endāht D.
⁵¹⁵ şitāb: şebāb S.

Ammā ol kārūñ huşūlini halka bildürür ve ister geçinür. Nitekim Mollā Hāfīzūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Nīst moştāk-i Ka‘be şūfī-i şeh̄r

Sehun-i Ka‘be ger ne der reh goft [Hāfız -D.]

[= Şehrin kaba sofusu Kâbe âşığı falan değildir. Âşık olmasa da Kâbe’ye aceleyle gitmek ister gibi görünür.]

Sehun-i miyân-tehī (62b⁷) Bu meşel dañı aşlı yok söz ki aña zürefā-yı ‘Acem *sehun-i bī-mağz* dèrler. Nitekim Kemāl-i İsfahānīnūñ bu [Rubā‘ī’si]nden⁵¹⁶ zāhirdür:

[Rubā‘ī] Der gūş-i to her sehun ki bī-zer bāşed

Ez halka-i to miyân-tehī-ter bāşed [Kemāl İsmā‘īl D., R. 113, s. 819]

[= Senin nazarında para dışında sana söylenen sözlerin tamamı anlamsızdır.]

Sehun be-hem ber zed (62b¹⁰) Emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne perīşān söyleyüp halt-keleām etse suhen-şīnāsān-ı ‘Acem *fulān kes sehun be-hem ber zede goft* dèyü kināye ederler. Nitekim Evhadū’d-dīnūñ bu maқта‘ından zāhirdür:

Beyt Ger be-hem ber z[ed]e bīnī sehunem ‘eyb me-kon

K’Evhadī ez mey-i dūşīne be-hem ber zede būd⁵¹⁷ [Evhadī D., G. 336/13, s. 205]

[= Eğer saçmalayıp halt ettiğimi görürsen beni ayıplama! Çünkü Evhadī, dün geceki şaraptan sarhoş olup diyeceğini şaşırılmış.]

Sehun der āftāb-est (62b¹⁴) Bu meşel-i mergūb beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki söz alçaqlarda degüldür, belki a‘lādudur. Furū-māye olan şey’dür ki anları ādem olan diline ala belki maқşūd u merām-ı suhen-şīnāsāndur dèyecek yerde nükte-dānān-ı ‘Acem *Sehun der āftāb-est* dèyü irād-ı meşel ederler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çonīn mehdī ki māheş der niķāb-est

Zi-meh bo’gzer Sehun der-āftāb-est [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 783]

[= Örtüsü ay olan bir tahtrevandı. Ayı geç! Belki ondan da yücedir.]

516

“Rubā‘ī” olmasına rağmen “beytinden” yazılmıştır. “[Rubā‘ī’si]nden” şeklinde değiştirilmiştir.

517

ez mey: rā gam D.

Sehun der pehlū mī-gūyed⁵¹⁸ (63a²) Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda çarb olunur ki bir kimesne kināye-āmīz söz söylese ki ol sözüñ şoñında bir şovuklık olsa ol maķūle kimesneye nāzūkān-ı ‘Acem *sehun ber pehlū mī-gūyed* dēyü kināye ederler ve *sehun ber pehlū me-gūy* dēyü tehdīd ederler. Nitekim Hātıfınūñ bu [ebyātından]⁵¹⁹ ki meşel-i mezkūr irād olinmışdur, be-ğāyet zāhirdür:

[**Beyt**]⁵²⁰Çe kâşid ki ez goşşe fersūdeī

Be-zehr-i helāhil leb-ālūdeī [Hātıfı Tn., s. 121]

[= Çünkü haberci, sıkıntıdan perişan olmuş (ve) ağzına öldürücü bir zehir sürülmüştür.]

[**Beyt**] Sehun-hā-yi por pehlūyeş bīşter

Çu hār [u] hasak her taraf nīşter [Hātıfı Tn., s. 121]

[= Sözlere ziyadesiyle üstü kapalı ve çer çöp gibi sivriydi.]

Seret sebz bād (63a⁸) Meşel-i meşhūrdur. Başıñ esen ve sağ olsun demek maħallinde müsta‘mel bir ‘ibāretdür. Nitekim Mollā Hāfızuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Seret sebz u dilet hōş bāş dāyim

Ki hōş naķşī nemūdī ez haţ-i yār⁵²¹ [Hāfız D1., G. 285/2, s. 163]

[= Sevgilinin ayva tüylerinden harika bir eser ortaya çıkardığın için daima başın sağ, gönlün hoş olsun!]

Ser ber zed (63a¹¹) Bu meşel-i mu‘teber beyne‘l-A‘cām zāhir ve āşikār oldu ma‘nāsınadır. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Çu dīg ez āteş-i dil geşt cūşān çeşme-i çeşmem

Meger tūfān-i Nūh-est īn ki ser ber zed zi-āteş-dān [Cāmī -D.; -HE.]

[= Gönlümün yangınıyla kazandaki su gibi göz pınarlarım kaynadı. Bu olsa olsa tandırdan başlayan bir Nuh tufanıdır.]

Ser zed daħı dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşeller kaçu zībā fehm olunur:

518 der pehlū: ber pehlū N: 49b¹⁰.

519 TE’de “kıt‘asından” ibaresi geçmesine rağmen mesnevi olan Tīmūr-nāme’den iki beyit verilmiştir. Bu sebeple “[ebyātından]” şeklinde değiştirilmiştir.

520 beyt: kıt‘a S.

521 bāş dāyim: bād cāvīd D.

Beyt Suhen be-vaşf-i ruheş çün zi-hâñirem ser zed

Zi-maţla'-i suhenem âftâb ser ber zed [Selmân-ı Sâvecî D. K. 49/1, s. 197]

[= Yanağının vasfetmek için zihnimde (güzel) sözler ortaya çıkınca şiirimın doğusundan (matlasından) güneş yükseldi.]

Ser kerd (63a¹⁶) Mezķūr meşel ma'nāsı gibidür. Nitekim Kemâl İsmâ'îlüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Çün ber zebân-i men gozered yâd dest-i to

Hem-çun şoküfe ez dehenem sîm ser koned [Kemâl İsmâ'îl D. K./6207, s. 363]

[= Dilime eli anınca tıpkı bir meyve tomurcuğu gibi ağızımdan gümüşler dökülür.]

Ser ber kerden (63a^{dr}) Dağı meşel-i mezķūr gibidür. Nitekim Mevlânâ 'Aşşāruñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ne-dîde hâşilî coz horķat u dem'

Be-her meclis ki ser ber kerde çün şem⁵²² ['Aşşār MM./130, s. 59]

[= Mum gibi hangi meclise girdiyse (gönül) yangını ve gözyaşından başka bir şey görmedi.]

Sade (63a^{dr}) 'İbâret-i meşhûredendür ki âteş-perestlerüñ bir cem'iyet-i 'azîm günlerine dèrler ki ol günde çok âteş yakup perestîş éderler. Nitekim ol meşelüñ vuķu'ı işbu beytten zîbâ fehm olunur:

Beyt Bo'gzâr k'âteşî sade der cân-i mâ zened

În hecr kâfir-i to ki âfet-resân-i mâst⁵²³ [Hâķānî D., K. 22/7, s. 80]

[= Canımıza işleyen o devasa ateşten geç! Böylesi ayrılık, bizi kahretmek için yapılan bir acımasızlıktır.]

Ser zede âyed (63a^{dr}) Emşâl-i A'câmdandur. Zürefâ-yı 'Acem bî-tekellüf gelür ma'nāsına îrâd éderler. Nitekim Şifâyîñüñ bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Tâ ez der-i mâ ser-zede yek bâr der-âmed

Bisyâr der-i dil be-heves-bâz nehâdîm [Şifâyî-i İşfahânî -D.]

⁵²² meclis: mecmo' MM:

⁵²³ bo'gzâr: me'gzâr D.; sade der: şode ber D.;

[= Bizim kapımıza bir tekellüfsüz geldi. Biz pek çok gönül kapısının hercaisi olduk.]

Ser (63b¹) Lügat-i meşhüredendir. Velikin beyne'l-A'cām ārzū ve sevdā ma'nāsına dağı gelir. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çarlı eger ne *ser*-i būsiden-i pāyet dāred

Poşt çün müy-i *ser*-i zolfeş ez ān rüy do tā-st⁵²⁴ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 33/32, s. 173]

[= Senin ayağını öpme arzusu olmadığından dolayı feleğin saçı ve sakalı ağarmıştır.]

Lākin sevdā serüñ 'atf-ı tefsīri ola gelmişdür ki *ser u sovdā* dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Lāubālī rā *ser u sovdā*-yi īn bāzār nīst

Nezd-i ū nā-būd u būd u hīç yār ağıyār nīst⁵²⁵ [Selmān-ı Sāvecī D., G. 77/2, s. 390]

[= Teklifsiz kişinin bu pazarın alışverişiyle işi olmaz. Çünkü onun yanında varla yoğun, sevgiliyle düşmanın farkı yoktur.]

Serek berek dağı 'atf-ı tefsīri vākı' olagelmişdür ki *ser u berek* dērler. Nitekim Kādī Mīrūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-kesī diger ne-dārem *ser u berk* āşnāyī

Ki ne-y-erzed āşināyī be-meşakḳat-i codāyī [Kādī Mīr ?]

[= Artık kimseyle tanışma arzum yok. Çünkü ayrılığın meşakkati tanışıklığa değmiyor.]

(63b^{dr}) Ve cihet-i 'ulüvden 'ibāret olmaḳ üzere isti'māl olunur. Lisān-ı Türkīden serden murād üst ile ta'bīr olunur. Nitekim şu üstinde dēyecek yerde *ber ser-i āb* dērler. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Coz *ser*-i kūyeş iḳāmet rā nemī şāyed Kemāl

Z'ān ki 'ālem *ber ser*-i āb-est [u] nā-muḳkem belī [Kemāl-i Ḥocendī D. G. 976/7, s. 340]

[= Elbette, yeryüzü su üzerinde sabit kadem olmadığından Kemal, senin mahallenin başından başka bir yerde ikamet edemez.]

524 eger ne: noh-i to D.

525 Nezd-i ū nā-būd u būd u hīç yār ağıyār nīst: zāhidī ger mey ḥored 'uḳbī be-taḳvā gū boḥor D.

Āteş üstinde dēyecek maħalde *ber ser-i āteş* dērler. Nitekim H̄usrevüñ bu beytinden ol
‘ibāret fehm olunur:

Beyt H̄ün-ābe mī-çekāndem ez girye sūz-i dil

H̄ōş girye īst ber ser-i āteş kebāb rā [Emīr H̄usrev-i Dihlevī D., G. 74/10,
s. 29]

[= (Tıpkı) ateş üstündeki kebabın yağ damlatması gibi ciğerimin yangına kanlı
gözyaşlarımı akıttım.]

~ [N: 45a^{dr}] *Ser* ve *uc* ya‘nī taraf ve şādılık ve göbek kesmek. *Mecma‘u’l-Lüğa*.

Ser-endāz (63b⁹) Emsāl-i A‘cāmdandur ve rindān-ı A‘cām miyānında şarābdan geçüp
ser-endāhte olan mest [ü] h̄arāb u evgāra dērler. Nitekim Hātıfınüñ bu beytinden
fehm olunur:

Beyt Çu sultān ser-endāz bāşed zi-mey

Futed bī-ħaber ez sereş tāc-i key [Hātıfı -Tn.]

[= Padişah gibi şaraptan dolayı başı dönünce başından sultanlık tacı düşse anlamaz.]

(63b^{dr}) Ve daħı ‘avretlerüñ baş maķremesine *ser-endāz* dērler. Nitekim Mecnün-ı
Dihekīnüñ bu beytinden fehm olunur.

Beyt Kāħbe destār-i vaħaş-moħtesib u kāzī-i şeh̄r

Be-ħodā ger koned ez neng ser-endāzed leçek [Mecnün-i Dihekī ?]

[= Allah için Fahışe, örtecekse şehrin utanmaz bekçisi ve kadısının sarığından
utandığından dolayı başını örter.]

Ser u pā kerdn (63b¹²) Emsāldendür ve kalendarān-ı A‘cām miyānında bir dervīş
ādāb-ı tarīkatden h̄āric bir vaz‘ eylese meydān-ı irşād u naşihate getirüp terbiye-
i nefis için tācını ve hırkasını üzerinden alup ‘uryān ederler. Ol resm u k̄ānūna
ser u pā kerdn dērler. Nitekim şā‘irüñ bu beytinden ol vaz‘uñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt-i lī Kays der ‘eşķ u fenā vaz‘-ı melāmiyyūn kerd

Behr-i ān pīr-i conüneş ser u pā birūn kerd [H̄üsāmī]

[= Kays/Mecnun, aşk ve yokluk yolunda melamiler gibi davrandı. O yüzden delilik
yolundaki pīri, tac ve hırkasını alıp onu dışladı.]

Ser me-ħār (63b¹⁷) Emsāl-i A‘cāmdandur. Yārān-ı ‘Acem k̄atında mübāşeret ile sa‘y u
şitāb üzre başuñ kaşımağa eglenme zīrā fırsat fevt olur dēmek maħallinde *ser*

me-hār meşelini irād eylerler. Nitekim Firdevsīnūñ bu beytinden ol meşel fehmi olınur:

Beyt Be-destān be-gū ānçe dīdī zī-kār

Dīger ān ki der āmeden ser me-hār⁵²⁶ [Firdevsī ŞF., C. 1, s. 310]

[= Burada gördüğün her şeyi anlat! Ona baş kaşımak için bile oyalanmadan gelmesini söyle!]

~ [N: 46b¹⁸] Oyalanma işe mübāşeret eyle, ya 'nī sa'y u şitāb üzere ol dēmek maḥallinde irād olınur.

Ser-i dest efşānd (64a⁴) Bu meşel ādāb-ı kibārda müsta'mel bir vaz'dur ki eliyle işāret ēdüp men' ētmege dērler. Nitekim Şeyḫ Sa'dīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt Melik der seḫun gofteneş ḫīre mānd

Ser-i dest-i fermān-dehī ber feşānd [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb , s. 324]

[= Sultan onun konuşmaları karşısında donakaldı. El işaretiyle susturdu.]

Ser-beste (64a⁸) Bu meşel-i bī-bedel daḫı mestūr ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Ḥāfīzuñ bu beytinden fehmi olınur:

Beyt Rāz-i ser-beste-i mā bīn ki be-destān goftend

Her zemān bā def u ney ber-ser-i bāzār-i dīger [Ḥāfız D1. G. 300/6, s. 171]

[= Daima def ve neylerle çarşı pazar köşelerinde destan diye anlattıkları üstü örtülü/gizli sırrımıza bak.]

Ser be-muhr (64a¹⁰) Bu meşel daḫı ol ma'nāya müsta'meldür.

Velehu Tersem ki eşk ez ḡam-i mā perde der-şevēd

V'īn rāz-i ser be-muhr be-'ālem semer şevēd. [Ḥāfız D1., G. 147/1, s. 89]

[= Dertle ağlarken perdenin aralanıp bu gizli sırrımızın āleme yayılmasından korkarım.]

~ [N: 45b¹¹] Başı baḡlu.

Ser-destī (64a¹²) El ucıyla işlenen işe dērler. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

---

⁵²⁶ be-gū ānçe: be-gūy ānç ŞF.; dīger ān ki der: be-gūyeş ki ez ŞF.

Beyt Ser-destī est ūi-r-i men ān rā ki mī-ne-dād

Ebkār-i fikr ber ḥaseb-i iḥtiyār-i dest⁵²⁷ [Kemāl İsmā‘īl D. K./1905, s. 118]

[= Benim ūiirim el ucuyla/alelacele yazılmış olsa da kimsenin yazamayacağı taptaze fikirler elimin iradesindedir.]

~ [N: 46a¹¹] Kār-i ser-i destī.

~ [N: 46a^{dr}] Be ma‘nā-i fi‘l-ḥāl ve mā-ḥazarī. *Şeref-nāme*.

~ [N: 47a^{dr}] *Kār-i ser-i destī* el ucuyla işlenen iş. ‘Aşşār:

Beyt Emīn-i ūāhī ez rūūen-zamīrī

Sezed k’īn kār-i ser-destī ne-gīrī [‘Aşşār MM./598, s. 81]

[= Bir padişahın hizmetlisi güvenilir ve temiz olmalı. Ona layık olan el ucuyla iş yapmamasıdır.]

Ser-şār (64a¹⁴) Emsāl-i rindān-ı A‘cāmdandur. Tolu ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Zuhūrīnūñ bu beytinden ḳatı zībā fehm olunur:

Beyt Be-lebbeyk-i ḥuccāc-i deyr-i muġān

Be-ḥum-hā-yi ser-şār-i ḥeyr-i muġān [Zuhūrī -*Sn.*]

[= Meyhane hacıların *lebbeyk* (*buyurun*)’ine ve meyhanecnin hayrıyla dolan şarap küplerine/kadehlerine andolsun!]

Ser-germ (64a¹⁶) Beyne’l-A‘cām ‘āşıḳa dērler. Nitekim Abdāl-ı İūfahānīnūñ bu beytinden ol edā-yı mergūb fehm olunur:

Beyt Ey ūem’-i bezm dūū ḳerā mī-gorīstī

Pervāne ‘āşıḳī-st to ser-germ-i kīstī [Abdāl-ı İūfahānī ?]

[= Ey meclisi aydınlatan mum! Dün gece neden ağladım? Pervane sana âşık, peki sen kime âşıksın?]

Ser-vaḳt (64b²) Vaḳt-i devlet u ūafāya dērler. Nitekim Mevlānā Ebū Turābuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ḥāḳīr-i cem‘ zi-ser-i vaḳt conūnem endāḥt

Yād-i ān rüz ki der ‘ayn-i perīūānī būd [Ebū Turāb ?]

⁵²⁷

ān rā: irā D.

[= Safa anında tam zihnimi toplamışken perişan olduğum günü hatırlayarak yine çılgına döndüm.]

Aşılda *ser-vaqt* halvet-hâneye dênür. Nitekim Mollâ Câmî'nün bu beytinden ol ma'nâ fehm olunur:

Beyt Gozer fotâd be-ser-vaqt-i koştégân-i ğamet

Hezâr cân-i girâmî fedâ-yi her kâdemet [Câmî D., C. 1, G. 109/2, s. 255]

[= Derdinle ölenlerin mezarlığından geç de her bir adımına yine binlerce âşığının canı feda olsun!]

Be-ser-vaqt-i ū oftâd anuñ râzına vuķūf⁵²⁸ taħşîl eyledi dêmekdür. Nitekim bu beytten ol meşel fehm olunur:

Beyt Raķīb emrüz men'em kerd ez âmed-şod-i kūyeş

Be-ser-vaqt-i ğam-i pinhânem oftâdî be bîdârî [?]

[= Uyanıklığıyla benim gizli derdime vakıf olan rakip, bugün onun mahallesine gidip gelmemi yasakladı.]

Sere-vaqt (64b⁹) Dağı meşel-i mezkûr ma'nâsına müsta'meldür. Nitekim Selmân'ın bu beytinden zâhirdür:

Beyt Be-în çonîn sere-vaqtî ne-dânem âb çerâ

Mokedder-est u der ebrû fikende in heme çîn⁵²⁹ [Selmân-ı Sâvecî D., K. 100/18, s. 279]

[= Böylesine keyifli bir zamanda suyun niçin kaş çattığını anlamadım.]

Güzel yürüyüşlü ata *esb-i sere-reftâr* dêrler. Eyü aķçaya *naķd-i sere* ve geçmez aķçaya *nâ-sere* dêrler.

~ [N: 46b¹⁰] *Sere* Nîkû ma'nâsınadır. ... Râyic aķçaya *naķd-i sere*... dêrler.

Ser be-râh-est (64b¹³) Emşâldendür. Bir kimesne kâmil olup kemer-beste olsa ve yol ve erkân bilse yârân-ı 'Acem ol maķûle kimesneye *fulân kes ser be-râh-est* dêrler. Nitekim Nizâmî'nün bu beytinden ol ma'nâ fehm olunur:

Beyt Çu dâne ger ne-y-ofî ser be-râhî

Çu hūşe ser-keşî ger ser be-râhî⁵³⁰ [Nizâmî-i Gencevî HŞ., s. 766]

⁵²⁸ vuķūf: vâķūf S.
⁵²⁹ be: der D.

[= Tohum gibi toprağa düşmezsen, salkım gibi olgunluk ve tevazudan baş kaldırırsın.]

Ser der-şikem nehād (64b¹⁷) Bu meşel şol maḥal[de] müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne êtdüğinden utanup ser-efkende oldı ve baş aşığa egdi dēyecek yêrde zürefā-yı ‘Acem *fulān kimesne ser der-şikem nehād* dērler. Nitekim [Kemāl İsmā‘īl]ün⁵³¹ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zūdeş besān ostore ser der şikem nehed

Der ‘ahd-i to her ān ki be-müyī gezend kerd [Kemāl İsmā‘īl D., Trk./5313, s. 312]

[= Sana söz verdiğinin (aksine) bir kılına zarar gelince o, ustura gibi (utancından) bir anda başını önüne eğdi/saklandı.]

Ser-māmek (64b^{dr}) Memālik-i A‘cāmda çelik oyımına dērler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden katı zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Esb-tāzī vu tīr-i pertābī

Bih-ter ez lu‘b-i nerd u ser-māmek [Hüsāmī]

[= Ata binmek ve ok atmak tavla ve çelik çomak oyunundan daha iyidir.]

Ve bir oyunun adına dērler ki birinūñ gözini qaparlar sāyirleri gizlenürler. Şoñra gözün açar anları arar bulur ol oyuna gizlenmek oyunu dērler. Nitekim *Tuḥfetü’l-‘Irāqīde* yazılmışdur:

Beyt Çun tīfl digeñ bīrūn ne-tāzem

Ser-māmek-i ārzū ne-bāzem [Hākānī -*Tuḥfetü’l-‘Irakeyn*]

[= Artık bir çocuk gibi sağa sola koşup arzu ve heves saklanbacını oynamam.]

~ [N: 46b¹⁵] Bir oyuna dērler ki zebān-ı Türkīde gizlenbeç oyımı dērler.

Ser giriften (65a⁴) Bu meşel-i mu‘teber daḥı şol maḥalde müsta‘meldür ki bir yêrde bir maḥbūba nām eksükligi vaz‘ olsa zürefā-yı ‘Acem *fulān maḥbūb rā ser giriftend* dēyü kināye ederler. Nitekim Ḥayretīden mervīdür ki tāzelügi eyyāmında bir miqdār maḡrūr imiş. Bir şeb meclis-i şu‘arāda Ḥayretīye nām eksükligi olur, Ḥayretī bāzāra çıkkūda evvelkiden ziyāde maḡrūr olur ve güzellenür, dērler ki

530

ne-y-offī: be-y-offī HŞ.; ser-keşī ger ser be-rāhī: ser me-keş k’ez ser pād-rāyī HŞ.

531

“Şeyḥ Nizāmīnūñ” denilse de “Kemāl İsmā‘īl”e aittir. [Kemāl İsmā‘īl] şeklinde değıştirilmiştir.

“Utanmaz mısın ki saña böyle nām eksükligi oldu.” Anlara karşı bu mışrā‘ı fi’l-
hāl okumuş:

Mışrā ‘Şem’ rā her çend ser girend rüşen-ter şeved [?]

[= Mumun ne kadar çok başını keserlerse o, o kadar parlar.]

Andan sonra Hayretîye ol şehirde yer kalmayup bir gün sefer ihtiyār edüp yolda giderken kendü mānendi bir tāzeye rāst gelüp ol tāzeye şordı ki: “*Ez kocāyī, kocā mī-revī, sebeb-i hecret-i şomā çe şod?*”⁵³² dēyü müşāḥabet ederek Hayretînün başına gelen hāl ol tāzenün başına dahı gelmiş imiş. Çünkü Hayretî ol tāzenün hālne vākıf oldu, bi’l-bedāhe bu beyti dēmişdür ki meşel-i *ser giriften* ol beytden be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Ez dest-i çarḥ bā dil-i efgār mī-revīm

Mā her do ser girifte be-yek bār mī-revīm [Hayretî ?]

[= Feleğin elinde gönül yaramızla gideriz. Her ikimiz de bir kez incinip gideriz.]

~ [MU: 65b^{dr}/ ŞA: 82b^{dr}] *Ser girifte* darb-i bī-usüle uğramış tāze. Türkçe *sülük üşürme* dedükleridür. Hāşılı sıraya çekilmiş oğlan.

~ [MU: 66a^{dr} / ŞA: 82b¹¹] [Maddede geçen] *Nām eksükligi olur*: çār mīḥ olur.

Seng-i āteşī (65a¹⁷) Çakmak taşına dērler. Nitekim Nevāyīnün bu beytinden ol ma’ nā fehm olunur:

Beyt Bes ki dārem der derün-i sīne mihr-i meh-veşī

Ber ser-i ḥākem şeved her seng seng-i āteşī [Nevāyī ?]⁵³³

[= Yüreğimin derinlerinde ay gibi güzel birinin aşkı var. (Bu yüzden) mezarımın başına konan her taş çakmak taşından olsun.]

Seng (65a^{dr}) Lüğat-i meşhūredendür. Velākin beyne’l-A‘cām şāḥib-i vaḳār ve i‘tibār olan kimesneye sengīn dērler. Nitekim Enverīnün bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Nīst sengem be-nezd-i kes ki merā

Seng-hā zed zamāne ber ḳandīl [Enverī D., K./4911, s. 197]

⁵³² [= Neredensin, nereye gidiyorsun, hcret etme sebebiniz ne ola?]

⁵³³ Bu beyit ‘Ali Şīr Nevāyī’nin “*Dīvān-ı Fānī/Emir Nizāmüddīn Ali Şīr Neva’ī*”sinde yer almamaktadır.

[= (Artık) kimseden bir taş parçası kadar beklentim yok! Çünkü zamane bizim kandilimizi kırıp karanlıkta bıraktı.]

Ve daḥı vezn u girānī ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Firdevsīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-seng-i sipeh-dār u çeng-i suvār
Ne-y-āmed devāl-i kemer pāy-dār⁵³⁴ [Firdevsī ŞF, C. 1, s. 348]

[= (Efrasiyab'ın) kemeri (Rüstem)'ın pençesine dayanamayıp koptu.]

~ [N: 47b¹⁸] Şāhib-i temkīn [u] vaḳār ve zevi'l-ğarr ve'l-i'tibāra dërler, sengīn gibi.

Seng-i ra'd (65b²) Yuvalaḳ taş ki kemān-gire yuvalaḳ taşı gibidür. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Revān seng-i ra'd ez kemān-hā-yi saḥt
Der-i āsmān geşt ez ān laḥt laḥt [Nizāmī-i Gencevī -D.]

[= Dayanıklı yaylardan atılan gülle, feleğin kapısını parça parça edip geçti.]

~[N: 48a²] Yuvalaḳ taş ki kemān-gīreye koyup atarlar.

Seng u dāḡ şod (65b⁵) Emsāl-i A'cāmdandur. Başı gözi yarıldı demek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Şehdīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Nişān-i seng-i cefā-yi to dāḡ-i bī-dād est
Kocā-st ān ki zi-kūy-i to seng u dāḡ ne-reft [Şehīdī ?]

[= Senin cefa taşının hedefi acımasızca (kanattığın) yaralardır. Senin mahallenden kafası gözü yarılmayan biri var mı?]

Ser-cūşem ḥord-est (65b⁸) Emsāldendür ve şol zamānda ḍarb olunur ki cānum ḥāşılı ile taḥşīl eyledüğüm sermāyenūñ güzīdesini yemişdür dēycek yerde *ser-cūşem ḥorde est* dërler. Zīrā *ser-i cūşuñ* ma'nā-yı luğavīsi her nesnenūñ güzīdesine dërler. Ḥattā yaḥnī üzerinden alınan yaḡa ṭā'ife-i 'Acem *rūḡan-i ser-i cūş* dërler. Nitekim Şeyḥ Nizāmīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Ger āşofte şodem ḥuşem to bordī
Be-ber cūşem ki ser-cūşem to ḥordī⁵³⁵ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 594]

---

⁵³⁴ çeng: hing ŞF.
⁵³⁵ ḥordī: bordī HŞ.

[= Eğer delirdiysem, aklımı başımdan alan sensin! Canımdan (dışımdan tırnağımdan) artırdığım sermayemin kaymağını yediğine sinirlenirim.]

~ [N: 45b^{dr}] Nizāmī:

Beyt Zi her ta‘me [ki] ta‘m-i nūş dāred

Halāvet bīşter ser-cūş dāred⁵³⁶ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 235]

[= Leziz olan her yemeğin en tatlı yeri kaymağıdır.]

Ser-i hod girift (65b¹⁴) Emsāl-i A‘cāmdan olup başın aldı gitdi dēyecek yērde müsta‘meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Morğ-i çemen girift ser-i hod figān-konān

Ke‘ş tākat-i şinīden-i efgān-i men ne-būd [Cāmī -D.; -HE.]

[= Çimenliğin bülbülü figān ederek başını alıp gitti. Çünkü onun benim feryadımı işitecek gücü kalmadı.]

Ser-i hod kerd (65b¹⁷) Bu meşel dağı ol ma‘nāya müsta‘meldür:

Velehu Her kūşe ki meydān-i behā şod pey-i gūyī

Çovgān-i ser-i zolf-i to dīd u ser-i hod kerd [Cāmī -D.; -HE.]

[= (Gūy u çevgān oyununda) İtibar meydanının her köşesinde top peşinde koşanlar senin çevgāna benzer saçını görünce başını aldı gitti.]

~ [ŞA: 93b¹⁷] Gūyī tūb.

Seng-i sovdā (65b^{dr}) Beyne‘l-A‘cām ayak taşına dērler. Nitekim Selīmūñ bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Boved her pāre sengī rā der ĩncā

Hezārān çeşme hem-çun seng-i sovdā [Muḥammedkūlı Selīm-i Tahrānī D2., M., vr. 15^a]

[= Burada her bir taş parçası tıpkı ayak taşı gibi binlerce pınar/kaynağa dönüşür.]

Ser dād (66a¹) ‘İbāret-i meşhūre-i A‘cāmdandır. Şalivērdi dēmek ma‘nāsına müsta‘meldür.

[**Beyt**] Me-kon gorg-i kavī rā tīz-i dendān

Me-deh ser der miyān-i gūsfendān [?]

⁵³⁶ Ta‘me: ḥordī ki HŞ.

[= Güçlü kurdun dişini biletip koyunların arasına salma!]

~ [N: 46a^{dr}] *Ser deh* şalıvêr ma'nāsına[dur]. Mirzā Ḥesābī:

Velehu Çeşm rā ser deh be-dil tā to'me-i nāziş koned

Gerçi 'ār ez şayd-i goncişkī boved şeh-bāz rā [Mirzā Ḥesābī ?]

[= Her ne kadar doğanın serçe avlaması ayıp olsa da (doğan misali) gözlerini (serçe misali) gönle salıver ki onun nazını avlasın.]

Şenāyī:

[Beyt] Līk bā īn şeref u kadr ki dādem İzed

Der ne-y-āverd felek ser be-temennā-yi dilem [Şenāyī-i Meşhedī Kl. C. 1, K. 65/25, s. 265]

[= Tanrıya gösterdiğim bu kadar saygı ve hürmete rağmen felek, gönlümden geçenlerin gerçekleşmesine müsaade etmedi.]

Ser der ne-y-āvered: Müsā'ade etmedi.

Ser der-peyeş nehād (66a³) Emşāldendür. Ardına düşdi dēyecek yêrde yārān-ı 'Acem *fulān kes ser der-peyeş nehād* dēyü kināye ederler. Nitekim Ḥayretīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Men sāye-veş zi-her sū ser der-peyeş nehādem

Ū her taraf gorīzān çün āftāb ez men [Ḥayretī ?]

[= Ben gölge gibi her yerde peşindeyim. O ise güneş gibi benden kaçmakta.]

Ser der-peyeş dāşt (66a⁶) Bu meşel dahı ol ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Merā tā dīde dāred der-peyem ser

Ki gerded kām-i ū ez men moyesser⁵³⁷ [Cāmī HE., C. 2, YZ./2537, s. 139]

[= Muradına benimle ereceğinden beni nerede görse ardıma düşer.]

Ser-i dendān sepīd kerd (66a⁸) Bu meşel-i bī-bedel yārān-ı 'Acem miyānında tebessüm eyledi dēmek maḥallinde müsta'meldür.

---

⁵³⁷ ū: vey D.

Velehu Çunki cânem siyâh h̄'âhî kerd

Ser-i dendân sepîde kon bārī. [?]⁵³⁸

[= Canımı yakmaya yakacaksın, en azından bir kez olsun tebessüm et!]

Ser-güşî kerd (66a¹⁰) Emsâl-i A'câmdandır. Fısıldaşdı demek ma'nâsınadır. Nitekim Mîr Huzûrî'nün bu beytinden fehm olunur:

Beyt Nişestem çün beret bā ğayr kerdî tarḥ-i ser-güşî

Eger şoḥbet be-în taḫrîb h̄'âhed bûd ber-hîzem [Huzûrî ?]

[= Ben senin için gelip oturdum, sen gidip başkalarıyla fısıldaşmaya başladın. Eğer sohbet bu minvalde ilerleyecekse ben kalkayım.]

~ [N: 46b^{dr}] Selîm-i Tahrânî:

Beyt Nâzem be-râz-dârî-i ḥod çun şadef ki baḥr

Ez movc-i comle leb pey-i ser-güşî-i men-est [Muḥammedkılı Selîm-i Tahrânî D2., G./4, vr. 115^a]

[= Deniz ağız açmış bütün dalgalarıyla ardımdan konuşsa da benim nazlı sevgilim, denizdeki sadef gibi bir sırdaştır.]

Segâleş kerde (66a¹³) Fıkr-i laṭîf ile iş işlenmiş olsa *ḥûb-segâl* dërler. Yaramaz iş işleyene *bed-segâl* dërler. Nitekim Enverî'nün bu beytinden zâhirdür:

Beyt Düst nîküyî segâleş kerde est

Bed-segâlet rā bedî güyî segâl⁵³⁹ [Enverî D., K./4685, s. 188]

[= Dost, (daima) iyi düşünüp iyi davranmıştır. Sen, kötü düşünüp söyleyeni bak!]

~ [N: 47a¹⁵] Mülâḥaza ve müfâkere ma'nâsınadır. Eyü iş mülâḥazasında olana *ḥûb-segâl* zıddına *bed-segâl* dërler.

Seg-i her-suvâr (66a¹⁶) Emsâldendür ve şol zamânda ḍarb olunur ki zebân-ı Türkîde bir denî-ṭab' gördüğü âdemden ri'âyet umup yanına varsa bu maḫûle şahşâ zebân-ı Türkîde ekdi köpek dërler. Ammâ meḫâdir-şinâsân-ı A'câm aña *seg-i her-suvâr* dërler. Nitekim şâ'irüñ işbu beytinden ol meşel be-ġâyet zâhirdür:

⁵³⁸ N: 46a¹³,te bu beyit için "Câmî" kaydı yer almaktadır. Ancak *Dîvân* ve *Heft-Evrenġ*'inde raslanamamıştır.

⁵³⁹ Düst nîküyî segâleş kerde est S: 66a¹⁵; Düst çun ne'sgâledet coz nîküyî ŞA: 94a¹⁷/ MU: 67a⁸; Çun felek ne'sgâledet coz nîküyî D.; rā bedî güyî segâl: tā ebed gū mî-segâl D.

Beyt-i lî Şod zi-ezel mobtezel-i bî-şe'âr

Gorbe-i her-sofre seg-i her-suvâr [Hüsâmî]

[= Her sofraya üşüşen kedi ile herkesten medet uman köpek, ezelden beridir izi belirsiz bir müptezeldir.]

~ [MU: 67a^{dr}] Salûrî ve ihtimâm köpegi. Ya'nî her gördüğinden ri'âyet umar ve nân u nemek hakkında bilmese ol denîye kinâye ve darb olunur.

Seg nişined be-câ-yi kîpâyî (66b⁴) Bu mışrâ' ser-â-pâ emşâl-i A'câmdandır ve şol zamânda darb olunur ki bir eyü kimesnenüñ yêrine bir yaramaz âdem gelse anuñla bunuñ münâsebeti yokdur dèyecek zamânda zürefâ-yı 'Acem seg ile kîpâyî münâsebetin kaçd ederler. Meşhûrdur ki memâlik-i 'Acemde kîpâyî aşçıya dèrler ve ol aşçı dükkânında bir köpek besler tâ ki kendü bir maşlahata dükkândan gitdükde ol köpek yêrine geçüp dükkânı ve aşları bî-gâneden şakınur. Ol sebebden bir eyü kimesne yêrine bir bed kimesne gelse bu meşeli îrâd ederler. Nitekim şâ'irüñ bu kıt'asından ol meşelüñ vukû'ı zâhirdür:

Kıt'a-i lî Dil-nişîn-est be-pîş-i ehl-i hîred

Şad figân der pes-i şekîbâyî

Yâdem âmed ki z'ân sebep goftend

Seg nişined be-cây-i kîpâyî [Hüsâmî]

[= Akıllı kimselerin yanı, gönül okşayıcıdır. Ancak bir süre sabırla bekledikten sonra "Aşçı yerine köpek oturur (dost yerine düşman oturur)." sözünü niçin dedikleri aklıma gelince feryatla haykırdım.]

~ [N: 47b⁵] Erbâb-ı mansıbdan bir eyünüñ yêrine bir yaramaz gelse yâhud yârân-ı hem-dil u hem-şoḥbetüñ biri gidüp yêrine bir şakîl gelse bu mışrâ'ı îrâd ederler. Münâsebet budur ki kîpâyî, işkenbeciye dèrler. Ve her âş-pezüñ dükkânında bir kelb-i mu'allem olur ki kendüsi bir maşlahata gitse kelb dîde-bânlık edüp ta'am u evânî bî-gâneden hıfz eder.

~ [ŞA: 94b^{dr}] Bir ma'külüñ yêrine bir nâ-ma'kül geldükde [dèrler].

Sâde lovḥ (66b¹⁴) Ğarazsuz ḳalbi pāk âdeme dèrler. Nitekim işbu beytten zâhirdür:

Beyt Ey düstān fiġān ki men-i sāde lovḥ rā⁵⁴⁰

Koşṭend bī-gonāh butān-i behāne-cū⁵⁴¹ [?]

[= Ey Dostlar! Benim gibi kalbi temiz birini bahane ve kusur arayan güzeller sebepsiz yere öldürdüler.]

Nādān ve ebleh ma'nāsına daḥı müsta'meldür. Yalñuz sāde daḥı dērler. Ve ebleh u nādān ma'nāsına isti'māl ederler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt 'Aql şod meftūn-i moşkīn-ṭorre't

Sādeyī der dām-i ṭarrārī fotād [Cāmī -D.; -HE.]

[= Akıl senin misk kokulu (kapkara) saçının lülesine meftun oldu. O saf, bir yan kesicinin tuzağına düştü.]

Seg-i şehz ez ġazāl-i şahrā bih (66b^{dr}) İşbu mışrā' beyne'l-A'cām emşāl-i ma'rūfe-i kudemādandur ve şol maḥalde müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde bī-gāneden āşinā yēgdür ve diyār-ı ġurbetde pādīşāh olmaḡdan ise kişi kendü diyārında gedā olmaḡ hoşdur dēyecek zamānda zūrefā-yı 'Acem *seg-i şehz ez ġazāl-i şahrā bih* mışrā'ını meşel irād ederler. Nitekim şā'irūñ bu ebyātından ol meşelūñ vuḡū'ı zāhirdür:

Beyt-i lī Dīdem ender memālik-i 'Oşmān

Goft şaḡşī çe ḥūş şecene-i dih

Çe sebep tā şodī be-şehr muḡīm

Tā şevī ender ān ez kih u mih

Goft yārā meger to ne'şnīdī

Seg-i şehz ez ġazāl-i şahrā bih [Hūsāmī]

[= Osmanlı diyarında birini gördüm. Dedi ki "Köy dağı taşı ne güzeldir! Ne sebeple şehre yerleştin?" (O da) "Ey sevgili dostum! Yoksa sen şehrin köpeğinin çölün ceylanından makbul olduğunu işitmedin mi?" dedi.]

Seg-meşām (66b^{dr}) Emşāl-i meşhūre-i A'cāmdandur. Zūrefā-yı 'Acem gedā-yı ṭammā'a *seg-meşām* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Ḥāḡānīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḡū'ı be-ġāyet zāhirdür:

⁵⁴⁰ fiġān -S.;

⁵⁴¹ butān ŞA., MU.: beyān S., N.

Beyt Heme çeşm-i men yek-be-yek hokm-i sultān

Ez īn seg-meşām-i gedā mī-gorīzem⁵⁴² [Hākānī D., K. 78/34, s. 280]

[= Bütün ümidim Sultan'ın hükmündedir. Ben köpek gibi açgözlülerden kaçırım.]

Selīm (67a²) Bu edā daḥī beyne'l-A'cām eblehlik ile meşhūrdur. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Şad kerāmet be-nām-i ū sāzend

Tā selīmī be-dāmeş endāzend [Cāmī HE., C. 1, SZ./1459, s. 134]

[= Bir ahmağı tuzağına düşürmek için onun adına yüzlerce hediye hazırlarlar.]

Sene (67a⁵) Lügat-i gayr-ı meşhūredendür. Bir yaramaz kimesne için ḥalkūñ eylediği nefrīn ve la'nete dērler. Nitekim işbu beytden fehm olunur:

Beyt Şehr u osbū' u sene mānend-i rüz

Mī-koned ber doşmen-i cāhet Sene [Şems-i Faḥrī *Mi'yār-ı Cemālī*, s. 467]

[= Gün gibi ay, hafta, yıl senin makam düşmanlarına beddualar eder.]

~ [MU: 67b^{dr}/ ŞA: 95a^{dr}] Sene feth-i sīnle 'Arabīde yıl demekdür. Fārsīde la'net demek olur.

Sāl-i nikū zi-behāreş peydā-st (67a⁸) Bu mışrā' ayniyle emşāl-i A'cāmdandur ve yārān-ı 'Acem kıtlu gün toğuşından bellüdür dēyecek zamānda irād ederler. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu Rubā'īsinden ol meşel zāhirdür:

Rubā'ī Ān hūr ki ḥaṭṭ-i moşk-bāreş peydā-st

Ber dāmen-i gul benefşe-zāreş peydā-st

İmşāl tarāvet-i 'izāreş peydā-st

Sālī ki nikū-st ez behāreş peydā-st⁵⁴³ [Āşafī-i Hirevī D. R./2325, s. 239]

[= O, misk saçan ayva tüyleri görünen hūrī (kadar güzel olan sevgilinin) güllü eteğinde menekşe bahçesi vardır. Bu sene, onun yanağının tazeliğinden anlaşıldığı üzere "Kutlu gün doğuşundan bellidir."]

Sālūs (67a¹³) Emşāldendür. Hīle-kāra dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

⁵⁴² çeşm: ḥiss D; çeşm: hest D; ez īn: men ez D.

⁵⁴³ Ber dāmen: pīrāmen D.

Beyt Gerçi rahş-i himmetem covlān birūn z'īn 'arşa est

Ḥīṣ rā bestem be-şad sālūs der fitrāk-i ū⁵⁴⁴ [Cāmī D., C. 1, G. 814/2, s. 716]

[= Her ne kadar yüce yaradılışlı atım bu arsanın dışında cevelan etse de kendimi bir sürü hile ile terkisine bağladım.]

Ḥīleden bir nev' olduğu-y-çün riyāya daḥī sālūs dērler. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū'ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Gerçi ber vā'ız-i şehr īn suḥen āsān ne-[şe]ved

Tā riyā verzed u sālūs muselmān ne-şevēd [Ḥāfīz D1., G. 237/1, s. 138]

[= Gerçi "Riya yapıyor ve riyakâr müslüman olamaz." sözünü söylemek şehrin vaizine kolay görünmez. (Çünkü kendisi de riyakârdır).]

Yalıñuz *lūs* daḥī dērler. Nitekim Şeyḫ Sa'dīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Çu destī ne-dānī gezīden be-būs⁵⁴⁵

Ki bā gālibān çāre zerḫ-est u lūs.⁵⁴⁶ [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 349]

[= Bilmez misin, bükemediğin bileği öpmelisin! Çünkü kazananlara karşı tek çare yüze gülüp riyakârlık etmektir.]

~ [N: 64a¹⁹] *Lūs* sālūsdan muḥaffēdür. Ḥīle ve riyā ma'nāsına[dur].

Saḫanḳūrī kocā āyed zi-kāfūr (67a^{dr}) Bu mışrā' emşāl-i A'cāmdan meşḥūr meşeldür ve şol zamānda ḍarb olunur ki bir kimesne bed-ḥū olup kārī dil-āzārлік olsa bir dānā-dil ol şaḫşa n'ıçün yaramazlık edersin fāriğ ol bu fi'l-i nā-sezādan dēse ol şaḫş 'inād edüp bed-ḥūyından ferāğat etmeyüp muşırr olsa zūrefā-yı 'Acem ol maḳūle merdūdi gördükde *saḫanḳūrī kocā āyed zi-kāfūr* meşelini īrād ederler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Ki dīde zūlmetī der tābiş-i nūr

Saḫanḳūrī kocā āyed zi-kāfūr [Ḥūsāmī]

[= Karanlıktan nūr parıltısı çıktığını kim görmüş, ahlaksızdan hayırlı iş nerede görülmüştür.]

⁵⁴⁴ himmetem: himmeteş D.; est: dāşt D.; der: ber D.

⁵⁴⁵ ŞA.'nüşasında *Çu destī*'nin üzerinde "kādīr olmazsuñ" kaydı yer almaktadır.

⁵⁴⁶ ne-dānī: ne-şāyed Bs.; gālibān: 'ākibān S.

~ [N: 47a¹²] Bu mışrā‘ emşāldendür. Bed-aḥlāk olan ve bārid nādāndan ḥiṣāl-i ḥamīde vü menfa‘at me‘mül degüldür dēyecek maḥalde irād olunur.

~ [MU: 68dr] *Kāfir* kātı‘u’n-nesl ve‘ş-şehvedür.

Sāye perestī (67b³) Kār-ı fişk u fücūra dērler.

Siyāhī dehī (67b³) Günāhdan utanmaḥlığa dērler. Bu iki meşel-i bī-bedel şā‘irūñ bu beytinde vuḳū‘ı be-ğāyet laṭif vāḳı‘ olmışdur.

Beyt-i lī Sāye perestī çu siyāhī dehed

Der dil-i rüşen be-şad āhī dehed [Hüsāmī]

[= Günah işlemek utanç verir. İçi temiz olana ise yüzlerce ah çektirir.]

Sāye-dār (67b⁶) Edā-yı ma‘rūfdur. Beyne‘l-A‘cām cin tutmuş kimesneye dērler. Nitekim Hüsrevūñ bu beytinden ol‘ibāretūñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Sāye-dārem her şeb ez sovdā-yı zolfeş çun konem

Çend gerd-i ḥod gehī siḥr u gehī efsūn konem⁵⁴⁷ [Emīr Hüsrev-i Dihlevī
D. G. 1208/1, s. 403]

[= Her gece saçlarının sevdasıyla cin tutmuş gibi çıldırırım. (Bunun için) bir süredir kendi kendime kâh sihir kâh büyü yaparım.]

~ [N: 44a¹⁷] Dīv-dīde daḥı bu ma‘nāyadur. Dāl-i meksūrede vuḳū‘ı üzere taḥrīr olunmuşdur.

Sebz-teh-i gulgūn-‘izār (67b⁹) Emşāldendür. Zürefā-yı ‘Acem siyeh çerde maḥbūba dērler. Nitekim Mirzā Ḳāsımuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-dil-keş gönçe-hā-yi nā-guşūde

Hezārān sebz-teh-i gul-gūn numūde [Mirzā Ḳāsım ?]

[= Gönül çelici açılmamış goncalardan binlerce gül yanaklı esmer güzeli görünmüştür.]

Siyeh çerde maḥbūba yalıñuz *sebz* daḥı dērler. Nitekim Mevlānā Tīgīnūñ bu beytinden ḳatı zībā fehm olunur:

Beyt Diraḥtān-i sebzeş heme dil-pesend

Çū sebzān-i ra‘nā-yi bālā-bolend [Tīgī ?]

[= O taptaze ağaçların hepsi, uzun boylu, latif ve esmer güzeller gibi gönül çelicidir.]

⁵⁴⁷

sāye-dārem: sāye-vārem D.; zolfeş: zolfet D.; ḥod gehī: ḥıṭşten D.; gehī: geh D.

~ [N: 44b¹²] Esmerü'l-levn olup kırmızı çihrelü olan maḥbûb-ı melek-ferîbe dërler.

Sebz'âreng (67b¹³) Meşeli daḥı ol ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Şehdînuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ey heme sebzān ḡolām-i rüy-i sebz'âreng-i to
Serv dil-meftûn ḥirām-i ḡadd-i nāz-âheng-i to [Şehîdî ?]

[= Ey (bütün) esmerlerin esmer yanağının kölesi olduğu güzel! Selvi de senin nazlı salınışına âşıktır.]

Şāfî siyāha daḥı *sebz* dërler *Ḥaṭṭ-ı sebz* u *ḡāl-i sebz* demek gibi. Nitekim Mollā Ḥāfîzuñ bu beytinde ol edā vāḡı'dur:

Beyt Ḥāl-i ser-sebz-i to ān dāne-i 'eyşî-st velî
Ber-kenār-ı çemeneş veh ki çe dāmî dārî⁵⁴⁸ [Ḥāfîz D1., G. 530/ 6, s. 288]

[= Senin o simsiyah benin neşe ve keyif yemidir. Ancak ne yazık ki bahçenin kenarında garip bir tuzağın var.]

Gök nesneye daḥı *sebz* dërler *pūlād-i sebz* demek gibi. Nitekim Firdevsînuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-tārik zi-pūlād-i sebzeş kolāh
Feres ḡing u ber gustuvāneş siyāh [Firdevsî -ŞF.]

[= Başındaki miğfer yeşil çelikten, atı beyaz ve zırhı siyahtır.]

Tîḡ-i sebz daḥı dërler. Nitekim Selmānuñ bu beytinde vāḡı'dur:

Beyt Ey serān-i molk rā şemşîr-i to mālîk-riḡāb
Bāḡ-i molk ez cūy-bār-i tîḡ-i sebzet ḡorde āb⁵⁴⁹ [Selmān-ı Sāvecî D. K. 16/1, s. 147]

[= Ey memleketin serdarı! Senin kılıcın insan ve cinleri kudreti altında tutarken memleket bağı da senin gök rengi kılıcının ırmağından su içmiştir.]

Ve ol tîḡa *sebz'âreng* daḥı dërler. Nitekim Kemāl İsmā'îluñ bu beytinden zāhirdür:

548

ān: ḡoş D.

549

serān: serāy D.; molk: 'adl D.; sebzet: tîzet D.

Beyt Ey ‘aceb şemşîr-i hüsrev ez çe sebz’âreng şod
Çun heme sâle zi-hûn-i haşm mî-bâyed horeş⁵⁵⁰ [Kemâl İsmâ‘îl D.,
K/510, s. 33]

[= Padişahın kılıcı yıllardır düşmanlarının kanından beslendiği için paslı gök rengi bir kılıca dönüşmesine şaşılır mı?]

Ve *ser-sebz* dağı dërler tîğa. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-bād-i hulq-i cān-bahşeş girifte şāh-i devlet bār
Zi-āb-i tîg-i *ser-sebzeş* keşide bîh-i noşret nem⁵⁵¹ [Selmān-ı Sāvecî D.,
K. 92/4, s. 266]

[= Can bağışlayan yaratılış esintisiyle talih dalı meyvelendi. Onun gömgök kılıcının suyuyla ihsan kaynağı su doldu.]

Ve yārān-ı ‘Acem beyninde *hancer-i sebz* ve *hancer-i ser-sebz* dağı edā-yı meşhūredür. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Zi-zaħm-i hancer-i sebzet çenān terāved hūn
Ki zan borend ki āteş hemî çe[k]ed zi-çenār [Kemâl İsmâ‘îl -D.]

[= Senin o gök renkli kılıcının yarısından öyle bir kan akar ki çınardan ateş damladığını sanırlar.]

Covşen-i sebz ve *covşen-i ser-sebz* dağı dërler. Nitekim Firdevsīnūñ işbu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Be-ber covşen-i sebz çun nev-behār
Be-zîr ablaq-i tond çun rûzgār [Firdevsî -ŞF.]

[= Devran gibi iki yüzlü (dünyanın) üstüne ilkbahar gibi gök renkli kılıcını çek.]

Gök göze dağı *çeşm-i sebz* dërler. Nitekim Mevlānā Hâtîfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Boved her çeşm-i sebzeş şîşe-i zehr
Zi-çeşm-i sebz-i ū şad fitne der dehr [Hâtîfî -Tn.]

[= Onun gök renkli her bir gözü zehir şişesi olup onun gök renkli gözünden yüzlerce fitne kaynar.]

---

⁵⁵⁰ haşm: la‘l D.; mî-bâyed: mî-yābed D.

⁵⁵¹ āb: tāb D.

Sebz-pāy (68a¹⁷) Emsāldendür ve nā-mübārek kadem zürefā-yı ‘Acem sebz-ka-dem d̄erler. Nitekim ‘Örfünñ bu beytinden ol ‘ibāret zāhirdür:

Beyt Çu ser-sebzī-i h̄āce bāşed be-cāy

Çe endişe ez doşmen-i sebz-pāy [‘Örfi-i Şirāzī -D.]

[= Hace’nin keyfi yerinde oldukça ayağı kuruyası/uğursuz düşmandan niçin korksun ki!]

Doşmen-i sebz-pāy ayağı kuruyacak düşman demekdür. Muķābili *sepīd-pāy*dur.

~ [N: 44b¹⁰] Şüm-ka-dem ma’nāsına[dur].

Sebz-hāne (68b⁴) Beyne’l-A‘cām mātem-hāne ma’nāsınadır. Nitekim Hākīm Senāyīnñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Bo’l-‘aceb rūh rūh-i insānī-st

Ki der īn sebz-hāne zindānī-st⁵⁵² [Senāyī-i Ğaznevī HH./2737, s. 160]

[= İnsan ruhu ne tuhaftır. Çünkü yas evinde hapistir.]

Sebz-i meş‘ale-dom (68b⁶) Emsāldendür ve memālik-i ‘Acemde kuyruğı ak kendü yaşıl bir nev‘ kebūtere d̄erler. Nitekim Mevlānā Hilālīnñ bu beytinden ol meşel ma’lūm olur:

Beyt Şobh çün rīht dāne-i encom

Āsmān geşt sebz-i meş‘ale-dom⁵⁵³ [Hilālī-i Çağatayī D. M./3456, s. 238]

[= Sabah, yıldız tanelerini dökünce felek ak kuyruklu yeşil bir güvercine döndü.]

Sebok-ser (68b⁹) Hāfifü’l-‘aql ma’nāsınadır. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Hāşmet sebok-ser āmede z’ān dest-i rüzgār

Ber pāy-i ū zi-hādişe bend-i gerān nehād⁵⁵⁴ [Kemāl İsmā‘il D., K./2500, s. 153]

[= Düşmanın, devranın elinde aptallaşınca onun ayağına bela ağırlığı bağlandı.]

Sebok-sār (68b¹¹) Meşeli dağı bu ma’nāya irād olunur.

⁵⁵² rūh: dān ki HH.

⁵⁵³ sebz-i: tīr u D.

⁵⁵⁴ āmede: āmed D.; bend: bendī D, nehed: nehād D.

Velehu Be-kūbed āhen-i serd ez sebok-sārī der īn dovrān

Egerçi gorz rā īn serzeniş ez men gerān āmed⁵⁵⁵ [Kemāl İsmā‘īl D.,
K./4652, s. 276]

[= Bu dünyada gürzün sitemi/derdi benimkinden daha ağırsa ahmaklığından gidip sert demirleri ezsin!]

Se-tār (68b¹³) Üç kılla çalınan ŧanbūra dەرler. Nitekim Mevlānā ‘Aşşāruñ bu beytinden ol ta‘bīrūñ vuķū‘ı fehm olunur:

Beyt Zi-laħn-i penc-gāh-i novbeteş būd

Ki tersā rā se-tār oftād der rūd [‘Aşşār MM./78, s. 57]

[= Sıra pençgah makamındayken Hristiyanın üç kılla çalınan tamburu ırmağa düştü.]

Nitekim iki kıllısına *do-tār* dەرler. Mollā Hāfīzuñ bu beytinden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Moğannī kocāyī do-tāyī be-zen

Be-yek-tāyī-i ū ki nāyī be-zen⁵⁵⁶ [Hāfız D3. Muğannī-nāme/32, s. 353]

[= Ey çalgıcı neredesin? Gel de bize iki kıllı tambur çal! Onun biriyle de ney üfle!]

Ve çār-tār dört kıllısına dەرler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt ŧab‘-i gītī rāst şod der ‘adl-i to z’īn sānki bāz

Ne’şneved şūt-i muħālīf hīç kes z’īn çār tār⁵⁵⁷ [Selmān-ı Sāvecī D., K.
11/29, s. 140]

[= Senin adaletinle feleğin tabiati öylesine düzeldi ki kimse bu dört kılla çalınan tamburdan tiz bir ses duymaz.]

~[N: 48a¹¹] Bir nev‘a sāzdur ki üç kılla çalınur.

Bābu’s-sīni’l-meksüre

Siper efkend (69a²) Emşāl-i A‘cāmdandur ve yārān-ı ‘Acem beyninde mağlūb oldu dēmek ma‘nāsına īrād olunur. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

⁵⁵⁵ nekūbed: nekūbed D.; dovrān; devlet D.

⁵⁵⁶ kocāyī: melūlem D.; ki: se D.

⁵⁵⁷ ‘adl: ‘ahd D.; çār tār: pes nevā D.

Beyt Īnek cebīn-i gul zi-liḳāyeş ‘arāk-çekān
Īnek dorost-zer zi-seḫāyeş siper fikend⁵⁵⁸ [Kemāl İsmā‘īl D. Trk./5300, s.
311]

[= Gül benzer alnın, onun yanaklarından ter akıtır. Tıpkı halis altının cömertliğine mağlup olduğu gibi.]

Siper ber-āb efkend (69a⁶) Bu meşel daḫı minvāl-i muḫarrer üzredür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çeşmem siper ber-āb fikend-est tā to rā
Gīsū kemend-i ‘ariz u ebrū kemān-i çeşm⁵⁵⁹ [Selmān-ı Sāvecī D., K.
90/4, s. 263]

[= Saçların yanağının kemendi, kaşın ise gözlerinin yayı olunca gözlerim karşında aciz ve yenik düştü.]

Kemān efkend daḫı dەرler. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden ma‘lūm olur:

Beyt Selāmī ki ber ḳaşr-i idrāk-i ū
Be-y-efkend fikret kemān-i gomān⁵⁶⁰ [Kemāl İsmā‘īl D. K./6008, s. 353]

[= Onun idrak sarayına verilen bir selam ile düşüncelerin zannı mağlup eder.]

(69a^{dr}) Yārān-ı ‘Acem miyānında terk-i ‘ār u nāmūs eylemek ma‘nāsınadır. *Mūze vu gil* nā-çār olup bī-tāḳat olmaḳ ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim bu edālaruñ vuḳū‘ı şa‘irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Ḥāsīdān çun siper ber-āb efkend
Mūze vu gil be-şeyḫ u şāb efkend [Ḥūsāmī]

[= Haset edenlerde edep haya kalmayınca genç yaşlı herkes elden ayaktan kesildi.]

~ [N: 67a¹] Mūze vu gil ya‘nī dūşvār ve dermāndegī ve vāḳı‘a. Enverī:

[Beyt] Tā dī meşel-i ū meşel-i mūze vu gil būd
Eknūn mişl-i ū meşel-i mūy u ḥamīr-est⁵⁶¹ [Enverī D., K./1153, s. 46]

[= Düne kadar onun işi çamurdaki çizme gibi zordu. Ancak şimdi onun hamurdan/tere yağından kıl çeker gibi işi kolaylaştı.]

---

⁵⁵⁸ Īnek: ānek D.; liḳāyeş: niḳābeş S.; Īnek: v’İnek D.
⁵⁵⁹ fikend-est: fikende-est D.; to rā: to rā est D.
⁵⁶⁰ Be-y-efkend: ne-y-efkend D.; kemān: kemend D.
⁵⁶¹ Eknūn: v’eknūn D.

Sifid şod (69a¹⁰) Emsāl-i zürefā-yı ‘Acemdendür. Hâzır oldu demek ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Kâtibînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ustuḥ‘ān-i nesr-i t̄ayir şod sifid

Himmetet l̄ikin ber āncā kaṭ ne-zed. [Kâtibī -D.]

[= Kutup yıldızı baştan aşağı hazır oldu, ama senin himmetin orada da kesilmedi.]

~ [N: 48b¹²] Dāḥil, hâzır oldu ma‘nāsına[dur].

Si-tāre (69a¹³) ‘İbāret-i ma‘rūfdur. Vel̄ikin erbāb-ı ‘iyş kaṭında üç kıl ile çalınan rebāb dedükleri sāza daḥı *si-tāre* d̄erler. Nitekim H̄ākānīnūñ bu beytinden ol meşel kaṭı zāhirdür:

Beyt Geh[i] velādetēş ervāḥ ḥ‘ānde sūre-i nūr⁵⁶²

Si-tāre best sitāre semā‘ kerd semā⁵⁶³ [H̄ākānī D., K. 3/55, s. 10]

[= Bir anda onun doğumunu kutlamak için ruhlar nur suresini okudu. Yıldızlar üç kılla çalınan tamburu çalıp felek sema çekti.]

Sikender ḥord (69a¹⁷) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām sürçüp düşdi ma‘nāsınadır. Nitekim Mevlānā ‘Aşşāruñ bu beytinden ol meşel zībā fehm olunur:

Beyt Der īn meydān-i nā-hem-vār-i ḡabrā

Sikender ḥord esb-i ‘omr-i Dārā [‘Aşşār MM./4721, s. 287]

[= Bu toz topraklı inişli çıkışlı meydana Dara’nın ömür atı sürçüp düştü.]

Sipīd-dest (69a^{dr}) Emsāldendür. Seḥā ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim H̄ākānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Niḡāb-i şeker-fām bended hevā rā

Çu şobḥ ez şeker-ḥand[e] dendān numāyed⁵⁶⁴ [H̄ākānī D., K. 38/6, 125]

[= Sabah eğer şeker gibi beyaz dişleriyle tebessüm ederse (yani gün doğarsa) gökyüzünü beyaz örtü kaplar.]

[**Beyt**] Dehr-i sipīd-dest siyeh-kāseī-st saḥt

Me’nger be ḥuş-zebānī-i īn torş-mīzbān⁵⁶⁵ [H̄ākānī D., K. 90/9, s. 315]

⁵⁶² geh[i]: geh D.

⁵⁶³ Si-tāre: Si-tār D.

⁵⁶⁴ Bu beyit ilgili maddeyi içermemektedir.

⁵⁶⁵ saḥt: şa‘b D.

[= Dünya, cömert gibi görünen bir cimridir. (Sakın) bu turşu suratlı ev sahibinin tatlı diline kanma!]

Dendān-i sepīd de dērler

~ [N: 48b^{dr}] Ğalaṭdur. Tehī-dest ma‘nāsına olmaḡ zāhirdür.

Siyeh-tāb (69a^{dr}) Kılıca urılan şayḡal ma‘nāsınadır. Nitekim Feyzīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Der kef-i ḡāmei sitīze nigār

Çün sinānī-st der siyeh-tābī [Feyzī-i Hindī -D.]

[= Bir kalemin elindeki kavgaya bak! Tıpkı cilalanmış bir kılıç gibidir.]

~ [N: 49a¹¹] Kılıca urılan zāḡ u şayḡal ma‘nāsınadır.

Sipīd-pā vu sebz-pā (69a^{dr}) Nā-mübārek ma‘nāsına īrād olunur. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol edālar be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Sipīd-pāy-i behār er koned cihān ḡurrem

Zi-sebz-pāy-i-pāyīz mī-şevved der hem [Ḥūsāmī]

[= Baharın uğurlu ayaḡı dünyayı büsbütün yeşertip şenlendirse bile sonbaharın uğursuz ayaḡıyla ālemi birbirine katar.]

~ [N: 48a¹⁸] *Sepīd-pā: sebz-pā* muḡābilidür. Mübārek-ḡadem ma‘nāsına[dur].

Sepīd-mohre (69a^{dr}) Şadef ḡabuḡından olur bir müdevvir ki anı boru gibi çalarlar ve cengde daḡı çalınur. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Feth rā ba sipīd-mohre-i rezm

Būde der merkeb-i to dem-sāzī⁵⁶⁶ [Enverī D. K./7635, s. 310]

[= Fethini müjdelemek için üflenen savaş borusuna eşeḡin de eşlik etmektedir.]

~ [N: 48b²] Bir nev‘a borıdur ki ekşer ceng günü çalarlar.

Sikke ber-zer zed (69b³) Emsāldendür ve şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde fulān kes ‘aceb iş gördi sikkeyi mermerde ḡazıdı dēyecek yēde zūrefā-yı ‘Acem *sikke ber-zer zed* dērler. Nitekim ‘Ubeyd-i Zākānīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

---

⁵⁶⁶ der movekkeb: bā morekkeb D.

Beyt Her kocā şīt-i to refte hoṭbe-hā ārāste

Her kocā ‘adlet resīde sikkeī ber-zer zede⁵⁶⁷ [‘Ubeyd-i Zākānī Kl., K. /4 s. 44]

[= Şöhretin, ulaştığı her yerde hutbeleri süslemiş, adaletin de ulaştığı her yerde sikkeyi mermerde kazımıştır.]

Cāmī:

[Beyt] Be-ruḥ naḳş-i ḥiyāl-i ū keşīdī

Zedī ey eşk āḥer sikke ber zer [Cāmī D. C. 1, G. 429/6, s. 467]

[= Ey Gözyaşı! Yanağına onun hayalini çizip sikkeyi mermerde kazıdın/zor olanı başardın.]

Siyeh çāl (69b⁸) Memālik-i ‘Acemde meşhūrdur. Buḳağı ma‘nāsınadır. Nitekim Şeyḥ Sa‘dīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Siyeh çāl u merd ender ān beste-pāy

Bih ez fitne ez cāy borden be-cāy⁵⁶⁸ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 7. Bāb, s. 463]

[= Birinden birine (bir yerden bir yere) söz taşıyıp fitne çıkarmaktansa ayağının köstekle bağlı kalması daha iyidir.]

Siyāh bād zebāneş (69b¹¹) Bu meşel beyne’l-‘cām dili ḳurusun demek maḥalde müsta‘meldür. Nitekim Muḥteşemūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Siyāh bād zebāneş ki bī-meḥābā rānd

Zebān be-merşiye’et kilk-i ser-borīde-i men⁵⁶⁹ [Muḥteşem-i Kāşānī D., Trk./V/7, s. 291]

[= Utanmaksızın senin için ağıt yakan benim kesik kalemimin dili kurusun!]

Sīne kerd (69b¹³) Bu meşel milk-i ‘Acemde ḥaşmına yan başı geldi demek ma‘nāsına īrād olunur. Nitekim bu sebebden fehm olınmak āsāndur:

Beyt Semen der bāğ bā gul kīne mī-kerd⁵⁷⁰

Bereş ber berg-i nesrīn sine mī-kerd [‘Aşşār MM./451, s. 74]

⁵⁶⁷ ‘adlet: nāmet Kl.; sikkeī: sikke-hā Kl.

⁵⁶⁸ ān: ū Bs.

⁵⁶⁹ merşiye’et: merşiye īn D.

⁵⁷⁰ Semen der bāğ bā gul kīne mī-kerd: Zi-la‘leş ḡonce ḥūn-i dil hemī ḥerd MM.

[= Bahçede yaseminle gül birbirine bilendi/kinlendi. Yaban gülünün yaprağı da onlara üstünlük tasladı.]

Sīm u zer ber bāft⁵⁷¹ (69b¹⁶) Bu edā daḥı emṣāl-i A ‘cāmdandır. Şan‘atında ıatı zerdūz oldu, şan‘at gösterür demekdür. Nitekim Kemāl-i İřfahānīnūñ bu beytinden ol ‘ibāretūñ vukū‘ı fehm olunur:

Beyt⁵⁷² Çūn çeşm-i hoş-i to hem ne-bāşed nergis

V‘ez-ḥod be-kirişme sīm u zer ber bāft heme⁵⁷³ [Kemāl İsmā‘ıl D. R. 464/14017, s. 889]

[= Nergis, naz ve işvede her ne kadar sanat gösterecek kıvama gelse de senin güzel gözlerin gibi olamaz.]

Siyeh-mest (70a³) Gök ser-ḥōş demekdür. Nitekim bu beytden ıatı zībā fehm olunur:

Beyt Çeşm-i siyāh-mesteş sermāye-i conūnem

Zolf-i dirāz-desteş der gerdenem selāsil [Ümīdī ?]

[= Onun zil zurna sarhoş kara gözleri benim deliliğimin sebebidir. Eli uzun saçları da boynumda zincirdir.]

Sībī vu socūdī (70a⁵) Bu meşel-i bī-bedel zūrefā-yı ‘Acem miyānında be-gāyet meşhūr meşeldür. Dilde niyāz elde piyāz dēyecek zamānda *sībī vu socūdī* dērler. Nitekim bu beyt-i laṭıfde ol meşelūñ vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Sīb-i zenaḥeş dīdem u der secde fotādem

Der faqr-i ṭarīk-est ki sībī vu socūdī [?]

[= Elma gibi olan çenesini görüp secdeye kapandım. Bu tarikatin dervişlerinde elma elde baş secdede olur (yahut dilde niyaz elde piyaz olur).]

Velehu Tā nāz be-sīb-i zenaḥet secde çū bih kerd

Nev şod meşel-i kohne ki sībī vu socūdī [?]

[= Nazla ayva gibi elmaya benzeyen çenenin karşısında secde ettiği için eskilerin “Elde piyaz, dilde niyaz.” meseli yenilendi.]

⁵⁷¹ Sīm u zer ber bāft: Sīm u zer bāft N: 49a⁸.

⁵⁷² Metinde beyt olarak geşse de Rubā‘i’nin son iki mısraıdır. Bu sebeple metinde düzeltme yapılmamıştır.

⁵⁷³ v‘ez: v‘er D.; u zer ber bāft heme: der zer bāfed D.

Siyeh-kāse (70a⁹) Emsāl-i A‘cāmdandır. Ḥasīs ve denī ma‘nāsına īrād olunur. Bu ta‘bīr zebān-ı Türkīde daḥı meşhūrdur ki yoḥsula ve ḥasīs ādeme ḳara ḳanaḳlu dērler. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Bo-rov ez ḥāne-i gerdūn be-der u nān maṭlab

Kīn siyeh-kāse der āḥer be-koşed miḥmān rā [Ḥāfız D1., G. 10/6, s. 7]

[= Bu dūnyanın nimetlerini dilenme ve buradan geḳ git! Ḳünkü bu kara ḳanaḳlı, gözü doymaz dūnya, sonunda misafirlerini öldürür.]

Siyeh-kilīm (70a¹³) Bu meşel daḥı nā-kes u bed-baḥt ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ḳūn zolf-i şāhidān zi-to her kes ki ser be-tāft

Ḥod rā siyeh-kilīm u perākende-ḥāl yāft [Selmān-ı Sāvecī D., K. 34/15, s. 174]

[= Sana isyan eden herkes kendini sevgililerin saḳı gibi kara bahtlı ve darma daḳın bir hāle buldu.]

~ [ŞA: 99b¹⁰] *Siyeh-kilīm* kāf-ı ‘Arabīyle.

Sīne ber ṭāḳ (70a¹⁶) Bu meşel-i mu‘teber emsāl-i A‘cāmdandır ve şol zamānda ḳarb olunur ki bir kimesne ‘āşıḳ u sīne-ḳāḳ olsa idi nūkte-şināsān-ı ‘Acem *fulān kes sīne ber ṭāḳ şod* dērler. Zīrā *sīne ber ṭāḳ* muṭlaḳā yārān-ı ‘Acem beyninde *sīne-ḳāḳ* ma‘nāsına īrād olunur. Nitekim Mevlānā Nesīmī-i Nişābūrīñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Dil-i mecrūḥ u ḥācet-mend u moştāḳ

Be-yād-i ebruvān şod sīne ber-ṭāḳ [Nesīmī ?]

[= Muhtaḳ ve hasret ḳeken yaralı gönül, kaşlarını hatırlamanın (şevkiyle) sinesini parçaladı.]

Siyāhī mī-zened (70a^{dr}) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām izḥār-ı tecemmül eyler ra‘nālanur dēmek ma‘nāsına īrād olunur. Nitekim Selīmūñ bu beytinden ol ‘ibāretūñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Gul zi-būyet der gulistān lāf-i şāhī mī-zened

Lāle ez dāḳ-i to ber gul-hā siyāhī mī-zened [Muḥammedḳulı Selīm-i Tahrānī D1. G./1, s. 185]

[= Gül, senin gibi koktuğu için bahçede bir padişah gibi böbürleniyor. Lale de senin yaktığın yaralardan dolayı güllere güzellik taşıyor.]

~ [N: 49a^{dr}] Velehu:

Beyt Sevādeş çun beyāz-i şobh-i por-nūr
Siyāhī mī-zened ber şām ez dūr [?]

[= Onun karası, büsbütün nurlu bir sabahın aydınlığı gibidir. Akşam uzaktan cemalini gösterir.]

Sirke-pīşānī (70b⁴) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām torş-rüy u 'abūsu'l-vech ma'nāsına irād olunur. Nitekim Mevlānā Evḫadū'd-dīnūñ bu beytinden be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Zi-ḳalye-hā-yi bozorgān-i sirke-pīşānī
Merā se cor'a-i mey nāšetā-yi mey-kede bes⁵⁷⁴ [Evḫadī D. G. 413/ 4, s. 236]

[= Bize turşu suratlı kodamanların yediği ettense meyhanedeki bir parça lokma (üzerine içtiğimiz) üç yudum şarap yeterli ve evladır.]

~ [N: 48b⁸] 'Abūsu'l-vech torş-rū ve ḳabīḥu'l-manzar ma'nāsına[dur].

Sirke-i deh-sāle (70b⁷) Zürefā-yı 'Acem miyānında 'adāvet-i ḳadīm ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı fehm olunur:

Beyt-i lī Key şeved nev-be-nev çu 'azb-i zolāl
Der ḥum-i dehr sirke-i deh-sāl [Ḥüsāmī]

[= Şarap küpündeki eski husumetler, içerken ferahlık veren zülal gibi ne zaman tazelenir?]

Siyeh bādām rā her sū me-y-endāz (70b¹⁰) Bu mışrā' rüzmerre-i A'cāmdandur ve sebeb-i vurūdı budur ki memālik-i A'cāmda ḳā'ide-i müsellemedür ki bir maḥbūb fevt olduğda maḥall-i mātemde peder ü māderi ile sāyir iḥvān u aḥbābı bādāmı siyāha boyayup dest-māllerine mezāristāna varınca tābūtı üzre ol siyeh bādāmları şaçarlar. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ki çeşm-i maḥbūb vaşfında dēmişdür, bu meşel zāhirdür:

⁵⁷⁴ cor'a-i mey nāšetā: cor'ai ber-nāšetā D.

Beyt Siyeh bādām rā her sū me-y-efken der naẓer-bāzī

Niġeh-dāreş ki rüz-i merg ber tābūtem endāzī [Cāmī -D.; -HE.]

[= Güzellere bakarak siyah bademleri sağa sola atma, onlara sahip çık! öldüğüm gün tabutuma atarsın.]

~ [N: 49a^{dr}] *Siyeh bādām* çeşm-i siyāh-ı maḥbūba dērler.

~ [MU: 71a^{dr}] **Ḳıṭ‘a** Cāy ān-est ki ḥūrān-i behişt ez dīde

Ber ser-i ḥāk-i to bādām-i siyāh endāzed

Çun be-bīnend ten-i nāzok-i to ber tābūt

Sonbol-i zolf be-berend u be-rāh endāzed⁵⁷⁵ [?]

[= Öyle bir yer ki cennet hurileri gözlerinden senin senin (mezarının) toprağına siyah badem atarlar. Çünkü senin nazik bedenini tabutta görüp siyah saçlarını götürür ve yoluna sererler.]

Sitāyiş-gāh (70b¹⁷) Şu ‘arā-yı ‘Acem miyānında maḥlaş-ı şī‘re dērler. Nitekim Mevlānā

‘Unşurīnūñ bu beytinden ma‘lūm olur:

Beyt Be-nām-i konyetet ārāste bād

Sitāyiş-gāh-i şī‘r u ḥoṭbe tā ḥaşr [‘Unşurī D. Müfred/3154, s. 332]

[= Kıyamete kadar şiirler mahlasıyla ve hutbeler künyenle süslensin!]

Bābu’s-sīni’l-mazmūme

Sūy-i ḥod tīşe zened (71a²) Bu meşel-i mu‘teber emşāl-i A‘cāmdandur ve zūrefā-yı

‘Acem hep kendü ṭarafına çeker dēyecek yērde bu meşeli ḍarb ederler. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Behr-i ḥod sāḥte kārī heme kes coz Ferhād

Sūy-i ḥod hīç ne-zed tīşe ‘aceb kārī kerd [Āşafī-i Hirevī D. G./1056, s. 96]

[= Ferhat hariç herkes ne yaptıysa kendisi için yapmıştır. Ferhat ise (her ne yaptıysa) asla kendine çekmeden şaşılması bir iş yaptı.]

~ [N: 50a⁵] Hep kendü ṭarafına yonar dēdikleri meşeldür.

Sorāġ (71a⁶) Lüġat-i ġadīmedendür. Miyān-ı A‘cāmda aramaġ ve Őormaġ ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā MuġteŐemüñ bu beytinden ol ma‘nā be-ġāyet zāhirdür:

Beyt Sorāġ-i Yūsuf-i men kon zi-bende vu āzād
Me-pors Yūsuf-i dil ez sorāġ-i Őaġrāyī⁵⁷⁶ [MuġteŐem-i KāŐānī D.,
Trk./I/8, s. 290]

[= Gönlümün Yūsuf’unu sadece çöldeki ayak izlerinden (yahut gedik ve çukurlardan) sorma! Bütün köle ve hür insanlardan benim Yūsuf’umu sor!]

Sorāġ-i Őaġrā beyābānlarda olan gediklere ve çukurlara dērler.

Sorġ-merd (71a⁹) Yaprāġı etlü bir kıızıl çiçekdür. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol ‘ibāretüñ vuġū’ı fehm olunur:

Beyt Zi-bes merd-i ġofte [ki] be-ġūn be-zed
Şode rüy-i Őaġrā por ez sorġ-merd [Hātīfī -Tn]

[= Uykulayan adam öyle bir kana bulandı ki sanki çölün tamamı kıızıl çiçeklerle doldu.]

Sorġ bīd (71a¹²) Memleket-i A‘cāmda olur. Őāġları sürġ bir nev‘ söġüde dērler.

Velehu Ĥadeng-i fedāyī-i nā-i‘timīd
Zi-ġūn-i dilīrān Őode sorġ-bīd [?]

[= Uġruna atılan ok, inançsızlıktan ötürü yiġitlerin kanıyla kıızıl bir söġüde döndü.]

Diyār-ı Rūmda ġāŐıl olan söġüde *Őefīd-bīd* dērler ve *bīd-i Mecnūn* ki Őāġları aŐaġa ŐarġmıŐ olup müy-ı jülīde-i Mecnūna teŐbīh olunmıŐdur aña *bīd-i siyāh* dērler. Nitekim Őā‘irūñ bu beytinden ol edālaruñ vuġū’ı be-ġāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Sorġ merd er Őode der kūh-i melāmet Ferġād
Müy-i jülīde-i Ķays est der ān bīd-i siyāh [Ĥūsāmī]

[= Eġer Ferhat melamet daġının kıızıl çiçeġi olduysa oradaki dalları sarkık söġüt de Ķays (Mecnūn)’ın daġınık Őaçlarıdır.]

Sūdet ne-koned honer çu ŧālī‘ ne-boved (71a^{dr}) İŐbu mıŐrā‘ emŐāl-i meŐhūre-i A‘cāmdandır ve Őol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne fazīlet-i bāhire Őāġibi olup her ġālde kāmīl u mükemmil bir vücūd-ı Őerīf olsa lākin beyne’n-nās

⁵⁷⁶ Me-pors Yūsuf-i dil ez sorāġ-i Őaġrāyī: NiŐān-i gom-Őode-i men be-cū zi-ġord u bozorg D.

şöhret-i şāyi‘ası olmaduğundan mestūru’l-hāl kalsa ve ammā bir cāhil-i ebter-i ednā mülābese ile meşhūr-ı bi’l-benān ve şöhret-i kāzibe ile mertebesi ber-ter olsa ol kāmile ehibbāsı berāy-ı tesliye “Elem çekme hünerüñ vardur. Ammā t̄ali‘üñ yokdur” deyecek maħalde zürefā-yı ‘Acem sūdet ne-koned honer çu t̄ali‘ ne-boved meşelini irād ederler. Nitekim şā‘irüñ bu [Rubā‘ī]sinden⁵⁷⁷ be-gāyet zībā fehm olunur:

[Rubā‘ī]-i lī Vā‘iz çe koned be-nuşh u pend ez dil-i hūş

Der mostemi‘ān çu gūş-i sāmi‘ ne-boved

Z’īn gūne zi-hod-be-hod be-goftā meşelī

Sūdet ne-koned honer çu t̄ali‘ ne-boved [Hūsāmī]

[= Dinleyenlerde duyacak kulak olmadıktan sonra vaiz, teselli için nasihat ve öğütten başka ne yapsın. Bu hâlde kendi kendine : “Elem çekme! Hünerin var; ancak talihin yok” atasözünü tekrarladı.]

~ MU: 71b^{dr}/ ŞA: 100b^{dr}] Şeyh Sa‘dī:

[Beyt] Eger be-her ser-i müyet honer do-şad bāşed

Honer be-kār ne-y-āyed çu baht-i bed bāşed⁵⁷⁸ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl, 3.

Bāb, s. 163]

[= Her bir saçının ucunda yüzlerce kabiliyet olsa da talihin yoksa hüner bir işe yaramaz.]

Sorh-‘ayyār (71b²) Bir meşhūr ‘ayyāruñ ismidür. Zamān-ı kadīmde gelmişdür. Nitekim Mevlānā Kātibīnūñ bu beytinden ol ‘ayyāruñ vücūdı fehm olunur:

Beyt Mī robāyed gul be-‘ayyārī zi-bulbul naqd-i şabr

Sorh-‘ayyārī-st pendārī zihī ‘ayyār gul⁵⁷⁹ [Kātibī Kl. K./5, vr. 28^a]

[= Gül hile ile bülbülden sabır sermayesini çalar. Gül bu uyanıklıkla kendini Sürh-Ayyar (Kızıl-Ayyar) sanır.]

Sorh-rüyī (71b⁵) Emsāl-i A‘cāmdandur ve zürefā-yı ‘Acem miyānında yüz aklığı dēmeden ‘ibāretdür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

⁵⁷⁷ Rubā‘ī olmasına rağmen kīt‘asından yazılmıştır. “[Rubā‘ī]sinden” şeklinde düzeltilmiştir.
⁵⁷⁸ honer do-şad: şad hīred Gl.; honer: hīred Gl.
⁵⁷⁹ şabr: çiz S.

Beyt Ey hayāt-i dil-i her zinde-dilī

Sorh-rüyī dihi her cā hacilī [Cāmī HE., C. 1, SE./80, s. 560]

[= Ey her kalbi atan kimsenin sevgilisi! Utanç, mahçubiyet her yerde yüz ağartır.]

Bābu’ş-şīni’l-meftūha

Şādī-i ū hord (71b⁸) Emsāldendür ve yārān-ı ‘Acem anuñ tolusun içdi demek maħallinde meşel-i mezkūrī irād ederler. Nitekim İşfahānīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū’ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt Meger şādīyy-i kıddet hord nergis

Ki mest oftāde ender pāy-i serv-est [Kemāl İsmā’ıl D. Trk./3798, s. 228]

[= Selvinin dibine mest bir şekilde düşen nergis, anlaşılan senin (selvi) boyunun şerefine içmiş.]

Şād-h’ār (71b¹²) Emsāldendür. Mesrūr olan kimesneye dērler ve bī-ağyār yār ile bāde-i nāb nūş eden kimesneye dērler. Nitekim şā’irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Movsim-i gul bezm-i nūş-ā-nūş u feryād-i hezār

Kām-kār-i vaşl-i ‘eyş ān kes ki bāşed şād-h’ār [Hüsāmī]

[= Gül mevsimi, daimi bir içki meclisi ve bülbülün inleyişi... Rakip olmaksızın sevgiliyle saf bade içme saadetine eren kişiye ne mutlu!]

Şādī-i heme şalavāt (71b¹⁵) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol zamānda đarb olunur ki iki kimesne bir mādde üzerine ittifāk eyledüklerinde meşel-i mezkūrī irād ederler. Nitekim Mollā Hāfızūñ bu [Rubā’ī]sinden⁵⁸⁰ ol meşelūñ vuķū’ı fehm olunur:

[Rubā’ī] Goftem ki lebet goft lebem āb-i hayāt

Goftem dehenet goft zihī ħubb-i nebāt

Goftem suĥen-i to goft Hāfız goftā

Şādī-i heme laťife-güyān şalavāt [Hāfız D2. R. 3, s. 759]

[= Dedim “Dudağın”, dedi ki “Ab-ı hayat”. Dedim “Ağzın”, dedi ki “Güzel nebat şekeridir”. Dedim “Sözün”, dedi “Hafız dedi ki bütün latifecilerin canına değsin!”]

580

“Rubā’ī” nazım şeklinde olmasına rağmen “beyt” yazılmıştır. [Rubā’ī] şeklinde değiştirilmiştir.

Şāfi'ī ber āmed u koştend (72a³) Emsāldendür. Şol zamānda ɗarb olunur ki bir şey' maħzūr sebebiyle terk olınsa zürefā-yı 'Acem ol maħalde *şāfi'ī ber āmed u koştend* dēyü kināye ederler. Ol meşelūñ mevridi oldur ki bir imāmı şabāħ namāzında besmele-i şerīfi cebren okudığı için ehl-i maħalle ittifaķen ƙatl ederler. 'Ubeyd Hāndan varup bir imām daħı istedüklerinde imāmuñız nece oldı dēyü su'āl eyledükde *şāfi'ī ber āmed u koştım* dērler. Nitekim bu Rubā'īden ki Şāh İsmā'īl *sünnī ber taħt-i şāfi'ī ber āmed mī-bāyed koşt* dēyü öldürdüklerinde dēnmişdür. Ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

[Rubā'ī]⁵⁸¹ Oymāk-i kızılbaş ki sīħ çün moştend

Peyveste be-hem çu nāħun u engoştend

Şā[h] İsmā'īl rā nişāndend be-taħt⁵⁸²

Dīdend ki şāfi'ī ber āmed [u] koştend [?]

[= Şiş gibi bütün Kızılbaş oymağını birleştirip etle tırnak gibi birbirine bağladılar. Şah İsmail'i tahta oturtup şafii tahtına sünni oturdu diye öldürdüler.]

Şākār (72a¹³) Meşel-i ma'rūfdur. Beyne'l-A'cām ücretsiz zūr ile işlenilen işe dērler. Nitekim işbu beytden ol meşelūñ vuķū'ı ƙatı zībā fehm olunur:

Beyt Ne-konī tā'at u ān geh ki konī sost u za'īf

Rāst güyī ki meger soħre vu şākār konī [?]

[= Zayıf ve güçsüz düştüğün an dua ve ibadet etme! Doğrusu gülünç ve neticesiz bir iş yapmış olursun.]

Şād-verd (72a¹⁶) Ferş-i munakkaşa dērler ki pādīşāhlar taħtını anuñla döşerler ve aña *şād-revān* daħı dērler. Nitekim Mevlānā Firdevsīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Cihān-dār ber şād-verdī bozorg

Nişeste heme peykereş mīş u gorg⁵⁸³ [Firdevsī ŞF. C. 6, s. 330]

[= Padişah tamamıyla koyun ve kurtlarla bezeli (büyük bir halı ile döşenmiş) tahtına oturmuştur.]

Ve Mevlānā Mu'izzī şād-revān meşelinūñ vürüdü haķķında dēdüğü işbu beytden be-ğāyet vuķū'ı fehm olunur:

⁵⁸¹ beyt: rubā'ī N: 50b⁶.; "Rubā'ī" nazım şeklinde olmasına rağmen "beyt" yazılmıştır. [Rubā'ī] şeklinde değiştirilmiştir.

⁵⁸² Vezin aksamaktadır.

⁵⁸³ nişeste: nebişte ŞF.

Beyt Hūr h̄āhed ki şevēd şūret-i ū naqş-i bisāt

Çün nehī pāy ber'in şadr u ber'in şād-revān⁵⁸⁴ [Mu'izzī D. K./15186, s. 658]

[= Huri, yeryüzünün resmiyle süslenmesini ister. Çünkü böylelikle bu çadıra ve bu sineye ayak basar.]

Şeb-pūş (72b⁴) Burqa' dedükleri yüz örtüsüdür ki beyne'l-A'cām aña şeb-pūş dërler. Nitekim Hākīm Senāyīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çe resm-est ān nehāden zolf ber dūş

Nemūden rūz rā ez taraf-i şeb-pūş⁵⁸⁵ [Senāyī-i Ğaznevī D. G. 188/1, s. 909]

[= Yüz örtüsünden güneşi gösterir gibi saçını omzuna atması nasıl bir âdettir?]

Şeb-āheng (72b⁷) Beyne'l-A'cām bülbüle dërler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Şeb-āheng çün ber-zed ez kūh u rūd

Ber-āheng-i şeb morġ-i dastān numūd⁵⁸⁶ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 103]

[= Gece ahenkle destan okuyan gece kuşu olan bülbul (sabaha kadar ötüşüyle) dağı ve dereyi inletti.]

Şeb-i h̄oş kerd (72b¹⁰) Emşāldendür ve yārān-ı 'Acem miyānında vedā' eyledi demekdür. Hāşılı bu meşel terk ma'nāsında müsta'meldür. Nitekim 'Aşşāruñ bu beytinden ol ma'nā be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Ne-dīde dil ez'in haţ rūz-i bāzār

Be-h̄āhed şeb-i h̄oş cān kerd nā-çār ['Aşşār MM./1140, s. 109]

[= Gönül bu ayva tüylerinden daha hararetili bir pazar yeri görmemiştir. (Ancak) ister istemez can çaresizce (buraya) veda etti.]

Şem'ī pīrehen (72b¹³) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām şarı bōrincek gönleğe dërler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel[ūñ] vuķū'ı fehm olunur:

584 şevēd: koned D.; şadr u berīn: sede vu ĩn D.; şadr: sede D.

585 ez taraf: der zīr D.

586 ber-zed: ber (ser) zed Şn.; u rūd: dūd Şn.

Beyt Māh-ruhsār[ī] mo‘anber zolf rā māned ki ū

Ser ber-āred her şebī ez ceyb-i şem‘ī-pīrehen⁵⁸⁷ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 105/3, s. 287]

[= O ay yanaklı, amber kokulu saçın içinde kalmış gibi, her gece sarı tül gömleginin yakasından başını çıkarır.]

Şehrī vu gulī (72b¹⁶) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda īrād olunur ki şehrūñ bir tuhfesi ki şehrde nazīri yokdur dēyecek yerde yārān-ı ‘Acem *şehrī ve gulī* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ na‘t-ı Rasūl-i Ekremde dēdügi bu beytden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Gul u şehrī do cihān-est velī

Hest şehrī vu gulī z’ū meşelī⁵⁸⁸ [Cāmī HE., C. 1, SE./139, s. 562]

[= Gülün de ve şehrin de her biri bir âlemdir. Ancak ondan *şehrin eşsiz güzeli/hediyesi* meseli ortaya çıkmıştır.]

Şād-revān (72b^{dr}) Egerçi fışkıyye ma‘nāsınadır. Ammā beyne’l-A‘cām serā-perde ve çādur ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Nizāmīnūñ āftāb vaşfinda dēdügi işbu beytden zāhirdür:

Beyt Ber-der-i maşriḳ zi-şād-revān-i zerrīn-kār-şobḩ

Ez cenābeş gul-ruḩ-i ḩāver niḳāb endāḩte [Nizāmī-i Gencevī -D.]

[= Sabahın altın işlemeli çadırı, şark kapısından garbın gül yanağına bir peçe örttü.]

Şeb be-ḩeyr (72b^{dr}) Emşāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir suḩen-nā-fehm kimesne ile şoḩbet vāḩı‘ olup maḩall-i mükālemede söz añlatmaḩ mümkün olmayup ol kimesne mu‘teriz ve kec-dāniş olsa zūrefā-yı ‘Acem *şeb be-ḩeyr* dēyü terk-i meclis ēderler. Zebān-ı Türkīde daḩı muḩāḩaba söz añlatmaḩda ‘āciz olduḩda nādāna geceñ ḩayr olsun dēyü kināye ēderler. Nitekim ol meşel Mevlānā ḩāfīzūñ işbu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Geret şeyḩ gūyed me-rov sūy-i deyr

Cevābeş çe gūyī be-gū *şeb be-ḩeyr*⁵⁸⁹ [ḩāfīz D1. Sn. 2/24, s. 341]

[= Eğer pir sana meyhaneye doḩru gitme derse ona ne denir: (Sadece) “İyi geceler” de!]

587 ruhsār: ruhsārī D.; şem‘ī: şem‘eş D.

588 şehrī: şehr SE.; velī: belī SE.

589 geret: veret D.

Şehr-i şohre (73a³) Bu meşel beyne'l-A'cām meşhūr ve maḳbūl ma'nāsınadır. Zīrā vilāyetde meşhūr olan maḳbūl olur. Nitekim bu meşelüñ vuḳū'ı bu beytten be-ğāyet zāhirdür.

Beyt İn vaz' -ı nā-ḳabūl ki ez şohret-i fozūl
Maḳbūl-i şehr-i şohre-i her rüstā şode [?]

[= Gereksiz şöhetten gelen bu uygunsuz durum, her köyün en meşhuru ve makbulü olmuştur.]

Şelāyīn (73a⁶) Emsāldendür. Zebān-ı Türkīde bir kimesne bir kimesnenüñ ardına uyup münfekk olmasa ol maḳūle şahşa zürefā-yı 'Acem *fulān kes 'aceb şelāyīn est* dēyü kināye ederler. Nitekim Muhteşemüñ bu beytinden ol meşelüñ vuḳū'ı fehm olunur:

Beyt Ki in şerm u edeb bo'gzār u ber-ḥīz
Şelāyīn-vār der dāmāneş āvīz [Muhteşem-i Kāşānī -D.]

[= Bu utanç ve hayâyı bırak ve kalk! Sarı sakız gibi eteğine yapış!]

~ [N: 51a³] Gördüğü āşinānuñ ardına düşüp bir tārīḳla münfekk olmayan şaḳīle dērler.

~ [N: 51a^{dr}] Türkīde şarı şaḳız ile ta'bīr olınan meşeldür. Ve yelmeşik daḳı dērler. *Li-muḥarririhī*.

Ālūde ve mübrem ve girān-cān ma'nāsına da gelür. Erşedī:

Şi'r Ey şelāyīn-i şīre-i ḥāmī
Me-keş ez sāḳi-i heves cāmī [Erşedī ?]

[= Ey olmamış şarabın tutkunu, aşk sakisinin (elinden) şarap içme!]

Beyt Be-şorb-i bāde çe çeşbīdeī modām me-şov
Bedīn meşābe şelāyīn-i şīre-i engūr [?]

[= Şarabın şırası öyle bir hoş ki müdavimi olma sakın! Bu üzüm şırasının yapışması gibidir.]

Şā'ib:

Beyt Me-şov çu movc şelāyīn be-her kenār u bo-rov
Kemend-i tūl-i emel rā ferāhem ār u bo-rov [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 6, G. 6545/1, s. 3170]

[= Dalgalar gibi her sahile yapışma, tükenmez hırs kemendini topla ve yürü!]

Rūmda şellāvī dërler.

~ [MU: 73b^{dr}] Üç ma'nāya gelür. Ālūde ve mübrem ve girān-cān demekdür...
[Erşedi'nin beyti için] Bu beytden ālūde olmak ma'nāsına geldüğü fehm olunur.
Ve bir ādemüñ ardına uyup bir dem ayrılmayup şıket eden kimesne. Nitekim
Muhteşem-i Kāşī bir nigāra meftūn olup vuşlat müyesser olduğda şerm müstevlī
olup perīşān olduğı nazm u neşr inşā edüp dāmān-ı nigāra şarı şakız gibi
şarılmışdur. [Muhteşem-i Kāşānī'nin yukarıdaki beyti için] bu beytden girān-cān
olmak ma'nası fehm olunur. Min Nakşbendī-i Taşkendī.

Şemşir-i ferengī u zemīn-i pelengī (73a¹¹) Bu edālar emşāl-i A'cāmdandır ve şol
zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde işte kılıç işte meydān dēyecek
zamānda *inek şemşir-i ferengī u zemīn-i pelengī* dërler. Nitekim şā'irüñ bu
beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt-i lī Der 'arşa-i hīcā şode z'ān kohne meşel nev

Meydān-ı pelengī dem-i şemşir-i ferengī [Hüsāmī]

[= Savaş meydanında o eski meşel, "İşte kılıç işte meydan" ile tazelendi.]

Zemīn-i pelengī düz meydāna dërler. Nitekim Muḥlişinüñ bu beytinden ol 'ibāret
zāhirdür:

Beyt Der pīş-i kāf-i kudret [u] kūh-i şukūh-i ū

Rīgī-st kūh-i kāf fotāde zemīn peleng [Muḥlişī ?]

[= Onun yanında kudret Kaf'ı ve haşmetli dağlar, düz bir meydana düşmüş bir toz
tanesi gibidir.]

Şetel u pul-i şetel (73b¹) Bu edā ḳumār-bāzlar arasında meşhūr ve müsta'mel edādur iki
kimesne ḳumār oynayup bir kaç ādem seyirci olsaydı evvel ḥaşmdan biri yutsa
idi ol seyircilere birer aḳça vërür ol aḳçaya şetel dërler. Nitekim Mevlānā
Zahīrūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Girev ez şāḥ-i şokūfe çu bered bād-i behār

Diremī çend nehed der kef-i nergis be-şetel [Zahīr-i Fāryābī -D]

[= Bahar yeli, gül dalından bir parça rehin alıp nergisin eline birkaç dirhem yerine
bahşış verir.]

Şādī-i merg (73b⁶) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām şol zamānda çarb olunur ki bir kimesne sevinmekden ölse zürefā-yı 'Acem *fulān kes şād merg şod* dēyü kināye ederler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Kerde cānem terk-i cism ez şādī-i merg-i 'adū

Şād mi-geştem be-'omr ān nīz der şādī-i merg [Hūsāmī]

[= Düşman sevinçten ölünce canım (sevinçten) bedenimi terk etti. Ömrümde bir kez mutlu oldum o da sevinçten öldürdü.]

Şehīdī vu gōlāmī (73b⁹) Emşāl-i A'cāmdandur ki Buḥārāyīler beyninde nigār-pereste *fulān kes şehīdī-st* dērler. Ve gōlām-pāreye *gōlāmī-st* dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol edālaruñ vuḳū'ı fehm olunur:

Beyt-i lī Rūsvāyī-i 'ālem ki şehīdī-st gōlāmī

Ez fāhişe-i gerdil u ez hīz-i fedāyī [Hūsāmī]

[= Fahişe ve oğlan düşkünlüğü bu âlemde en alçak bir fahişe ve düşkün bir puştan (daha aşağı) bir reziliktir.]

~ [N: 51a¹⁰] *Şehīdī*: Buḥārāyīler zen-bāreye dērler.

Bābu's-şīnī'l-meksüre

Şīr-gīr est (73b¹⁴-74b¹⁶) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām bu rūzmerre nīm-mest ma'nāsına müsta'meldür. Zīrā bir kimesne bir miḳdār şarāb içüp keyfiyyet-i bāde gözine gelse yārān-ı 'Acem *fulān kes şīr-gīr est* dērler. Ve bu meşelūñ mevrīdi böyle meşhūrdur ki Behrām-ı Gūr zamānında bir kimesne var imiş. Behrām-ı Gūruñ muşāhibi olup şeb u rūz Behrāmdan münfek degül imiş. Bādeyi ziyāde içmekle helāk olur. Pādişāh müte'ellim olup şöyle yaşağ ve tenbīh eyler ki "On iki yıla dek rūy-ı zemīnde nām-ı bādeyi kimesne lisāna getürmeye!" Hīkmet-i Hōdā bir keşş-ger peserin evermek murād ederler. Leyle-i zifāfda keşş-ger-zādeye şerm müstevlī olmasun dēyü bir pīr[e]-zen gizlü bāde-i nāb şaklar imiş. Keşş-ger-zāde daḫı pīre-zenūñ ḫānesine gelüp bāde-i nābdan bir miḳdār içüp ser-germ olıcağ 'arūs ḫātırına gelüp o tarafa giderken karşıdan na'ra geldi ki "Ey cevān cānuñ gerekse şavul!" Cevān deprenmeyüp yerin bekledi. Anı gördi ki bir şīr-i ner geliyor. Cevān çıkarup arslanuñ iki kulağından burup zābt étđi ve şīr-bānlara teslīm étđi. Ol şīr-bānlar daḫı cānib-i serāy-ı pādişāha getürdiler ki zīrā ol arslan Behrām-ı Gūruñ aslan-ḫānesinden boşanup çok kimesnenūñ başını gūsfend-vār ḳoparmış idi. Pādişāh bu işden ḫazz eyleyüp

dédi ki “Bu arslanı kim tutdı?” dödiler “Bir nev-cevân.” Emr eyledi ki “İh̄zâr eyleñ.” Der-‘akab pâdişâh nazârına getürdüklerinde pâdişâh şordı ki “Ey cevân kimüñ oğlısın?” dödı ki “Bir keş-ger-zâdeyem.” Pâdişâh tekrâr su’âl êtdı ki “Neslüñde pehlevân var mıdır?” dödı ki “Yoğdur.” Emr êtdı ki “Peder ü mâderini ih̄zâr êtsünler.” Anlar dağı ih̄zâr olduğda su’âl êtdı ki “Ebâ vü ecdâdıñuzda pehlevân var mıdır?” Anlar da cevâb vèrdiler ki “Keş-ger ve keş-ger-zâdeyüz.” Pâdişâh dödı ki “İmdi şoyuñuzda pehlevân olmayıcağ bu şecâ‘at şarâbdandur ve siz bu cevâna şarâb içürmişüz” dödükde qorğularından nazâr-ı pâdişâhda cân vèreyazdılar. Pâdişâh dödı ki “Qorğmañ ben sizi incitmem ve toğrı söyleñ eger toğrı söylerseñüz ‘afv êderem şuçuñuzı.” Anlar dağı ikrâr êdüp dödiler ki “Pâdişâhum li-maşlahatihi üç kadeğ bâde içürdük.” Andan soñra pâdişâh nidâ êtdürdi ki “Bâde içilsün arslan tutacağ kadar. Ammâ öyle içilmesün ki gözlerini qarğalar oyalar.” Zîrâ muşâhib-i mezkûruñ bâdeyi ziyâde içüp öldükde qarğalar gözlerini oymış idi. Ol sebebden hâliyâ diyâr-ı ‘Acemde üç kadeğ şarâb içüp gözindedür dèyecek mağalde fulân kes şîr-gîr est dèrler. Nitekim H̄‘ace H̄fîzuñ bu beytinden ol edâ zâhirdür:

Beyt Bi-deh tâ revem ber felek şîr-gîr

Be-hem ber-zenem dâm-i ñn gorg-i pîr [H̄fîz D1. Sn 2/14, s. 341]

[= (Üç kadeğ şarabı) ver ki gidip gökde aslan tutup yaşlı kurdun tuzağını birbirine katayım.]

Ve Şeyh Nizâmîñ bu beytinden dağı katı zîbâ fehm olunur:

Beyt Zi-mestî kerd bâ şîr ân dilîrî

Ki nâm-i mestî âmed şîr-gîrî [Nizâmî-i Gencevî HŞ., s. 233]

[= O, sarhoşluğundan aslanlarla güç ve cesaret yarışında sarhoşluğun adı aslan avcılığına çıktı.]

Ferd (74b^{dr}) Haṭâ mî-dānem u āhū be āhū nisbet-i çeşmet

Ki çeşm-i şîr-gîr-i to ne-dâred hîç āhüyî [Selmân-ı Sâvecî D., G. 417/5, s. 494]

[= Gözlerinin ceylanlarla kıyaslanmasını hata bilirim. Çünkü senin aslan kapan gözlerin hiçbir ceylanda yok.]

Şikem-bende est (74b¹⁷) Emsâldendür ve şol zamânda çarb olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne haqqında boğazı toklığına hıdmet êder dèmek mağallinde zürefâ-yı

‘Acem *fulān kes şikem-bende est* dërler. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Kesī k’ū şikem-bende est çün setūr

Setūrī birūn āyed ez nāf-i gūr⁵⁹⁰ [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 159]

[**Beyt**] Çu āyed kıyāmet terāzū be-dest

Zi-gāvī be-ḥar bāyedeş ber nişest [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 159]

[= Hayvan gibi karın tokluğuna çalışan kişi, toprağın karnından hayvan şeklinde dirilecek. Kıyamette insanların günah ve sevabı tartılınca öküz ve eşeğe eşekle birlikte haşrolacak.]

Şirāzī nistem (75a⁵) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A ‘cām şol maḥal[de] müsta‘meldür ki diyār-ı ‘Arabdan ve ‘Acemden gelene ma‘rifetinden ziyāde ri‘āyet olunur. Ammā hem-şehrīye her ne kadar ma‘rifeti olsa yine ri‘āyet u rağbet olunmaz dēyecek maḥalde zūrefā-yı ‘Acem *şirāzī nistem* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Hümāmīnūñ [kıt‘a]sından⁵⁹¹ ol meşel be-gāyet fehm olunur:

[**Ƙıt‘a**] Be-yek kirişme tevānī ki kār-i mā sāzī

Dilī bī-çāre-i bī-çāregān ne-perdāzī

Humām [rā] suḥen-i dil-pezīr bisyār-est

Dilī çe sūd ki bī-çāre nīst Şirāzī [Hümāmī ?]

[= Bizim işimizi onarmak için bir nazın yeterli olsa da çaresizler çaresizinin gönlünü hoş tutumuyorsun. Ey çaresiz gönül! Hümam’ın gönül alıcı sözlerin pek çoktur, ama ne fayda ki Şirazlı değilsin (yani bir yabancı kadar değerli değilsin).]

Şirīn-kār (75a¹¹) Emşāl-i meşhūre-i A ‘cāmdandur, şirīn ma‘nāsına müsta‘meldür. Līkin şirīn lafzı daḥı muşāhib ma‘nāsına ve *helvāyī* ma‘nāsına irād olunur. Nitekim Mevlānā Ūftī-i Helvā-gerūñ bu beytinden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Bes ki vaşf-i leb-i ū gofte be-şirīn-kārī

Şohre-i şehr şode Ūftī-i Halvā-ger[ī] [Ūftī-i Helvā-ger ?]

[= Ūftī-i Helvāgerî, onun tatlı dudağını öylesine vafetti ki dünyada adını duymayan kalmadı.]

⁵⁹⁰ est: şod İn.

⁵⁹¹ Ƙıt‘a olmasına rağmen “Rubā‘ī” yazılmıştır. “[Ƙıt‘a]sından” şeklinde değiştirilmiştir.

Ve gāh olur ki *şīrīn* tīz ma'nāsına gelür ki meşelā *fulān kes tīz u çost* geldi işinde dēyecek zamānda yārān-ı 'Acem *şīrīn āmed* dērler. Nitekim meşel-i mezkūr şā'irūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt-i li Dovlet-i şāhī ne-dāred ger gedāyī dūr nīst

Ġam zi-şādī husrevān rā z'ān ki şīrīn āmed-est [Hüsāmī]

[= Padişahlık talihi olmadığı gibi kölelikten de uzak değil. Padişahlara gam, sevinçten daha çabuk erişir.]

(75b⁷) Şu'bede-bāza dērler. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-çeşm-bendi-i h'āb u hīyāl-i lu'bet-bāz

Be-vehm-i şu'bede-bāz u be-vaşl-i şīrīn-kār⁵⁹² [Kemāl İsmā'īl D. K./2112, s. 129]

[= ...Rüya/uykunun göz bağlayıcılığına, kumarbazın hilesine ve hokkabazın kuruntusu ve çabuk biten kavuşmaya... ant olsun!]

~ [N: 51b³] Va'deye hīlāf eden maḥbūba ve ḥokḳa-bāza dērler.

Şībe (75b²) Bā-yı 'Arabī ile oḳ sepmek ya'nī atmaḳ ma'nāsınadır. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-her do ṭaraf şībe-i tīr şod

Der u deşt por şayd u naḥcīr şod [Hātīfī Tn., s. 130]

[= Her iki taraftan da ok yağdırıldı. Bütün sahra av ve av hayvanlarıyla doldu.]

Şīr-merd (75b⁴) Beyne'l-A'cām bahādır ve dilīr ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Bā ḡamze-i şīkār-koş u çeşm-i şīr-gīr

Bes şīr-merd rā ki to kerdī şīkār-i çeşm [Kemāl İsmā'īl D. K./1814, s. 113]

[= Avcı yan bakışların ve mest gözlerinle pek çok bahadırı avladın!]

Şīr-seg (75b⁹) Memālik-i A'cāmda tāzī dēdükleri seg-i şīkārīye dērler. Nitekim Mevlānā Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vukū'ı be-gāyet fehm olunur:

---

⁵⁹² vaşl: 'aḳl D.

Beyt Şîr-segî dâşt ki çûn pû girift

Sāye-i ħōrşîd ber āhū girift [Nizāmî-i Gencevî ME., s. 105]

[= Koşunca ceylanın üstündeki güneşin gölgesini bile yakalayan bir tazısı vardı.]

Şîr-koş (75b¹²) ‘İbāret-i meşhûre-i A‘cāmdandır ki yārān-ı ‘Acem miyānında bildircin dedükleri kuşa dērler. Nitekim Hāllāķ-ı Ma‘ānīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Men be pîş-i nigh ne-y-ārem dil

Şîr-koş rā be-bāz bāzī nîst [Kemāl İsmā‘îl -D.]

[= Bakışlarına gönlüm dayanamaz. Bildircinin (cesaret) şahinle eğlenemez.]

Bābu’ş-şîni’l-mazmūme

Şotor-dil (75b¹⁵) Emşāldendür. Yārān-ı ‘Acem kıtında bed-ṭab‘ ve nā-merd olan kimesneye dērler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Merā ġamī-st şotor-vār-hā be-ḥocre-i ten

Şotor-dilī ne-konem ġam kocā vu ḥocre-i men⁵⁹³ [Kātībī -D.]

[= Ten hanemde develer yükünce (öyle bir) derdim var. (Yok yok) namertlik etmeyeyim gam nerede, benim ten hücrem nerede?]

~ [N: 10b^{dr}] Şotor-fi l kīne-cū ma‘nāsına[dur]. Eşîrū’d-dīn-i Aḥsīketī:

Beyt ‘Aceb şotor-dilem ez rūzgār-i uştur-fi l

Ki rîş-i ġāv giriftem der’in ḥerās-i zaḥîr⁵⁹⁴ [Eşîrū’d-dīn-i Aḥsīketī D. K./8, s. 152]

[= Kindar devrandan öylesine korktum ki sinemden gelen değirmen sadası ile ahmaklaştım.]

~ [N: 51b^{dr}] Kōrķak.

~ [ŞA: 17a^{dr}] Uştur-dil kōrķak.

⁵⁹³ Kātībī-i Nīşābūrīnūñ ḡasīde-i şotor u ḥocre maṭla‘ıdır MU: 75b^{dr}.

⁵⁹⁴ uştur: ester D.; zaḥîr: zecîr N.

Şokûfe kerd (76a¹) Emşâl-i rindân-ı A'câmdandır, kay' eylemek ma'nâsına müsta'meldür. Nitekim Mollâ Câmî'nün şıfat-ı pîrîde vâkı' olan işbu beytinden zâhirdür:

Beyt Zi-şîr-i mâder-i dehrem zarar resîde ne nef'

Konûn şokûfe-konân behr-i def'-i ân zararrem⁵⁹⁵ [Câmî D., C. 1, K. 9/4, s. 86]

[= Dünya anasının sütünden bana fayda değil sadece zarar erişti. (Bu yüzden) Şimdi o zararı def etmek için kustumayım.]

Şorbu'l-Yehūd (76a⁴) Bu meşel emşâl-i kudemâdandır. 'Arabda ve 'Acemde meşhûr meşeldür ve şol zamânda darb olunur ki zebân-ı Türkîde bir kaç kimesne gizlice şarâb içseler zürefâ-yı 'Acem ol resme bâde nüş étmege *şorbu'l-Yehūd* dërler. Ve isti'âre tarîkıyla her nesne ki gizlü ola ve gizlü işlene aña dağı *şorbu'l-Yehūd* dërler. Nitekim Mevlânâ Zuhûrî'nün *Sâkî-nâmesinde* vâkı' olan bu beytlerden ol meşel be-gâyet fehm olunur:

Beyt Bi-deh sâkî ân âb-i yâkût-fâm

Melâmet kon ân ehl-i nâmûs u nâm [Zuhûrî -Sn.]

[= Saki! O yakut gibi kıpkırmızı suyu (şarabı) sun! O şeref ve şöhet sahiplerini kına!]

[Beyt] Be-men deh be-gul-bâng-i rûd u sorûd

Ki ne'tvân ez'tn bîş *şorbu'l-yehūd* [Zuhûrî -Sn.]

[= Bana saz çalıp ve şarkı söyleyerek dahası olmayan (gizlice içtiğimiz) şarabı ver!]

Şûh (76a¹²) Emşâl-i A'câmdandır ve maħbûblara vaşf îrâd olunur bir 'ibâretdür, *dilber-i şûh* demek gibi. Ya'nî dilber-i pür-nâz u 'işve ma'nâsınadır. Ammâ çirk-i câme ve çirk-i beden ma'nâsına dağı müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Husrevü'n bu beytinden ol edâ-yı mergûb zâhirdür:

Beyt Eger *şûh* ber câme-i men boved

Çe bâşed dilem ez tama' hest pâk [Husrevî-i Serahşî, ŞbD., s. 178.]

[= Eğer elbisemde leke/kir varsa bunda ne var? Zira gönlüm hırs ve doyumsuzluktan temizlenmiştir.]

~ [N: 51b¹⁷] Çirk ve kir ma'nâsına dağı müsta'meldür.

⁵⁹⁵

resîde: resîd D.

Şotor-gorbe (76a¹⁶) Emşāldendür. Eyülü kemlü dēyecek yērdē dārb olunur edādur. Meşelā fulān şā'irūñ ebyāt-ı şī'rī hem-vār degül[dür]. bir beyti şī'rinde eyü ise bir nēçesi eyü degüldür dēyecek maħalde *ebyāt-ı fulān şā'ir şotor-gorbe est* dērler. Ve gāh olur ki ebyāta taħşış ētmeyüp bir kimesnenüñ eyü yerleri var ise kem yerleri ziyādedür dēyecek yērdē nükte-şināsān-ı 'Acem *kār-ı fulān kes şotor-gorbe-st* dēyü kināye ēderler. Ve bu meşelüñ mürürü budur ki bir kimesnenüñ gāyet bed-ħū bir üştürü var idi. Bir gün yemīn eyledi ki bir d[ir]heme bey' ētmezsem 'avretüm benden boş olsun ve bir şöñra peşimān olup talāk vākı' olmamağa ħīle-i şer'iyye olmak için üştürüñ gerdenine bir gorbe ta'līk ēdüp bī' için bāzāra çıkardı. Bahānesini şoranlara "Üştürü bir dirheme ve gurbeyi biñ dirheme" dēyüp cevāb vērdi. Ol maħalde tā'ife-i 'Arabdan biri ta'accüb ēdüp dēr ki: "*Mā arħaşu'n-nāka levlā'l-me'ūnete fī 'unuķihā*"⁵⁹⁶ Bu 'ibāret daħı ol zamāndan berü dūrüb-ı emşāl-i 'Arabdandır. Ve şol zamānda dārb ēderler ki bir ma'ķül ādemüñ yanında bir nā-ma'ķül kimesne olsa meşel-i sālifü'z-zikri tā'ife-i 'Arab irād ēderler. Ve *şotor-gorbe* meşelinüñ vuķū'ı Mevlānā Ümīdīnūñ bu kıt'asından be-gāyet zāhirdür:

Κıt'a Der-ħor u lāyık-i to pīş-keşī nīst merā
 Toħfēi nīst ki pīšet bovedeş ķadr u maħal
 Penc beyt-est şotor-gorbe revān e[z] pey-i hem
 Ne se-çārī zi-semūr u ne ķatārī zi-cemel⁵⁹⁷ [Ümīdī ?]

[= Sana layık bir hediye yok. Senin yanında değeri olan bir hediye de yok. Senin için arka arkaya gelen iyili kötülü beş beytinden sonra ne üç dört samur (kürk) gelir, ne de bir deve kervanı!]

(76b^{dr}) **Beyt-i lī** Ez şotor-gorbe nişān-est zi-bedān kār-i nīkū

Kār-i bed-rā ne-tevān gofteneş ez ħosn-i 'amel [Hūsāmī]

[= İyinin yanında kötü de vardır (sözü) öylesi güzel bir işe işarettir ki kötü bir iş, iyi bir amelle açıklanamaz.]

⁵⁹⁶
⁵⁹⁷

[= Ah şu boynundaki melun olmasa ne ucuz deve!]
 Der-ħor u lāyık: Der-ħor-i ķadr MU: 76a^{dr}.; Semūr: Setūr MU: 76a^{dr}.

Bābu'l-şadi'l-meftūha

Şad bīmār ez leb-i gūr vā geşt (77a¹) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde tā cān bedendedür ümmīd kaṭ' olunmaz ve çıkmayan cānda ümmīd vardur dēyecek zamānda zürefā-yı 'Acem *şad bīmār ez leb-i gūr vā geşt* dērler. Ve gāh olur ki *cān tā ber-āmed rā ummīd hest* dēyü kināye ederler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ne-şāyed kerd ber-āzār-i ḥod zūr

Ki şad bīmār vā geşt ez leb-i gūr⁵⁹⁸ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 718]

[= Kişinin kendini üzmesi uygun değil. Çünkü çıkmadık candan ümit kesilmez.]

Şadī (77a⁷) Bu 'ibāret emşāl-i A'cāmdandır. Ekşer Hindīler zamānında müsta'meldür ve 'Irāķīler beyninde sipāhdan birisi yüz yigit başı olduḡda aña *şadī* dērler. Ve biñ yigit başı olduḡda hezārī dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol 'ibāretler be-gāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Be Tatār-gamze şāhā çe zenī be-ķalb-i 'āşīķ

Heme koşte-i nigāhīst çe şadī çe hezārī [Hüsāmī]

[= Ey Şah! Tatar gibi kan dökücü yan bakışlarıyla âşığın kalbine ne vurursun! Ne yüzü ne bini bütün hepsi senin bir bakışının kurbanıdır.]

Ve gāh olur ki şadī dēyecek yerde *şade est* dērler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol 'ibāret be-gāyet fehm olunur:

Beyt Be-destūr-i ān ser-ferāz u şede

Keşīd oştōrī-hā-yi zānū-zede⁵⁹⁹ [Hātīfī Tn., s. 87]

[= O yüz yigit başı almış dik başlının emriyle diz çökmüş develer yürütüldü.]

Şadā (77a¹⁴) Lüġat-i ġayr-ı meşhūredendür; zīrā lisān-ı 'Arabda muṭlaķ āvāza dērler; ammā beyne'l-A'cām ṭaġdan ve ġünbedden zuhūr eden āvāza dērler. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden ol 'ibāret be-gāyet fehm olunur:

Beyt Saķfeş be-şadā pes ez do hafte

Bī-hīķ meded neşīd-ḡānest [Enverī D1. Kt. 83/6, s. 552.]

[= İki haftadır (feleġin) künbedi (yüksek) sesle amansız şekilde ezgi okumaktadır.]

⁵⁹⁸

şad: bes HŞ.

⁵⁹⁹

Keşīd: Keşīde S.; keşīde oştōrī-hā-yi: keşīd eşbehī tiz Tn.

Şadre (77a^{dr}) Emşāl-i A‘cāmdandır. Zürefā-yı ‘Acem pīrāhen ma‘nāsına īrād ederler. Nitekim işbu beytden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Derzī şadre-i Mesīh borīd

‘Alemeş bord u goft gūş-ḡar-est [Hākānī D. K. 18/81 s. 69]

[= Bir terzi bir Mesīh’in gömleğinin bir parçasını kesti, izini yok etti ve “(Hazret-i İśā’nın) eşeğinin kulağı (şeklinde bir parçayı teberrüken aldım)” dedi.]

Bābu’ş-şādi’l-mazmūme

Şüret ne-best (77b²) Emşāl-i A‘cāmdandır. Zürefā-yı ‘Acem vücūda gelüp şüret bulmadı dēyecek yēde *şüret ne-best* dērler. Nitekim işbu beytden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt H̄āst tā mişlet sirişkem şüretī rīzed zi-sīm

Her zemān ber āb zed naqşī velī şüret ne-best [?]

[= Gözyaşlarım akıp sana benzer gümüş bir suret çizmek istedi. Suyu defalarca resmini çizmeye kalkıştı, ancak bu dileği gerçekleştirmedi.]

Velehu Dāşt taşvīr-i ruḡeş şüret-ger-i Çīn ārzū

Best çendīn şüret u şüret ne-best īn ārzū [?]

[= Çinli ressam Mani, onun yanağını çizmeyi arzuluyordu . Defalarca çizmeye çalışsa da bu arzusu gerçekleştirmedi.]

Bābu’z- zādi’l-meftūha

Żābūte (77b⁷) Emşāl-i ḡudemādandır, zen-i fertūte ve ‘arūs-ı ‘acūze ma‘nāsınadır ve zebān-ı tā’ife-i Āsiyān ki māverā-i Hindūstānda vāḡı’dur, anlaruñ miyānında ‘ibāret-i meşhūredendür. Nitekim şā’irūñ bu beytinden ol ‘ibāretūñ vuḡū’ı zāhirdür:

Beyt-i lī Kohne zābūte est ‘acūze-i dehr

Nev-be-nev h̄āst şevī vü dāmādeş [Hūsāmī]

[= Dünya kocakarısı, damadının onu yeni yeni istemeye geldiği pörsümüştür bir gelindir.]

Żehḡāk rā be-zaḡmet-i mārān gozāştīm (77b¹²) Emşāldendür ve şol zamānda ḡarb olunur ki bir mekrūh nesne yine ehline terk olunması evlā olmasında īrād ederler. Nitekim Mevlānā Uftī-i Ḥelvā-gerūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Zolfeyn-i ū raķīb be-gerden girifte est

Żehhāk rā be-zaħmet-i mārān gozāşīm [Uftī-i Helvā-ger ?]

[= Onun iki bölük saçını rakip boynuna dolamıştır. Demek ki Dahhak'ı yılanların eline bıraktık.]

~ [N: 52a⁶] Yaramazı yaramaza havāle eyleñ demek maħallinde ğarb olunur.

Bābu'ŧ-ŧāi'l-meftūħa

ŧaşt-i fulān kes ez bām oftād (77b¹⁶) Bu meşel-i mu'teber şol zamānda kināye olunur ki bir kimesnenüñ aħvāl-ı pūşidesi açılıp ortalığa tıyılsa yārān-ı 'Acem *taşt-i fulān kes ez bām oftād* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Evħadü'd-dīnün bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Vaķt-est zi-ħalk rāz-i dil-i ħod ne-hoftemī

Eknün nemī-tevān ki zi-bām ūftād taşt⁶⁰⁰ [Evħadī D., G. 135/3, s. 125]

[= Halktan kendi aşk sırrımı saklamadığım bir zamandayım. Sırrım ortalığa yayıldığından artık saklayamam.]

(78a^{dr}) **Beyt-i lī** Çeşme-i ħor ne-dāde āb-i morād

ŧaştem ez bām-i āsmān oftād [Hūsāmī]

[= Su pınarı ümit suyunu vermediği gibi leğenim feleğin çatısından düştü (gizli sırrım yayıldı).]

ŧaraf giriften (78a⁴) Emsāl-i A'cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne bir kimesneden yaña olup aña mu'ayyen olsa yārān-ı 'Acem *fulān kes ŧaraf-i fulān mī-gīred* dērler. Nitekim Mevlānā Kātibünün bu zū'l-vecheyn olan bu beytinden ol meşel ħatı zībā fehm olunur:

Beyt Kātibī ez ŧaraf-i ħayl-i ħaŧ-i ħübān-est

Z'ān ki işān ŧaraf-i rüy-i nikū mī-gīrend⁶⁰¹ [Kātibī D. G. 137/7, s. 81]

[= Bir bölüğe benzeyen ayva tüyleri güzel yüzlülerden yana olduğu için Kātibî de güzellerin ayva tüylerinden yanadır.]

ŧabl der gelim zed (78a⁸) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām şol zamānda irād olunur ki bir kimesne ħalkdan gizlü bir käre mübāşeret eylese ve bir uğurdan şöhret

⁶⁰⁰ vaķt-est: vaķtī D.; taşt: taşt D.

⁶⁰¹ işān: ānhā D.

bulup maḳbūl-ı ‘ālem olsa zürefā-yı ‘Acem *fulān kes ṭabl der gelīm zed* dēyü kināye ederler. Nitekim Kemāl İsmā‘ilüñ na‘t-ı Rasūl-i Ekremde dēdügi işbu beytüñ maẓmūnından ol meşelüñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Şīt u şadāt maşriḳ u maḡrib forū girift

Dest-i nobuvvet-i to çu zed ṭabl der gelīm⁶⁰² [Kemāl İsmā‘il D. Trk./73, s. 5]

[= Şanın doḡu batı (bütün alemi) kapladı. Senin peygamberliğinin kudreti, kilimde davul çaldı, yani sırta vakıf olup şöhret buldu.]

Kütüb-i mu‘teberātda mestürdür ki Rasūl-i Ḥudānuñ evāyil-i şöhretinde āşikāre ṭā‘at etmeyüp cebel-i Ebū Ḳubeysde olan ḡārda ‘ibādet edüp çeşm-i küffārdan pūşide ḡalkı rāh-ı hidāyete da‘vet ederler idi. Şol zamāne dek ki Ḥāzret-i ‘Ömer raḍiyallāhu ‘anh gelüp İslāma i‘ānet edüp revnaḳ vērđi ve bir uğurdan āşikāra ezān-ı Muḡammedī okunup şīt u şadāsı şark u ḡarba neşr oldı. Böyle olıcaḳ şā‘ir meşel-i mezkūrı ḳatı zībā irād eylemişdür.

Ṭarab der şebāb-est u nī der şarāb (78a^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel emşāl-i A‘cāmdan olup şol maḡal[de] müsta‘meldür ki bir kimesne ḡilḳat-i aşıyyesinde ādem olmayup lākin ādemiyete taḳlīd eyleyüp neçe evzā‘-ı nā-hem-vār şalāḡ u fesādı meş‘ar-ı ādem olayum dēyü neçe emri mürtekib olsa yārān-ı ‘Acem *Ṭarab der şebāb-est u nī der şarāb* meşelini kināye ederler. Nitekim işbu beytden ol meşelüñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Der īn müttefiḳ būde-end şeyḡ u şāb

Ṭarab der şebāb-est u nī der şarāb [?]

[= Yaşlı genç herkes bunda hem-fikirdi: Keyif ve eğlence gençliktedir, şarapta deḡil.]

Ṭaraf (78a^{dr}) [Açıklama bulunmamaktadır.]

Ṭabl-i pinhān zed (78b⁴) Emşāldendür. Zürefā-yı ‘Acem miyānında bir kimse gizlenmesi lāzım olmayıcaḳ işi gizlü işlemek istese *ṭabl-i pinhān zed* derler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

⁶⁰² şadāt: şadāş D.

Beyt ‘Eşkem ez rüy-i tabak perde-i takvā ber-dāşt

Tabl-i pinhān çe zenem taşt-i men ez bām oftād [Selmān-ı Sāvecī D. G. 158/8, s. 415]

[= Aşkim öyle bir mertebeye erişti ki takva perdesini kaldırdı. Bundan sonra niçin gizli bir iş yapayım, (zaten) sırrım ortaya çıktı.]

Ṭabīb-i ḥāye (78b⁷) Emşāl-i A‘cāmdandır. Fenninde māhir olmayan ṭabībe ve sāyir erbāb-ı fenne dērler. Nitekim Ḥācegān nām ṭabīb hicvinde Mevlānā Riyāzī dēmişdür, ol meşel zāhirdür:

Beyt Nev-cevānī rā be-nezdīk-i Hocend

Donbelī āmed birūn ez pāye-hā⁶⁰³ [Riyāzī D. Kt./1, vr. 233^b]

[**Beyt**] Ḥācegān pāyān-i pāy-i ū nişest

[Tā nehed merhem be-çendīn pāye-hā]

[**Beyt**] [Çün ki ḥod rā bū ‘Alī [Şīnā] girift]⁶⁰⁴

Goftemeş ḥīz ey ṭabīb-i ḥāye-hā⁶⁰⁵ [Riyāzī D. Kt./2-3, vr. 233^b]

[= Hocend yakınlarında bir yeni yetmenin ayaklarında bir sivilce çıktı. Hācegān (adlı tabip) onun ayağının ucuna oturup ayaklarına sayısızca merhem sürdü. Kendini Ebū Alī (Şīnā) gibi sayınca ona “Ey cahil doktor, kalk (şuradan)!” dedim.]

Ṭabaq-zen (78b¹¹) Meşhūr ‘ibāretdür. Memālik-i A‘cāmda *sehḥakīye* dērler. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ehl-i Bağdādiyān zenān bīnem

Ṭabaqāt-i ṭabaq-zenān bīnem.⁶⁰⁶ [Ḥākānī D. Kt./1 s. 691]

[= Bağdatlıları kadın kadına ilişki kuran kadınlar gibi görürüm.]

Ṭabīb rā çe melāmet naşīb şod bā‘iş (78b^{dr}) Bu mısrā‘ ‘ayniyle emşāldendür ve beyne’l-A‘cām şol maḥal[de] müsta‘meldür ki bir kimesne bir şāḥib-i keremden ḥuşūl-i merāmına i‘ānet ricāsında olup ol daḥı va‘d-i iḥsān eylese neçe mennā‘u’l-ḥayr ol kerīmü’t-ṭab‘ı iğfāl eyleyüp ol nā-murāduñ işi mümkinü’l-

⁶⁰³ māye: pāye D.

⁶⁰⁴ [Şīnā] girift: mī girift D.; ŞA.

⁶⁰⁵ Çün ki: gerçi ŞA: 109b^{dr}.

S. nüshasındaki bu beyitin her bir mısraı S.’de Riyāzī’nin 3 beyitlik bir kıtasındaki iki farklı beyitten alınmıştır. Müellif hattında kaydolmayan iki mısra da tamamlanarak köşeli ayraç içerisinde verilmiştir. Ayıca S. nüshasında yer almayan mısralar ŞA: 109b^{dr} da kayıtlıdır.

⁶⁰⁶ bağdādiyān: bağdād rā D.; bīnem: bīnī D.

huşul olmasa zürefâ-yı 'Acem ol maħalde *tabīb rā çe melāmet naşīb şod bā'is* mışrâ'ını irād ederler. Nitekim şâ'irüñ işbu kıt'asından ol meşelüñ vuķu'ı fehm olunur:

Ƙıt'a-i li Hemī şodem be-ħarīm-i vişāl-i yār muķīm

Henüz dūrī-i hecrem raķīb şod bā'is

Ez ān sebeb be-meşel gofte'end vāķıfān ħokm

Tabīb rā çe melāmet naşīb şod bā'is. [Hüsāmī]

[= Sevgiliye kavuşma hanesinin etrafında otururken rakip, oradan uzaklaşıp ayrılmama sebep oldu. O yüzden bilginler bu bu atasözünü söylemişler: "Nasipte yoksa tabibin suçu ne?"]

Bābu't-ṭāi'l-meksüre

Ṭirāz (78b¹⁴) Meşhūr lügatdür 'Arabda. Velikin diyār-ı Ćinde bir memleket adıdır ki maħbūbları be-gāyet çok olur. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Dil-i mā teng-ter ez peste-i ħübān-i Ḥoten

Cān-i mā tīre-ter ez ṭorre-i Torkān-i Ṭirāz.⁶⁰⁷ [Enverī D., K./4239, s. 169]

[= Gönlümüz Hoten güzellerinin fıstık kadar küçük dudaklar gibi daralmakta/onların hasretini çekmektedir. Canımız ise Tiraz şehrindeki Türk güzellerinin kâküllerinden daha karadır.]

(78b^{dr}) Zīnet u naķş u nigār ma'nāsına daħı gelür. Nitekim Ḥallāķ-ı Ma'ānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Reh-i selāmet eger mī-revī mocerred şov

Ki coz 'anā ne-fezāyed to rā libās-i Ṭirāz⁶⁰⁸ [Kemāl İsmā'ıl D., K./436, s. 24]

[= Selamet yolunda gideceksek (varlıktan) soyun! Ćünkü sana meşakkatten ve zorluktan daha süslü bir elbise bulunmaz.]

607
608

dil: cān D.; teng: tīre D.; peste: ṭorre D.; cān: dil D.; tīre: teng D.; ṭorre: dīde D.; ṭirāz: erāz D.
libās-ı: libās u D.

Bābu'ṭ-ṭāi'l-mazmūme

Ṭorfe-i Bağdād (79a¹) Bağdād güzeli demekdür. Nitekim Mevlānā Cāmīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū'ı fehm olunur:

Beyt Pūst kenī ma'nī-i ostād rā

‘Ūr konī ṭorfe-i Bağdād rā [Cāmī HE. C. 1, TA./1581, s. 545]

[= Üstad manasının kabuğunu soyup (özüne ulaşır) gibi eşsiz Bağdat güzelini çıplak bırakırsın.]

Bābu'l-'ayni'l-meftūḥa

‘Ālem-i āb (79a⁴) Bu meşel-i mu'teber emşāl-i yārān-ı 'Acem dendür ve şol zamānda irād-ı kelām olunur ki bir kimesne bāde nūş eyleyüp ve mestāne olsaydı ve şarāb 'āleminde olup ğam-ı dünyāyı ferāmūş étse ol maķūle şahşā rindān-ı 'Acem *fulān kes der- 'ālem-i āb-est* dēyü kināye éderler. Ve *'ālem-i āb* şarāb 'ālemine döndüğü Ḥāce Āşafīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt 'Ālem-i āb ki bīrūn bered ez dil ğam rā

Ĝam ne-dārīm eger āb bered 'ālem rā [Āşafī-i Hirevī -D.]

[= Şarap meclisi gönülden gamı def ettikten sonra dünyayı su götürüp sel süpürse umurumda değil.]

~ [N: 52a¹⁴] Bāde şöḥbetine dērler.

'Abeş (79a⁹) Lüĝat-i ğayr-i meşhūredendür ve beyne'l-A'cām meşel-i qādīmīdür. Iştīlāḥ-ı küttāb-ı münşiyānda müsvedde ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā 'Ālemīnūñ bu kıṭ'asından fehm olunur:

Qıṭ'a Be-dovr-i ḥaṭṭ-i 'izāret çe fitne rūy-nemūd

Ki her ki hest ez ū sīne-çāk çūn qālem-est

Qazā ki meşq-i 'abeş kerde behr-i ḥosn-i ḥaṭet

Be-kām-i dil ne-resīd u henüz der elem-est ['Ālemī ?]

[= Yanağındaki ayva tüylerinin devriyle öyle fitneler kaynadı ki onun yüzünden herkesin kalem gibi sinesi parçalandı. Ayva tüylerin uğruna müsveddelerle meşq eden kaza (kalemi) muradına erişemediği gibi hâlâ elem çekmektedir.]

Memālik-i 'Arabda müsveddeye 'abeşü'l-velīd dērler. Oĝlan oyıncağı ma'nāsnadır.

‘**Āşık-i pīçān** (79a¹⁵) Emsāldendür ve lisān-ı eṭibbāda şarmaşığa beñzer yapışkan bir otdur ki kızıl çiçekleri olur. Nitekim Mevlānā Riyāzīnūñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

[Beyt] Ber-ān kad sonbol-i moşkīn-i ū ez bād mī-pīçed

Mişāl-i ‘āşık-i pīçān ki ber şimşād mī-pīçed [Riyāzī D. G./1, vr. 225^b]

[= Onun sümbül gibi simsiyah saçları rüzgârla birlikte boyuna/bedenine sarılıyor. Tıpkı kızıl çiçekli sarmaşık gibi şimşadı sarmalıyor.]

‘*Eşık-i pīçān* dañı dەرler. Nitekim Şāh Tāhirūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Be-gerd-i serv ne-pīçīd [ki] ‘eşık-i pīçān-est

Fikende berhemem-āsā be-düş-i ĥod zunnār [Şāh Tāhir ?]

[= Papaz gibi kendi beline zunnar bağlamış. Lakin kızıl çiçekli sarmaşık, selvinin beline dolanmadı.]

~ [N: 52b¹¹] Şarmaşık mānendi bir otdur. Dıraĥta şarılur ve gūnā-gūn çiçekleri olur.

‘**Araĥ-i fitne** (79b³) Diyār-ı ‘Acemde çiçek şuyına dەرler. Nitekim Şifāyīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Mā rā ne ser-i gul ne temennā-yi şarāb-est

Der meclis-i rindān ‘araĥ-i fitne şarāb-est [Şifāyī-i İşfahānī -D.]

[= Rintlerin meclisinde çiçek suyu, şaraptır. Hal böyle olunca bizim ne gülün yüzüne ne de şaraba hevesimiz kalır.]

‘**Adlī** (79b⁵) Memālik-i A ‘cāmda bir nev ‘aĥçaya dەرler. Diyār-ı Rūmda pūl gibi nā-seredür. Nitekim Mevlānā Evĥadū’d-dīnūñ bu beytinden be-ğāyet zībā fehm olunur:

Beyt ‘Adlī rā eger ĥabūl koned

‘Adleş ez rāstī ‘adūl koned⁶⁰⁹ [Evĥadī D., CC./12379, s. 574]

[= Eğer geçmez bir akĥeyi kabul ederse, adaleti hakikatten yüz çevirir.]

~ [N: 52b¹⁹] Diyār-ı Rūmda begler begi aĥçası dedükleri gibi nā-seredür.

‘**Arabāne** (79b⁸) Muṭribler miyānında deffe beñzer celācilsüz bir sāzdur. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

⁶⁰⁹ ‘adlī: ādilī D.; ‘adleş: ‘adlet D.

Beyt Hübân-i ‘Arab terâne-perdâz

Bâşed ‘arabâne-hâ hem-âvâz [Hâtîfî -Tn.]

[= Arap güzelleri zilsiz deflerle birlikte şarkı söylesinler.]

‘**Arüse**k (79b¹⁰) Hâlet-i harbde ve muhâşara-i kal‘ada atılan mancanîk taşına dërler.

Nitekim Mevlânâ Nizâmînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt ‘Arüsek-zenânî çu şîrân şumûs

Hâcil geşte z’ân kal‘ai çun ‘arûs⁶¹⁰ [Nizâmî-i Gencevî Şn., s. 317]

[= Aslanların mancınık gibi güneşleri atması, o kalenin başını bir gelin gibi öne eğdirdi.]

Şapan taşına dağı ‘arüsek dërler. Nitekim Mollâ Câmînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ver z’ân ki şevî ez ân felâhen

Ber borc-i felek ‘arüsek efken [Câmî HE., C. 2, LM./3143, s. 372]

[= ...Eger olsaydı o sapandan feleğin burcuna sapan taşı fırlatırdı.]

‘**Ağd-i nemâz** (79b¹⁵) İftitâh tekbîrine dërler. Nitekim Kemâl-i Hocendînüñ bu

beytinden zâhirdür:

Beyt Zi-ebrüyet çu rû ârem be-mihrâb

Ser-i zolfet boved ‘ağd-i nemâzem⁶¹¹ [Kemâl-i Hocendî D. G. 739/1, s. 260]

[= Senin kaşlarının mihrabına dönünce saçlarının ucu benim iftitah tekbirim olur.]

‘**Alâka-i destâr** (79b¹⁷) ‘İbâret-i meşhûredür beyne’l-A‘câm. Destâr ucıdur ki

şarkıdurlar bir tarafâ aña taylasân dênür. Ekşeriyâ meşâyih-i kibâr izhâr ederler.

Ṭâyife-i ‘Arabuñ âdâbindadur. Nitekim Mevlânâ ‘Örfînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-sâye-i ‘alem-i Moştafâ der’in ‘arşa

Ki âftâb şevved hem ‘alâka-i destâr⁶¹² [‘Örfî-i Şîrâzî D. C. 2, K. 30/126, s. 134]

⁶¹⁰ şîrân: dîvân Şn.

⁶¹¹ çu rû ârem be-mihrâb: be-mihrâb niyâzem D.; boved ‘ağd: bered ‘ağl D.

⁶¹² der’in: der’an D.

[= Bu meydanda Hz. (Muhammed) Mustafâ'nın sarığının ucu dahi güneşe dönüştüğü sancağının gölgesine... ant olsun!]

(79b^{dr}) Teşdid ile dahı müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Lisânînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Yād dārī ki esb u cāme ne-būd
Rīş-i 'allāka vu 'imāme ne-būd [Lisānī ?]

[= At ve libasın, sarık ve ucunun olmadığını hatırla!]

'**Azrā** (79b^{dr}) İşbu meşel-i bī-bedel 'ibāret-i gayr-i meşhūredendür. Beyne'l-A'cām āşikāre ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim şā'irüñ bu beytinden ol 'ibāretüñ vuķū'ı be-gāyet zâhirdür:

[Beyt-i li] Çu tār-i tār-i vocūdem çu mūy-i mūyeş tār
Çu mihr mihr-i men ey dil 'izār-i ü 'azrā [Hüsāmī]

[= İplik gibi ipince olan vücudum onun saçının bir teli gibi görünmeyecek hâlde. Ey gönül benim güneş gibi olan sevgilim yanağı apaçık (bellidir).]

İşbu beytde vaķı' tār-ı āhirīden murād hafī ma'nāsıdır gaflet olunmaya.

'**Allān** (80a⁴) Yārān-ı 'Acem miyānında meşhūr edādur. 'Azīz ü muhterem ma'nāsına ve tūrfanda ma'nāsına dahı müsta'meldür. Nitekim işbu beytde kıatı zībā irād olınmışdur, fehm olunur:

Beyt Suħen be-pīş-i suħen-dān 'azīz u 'allān-est
Ve'ger ne zerdek u şalgām hemīşe erzān-est [?]

[= Havuç ve şalgam daima ucuz olsa da söz, söz bilen ehl-i kelamın yanında daima aziz ve muhteremdir.]

Zerdek havic dedükleri nesnedür.

'**Alem nehāden** (80a^{dr}) Emşāl-i A'cāmdandur. Mülāzım ve muķīm olmaķ ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ 'Örfnüñ işbu beytinden vuķū'ı zâhirdür:

Beyt Devlet-i vuşlat ki der yābed ki bā ān maħremī
Covher-i evvel 'alem ber āstān endāhte ['Örfi-i Şirāzī Kl. C. 2, K. 74/18, s. 346]

[= Sana kavuşma talihi kimin eline geçti! Öyle ki ilk cevher, onca sırrıyla dergahına yerleşir.]

Bābu'l-‘ayni’l-meksüre

‘İyd-nāme-i zerdošt (80a^{dr}) Emşāl-i u‘cūbe-i nā-şinīde-i zamānedendür ki zerdüştiyān zamān-ı saltanatlarında kendü ‘iydlerinde ḥalāyıkı dāru’l-mülk taht-gāhlarına berāy-ı şöhret-i ḥātır olmaları için mecmū‘-i ḥalāyık-ı ḥükümetlerine nāmeler yazup cümleyi da‘vet ederler imiş. Egerçi işbu meşelūñ mevridi böylece vākı‘dur. Velīkin erbāb-ı zamāneden bir nev-devlet sefāhet edüp baña rağbet eylesünler dēyüp bī-vech ḥalka ezīyyet edüp ziyāfete da‘vet eylese ol maḳūle vaż‘a zūrefā-yı ‘Acem ‘iyd-nāme-i zerdošt dērler. Nitekim şā‘irūñ işbu beytten vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt-i lī Nefret-efzā çu kār-i her ziştī

Sūr-i kāşī u ‘iyd-i zerdoštī [Ḥūsāmī]

[= (Bu) her çirkin iş gibi nefret artıran nimetsiz bir düğün ve emrivaki bir davettir.]

İşbu beytde vākı‘ olan ‘iyd-i zerdoštī tekellūf üzre da‘vet ve ziyāfet ma‘nāsına olduğu gibi sūr-i kāşī dahı ni‘metsüz düğüne dērler.

‘İnān ez dest şod (81a³)⁶¹³ Emşāl-i A‘cāmdandur ve ihtiyār elden gitdi demek ma‘nāsına irād olunur. Zīrā bu meşel-i bī-bedelūñ aşlı ‘inān-ı ihtiyār ez dest şoddur. Nitekim Mevlānā Kātibīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Nişestem ber-ser-i reh tā ‘inān-i merkebeş gīrem

Velī ḥ‘āhed şod ez destem ‘inān çün ān suvār āmed⁶¹⁴ [Kātibī D. G. 196/2, s. 108]

[= Yolunun başına oturdum ki bineğinin dizgini tutayım. Ancak o bineğinin üzerinde gelirse irademi kaybedeceğim.]

‘İyd-i Mesīḥ (81a⁸) Bu meşel-i mu‘teber ol güne dērler ki mā‘ide-i ‘İsī ‘aleyhi’s-selām gökden nāzil oldı ve ol rüz-ı firūze berāy-ı şādmānī Naşāra ‘iyd eylerler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Kāfir-i ‘eşḳ ki şod secde[i] ber-vech-i şabīḥ

Şavm-i pencāhe-i Mūsā bovedeş ‘iyd-i Mesīḥ [Ḥūsāmī]

⁶¹³ Bu maddeden önce “Bābu’l-‘ayni’l-meksüre” başlığı bulunmaktadır. Ancak daha önceki varakta da (80a^{dr}) yer aldığından dolayı silinmiştir.

⁶¹⁴ ḥ‘āhed şod: ḥ‘āhed S.; āmed: āyed D.

[= Peri yüzlü güzelin yüzüne karşı secde eden aşk kâfiri için Hz. Mûsâ'nın elli günlük orucu, Mesih bayramı gibidir.]

Bābu'l-‘ayni'l-mazmūme

‘Ozr-i leng mī-koned u mī-āred (80a⁸) Emsāldendür. Meşelā bir kimesne cüz’ī nesneyi kendüye bahāne eyleyüp ‘umden ihmāl kaçd eylese zürefā-yı ‘Acem *fulān kes ‘ozr-i lengī mī-koned* dēyü kināye ederler. Nitekim şā’irūñ işbu beytinden ol meşelūñ vuķū’ı be-gāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Dest ber şemşīr ger pāy-āvered ğamze be-tek

‘Ozr-i lengī mī-koned Tīmūr der meydān-i ū [Hūsāmī]

[= Yan bakışların kılıcına davranınca Timur, onun savaş meydanına (çıkılmamak için) saçma bahaneler uydurur.]

Ve bu meşelūñ mevridi oldur ki bir kimesne diyār-ı āhırde olan āşināsına mektüb göndermek murād eder. Bir kātibe varup yazdurmak murād eyledükde ol kātib su’āl eder “Bu mektübı ne cānibe göndermek murāduñdur?” Ol kimesne daħı gönderecek diyārı dēdükdē “Benüm ayağum lengdür” dēyü yazmaduķda ħarīf kendüyi temaşhur eder. Kıyās edüp cebren ħākim ħuzūrına életüp i’lām olıñduķda saña mektüb yazdurmak murād eden kimesneye benüm pāyum lengdür dēmek ne maşlahat içündür dēyü kātibe ta’zīr étmek murād eyledükde kātib mā fi’z-zamīr olan ħālını beyān eyleyüp dēdi ki “Benüm ħaţţum oķunmaz, meger kendüm varup ol diyārda yazduğum mektübı oķuyam. Lākin benüm pāyum lengdür ol diyāra varmağa ĳudretüm yoķdur dēmek şadedinde bu ‘ozr-i lengīyi irād eyledüm” dēyüp su’āl-i ħākime bu ğüne cevāb vermişdür. Ol zamāndan berü bu aĥvāl emşālden olup münāsib-i ħālde ĳarb olunur:

Bāķī (80a^{dr}) Hezārān ‘ozr-i leng eyler kaçar meydāna gelmezdi

Eger Tātār-ı ğamzeñ da’vet étse cenge Tīmūrı. [Bāķī D., G. 484/3., s. 400]

[= Eğer Tatar gibi öldürücü yan bakışların Timur’u savaşa davet etseydi. Timur, binlerce sudan bahane uydurup savaş meydanına gelmez, kaçardı.]

‘Ozr bed-ter zi-gonāh (80b⁹) Emsāl-i A’cāmdandur ki lisān-ı Rūmīde ol edāya ‘özri ğünāhından çoķdur dēyecek zamānda nūkte-şināsān-ı ‘Acem ‘ozr-i *fulān kes bed-ter zi-gonāh* dēyü irād meşel ederler. Nitekim Muĥteşemūñ bu beytinden ol ma’nā zāhirdür:

Beyt ‘Ozr h̄āhī konedem ba‘d ez katl

‘Ozr bed-ter zi-gonāheş nigerīd [Muhteşem-i Kāşānī D. *Risāle-i Celāliye*, G./6, s. 6]

[= Beni öldürdükten sonra özür diler. Baksanıza, özrü günahından beter.]

‘**Ozr** h̄āst (80b¹³) Bu ‘ibāret beyne’l-A‘cām redd etdi ve kıvdi ma‘nāsına müsta‘meldür. Zīrā zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes rā be-der kerd* dēyecek yērde *fulān kes rā ‘ozr h̄āst* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt To hūr-i cennetī ammā zi-çeşm-i fettānet

Zi-bes ki h̄āst belā ‘ozr h̄āst rizvānet [Cāmī D., C. 1, G. 113/1, s. 258]

[= Sen cennet hurisisin ama senin fettan gözlerin, haddinden fazla beddua edip Rıdvan’ı bile cennetten kovdu.]

~ [N: 53a^{dr}] Hüsni ta‘bīr ile def‘ etdi.

‘**Üd-süz** (80b¹⁷) Yārān-ı ‘Acem miyānında micmere ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Şeyh Sa‘dīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū‘ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt Gedāyān-i bī-cāme şeb-kerde rüz

Mo‘aţţar-konān cāme-ber ‘ūd-süz [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 4. Bāb, s. 417]

[= ... (Zamanında) gece gündüz üzerlerinde bir parça elbise olmayan dervişler (şimdi micmerle güzel kokular sinmiş elbiseler giymekte...)]

Bābu’l-gāyni’l-meftūħa

Ġāje (81a¹²) Meşel-i meşhūrdur. Maħbūblar yüzlerine sürdükleri kızılıcaya dērler. Nitekim bu beytden ol edā kıatı ra‘nā fehm olunur:

Beyt Zi-gāje reng-i gul rā nāzokī dād

Leţāfet rā bolend-āvāzegī dād [?]

[= Allığıyla gül yanağına naziklik verip letafetine şöhret kazandırdı.]

Ġāzī (81a¹⁵) Cān-bāza dērler ki şehr-be-şehr resen-bāzlık edüp gezerler. Nitekim ol meşel[ūñ] vuķū‘ı Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Der resen-hā-yi do zolf-i kāfīret pīçide’em

Ġāziyem Ġāzī be-cān-i h̄īş bāzī mī-konem [Selmān-ı Sāvecī D. G. 296/2, s. 457]

[= Senin (şakaklarına dökülen) simsiyah örgülü saçlarının iplerine dolanmışım. Cambazım, bir (ip) cambazı gibi kendi canımla oynarım.]

Ve Şeyh Sa' dînüñ bu beytinden dağı fehm olunur:

Beyt Çu ğāzī be-ħod ber ne-bendend pāy

Ki moħkem reved pāy-i çübīn zi-cāy [Sa' dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 3. Bāb, s. 387]

[= ...(Hakiki âşıklar) cambaz gibi kendine (tahtadan) ayak bağlamazlar. Ne kadar sağlam olursa olsun tahtadan yapılmış ayak (bir gün) yerinden çıkar.]

Ġarķ-i perrān (81b²) Emsāl-i levendān-ı A' cāmdandur. Bī-ķaydān miyānında [ħādişe-i]⁶¹⁵ tamām yēdürmek ma' nāsınadır. Ammā miyān-pāçe sürüştürmek ma' nāsına müsta' meldür. Nitekim Emīrīnūñ dēdüĝi [Rubā' īsin]den⁶¹⁶ bu 'ibāretler zāhirdür:

[Rubā' ī] Her ğāh ki meyl-i ğarķ-i perrān kerdīm

Dīdīm ki ħātişe perīşān kerdīm

Āħer be-miyān-pāçe ķarārī dādīm

Ber-ħod duşvār u ber vey āsān kerdīm⁶¹⁷ [Emīrī ?]

[= Her ne zaman sūrtünmeye çalışsam aklının bulandığını gördüm. Sonunda bacaklarının arasına girip kendime zor, ona kolay olanı yaptım.]

Lākin miyān-pāçe aşlında mevzu' -ı ma' hūda dērler. Meyrem-i Siyāhīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Meylem be-miyān-pāçe-i ū bīş koned

Zīrā ki miyān-pāçe zi-kos teng-ter est [Meyrem-i Siyāhī ?]

[= Her ne kadar bacaklarının arası dölyolundan daha dar olsa da onun bacaklarının arasına meylim artmakta.]

Ve Seyfī-i Esferengīnūñ bu beytinden dađı ol edā zāhirdür:

Beyt Nīĝār-i kelle-pezi men ki dil serāçe-i ū-st

Tamām-i lezzet-i 'ālem miyān-pāçe-i ū-st [Seyfüddīn-i Esferengī -D.]

⁶¹⁵ MU: 80a^{dr}, ŞA: 113a^{dr}.

⁶¹⁶ "Rubā' ī" nazım şeklinde olmasına rağmen "Kıı'a" yazılmıştır. "[Rubā' īsin]den" şeklinde değiştirilmiştir.

⁶¹⁷ Vezin aksamaktadır.

[= Gönlüm benim kelle pişiren sevgilimin sarayıdır. Benim bu dünyadaki bütün zevkim onun bacaklarının arasındır.]

~ [N: 54a⁶] Bir hoşça sepişdürmek miyān-pāçe zıddıdır.

~ [N: 66a⁵] **Miyān-pāçe** : Faḫzeziyye ya'nī budına ma'nāsına[dur].

Ġazbān-i felek (81b¹¹) Meşel-i meşhūrdur, āftāb ma'nāsınadır. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt-i lī Cāy-i ḫāsīd zi-bedī der veḫel est hem-çu ḡasek

Şod konūn tāc-i ser-i dehr çu ḡazbān-i felek [Hūsāmī]

[= Kıskancın yeri fenalığından dolayı tahtakurusu gibi pislik olmalıyken şimdi güneş gibi âlemin baş tacı oldu.]

Ġam-ende (81b¹⁴) Emsāldendür ve miyān-ı A'cāmda ḡamlu ve muşībetlü kişiye dērler. Nitekim Şems-i Faḫrīnūñ bu beytinden ol edā fehmi olunur:

Beyt Cihān-baḫşā to ān şāhī ki bāşed

Zi-nāmet şādī-i cān-i ḡamende⁶¹⁸ [Şems-i Faḫrī, *Mi'yār-ı Cemālī*, s. 414]

[= Ey cihanı bağışlayan! Sen öyle bir padişahsın ki isminle ḡamlı/dertli insanlar şad olur.]

Ġanīm (81b¹⁶) Ḥaşm ma'nāsınadır. Nitekim Fiḡānīnūñ bu beytinden ol edā fehmi olunur:

[Beyt] Be-çe rüz nīk bīned zi-to kām-i dil Fiḡānī

Ki çu baḫt-i ḫod ḡanīmī be-kemīn boved modāmeş [Fiḡānī D., G. 342/7, s. 287]

[= Ey Fiḡānī! Gönül ne zaman senden bir güzellik görecek? Öyle ki senin talihin gibi bir düşman daima pusudadır.]

~ [N: 54a^{dr}] Rām-ḫ'āh rā ḡūyend.

Ġiyār (82a²) Emsāl-i A'cāmdandır ve memālik-i 'Acemde bir ma'rūf kāruñ ismidür ki ruḳ'a-i zırh dērler ki Yehūd t'ā'ifesiñ diyār-ı Rūmda olduḡı gibi maḫşūş tācları yoḡdur. Ancak sāyir nāsdan imtiyāz için bir ruḳ'a-i zerdī dūş-ı cāmelerine

⁶¹⁸ cihān-baḫşā: ḫodāvendā Mi'yār-ı Cemālī.

dikerler. Nitekim meşel-i mezkûruñ vuķū'ı Mevlānā Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-ķahr-i ū ki sepehr-i bolend rā ber-dūş

Zi-zerd-i ruķ'a-i ĥōrşīd u māh dūht ġiyār [Kemāl İsmā'īl D. K./2046, s. 126]

[= Onun korkusuyla yüce feleğın omzuna güneş ve ayın sarısından bir yama dikti.]

Ġacek (82a⁷) Lüğat-i ġayr-i meşhūredendür. Bulġārīler ve Kūhistānīler zebānında *ġacek* kemānçe ma'nāsınadır. Nitekim Mevlānā Ṭāhirūñ bu beytinden ol ma'nā zāhirdür:

Beyt Meclis-i dil-keş-i gul tā ne-boved bī-muṭrib

Geşte bulbul ġacekī şāh-ı gul u ġonçe ġacek [Ṭāhir ?]

[= Gülün gönül alıcı meclisi çalgıcısız olmaz. Bu yüzden gonca ve gül padişahı bülbülü kendine kemañçe yaptı.]

Ġanīmāne (82a¹¹) Emşāldendür ve beyne'l-A'cām bir kimseye ġarīm u düşmen dēyecek yerde *ġanīm* dērler. Ve ġāh olur ki bir kimesneye ĥuşūmet nigāhın eylese zūrefā-yı 'Acem *ġanīmāne nigāh me-kon* dērler. Nitekim Mevlānā Muḥteşemūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū'ı ḳatı zāhirdür:

Beyt 'Āşīķ ez ḥasret-i ruḥsār-i to āhī ne-koned

Ki der'ū ġayr-i ġanīmāne nigāhī ne-koned⁶¹⁹ [Muḥteşem-i Kāşānī D. G./1, s. 399]

[= Āşīġa ona düşmanca bakmaktan başka bir şey yapılmadığından dolayı senin yanağının hasretiyle bir ah dahi çekemez.]

Ġalle-dān (82a¹⁵) 'İbāret-i ġayr-ı meşhūredendür ki ehl-i sūķ bir kütüġüñ içini oyup anda aķça vaz' ētdükleri nesneye dērler. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden ol 'ibāretūñ vuķū'ı be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Ḥāne-i ġül rā ne-peziṛed nişān

Der ġale-dān-i 'adem endāzişān⁶²⁰ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 26]

[= Karanlık/şeytan evininin pulunu kabul etme, onları yokluk kumbarasına at!]

⁶¹⁹ ruḥsār: dīdār D.

⁶²⁰ ġül rā ne-peziṛed nişān: ġül'end be-perdāzişān ME.

~ [N: 54a⁶] Erbāb-ı harfūñ aqça qoduqları kütük.

Ġam-i hod hōr ki to lāġer ne-şevī (82b²) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda irād olunur ki bir kimesne bir kimesneye naşihat eylese ol kimesne naşihat-pezīr olmayup dēse ki var kendü hālūñ ve kendü ġamuñ yē ki ar kılmayasın dēyecek yērde bu mışrā‘ı ki ‘ayniyle darb ēderler *ġam-i hod hōr ki to lāġer ne-şevī*. Nitekim Kemāl-i Hocendīnūñ bu beytinden ol meşel be-ġāyet zībā fehm olunur:

Beyt Me-hōr ey zāhid-i kem-h̄āre ġamem

Ġam-i hod hōr ki to lāġer ne-şevī⁶²¹ [Kemāl-i Hocendī D., G. 1050/5, s. 365]

[= Ey iştahsız zahit! Benim yüzümden elem çekme, var kendi derdinle dertlen ki incelmeyesin!]

Bābu‘l-ġayni‘l-mazmūme

Ġorm (82b⁸) Lüġat-i ġayr-ı meşhūredendür. Ve yārān-ı ‘Acem miyānında taġ keçisine dērler. Nitekim Mevlānā ‘Unşurīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt To şīrī vu şīrān be-kerdār-i ġorm

Bo-rov tā rehānī dilem rā zi-korm [‘Unşurī D., M./3411, s. 359]

[= Sen bir aslansın ve aslanlar daġ keçisi müptelasıdır. Var yoluna git ki gönlüm gamdan azat olsun.]

Ammā *korm* endüh u ġam ma‘nāsınadır.

Ġülek (82b¹¹) Ķunbara dēdükleri nesneye dērler ki anuñ içinde aqça qoyup şaklarlar. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt To ġülek u heşt māndei der-pīşet

Īn şeş boculī meġer ki koşte-i h̄īşet⁶²² [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Senin kumbaranın içindekiler ve kerpiçteki bu altı aşık meġer senin yendiklerinmiş.]

Bu meşel bir ġüne kumār oyunına işāretdür ki altı aşık ile oynarlar ve aşıkları bir kerpiç üzerine atarlar. Bu beyt-i mezkūruñ mazmūnı aña delālet ēder. Ammā tahfifen vāvı hızf edüp *ġulek* daġı dērler. Nitekim bu beytden ol ma‘nā daġı fehm olunur:

⁶²¹ ki to: to ki D.

⁶²² Vezin aksamaktadır.

Beyt Leb-i ğaybet-ger-i ğammāz ferāhem ne-şevēd

Deheneş por-zer eger sâhte-i hem-çu ğulek [?]

[= Sürekli kovculuk eden dudağı, kunbara/külek gibi ağzına kadar altınla dolsa yine kapanmaz.]

Şapan taşına dağı ğulek dërler.

Velehu Merā tā ez ser-i kūyet felek āvāze mī-sāzed

Felāhen ez hilāl u ğulek ez seyyāre mī-sāzed [?]

[= Felek hilalden sapan, gezegenlerden de sapan taşı yapıp beni ta mahallenin başında oyalayıp/perişan ediyor.]

Bābu'l-fāi'l-meftūha

Femen ya'mel (83a⁴) Edā-yı ma'rūfe-i A'cāmdandur ki meskūk bir aqçaya dërler ki sikkesinde *femen ya'mel mişkāle zerratin hayrān yerah*⁶²³ yazılmışdur. Nitekim ol 'ibāretüñ vuķū'ı bu beytden be-ġāyet zībā fehm olunur:

Beyt Be-ħübān der nemī-ġired fiġān u nāle vu zārī

Be-kām-i dil resī āher femēn ya'mel eger dārī [?]

[= Figan, feryat ve yakarışların güzellere tesiri yok. *Femen ya'mel (mişkāle zerratin hayrān yerah)* damgalı akçen varsa gönlünün dilediğine erersin.]

Ve bir ğüne aqça dağı vardur ki sikkesinde sūre-i *kul huvallāhu ehad* yazılır. Ol aqçaya *kul huvallāhī* dërler ve *iħlāşiyye* dağı dërler. Nitekim şā'irüñ bu beytinden ol 'ibāret zāhirdür:

Beyt-i lī Naqd-i kalb er nehī der pūte-i iħlāşiyye

Kām-i dil rā ne-resī bī-zer-i iħlāşiyye [Hüsāmī]

[= Eğer üzerinde *kul huvallāhu* yazan (akçelerin bulunduğı) hazinelere kalp/gönl sermayeni verirsen *kul huvallāhu* akçesi olmaksızın gönlünün dileğine ulaşamazsın.]

Fetile-mū (83a¹¹) Ser [ü] pā bürehne olan mecānīne dërler. Nitekim Mevlānā Āşafīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

⁶²³

[= "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükafatını görecektir." Zilzal Suresi, 99/7. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, DİB. Yay., Ankara 2011, s. 696.

Beyt Toyî ki şem‘ şeb-i vuşlat ārzū kerde

Hevā-yi ‘eşq-i to ū rā fetīle-mū kerde⁶²⁴ [Āşafī-i Hirevī D. G./2127, s. 211]

[= Kavuşma gecesinde mumunu arzulayan sensin (ve) senin aşkının iştıyakı onu yalın ayak başı kabak/saçı başı dağınık bir mecnuna çevirmiştir.]

~ [N: 54b^{dr}] Mecnūn saçlu.

Ferhār (83a¹⁴) Memālik-i Māverā’ū’n-nehrden Türkistānā mensūb bir şehriñ adıdır ve bir meşhūr büt-ḥāneye daḡı dērler. Nitekim Ḥakīm Senāyīñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Kār eger reng u bŷy dāred u bes

Ḥabbezā Çīn u merḥabā Ferḥār⁶²⁵ [Senāyī-i Ġaznevī D. K. 114/48, s. 199]

[= Bir işin celal ve cemali varsa bu kâfidir. (Celali olan) Çin ne hoştur, (Cemali olan) Ferhar ne güzeldir.]

Feres nehāde-i to-st (83a¹⁷) Egerçi senüñ maḡlūbuñdur dēmek maḡallinde īrād olunur; velīkin şatrenc-bāzlaruñ oyununda olan tarḡ-ı ālet murāddur. Nitekim Nizāmīñ bu beytinden ol nükte fehm olunur:

Beyt Dovrān ki feres nehāde-i to-st

Bā heft feres piyāde-i to-st [Nizāmī-i Gencevī LM., s. 10]

[= Zamane/felek sana yenilmiştir. Yedi atıyla senin kapında birer piyadedir.]

Fāl-i ‘iyd (83a^{dr}) Emşāl-i ma‘rūfe-i A‘cāmdandır. Zürefā-yı ‘Acem mübāreklige *fāl-i ‘iyd* dērler. Nitekim Mevlānā Ḥākānīñ bu beytinden ol ‘ibāretüñ vuḡū’ı zāhirdür:

Beyt Baḡr-i Kelīm dest ber ān ebr-i ṭūr-feş

Bā fāl-i ‘iyd u nūr-i enallāh rehberēş⁶²⁶ [Ḥākānī D. K. 63/73, s. 230]

[= Cömerlik denizi olan Hz. Musā’nın eli, Tūr Daḡı’ndaki bulut gibi cömerttir. “Ben Allah’ım” (diye seslenen Hakk’ın) nuru ise onun rehberidir.]

⁶²⁴ Hevā-yi: conūn-i D.; ū rā: ānrā D.

⁶²⁵ merḥabā: ferreḡa D.

⁶²⁶ baḡr-i Kelīm dest: baḡr-i yem-i dil-est S.; ṭūrfeş: ṭūr-veş D.

Ferā mī-gīrī (83b³) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām şol maḥal[de] darb olunur ki bir kimesne bir kimesneyi ihāneten maşaraya alsa ol kimesne bizi maşaraya alursın dēycek maḥalde zūrefā-yı 'Acem *mārā ferā-mī-gīrī* dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt-i lī Bed'ū nān mī-koned ān şūḥ her dem şovḳ-i tenhāyī

Velī der encumen bā 'eşḳ-i ḥod mā rā ferā-gīred [Hūsāmī]

[= O şuh, yalnızlığın şevkiyle ona sürekli ekmek yapar. Fakat meclis içinde aşkımızla bize vefasızlık edip dalga geçer.]

~ [N: 54b¹¹] İhānet edersin ma'nāsına[dur].

~ [N: 54b^{dt}] Maşaraya alursın ma'nāsına[dur].

Ferāgat ez rīş u borūteş dārem (83b⁸) Emşāldendür ve şol zamānda darb olunur ki bir kimesne bir kimesneyi yayğara ile ḳorḳutsa yağanan kimesneye muḳābili olan dēse idi ki ben andan elem çekmem ol maḥalde yārān-ı 'Acem *men zi-rīş u borūteş ferāgatī dārem* dēyü kināye eylerler. Nitekim bu beytinden ol meşel fehmlinur:

Beyt Her ki bā mā borūt mī-tābed

Men zi-rīşeş ferāgatī dārem [?]

[= Bize bıyık burup/çalım yapan her kim olursa olsun benim ondan korkumuz olmaz.]

Ferāgat zebān-ı A'cāmda şafā ma'nāsınadır.

~ [N: 54b¹¹] Ben anuñ yayğarasından elem çekmem dēycek yerde kināye olunur.

Ferdā nīz dūrem nīst (83b¹³) Bu meşel-i mu'teber şol maḥalde darb olunur ki bir kimesne ḥulf-i va'de eylemekle bir şahşı aldasa ol aldanan kimesne aldayan ḥarīfūñ yaḳasına yapışsa neçe birini ferdāya şalarsın yarın daḥı ıraḳ degüldür anı daḥı görürüz dēycek yerde nükte-şināsān-ı 'Acem *ferdā nīz dūr nīst* dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Zi-bes der bīm-i hecrem kerd umīd-i va'd-i ferdāyet

Ḥod ey peymān-şiken dānī ki ferdā nīz dūrem nīst [Hūsāmī]

[= Beni haddinden fazla ayrılıkla korkutup yarın sözüyle ümitlendirdin ki (ben de dedim ki:) "Hey sözünde durmaz! Bil ki yarın da uzak değıldir."]

~ [N: 55a^{dr}] Ya'nī külli ātin karīb⁶²⁷. Li muharririhī.

Ferzīn bend āvord (84a²) Emsāl-i A' cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki bize 'aceb hīle geçüp reng ētdi dēyecek zamānda zūrefā-yı 'Acem *fulān kes ferzīn bend āvord* dēyü kināye ēderler. Nitekim H'āce İřmetüñ bu beytinden ki şatrenc oynarken ođlınuñ māt olduğın görüp aña ta'līm-i hīle şüretinde dēmişdür. Ol beytten ol meşel fehm olunur:

Beyt Zi-'eşket fīl dermānde to ferzīn bend pīş-ārī

Şevēd şeh-māt der yek-dem ruhet çün bāhten gīred ['İşmet-i Buḥārī -D.]

[= (Zaten) aşkınla fil aciz düşmüşken, sen (bari) hileye başvur. Kaleni kaybeder gibi yaparsan bir anda şah, mat olur.]

~ [MU: 82a^{dr}] *Bāhten* oynamak.

Bābu'l-fāi'l-meksüre

Fireh (84a⁸) Ziyāde ma'nāsına müsta'mel bir edādur. Nitekim bu [Rubā'ī]den⁶²⁸ ol 'ibāret fehm olunur:

[Rubā'ī] Ger z'ānki Ḥodā be-men dehed māl-i fireh

Bo'gşāyem ez'īn kār-i forū-beste gireh [?]

[= Eğer Allah bana çokça/fazlasıyla mal mülk verirse bu işlerimdeki kör düğümü çözeceğim.]

Firiste (84a¹¹) Emsāldendür ve yārān-ı 'Acem miyānında ḥaberciye dērler. Nitekim Firdevsīnūñ bu beytinden o[1] meşel zāhirdür:

Beyt Be-dil por zi-kīn şod be-ruḥ por zi-çīn

Firiste feristād z'ey şāh-i Çīn [Firdevsī ŞF. C. 1, s. 108]

[= Kalbi kinle (dolup) yüzü buruştu. (Bu hâlde) Çin padişahına bir haberci yolladı.]

Fika' ez'ü goşād (84a¹³) Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne nā-gāh bir ḥuzūr ve refāhiyyete bir şaḥş yüzinden nā'il olsa yārān-ı 'Acem *Fika' ez'ü goşād* dērler. Ya'nī andan ber-murād oldu demekdür. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden fehm olunur:

627

[= Her gelecek yakındır.]

628

"Rubā'ī" olmasına rağmen "beytinden" yazılmıştır. "[Rubā'ī]den" şeklinde değiştirilmiştir.

Beyt Men ez voşlat fiķa' tā key goşāyem

Çu to nāmem be-yaḡ ber mī-gomārī⁶²⁹ [Enverī D. G./4, s. 554]

[= Sen adımı buza kazıdıkça/anmadıkça ben nasıl muradıma erip sana kavuşacağım?]

Velehu Merā gūyī k'ez'in āher çe mī-cūyī çe mī-cūyem

Kemer rā ez to ber-bendem fiķa' tā ez to bo'gşāyem⁶³⁰ [Enverī D. G./4, s. 538]

[= Bana sürekli “Ne arıyorsun, neyin peşindesin? diyorsun. Neyin peşinde olabilirim ki muradıma kavuşana kadar senin hizmetindeyim.]

Fiķa' fiķā' uñ muḡaffefidür. Şerbet içecek bardaḡ ma'nāsınadır.

~ [N: 55a^{dr}] *Ez fulān fiķā' mī-goşāyed* ya'nī būy-i mīnā zed ve tefāḡur mī-koned ve lāf mī-zened. Ḥāḡānī:

[Beyt] Āncā ki men fiķā' goşāyem be-dest-i faẓl

İllā zi-derd-i dil çu yaḡ efsorde ten ni-y-end⁶³¹ [Ḥāḡānī D. K. 35/31, s. 113]

[= Cömertlik elinden fazla öylesine (soğuk) şarap içtim ki yine de bedenim aşk derdiyle donanmadı.]

Filān u behmān (84b²) Emsāldendür. Zebān-ı Türkīde eşnā-yı tekellümde falān fıstıḡ gibi elfāz-ı etbā' dandur ki *mec-kec* dërler kim *mec* lafzına ittibā' edüp *kec-mec* dërler. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dil-i ḡod ṡaleb çu kerdem ber-i nergis-i to goftā

Bo-rov ey filān u behmān ber-i men çe kār dārī⁶³² [Kemāl İsmā'īl D., G. 144/5, s. 785]

[= Nergis gibi gözlerinden (çaldığı) gönlümü istedim. Dedi ki: “Ey falanca! Var yürü, benim seninle ne işim olur?”]

ve Mollā Cāmīnūñ bu beytinden daḡı zībā fehm olunur.

---

629 çu: ki D. gomārī: negārī D.
630 mī-cūyem: mī-cūyī S.
631 be-dest: zi-dest D.
632 dārī: dāred D.

Beyt Çu dībāyī-st k'ez naqş-i tekellof sâde-nazm-i men

Çe ğam ke'z sâdegī gūyed fulān bī-naqş u behmāneş⁶³³ [Cāmī D., C. 1, K. 6/117 s. 67]

[= Benim sade manzumelerim özenle işlenlenmiş bir güllü elbise gibidir. Falan kendini bilmez onlara “Sade ve süssüz” demişse gam değil.]

~ [MU: 82a^{dr}] Ve Mollā Hāfīzuñ Selmān-i Sāvecī hakkında ve medhinde vākı' olan işbu beytten fehm olunur:

Beyt Cevāb dād ki bi'şnev zi-men velī me'şnev

Ki ĩn kaşīde fulān goft v'an ğazel behmān [Hāfīz –D.]

[= “Biri bu kasideyi, biri şu gazeli demiş gibi falan fıstık dediklerine kulak asma! (Şiiri) benden dinle!” diye cevap verdi.]

Ficfic (84b⁸) Emşāl-i A'cāmdandur ki zebān-ı Türkīde aña çāv dēr[ler]. Bir iki kimesne baş başa çatup bir kimesnenüñ hakkında söylenen muşāhabe dērler ve ol güne söyleyişe fisıldı daħı dērler. Zīrā fişķ ortalıĝa düşdi dēyecek maħalde zūrefā-yı 'Acem *ficfic der-miyān oftād* dērler. Nitekim Hāzret-i Mevlānānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çunki ĩn rā pīşe kerd u ber devām

Ficficī der şehr oftād u 'avām [Mevlānā M., 6. Defter, s. 997]

[= ... O bunu sürekli hâle getirip iş edindi. Fitne ortalıĝa yayılıp halkın ağzına düştü.]

Bābu'l-fāi'l-māzmūme

Forūd āmedem u forūd āvordem (84b¹⁴) Bu 'ibāretler emşāl-i A'cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki fulān kes ser-keş ve ziyāde serd iken baş egdirüp mūm u rām étđüm dēyecek yērde *fulān kes rā forūd āvordem* dēyü kināye éderler. Ve ĝāh olur ki fulān maħbūb *por-dād* dērler. Ve *por-dād* meşelini şu'arā-yı müte'aħħirīn *rām şod* ma'nāsına ĩrād éderler. Egerçi zıkr olınan edālar maħbūbān hakkında kināye olunur. Lākin maħbūbāna maħşūş olmayup mutlakā zebūnumdur dēyecek maħalde *fulān kes forūd āvorde-i men-est* dērler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

⁶³³ k'ez: ez D.; gūyed: ĥ'āned D.

Beyt Forūd āy ez ser-i īn kibr ü īn nāz

Forūd āvorde-i ḥod rā me-y-endāz [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 568]

[= Bu kibir ve nazından vazgeç! Sana boyun eğeni/âşığına yabana atma!]

Ya'nī senüñ zebūnuñam beni ḳapuñdan redd étme dèmekdür. Ve *por-dād* meşelinüñ beyne'l-A'cām vuḳū'ı şā'irüñ bu beytinden ḳatı zībā zāhirdür:

Beyt-i lī Remīd ez meyl-i dil ān şāh-bāz-i evc-i vaḥşet dūş

Konūn por-dād u şod bāzū-yi olfet cāy-i ārāmiş [Hüsāmī]

[= Gönül, dün gece o vahşet burcunun ak doğanının kendine meylinden ürktü. Ancak şimdi boyun eğdi ve alışkinlik kucağında huzur buldu.]

Forū şod (85a⁹) İşbu meşel beyne'l-A'cām fevt olup öldi ma'nāsınadır. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden ol meşel vuḳū'ı üzere fehm olunur:

Rubā'ī Çun bād-i ecel hem-nefes-i mord şeved

Çun şobḥ dem-i zinde-nefes-i serd şeved

Ḥorşīd ki kes nīst ez'ū por-dil-ter

Ez bīm forū şoden hemī zerd şeved⁶³⁴ [Kemāl İsmā'īl R. 518/14124, s. 900]

[= Sabah gibi soğuk ve diriltici olan ecel yeli ölümle arkadaştır. Güneş kendinden daha cesur kimsenin olmamasına rağmen (onun gelince) korkusundan ölüp sapsarı kesildi.]

Forū keşīd (85a¹³) Emsāldendür ve şol ma'nāya īrād olunur ki bir meclis-i 'ālīde bir neçe şerīf ādemler cem' olup otururken bir 'azīzü'l-ḳadr ol meclise gelse cümlesi ta'zīmen gerü çekilüp ol 'ālī vücūdı şadr-nişīn ederler. Nitekim şā'irüñ bu beytinden ol meşelüñ minvāl-i muḥarrer üzere vuḳū'ı zāhirdür.

Beyt-i lī Tā āmedī çu Āşaf bā şovket-i vezāret

Şāhī forū keşīde der mesned-i ḥilāfet [Hüsāmī]

[= Āsaf gibi vezirliğin haşmetiyle gelince padişah hilafet makamından geri çekildi.]

Forū-dest (85b¹) Emsāl-i A'cāmdandır yārān-ı 'Acem zīr *dest* ma'nāsına īrād ederler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

634

zinde: zānde D.

Beyt Der-cihān resm-i kadīm-est ez bozorgān merḥamet

V'ez forū-destān ḥaṭā *vallāhu a'lem bi's-ṣavāb* [Selmān-ı Sāvecī D. K. 16/23, s. 147]

[= Hatanın küçük ve hakirlerden merhametin ise büyüklerden (olduğu) dünyada eski bir adettir. En doğrusunu ise Allah bilir.]

Forū-refte-dem (85b³) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām 'ibāret meşhūredendür ve miḥnet ü ālāma mübtelā olup dem-beste olan kimesneye dērler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Nāyī-st forū-refte-dem āvāz dehīdeş

Kū gūş be-reh dāred u çeşmeş nigerān-est⁶³⁵ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 37/12, s. 179]

[= Onu davet ederken soluğu kesilen Ney'in gözü kulağı yoldadır.]

Fürek (85b⁷) Hind pādişāhlarından vücūda gelmiş bir ḥüsn ü cemāl şāḥibi kızuñ adıdır. Lākin henüz şu'arā be-gāyet güzel olana temsīl ederler. Nitekim işbu beytinden ol 'ibāret vuḳū'ı zāhirdür:

Beyt Duḥterī rā zi-Hind Fūrek-nām

Peykerī ḥüb-ter zi-māh-i tamām [?]

[= Hindistan'da Fūrek adında bir kız var ki kendisi dolunaydan daha güzeldir.]

Fulāde (85b¹⁰) 'İbāret-i ğayr-i meşhūredendür. Beyne'l-A'cām bī-hūde söze dērler. Nitekim Ebū Şekūruñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Yek fulāde hemī ne-ḥ'āhem goft

Ḥod suḥen bī-fulāde boved merā [Ebū Şekūr ?]

[= Bir kez olsun boş konuşmayacağım. Sözün kendisi benim için anlamlıdır.]

Bābu'l-ḳāfi'l-meftūḥa

Ḳāleb tehī kerd (85b¹²) Bu meşel daḥı yārān-ı 'Acem miyānında fevt oldı, öldi ma'nāsınadır. Nitekim Mīr-ḥācuñ bu beytinden zāhirdür:

---

⁶³⁵ refte: beste D.

Beyt Ne şüret ber-der u dīvār-i şüret-hāne-i Çin-est

To rā dīdend hūbān u tehī kerdend k̄āleb-hā [Unsī/Mīr-hāc-ı Hīrevī,
Eş 'ār-ı Bāz-yāfte, s. 230]

[= Çin nigaristanının kapı ve duvarlarındakileri resim değildir. Çünkü güzeller seni görünce ruhları bedenlerinden çıktı/öldüler.]

Haķīkat-i beyt *k̄āleb ez cān tehī kerd*dür. Nitekim Mevlānā H̄usrevüñ bu beytinden aşlı üzere vürüdü vāķı 'dur:

Beyt Biyā ey cān-i her k̄āleb ki tā zinde şevend ez ser

Be-kūyet 'āşikān k'ez cān tehī kerdend k̄āleb-hā [Emīr H̄usrev-i Dihlevī
D., G. 69/5, s. 27]

[= Ey her varlığa can veren sevgili! Gel ki mahallende can veren bütün âşıklar yeniden dirilsin!]

Ķarār dād (86a¹) Emşāldendür ve beyne'l-A 'cām muķarrer étđi ma 'nāsına ĩrād olunur. Nitekim Velī Deşt-i Beyāzīñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nemī-konī şebem ez nāle men ' tā ne-dehem

Be-hod ķarār ki gūş-i to ber figān-i men-est [Velī Deşt-i Beyāzī ?]

[= Gece feryat etmemi yasaklamayacak mısın? Çünkü feryadımın kulağına ulaşım ulaşmadığını anlamıyorum.]

Ve 'ahd étđi ma 'nāsınadır. Nitekim H̄āfīzuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ķarārī dāde'em bā mey-furūşān

Ki rüz-i ģam be-coz sāġer ne-ġirem⁶³⁶ [H̄āfız D1. G. 442/7, s. 342]

[= Meyhaneci ile ġam ġününde kadehten başkasını ele almayacağıma dair sözleştik.]

Ķaṭre zed (86a⁵) Yeldi demekdür. **Ķaṭre zenān** (86a⁵) yelerek ma 'nāsına müsta 'meldür. Nitekim Mollā Cāmīñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ber-ser-i destār zenī şobḡ-ġāh

Ķaṭre-zenān tā der-i aşḡāb-i cāh⁶³⁷ [Cāmī HE., C. 1, TA./1589, s. 545]

[= Sabah vakti sarıġına iliştirmek makam sahiplerinin kapısına koşarak gidersin.]

⁶³⁶ dāde'em: kerde'em D.

⁶³⁷ der: ber D.

~ [N: 56a^{dr}] *Kaṭre zed* tā yele görüldi. Şifāyī ḥattıyla ve *Mihr [ü] Maḥabbet* nām te'lifinde buyurur:

[Beyt] Sirişk ger be-rev[ed] hem-gām-i Şebdiz

Zedī kaṭre tamām-i reh 'araḳ-rīz [Şifāyī-i Işfahānī *Mihr [ü] Maḥabbet* ?]

[= Gözyaşı Şebdiz'e uyum sağlarsa yolun tamamını terler içinde koşar.]

Ḳafā ḥord (86a⁸) Bu meşel-i bī-bedel zürefā-yı 'Acem miyānında *sīlī ḥord* ya'nī tabanča yēdi ma'nāsına īrād olunur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Sāz u nevā-yi īn cihān hem-çu ney-est yek-deme

Behr-i nevā-yi yek-deme çend çu def ḳafā ḥorī?⁶³⁸ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 132/11, s. 326]

[= Bu dünyanın eğlencesi bir anlık ney gibi gelip geçicidir. Her bir anlık terennüm için tef gibi kaç defa tokat yiyeceksin.]

Nitekim *gūş ḥord* kulağı burıldı demekdür. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden ol edānuñ vukū'ı fehm olunur:

Beyt Ne zi-āsīb-i ḳazā gūş ḥorī

Ne be-eşkal-i felek der-yābī⁶³⁹ [Enverī D. K./7803, s. 317]

[= Ne kazanın afetinden kulağın burulur ne de feleğin zorlukları sana erişir.]

Ḳabā-yi kāgedīn (86a¹⁴) Kāgiddān bir cāmeye dērler ki diyār-ı 'Acemde mutazallem olan gēyüp şāh-ı zamāna ḳarşu yaḳarlar. Diyār-ı Rūmda başa ḥaşīr yaḳmaḳ gibidür. Nitekim 'Aşşāruñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-dest-i zulm-i kilkem kerde defter

Ḳabā-yi kāgedīn hem-vāre der-ber ['Aşşār MM./5083, s. 304]

[= Kalemimin zulmünden dolayı defter daima kâğıttan bir elbise giyer.]

Ḳader-endāz (86a¹⁷) Beyne'l-A'cām üstād-ı tīr-endāz ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden ol ma'nā zāhirdür

Beyt Z'ān heme tīr ki Tork-i ḳader-endāz merā-st

Baḥt kū tā be-suy-i men ḳaderī endāzed [Kātībī D. G. 210/4, s. 116]

⁶³⁸ Hem-çu nīst: hem-çunī est D.

⁶³⁹ gūş: kūb D. der-yābī: der mānī D.

[= Tüm bunlar benim usta Türk okçumun okudur. Bende talih nerede ki bana doğru şaşmadan bir ok atılsın?]

Ḳādir-endāz (86b³) Bu meşel daḡı meşel-i mezḡūr ma'nāsınadır. Nitekim Mevlānā Müşfikīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuḡū'ı zāhirdür:

Beyt Kemān-dārī ki ber-ḡatlem pey-ā-pey mī-resed tīreş
'Acāyib ḡādir-endāz-īst raḡmet bād ber-pīreş [Müşfikī ?]

[= Beni öldürmek için ardı ardına ok atan okçu, ok atmada acayip ustadır. Atalarına rahmet olsun!]

Hokm-endāz daḡı bu ma'nāya īrād olunur. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden ol meşel daḡı fehm olunur:

Beyt Der maşāf-i kīne idrāk-i to ḡokm-endāz-i 'aḡl
Der hezīmet tīr be'skeste kemān endāḡte⁶⁴⁰ [Kemāl İsmā'īl D. K./9, s. 1]

[= İdrakin intikam savaşında kaybetmiş ve oku kırılıp kemanı elden düşmüş bir akıl okçusudur.]

~ [N: 56a^{dr}] **Beyt** Benem ol ḡādir-endāzān-i nigāḡ-ı maḡabbet kim

ḡıyāl-i ebruvānuñ bir siyeh tozlı kemānumdur [?]

[= O muhabbet dolu bakışının usta okçusu benim, senin kaşlarının hayali de benim siyah tozlu bir yayımdır.]

Ḳāyim-endāz (86b⁸) Emşāl-i A'cāmdandır. Yārān-ı 'Acem üstād-ı şatrenc-bāz ki ḡaşmını ḡāyim eylese ol kimesneye *ḡāyim-endāz* dērler. Nitekim işbu beytten ol meşel[ūñ] vuḡū'ı zāhirdür:

Beyt Mulk rā ḡāyim-i ilāḡi-i to
Ḳāyim-endāz pādīşāḡi-i to⁶⁴¹ [Nizāmī-i Gencevī HP., s. 7.]

[= Allah'ın takdiriyle tahta çıkıp padişahlıkta muvaffak oldun.]

Ḳāyim rīḡt (86b¹¹) Bu meşel-i mu'teber daḡı beyne'l-A'cām maḡlūb oldı ma'nāsınadır. Nitekim Ḥāḡānīnūñ bu beytinden be-ḡāyet fehm olunur:

Beyt Pes be-ḡāyim rīḡt bā 'adleş cihān
K'ū ḡu ḡāyim der cihān-i molk bād. [Ḥāḡānī -D.]

⁶⁴⁰ kīne: kane D.

⁶⁴¹ -i to: boved HP.; -i to: teved HP.

[= Adaletiyle dünyayı öylesine aciz ve mağlup etti ki o varlık âleminde ebedi olsun!]

Ve Mevlânâ Nizâmî'nin bu beytinden dağı ol meşel fehm olunur.

Beyt Be-heyret mând Mecnûn bâ ĥiyâleş

Be-ķâyim rîht Leylî bâ cemâleş⁶⁴² [Nizâmî-i Gencevî HŞ., s. 95]

[= Mecnun onu hayal ederken hayrette kaldı. Leylâ onun cemalini görünce aciz kaldı.]

Ķalender ez dîde güyed (86b¹⁵) Emsâl-i A'câmdandır ve şol zamânda ħarb olunur ki kişi gö[r]düğini söyler dēyecek yēde nükte-dânân-ı 'Acem *ķalender [ez] dîde güyed* dērler. Nitekim Ķalender Ĥüseynüñ bu beytinden ol meşelüñ vuķū'ı be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Toyî ħu dîde merâ belki bih-ter ez dîde

Menem ķalender u güyed ķalender ez dîde [Ķalender Ĥüseyn ?]

[= Benim göz(bebeğim)sin, belki göz(bebeğim)den de değerlisin. Ben kalenderim ve kalender gördüğünü söyler.]

Ve dağı meşhûrdur ki görüp söylemek ile eşidüp söylemek berâber degüldür dēyecek yēde *şinîde key boved mânend-i dîde* dērler. Nitekim işbu beytden ol meşel dağı fehm olunur:

Beyt To rā dîdem u Yūsuf rā şinîdem

Şinîde key boved mânend-i dîde [?]

[= Seni gördüm, Hz. Yusuf'u(n güzelliğini) ise işittim. Ne zaman duyanla işiten bir olmuştur?]

Ķalem zed (87a⁵) Emsâldendür ve beyne'l-A'câm terk eyledi ve terkini urdı dēmekdür. Nitekim Mollâ Ĥâfîzuñ bu beytinden ol ma'nâ fehm olunur:

Beyt Ĥâfîz ân rüz țarab-nâme-i 'eşķ-i to nevişt

Ki ķalem ber ser-i esbâb-i dil-i ĥurrem zed [Ĥâfîz D1. G. 177/8, s. 105]

[= Hafız gönle hoşluk verecek sebeplerden sıyrılıp (onların üstünü çizip) o gün senin mutluluk veren aşk hikâyesi yazdı.]

Ķaşşâb âşnâ cüyed (87a⁸) Emsâl-i A'câmdandır ve şol zamânda ħarb olunur ki zebân-ı Türkîde kaçşâb âşinâsına kıyar ve etüñ kemîn âşinâyâ vērür dēyecek maħalde

---

⁶⁴² heyret mând: ġayret mânde HŞ.

yārān-ı ‘Acem *kaşşāb āšnā cūyed* dërler. Ya’nî ekşeriyā cevr ü cefâyı dostına bîgāneden ziyāde āşnā éder dèyecek maħalde isti’mālî be-ġāyet münāsibdür. Nitekim Kemāl-i Hıocendînuñ bu beytinden ol ‘ibāretüñ vuķū’ı be-ġāyet zāhirdür:

Beyt Kemāl ān ġamze hūnet rīht çun kerdî be-ū yārî

Ne-būdet yād-i pendārî ki kaşşāb āšnā cūyed?⁶⁴³ [Kemāl-i Hıocendî D. G. 481/12, s. 173]

[= (Ey) Kemâl! O öldürücü bakışlar, kendine dost olduğun için kanını döktü. Kasabın (öldürmek için) tanıdık aradığını bilmez misin?]

Ķazvîni est (87a¹⁴) Emsāl-i Ķudemādandur. Bir kimesne aħmak ve suħen-nā-fehm olsa zürefā-yı ‘Acem *fulān kes Ķazvîni-st* dërler. Ve ġāh olur ki bu sözüñ bî-ma’nādür biri biriyle münāsebeti yoķdur dèyecek yërde *ħadîs-i Ķazvîni-st* dërler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu Ķıţ’asından ki ‘Ubeyd-i Zākānî hicvinde dèmişdür, ol edā be-ġāyet fehm olunur:

[Ķıţ’ a]⁶⁴⁴ Cehennemî [u] hecāġü ‘Ubeyd-i Zākānî

Moķarrer est be bî-dovletî u bî-dîni

Egerçi nîst zi-Ķazvîn u rüstā-zāde est

Velîk mî-şevêd ender *ħadîs-i Ķazvîni* [Selmān-ı Sāvecî D., Kt., s. 116]

[= Cehennemlik ve küfürbaz/hicivci Zākānlı Ubeyd’in bedbaht ve dinsiz olduğü su götürmez. Her ne kadar Kazvinli (aħmak) olmayıp bir köylü olsa da “Kazvinli”dir sözü onun için de geçerlidir.]

Mevlānā ‘Ubeyd-i Zākānî ile Selmān miyānında bā’iş-i huşümet işbu beytdür ki Selmān ħaķķında ‘Ubeyd dèmişdür:

Beyt Ķolāmî dîde’em nev kūn derîde

Muselmānî-st lîkin ser-borîde [‘Ubeyd-i Zākānî -D.]

[= Daha yeni hayasız bir köle görmüşüm. Fakat başı kesilmiş bir müselmândır. (Yani “müselmân”ın başı “mü” kesilince geriye “Selmân” kalır)]

643

yārî: bāzî D.

644

“Ķıţ’ a” nazım şeklinde olmasına rağmen “Beyt” yazılmıştır. [Ķıţ’ a] şeklinde deġiştirilmiştir.

(87b^{dr}) [**ꞐıꞐ' a**]:

Şinîdestem ki ender şehr-i Sâve

Ġolâmî nev-zohûr-est kûn derîde

Eger h̃âhî ki nâmeş râ bedânî

Muselmânî-st lîkin ser-borîde [‘Ubeyd-i Zâkânî -D.]

[= Sâve şehrinde peyda olmuş hayasız bir köle olduğunu duydum. Eğer ismini bilmek istersen başı kesilmiş bir *müselmândır*. (“Müselmân”ın başı “mü” kesilince geriye “Selmân” kalır)]

Ꞑantûre (87b⁵) Lüġat-i ġayr-ı meşhûredendür ki diyâr-ı ‘Acemde ve Rûmda şâtırlaruñ öñi kışa ve ardı uzun olan esbâblarınıñ ismidür ki Mevlânâ Muhteşemüñ *Ꞑantûre-i Şâtır Celâl hakkında*[a] dedüġi beytten zâhirdür:

Beyt Z’în belâ-yi cân ki der-ber dâredeş *Ꞑantûre* teng

Peykerem ez nâle şod der tengnâ-yi ġam çu nâl [Muhteşem-i Kâşânî -D.]

[= Bu can (yakıcı) bela ve gam, dar bir kantura gibi etrafımı sardı. Bedenim de gamın sıkıntısından inlemekten neye (kamışa) döndü.]

Ꞑalye-h̃âr (87b¹⁰) Emsâl-i A‘câmdan meşhûr meşeldür. Bir kimesne ki ‘âşık ile ma‘şûkı bir yere getürmege sebep olup ‘âşıküñ arkasından geçinse diyâr-ı Rûmda ol maķûle şaķşa *ġofte-h̃âr* dêrler. Lîkin zürefâ-yı ‘Acem *Ꞑalye-h̃âr* dêrler. Nitekim bu beytten fehm olunur:

Beyt Çu gerdî *Ꞑalye-h̃âr*-i h̃ân-i bisyâr

Ez’în pes to meġer der ber nişîn [?]

[= Birçok kimse için aracı olmana rağmen hala sen kapıda mı oturuyorsun?]

Bâbu’l-ķâfi’l-meksûre

ķindîl-i tersâ (87b¹⁴) Emsâldendür ve yârân-ı ‘Acem kimesneyi işinde müdâvemet üzre olduğunu gördükde *fulân kes ķindîl-i tersâ-st* dêrler. Nitekim şâ‘irüñ bu beytinden ol ‘ibâretüñ vuķû‘ı fehm olunur:

Beyt-i lî Şodem der deyr u mescid nâ-şikîbâ

Çerâġ-i mu’min u ķindîl-i tersâ [Hüsâmî]

[= Kilise ve mescit arasında kararsız kalıp ‘Müslümanın mumu, Hristiyanın kandili oldum.]

Ḳiyravān (88a¹) Memleket-i ‘azīm ki dāru’l-mülk-i şāhān ola ve bir ma‘müre-i saltānata dērler. Nitekim Mevlānā Vaṭvāṭuñ bu beytinden ol ‘ibāretler fehm olunur:

Beyt Ne ‘üzü billāh eger heybet-i to Şu‘le keşed

Zi-Ḳayravan be-resed tā be-Ḳiyravān āteş⁶⁴⁵ [Vaṭvāt D. K./3910, s. 285]

[= Allah etmesin! Eger senin azametinle bir yangın çıksa ateşi bir haşmetli diyardan diğere kadar sıçrar.]

~ [MU: 85a^{dr}] *Ḳiyravān* mu‘arrebde bir şehriñ ismidür.

Bābu’l-ḳāfi’l-maźmūme

Ḳūlek (88a⁴) Lüğat-i ğayr-ı meşhūredendür ki bir kısım ḳunbaraya dērler ki içinde aḳça ḳonılır. A‘cām aña ḳūlek ve ğūlek dērler. Nitekim işbu beytten ki mü’zī⁶⁴⁶ olanlarıñ ağızını ḳūlege teşbīhde demişdü[r], ol edā zībā fehm olunur:

Beyt Leb-i ğaybet-ger-i ğammāz ferāhem ne-şevēd

Deheneş por-zer eger sāhte-i hem-çu ḳūlek [?]

[= Sürekli kovculuk eden dudağı, kunbara/kūlek gibi ağızına kadar altınla dolsa yine kapanmaz.]

Ya ‘nī ğammāzuñ ağızını zer ile ḳūlek gibi ṭoldursañ ağızı ḳapanmaz demekdür.

Ḳū zeden (88a⁹) Emsāl-i A‘cāmdandur. Zebān-ı Türkīde yuf urmaḳ ma‘nāsınadır. Nitekim Şeyḫ Ḳāsım-ı Envāruñ bu beytinden ol ‘ibāret zāhirdür:

Beyt Ber keh-rubā lu’lu’ zenem ber ḳaşr-i ḳayşer ḳū zenem

Ez sūz-i dil yā hū zenem tā āteş ofted der-cihān [Ḳāsım-ı Envār Kl. G./3905, s. 237]

[= Kehribarla söyleşip Kayserin sarayını yuhlayayım. Sinemin yangınıyla (öyle bir) yâ hū çekeyim ki bütün âleme ateş düşsün.]

Bābu’l-ḳāfi’l-meftūḫa

Kāreş rüşen şod (88a¹³) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne nā-murād iken işi ilerüye gelse zürefā-yı ‘Acem *kāreş rüşen şod* dēyü kināye ederler. Nitekim ‘Aşşāruñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

⁶⁴⁵ keşed: zened D.; ḳayravan: ḳandehār D.

⁶⁴⁶ mü’zī: muzī S.

Beyt Çu kâr-i men ne-şod rüşen zi-goftâr

Leken rā kâr fermüdem der‘în kâr⁶⁴⁷ [‘Aşşār MM./145, s. 60]

[= ... İşlerim konuşmayla yoluna girmedığı için bu işi bir kekemeye bıraktım.]

~ [N: 57a^{dr}] Bahtı açıldı demek maḥallinde darb olunur.

Kāreş bālā girift (88a¹⁶) Bu meşel-i bī-bedel daḥı yārān-ı suḥen-dān-ı ‘Acem miyānında işi ilerü vardı ma‘nāsnadır. Nitekim Mevlānā Ḥayālīnūñ bu beytinden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Tā dil ez şovq-i gul-i rüyet reh-i şahrā girift

Kār-i ū ez bendegī-i kāmētet bālā girift⁶⁴⁸ [Ḥayālī-i ‘Acem D. G. 83/1, s. 78]

[= Gönül, gül gibi yanağının şevkiyle çöllere düştü. (Selvi) boyuna olan bağlılığından dolayı da işi (iyice) ilerletti.]

Kālā-yi nikū zi-her dukānī bāşed (88a^{dr}) İşbu mışrā‘ emşāl-i A‘cāmdandır. Zebān-ı Türkīde ḥüsn-i ḥāl şāḥibi olsun ne diyārdan olursa olsun zīrā nażar ḥāledür neseb ū āle degüldür dēyecek yerde yārān-ı ‘Acem mezkūr olan mışrā‘ı īrād-ı meşel ederler. Nitekim şā‘irūñ işbu Rubā‘īsinden ol meşelūñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Rubā‘ī-i lī ‘Aşık şodenem zi-dil-sitānī bāşed

Rosvā şodenem zi-mihr-bānī bāşed

Z’ān gofte be-gū çe’i heves ḥ’āce-i ‘eşq

Kālā-yi nikū zi-her dukānī bāşed [Ḥüsāmī]

[= Ona âşık oluşum çekiciliğindedir. Rezil oluşum cana yakınlığındandır. Ey aşk üstadı! İyi kumaş, nereden olursa olsun iyiyse söyle, bu heves neyin nesidir?]

Kārī-st ki dest beste (88b³) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda darb olunur ki yārān-ı ‘Acem bir kimesnenūñ kār u revişini görüp taḥsīn edüp bu kārı bundan ḡayri ḥiç kimse eylememişdür dēyecek yerde *kārī-st dest beste* dērler. Nitekim Muḥteşemūñ bu beytinden ol meşel be-ḡāyet fehm olunur:

⁶⁴⁷ kār-ı men: kārī mī-MM.; zi-: be- MM.; ĩn: ān MM.

⁶⁴⁸ kār-i ū ez bendegī-i kāmētet: der hevā-yi serv-ḳaddet kār-i cān D.

Beyt Tā dest rā hīnā best dil-bord ez īn ūikeste

Dil-bordenī be'īn reng kārī-st dest beste [Muhteşem-i Kāşānī D. G./1, s. 485]

[= Eline kına yakıp bu kalbi kırılmışın gönlünü çaldı. Böyle bir hile ile kalp hırsızlığını ondan başka kimse yapamamıştır.]

Kātüre (88b⁸) Edā-yı meşhūre-i A'cāmdandur. Ebleh u ser-geşte ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Şems Faḥrīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Dūsteş 'āqil-est u pā-ber-cā

Doşmeneş ebleh-est u kātüre [Şems-i Faḥrī, *Mi'yār-ı Cemālī*, s. 432]

[= Onun dostu akıl sahibi ve ayağı yere basan biridir. Düşmanı ise ahmak ve sersemdir.]

Kār-āgāh (88b¹⁰) Emşāldendür. Zürefā-yı 'Acem mürşid-i kāmīl ve nāşih-ı hıred-mende kār-āgāh dērler. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Zi-behr-i ān ki zi-taḳdīr āgehī yābend

Zi-her dilī be-felek ber hezār kār-āgāh [Enverī D. K./6786, s. 275]

[= Allah'ın takdiriyle aydınlananlar sayesinde her gönlü feleğin ötesine (geçirecek) binlerce insan-ı kāmīl (bulunur).]

Kāle ber ḥoreş be-neh (88b¹³) Emşāl-i A'cāmdandur ve yārān-ı 'Acem bir şāhib-i devlete bir nā-ma'ḳūl şaḥş için ḥadd ü miḳdārını bildür dēyecek yerde *kāle ber-ḥoreş be-neh* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ na't-ı şerīfde olan bu beytinden ol meşel be-gāyet zāhirdür:

Beyt Kāle-i deccāl be-neh ber-ḥoreş

Rū-be beyābān-ı 'adem deh sereş [Cāmī HE. C. 1, TA./310, s. 482]

[= Başını yokluk çölüne çevirip Deccal'in ağzının payını ver.]

Kelūḥ-endāz (88b¹⁷) Meşel-i meşhūrdur ve rindān-ı 'Acem miyānında ol şarāb-ı nāba dērler ki māh-ı Şa'bānuñ āhırinde içile. Nitekim Ḥākānīnūñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Pes-i yek-māh kelūḥ-endāzi-i ān seng-dilān

Der bilürīn-ḳadeḥī āb-i zer āmīḥte'end⁶⁴⁹ [Ḥākānī D. K. 39/8, s. 131]

⁶⁴⁹

yek-māh: māhī S.; endāzī-i ān: endāzān D.; āb-i zer: la'l-i ter D.

[= O taş kalpliler, (Şaban) ayının sonunda billur bir kadehte beyaz şarabı saf şarapla karıştırıp ardı ardına içtiler.]

Gāv-i zerrīn (88b^{dr}) Emsāl-i bī-miṣāl-i zümre-i A‘cāmdandur ki zürefā-yı ‘Acem sāger-i şarāb-ı nāba *gāv-i zerrīn* dērler. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ işbu beytinden ol ‘ibāret be-gāyet zāhirdür:

Beyt Ez āhū-yi sīmīn ṭaleb gāv-i zerrīn

Ki ‘iydī der’ū ḥūn-i ḳorbān numāyed⁶⁵⁰ [Ḥākānī D. K. 38/2s. 126]

[= Beyaz tenli bir ceylan gibi olan (sevgili/sākī’den) keyif ve neşe veren şarap sürahisini iste...]

Gāv-i sofālī (88b^{dr}) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām endūh u ğam ma’nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ işbu beytinden zāhirdür:

Beyt *Gāv-sofālī* ender ār āteş-i Mūsī ender ū

Tā çe konend ḥākiyān gāv-i zerīn-i sāmīrī [Ḥākānī D. K. 126/17, s. 427]

[= İçinde Hz. Mūsā’nın ateşinin (saf şarabın) bulunduğu gam (öküzünü) kır! İnsanlar, Sāmīrī’nin altın buzağısını ne yapsın!]

İşbu beytde vāḳı‘ olan *āteş-i Mūsā*dan murād şarāb-ı nābdur.

Kāse-poşt (88b^{dr}) İşbu ‘ibāret beyne’l-A‘cām erbāb-ı dālālete dērler ki her gördüğine ser-furū édüp izhār-ı zell u faḳr eyleye. Zürefā-yı ‘Acem ol maḳūle şahşa *kāse-poşt* dērler. Nitekim şā‘irūñ işbu beytinden ol meşelūñ vukū‘ı be-gāyet fehmlinur:

Beyt-i lī Nā-kes ne-reste hīç zi-sīlī-i ṭa‘n u moşt

Tā kerde kepçe vā şode desteş çu kāse-poşt [Ḥūsāmī]

[= Alçak biri asla sövgünün tokat ve yumruğundan kurtulamadığı gibi kepçenin gibi iki büklüm olunca dilenci gibi eli açılır.]

Kār-oftāde (88b^{dr}) Emsāl-i A‘cāmdandur ve şol kimesne ḥaḳḳında īrād olunur ki beyne’n-nās ālūde-i ma‘şiyet olup kār-ı şalāḥ ḳaydında olmasa ol maḳūle şahşa yārān-ı ‘Acem *kār-oftāde* dērler. Nitekim şā‘irūñ işbu beytinden be-gāyet zāhirdür:

⁶⁵⁰ ez āhū: zi-āhū D.; derd-i ḥūn: derūn gāv D.

Beyt-i lî Tıfl-i *kār-oftāde* dil der mehd-i bed-*hālî* gönüd

İntibāhî n'āyed ez rosvāyî-i goft u şonūd [Hüsāmî]

[= Hastalık beşiğinde uyuyan gönül çocuğu, günah ve isyan batağındadır. Öyle ki dedikodunun rezillik (veren uykusundan) uyanacak gibi değil.]

~ [N: 56b^{dr}] 'Amelden kalmış 'āciz ma'nāsına[dur]. Hākānî:

Mışrā 'Ey kavmu'l-*ġiyās* ki *kār-oftāde*'em [Hākānî D. G./1, s. 815]

[= Ey yardıma koşanlar kavmi! (Yetişin) elden ayaktan düştüm.]

Kelūh-i hoşk ber leb mālîd (89a³) Teġāfūlden geldi. Ya'nî o degūlden gelüp bilmezlendi dēmek ma'nāsına *irād* olunur bir meşel-i laṭīfdür. Nitekim işbu beytten vukū'ı fehm olunur:

Beyt Lebeş ter boved ez *hūn hörden-i şeb*

Kelūh-i hoşk rā mālîd[e] ber-leb [Cāmî HE. C. 2, YZ./685, s. 52]

[= Gece kan içmekten dudağı ıslaktı. (Buna rağmen) kuru bir gülü dudağına sürdü, yani bilmezden geldi.]

Hāk ber-leb mālîd dahı bu ma'nāyadır. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu Rubā'īsinden ol meşel zāhirdür:

Rubā'î Hāk-i ser-i kūy-i ān bot-i miskîn-*hāl*⁶⁵¹

Mî-būsîdem dūş be-ummîd-i vişāl

Pinhān zi-raḳīb āmed u der gūşem goft

Mey-*hōr* ġam-i mā vu *hāk* ber-leb mî-māl [Kemāl İsmā'īl D. R. 204, s. 837]

[= Kavuşma ümidiyle o (kara) benli put kadar güzel sevgilinin mahallesinin toprağını öpüyordum. Rakipten gizlice geldi ve kulağıma şöyle dedi: "Gam şarabımızı iç ve dudağına toprak sür/bilmezlen!"]

Keb zed (89a⁹) Şūret vērnek ma'nāsına müsta'mel bir edādur. Nitekim Enverîñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nefs-i men ber-ter ez ān-est ki mecrūh şeved

Hāşşa ez keb zeden-i bîhude-i bî-honerān [Enverî D1. Kt. 381/5, s. 700]

⁶⁵¹ miskîn: moşkîn D.

[= Ben özellikle hiçbir becerisi olmayanların laflarından yaralanmayı çoktan aşım.]

Kem zed (89a¹¹) Bu meşel daḥı terk eyledi demek ma'nāsına īrād olunur. Nitekim Hākīm Senāyīnūñ bu beytinden ol edā be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Dīn u millet der-i 'adem zeden-est
Kem şoden ez berāy-i kem zeden-est⁶⁵² [Senāyī-i Ġaznevī HH./402, s. 25]

[= Millet, yokluk kapısını çalmaktadır. Huzur bulmak (bu diyarı) terk etmekten geçer.]

[Beyt] Ān ki kem zed vocūd-i 'ālem rā
Kū be-bīn Moştafā vu Ādem rā [Senāyī-i Ġaznevī -HH.]

[= Varlık âlemini terk ettiğin zaman Hz. Muhammed Mustafa ve Hz. Âdem'i görürsün.]

Mezkūr *kem zed* tevāzu' ma'nāsına daḥı gelür. Nitekim bu beytten zāhirdür:

Beyt *Kem zede* ān māh-i nev u bedr şod
Tā ne-zenī kem ne-rehī ez kemi⁶⁵³ [Mevlānā Kl.-ı Şems, C. 7, G. 3177/3, s. 51]

[= Tevazu ile o yeni ay, dolunay oldu. Çünkü tevazusuz zellilikten kurtulamazdı.]

Forū-tenī de daḥı ma'nā böyledür. Nitekim işbu beytūñ maẓmūnından zāhirdür:

Beyt *Forū-ten* boved hūş-mend-i gozīn
Nehed şāḥ-i por-mīve ser-ber zemīn⁶⁵⁴ [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs. 4. Bāb, s. 403]

[= Seçkin âlimler mütevazı olur. (Tıpkı) meyve dolu dalın başının yere değmesi gibi.]

Kem girift (89b¹) Meşeli daḥı meşel-i mezkūr gibi bī-vücūd ma'nāsınadır. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Kesī kū tevāned *kem-i* ser *girift*
Tevāned girībān-i kayşer girift [Hātīfī Tn., s. 70]

[= Bir kimse başından geçerse imparatorun yakasını tutup (ondan hesap sorabilir).]

~ [N: 60a^{dr}] Terk eyledi ma'nāsına[dur].

---

⁶⁵² Gom şoden: dem zeden HH.
⁶⁵³ zede: zed Kl.; zenī: ne-zenī Kl.
⁶⁵⁴ forū-ten boved: tevāzu' koned Bs.

Kāged-i zer (89b³) Şol ma'nāyadur ki pādişāhlar ba'zı fuqarāya bir miqdār altun vazīfe ta'yīn edüp ellerine temessük için vērilen kāğıda dērler. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden ol 'ibāretūñ vuķū'ı fehm olunur:

Beyt Çu ne'dhī kāged-i zer şā'irān rā
Bi-deh bārī behā-yi şī'r kāged⁶⁵⁵ [Kemāl İsmā'īl D., K./7983, s. 441]

[= Şairlere (ihlas verilmesi için) name vermedin. Bari şiirin yazıldığı kāğıdın karşılığını ver.]

Şeyh Sa'dīnūñ bu dībāce-i Gülistānında *ve rok'a-i monşe'āteş çun kāged-i zer mīberend*⁶⁵⁶ kelāmından murād olan bu ma'nādur. [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Gl., s. 5]

Kār-i dozd (89b⁹) Emsāldendür ve şol ma'nāya irād olunur ki bir kimesne işini el ucıyla yapışmak ile oyalanarak işleyen olsa ol kimesneye zürefā-yı 'Acem *kār-i dozd* dērler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt Be-endāze-i kār kes dād mozd
Zi-mozdeş ne-şod behre-ver kār-i dozd⁶⁵⁷ [Hātīfī Tn., s. 67]

[= Bir kimseye işi ölçęinde ücret verdi. Oyalanan (ise) ücretinden mahrum oldu.]

~ [N: 57a⁵] İşini el ucıyla görene dērler ki zebān-ı Türkīde iş uğrusı dedükleridür.

Kārī (89b¹³) Emsāl-i nevādirdendür. Beyne'l-A'cām mü'eşşir ma'nāsınadur. Nitekim Mevlānā Şāhīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Merā keşfī me-tāb ān gūşe-i ebrū be-'ayyārī
Kemān ber men me-keş yārā ki tīrī hōrde'em kārī⁶⁵⁸ [Şāhī-i Sebzvārī D. G. 173/1, s. 92]

[= Ey sevgili! Bir gemiye benzer gönlümü kaşını oynatarak talan etme! Öyle tesirli bir ok yedim ki (artık) bana doğru yayını çekme!]

Kāhel-i pāy-merdud (89b¹⁵) Bu meşel yārān-ı 'Acem miyānında işsüz ve gücsüz bī-ķayd olan kimesneye dērler. Nitekim Kemālūñ bu beytinden fehm olunur:

---

⁶⁵⁵ kāged-i zer: kāgez-i zer D.; şī'r kāged: kāged şī'r D.
⁶⁵⁶ çun: çun ki Kl.; Terc. [= Yazılmış namelerini tıpkı bir altın varak gibi götürürler.]
⁶⁵⁷ ne-şod: be-şod S.
⁶⁵⁸ yārā: cānā D.

Beyt Ger ne-gîrî çost u şîrîn sîb-i sîmîneş Kemâl

Pîş-i ehl-i ‘aql bâşî kâhel-i pây-merdud⁶⁵⁹ [Kemâl-i Hocendî D. G. 331/7,
s. 123]

[= Ey Kemâl! Eğer çabucak onun gümüş bir elma misali olan şirin çenesine erişemezsen akıl sahiplerinin nazarında işe yaramaz bir adam olursun!]

Gāv-zād (90a¹) Bu meşel beyne’l-A‘cām mîrâş-ı̇örde olanlara kināye olunur. Nitekim işbu beytten ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Be-Hindüstân pîrî ez ı̇ar fotād

Peder-mordeî rā be-Çîn gāv-zād [Nizāmî-i Gencevî Şn., s. 230]

[= Hindistan’da (mülk sahibi bir) ihtiyar eşekten düştü. Çin’deki yetiminin başına devlet kuşu kondu.]

Gāv-i ‘anber (90a³) Meşhūr edādur deñizüñ bir gūne şıgırına dërler ki andan ‘anber ı̇aşıl olur. Nitekim Mevlānā Hâtıfınüñ mi‘rāciyesinden olan işbu beytten bu edā fehm olunur:

Beyt Zi-elţāf-i ü şevr-i dîger şode

Zi-büy-i ı̇uşeş gāv-i ‘anber şode⁶⁶⁰ [Hâtıfî Tn., s. 10]

[= Onun lütfuyla başkalaşım güzel kokusuyla misk sığırına dönüştü.]

(90a^{dr}) Şifāyî

[**Beyt**] Tār-i saı̇ar bih ez to eger nūr-i moı̇laı̇ı

Sergîn-i ı̇ar bih ez to eger gāv ‘anberî [Şifāyî-i İşfahānî -D.]

[= Mutlak bir nur hüzmesi olsan da cehennem karanlığı senden evladır. Misk sığırı olsan da eşeğin dışkısı senden evladır.]

Gāv-dom (90a⁷) Emşāl-i A‘cāmdandır ol nefire dërler ki tucdān yapılıp cenglerde ve alaylarda şevket ü mehābet için çalarlar. Lisān-ı Rūmda aña boru ta‘bîr ederler. Nitekim Firdevsînüñ bu beytinden ol ‘ibāret zāhirdür:

Beyt Ceres ber-keşîdend u rüyîne-ı̇um

ı̇urüş āmed u nāle-i gāv-dom⁶⁶¹ [Firdevsî ŞF. C. 3, s. 281]

⁶⁵⁹ şîrîn: çāpük D.; ‘aql: ‘eşğ D.; pây-merdud: zîr u forüd D.

⁶⁶⁰ şevr: süz S.

⁶⁶¹ ceres ber-keşîdend u: sefide çu zed nāy S.

[= Çanlar çalıp davullara vurdular. Savaş borusunun sesinden yer gök inledi.]

Kebāb-i hām-sūz (90a¹¹) H̄āhiş-i bī-fāyide ma'nāsına irād olunur bir meşeldür.

Nitekim H̄āce 'İşmetüñ bu beytinden ol meşelüñ vuķū'ı fehm olunur:

Beyt Ber-āteş sūhtem dil rā ez-ān hasret ki tā rūzī

Kebāb-i hām-sūz-i ḥod resānem ber nemek-dāneş⁶⁶² ['İşmet-i Buḥārī D. G. 262/2, s. 88]

[= Onun, yarı pişmiş (gönül) kebabımı ağzına alacağı güne kadar gönlüm hasret ateşiyle yanar.]

Nīm-sūz daḥı bu ma'nāyadır. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Mest[-i] ḥarāb-i merā ḥacet-i nuķlī diger

Hest dil-i nīm-sūz sūy-i nemek-dān borīd⁶⁶³ [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī D. G. 756/6, s. 252]

[= Benim gibi sarhoş ve düşkün biri için başka bir meze varsa (o da) yarı pişmiş gönlü (sevgilinin) dudağına erıştirmektir.]

~ [N: 29a^{dr}] **Hām-sūz**: Ḥaşlanmış ma'nāsına olduğı pek zāhirdür. Kebāb-ı hām-sūz gibi nīm-sūz da böyledür Allāhu a'lem. *Li-muḥarririhī*.

~ [N: 58a^{dr}] Faķīr bu ta'bīrden ašlā zevķlenmedüm. Eger *hām-sūz* ve eger *nīm-sūz* ḥaşlanmış ma'nāsına olmaķ münāsıbdür. Ve beytlere daḥı ma'nā çeşbān gelür. *Li muḥarririhī*.

Kebūd kīse (90a¹⁶) Faķīr u ḥasīs ma'nāsınadır. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-bīn kebūdī-i īn kīse-i sepehr ki ū

Be-yek dorost çonīn tīz mī-koned bāzār [Kemāl İsmā'īl D. K./2002, s. 123]

[= Bu feleğın cimriliğine baksana! O bir altın için (nasıl da) kızışmış bir şekilde pazarlık ediyor.]

⁶⁶² ān: īn D.

⁶⁶³ dilī nīm-: dil-i hām- D.

Kec dār u me-rīz (90b¹) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde
karda yūri izūñ belürdme dēyecek yērde zūrefā-yı ‘Acem *kec dār u me-rīz*
dērler. Nitekim bu beytten fehm olunur:

Beyt Sākī-i sepehr ber kef-i nergis-i mest

Be’nhāde piyāleī ki kec dār u me-rīz [Selmān-ı Sāvecī D., R., s. 601]

[= Felek sakisi, baygın bakan nergise karda yürüyüp izini belli etmeden bir kadeh
(şarap) sundu.]

~ [N: 58a¹¹] Emsāldendür. Egri otur tođrı söyle ve karda yūri izūñ belürdme dēdükleri
meşeldür. Meşel-est ez ān ki şahşī bā şahşī ‘adāvetī dāred. Velīkin peydā ne-konend ve
modārā konend. Selmān:

Rubā’ī Ebrī-st guher-bār u hevā ‘anber bīz

‘Āşık zi-hevā çun koned āşer perhīz

Sākī-i sepehr ber-kef-i nergis-i mest

Be’nhād piyāleī ki kec-dār u me-rīz [Selmān-ı Sāvecī D., R., s. 601]

[= Bir bulut ağlamakta ve hava amber elemekte. Āşık nihayet aşktan sakınmakta. Felek
sakisi, baygın bakan nergise karda yürüyüp izini belli etmeden bir kadeh (şarap) sundu.]

Kece/keçe (90b⁴) Yārān-ı ‘Acem miyānında yüzük şaklaması oyununda şakladıklarına
dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytlerinden ol edā fehm olunur:

Beyt Būd şeb-hā der ān neşīmen-i rāz

Bā resen-hā-yi zolf-i ū kece-bāz⁶⁶⁴ [Cāmī HE., C. 1, SZ./4632, s. 295]

[**Beyt**] Līk dāgeş çu sīne sūz oftād

Kece-i ū be-rūy-i rūz oftād [Cāmī HE., C. 1, SZ./4632, s. 295]

[= Geceleri onun mahremhanesinde onun saç telleriyle yüzük saklama oyunu
oynanıyordu. Ancak sinesine ateş düşünce yüzük (gibi olan gönül yarası) ortaya çıktı.]

~ [N: 58a^{dr}] Engüşter-i bī-nigīndür. Arabça fethā dērler. Mīr Teşbīhī güyed:

Şi’r Do dest-i īn cihān u ān cihān pūc

Keçe pīş-i men-est īn pūc u ān pūc [Mīr Teşbīhī ?]

[= Bu cihanın da ve o cihanın da eli boştur. Benim nazarımda ikisi de boştur.]

Kecīm/keçīm (90b⁸) ‘İbāret-i meşhūredendür, at geyimine dërler. Nitekim Mevlânâ Hâtifnûñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Fikendend gerdân-i bî-vehm u bîm
Ber-esbân-i tâzî moṭallâ kecīm [Hâtifî -Tn.]

[= Korkusuz ve tereddütsüz Arap atlarının gerdanına attıkları altın işlemeli zırhım.]

Gerden (90b¹⁰) Lügat-i meşhūredendür ve lîkin erbâb-ı dâniş miyânında *gerden-firâz* ma‘nâsına daḥı îrâd olunur. Nitekim Selmânûñ bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Bâşed sezâ-yi efser u taḥt ân ki pîş-i ü
Çun şem‘-i bezm gerden u ân-geh forû-ten-est⁶⁶⁵ [Selmân-ı Sâvecî D. K.
35/29, s. 175]

[= Onun karşısındakilerin meclisteki mum gibi başkaldırır kaldırmaz boyunlarının eğilmesi onun taht ve tacına/padişahlığına en layık olanıdır.]

Velehu Tâc-i şâhî ser-ferâzî mî-koned emrüz ez-ânk

Gerdenân-i memleket râ düş peydâ şod serî⁶⁶⁶ [Selmân-ı Sâvecî D. K.
126/2, s. 316]

[= Memleketin isyankârları bugün padişahlık için baş kaldıracaklar. Ancak dünden yakalandılar.]

Gerdî vu merdî (90b¹⁵) Bu meşel-i bî-bedel şol maḥal[de] müsta‘meldür ki zebân-ı Türkîde ne kadar ḥõr ve ḥaḳîr ise de âdemdür ve ḥarîfdür dëyecek yerde zürefâ-yı ‘Acem *gerdî vu merdî* dërler. Nitekim bu ebyâtdan ol meşelüñ vuḳû‘ı fehm olunur:

Beyt Be-rüy-i merd bâşed gerd-i îñ derd
Ne-ḥ‘ândî îñ meşel gerdî vu merdî [?]

[= Bu dertle toprağı insan olanın yüzüne bulaşsa da “Ne kadar hakir olursa olsun dost dosttur.” atasözünü okumadın mı?]

Velehu Mest-i merdân nihân be-her gerdî

Ne-şenîdî ki gerdi vu merdî? [?]

⁶⁶⁵ ü: to D.; bezm: nerm D.

⁶⁶⁶ ez-ânek: eger D.

[= Sarhoşuğu yüzünden horlanmaktan gizlenirler. “Ne kadar hakir olursa olsun adam adamdır.” (sözünü) işitmedin mi?]

Germ-hün (91a³) Emsâldendür ve yârân-ı ‘Acem kıatında me’nūs u maḥabbetlü ma’nāsına îrād olunur. Nitekim Mevlânâ Hilâlînuñ bu beytinden ol meşelüñ vuḳû’ı zâhirdür:

Beyt Duḫter-i rez ki şîşe menzil kerd

Germ-hün bûd u cāy der dil kerd⁶⁶⁷ [Hilâlî-i Çāğatayî D. M./3788, s. 253]

[= Kadehi hane edinen şarap oldukça can yakındı ve gönülde yer edindi.]

~ [N: 58b¹²] Kānı ısıcaḳ dēdükleri meşeldür.

Gerd (91a⁶) Lüğat-i ma’lūmedendür; ammâ *āgāhî geştenden* emrdür. Nitekim oldı dērler ve ol dērler. Zîrâ işbu beytten ol edānuñ bu resme vuḳû’ı zâhirdür:

Beyt Cānā to rā ki goft ki aḫvāl-i mā me-pors

Bî-gāne gerd u kışşai hîç āşnā me-pors [?]

[= Sana dedi ki: “Ey Cān! Benim halimi hatırımı sorma! Ey kayıtsız (adam)! Aklını başına al ve hiçbir dostun başından geçeni sorma!”]

Gezek (91a⁹) Yârân-ı ‘Acem miyānında nuḳl-i şarāb ma’nāsınadır. Nitekim Mevlânâ Mecnūnuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Goftem ez la’l-i to’em zovḳ-i şarāb u gezek-est

Leb-gezek kerd ki Mecnūn çe şarāb u çe gezek [Mecnūn ?]

[= “Senin (la’l gibi kıpkırmızı) dudaklarından şarap ve meze tadı vardır.” dedim. Dudağımı ısırp “Ey Mecnūn! Ne şarabı, ne mezesi!” dedi.]

Ka’bu’l-ğazāl (91a¹¹) Memālik-i ‘Acemde şeker penîrine dērler. Nitekim Mollâ Hāfîzuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Gul-ḳand-i şî’r-i men zi-benefşe şeker-robā-st

Z’ān ğayret-i ṭabarzad u ka’bu’l-ğazāl şod [Hāfîz D3., Kt./1, s. 235]

[= Benim gül-şekerine benzer şiiirim menekşe şeker aşırır (yani şiiirim ondan güzeldir). (Şiiirim tatlılığıyla) akide ve peynir şekerini kıskandırır.]

~ [MU: 88a^{dr}] Gul-ḳand gül be-şeker ma’nāsınadır. İzāfeti daḫı beyāniyedür. Teberzed şeker parmaḳ dēdükleri şekerüñ ismidür. Ziyāde muḫkem olduğundan elbette balta ile

⁶⁶⁷ ki şîşe: be-şîşe D.; bûd u: bûd D.

keserler. Aşlında teberzed idi. Balta ile kesdükleri-y-çün tayı t̄aya alb eylediler. Ka 'bu'l-gazāl sükker penīr dēdükleridür. *Sūdī*. [Sūdī *Şerh-i Dīvān-ı Hafız*, C. 4, s. 2484]

Kelūh-emrūd (91a¹⁴) Bir nev' pek amrūda dērler ki zātı ma'kūl olmadığı sebebden taş yerine mīve ağacına atarlar ve muṭlaqā ağacdan mīve indürecek taş ve ğayrıya *kelūh-emrūd* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ger ber-ān sīb ne desteş būdī⁶⁶⁸

Kerdi ez seng kelūh-emrūdī [Cāmī HE., C. 1, SE./2808, s. 697]

[= Eğer o elma elinde eline girmeseydi sert bir armudu taş yerine kullanırdı.]

Gedā eger heme 'ālem be-doved hemend gedā-st (91a^{dr})

Kemān-i dest-keş (91b¹) Kepāde dēdükleri gevşek yaya dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ṭıfl-i baht-i to-st bornāyī ki çarḥ-i kūz-poşt

Çun kemān-i dest-keş der abza-i fermān-i ū-st⁶⁶⁹ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 27/20, s. 164]

[= Senin çocuğa benzeyen talihin gençliğinde kambur feleğin emrinde eğilen bükülen bir yay gibidir.]

Yalıñuz *dest-keş* daḥı dērler.

Velehu Pīş-i zūr-i bāzūyet ovs-i felek şod dest-keş

Zīr-i bāl-i himmetet māl-i cihān şod pāy-māl [?]

[= Feleğin yayı senin kuvvetli kollarında kepaze gibi kaldı. Senin himmet kanatlarının altında dünya varlığı ayak altı oldu.]

Mecāzen maęlūba dērler. Nitekim Mollā Hāfızuñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Dest-keş-i cefā me-kon āb-i ruḥem ki feyż-i ebr

Bī-meded sirişk-i men dorr-i 'Aden nemī-koned [Hāfız D1., G. 205/9, s. 121]

[= Şerefimi cefanla mağlup etme! Zira bulutlar ne kadar yağmur yağdırsa da gözyaşımın yardımı olmaksızın Aden incisi üretemez.]

⁶⁶⁸ ger: v'er SE.

⁶⁶⁹ kūz; gūj D.; dest-keş: keş dest D.

Kemer-beste (91b⁷) A‘yān-ı A‘cām miyānında hıdmet-kāra *kemer-beste* dērler.

Nitekim Mevlānā Nişārīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Felek zi-ḥayl-i kemer-best-hā-yi ū-st ki bended

Zi-şekl-i kovs-i çozeḥ ber-miyān-i ḥıṣṣ-i menāṭik [Nişārī ?]

[= Felek onun hizmetçilerinden (sadece) biridir. Öyle ki kendi beline gök kuşağı şeklinde bir kemer bağlar.]

Kem-kāse (91b¹⁰) Emşāldendür ve yārān-ı ‘Acem miyānında ḥasīs ve denī olan şaḥşa dērler. Nitekim Şerīf-i Tebrīzīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Kān u deryā pīş-i ū kem-kāse vu nev-kīse’end

Pīşe-i ū momsekī vu şīve-i ān medḥālī [Şerīf-i Tebrīzī ?]

[= Derya ve mücevher madeni onun yanında cimri ve sonradan görmüşe benzer. Onun işi cimrilik, diğerinin ise bulandırmaktır.]

~ [N: 59b^{dr}] Kināye ez gerdūn-i kec-reftār ve çarḥ-i sitem-kār-est. Şifāyī:

[Beyt] Ki īn kem-kāse çūn sāz u şikem sīr

Dehed şayḳal be-ḥūn-i ḥalk şemşīr [Şifāyī-i İsfahānī -D.]

[= Bu alçak dünyanın saz gibi karnı toktur. İnsanların kanıyla kılıcını parlatır.]

Kem-zarf (91b¹²) Ḥavşalasuz olan kimesneye dērler. Nitekim Mevlānā Vaḥşīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Vaḥşī āzār-i ḥarīfān koned ez kem-zarfī

Def‘-i bed-mesti’eş ez raṭl-i girān bāyed kerd [Vaḥşī-i Bāfḳī D. G. 123/6, s. 80]

[= Vaḥşī, dostlarını şarabın çarpmasından dolayı azarlamakta. Onun bu kendinden geçmişliğini ortadan kaldırmak için büyük bir kadehten (yardım) almalı.]

Kem-zede (91b¹⁵) Bu meşel beyne’l-A‘cām müdbir ve bī-devlet ma‘nāsına meşhūrdur. Nitekim *Maḥzenü’l-Esrāruñ* bu beytinden vuḳū‘ı ma‘lūm olunur:

Beyt Ṭālī‘i bed būd [u] bed-aḥter şodem

Kem-zede-i kūy-i ḳalender şodem⁶⁷⁰ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 123]

⁶⁷⁰

būd: būd u ME.; kem-zede: nām-zed ME.

[= Bahtım kötüydü, daha beter oldum. Kalenderler mahallesinin en talihsizi/düşkününe dönüştüm.]

Gerāyīd/Girāyīd (92a¹-95a¹²) Lügat-i ğayr-ı meşhüredendir. Kaşd eyledi ma'nāsınadır. Nitekim Şeyh Nizāmī'nün bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Girāyīd-işān dil be-efsün-i h'ıṣ⁶⁷¹

Emān dād-işān ez şebīḥūn-i h'ıṣ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 263]

[= Efsunuyla gönülleri kendine akıtıp gece baskınından hepsini emniyete aldı.]

Kesī dāned ki oştör mī-çerāned (92a³) Bu meşel-i bī-bedel şol maḥalde kināye olunur ki zebān-ı Türkīde ben bilürem ki çekmişem zīrā çeken bilür dēyecek yērde 'arīfān-ı 'Acem *kesī dāned ki oştör mī-çerāned* dērler. Nitekim Şeyh 'Aṭṭār merātib-i celīle-i Üveys el-Ḳaranī yazmışdır. Bu rüzmerre-i A'cām işbu beytden zāhirdür:

Beyt Miyān-i 'āşık u ma'şūk remzī-st

Kesī dāned ki oştör mī-çerāned [Ferīdüddīn 'Aṭṭār -MT.]

[= (Sır) âşık ve maşuk arasındaki gizli bir dildir. Zira bu sırrı çeken bilir.]

~ [N: 59a⁸] Çeken bilür çekmeyen ne bilür dēmek maḥallinde īrād olunur.

Kelāgeş ber kelūhī nemī-nişīned (92a⁹) Emşāl-i A'cāmdandır ve şol zamānda ḍarb olunur ki bir maḥbūb bir yērde oturmıyup āşüfte ḥāl her gördüğü ālüfte ile muḥtalif olsa ol maḳūle maḥbūba *kelāgeş ber kelūhī nemī-nişīned* dērler. Nitekim Şeyh Nizāmī'nün bu beytinden ol meşelūñ vukū'ı be-ġāyet zāhirdür:

Beyt Çe bāyed molk-i cān dāden be-şūhī

Ki ne'nşīned kelāgeş ber kelūhī [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 600]

[= Niçin can mülkünü her gördüğüyle sarmaş dolaş olan şuh bir güzele vermeli?]

Kebūd kīse est u siyāh kīse est (92a¹⁴) Zikr olınan edālar emşāldendür ve şol zamānda ḍarb olunur ki bir kimesne zügürd olup beş on aḳçaya ḳādir olmasa ve olduğdan soñra ḥısseti ġālib olsaydı ol maḳūle şahşā zürefā-yı 'Acem *fulān kes kebūd kīse est* dēyü kināye ederler ve ġāh olur ki *kebūd kīse* dēyecek yērde *siyāh kīse* dērler. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

⁶⁷¹ Girāyīd-işān dil: Girāyīd dil-işān S: 95a¹³.

Beyt Be-bîn kebūdī-i īn kīse-i sepehr ki ū

Be-yek dorost çonīn tīz koned bāzār⁶⁷² [Kemāl İsmā‘īl D. K./2002, s. 123]

[= Bu feleğin cimriliğine baksana! O bir altın için (nasıl da) kızıymış bir şekilde pazarlık ediyor.]

Gerd kerd (92b⁴) Emsāldendür ve beyne’l-A‘cām şol zamānda çarb olunur ki bir kimesne bahādırlık yüzünden bir iş başarup dillerde dāstān olsa ol maḥalde yārān-ı ‘Acem *fulān kes gerd kerd* dērler. Egerçi lügatde *gerd kerd* toz koparmak ma’nāsınadır. Līkin bu maḥalde ol ma’nāya olmayup zīkr olınan emşālden olduğu Kātībīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Kerd der çeşmem ğubār-i ḥāk-i rāh-ı ū şabā

Kes çe dānistī ki nā-geh ū çonīn gerdī koned⁶⁷³ [Kātībī D., G. 231/5, s. 127]

[= Saba yeli onun yürüdüğü toprağın tozunu gözüme eriştirdi. Onun aniden böylesi bir yiğitlik yapacağını kim, nereden bilebilirdi?]

Germ-sīr u serd-sīr (92b¹⁰) Emsāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda müsta‘meldür ki sāḥil ve germā dēyecek yērde *germ-sīr est* dērler ve yaylağ ve serdī dēyecek yērde *serd-sīr est* dērler. Zīrā sevāḥil ādemīsine *germ-sīr* ve yaylağ ādemīsine *serd-sīr* dērler. Nitekim Şeyḥ Nizāmīnūñ bu beytlerinden zīkr olınan edālar fehmi olunur:

Beyt Hevā-yi germ-sīr est ān ṭaraf rā

Ferāḥī-hā boved āb u ‘alef rā

İcābet kerd Ḥusrev goft ber-ḥīz

To mī-rov k’āmedem men der ḳafā nīz⁶⁷⁴ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 174]

[= O tarafın iklimi pek sıcak, toprağı suyuna pek bereketli/boldur. Hüsrev (kendisine yapılan teklifi) kabul edip dedi ki: “Sen kalk (ve) git! ben peşinden gelirim”]

⁶⁷² çonīn: çonīn ger S.

⁶⁷³ nā-geh: nā-gāh D.; ū: īn D.

⁶⁷⁴ der ḳafā: ber-eşer HŞ.

Kār me-dār (92b¹⁶) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda ɗarb olunur ki fulān kimesnenüñ hātırın yıķup rencīde  tme d yecek y rde y r n-ı ‘Acem *be-ful n kes k r me-d r* d rler. Nitekim Muhteşem n bu beytinden ol ed  fehm olunur

Beyt Ey b g-b n  u b g zi-morg n teh  kon 

K r  be-bulbul n-i kohen  şiy n me-d r [Muhteşem-i K ş n  D. G./9, s. 410]

[= Ey bahçivan! Bahçedeki kuşları/bülbülleri kovma! Eskiden beri burada yuva yapmış bülbülleri incitme/onların canını yakma!]

~ [N: 57a^{dr}]  zorde  tme.

~ [N: 57a^{dr}] *K r  me-d r* bir iş  tme ya‘n  bir reng  tme. *Li muharririh .*

K fir-m cer -st (93a³) Bu meşel emş l-i meşh re-i A‘c mdandur ve şol maħalde müsta‘meldür ki zeb n-ı T rk de bir kimesne her zam nda ‘in d eyleyüp h lk  b -z r eylese z ref -y  ‘Acem ol maķ le řaħřa *ful n kes k fir-m cer -st* d rler. Nitekim Mevl n   m d n n bu beytinden ol ma‘n  be-g yet z hird r:

Beyt Sip h-i fitne  u kem fırsat  kerd

Sepehr-i sefle k fir-m cer y  [ m d  ?]

[= Fitne askeri çok fırsat bulamadı. (Ancak) kahpe felek tam bir zalimdir.]

~ [N: 57b³] Mu‘ nid ve h lk   zurde  tmege mu‘t d olan řaħř h kķında kin ye olunur.

Kem-zen (93a⁸) Bu meşel-i meşh r ki beyne’l-A‘c m ķum r-b z ma‘n sınadır. Amm  ķum r-b zlar işt l hında *kem-zen* demen n vechi budur ki iki h řm ķum r oynasa m b şeret h linde bir avuç aķçay  h řmuñ meyd nına ķor ve *d v est* d r ve altı aşıg  eline alur ve h şmına h t b  d p d r ki *nışfeş kem* ya‘n  ol senün  nindeki aķçanuñ yarısına vardum demekdür. Ve kimisi *kerdeş kem* d r ya‘n  şol aķçanuñ cümlesine vardum demekdür. İmdi bu sebebden ķum r-b zlara *kem-zen* d rler. Nitekim şeyh Niz m n n bu beytinden ol meşel z hird r:

Beyt B  do se kem-zen me-şov  r m-g r

Muķbil-i eyy m şov eyy m-g r⁶⁷⁵ [Niz m -i Gencev  ME., s. 158]

[= Mağlup olanlarla/kumarbazlarla çok gezmek! Müsterih ve kendi zamanının ikbal sahiplerinden ol, gününü gün et!]

⁶⁷⁵ eyy m-g r: u n m-g r D.

Kes ne-güyed ki düğ-i men torş-est (93a¹⁶) Bu mısrâ‘ emşâl-i A‘câmdandır ve şol zamânda kinâye olunur ki bir kimesne dese ki benüm yaramaz işüm yoğdur. Ammâ *hod-bîn* ve *hod-pend* olsa zürefâ-yı ‘Acem ol maħal *kes ne-güyed ki düğ-i men torş est* meşelini irâd ederler. Nitekim işbu beytden ol meşelüñ vuķū‘ı fehm olunur:

Beyt Her kesî der behâne tîz heş est

Kes ne-güyed ki düğ-i men torş est⁶⁷⁶ [Nizâmî-i Gencevî HP., s. 37]

[= Herkes bahane bulmakta çok uyanıktır. Kimse ayranım ekşidir demez/kendinde kusur bulmaz.]

~ [N: 59a³] Rûmda yoğurdum acı dër kimse yoğdur dedükleri meşeldür. Ya‘nî herkese ‘aķlı kemâlde görünür.

~ [N: 59a^{dr}] Her kes kendü ‘amelinden hoşnüd, ‘aķlından şikâyet eder kimse yoğdur.

Kâfir heme rā be-kîş-i ħod pendâred (93a^{dr}) Bu mısrâ‘ ‘ayniyle emşâl-i A‘câmdandır ve şol maħalde müsta‘mel meşeldür ki bir kimesne kendü zu‘mınca bir va‘diye düşüp ħilâf-ı ‘âdet-i nâs bir mezheb ittiĥâz edüp sâyir nâsuñ fi‘lini begenmeyüp iş benüm işümdür dëyü ve cümle ĥayr olan kâr benüm iĥtiyâr eyledüğüm kârdur dëyü sâyir a‘mâli redd eylese zürefâ-yı ‘Acem *kâfir heme rā be-kîş-i ħod pendâred* meşelini irâd ederler. Nitekim şâ‘irüñ bu Rubâ‘isinden ol meşelüñ vuķū‘ı be-ğâyet fehm olunur:

Rubâ‘î-i lî Zâhid heme rā zi-nîk u bed pendâred

‘Ārif heme rā zî-ħod-be-ħod pendâred

Der deyr-i cihân ‘aceb meşel est ĩn

Kâfir heme rā be-kîş-i ħod pendâred [Ĥüsâmî]

[= Zahid herkesi iyi ve kötüden ibaret sanır. Arif de herkesi kendi kendine (yeter) sanır. Dünyada tuhaf bir meseldir bu: “Kâfir herkesi kendi dininden sanır.”]

~ [N: 57b⁵] Semt-i ħilâfa zâhib olup ve kimsenüñ ‘örf ü ‘âdetin begenmeyüp ħod-pesend olan şahş ĥaķķında ĥarb olunur.

⁶⁷⁶ her kesî der behâne tîz heş: tevsen-i çarĥ çun be-yek püzeş S., N: 59a⁴.

Kefiden (93b⁴) Lügat-i ğayr-ı meşhûredendür beyne'l-A'cām. *Kefiden* yarılmak ve çatlamak ma'nāsınadır. Nitekim Evḫadü'd-dīnūñ bu beytinden ol ma'nā zāhirdür:

Beyt Hem-çu tārem be-kefid ez ğam-i sīb-i zekaneş

Dil me-ḥ'āneş to ki ū 'aql be-endiş ne-dār[ed]⁶⁷⁷ [Evḫadī D., G. 179/6, s. 142]

[= Onun elma gibi olan çenesinin hasretiyle tıpkı bir saç teli gibi yarıldım. Ey gönül! Sen sanma ki onda bunu düşünecek akıl yok.]

Kārd be-ustuh'ān resīd īn kār ez ser-gozeşt (93b⁷) Bu meşel-i mu'teber şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde iş başdan aşdı ve bıçak kemüğe dayandı dēyecek maḥalde zürefā-yı 'Acem *kārd be-ustuh'ān resīd* dērler. Nitekim şa'irūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt-i lī Tīr-i bī-dād-i teġāful ez reg-i cānem gozeşt

Kārd-i hecreş dilī bā ustuh'ānem mī-resīd [Hüsāmī]

[= Umursamazca attığı acımasız (bakış) oku can damarımı sıyırdı. Onun ayrılığı bir bıçak misali kemiğe dayandı/sabrımı taşırdı.]

Ve *kār ez ser gozeşt* meşeli fuşahā-yı 'Arabda daḫı müsta'mel edādur ki *bellāġa's-seylü'-zübā*⁶⁷⁸ dēyü īrād-ı meşel ēderler. Ammā Evḫadü'd-dīnūñ bu beytinden ol 'ibāret be-ġāyet zībā fehm olunur:

Beyt Be-nezdīk-i ān dil-rubā gofte nīst

Ki mā rā gozer kerd *seyl ez rübā*⁶⁷⁹ [Evḫadī D., G. 2/5, s. 72]

[= O gönül hırsızının yanında diyecek söz yok, çünkü bıçak kemiğe dayandı artık.]

Velikin *kār-i mā ez ser gozeşt* meşelinūñ vuķū'ı şā'irūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt-i lī Sa'y-i şīrīn-kārī-i Ferhād-i ğam tā ser resīd

Himmet-i 'eşket ne-bāzem kār-i mā ez ser gozeşt [Hüsāmī]

[= Gamlı Ferhad'ın tatlı (Şirin için dağı delme) uğraşı sona erince aşkınla oynamadım, çünkü (gözyaşı) baştan aştı/su tepeye ulaştı.]

⁶⁷⁷ tārem: nārem D.; zekaneş: zenaheş dil D.; Vezin aksamaktadır.

⁶⁷⁸ Belāġa's-seylü'z-zübā: Belāġa's-seyl rübā S. [= Su tepeye ulaştı.] manasında olan bu söz, bir işte tahammül edilemez bir noktaya gelince kullanılan bir Arap atasözüdür.

Mütercim Âsim Efendi, "Ez-Zubyet", *Kāmûsu'l-Muhit Tercümesi*, C. 6, s. 5783.

⁶⁷⁹ gozer: keder D.

~ [N: 56b^{dr}] *Kār ez ser gozešt* İş başdan aşdı dedükleri meşeldür.

Kār-i fulān kes gul kerd (93b¹⁶) Bu meşel-i mu‘teber şol maħalde kināye olunur ki bir kimesnenüñ sırr-ı pūşidesi açılıp ortalığa yayılıp fāş olsa ol maħalde zürefā-yı ‘Acem *fulān kes gul kerd* dërler. Nitekim Mevlānā ‘Örfinüñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Me-şov bā her ħasī ey gonçe-i bāğ-i vefā hem-dem
Tebessom kerdenet be-īn u ān gul mī-koned āher [‘Örfi-i Şīrāzī -D.]

[= Ey vefa bağının goncası! Her düşkünle dost olma! Senin ona buna tebbesüm etmen sonunda sırrını ortaya çıkarır/seni dillere düşürür.]

Ve Mevlānā Tālibüñ bu beytinden daħı zībā fehm olunur:

Beyt Gonçe-hā-yi gul ki kaçd-i ħün-i bulbul mī-koned
‘Āşikī pinhān ne-māned ‘ākıbet gul mī-koned [Tālib -D.]

[= Gül goncaları, bülbüllerin kanını dökmek niyetleniyor. (Anlaşılan o ki) âşıklık gizli kalmayacak, sonunda bu sır ortalığa yayılacak.]

Kesī ez behr-i kes ħod rā ne-koşt-est (94a⁵) Bu mışrā‘ beyne’l-A‘cām meşeldür ve şol zamānda ħarb olunur ki zebān-ı Türkīde kimse kimse içün olmaz ve ölmüş ardınca ölmüş yokdur dēyecek yerde yārān-ı suĥen-dān-ı ‘Acem ol mışrā‘ı kināye ederler. Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ *Ĥusrev u Şīrīn*inde ol meşeli īrād eyledüğü işbu beytden zāhirdür:

Beyt Be-coz Şīrīn ki der ħāk-i dorost-est
Kesī ez behr-i kes ħod rā ne-koşt-est⁶⁸⁰ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 737]

[= Şirin’den başka yeryüzünde kimse, bir başkası için kendini öldürmemiştir.]

Gāv dil-est (94a¹¹) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne aħmaqlaruñ yanına düşüp ve anlaruñ hevāsına tābi‘ olup zulm u te‘addī etse o[l] maķüle şahşa yārān-ı ‘Acem fulān kes *gāv-dil-est* dërler. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Me-şov bā zebūn-efkenān *gāv-dil*
Ki mānī der endüh çun ħar be-gil⁶⁸¹ [Nizāmī-i Gencevī İn., s. 144]

⁶⁸⁰ be-coz: ki coz HŞ.

⁶⁸¹ mānī der endüh İn.: tā mānī der āmüde S: 94a¹⁵; tā mānī der ālüde ŞA: 128b⁵.

[= Ahmaklarla düşüp kalkıp onlar gibi zalim olma! Yoksa çamura batmış eşek gibi sıkıntıda kalırsın.]

Kāse-i hem-sāye pāy-hā dāred (94a¹⁶) Bu meşel-i bī-bedel şol maḥal[de] kināye olunur ki kimsenüñ loḫması kimsenüñ ḳarnında ḳalmaz dēyecek zamānda yārān-ı Taşkend *kāse-i hem-sāye pāy-hā dāred* dērler. Nitekim şā'irüñ bu beytinden ol 'ibāret zāhirdür:

Beyt-i lī Pend-i bī-gāne cāy-hā dāred

Ke's-i hem-sāye pāy-hā dāred [Ḥüsāmī]

[= Garibin nasihatinde uygunluk vardır. Kimsenin nasibi kimsede kalmaz (derler).]

Kes me-ḥār (94a^{dr}) A'cām beyninde metā'-ı bī-revāca dērler.

Kes me-yāb (94a^{dr}) Metā'-ı nā-mevcūda dērler. Nitekim Mevlānā Enīsīnüñ bu beytinden ol 'ibāretlerüñ vuḳū'ı fehm olunur:

Beyt Der īn bāzār ki īmān der ḥaṭar būd

Metā'-ı kes me-yāb u kes me-ḥār būd [Enīsī ?]

[= İmanı (muhafaza etmenin) zor olduğu bu ticarethanede (hem) kimsenin arayıp bulamadığı (hem de) kimsenin ilgilenmediği metalar vardır.]

Kedū oftāde bādencān ber āmed (94b³) Bu mışrā' 'ayniyle emşāl-i A'cāmdandır ve şol maḥal[de] irād olunur ki bir nikbet yerine anuñ gibi bir nikbet daḫı geçseydi ve ikisinüñ daḫı fesād-ı ḥālī zıkr olınsa ki “Eyā bu mı eyüdü ve yāḥud ol giden mi eyüdü.” dēndükde “İkisinüñ daḫı ḥālīnde nesne yokdur” dēyecek yerde zürefā-yı 'Acem *kedū oftād u bādencān ber-āmed* dērler. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnüñ iki dervīşi var imiş. Birine Ḥāci Aḥmed-i Kel birine daḫı Ḥāci Esved dērler imiş. Bir gün Ḥāci Aḥmed-i Kel şeyḫini terk eder daḫı Ḥāci Esved'i yerine ta'yīn eder. Lākin ikisi daḫı bir meşrebde imişler. Şeyḫ-i mezkūr bunlarıñ münāsib-i ḥālī olmaḫ üzere meşel-i mezkūrī aşḫābına zıkr eder ve ol maḥalde bu kıṭ'ayı nazm eder ki anlarıñ vaḳ'ası ve meşel-i mezkūr fehm olunur:

Kıṭ'a Çu Ḥāci Aḥmed-i Gul ez der-i şeyḫ

Codā oftād ez'ü efgān ber-āmed⁶⁸²

682

Aḥmed: Ecmel D.; ez'ü: z'ü D.

Revān ber-manzar-i ū Hācī Esved
Tarab-nāk u hoş u handān ber-āmed⁶⁸³

Çu tīb-istān resīd u şod hevā germ

Kedū oftād u bādencān ber-āmed. [Kemāl-i Hıocendī D. Kt., s. 384]

[= Kel Hacı Ahmet, Şeyh'in kapısından ayrı düşünce feryadı göğe yükseldi. Hacı Esved bunu görünce onun yerine keyifli ve mutlu bir şekilde geldi. Yaz gelince nasıl ki havalar ısınır, (bostanda) önce kabak sonra da patlıcan zuhur eder(se bunların hâli de böyledir).]

~ [ŞA: 128b^{dr}] Nikbetünün biri gitdi sınıarı nikbeti yerine geldi deyüm. Bustānda evvel kabağ ba'dehu bāzincān zuhūrına işāretdür.

Keyf-i do bālā mezze dāred (94b^{dr}) Bu meşel-i bī-bedel emşāl-i A'cāmdandır. Zürefā-yı 'Acem mükerrer keyfde 'ālem vardur dēyecek maħalde kināye ederler. Nitekim Mevlānā 'Atīkīnün bu beytinden ol meşelün vukū'ı zāhirdür:

Beyt Bī-keyf-i zemānī ne-tevān zīst 'Atīkī
Dīdār-i hoş u keyf-i do bālā meze dāred ['Atīkī ?]

[= Ey Atīkī! Bu zamanda keyifsiz yaşanmaz. Güzeli izlemekte ve bunun tekrarında keyif iki kat artar.]

Bābu'l-kāfi'l-meksüre

Gird-i sereş gerdem (94b¹⁵) Emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesneden kerem görüp aña qurbān olayum dēmek zamānında *gird-i sereş gerdem* dēyü yārān-ı 'Acem taħşīn maħallinde kināye ederler. Zīrā memālik-i A'cāmda qurbānı şāhibinün etrāfına tolaşdurup ba'dehu zebh etmek resmdür. Nitekim Mevlānā Vukū'īnün bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Çe kerde'em sebeb-i renciş-i to çīst be-gū
Biyā ki gird-i ser-i bed-gomāni-y-et gerdem [Vukū'ī ?]

[= Ne yapmışım, incinme sebebin nedir? Söyle! Yoluna kurban olduğum, gel!]

Ser-i ān gerdem meşeli daħı ol ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Qāzī Nūruñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

⁶⁸³ manzar-i ū: manzar-i ān D.

Beyt Ser-i ān tond-ḥū gerdem ki be'tvāned be-āsānī

Cihānī rā be-yek çīn-i cebīn bī-dest u pā kerdn [Kāḏī Nūr ?]

[= O huysuzluğuna kurban olduğum (öyle biridir) ki, bir alnını kırıştırmasıyla yeryüzünü kolayca altüst edebilir.]

~ [N: 45a^{dr}] **Beyt** Ser-i do çeşm-i to gerdem ki gāh loṭf-i nigeḥ

Çu cūd-i şāh-i cihān resm-i intizār şikest [Şenāyī-i Meşhedī Kl. C. 1, K. 13/12, s. 148]

[= Âlemin padişahının keremiyle bekleyiş kanununu yerle bir olduğu için senin bazen göz ucuyla olsa bakan iki gözüne kurban olurum.]

Girift (95a⁷) Emşāl-i A'cāmdandur ve mü'āḥeze ma'nāsına müsta'mel bir edādur. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt Eger be-hiç ne-gīrī to şayd rā çe koned

Girift ber ṭaraf-i to-st nīst ber-naḥcīr [Selmān-ı Sāvecī D. G. 258/3, s. 445]

[= Sen avını hiç bile saymazsan o ne yapsın? Kusur sendedir, avda değil.]

(95a^{dr}) Mü'āḥezenüñ ṭa'n-ı lāzımı olmağın *girifte* ṭa'ne ma'nāsına isti'māl olunmuşdur. Nitekim işbu beytin maẓmūnından ol edā ma'lūm olur:

Beyt Girifte me-zen der ḥarīf efkenī

Girifte şevī ger girifte zenī [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 123]

[= Dostuna zulmedip sayıp sövme! Eğer laf atıp incitirsen incinirsin.]

Giriften (95a⁹) Bu 'ibāret daḥı mü'āḥeze etmek ma'nāsınadır. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden ol edā be-gāyet zāhirdür:

Beyt Yā Rab me-gīreş er çe dil[i] çun kebūterem

Efkend u koşt u 'izzet-i şayd-i ḥarem ne-dāşt⁶⁸⁴ [Ḥāfız D1. G. 91/2, s. 57]

[= Yâ Rab! Her ne kadar (onun hareminin) bir güvercini gibi olan gönlümü yere çalıp kana bulasa ve Harem-i Şerif'in (avlanması haram olan) avına hürmet etmediyse de onu hesaba çekme/ona acı!]

Girih be-bād me-zen (95a¹⁴) Emsāldendür ve zürefā-yı ‘Acem dünyāya ve anuñ ālāyişine gōñül bağlama dēyecek yērde işbu meşeli irād ēderler. Nitekim Mollā Hāfīzuñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Girih be-bād me-zen gerçi ber-morād vezed

Ki ĩn suhen be-meşel bād bā Suleymān goft⁶⁸⁵ [Hāfız D1. G. 103/7, s. 65]

[= Bu mesel (gibi olan) sözü Hz. Süleyman’a rüzgār söylemiştir: “Her ne kadar muradına uygun esse de rüzgārın/dünyanın güzelliğine aldanma!”]

Kirī/Girī koned (95a¹⁷) Bu meşel-i bī-bedel yārān-ı ‘Acem miyānında muķābele-i cezā ya ‘nī deger ma ‘nāsınadır. Nitekim Hāfīzuñ bu beytinden ol ma ‘nā zāhirdür:

Beyt Mokedder est dil āteş be-ħırķa ħāhem zed

Biyā biyā ki kirī mī-koned temāşāyī⁶⁸⁶ [Hāfız D1. G. 535/6, s. 291]

[= Gōnlüm kederli, (bu yüzden) ħırķayı ateşe vereceğim. Gel, gel! Çūnkü (ħırķanın yanması) izlemeye değer!]

Velehu Cāmī:

Cāmī be-mīred ez ğam-i yārī ki behr-i ū

Ger şad hezār bār be-mīrī kirā koned⁶⁸⁷ [Cāmī D. C. 1, G. 297/7, s. 377]

[= Cāmī, onun için bin defa ölse bile buna değecek bir sevgilinin (aşķ) derdinden ölr.]

~ [MU: 88b^{dr}] İşılāħlardanur. Deger dēmekdür. Lāyık dēyecek maħalde *kirā koned* ve *kirī mī-koned* dērler.

~ [MU: 91a^{dr}] Gel gel ki ħırķa yanması temāşāya deger dēmekdür.

Girān-rikāb (95b⁴) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām ağır yürüyüşlü ma ‘nāsınadır. Nitekim Vaħşīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çu meneş rikāb busem çe sebok-‘inān suvārī

Çu be-ğayr-i hem-‘inānī çe belā girān-rikābī [Vaħşī-i Bāfķī D. G. 380/3, s. 160]

[= Üzengisini öptüğüm ne hızlı bir atlıdır. Başkalarıyla at başı giderken bile oldukça ağırbaşlıdır.]

685 bād: mūr D.

686 biyā: be-bīn D.; kirī mī-koned: to eger mī-konī D.

687 be-mīred ez: be-mīr der D.; kirī: kirā D.

Girān-sāye (95b⁷) Emsāl-i A‘cāmdandur şakīl ma‘nāsınadur ve lisān-ı ‘Arabda daḥı rūzmerredür ki şakīlü ‘z-zıll dērler. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden *girān-sāye* meşeli be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Çun girān-māye şod ez bes ki sitāned teşrīf

Çun girān-sāye-ter ez bes ki numāyed ibrām⁶⁸⁸ [Enverī D. K./5426, s. 218]

[= Teşrifî ile haddinden fazla kıymeti artarken, ısrarıyla haddinden fazla sıkıcıdır.]

Gird-ḥ‘ān (95b¹⁰) Emsāldendür ve degirmi sofrā ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol ma‘nā zībā fehm olunur:

Beyt Pālūde-i sirişk u kebāb-i ciġer nehem

Piş-i ḥiyāl-i rüy-i to ber gird-ḥ‘ān-i çeşm [Selmān-ı Sāvecī D. G. 90/11, s. 264]

[= Senin yanağının hayaliyle gözlerimin yuvarlak sofrasına gözyaşı paludem ile ciğer kebabımı koyarım.]

Gird-gāh (95b¹³) Emsāl-i meşhūre-i A‘cāmdandur ki göbek ma‘nāsına isti‘māl olunur. Nitekim Firdevsīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Çenā[n] zed ber ān gird-gāheş şebān

Ki ez çeng-i cengī birūn şod sinān [Firdevsī -ŞF.]

[= Çoban onun karnına öylesine vurdu ki kılıç savaş çalgısını (delip) dışarı çıkıttı.]

Gird-nāme (95b¹⁵) Gerden-āvīz olan ḥamāyile dērler ki ekşer müdevvir bükilür ol sebebeden *gird-nāme* dērler. Nitekim Mevlānā Riyāzīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret ḳatı zāhirdür:

Beyt Behr-i ser-gerdānī-i dil gird-nāme mī-koned

Ḥaṭṭ-i şeb-rengī ki ān meh mī-keşed ber gird-i rū⁶⁸⁹ [Riyāzī D. G./4, vr. 231^b]

[= Gece renkli ayva tüylerini kendine çeken o dolunay, gönlün başını döndürmek için muska yapıyor.]

688

bes: men S.

689

mī-koned: mī-konem D.

(95b^{dr}) **Beyt** Pīşeş keşīd rahşī k'ez halka-i rikābeş

Kerdend gird-nāme vehm-i girīz-pā rā [?]

[= Bir atı yanına alıp kaçma endişesiyle üzengisinin halkasından muska yaptılar.]

Ve daḥı ba'z-ı yārān-ı 'Acemden menķūldür ki *gird-nāme* şol ruķ'a-i murabbā'dur ki gurīhtenuñ başını döndürmek için neçe rüsüm-i ğarībe yazarlar ve te'sīri daḥı müte'ayyendür dërler. Fi'l-vāķı' muḥarrer olan ebyātdan daḥı fehm olınan ol ma'nādur.

Girībān fikenden (95b^{dr}) Emsāl-i A'cāmdandur. Döşenmek ve temellük eylemek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Ḥakīm Ruknānuñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Key girībān efkenem çun sāye der pāy-i kesī

Men ki çun ḥorşīd ber-eflāk pīçed dāmenem⁶⁹⁰ [Ḥakīm Ruknā ?]

[= Ne zaman gölge gibi birinin ayaklarının (altına) döşenmek (istesem), feleklerin güneşi gibi ayağım birbirine dolandır.]

Gird-nāy (95b^{dr}) Meşel-i ğayr-ı meşhüredendür. Egerçi diz ağırşığına gird-nāy dërler, velīkin zürefā-yı 'Acem miyānında ŧānbürek müdevvir-ḥānesine dërler. Nitekim Mīr Ebū'l-Ferecūñ bu beytinden ol 'ibāret zāhirdür:

Beyt Şāḥ-i amrūd gūyī vu amrūd

Deste vu gird-nāy-i ŧānbür-est [Ebū'l-Ferec D., K./5, s. 29]

[= Armut ve sağı sanki tanburun sapı ve burguluğu gibidir.]

Girih-bend (96a¹) Tügme ma'nāsınadur. Nitekim Mollā Ḥāfızuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Niķāb-i gul keşīd u zolf-i sonbol

Girih-bend-i ķabā-yi ğonçe vā-kerd. [Ḥāfız D1. G. 211/4, s. 124]

[= Gül, örtüsünü açıp ve sümbül benzer saçlarını gösterdi. Gonca (gibi henüz açılmamışken) elbisesinin düğmesini çözdü.]

Gīti-pejūh (96a³) Şāḥib-ķırān ve memleket-sitān olan pādīşāha dërler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

⁶⁹⁰

çun: çun çun S.

Beyt-i lî Ne-şāyed telāşî be-gītî-pejūh

Eger h̄āhedeş nām-i Dārā-şukūh [Hūsāmî]

[= İyi talihli bir padişaha, Dara gibi şan ve nam sahibi (bir cihan hakimi) olmak istiyorsa acelecilik yaraşmaz.]

Gîş (96a⁵) Kāf-ı Fārsî ile semmūr kürk ma'nāsınadır. Nitekim Mevlānā Hātîfînūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-mon'im ne zer-beft u ne gîş mānd

Ne şad pāre hırka be-dervîş mānd [Hātîfî Tn., s. 73]

[= Ne altın işlemeli (bir libas) ve samur kürkle nimetlenen ne de yüz yamalı hırka (giyen bir) dervîş kaldı.]

Hilālî Gîş-i siyāh ber ser-i ān şūh-i dil-sitān

Mānend-i ebr ber ser-i h̄orşîd sāye-bān [Hilālî-i Çāğatayî -D]

[= O gönül alıcı güzelin başındaki siyah samur kürk, güneşin üzerinde gölgelik gibi duran bir buluta benzer.]

Girîz-pā (96a⁹) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām şol gulāma dērler ki her dem kaçāğan ola. Nitekim işbu beytten fehm olunur:

Beyt Hestem zi-cān golāmet ammā girîz-pāyem

Şad reh eger furūşî bo'grîzem u bi-y-āyem [?]

[= Seni candan seven bir kölenim. Ama kaçmaya meyilliyim. Beni yüz (günlük) yola satsan bile kaçıp (yine) gelirim.]

~ [N: 60b⁸] Kaçāğan oğlan.

Kîr-i gāvî h̄ored ki h̄ar ne-h̄ored (96a¹¹) Bu mışrā' emsāl-i A'cāmdandır ve şol zamān d̄arb olunur ki zebān-ı Türkîde fulān kes bir kötek yeye ki eşek yemeye dēyecek yerde *fulān kes kîr-i gāvî h̄ored ki h̄ar ne-h̄ored* dērler. Kötegin *kîr-i gāv* ile münāsebeti oldur ki 'Acem h̄amāmcıları *kîr-i gāv*ı kurıdup h̄amāmlarda aşarlar. Eger bir kimesne tās çalsa ve fūta sak[ı]asa ol zeker-i gāvı ısladup anuñ ile kötek çalarlar. Nitekim Mevlānā Tūsînūñ bu kıt'asından ol meşelūñ vuķū'ı be-gāyet ra'nā fehm olunur:

Kıt'a Serv eger bā kadet koned da'vā

Yā rab ez 'omr-i h̄îş ber-ne-h̄ored

Ger raķībet koned be-Ṭūsī ceng

Kīr-i gāvī ḥored ki ḥar ne-ḥored [Ṭūsī ?]

[= Selvi eđer seninle boy ölçüşmeye kalkışırsa ömrü kısalsın! Rakip de Ṭūsī ile savaşırsa öyle bir dayak yer ki eşek böylesini yememiştir.]

~ [N: 61a^{dr} / ŞA: 131a^{dr}] *Kīr-i gāv* kırbaç[dur].

Girih-i tīr (96a^{dr}) Peykân-ı tīr ma' nāsınadır. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ bu beytinden ki şıfat-ı pādişāhīde dēmişdür kıatı zāhirdür:

Beyt Şīr-i felek beste-i zencīr-i ū

Naķd-i zafer der-girih-i tīr-i ū [Ḥusrev ?]

[= Feleğin aslanı onun zincirlerine bağlanmıştır. Zafer sermayesi (yani canı) da okunun ucundadır.]

Gile-i to to rā vu ān-i men merā (96b³) Emsāl-i A' cāmdandır ve şol zamānda kināye olunur ki iki dōst biri biriyle ḥuşūmetden soñra barışup bir yerde ḥaşr olsalar idi mācerā-yı evvelī zıkr maḥallinde biri dese ki senüñ şikāyetüñ saña ve benüm baña dēyecek maḥalde zürefā-yı 'Acem *gile-i to to rā ve ān-i men merā* dērler. Nitekim şā' irüñ işbu beytinden ki kıt'ada vāķı'dur, be-gāyet fehm olunur:

Ḳıṭ'a-i lī Tā be-key ey raķīb-i nā-kes u dūn

Şad cefā mī-konī be-cān-i merā

Ger leked-kūbi-y-em konī şekve

Gile-i to torā vu ān merā [Ḥūsāmī]

[= Ey alçak, aşāğılık rakip! Daha ne zamana kadar bana sayısız cefa edeceksin? Eğer benim tekmeleyip ayak altı etmemden şikāyetin varsa "Senin şikāyetin sana benimki de bana!"]

Kīr-ḥāne-i kâzī-st (96b⁹) Bu meşel daḥı emşāl-i A' cāmdandır ve şol maḥalde kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān ḳapunuñ girginliği⁶⁹¹ olup girme çıkma ziyādesiyledür dēyecek maḥalde keşretinden kināye edüp yārān-ı 'Acem *fulān cā kīr-ḥāne-i kâzī şod* dērler. Nitekim Ğulām Zīrekīnūñ bu kıt'asından ki *kâzī-i kūçek ve peserek nām cevān* hicvinde dēmişdür ol meşel zāhirdür:

⁶⁹¹ girginligi: keşretligi ŞA: 131a¹⁴.

Kıt‘a Peserek mu‘tī-i ḥarābātī-st
 Kızāzī-i kūçek ez vey’eş rāzī-st
 Kıreş ez kūn be-der nemī-āyed
 Kūn-i ū kīr-ḥāne-i kızıst [Gulām Zirekī ?]

[= Peserek (adlı genç) kerhane ehliendir. Küçük Kadı da ondan (istediğini aldığından) razıdır. (Kadı’nın) kıri (Peserek’ten) çıkmadığı için o, girip çıkanın belli olmadığı bir eve dönüştü.]

~ [N: 61a^{dr}] *Kīr-ḥāne* ḥabs-ḥāne olmak ma‘nāsınadır.

~ [ŞA: 131a^{dr}] Kıpu mandalı dedükleridir.

Gile-i Şehr-bānū ez ‘Omer-est (96b^{dr}) Bu mısırā‘ ser-ā-pā emşāldendir ve şol maḥalde müsta‘meldür ki zebān-ı Türkıde bir kimesnenün murādı ḥāşıl olmayup ve bir kimesneden hīç nuşret olmadığı ḥālide “Şikāyetüm bed-baḥtumdandır ğayrıdan degüldür” deyecek yerde nükte-şināsān-ı ‘Acem *gile-i Şehr-bānū ez ‘Omer-est* derler. Ve bu meşelün mevridi oldur ki Şehr-bānū İmām Zeyne’l-‘Ābidīnün vālidesidür ve mülük-ı Fārsdan olan Yezdicerdün kıızıdır. Āḥir-i mülük-ı ‘Acemdür ki zamān-ı ḥilāfet-i Ḥazret-i ‘Ömer raḍiyallāhu-anh da katl olup mülük-ı ‘Acem daḥı ol maḥalde münkarız olmakla ol cihetden *gile-i Şehr-bānū ez ‘Omer-est* dediler. Ve ḥāliyā beyne’l-A‘cām meşel-i meşhūredendir. Beyne’l-A‘cām rüzmerre olduğu nitekim ol meşelün vuḳū‘ı işbu beytten zāhirdür:

Beyt Nāliş-i fikr-i ḥāṭirem zi-ḳazā-st
 Gile-i Şehr-bānū ez ‘Omer-est [?]

[= İçimden geçen tüm yakınmalar kazadandır. Şehrbānū’nun şikāyeti (de) Hz. Ömer’endir (başkasından değil).]

Bābu’l-kāfi’l-mazmūme

Korte (91a^{dr}) Beyne’l-A‘cām pīrāhen ma‘nāsına müsta‘mel edādur. Zīrā zūrefā-yı ‘Acem *be-teh-i korte* derler, gönlekcik murād ederler. Ve *korte-ḳabā* derler, gönleğin çāk etdi demek murād ederler. Nitekim Mevlānā Cāmīnün bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-teh-i korte-i nīlī sūy-i bustān be-herām

Ki gul ez şovk koned korte-i pīrūze qabā⁶⁹² [Cāmī D. C. 1, G. 5/2, s. 187]

[= Mavi bir gömlekle çimenlere doğru salın ki gül iştihakından firuze gömlekcğini yırtın.]

Goşād-nāme (96b¹⁵) Fermān-ı şāhī ve berāt-ı pādīşāhiye dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt-i lī Goşād-nāme-i haṭṭeş resed be-isti'cāl

Ki sirr-i dil ne-şevēd kem şoden zi-genc-i ḥiyāl [Ḥūsāmī]

[= Padişah fermanı gibi olan ayva tüyleri aceleyle erişsin ki hayal hazinesinden aşkı eksilmesin!]

Kotel (96b^{dr}) Rūzmerre-i Çağataydandır. Ve beyne'l-A'cām pādīşāhlar öñinde çekilen yedek ata dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt-i lī Eşheb-i rüz-i şehā edhem-i şeb der menhel

Ān yekī esb-i neverd-est u digeṛ ḥing-i kotel [Ḥūsāmī]

[= Ey Padişah! Sulaktaki gün gibi parlak beyaz ve gece gibi kapkara olan atlardan biri binek atıdır, diğeri (ise) yedek.]

Gul şigift (97a¹) Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām rāz açıldı demek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Seyfīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Hest ez dehenet der dil-i her gonçe suḥen-hā

Gul-hā şikofed ger be-goşāyend dehen-hā [Seyfī-i Buḥārāyī D., G. 10/1, s. 6]

[= Her goncanın gönlünde senin ağzınla ilgili sözler var. Ağzlar açılırsa sır ortaya dökülecek.]

(97a^{dr}) **Cāmī** Gul-hā şigift u gul-ruḥ-i mā zīr-i ḥāk ḥoft

Mā rā der īn diyār 'acāyib gulī şigift [Cāmī -D.]

[= Sırlar açığa çıktı ama bizim gül yanakımız hala yerden bitmedi. Bizim diyarda acayip sırlar/çiçekler açıyor.]

---

⁶⁹² ki: tā D.; korte: ḥırqa D.

Gul kerd (97a³) Meşel-i mezkûr ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Tâlibüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Gonçe-i gul bâz kaşd-i hûn-i bulbul mî-koned
'Âşikî pinhân ne-māned 'ākibet gul mî-koned [Tâlib -D.]

[= Gül goncası yine bülbülün kanını akıtmaya kastediyor. (Anlaşılan o ki) âşıklık gizli kalmayıp sonunda açığa çıkacak.]

Ve dahı bir rüsvâyılığ eder ma'nāsına dahı müsta'meldür:

Velehu Me-şov bâ her kesî ey gonçe-i bâğ-i hayâ hem-dem
Tebessom kerdenet bâ in u ân gul mî-koned âher⁶⁹³ [Tâlib -D.]

[= Ey iffet bağının goncası! Herkesle dost olma! Senin ona buna tebessüm etmen sonunda sırrını ortaya çıkarır/seni dillere düşürür.]

~ [N: 62b⁵] Sırr-ı nihâni âşikâre eyledi.

~ [N: 62b^{dr}] Mîr Sencer:

Beyt Der seher şem' çu pervâne-i mâ pây goşud
Âstîn-i moje-ver dâmen-i 'ankâ gul kerd [Mîr Sencer -D.]

[= Mum seher vakti, bizim pervanemiz gibi kaçıp Ankâ'nın göz göz olan eteğini/kanatlarını ortaya çıkardı.]

~ [ŞA: 132a⁵] *Gul mî-koned* rüsvâ olur.

~ [ŞA: 132a^{dr}] Ya'nî bir hâdişe-i ğarîbe eder deyim.

Gul vâ koned (97a^{7-dr}) Dahı ma'nâ-yı muharrer üzredür. Nitekim Mevlânâ Ğıyâşuñ bu beytinden katı zâhirdür:

Beyt Ey sabâ ân bâğ-i 'ariz râ temâşâ kerdeî
Mużtarib mî-bînet gūyâ gulî vâ kerdeî [Ğıyâş ?⁶⁹⁴]

[= Ey saba yeli! O (sevgilinin) bahçe (gibi olan) yanağını izlemiştin. Seni biraz muzdarip gördüm, sanki sırrını açığa çıkarmışsın.]

Govâh-i fulân kes der âstîn est (97a⁹) Emsâldendür ve dahı şol zamânda olunur ki bir kimesnenüñ her murâd eyledüğü da'vâda şâhidi hâzır olup şâhid bulmağda elem

⁶⁹³ Bu beyit “Kâr-i fulân kes gul kerd (93b¹⁶)” maddesinde Örfi-i Şirâzî'ye ait gösterilmiştir. Ancak hem Örfi-i Şirâzî'nin hem de Tâlib'in divanında yer almamaktadır.

⁶⁹⁴ Dîvân-ı Ğıyâşe'd-dîn Kocucî'de bu beyt yer almamaktadır.

çekmese nükte-şināsān-ı ‘Acem *govāh-i fulān kes der āstīn est* dèrler. Nitekim Mevlānā ‘Aşkī-i Tebrīzīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-sā‘idem zi-to bes dāğ-i āteşīn bāşed
Govāh-i ‘āşīk-i miskīn der āstīn bāşed [‘Aşkī-i Tebrīzī ?]

[= Senin için kollarıma pek çok ateşli dağlar yaktım. (Denilene göre:) Miskin âşığın delili/şahidi (daima) hazırdır.]

~ [N: 62b¹⁹] Müzevver ma‘nāsına ve telbīs ki fetvāsı başında dèrler.

~ [N: 63a^{dr}] Ve da‘vāsuz işbātdan ‘āciz degüldür dèyecek yèrde *govāh der āstīn est* dèrler.

Kolāl (97a¹⁴) Māverā‘ü’n-nehrde bardakçıya desticiye dèrler. Nitekim H̄‘āce ‘İşmet-i Buḥārīnūñ bu beytinden zīkr olınan ma‘nāya geldüğü be-gāyet fehm olunur:

Beyt Tenem ez ḥāk gil gered kolāl ez gil ḳadeḥ-sāzed
Ki rüzī mey ḥored yārem ḳadeḥ rā der dehen gīred [‘İşmet-i Buḥārī -D.]

[= Testici, tenimi toprağa bulayıp çamur yapar ve çamurdan da kadeh yapar. Zira belki bir gün sevgilim şarap içerse (toprak olan bedenimden yapılmış) kadehi dudaklarına alır.]

Goşāde ebrū-st (97a¹⁷) Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne güler yüzlü olup açık meşreb olsa zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes goşāde ebrū-st* dèrler. Nitekim Mevlānā Vāḥīdīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet zībā fehm olunur:

Beyt Tā ez ‘abūs-i zohdeş ebrū şeved goşāde
Der-kiş be-bezm-i rindān ān zāhid-i dijem rā [Vāḥīdī ?]

[= Daima riyazette olduğundan kaşları çatılan zahidi, eğer rintler meclisine çekersen yüzü gülmeye başlar.]

~ [N: 61a¹⁷] Güler yüzlü, şūḥ-meşreb.

Govāh-i ū mağribī-st (97a^{dr}) Şāhidi yalancıdur demekdür. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür.

Beyt Ger güyedet faḳīḥ ki vā‘iz zerī-st pāk
Me’şnev ki ān govāhī-i ū mağribī būd⁶⁹⁵ [Kātībī D., G. 173/3, s. 98]

⁶⁹⁵ ū: vey D.

[= Fakih eğer sana “Vaiz saf bir altındır.” derse (sakın onu) dinleme. Çünkü onun şahidi yalancıdır.]

Goşāde-pīşānī (97a^{dr}) Emsāl-i A‘cāmdandır. Zürefā-yı ‘Acem alnı açık yüzi ak dēyecek yerde isti‘māl eyledükleri edādur. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol edā be-ğāyet zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Bā ḥam-i ebruvān u pīçeş-i zolf

Bot-i Çīnem goşāde pīşānī-st [Hüsāmī]

[= Kırıxık kaşları ve dağmık saçlarıyla Çin (diyarındaki) putlar (gibi güzel olan sevgilimin) alnı açık yüzü aktır.]

Kūh be-kūh nemī resed ādem be-ādem mī-resed (97b⁴) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām şol maḥal[de] müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde tağ tağa kavuşmaz ādem ādeme kavuşur dēyecek yerde meşel-i sālifü’z-zıkr darb olunur. Nitekim [Hākānī]nūñ⁶⁹⁶ bu kıt‘asından zāhirdür.

[Kıt‘a]⁶⁹⁷ Bāver ne-kerdemī ki resed kūh sūy-i kūh

Merdom resed be-merdom u bāver be-kerdemī

Kūhī bed’in tenem ki bed’u kūh-i ğam resīd

Men merdomem çerā ne-resīdem be-merdomī [Hākānī D. Kt., s. 690]

[= Dağın dağa kavuşacağına inanmayıp insanın insana kavuşacağına inanırdım. Bir dağa benzer bu benim o gam dağına ulaşırken ben insanım, niçin bir başka insana (sevdiğime) kavuşamıyorum?]

Gūş rā nevāziş dāden (97b⁹) Emsāldendür. Yārān-ı ‘Acem miyānında kulak çekmek ma‘nāsına irād olunur. Nitekim Mevlānā Şafāyīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Nevāziş dād ‘arş-i dūst-dārī

Be-peygām-i kabūlem gūş-i zārī [Şafāyī ?]

[= Sevgili felek öğüdünü bana kabul ettirmek için kulağımı çekti.]

⁶⁹⁶

"Şeyḥ Nizāmīnūñ" dense de Hākānī’ye aittir. [Hākānī] şeklinde değıştirilmiştir.

⁶⁹⁷

“Kıt‘a” nazım şeklinde olmasına rağmen “Beyt” yazılmıştır. [Kıt‘a] şeklinde değıştirilmiştir.

Güş-serāy (97b¹²) Şol kimesneye dërler ki eşitdügini bir hoşça fehm eyleye. Nitekim Şems Fahrînüñ bu [beytler]⁶⁹⁸inden ol meşel-i mu'teber be-gâyet zîbâ fehm olunur.

Beyt Doşmen-i dergehet ki ne-şnâsed
Lañn-i Dāvud rā zi-bāng-i der-āy [Şems-i Fahrî, *Mi'yār-ı Cemālî*, s. 471]
Reşk-i 'İsî şevved eger gerded
Midhatet rā be-şıdık-i güş-serāy [Şems-i Fahrî, *Mi'yār-ı Cemālî*, s. 471]

[= Düşmanların Hz. Davud'un sesini çan sesinden ayıramaz. Eğer seni dosdoğru ve hakkıyla methederse Hz. İsâ'yı bile kıskandırır.]

Koleh nehād (97b¹⁵) Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'cām ta'zîm u tevķîr êtdi demekdür. Zîrâ kadîmü'l-eyyāmdan şāhān-ı Moğol ve Efrence maķām-ı taħıyyat u selāmda başdan külāhı çıkarup yërde komaķ vaz'-ı meşhürdur ve şāyi'dür. Nitekim şā'irüñ bu beytinden ol vaz'uñ vuķū'ı zāhirdür:

Beyt-i lî Şāh-i gul rā be-taht-i sebze çu dîd
Koleh-i hod benefşe pîş-nehād [Hüsāmî]

[= Menekşe, gül şahını yeşil bir taht üzerinde görünce (hemen) şapkasını önüne koyup (tazim etti).]

Kür u kebūd (97b^{dr}) Kāf-ı 'Arabîyle 'aciz ve forū-mānde ma'nāsınadur. Nitekim Hāzret-i Mevlānānuñ meşnevîsinde olan beytlerden işbu ma'nā fehm olunur:

Beyt Pîş-i hest-i ū be-bāyed nîst būd
Çîst hestî pîş-i ū kür u kebūd [Mevlānā M., 1. Defter, s. 27]

Beyt Ger ne-būdî kür ez'ü bo'gdāhtî
Germî-i ħorşîd rā be'snāhtî [Mevlānā M. 1. Defter, s. 27]

Beyt Ger ne-būdî ū kebūd ez ta'zîyet
Key fesordî hem-çu yaħ ez nāhiyet⁶⁹⁹ [Mevlānā M. 1. Defter, s. 27]

[= Aciz olan varlık nedir? Onun varlığı karşısında bir hiçtir. Varlık kör olmasaydı güneş gibi olan onun sıcaklığı karşısında erirdi. Sabretmekte zayıflık göstermeseydi, buz gibi donar mıydı?]

⁶⁹⁸ "Kıt'a" yazmasına rağmen iki farklı beyittir. Bu nedenle [beyitler] şeklinde değiştirilmiştir.
⁶⁹⁹ ger: v'er M.

Beyt Tıfl tā gīrā vu tā pūyā ne-būd

Merkebeş coz gerden-i bābā ne-būd [Mevlānā M., 1. Defter, s. 44]

Beyt Çün fożülī geşt u dest u pā nemūd

Der ‘inā oftād u der kūr u kebūd [Mevlānā M., 1. Defter, s. 44]

[= (Bir) çocuğun (elleri) tutmaya ve (ayakları) yürümeye/koşmaya başlayana kadar babasının boynundan başka bineği olmazdı. Fakat eli ayağı tutmaya başlayınca meşakkat ve ızdırıp çekmeye başlar (zillete düşer).]

Kolāheş zed u bord ne-y-āyed (98a³) Bu meşel emşāl-i A ‘cāmdandur ve şol zamānda đarb olunur ki kemāl-i ‘ulüvv-i himmetind[en] ser-furū édemez dēyecek zamānda zūrefā-yı ‘Acem *kolāheş zed u bord ne-y-āyed* dērler. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden bu meşel fehm olunur:

Beyt Goft ū rā koleh çe gūne nehem

Ki kolāhī ne-y-āyedeş zed u bord⁷⁰⁰ [Enverī D. Kt., s. 370]

[= “Ona derdimi nasıl anlatırım/onu nasıl ikna ederim! Kibrinden başını öne eğmez ki!” dedi.]

Gorbe der enbān furū şod (98a⁷) Emşāldendür. Mekk u hīle éder dēmekdür.

Velehu Tāma ‘ kūr gorbe der enbān furū şod

Ki bohl emrüz çun seg der çovāl-est⁷⁰¹ [Enverī D. K./1240, s. 50]

[= Hasetlik bugün itle bir çuvala girdiğinden doyumsuzluk (heybedeki kedi gibi) ne zaman ortadan kaybolacak?]

Gom şod pey-i nohūd-i siyāh (98a⁸) Emşāldendür ve yārān-ı ‘Acem maqşūdını ele getüremedi dēyecek yērde işbu meşeli đarb éderler. Nitekim işbu beytten ol meşel zāhirdür:

Beyt Robūd hāl-i to goftem dil-i merā ey māh

Be-nāz goft ki gom şod pey-i nohūd-i siyāh [?]

[= “Ey Ay! Senin siyah benin gönlümü çaldı.” dedim, nazlanarak “(Anlaşılan) emeline ulaşmamış.” dedi.]

⁷⁰⁰ goft[e] ū rā koleh çe gūne nehem: v’er to ber ittifāğ u baht nehī D.; ki: çun D.; ne-y-āyedeş: ne-y-āmed D.

⁷⁰¹ key: kūr S.; çun: bā D.

Gonbed zed (98a¹²) Ya'nī çüst u çäpük nağılladı demekdür. Nitekim Mollā Cāmīnuñ bu beytinden ki şıfat-ı Burāğda dēnmişdür fehm olunur:

Beyt Gonbed-i hāk pes-i poşt-fiken

Rānd ez āfāk birūn gonbed-zen [Cāmī HE. C. 1, SE./164, s. 563]

[= Toz toprak kaplamış feleği geride bırakıp (Burak'ı) hızla yücelere sürdü.]

Güş dāşt (98a¹⁴) Hıfz eyledi demekdür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Āsmān der hōkka-i hōd govherī mī-dāşt güş

Sāht emrūzeş berāy-i āferīneş güş-vār⁷⁰² [Selmān-ı Sāvecī D., K. 64/2, s. 221]

[= Felek, kendi (mücevher) kutusunda bir mücevher saklıyordu. Onu, bugün onun yaratılmasının şerefine bir küpe yaptı.]

Der güş kerd dağı minvāl-i muharrer üzredür. Nitekim işbu beytten fehm olunur:

Beyt Kelāgī reh-i kebk der güş kerd

Reh-i h'ış rā hem ferāmūş kerd [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 187]

[= Bir karga (gibi) keklığın yürüyüşünü öğrenince kendi yürüyüşünü unuttu.]

~ [MU: 94a^{dr}] Güş lafzı kerden ve kenīden ile müsta'mel olsa istemek ve diñlemek ma'nāsınadır. Ammā dāšten ve dārīden ile müsta'mel olsa hıfz ve şıyānet ma'nāsınadır. *Sūdī*.

Gorbe sūhān lised ve ez hōd hōred (98a^{dr}) İşbu mışrā' emşāl-i A' cāmdandır. Bir za'īf kimesne bir kavī şey'i taşarruf eylemek murād eylese anda ol şey'i kabz u taşarrufa kudret olmasa zürefā-yı 'Acem meşel-i mezkūrı darb ederler. Nitekim işbu beytten ol meşelūñ minvāl-i muharrer üzre vuķū'ı fehm olunur:

Beyt Dest-i fikret nīst z'ān bāzū bered

Gorbe sūhān lised u ez hōd hōred [?]

[= ... (İsteddiği şeyi) düşünerek elde edemeyen kişi eğe yalayan kedi gibi kendini yer.]

Güş pehn kerd (98b¹) Emşāldendür ve kulak kabartdı ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Hāfīzuñ işbu beytinden ol edā fehm olunur:

---

⁷⁰² hōkka: hālka D.

Beyt Düşem zi-bulbulî çe hoş âmed ki mî-sorûd

Gul pehn kerde gûş zi-şâh-i dirâht-i h̄îş⁷⁰³ [Hâfız D1. G. 340/3, s. 191]

[= Dün gece bülbülün ötüşü ne güzel geliyordu. Gül de kendi dalından ona kulak kabartmış dinliyordu.]

Gûş gozârî kerd (98b⁴) Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'câm âgâh êtdi demekdür. Nitekim Mollâ Hâfız bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Kes ne-y-âred ber-i ü dem zeden ez kişsa-i mā

Megeres bād-i şabā gûş gozârî bo-koned⁷⁰⁴ [Hâfız D. G. 220/4 s. 130]

[= Saba yeli (sevgilinin kulağına) fısıldayıp haber vermedikçe kimse onun yanında bizim hikâyemizden bahsetmeye cüret edemez.]

Güyā ki rept u seng best (98b⁷) Bu 'ibâret emşâl-i A'câmdandır. Eglendi gelmedi dēyecek maḥalde isti'māl olunur. Nitekim Mevlānā Vişālīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dil be-men mî-goft k'ez kūh-i ğameş ārem ḥaber

Be'ngerīd ān seng-dil güyā ki rept u seng best [Vişālī ?]

[= Gönül bana: "Onun gam dağından sana haber getireceğim." diyordu. Baksanıza, o taş kalpli sanki oyalandı, gelmedi.]

Gozer-nāme (98b¹⁰) Emşâldendür ve beyne'l-A'câm izn kâğıdına dērler ki yolda kimesne müdāḥale êtmemek için vērürler, ol ma'nāya irād ederler. Nitekim Mevlānā Şehdīnūñ bu beytinden ol meşel zâhirdür:

Beyt Heme diyānet u dīn cūy u nīk-rā'yī kon

Ki sūy-i ḥuld-i berīn bāşedet gozer-nāme [Şehdī ?]

[= Bütün din ve mezhepleri araştır ve iyi karar ver ki Huld-i Berin (cennetine) doğru izin kâğıdı alabilesin.]

Gorg-āştī (98b¹³) Bu meşel-i mu'teber ḥile vü nifāk üzre şulḥ olmak ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim işbu beytden ol ma'nā be-ġāyet zâhirdür:

Beyt Bād ki bā ḥāk be-gorg-āştī-st

İmen ez īn rāh ki nā-dāştī-st⁷⁰⁵ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 146]

⁷⁰³ pehn kerde gûş: gûş pehn kerde D.

⁷⁰⁴ zeden: zened D.

[= Yel (bazen dağıtıp bazen de bir yere topladığı için) toprakla düşmanca bir barış içerisinde. Hiç bir şeyin olmadığı bu yoldan sakın!]

Gorg-āştī kerdēn (101a¹⁴) Bu meşel dağı emşāl-i meşhūre-i A‘cāmdandır ve şol zamānda ɗarb olunur ki zebān-ı Tūrķīde iki kimesne çekişüp şoñra şūreten barışsa ammā derūnında huşūmet muqarrer olup şeker-āb üzre ɗalsalar yārān-ı ‘Acem fulān kimesneler barışdılar. Ammā cān u dilden barışmadılar dēyecek yērde *fulān kesān āştī kerdend velī gorg-āştī* dērler. Nitekim H̄āce Āşafīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Ey şabā derd-i dil-i Yūsuf be-gū Ya‘ ɗūb rā

Āştī kerdend ihvāneş velī gorg-āştī [Āşafī-i Hirevī D. G./43, s. 213]

[= Ey sabah yeli! Hz. Yakup’a Hz. Yusuf’un gönlünden geçenleri (sıkıntıları) söyle! Kardeşleriyle barıştı, ancak sureten.]

~ [N: 61b⁴] Nifāɗ üzere barışmaɗ ma‘nāsına isti‘māl olunur.

~ [N: 61b^{dr}] Ya‘nī şūreten barışdılar ammā ‘ālem-i derūnda hicrān bāɗīdür. Cān u gönūlden degül.

Gorg-i bārān-dīde (98b¹⁶) Emsāldendür. Rūzgār-dīde olan kimesneye dērler ki aḥvāl-i ‘ālemī bilüp neçe ālām şedāyidini görmüş geçürmüş ola, ol maɗūle kimesneye zūrefā-yı ‘Acem *gorg-i bārān-dīde* dērler. Nitekim Mevlānā Başīrīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuɗū‘ı zāhirdür:

Beyt Rūz-i bārān bes ki der kūy-i muğān gerdīde’em

Der ɗarīɗ-i ‘eşɗ-bāzī gorg-i bārān-dīde’em [Başīrī -D.]

[= Yağmurlu günlerde haddinden fazla meyhane mahallesinde gezmişlerdim. Āşıklık yolunda çok sıkıntı görmüş geçirmişlerdim.]

~ [ŞA: 134b^{dr}] Mücerreb rūzgār-ı cihānuñ germ u serdini görmüş dērler.

(101b⁴) Gorg-i bārān dīde est Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne rūzgārda çok ıssı ve şovuk çeküp puḗte olsa ol maɗūleye yārān-ı ‘Acem *fulān kes gorg-i bārān dīde-est* dērler.

~ [N: 61b⁷] Rūzgāruñ germ u serdin çekmiş ve telḗ u şīrīnin datmış puḗte olan cihān-dīdeye dērler.

Gul (99a⁴) ‘İbâret-i meşhûredendür. Ammâ yârân-ı ‘Acem kığılcım ma‘nâsına dağı isti‘ māl ederler. Nitekim Mevlânâ Mîr Hüsrevüñ bu beytinden o ‘ibâretüñ vuķı‘ı fehm olunur:

Beyt Berg mî-rîzed zi-gul dâyim hazân h‘âhed resîd
Mîhmân âyed be-hâne çunki gul bâred çerâğ⁷⁰⁶ [Emîr Hüsrev-i Dihlevî
D. G. 1089/3, s. 365]

[= Eve misafir geleceği zaman çıranın kıvılcım saçması gibi güllerden sürekli yaprak dökölüyor.(Anlaşılan) sonbahar gelecek.]

~ [N: 62a^{dr}] Şâ‘ib:

Beyt Bî-movc-i sebze neş‘e-i mey gul nemî-koned
Zindân-i mey-perest boved hâne der behâr [Şâ‘ib-i Tebrîzî D. C. 5, G.
4723/2, s. 2279]

[= Yeşillik dalgası (yani bahar) olmaksızın şarabın zevki ortaya çıkmaz. Ev, bahar mevsiminde mey düşkününün zindanıdır.]

Gul zâhir ve âşikâre olmaz.

Şâ‘ib:

Beyt Çerâğ-i râh ne-dâred be-bezm-i rüşen-i mâ
Zi-mâh-tâb gul ofted be-çeşm-i revzen-i mâ [Şâ‘ib-i Tebrîzî D. C. 1, G.
656/1, s. 320]

[= Bizim aydınlık meclisimize gelinecek yolun çırası yok. (Çünkü) penceremizin önüne mehtaptan bir kıvılcım düştü.]

Gul-i ū-st (99a⁷) Anuñ nişânesidür demekdür.

Velehu Ruheş gul gul ber-âmed ez mey u goftem çe tâb-est in
Goşâd ân gonçe-leb leb râ ki gul-hâ-yi şarâb-est in [?]⁷⁰⁷

[= Yanağı şaraptan gül gül oldu ve “Bu ne neşedir” diye sordum. O gonca dudaklı ağzımı açıp (dedi ki): “Bu şarabın alametidir.”]

Mevlânâ Hilâlînüñ⁷⁰⁸ bu beytinden dağı katı zîbâ zâhirdür.

⁷⁰⁶ dâyim: dânem D

⁷⁰⁷ N. nüshasında “Hüsrev” olarak geçmektedir N: 62a^{dr}. Ancak divanda tespit edilememiştir.

⁷⁰⁸ N. nüshasında “Ehlî” olarak geçmektedir N: 62a^{dr}. Ancak divanda tespit edilememiştir.

Beyt Gul-deste zi-gul-hā-st ki ber ser-zede-i bāz

Īn-hā gul-i ān-est ki sāger-zede-i bāz. [Hilālī-i Çağatayī -D.]

[= Yine güllerden bir destesi baş başa vermiştir. Bunlar yine şarap içtiklerinin alametidir.]

Gul-deste (99a¹¹) ‘İbāret-i ğayr-ı meşhūredendür ve zürefā-yı ‘Acem miyānında mināre demekdür. Nitekim Mevlānā Hātıfınūñ bu beytinden ol ‘ibāretūñ vuķū‘ı zāhirdür:

Beyt Mü’ezzin zi-gul-deste şod nağme-sāz

Çu bulbul ki ber şāh-ı gul şod tīrāz [Hātıfı -Tn.]

[= Müezzin gül dalına konmuş bülbül gibi minareden (ezan) okudu.]

Güsāle ez poşt-i mīh perred (99a¹⁴) Emsāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne fulān kimesnenūñ kanadıyla uçar dēyecek yerde *güsāle ez poşt-i mīh perred* dērler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt-i lī Şeved beste-pā der kafes morğ-i bāğ

Be-perred gusāle [ki] ez poşt-i mīh [Hüsāmī]

[= Bağın bülbülü kafeste (suçlu gibi) hapsolurken buzağı, başkalarının kanadıyla uçar.]

Gorbe heme şeb be-ħ̣āb bīned donbe (99b¹) Bu mışrā‘ ‘ayniyle emşāl-i A‘cāmdandır ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne gündüz fikr êtdüğü her ne ise gece düşünde anı görür. Ya‘nī her kes ümmīd eyledüğü nesne ile eğlenür ve anı söyler ve ol işi fikr êder dēyecek zamānda zürefā-yı ‘Acem ol maķūle ārzū-mendleri gördükde *gorbe heme şeb be-ħ̣āb bīned donbe* dēyü kināye eylerler. Nitekim şā‘irūñ bu [Rubā‘ī]sinden⁷⁰⁹ ol meşel fehm olunur:

[Rubā‘ī]-i lī Bī-rūzī heme ħ̣iyāl-i seg-şikenbe

Gorbe heme şeb be-ħ̣āb bīned donbe [Hüsāmī]

[= Rızıksız/miskin köpek gibi sürekli yemek hayal eder. Kedi (de) bütün gece rüyasında kuyruk (yağı) görür, yani aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.]

~ [N: 61b¹] Ārzū-yı muħāl ile tazyī‘-i vaķt êden şāhş ħaķķında đarb olunur. Meşelā zebān-ı Türkīde aç tavuķ düşünde kendüyi taħıl bāzārında görür dērler.

⁷⁰⁹

“Rubā‘ī” vezninde yazıldığından “beytinden” ibaresi “[Rubā‘ī]sinden” şeklinde değiştirilmiştir.

Gul-i sūrī (99b⁸) Memālik-i ‘Acemde bir şarı güldür. Ğāyet nāzūk ve hoş-būdūr.
Nitekim Mevlānā ‘Aşşāruñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Naḥil çun serv-i nāzī ber keşīde

Benefşe ez gul-i sūrī demīde⁷¹⁰ [‘Aşşār MM./4244, s. 263]

[= Fidan, nazlı bir selvi gibi yetişmiş, sarı gülden menekşe açtırmıştır.]

Gul-i ra‘nā (99b¹⁰) Bir gūne güldür ki taşrası şarı içi kırmızıdır. Nitekim Mevlānā
Hilālīnūñ bu beytinden bu gūne vuḳū‘ı be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Por-mey-i la‘l şod piyāle-i zer

Gul-i ra‘nā nemūd pīş-nazer [Hilālī-i Çāğatayī D., M./3786, s. 253]

[= Altın (gibi sapsarı bir) kadeh lal (gibi kıpkırmızı) şarapla dolup gül-i ranayı göz önüne serdi.]

Gul-rīz (99b¹²) Memālik-i ‘Acemde bir nev‘ kumaşdır ki zamānı gül naḳşıdır. Nitekim
Selmānuñ bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Kūh rā k’ender zemistān dāşt ez ḳāḳum ḳabā

Aḫlas-i gul-rīz rüy-i cāme-i ḥārā şevēd [Selmān-ı Sāvecī D. K. 43/7, s. 188]

[= Kış ayında dağın yüzü, üzeri gül nakışlı beyaz atlastan yapılmış kakum bir cübbe gibidir.]

Gul-i zemīn (99b¹⁵) Diyār-ı ‘Acem bir maḥalleye dērler ki ehl-i maḥalle cem‘ olup
anda muşāḥabet u zevḳ-i şöḥbet eyleyeler. Nitekim Mevlānā Fiğānīnūñ bu
beytinden zāhirdür:

Beyt V’ez īn görūr-i ḥosn ki der her gul-i zemīn

Ḥalkī der ārzū-yi selām-i to mī-keşed⁷¹¹ [Fiğānī D. G. 187/5, s. 192]

[= Sen güzelliğinin kibriyle meclis meclis gezerken insanlar (onları) selamlamanı bekliyor.]

~ [N: 62a^{dr}] Teferrüc-gāḥ ma‘nāsınadur ‘işret-gāḥ. *Li muḥarririhī.*

Lonca yēri.

⁷¹⁰ naḥl: ḳadī MM.

⁷¹¹ v’ez īn: veh z’īn D.

[**Beyt**] Ber her gul-i zemîn ki gozeşt-est hând-nāk

Ez nük-i hâr-hâ gul-i hândân ber âmed-est [Figânî -D.]

[= Gülerek geçtiği her işretgâhta, dikenler ucunda gülen güller zahir olmuştur.]

Gul-bâde (99b^{dr}) ‘İbâret-i meşhûre-i A‘câmdandır ki rindân-ı ‘Acem kırmızî reng olan şarâba *gul-bâde* dërler. Nitekim Mevlânâ Feyzînüñ bu Rubâ‘îsinden zâhirdür:

Rubâ‘î Hoş ân ki kadeh be-âb-i gul-bâde keşî

Sâger be-nigâr-i gul-ruh-i sâde keşî

Gul-bâde be-şüret-i gul u bâde bûd

Ya‘nî ki der’û be-dovr-i gul-bâde keşî [Feyzî-i Hindî -D.]

[= Ne mutlu ki kırmızı şarap dolu kadehle gül yanaklı sevgilinin şerefine içersin. Kırmızı şarap, henüz gül ve bade suretindeyken sen kırmızı şarap mı içerdin?]

Gul-i şabâh (100a¹) Çın seher ma‘nâsınadır. Nitekim Mevlânâ Âşafînüñ bu beytinden ol ma‘nâ fehm olunur:

Beyt ‘Arağ zi-mey do ruhet rā gul-i şabâh-i bahār

Nişeste ber-semen u lāle şebnem-i seher est [Âşafî-i Hirevî D. G./289, s. 23]

[= İki yanağın bahar sabahında açan bir gül gibidir. Şarabın teri de yasemin ve lalenin üzerine düşen çiğ taneleri gibidir.]

Gul-i nâ-fermân (100a³) Memâlik-i A‘câmda benefşe dërler. Nitekim Mevlânâ Mecnûnüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Rûy ber-tâft zi-ħokm-i to gul-i nâ-fermân

Şost ber gešten-i rûyeş gul-i nâ-fermânî [Mecnûn ?]

[= Menekşe senin hükümlerine (uymayıp) baş kaldırıncaya gül, onu bu isyandan vazgeçirdi.]

Yalıñuz *nâ-fermân* dërler. Nitekim Mevlânâ Tarzînüñ bu beytinden ol ma‘nâ dağı fehm olunur:

Beyt Ez hâğ-i fermân-i hoşneş ger zebâneş ser keşed

Ez pes-i hōd hem-çu nâ-fermân zebân-i hōd keşem [Tarzî ?]

[= Bir fermana benzeyen ayva tüylerine dil uzatılırsa ben de onun yüzüne karşı menekşe gibi dilimi uzatırım.]

Kūteh-dīvār (100a⁸) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām yalımı alçaq ma'nāsına irād olunur.

Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Gonbed-i çarḥ eger çend dirāz-āheng-est

Hest bā himmet-i 'ālī-i to kūteh-dīvār [Kemāl İsmā'īl D. K./2917, s. 180]

[= Feleğin kubbesi her ne kadar yüksek ve payidar olsa da senin yüce lütfun karşında aciz ve itibarsızdır.]

Gūr codā ḥāne codā (100a¹⁰) Bu meşel-i mu'teber şol zamānda darb olunur ki bir kimesne yārān ile mülākātđan i'rāz olındukđa ol kimesneye zürefā-yı 'Acem gūr codā ḥāne codā meşelini kināye ederler. Nitekim Mevlānā Zekīnūñ bu beytinden ol meşelūñ vuķū'ı fehm olunur:

Beyt Morde vu zinde melūlem zi-molākāt-i raķīb

Hest der īn meşelī gūr codā ḥāne codā [Zekī ?]

[= Ölü ya da diri rakiple karşılaşmaktan memnun değilim. Bununla ilgili bir mesel vardır: "Evimiz ayrı yolumuz ayrı." (yahut yüzünü şeytan görsün).]

Gūş-i māhī (100a¹⁴) Memālik-i A'cāmđa şadefe dەرler. Nitekim Mīr Ḥusrevūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Çu lu'lu' bāşed ender gūş-i māhī

Sereş rā bāz kon ger dīde ḥ'āhī [Ḥusrev ?]

[= İnci gibi sedefin içinde olmalı. Eğer görmek istersen (sedef gibi olan) başını/örtüsünü aç!]

Kūn-ḥarī ve **kūn-ḥar** (100a¹⁷) Kötülük ve kötü⁷¹² nesneye dەرler. Nitekim Şems-i Faḥrīnūñ işbu beytinden ol 'ibāret zāhirdür.

Beyt Dovāl ḥorde vu ser-geşte çeşm-beste modām

Boved zi kūn-ḥarī ber mişāl-i gāv-herās⁷¹³ [Şems-i Faḥrī *Mi'yār-ı Cemālī*, s. 181]

[= Ahmaklığından, değirmen (çeviren) öküzü gibi gözü bağlanmış, kırbaç yemiş ve başı dönmüştür.]

⁷¹² "Kūn-ḥarī" meseli *Luğat-nāme-i Deḥḥodā*'da "Nādānī, gūlī, ḥamākat: belāhet" manalarında geçmektedir. 'Ali Ekber Deḥḥodā, *Luğat-nāme-i Deḥḥodā*, C. 12, s. 18750.

⁷¹³ dovāl ḥorde: revān u ḥore S.; N: 63b¹¹.

Kos-i zen (100b²) Bu dađı ol ma'nāya müsta'meldür. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Tāma' çu monkaṭi' āmed kos-i zen-i kes boved

Ki ḥ'ıṣ ez heme kem-ter ez īn u ān dāned⁷¹⁴ [Kemāl İsmā'īl D. K./15014, s. 983]

[= Hırsı biten bir adam aşığılık bir ahmağa dönüşür. Böylece kendini ondan bundan daha zelil bilir.]

Kūhe (100b⁵) Deve ö[r]gücine dērler ki arkasında sivri olup turur. Nitekim Muḥteşemūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Bolend kūhe vu kūtāh pošt u kūhe serīn

Keşīde gerden u ferbe ten u miyān lāger⁷¹⁵ [Muḥteşem-i Kāşānī D. K./19, s. 184]

[= Hörgücü uzun, arkası kısa, başı yüksek, boynu uzun, (kendi) şişman ve beli ince.]

Eger üstinde olan yumrı yere dađı kūhe dērler. Nitekim Ümmīdīnūñ bu beytinden ḫatı zāhirdür:

Beyt Tal'at-i ū-st forūzān şode ez kūhe-i z'īn

Yā ne ḥorşīd ber efrāşte ez kūh-i 'ilm [Ümīdī ?]

[= Bu hörgüç (gibi olan tepeden) parlayan onun yanağıdır. Yoksa ilim dağından yükselen güneşin (parıltısı) değildir.]

Mancanīk taşına dađı kūhe dērler. Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden ḫatı zībā fehm olunur:

Beyt Çenān zed ber ū kūhe-i mancanīk

Ki şod kūh der ḥūn çu deryā ğarīk⁷¹⁶ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 321]

[= (Nefis) mancınığı (dua) taşını öyle bir attı ki dağ, kan deryasına battı.]

Ḥamle étmege dađı kūhe dērler. Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çu der ma'reke ber keşem tīg-i tīz

Be-kūhe konem küre rā rīz rīz⁷¹⁷ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 112]

⁷¹⁴ kos- zen kes boved: ... zen ān kes D.; ḥ'ıṣ ez heme: ḥ'ıṣten rā D.; īn u ān: ān u īn D.

⁷¹⁵ kūhe: kūh-i D.; gerden u: gerden-i D.; ten u: ten-i D.

⁷¹⁶ ū: ān Şn.; der ḥūn: der vey Şn.

[= Savaş meydanında keskin kılıcı çekip tek hamlede (o) dağı un ufak ederim.]

~ [N: 64a^{dr}] *Kūhe* be-ma‘nī-i cinn būd. *Kūhe girifte* cin girifte rā güyend. Ve bolendī ve her çīz-i bolend rā güyend. [Nizāmī-i Gencevī]⁷¹⁸ in do ma‘nī rā be-nazm āvorde:

Beyt Ez kūhe-i ğam-i ŧekve be-grift

Çun kūhe girifte kūh be-grift [Nizāmī-i Gencevī LM., s. 135]

[= Dağ (gibi yükselen) gamdan ŧikāyetlenip cin çarpmıŧ gibi başını dağa taŧa vurdu.]

Li muħarririhī.

Kūhe-i āb (100b¹⁴) Mevc-i deryā ma‘nāsınadır. Nitekim ŧā‘irūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt-i lī Rūzī hoşk u ter be-çeŧm u serem

Tūde-i ħāk kūhe-i gird-āb [Hūsāmī]

[= Bir gün gözyaŧım girdap, başım da kuru toprak birikintisi olacak!]

Gūy-est u çovġān hem (100b¹⁶) Bu meŧel-i bī-bedel emŧāldendür. Zūrefā-yı ‘Acem katında da‘vā-yı merdī ēdüp iŧte meydān dēmek maħallinde müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Ehlīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-encom gūy ħūbī bordī vu ez māh-i tābān hem

Eger ħorŧīd da‘vī mī-koned gūy-est u çovġān hem [Ehlī -D.]

[= Yıldızlara ve dolunaya galebe çaldın. Eğer güneŧ sana meydan okursa “İŧte meydan iŧte er!”]

~ [N: 64a⁶] Da‘vā-yı merdī ēdüp iŧte meydān iŧte er dēmek maħallinde müsta‘meldür.

Guher (100b^{dr}) Lüġat-i ġayr-ı meŧhūredendür. Ammā dilīrān-ı ‘Acem esb ma‘nāsına irād ederler. Nitekim ‘Örfnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Merā çu dīde boved ablakī çē endīŧem

Ki in koreng-i ħarūn-est u ān guher reh-vār [‘Örfī-i ŧīrāzī Kl. C. 2, K. 30/116, s. 133]

[= Beni eğer iki farklı renkte gördüyse ne gam! Oysa bu vahŧi o da soylu (hoŧ yürüyüŧlü) bir kızıl attır.]

⁷¹⁷ kūh: kūre S.

⁷¹⁸ Nizāmī’ye ait olmasına raġmen “Ĥekīm Ĥākānī” yazılmıştır. Bu yüzden [Nizāmī-i Gencevī] olarak deġiŧtirilmiştir.

Küh-gîr (100b^{dr}) Emsâl-i meşhûre-i A‘câmdandır. Vaşî olup ülfet-bî-zâr olan şahşa zürefâ-yı ‘Acem *küh-gîr* dërler. Nitekim Mevlânâ Hâkânînün bu beytinden ol meşelüñ vuķū‘ı be-ġâyet zâhirdür:

Beyt Cānem āncā-st be-deryā-yi ʔaleb ġarķa me-kon

Küh-gîrem ki sūy-i ħ‘ān şodenem ne’gzārend⁷¹⁹ [Hâkânî D. K. 42/21, s. 149]

[= Gönüm oradadır, beklenti denizine batırma! Sofrana oturtulmayan ben, dağlarda yaşayan bir eşkiyayım.]

~ [N: 63b¹³] Üns ü ülfetden ictināb édüp vaşî olan şahş hakkında kināye olunur.

Kohne-suvār (101a²) Emsâldendür. Beyne’l-A‘cām aşmış yürütmüş kimesneye dërler.

Nitekim Bābür Pā[d]işāhuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Der dovr-i mā zi-kohne-suvārān yekī mey-est

Ānkū dem-i ķabūl nefes mī-zened ney-est⁷²⁰ [Bābür, Devletşāh, *Tezkiretü’ş-Şu‘arā*, s. 433]

[= Çevremizdeki en çok görmüş geçirmişlerden biri şaraptır. Kabul anında dem/iç çeken de neydir.]

~ [ŞA: 137a¹³] Çok belādan arta ķalmış.

Küh-zarîf (101a⁵) Emsâldendür ve şol zamānda đarb olunur ki bir kimesne üzerine

düşmez iken cüz’iyyātı zerāfet ‘add eyleyüp zarîflense ol maķūle şahşa zürefâ-yı ‘Acem *fulān kes kūh-zarîf-est* dërler. Nitekim şā‘irüñ işbu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt-i lî Rindān be-cihān heme ħarîfend

Zohhād hemîşe kūh-zarîfend

Kec dār u me-rîz ķār-i îşān

Īn pîşe ne-y-āyed ez ħarîfān [Hüsāmî]

[= Rintler dünyada daima mert iken zahidler, büsbütün zarif geçinen hainlerdir. Onların işi karda yürüyüp izini belli etmemektir ama bu iş rintlerin/mertlerin elinden gelmez.]

~ [ŞA: 137a¹⁶] Türkîde poķ zarîf dedükleridür.

⁷¹⁹ me-kon: meger D.; ħ‘ān: kân D.

⁷²⁰ Ānkū: v‘ānkū *Tezkiretü’ş-Şu‘arā*.

Kūteh-bām-est (101a¹⁰) Bu meşel-i mu‘teber şol maḥal[de] darb olunur ki bir kimesne êtdügi kârî ḥalka tıyurup bî-bezâ‘a olsa yārân-ı ‘Acem ol maḳūleye *fulân kes kūteh bām-est* dërler. Nitekim Evḥadü‘d-dîn-i İşfahânînüñ bu beytinden ol meşel fehmi olunur:

Beyt Ḥâl-i mey ḥordenem ez revzen u sūrāḥ u neşîb

Heme hem-sāye be-dîdend zi-kūteh-bāmî⁷²¹ [Evḥadî D. G. 817/4, s. 400]

[= Pencereindeki deliklerden mey içerkenki hâlimi bütün komşular gördü, itibarımı kaybettim.]

~ [N: 63a⁴] Alçaḳ ḥâlli bî-bezâ‘a ma‘nâsına[dur].

Bābu‘l-lāmi‘l-meftūḥa

Lāy (101b⁹) Lügat-i ğayr-i meşḥüredendür. Zîrâ yārân-ı ‘Acem dürd-i bâdeye dërler. Nitekim Mollâ Cāmînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Dovrân zi-gil-i lāy-i mey u ḥeşt-i ser-i ḥum

Bes ḥâne-i ‘işret ki der‘în deyr benâ kerd [Cāmî D. C. 1, G. 280/4, s. 367]

[= Devran, bu dünyada şarap tortusunun çamuru ve şarap küpünün tuğlasından pek çok meyhane bina etti.]

~ [N: 64a^{dr}] ‘Omr-i to be-ser resed Şâ‘ib v‘ez cehl-i ğurūr-i lāy-mestî.

[= Ey Saib! Ömrün şarap tortusunun gurur veren sarhoşluğuyla geçip gider.]

Lāle-sār (101b¹²) Memālik-i A‘cāmda bir ḥoş-āvāz murġa dërler. Nitekim bu beytden zâhirdür:

Beyt Perākende bā moşk-dem seng-ḥ̄‘ār

Ḥorūşān hem sârek u lāle-sār⁷²² [Esedî-i Tūsî, Gurşâsb-nāme 111/35, s. 337]

[= Taşlıĝın güzel sesli (müşk-demi) ile baĝırtlak kuşu dağılmış; serçe ile sığircık da öterek (çoşmakta).]

Lāle-ĝāh (101b¹⁴) Pabuca dërler. Nitekim Mevlānâ Senāyînüñ bu beytinden be-ĝāyet zâhirdür:

⁷²¹ neşîb: be şeb D.

⁷²² sârek: şârek *Gurşâsb-nāme*.

Beyt Bil bā kef-i pāy-i to be-būsīm

Engār ki mohr-i lāle-gāhīm⁷²³ [Senāyī-i Ġaznevī D., G. 204/11, s. 947]

[= Sanki ayakkabının çivisi olursak belki o zaman ayağının altını öperiz.]

Lābe (101b¹⁵) Yalvarmağa dērler. Ammā yārān-ı ‘Acem recā ma‘nāsına daħı isti‘māl ederler. Nitekim Mollā Hāfızuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-lābe goftemeş ey māh-ruħ çe bāşed eger

Be-büseī zi-to dil-ħaste rā bi-y-āsāyed⁷²⁴ [Hāfız D1. G. 274/10, s. 157]

[= Rica ile ona dedim ki: “Ey ay yüzlü(m)! Yaralı gönlüm senden bir öpücükle huzur bulsa ne olur?”]

Lām-i dervīşī (101b^{dr}) ‘İbāret-i ġayr-i meşhūredendür. Lākin tã’ife-i kalendarān beyninde ıstılāħ-ı maħşūşadandır ki ol tãyife başlarına ġeydükleri tãc-ı nemediye *lām-ı dervīşī* dērler. Nitekim Mevlānā Hāķānīnūñ işbu beytinden vukū‘ı be-ġāyet zāhirdür:

Beyt Forū kon naṭ‘-i āzādī ber-efken lām-i dervīşī

Ki bā lām-i siyeh-pūşān ne-māned lāf-i lāmānī [Hāķānī D., K. 25/62, s. 424]

[= Özgürlük örtüsünü ser, dervişlik külahını fırlat! Çünkü siyah giyenlerde yalan olmaz.]

İşbu beytde vāķı‘ olan *lāmān*dan murād firīb ve durūġ ma‘nāsıdır.

Leb-rīz (102a¹) Aġzına dek tolu olan nesneye dērler. Rüşdīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Sāġer-i cānem be-zehr-i ġuşşe leb-rīz-est u men

Tā ne-gerded modde‘ī hoş-dil tebessom mī-konem [Rüşdī ?]

[= Can kadehim gam zehriyle aġzına kadar doludur. Ama ben öyle deġilmiş gibi mutluymuşcasına tebessüm ederim.]

Leb u seng (102a³) Bu meşel beyne‘l-A‘cām sūkūt eyle şimdengērü epsem ol demekdür. Nitekim Mevlānā Humāyūnūñ bu Rubā‘isinden ol meşel zāhirdür:

⁷²³ bā: tā D.; lāle-gāhīm: lālķā‘ım D.

⁷²⁴ dil-ħaste rā: dil-ħastei D.

Rubā'ī Hindū peserī be-dīdem ender şaf-i ceng

Ruḥsāre-i ū zi-tāb-ı mey şod gul-reng

Goftem şanemā zi-la'ı-l-i ḥod-kāmem baḥş

Der ḥande şod u goft Homāyūn leb u seng [Humāyūn-ı Esferāyinī -D.]

[= Savaş meydanında Hindistanlı (esmer) bir oğlan gördüm. Yanağı şarabın hararetiyle gül gül olmuştu. “Ey put! Lal kırmızısı dudağından (bir öpücükle) beni mutlu et.” dedim. Kahkahayla “Ey Humāyūn, sus!” dedi.]

~ [ŞA: 138b⁴] *Homāyūn leb u seng* Ey Humāyūn sükūt eyle.

Lebī (102a⁷) Bir dilim demekdür. Nitekim Mevlānā Ḥusrevüñ bu beytinden ol edā fehmi alınur:

Beyt Ey qorş-i āftāb ki dūrī zi-çeşm-i mā

Āḥer lebī be-baḥş ki Ḥusrev gedā-yı to-st⁷²⁵ [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī D., G. 277/9, s. 99]

[= Ey (ekmek gibi yuvarlak) güneş! Gözümüzden uzaksın. Hüsrev senin kulundur, bu yüzden ona bir dilim bağışla!]

Leb-i şīrīn (102a⁹) Emsāl-i ğayr-ı meşhūredendür. Rindān-ı ‘Acem meyḥoş ma‘nāsına isti‘ māl ederler. Nitekim işbu beytten ol meşelūñ minvāl-i muḥarrer üzre vuḳū‘ı zāhirdür:

Beyt Leb-i şīrīn be-bāde-i dīrīn

Çun resāndend geşt leb-i şīrīn⁷²⁶ [Hilālī-i Çāğatayī D. M./3781, s. 253]

[= Eski bir kadehle tatlı dudağı birleşince dudağı mayhoş oldu.]

Legen (102a¹⁴) Şem‘dāna ve ateş yaḳduḳları manḳala dērler. Nitekim işbu kıt‘adan ol ma‘nālaruñ vuḳū‘ı zāhirdür:

Qıt‘a Muḥālifeş be-şeb u rüz geşte vu sūzān

Çu şem‘ bāşed u ber-pāş bend geşte legen

Çihār-pāy be-zencīr-i ḥādişāt keşān

Hemīşe sīne por-āteş boved be-sān-i legen [Şems-i Faḥrī *Mi‘yār-ı Cemālī*, s. 371]

⁷²⁵ çeşm: dest D.; āher: mā rā S.

⁷²⁶ dīrīn: zerrīn D.; çun: çu D.

[= Gece gündüz ona muhalefet edip mum gibi yanmış ve şemdan gibi ayaklarına yapışmış olmalı. Dört ayağını bela zincirine bağlanmış olmalı ki sinesi daima mangal gibi ateş doludur.]

Lengī be-reh-vārī be-rāned (102a¹⁷) Emsāldendür ve yārān-ı ‘Acem miyānında bir kimesne ‘aybını sırr eylese yārān-ı suḥen-dān-ı ‘Acem *fulān kes lengī be-reh-vārī be-rāned* dërler. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu beytinden ol meşel be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Merā endāze-i temhīd-i ‘ozr-i ān kocā bāşed
Velīkin çun konem lengī hemī rānem be-reh-vārī⁷²⁷ [Enverī D. K./7617,
s. 309]

[= Bize hatamızı afettirme fırsatı ne zaman verecek, nasıl kusurumu örteceğim? (Bunu bilmediğim için) el çabukluğu ile kusurumu örtmeye çalışıyorum.]

[Bābu’l-lāmi’l-meksüre]

Libās-i rāhibān (102a¹²) ‘İbāret-i kādīmedendür. Beyne’l-A ‘cām siyāha ve karañulığa dërler. Nitekim Mevlānā Lisānīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Libās-i rāhibān pūşīde rūzem
Çu rāhib z’ān ber-ārem her şeb āvā [Lisānī ?]

[= Gündüzüm (rahiplerin elbisesi gibi) karardı. O yüzden rahip gibi her gece, gece ilahisi okurum]

[Bābu’l-lāmi’l-mazmūme]

Loğma-i ḥalīfe (102a^{dr}) Diyār-ı ‘Acemde bir laṭīf ḥalvāya dërler. Nitekim Mevlānā Ḥāḳānīnūñ bu beytinden ol ma’nā fehm olunur:

Beyt K’ān loğma-i ḥalīfe ki ez dest-i vey ḥorī
Lūzīneī-st ḥorde-i elmās der-miyān⁷²⁸ [Ḥāḳānī D. K. 90/10, s. 315]

[= O tatlı helvayı (ancak) onun elinden yersin. (Çünkü o) içerisinde elmas parçacıkları olan bir baklavadır.]

~ [N: 64b¹⁷] Rūmda şeker börek dërler.

~ [N: 64b^{dr}] *Loğma-i kâzī* mişlühu.

⁷²⁷ rānem: püyem D.

⁷²⁸ loğma-i ḥalīfe: ḥōş-terīn nevāle D.; vey: ū D.

Bābu'l-mīmi'l-meftūḥa

Mā rā ez zīr-i leb porsīdī ve ez ser u pā porsīdī (102b⁴) Bu edālar emşāldendür ve şol zamānda ḍarb olunur ki zebān-ı Türkīde beni gönüllü ve gönülsüz şorduñ dēyecek zamānda zūrefā-yı 'Acem *merā ez ser u pā porsīdī* dērler. Ve beni yarım ağızla şorduñ dēyecek maḥalde *ez zīr-i leb porsīdī* dēyü kināye ederler. Nitekim Evḫadū'd-dīn-i İşfahānīnūñ bu beytinden ol edālar fehm olunur:

Beyt Key suḥenī goftei yār-i men ez zīr-i leb

Yā be-meşel porsīşī ez ser u pā kerdeī⁷²⁹ [Evḫadī D. G. 736/7, s. 367]

[= Sevdığım! (Tıpkı) meselde olduğu gibi ağız ucuyla da olsa ne zaman gönüllü gönülsüz hālīmī sorarsın?]

Mār-i gezīde ez rīsmān mī-tersed (102b¹⁰) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne bir kerre varṭa-i meşāyibe uğrayup elem çekse ol kimesne cüz'ī nesneden mütevehhim olup ḳorḳar dēyecek yerde yārān-ı 'Acem *mār-i gezīde ez rīsmān mī-tersed* dēyü kināye ederler. Nitekim Mevlānā Nizāmīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Tersem zi-resen ki mār dīdem

Çe mār ki ejdehā gezīdem⁷³⁰ [Nizāmī-i Gencevī LM., s. 181]

[= İpten yılan görmüş gibi korkarım. Ne yılanı ejderha ısırılmış sanırım.]

~ [N: 65a¹⁴] Rūzgāruñ sitemin çeken cüz'ī nesneden mütevehhim olur dēyecek yerde ḍarb olunur.

Men āsmān mī-güyem ū rīsmān (102b¹⁵) Emşāl-i A'cāmdandur ve şol zamānda ḍarb olunur ki ḳaçan muḫāṭab-ı mütekellimūñ sözün añlamayup zıddın ta'bīr eylese nükte-şināsān-ı 'Acem *men āsmān mī-güyem ū rīsmān* [dērler]. Nitekim Mevlānā Ḥuseynī-i Hīrevīnūñ bu beytlerinden fehm olunur:

Beyt Dil ez āsmān kerd bā ū ḫiṭāb

Ne-būdeş coz ez rīsmān [yek] cevāb [Ḥuseynī-i Hīrevī ?]

[= Gönül, ona gökten bahsetti ama ondan (ipten başka) bir sözü işitilmedi.]

729

ser u: ser D.

730

dīdem: dīde'em LM.; gozīdem: gozīde'em LM.

Beyt Ruḥet goftem be-meh māned miyānem goft çu müyet

Su'āl ez āsmān kerdem cevāb ez rīsmān dāde [Ḥuseynī-i Hirevī ?]

[= Ona “Yanağın aya benziyor” dedim; (O) “Belim de saçının teli (kadar incedir)” dedi. Ben ona gökyüzündeki ay ilgili soru sordum, o bana kıldan tüyden, yani alakasız bir karşılık verdi.]

Nitekim şā'irūñ bu beytinden daḡı zāhirdür:

Beyt-i lī Feyz-i 'Īsī der ne-y-ābed Meryem-i ṭab'em ez ān

Men suḥen ez āsmān mī-güyem ū ez rīsmān [Ḥüsāmī]

[= Tabiatımın Meryem'i, Hz. İsa'nın feyzini var edemez. Ben ne söylersem söyleyeyim o hep alakasız şeyler söyler.]

~ [N: 65b¹⁵] Söz anlamaz ve sözümüñ hilāfin mülāḡaḡa eder dēycek yerde kināye olunur.

Mār-koş (102b^{dr}) Emşāl-i A'cāmdandır. Miyān-ı bahādırān-ı A'cāmda ol tīre dērler ki du-şāḡe olup ya'nī çatal ola ve ol tīre **miḡrāze** daḡı dērler. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ bu beytinden be-ḡāyet ol meşel zāhirdür:

Beyt Ber-şāḡş-i şerze-şīrān ez ḡūn ḡabā-yi aṭlas

Miḡrāz-veş borīde miḡrāze-i nişāleş⁷³¹ [Ḥākānī D. K. 65/26, s. 233]

[= Kızgın aslanlar gibi dişlerini gösteren birinin kanlı ipek kaftanı, makas gibi (çatallı okların) ucuyla kesilmiştir.]

~ [N: 65a^{dr}] Çatal demrenli oḡdur ki du-şāḡe ve miḡrāze daḡı dērler.

~ [MU: 97b^{dr}] Şerze ḡāzaba ḡelüp dişin şırttıran yırtıcı şīre dērler.

~ [ŞA: 139b^{dr}] Şerze şīr-i şerze dērler.

Mā nīz ez īn nemed kolāhī dārīm (103a⁶) Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām şol maḡalde kināye olunur ki bizüm de bu işde dest ü pāmız vardır dēycek yerde zūrefā-yı 'Acem mā nīz ez īn nemed kolāhī dārīm dērler. Nitekim işbu [Rubā'ī]den⁷³² zāhirdür:

⁷³¹ borīde: borīdī D.; nişāleş: mişāleş S.

⁷³² “Rubā'ī” vezninde olmasına raḡmen “beytten” yazılmıştır. “[Rubā'ī]den” şeklinde deḡiştirilmiştir.

[**Rubā'ī**] Tāc-i nemedī kolāh-i īṣān bāṣed

Mā nīz ez īn nemed kolāhī dārīm [?]

[= Onların tacı keçeden bir külah olmalı. Bizim de keçeden külahımız, yani bu işte payımız vardır.]

~ [N: 8a^{dr}] Her gāh ṣaḥṣī çīzī dāṣte bāṣed ve diğeri nīz ān rā dāṣte bāṣed ve pīṣ-i ān diğeri ne-gofte bāṣed. Ān ṣaḥṣ der'in fırsat mī-gūyed *mā rā ez 'īn nemed kolāhī est* ve īn meṣel ṣode. Çenānki Ḥāzret-i Maḥdūmī fermūdeend⁷³³:

Şi'r 'Omrī gelīm-i ḥil'at-i faḫrāne-ver to cest

Tā ser-bolend ṣod be-kolāhī ez'īn nemed [Maḥdūmī ?]

[= Dikbaşlılığından dolayı bir ömür keçeden yapılmış fukara elbisesi ve külah eline geçmedi.]

Ez risāle-i *Elfāz-i Müştereke* te'līf-i Yūsuf-i Hirevī.

Māh-i nev be-rūy-i ū dīd (103a¹⁰) Eṣṣāldendūr ve ṣol zamānda īrād olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kes māh-ı nevi gördi de anuñ yüzine baḫdı dēyecek zamānda meṣel-i mezkūrī kināye eylerler. Zīrā memālik-i 'Acemde yeñi ay gören cemāl-i ḥūba baḫmaḫ resmdür. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden ol ma'nā be-gāyet zāhirdür:

Beyt 'İyd-est u movsim-i gul u yārān der-intizār

Sāḫī be-rūy-i ṣāh be-bīn māh u mey bi-y-ār [Ḥāfīz D1. G. 298/1, s. 169]

[= Ey sāḫī! Bayram ve bahar geldi, dostlar beklemekte. Bayramın müjdecisi olan ayı padişahın yüzünde gör ve bize şarap getir!]

Metā'-i rūy-dest (103a¹⁵) Eṣṣāldendūr. Beyne'l-A'cām dükkān-dārlar metā'uñ kemini dükkān yüzine ḳorlar dēyecek yerde meḳādir-ṣināsān-ı 'Acem *metā'-i rūy-dest* dērler. Nitekim 'Örfiñüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Tā ferībed eblehān rā ez metā'-i rūy-dest

Āsmān pīṣ ez to Yūsuf rā be-bāzār āvord ['Örfi-i Şīrāzī Kl. C. 1, G. 316/2, s. 461]

⁷³³

[= Her ne zaman birinin sahip olduğu şey diğeri de olsa ve birbirlerinin yanında söylememiş olsalar, onlardan biri fırsat bulunca "bizim de bu keçeden külahımız vardır/bu işte payımız vardır" dese bu meṣel vücuda gelir. Öyle ki Hazret-i Maḥdūmī buyurmuşlardır:]

[= Felek, aptalları değersiz mallarla kandırdıkları için senden evvel Hz. Yusuf'u pazara çıkardı.]

Yalnız *rüy-dest* dağı dèrler. Nitekim Tālibūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Rüy-dest-i mu'ciz-i meşşātei mu'ciz şomār
Ān ki bī-gul-güne-rüy-i eşk rā gul-gün koned [Tālib -D.]

[= Bir gelin süsleyicisini aciz düşüren kıymetsiz eşyalarını mucize say. Çünkü o gül gibi kırmızı (yanağın olmadan) gözyaşını kıpkırmızı yapar.]

~ [N: 41b^{dr}] Numūne için dükkān yüzine kōdukları esbābdur ki metā' -i rüy-dest dèrler.

Beyt Mūrī ki rizk ez kadem-i ħ'īş mī-ħored
Kāni' be-rüy-dest-i Suleymān nemī-şevēd⁷³⁴ [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 4, G. 4303/9, s. 2068]

[= Kendi çabasıyla rızkını yiyen bir karınca, Hz. Süleyman'ın nimetleriyle idare etmez.]

~ [N: 65b⁶] Bāzārī ve alçağ metā' dur ki dükkān yüzine kōrlar.

Mağz-pūsīde (103b³) Bī-'aql ma'nāsınadır. Nitekim Şeyh Nizāmīñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt To ey mağz-pūsīde bā ħāl-i ħerd
Zi-gostāhī-i ħusrevān bāz gerd⁷³⁵ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 178]

[= Sen ey akılsız! Sen bu küçük/hakir hâlinle, padişahlara hadsizlik yapmaktan vazgeç!]

Bīdār-mağz ol meşelūñ ħilāfidur:

Velehu Nişestend bīdār-mağzān-i Rūm
Be-mihr-i felek nerm kerdend mūm⁷³⁶ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 164]

[= Rum'un akıl sahipleri feleğin güneşi (İskender) için gönül mumunu erittiler (fermanını kabul ettiler).]

Bīdār-hūş dağı ol ma'nāya müstā'meldür:

Velehu Cihān-dīde pīrān-i bīdār-hūş
Çu goftār-i güyend[e] kerdend gūş⁷³⁷ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 165]

⁷³⁴ rizk: ruzī D.

⁷³⁵ ħāl-i ħord: sāl-ħord Şn., N: 65b¹⁴; "ħord" kafiye gereği "ħerd" okunmuştur.

⁷³⁶ felek: melek Şn.

[= Dünyada görmüş (geçirmiş olan) akıllı ihtiyarlar, konuşanın sözlerine kulak verdiler.]

Mehd (103b⁸) Lüġat-i ma‘lūmedendür. Līkin beyne’l-A‘cām taġt ma‘nāsına īrād olunur. Nitekim Őeyġ Nizāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Yekī mehd ez īn ber ber-āmūde dor

Heme peyker ez govher u la‘l por⁷³⁸ [Nizāmī-i Gencevī Őn., s. 247]

[= Bu tahtı, baştan sona inci, mücevher ve lal ile süslemiştir.]

Meh-dom (103b¹¹) Diyār-ı ‘Acemde kıuyrıġı aġ bir kıuşdur. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Kerde pervāz tā meh u encom

Dom be-meh sūde vu řode meh-dom⁷³⁹ [Hilālī-i Ćaġatayī D. M./3528, s. 242]

[= Ay ve yıldızlara kadar uġup kıuyruġunu aya sürmüştür. (Böylece beyaz kıuyruklu) bir güvercine dönüşmüştür.]

~ [N: 65b^{dr}] Kebūterdür.

Mār-efsāyī (103b¹³) Emsāldendür ve řol maġalde müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde fulān kimesne işine kıādīr ādemdür, kimesneden pervāsı yoġdur dēyecek yēde zūrefā-yı ‘Acem *fulān kes mār-efsā-st* dērler. *Zīrā mār-efsāy mār-āmūz* ma‘nāsınadır ki yılancı dēmekdür. Nitekim Mevlānā Enverīnūñ bu [beytlerinden]⁷⁴⁰ fehm olunur:

[Beyt] Gerġi ġorřīd řeved ġařm-i to gū řov ki řeved

Dest-i kıahret be-gil-i ġādīře ġorřīd-endāy⁷⁴¹ [Enverī D., K./7276, s 295]

[Beyt] V’er ber āred be-meřel mār be-efsūn-ı zemīn

Ejdehā-yi felekī rā ġe ġam ez mār-efsāy?⁷⁴² [Enverī D. K./7277, s 295]

⁷³⁷ gūyend: gūyende Őn.

⁷³⁸ ez īn ber: zerrīn Őn.; govher u la‘l-i: la‘l u pīrūze Őn.

⁷³⁹ tā: bā S.; be-meh: heme D.; şod[e] meh-dom: şode heme dom D.

⁷⁴⁰ “Kaside” nazım şeklinde iki beyit olmasına raġmen “kıı‘asından” yazılmıştır. Bu yüzden “[beytlerinden]” şeklinde yazılmıştır. Ayrıca manzumenin başındaki “kıı‘a” ibaresi de [beyt] şeklinde deġiřtirilmiřtir.

⁷⁴¹ gerġi: ger be- D.

⁷⁴² -ı zemīn: zi-zemīn D.

[= Her ne kadar güneş senin düşmanın olsa da ol dersin zulüm elin güneşi bela çamuruna bular. / Eğer yılan gibi yeryüzünü büyülense endişe etme! Âlemin ejderhasının kimseden korkusu/çekincesi olur mu?]

Māliden (104a²) ‘İbāret-i meşhūre-i A‘cāmdandur. Velikin yemelik ve taşarruf eylemeklik ma‘nāsına daḥı irād olunur. Zīrā yārān-ı ‘Acem beyninde vāfir loḳmalar çaldı ve müft-zenlik eyledi dēyecek yērde *golül mālī kerd* dērler. Zīrā *golül* muṭlaḳ ta‘ām ma‘nāsına gelür. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Çu şehd-i ḥ’īṣ ḥ’āhī v’ān ḡolāleṣ

Velī tā mūm ne-stānī ne-māleṣ⁷⁴³ [Selmān-ı Sāvecī D., CH., s. 711]

[= Onun posasından balını almak istersin. Ancak balın mumunu ayırmazsan yenmez.]

Ya‘nī ‘aselūñ mūmın ayırmayınca ekli kābil degüldür, dēmekdür.

Men seng-i fulān kes rā pāy-sengem (104a⁸) Bu ‘ibāret emşāldendür ve şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesneyi bir kimesne rencīde étse ol rencīde olan kimesne dēse kim benüm andan ne bāküm var ben andan ḳalur degülem dēyecek maḥalde zūrefā-yı ‘Acem *men seng-i fulān kes rā pāy-sengem* dērler. *Pāy-seng* terāzūnuñ nāḳış olan keffesine bez pāresiyle bağlayup aṣāḡa yanından aşılan ṭaşa dērler. Nitekim Mevlānā Kātībñüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Best gerdün ber roküb-i çarḥ çendīn seng u ḥāk

Līk der mīzān-i ḳadret kem nemūd ez pāy-seng [Kātībī -D.]

[= Dönek (bir teraziye benzeyen) feleḡin bezine pek çok taş ve toprak bağlandı. Ancak (bütün bu taş ve toprak) senin kıymet terazinde bir denge taşından daha hafif gelir.]

Ve *roküb* sābıḳan zıkr olınan *pāy-seng* bağladıkları bez pāresine dērler. Ve terāzūnuñ keffeteyni aşılan ağaca *şāhīn* dērler. Nitekim Mevlānā Muḥteşemüñ bu beytind[en] ki vaşf-ı ebrū-yı maḥbūb ḥaḳḳında dēmişdür ol edā fehm olunur:

Beyt Ḥosn-i to rā terāzū-st ān çeşm u ebrū ammā

Ḥam geşte ez gerānī şāhīn-i ān terāzū [Muḥteşem-i Kāşānī D. *Risāle-i Celāliye*, G./5, s. 7]

743

ḥ’īṣ ḥ’āhī v’ān ḡolāleṣ: ḥod ḥorī mī-dān ḥelāleṣ D.; nemāleṣ: memāleṣ D.

[= O göz ve kaşın güzelliğinin terazisidir. Ama ağırlıktan o terazinin çubuğu eğildi (yani kaşların çatıldı).]

Ve dahı [Selmān-ı Sāvecī]nüñ⁷⁴⁴ bu beytinden kıatı zāhirdür.

Beyt Çenān be-dovr-i to mīzān-i ‘adl şod tayyār

Ki meyl-i sūy-i kebūter nemī-koned şāhīn⁷⁴⁵ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 100/37, s. 279]

[= Senin devrinde adalet terazisi öylesine yükseldi ki şahin (denge demiri/ağacı) kebutere (terazinin alt kısmına) meyl etmiyor (yani sürekli dengede duruyor).]

İşbu beytde mezkūr olan kebūter terāzūnuñ el tutacak yerinden aşağıda olan mīleye dērler.

Mā rā kelāğ mī-gīrī vu mā rā zāğ mī-gīrī (104b⁵) Bu edālar emşāl-i A ‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki bir nūkte-şināsa bir nādān rencīd[e] etmek için aldatmak kaşdın etse ol ‘arīf anuñ rīş-ħandin bilüp sen bizi aldatmak istersin biz saña aldanur kısmı degülüz dēyecek yerde yārān-ı ‘Acem *mā rā zāğ mī-gīrī* dērler. Ve gāh olur ki *fulān kes me rā kelāğ mī-gīred* dērler. Nitekim Şāh Tāhirüñ bu beytinden ol edālar fehm olunur:

Beyt Tāvūs-i ‘aql ez çe besī zāğ-gīr geşt

Be’grift tūtī-i ħaţet ez vey kelāğ-hā [Şāh Tāhir ?]

[= Akıl tavusu ne kadar uyanık geçinirse geçinsin, duduya benzeyen ayva tüylerin onu çok kez tuzağa düşürdü.]

Velehu Zāğ gīred heme ez bulbul-i şūrīde kelāğ

Berg pejmorde koned bā gul-i şad-berg-i ħunek [Şāh Tāhir ?]

[= Herkes karga gibi aşık bülbülü alaya alır. Bir pörsümüş yaprak, yüz teze gül yaprağını soldurur.]

~ [N: 65a⁶] Bizi ebleh yerine tutarsın biz saña aldanmazuz dēmek maħallinde isti‘māl olunur. Zebān-ı Rūmda dahı bizi kıara gördüñse kıuzgun mı kıyās etdüñ dērler.

~ [MU: 99a^{dr} / ŞA: 141b^{dr}] *Kelāğ* kıuzgun dēdükleri murğdur.

⁷⁴⁴ “Şeyħ Nizāmīnūñ” dense de Selmān-ı Sāvecī’ye aittir. [Selmān-ı Sāvecī] şeklinde değıştirilmiştir.

⁷⁴⁵ dovr: ‘ahd D.

Merg-i ħar ‘arūsī-i seg est (104b¹³) Bu meşel-i mu‘teber şol maħalde müsta‘meldür ki bir zālīm mürd olup emvāl ü erzākı kendü gibi bir zālīme müyesser olsa zürefā-yı ‘Acem ol zamān *merg-i ħar ‘arūsī-i seg est* dērler. Nitekim [Nizāmī-i Gencevī]nün⁷⁴⁶ bu beytinden vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Çe hoş goft ān Nehāvendī be-Ṭūsī

Ki merg-i ħar boved seg rā ‘arūsī⁷⁴⁷ [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 469]

[= O Nihāvendli, Tûsluya ne güzel “Eşeğin ölümü köpeğin düğünüdür.” dedi.]

~ [N: 65b¹⁰] Bir zālīmün şaħīfe-i rüzgārdan vücūdı ħakk olınuş terekesi bir ‘aķūra müyesser olsa zürefā bu meşeli ħarb ederler.

Merd-i ĩn incīr nīst (104b¹⁷) Emsāldendür ve şol zamānda isti‘māl olınuş ki zebān-ı Türkīde ol iş senün üzerüne düşmez ve ħaķķından daħı gelemesün dēyecek yēde yārān-ı ‘Acem *merd-i ĩn incīr nīstī* dērler. Nitekim Evħadü’d-dīn-i İşfahānīnün bu beytinden fehm olınuş:

Beyt Der’ın bāğ eger lāle-çīnī vu gul

Ne-ħāhī şoden merd-i ĩn incīr-i ‘eşķ⁷⁴⁸ [Evħadī D. G. 441/5, s. 248]

[= Bu bahçede her ne kadar lale ve gül dersen de bu işin ħaķķından gelemeyeceksin.]

~ [N: 65b⁸] Bu işün ādemīsi degüldür dēyecek yēde kināye olınuş.

Me-y-āver suħen der miyān-i suħen (105a^{dn}) Bu meşel-i mu‘teber u bī-bedel beyne’l-A‘cām meşhūr ve maķbūl olup şol maħal[de] müsta‘meldür ki bir kimesne bī-edeb olup meclis-i yārānda ħiç kimseyi söyletmeyüp ħadīdü’l-lisān ve ķāṭı‘u’l-kelem olsa ol maħalde zürefā-yı ‘Acem āzār edüp ol gūne şaħşa *me-y-āver suħen der miyān-i suħen* meşelini ħarb ederler. Nitekim işbu beytden ol meşelün vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Be-goft ĩn meşel pīr-i dehr-i kohen

Me-y-āver suħen der miyān-i suħen⁷⁴⁹ [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Gl. 4. Bāb, s. 183]

[= Bu sözü kadim zaman ulularından biri demiştir: “Birinin konuşurken lafını kesme!”]

⁷⁴⁶ Şeyh Kemāl-i Ħocendīnün ifadesine rağmen Nizamiye aittir. [Nizāmī-i Gencevī] şeklinde deġiştirilmiştir.

⁷⁴⁷ nehāvendī: lehāverī HŞ.; ki: çu HŞ.

⁷⁴⁸ merd: morğ D.

⁷⁴⁹ be-goft ĩn meşel-i pīr-i dehr-i kohen: suħen rā ser est ey ħired-mend u bon Gl.

Bābu'l-mīmi'l-meksüre

Mihr-bānī (105a⁵) Memālik-i 'Acemde geyilür bir kaftāndur ki yaz gidüp güz geldükde geyilür. Aşlı *mihr-i cānīdūr*. Zīrā *mihr-i cān* göze dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Ez mihr-i to derīd kamer mihr-bānī
K'ān cāme ez eşi 'a-i ḥorşīd mo'allem-est⁷⁵⁰ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 23/15, s. 158]

[= Senin sevginle ay öyle bir kaftan biçti ki o elbise güneşin nurundan anlaşılmalıdır.]

Mīr-bār (105a⁸) Dīvān çavuşına dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Emrüz mīr bār ne-dānist ḥāl çīst⁷⁵¹
Ez mīr-bār pors velī *mīr-bār* kū [Selmān-ı Sāvecī D., Trk. 6/3/6, s. 530]

[= Bugün, divan çavuşu durumun ne olduğunu bilmiyordu "Çavuştan izin sor" (diyeceğim) ancak çavuş nerede?]

Mīḥ-i direm (105a¹⁰) Altun sikkesine dērler. Nitekim Firdevsīnūñ işbu beytinden fehm olunur:

Beyt Ez ān pes diğēr kerd mīḥ-i direm
Heme mīḥ-i dīnār u ber bīş u kem⁷⁵² [Firdevsī ŞF. C. 5, s. 203]

[= ...Bundan sonra altın sikke, dinar ve diğēr küçük büyük bütün paraların (üzerindeki resimleri) değıştirti.]

Miyān-gīr u ceste-gīr (105a¹²) Bu edālar rüzmerre olan edālardandır ki diyār-ı 'Acemde *miyān-gīr* sā' ile dērler. Ve *ceste-gīr* şol tulengiye dērler ki güzergāhda tırup gelüp geçeni ḥ'āh u nā-ḥ'āh ḥaḳlāya. Nitekim Kātībīnūñ bu beytinden *miyān-gīr* meşeli zāhirdür:

Beyt Miyān-gīr āyemet 'eybem me-kon bīş⁷⁵³
Miyān-gīrī 'aceb ne'bved zi-dervīş [Kātībī D. G. 284/1, s. 152]

[= Sana niyaza (dilenciliğe) gelişimi fazla ayıplama! Dervişin dilenmesi ayıp değildir.]

⁷⁵⁰ to: ü D.; derīd: derīde D.; cāme: her meh D.

⁷⁵¹ ne-dānist: ne-dāde est D.

⁷⁵² Ez ān: vu z'ān ŞF.; heme: hemān ŞF.; ber: her ŞF.

⁷⁵³ -gīr āyedet: ger gīremet D.

~[N: 25a^{dr}] *Ceste-gīr* güzer-gāhda turup gelüp geçenüñ öñin alup h̄āh nā-h̄āh haqlayan cerrāra dērlermiş.

~[N: 66a⁸] *Miyān- gīr* cerrāra dērler.

Milk-i Hodā bende-i Hodā (105a¹⁶) Emsāl-i A‘cāmdandur. Şol zamānda darb olunur ki zebān-ı Türkīde *mülk Allāhuñ ve kul Allāhuñ* dēyecek yerde ‘arīfān-ı ‘Acem *milk-i Hodā bende-i Hodā* dērler. Nitekim işbu beytden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Ger ‘ākilī me-bāş moqayyed be-hiç cā
Ne’şnīdeī ki milk-i hodā bende-i hodā? [Şadvī-i Esterābādī, Ş. Sāmī
Çāmūsū’l-A‘lām, C. 4, s. 2945]

[= Eger akıllıysan hiçbir yere bağlanma! “Mülk de Allah’ın, kul da Allah’ındır” sözünü işitmedin mi?]

Mihr-giyā horde-est (105b³) Bu meşel-i bī-bedel şol maḥal[de] müsta‘meldür ki fulān kes fulān kimesne ile ‘azīm maḥabbet üzredür dēyecek zamānda yārān-ı ‘Acem *fulān kes bā fulān kes mihr-giyā horde est* dērler. *Zīrā mihr-giyāh* bir otudur. Diyār-ı ‘Acemde iki kimesne biri biriyle maḥabbet etmek murād eylese ol otdan biri biri elinden ekl edüp ayrıık aralarında burüdet olmaz. Nitekim vuḳū‘ı işbu beytden fehm olunur:

Beyt Ruḥ-i to çeşme-i mihr est u gerd-i çeşme-i mihr
Demīde sebze-i ḥaṭet meger ki mihr-giyā-st⁷⁵⁴ [Selmān-ı Sāvecī D. K.
38/12, s. 180]

[= Yanakların sevgi/güneş pınarıdır ve pınarın etrafında çıkan taze ayva tüyleri, olsa olsa muhabbet otudur.]

Mī-ne-ressed (105b^{dr}) Beyne’l-A‘cām añlamaz ve fehm eylemez ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ bu beytinden ol meşelüñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Eşk çun ṭifl ki nā-h̄ānde be-tek tek be-doved
Bāz çun h̄ānemeş ez dīde be-ber mī-ne-ressed⁷⁵⁵ [Ḥākānī D. Trc.
15/II/17, s. 554]

⁷⁵⁴ ḥaṭtet meger ki: ḥaṭṭ ber mişāl-i D.
⁷⁵⁵ be-tek: be-yek D.

[= Cahil bir çocuk gibi olan gözyaşı, davetsizce bir bir dökülmeye/akmaya başlar. Onu gözlerimi silerim, ama yine de beni anlamaz.]

Bābu'l-mīmi'l-mazmūme

Moşt ber-direfş rāst nemī-āyed (105b⁹) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki bir faķīr kendü hālin ve haddin bilmeyüp bir muhteşeme karşı koyup nā-sezā vaz' eylese 'uķalādan görenler naşīhat tarīķıyla ol nā-kese dēseler ki ey faķīr sen anuñla başa çıkamazsın belki başdan çıkarsın dēyecek yerde zürefā-yı 'Acem *hīç moşt ber direfş nemī-āmede rāst* dērler. Zīrā bir kimesne moştın bize ursa yine moştı āzurde olur bize ziyān gelmez. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol meşel be-gāyet fehm olunur:

Beyt Eger ber direfş āverī moşt-i h'īş

Konī hem hōd āzorde engoşt-i h'īş. [Hātīfī Tn., s. 188]

[= Eğer bize yumruk atarsan kendi parmaklarını incitirsin.]

~ [N: 66b³] Kişi kendüden gālibe karşı komak haķādur, dēmek maħallinde müsta'meldür.

~ [N: 66b^{dr}] *Direfş* be-ma'nī-i biz. Seyfī:

Beyt Ey şūh-i kefş-düz ki bordī karar-i dil

Bā ğamze-i to moşt u direfş est kār-i dil [Seyfī ?]

[= Ey huzur bırakmayan ayakkabıcı güzeli! Gönlün işi gücü senin öldürücü bakışlarınla çekişmektir.]

Moşt u direfş ceng u cidāl ma'nāsınadır.

Müşek-devānī kerd (105b¹⁷) Bu meşel-i daħı emşāl-i meşhūre-i A'cāmdandur ve şol zamān müsta'meldür ki bir kimesne fitne-engīzlige māyil olup meclis-i ārāste-i yārānı nifāķı sebebiyle perīşān etse ol maķūle şahşā yārān-ı 'Acem *fulān kes 'aceb müşek devānī-st* dērler. Nitekim Vaħşīnūñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Be-tārāc berg-i deraħtān zi-her sū

Koned müzi-i bād müşek-devānī⁷⁵⁶ [Vaħşī-i Bāfķī D., K. 39/3, s. 251]

[= Her taraftan ağaç yapraklarını yağmalayan rüzgār, fitnesiyle ortalığı birbirine katıyor/saman altından su yürütüyor.]

756

mo'zi: mo'zi S.

~ [N: 67a³] *Mūšek-devān* Fitne-engīz ve münāfīk ma'nāsina[dur].

Modārā-yi doşmen bih ez kār-zār (105b^{dr}) İşbu mışrā' emşāl-i ma'rūfe-i A'cāmdandır ve şol zamānda đarb olunur ki bir kimesne bir nā-sezā eşhāşa muķārın olsa ol bī-inşāf her bār ol nā-murāda cevr ü ezīyyet ile mu'āmele eylese yārān-ı 'Acem ol maķūle bī-çārelere pend ü naşīhat için bu mışrā'ı meşel īrād ederler. Nitekim işbu beytten ol meşelūñ vuķū'ı zāhirdür.

Beyt Be-pīş-i sitem-ger sitāyiş ber-ār

Modārā-yi doşmen bih ez kār-zār [?]

[= Zalimin yanına (onu) överek git. (Öyle ya) düşmanla iyi geçinmek savaştan iyidir.]

Murdār be-sekkān ovlī-ter (106a⁵) Emsāldendür ve şol zamānda đarb olunur ki murdārı ehline terk eylemek yēgdür dēyecek yerde suhen-şināsān-ı A'cām dağı *murdār be-sekkān ovlī-ter* dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol meşel fehmi olunur:

Beyt-i lī Hīç 'ārif zi-cihān kām ne-dāred çu ḥasān

Z'ān ki murdār der 'ālem be-sekkān ovlī-ter [Hūsāmī]

[= Hiç bir arifin dünyada pespayeler gibi nefsanî hevesleri olmaz. İşte bu yüzden âlemde yaramazı yaramaza (murdarı murdara) terk etmek münasibidir.]

~[N: 66a¹⁶] Yaramazı yaramaza terk eylemek münāsibdür dēmek maḥallinde īrād olunur.

Muzāyeķe kerd (106a⁹) Emsāldendür ve yārān-ı 'Acem miyānında teklīf etti dēmekdür. Nitekim Kemāl-i Ḥocendīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nemī-dehed dehenet kām-i mā ez ān leb-i şīrīn

Çerā be-teng-dilān mī-koned muzāyeķe çendīn? [Kemāl-i Ḥocendī D. G. 883/1, s. 308]

[= Ağzın, o şirin dudağından bir öpücüğü bize reva görmeyecek. Öyleyse niçin hasret çekenlere sürekli teklifte bulunuyor?]

Muḥābā (106a¹¹) İhtirāz ma'nāsınadır. Nitekim 'Alī Naķīnūñ bu beytinden fehmi olunur:

Beyt Çe ‘aceb ger hāzer ez şu‘le-i dil-hā ne-konī

Ki to bī-bāk zi-şemşīr muḥābā ne-konī [‘Alī Naḫī D. G. 344/1, s. 154]

[= Sen kılıçtan çekinmeyen korkusuz biriyken gönüllerin yangınından sakınmanın nesi garip!]

Müdārāt ma‘nāsına daḫı īrād olunur. Nitekim Mevlānā Ḥ[ā]cūnuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Gīsū-yi to ger ser keşed ū rā çe tevān goft

Bā Hindū-yi keş-ṭab‘ muḥābā ne-tevān goft⁷⁵⁷ [Ḥ[ā]cū-yı Kirmānī D. G. 111/9, s. 682]

[= Senin saçların baş kaldırıp isyan ederse ona ne denebilir? Nitekim bozuk tabiatlı Hintli ile dost görünüp (hoşça muhabbet edilemez).]

Mohre der şeş-der endāht (106a¹⁶) Bu meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām fulān kes ortalığa bir velvele şaldı dēyecek yērde zūrefā-yı ‘Acem *mohre der şeş der endāht* dērler. Nitekim ‘Örfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Naḫş-bīn kec me-bāz bā ‘Orfī

Mohre nā-geh be-şeş-der endāzed [‘Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 15/31, s. 67]

[= Örfi ile dosdoğru oyna! (Yoksa) ansızın (altı kapıyı kapıp) ortalığı velveleye verir.]

Mohre ez şeş-der ne-y-āmed⁷⁵⁸ (106b²) Bu meşel daḫı murād ḥāşıl olmadı ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-şeş ḥāne ne-şod kāreş moyesser

Ne-y-āmed mohre’eş bīrūn zi-şeş-der [Cāmī HE. C. 2, YZ./2351, s. 130]

[= Dünyada işi rast gitmedi. Pulu altı kapıdan çıkmadı/muradına eremedi.]

Mostakbel (106b⁵) İştīlāḥ-ı muşavvirānda bir ‘ibāretdür ki tamām-çehre yazılssa aña *mostakbel* dērler. *Nīm-ruḥ* yarım yazılan çehreye dērler. Nitekim ‘Örfīnūñ bu beytinden zāhirdür.

Beyt Çehre-perdāz-i cihān raḫt keşed çun be-cemel

Şeb şevēd nīm-ruḥ u rüz şevēd mostakbel [‘Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 47/1, s. 222]

⁷⁵⁷

ser: keş S.; muḥābā: moḥākā D.; ne-tevān: çe tevān S.

⁷⁵⁸

mohre ez şeş-der ne-y-āmed: Mohre ez şeş-der bīrūn ne-y-āmed N: 67¹¹.

[= Âlem nakkaşı/ressamı, develer gibi yük çektiğinden gece yarım, gündüz (ise güneş gibi) tastamam çizer.]

Moşt u direfş-est (106b⁸) Bu 'ibâret emşâldendür ve beyne'l-A'câm ceng u cidâl üzredür ma'nāsına ĩrād olunur ta'bīrdür. Nitekim Seyfīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur.

Beyt Ey şūh-i kefş-düz ki bordī karar-i dil

Bā gamze-i to moşt u direfş-est kār-i dil⁷⁵⁹ [Seyfī ?]

[= Ey huzur bırakmayan ayakkabıcı güzeli! Gönlün işi gücü senin öldürücü bakışlarınla çekişmektir.]

Moştī (106b¹¹) Bir avuç demekdür. Nitekim Mes'ūdīnūñ bu beytinden zāhirdür:

[Beyt] Der deşt-i gam āh-i derūn kerde-st ser-gerdān merā

Çun gird-bādī k'āvered der çarh moştī hāk rā [Mes'ūdī ?]

[= Gam çölünde cigerden çektiğim bir ah başımı dönderip bir avuç topraktan hortum çıkardı.]

Ve bir bölük ma'nāsına daħı isti'māl olunur. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Be-āteş bedel geşt moştī şerār

E'ādī kodāmend moştī erāzil? [Ümīdī ?]

[= Bir kıvılcım bir bölük ateşe dönüştü. Bir bölük ayaktakımının (içinde) düşmanlar hangisidir?]

Moşkil-pesend (106b¹⁵) Emşâldendür ve degme nesneyi beğenmeyen kimesneye dērler. Nitekim Lisānīnūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Tıvr-i men būd ārzū bī-ħad botān moşkil-pesend

Men kocā sovdā-yi ĩn moşkil-pesendān ez kocā? [Lisānī ?]

[= Benim tavrım, hiçbir kimseyi beğenmeyen put (gibi güzelleri) arzulamaktı. (Ama) ben nerede, bu kimseyi beğenmeyenlerin sevdası nerede?]

Doşvār-pesend daħı ol ma'nāya müsta'meldür.

---

⁷⁵⁹ direfş-est ŞA.: direfş S.

Mevlānā Ehlī Ger dehem cān be-vefāyeş ne-pesendī hergiz

Āh ez ān şūḥ-i cefā-pīşe-i doşvār-pesend [Ehlī -D.]

[= Ah! O hiç kimseyi beğenmeyen cefakâr güzelden ki onun vefasına (nail olmak için) canımı versem bile asla (beni) sevmeyecek.]

Moşk-furūş (107a¹) Emşāldendür. Beyne'l-A'cām ḥulķı laṭīf olan kimesneye dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden ol ma'nā fehm olunur:

Beyt-i lī Nāfe-goşāyī çu yāft minber-i ālūdegān

Mīḥ-ḳadem şod heme moşk-furūşān be-cān [Ḥüsāmī]

[= (Bütün) bozguncu günahkârlar (rezillikleri ile) âlemde şöhret buldular. Yaratılışı güzel (pak kimseler ise) gönülden ağırbaşlı/ölçülü oldular.]

Nāfe-i moşk yāftēn meşhūr-ı 'ālem olmaḳ ma'nāsınadır. *Minber-ālūdegān* vucūd-ı fāsıḳa dērler. *Mīḥ-ḳadem* ehl-i temkīn olan 'āriflere dērler. İşbu beytde cümle muḥarrer olan mecāzlar laṭīf vāḳı' olmuştur.

~ [N: 66b¹⁰] Ḥüsni-ḥulķ şāḥibine dērler.

Mū-bend (107a⁶) Diyār-ı Belḥ u Buḥārā vu Semerḳandda şaç bāḡına dērler ki nisvān tā'ifesiñ ālāt-ı tezyīnidür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Na'l-i şeb-reng-i to mū-bend-i 'arūsān-i behişt

Mūy-i pīşānī-i ū gīsū-yi ḥübān-i Ṭirāz⁷⁶⁰ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 33/20, s. 173]

[= Senin gece rengindeki atının nalı, cennet gelinlerinin tokası, yelesi de Tiraz (şehrindeki) güzellerin omzuna dökülen saçlarıdır.]

Mürçe (107a⁹) Cevher-i tīg ma'nāsına irād olunur.

Velehu Māḥçe-i tuḡ-i ū ḳal'a-i gerdūn goşūd

Mürçe-i tīg-i ū molk-i Suleymān girift [?]

[= Onun tuḡunun hilal şeklindeki âlemi, feleḡin kalesini açtı, kılıcının cevheri (menevişleri) Hz. Süleyman'ın mülkünü fethetti.]

Pās ma'nāsına daḡı müsta'meldür. Nitekim Mīr Ḥusrevüñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

⁷⁶⁰

mūy-i pīşānī-i ū gīsū-yi ḥübān-i ṭirāz: gerd-i ḥinget toḡ perde-nişnān-i semā est D.

Beyt Belârek-hâ ki ender ceng u nâverd

Peleng u şîr hordî mürçe-herd [Emîr Husrev-i Dihlevî -D.]

[= Savaş ve çekişme içinde menevişli kılıçların bir küçük pası (pek çok) kaplan ve aslan (gibi olan yiğitleri) ikiye biçti.]

Mâhçe (107a^{dr}) Tuğ ve sancağ üzre konılan zerrîn ‘aleme dërler.

Mürî (107a¹³) ‘İbâret-i meşhûredendür. Memâlik-i A‘câmda ocağın tütün çıkaçak yerine dërler. Nitekim Mollâ Câmînün bu beytinden ol ma‘nâ zâhirdür.

Beyt Zengii rüy çun der-i düzeğ

Bîniî hem-çu mürî-i maṭbağ [Câmî HE., C. 1, SZ./5224, s. 323]

[= Yüzünün karası cehennem kapısı gibi, burnu da tıpkı mutfağın bacası gibidir.]

Müy-giyâ (107a¹⁶) Diyâr-ı ‘Acemde zülfi niğâr dedükleri çiçeğe dërler. Nitekim Kemâl-i İsfahânînün bu beytinden fehm olunur:

Beyt Leşker-i ‘eşğ-i to gerde dilem ey Tork-i ḥaṭâ⁷⁶¹

Ḥalka der ḥalka zi-enbühî çun müy-giyâ-st⁷⁶² [Kemâl İsmâ‘îl D. K./4707, s. 281]

[= Ey Hitay Türkü! Senin zincir gibi içi içe geçmiş, saç otu gibi kalabalık aşk ordun gönlümü sarıp sarmaladı.]

Mohre-i teb (107a^{dr}) Emsâl-i bî-mişâl-i A‘câmdandır ve memâlik-i A‘câmda bir mühreye dërler. Teb-zede olan kimesneye ol maḥalde ağzına alsa ol sâ‘at def eyler. Lakin ol mühre-i pür-behrenün be-gâyet ṭalibi ejdehâdur. Ol sebebdan kem-yâbdur ve taḥşîli be-gâyet müşkildür. Nitekim vuḳû‘ı meşel-i mezkûruñ Mevlânâ Ḥākānînün işbu beytinden be-gâyet zâhirdür:

Beyt La‘l-i to zarf-i zer est ber kemer-i âftâb

Vaşl-i to mohr-i teb-est der dehen-i ejdehâ⁷⁶³ [Ḥākānî D. K. 11/33, s. 39]

[= Senin la‘l gibi kırmızı dudağın güneşin belindeki altın kabıdır. Sana kavuşmak (ise) ejderhanın ağzındaki sıtmaya (şifa veren) taşdır.]

761 gerde: gerd D.

762 halka der halka: halka der halka S.; Vezin aksamaktadır.

763 ejdehâ: ejdehâ-st S.

Müyine (107b¹) ‘İbāret-i qadīmedendür ve miyān-ı a‘yān-ı A‘cāmda kürk ma‘nāsına müsta‘meldür. Nitekim Mevlānā Selmānuñ işbu beytinden fehm olunur:

Beyt Nā-revāyī-i çonīn şī‘r be-her hāl revā-st

Ne-boved hāşa der īn faşl ki müyine revā-st⁷⁶⁴ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 33/37, s. 173]

[= Böylesine uygunsuz bir şiir, her yere yaraşır Ancak özellikle bu mevsimde kürk (giymek) yaraşmaz.]

Cāme-i müyī dağı bu ma‘nāyadır.

Velehu Āftābī be-to germ-est merā poşt-i umīd

Serd bāşed ki konem cāme-i müyī der-h‘āst⁷⁶⁵ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 33/44, s. 173]

[= Bir güneşin ve senin için sıcak olsa da benim ümit sığınağıım soğuktur. Bu yüzden kürk (giymek) istiyorum.]

Bābu‘n-nūni‘l-meftūha

Nā-tevān bīn est (107b⁶) Emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne hāsīd olup fulānuñ vūs‘at-i hāli vardur dēyü anı sevmese ve hāsedden aña buğz eylese ol maķūle şahşa yārān-ı ‘Acem *fulān kes nā-tevān bīn-est* dērler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Zi-men nā-tevān bīn boved der hicāb

Çu şeb-per ki kūrī keşed āftāb⁷⁶⁶ [Hātīfī Tn., s. 233]

[= Kötülüğümü isteyenler güneşin yarasayı kör etmesi gibi benden sakınmaktalar.]

Nān-i men der rūğan oftād (107b¹¹) Bu meşel-i bī-bedel şol maħal[de] müsta‘meldür ki bir kimesne bed‘en şafāya vāşıl olsa ol kimesne *nān-i men der rūğan oftād* dēr. Ammā bir gayri kimesne zaħmetsüz zevke nāyil olsa yārān-ı ‘Acem *nān-ı fulān be-rūğan oftād* dērler. Nitekim işbu beytden ki *maħbūb-ı kelle-peş* vaşfında dēnmişdür, be-gāyet fehm olunur:

Beyt Çu ‘eşq-i kelle-peş der gerden oftād

Dilā hoş bāş nān der rūğan oftād [?]

⁷⁶⁴ revā-st: revā D.

⁷⁶⁵ müyī: müyīn D.

⁷⁶⁶ āftāb: z‘āftāb Tn.

[= Ey gönül! Kelleci (sevgilinin) aşkı başa düşünce gönlün hoş olsun, ekmeğin yağa düştü/safaya eriştin!]

Nā-būd-mend (107b¹⁶) Emsāl-i A‘cāmdandır. Zürefā-yı ‘Acem müflis ve bī-nevā ma‘nāsına isti‘māl ederler. Nitekim Humāyūnuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt To kütāh-destī vu nā-būd-mend

Me-zen dest ber şāḥ-i serv-i bolend [Humāyūn-ı Esferāyinī -D.]

[= Sen (başkasının malına göz diken) bir açgözlü ve müflissin. (Bu yüzden) yüce selvinin dalına el sürme!]

Nāḥūn zened (107b^{dr}) Emsāldendür. Zürefā-yı ‘Acem katında te‘şīr eder demek maḥallinde isti‘māl ederler. Nitekim Mevlānā Şāyibūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Ḥaṭṭ-i poşt-i leb be-çeşm-i mā zi-ebrū bih-ter-est

Der rubā‘ī beyt-i āḥer mī-zened nāḥūn be-dil⁷⁶⁷ [Şā‘ib-i Tebrīzī D. C. 2, G. 968/12, s. 491]

[= (Tıpkı) Rubā‘ide son beytin gönle işlemesi gibi dudağımın üstündeki ayva tüyleri nazarımda kaşlarından daha tesir edicidir.]

Nāz-bū (107b^{dr}) Feslegene dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dī be-nezd-i yār bordem destei ez nāz-bū

Ū ne-kerd ez mā қаbūl u hem ne-kerd ez nāz-bū [Cāmī -D.;-HE.]

[= Dün gece sevgilinin yanına bir demet fesleğen götürdüm. O (ise) hem bizi hem de fesleğeni kabul etmedi.]

~ [N: 67b²] Reyḥāndur ki feslegen dērler.

Nāḥūn-zenī (107b^{dr}) Memālik-i A‘cāmda barmaḥ çatlatmaḥ ma‘nāsınadır ki iki kimesnenūñ mābeynini ifsād etmek için bu güne vaz‘ ederler. Nitekim Feyzīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Mī-kerd neşāt-i ḥofte bīdār

Nāḥūn zenī berīšemīn tār [Feyzī-i Hindī -D.]

[= İpekten teller uyuyan bahtımı uyandırıp parmak şıkladır.]

⁷⁶⁷ bih-ter: ḥōş-ter D.; der: ez D.

Ḳāḍī Nūr:

Beyt Çu ū suvār şevēd māh-i nev zened nāhūn

Ki der-miyān-i do ḥorşīd-i germ sāzed ceng [Ḳāḍī Nūr ?]

[= (...) O atlı, hilal gibiq iki kızışmış güneş arasında savaş çıkarmak için parmak sıklatır.]

Nām-i Ḥodā (107b^{dr}) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām yaramaz göz degmesün dēyecek yērde īrād ēderler. Nitekim işbu beytten zāhirdür:

Beyt Tā zi-mey çehre ber-furūḥtei

Ḥoş behiştī şodei nām-i Ḥodā [?]

[= ... Şarabın (aydınlığından) yanağın ışıllı olmuş. Allah yaramaz gözden sakınsın, ne güzel bir cennetlik/hûri olmuşsun.]

~ [MU: 102b^{dr}] *Be-nām-i İzed* dahı ol ma'nādudur. Yaramaz göz degmesün dēmekdür.

Nāverd (108a¹) Emsāl-i meşhūredendür ve beyne'l-A'cām ceng ū ḥuşūmet ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Ḥākānīnūñ bu beytinden be-gāyet fehm olunur:

Beyt Nāverd u miḥnet-est der-īn tengnā-yi ḥāk

Miḥnet berāy-i merdom u merdom berāy-i ḥāk⁷⁶⁸ [Ḥākānī D. K. 68/1 s. 241]

[= Bu toprağın sıkıntısı çekişme ve elemdir. Bela insan, insan ise toprak içindir.]

Nağş-i fulān kes ne-dāred (108a⁴) Bu meşel-i mu'teber şöyle müsta'meldür ki bir faḳīr kendüden büyük ādeme karşı koyup anuñla berāberlik bahşin etse, 'uḳalādan biri ol faḳīre dēse ki: "Ey miskīn sen anuñla başa çıkamazsın, ol senüñle söyleşmege 'ār eyler" dēyecek yērde *ān kes nağş-i to ne-dāred* dēyü īrād-ı meşel eylerler. Nitekim Mevlānā Riyāzīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Zāhidān kūşe-i miḥrāb ḡanīmet ḡīrīd

Ki ne-dāred ḥam-i ebrū-yi botān nağş-i şomā [Riyāzī -D.]

[= Ey zahitler! Puta benzer güzellerin sizinle işi olmayacağı için (siz en iyisi) mihrap köşesini ganimet bilin!]

---

⁷⁶⁸ nāverd: tā derd u D.

~ [N: 68b³] *Naqş-i to ne-dāred* senüñle münāsebeti yokdur, senüñle söyleşmege ‘ār eder dēmek maḥallinde ḍarb olunur.

~ [N: 68b^{dr}] Senüñle hem-meşreb degüldür.

Nāmeş ber yaḥ zen (108a¹⁰) Emsāldendür. Beyne’l-A‘cām nefrīn maḥallinde adın aīma dēyecek yērde irād ederler. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bih er şāh ber yaḥ zened nām-i ū

Ne-y-āred der-īn kişver ārām-i ū [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 172]

[= Padişah, onun adını anmasa yeridir. Çünkü bu ülkede ona artık rahat yok.]

Nāmeş ber yaḥ mī-nigār (108a¹³) Meşel-i sālifü’z-zikr ma’nāsınadır. Nitekim Enverīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Men ez voşlat fiḳa‘ tā key goşāyem?

Ki to nāmem be-yaḥ ber mī-nigārī [Enverī D. G./4, s. 554]

[= Sen benim adımı anmaz ben nasıl sana kavuşma şerefine nail olurum?]

Nāmeş ber āb nevīs (108a¹⁵) Bu meşel-i mu‘teber daḥı ol ma’nāya müsta‘meldür. Nitekim Kemālūñ bu beytinden ol edānuñ vuḳū‘ı fehm olunur:

Beyt Yed-i cūd-i kilket ki şod ḳatre-bār

Nevīsed kefet nām-i deryā ber āb⁷⁶⁹ [Kemāl İsmā‘īl D. K./1118, s. 72]

[= Cömerliğin deryanın ismini andırmazken cömert bir el gibi olan kalemin bunu yazdı.]

Na’l der āteş nehād (108a¹⁷) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol zamānda müsta‘meldür ki zürefā-yı ‘Acem siḥr edüp fulān kes fulān kimesneyi bī-ḳarār etdi dēyecek maḥalde fulān kes *na’l der āteş nehād* dēyü kināye eylerler. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Bī-ḳarār ez dest-i esbān seng-i kūyī seng rā

Bād-pāyān na’l rā kerdend der āteş meger?⁷⁷⁰ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 68/32, s. 230]

[= Mahallendeki taşlar atlarının elinden perişandır. Yoksa rüzgâr gibi koşan atlar büyü mü yaptılar?]

⁷⁶⁹

Yed-i cūd-ı kilket ki şod ḳatre-bār: fikende dilet nām-ı bījen be-ḳāh D.; nevīsed: nevişte D.

⁷⁷⁰

kūyī seng rā: kūy u deşt rā D.; na’l rā: na’l-hā D.

~ [N: 68a⁶] Bî-şabr u ārām eyledi ma‘nāsına[dur].

~ [N: 68a^{dr}] İzdiyād-ı maḥabbet için āteşe na‘l komaḫ kār-ı kādīmdür.

Na‘l rā der āteş dāşt (108b⁵) Daḫı minvāl-i muḥarrer üzre isti‘māl olunur. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Der nihān-ḥāne-i ‘işret şanemī ḥeş dārem

Ki zi-zolf u ruḥ-i ū na‘l der āteş dārem⁷⁷¹ [Ḥāfız D1., G. 406/1, s. 225]

[= Benim gizli hazinemde put kadar güzel (bir sevgilim) var. Onun zülfü ve (ateş gibi) yanağı tarafından büyülendim.]

(108b^{dr}) Āteşe na‘l komaḫ maḥabbet için kār-ı kādīmīdür.

~ [MU: 111b^{dr}] *Nihān-ḥāne* ḥazīne ve kilār ma‘nāsınadır.

~ [MU: 111b^{dr}] *Na‘l der āteş* aḫsām-i siḥrdendür ki bir kimseye bir kimseyi ‘āşık edüp göñlüne āteş-i maḥabbet düşürmek isteseler na‘lūñ üzerine Süryānīce ba‘zı esmā yazup na‘li āteşe biraḡurlar ve ba‘zı ḥavāş oḡurlar. ‘Ale’n-nūr ‘āşık göñlinde meşvā oluban meyl edüp ḡarāyib-i siḥrden birisi budur. Bunda ḫullāb-i zülfi na‘le ve ruḥ-ı cānānı āteşe teşbīh eylemişdür. *Sūdī*. [Sūdī *Şerh-i Dīvān-ı Ḥāfız*, C. 3, s. 1839]

Neşre (108a^{dr}) ‘İbāret-i ḡayr-ı meşḥūre-i A‘cāmdandır. Ammā memālik-i A‘cāmda etfālūñ ve sāyir tālibān-ı ḥavāşşuñ gerdenine āvīze kılduḫları heyākil ü ta‘vīzāta zürefā-yı ‘Acem neşre dērler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşelūñ bu güne vuḫū‘ı be-ḡāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Ger ne-dāred dil ez şafā behre

Key koned yārī heykel u neşre [Ḥüsāmī]

[= Eḡer gönül keyif almaktan habersizse sevgili nasıl muska ve büyü yapın?]

Ner-māde (108a^{dr}) Emsāl-i ḫudemā-yı A‘cāmdandır. Egerçi lüḡatde ḫunşā ve ‘ennīn olup cimā‘a ḫudreti olmayan şaḫşa dērler. Lākin zürefā-yı ‘Acem ḫaṭ‘-ı ta‘alluḫ-ı zāhire eden mücerredān-ı rāḥ-ı fenāya *ner-māde* dērler. Nitekim Mevlānā Humāyūnuñ işbu beytinden ol meşelūñ vuḫū‘ı zāhirdür:

⁷⁷¹ Ki zi-zolf: k‘ez ser-i zolf D.; ruḥ-ı ū: ruḥeş D.; “ḫoş” kelimesi kafiye gereḡi “ḫeş” okunmuştur.

Beyt Ner-māde-i ḥarīm be-tecerrod nemī-ḥored

Kālā-yi ḥosn-i dūşize-i kūçe-hevesī [Humāyūn-ı Esferāyīnī -D.]

[= Hareminin erdişileri yokluk yoluna yönelmediği gibi bir de sokağının el değmemiş güzellik sermayesine heveslenmektedir.]

[Beyt] Moraḳḳa‘-barakeş ner-māde-i çend⁷⁷²

Şefā‘et-ḥāh kār-oftāde-i çend [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 18]

[= Dünyayı hiçe sayanlardan kaçının onun gibi yamalı bir libası (var)? Kaç âşık/düşkün şefaath talebinde bulunur?]

Nāmiye (108a^{dr}) Emşāl-i ‘Arabdandır. Ammā miyān-ı rindān-ı A‘cāmda üzüm çibığına dērler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt-i lī Duḥter-i rez tā girift ez nāmiye feyz-i Mesīḥ

Āb-i Meryem mī-dehed keyfiyyet-i şahbā-yi men [Hüsāmī]

[= (Her ne kadar), Hz. İsa’nın feyziyle üzüm çubuğundan şarap alınsa da Hz. Meryem’in (şarap gibi saf olan) iffeti bana şarap lezzeti verir.]

Naḳş ber āb zed (108a^{dr}) ‘Aceb iş eyledi demek maḥallinde isti‘māl olunur. Nitekim Ḥāce Ḥāfızūñ bu beytinden ol edānuñ vukū‘ı zāhirdür:

Beyt Naḳşī ber āb mī-zenem ez girye ḥāliyā

Tā key şevved ḳarīn-i ḥaḳīḳat mecāz-i men [Ḥāfız D1., G. 461/8, s. 252]

[= Ağlamakla çok acayip bir şey yapıp suya yazı yazıyorum. Acaba benim mecazım hakikate ne zaman yaklaşacak!]

Mollā Cāmīnūñ bu beytinden daḥı fehm olunur:

Beyt Der ḥiyāl-i ḥaṭṭ-i moşkīn-i to bā ‘ariz be-hem

Dem-be-dem çeşm-i ter-i men mī-zened āteş ber āb⁷⁷³ [Cāmī D. C. 1, G. 84/2, s. 240]

[= Senin yanağınla misk kokulu ayva tüylerin bir olup benim yaşlı gözlerimden sürekli ateş çıkar(arak mucize gösteriyor).]

~ [MU: 111a^{dr}] Āb üzere naḳş urmadan murād tezvīr ü riyā vü ḥīle ile giryesidür tā ‘acebā ma‘nāsınadır.

⁷⁷²

barakeş: barakeş ez HŞ.

⁷⁷³

men: mā D.; āteş: naḳşī D.

Nāvek-endāz (108b⁸) Emsāldendür. Beyne'l-A'cām ta'ne-zen u mürebbī ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Ḥākānīnūñ bu beytinden ol ma'nā zāhirdür:

Beyt Men tufeyl-i ān debistān-i ma'ānī-perverem
'Aql-i koll āncā ne-bāşed nāvek-endāz-i edeb [Ḥākānī -D.]

[= Ben akl-i küllin edep hocası olamayacağı manalar okulunda yetişen bir çocuğum.]

Nemāz-i ū bord (108b¹⁰) Zürefā-yı A'cām bu edāyı aña ta'zīm êtdi dēyecek yērde īrād ederler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ebrū-yi çun hilāl-i to ger kıble'em nemūd
Key ber felek berend melā'ik nemāz-i men⁷⁷⁴ [Kātībī D. G. 379/3, s. 198]

[= Senin hilal gibi olan kaşını kible sayarsam, yerden göğe tüm melekler bana hürmet eder]

Ve bu meşelūñ ta'zīm ma'nāsında vuķū'ı ile ta'zīmdedür ki iki bükilüp ta'zīm olına. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Meh kerd ḥāk-būs u sepehreş nemāz bord
Z'ān rüy māh ḥākī u poşt-i felek ḥam-est [Selmān-ı Sāvecī D. K. 23/13, s. 157]

[= Ay ayağını öptü, felek de onu tazim etti. Ayın renginin toprak, feleğin sırtının da kambur olması işte bu yüzdendir.]

~ [N: 68b⁵] *Nemāz bord* ta'zīm êtdi ma'nāsına[*dur*].

Nemek ḥarāmī kerd (108b¹⁶) Emsāldendür. Yārān-ı 'Acem katında tuz ekmek başdı dēmek ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-ḥumm-i bāde nemek muḥtesib zi-ḥāmī kerd
Be-ehl-i mey-kede āḥer nemek ḥarāmī kerd [Hātīfī -Tn.]

[= Muhtesip hamlığından dolayı şarap küpüne tuz basınca sonunda meyhane ehline nankörlük etti/onların tuz ekmek hakkını gözetmedi.]

Ne mār est u ne māhī (109a²) Bu meşel şol zamān müsta'meldür ki bir dost dostına münāfikat yüzinden mu'āmele êtseydi ol maķūleye zürefā-yı 'Acem *fulān kes ne*

---

⁷⁷⁴ keble'em nemūd: keble ne-büdem D.

mār est u ne māhī dēyü kināye éderler ve gāh olur ki münāfīk olan şahşa *fulān kes mār-māhī-st* dērler ve daḥı ya bellü dost yā bellü düşmen ol dēyecek yerde *yā mār baş yā māhī* dēyü kināye ḍarb éderler. Nitekim [Ḥakīm Senāyī]nün⁷⁷⁵ bu beytinden fehm olunur:

Beyt To mār-māhī numāyī ne ān tamām ne īn

Münāfīkī ḥe konī mār bāş yā māhī⁷⁷⁶ [Senāyī-i Ġaznevī D. K. 308/6, s. 711]

[= Dost görünen bir düşmansın. Ne o (düşmanlığın) ne de bu (dostluğun) tam. Neden münafıklık ediyorsun? Ya besbelli dost ol ya da düşman!]

Nevāle ber şāḥ āvīḥt (109a⁹) Bu meşel daḥı beyne'l- A'cām şol maḥal[de] ḍarb olunur ki bir kimesne bir müddet seḥāvet gösterüp ba'de zamān bezl ü 'aṭādan el çeküp mu'tādın terk eylese zürefā-yı 'Acem *fulān kes nevāle ber şāḥ āvīḥt* dērler. Nitekim Mevlānā Evḥadü'd-dīnün bu Rubā'isinden ol meşel be-ḡāyet fehm olunur:

Rubā'ī Gul şerm-i semen be-hiç rüyī ne-bord

Ez lāle ḥecālet ser-i müyī ne-bord

Şeb ḡonçe ez ān nevāle ber şāḥ āvīḥt

Tā girye-i bīd bāz büyī ne-bord⁷⁷⁷ [Evḥadī D., R. 63, s. 440]

[= Gül yaseminden utanmayıp laleden kılca çekinmez. Gonca, geceleyin söğüt ağacının ağlayamasına aldırmadan o yaptıklarını terk etti/eleğini astı.]

Nebīre-i rez (109a¹⁶) Memālik-i A'cāmda meşhūr edādur. Şarāba dērler. Zīrā *nebīre* oḡul oḡlına dērler. Öyle olıcaḡ şarāb engürdan olur. Engür daḥı nākden mütevellid olması sebebiyle rindān-ı 'Acem şarāb-ı nāba Nebīre-i rez dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Merdūd-i to şod nebīre-i rez

Z'ān-est şirişk-i dīde-i rez⁷⁷⁸ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 2/3/9, s. 520]

[= Saf şarap kapından kovuldu. Üzümün gözyaşı bu yüzdendir.]

⁷⁷⁵ “Mevlānā Enverīnün” ibaresine rağmen şiir Ḥakīm Senāyī'ye aittir. Bu yüzden [Ḥakīm Senāyī] şeklinde deḡiştirilmiştir

⁷⁷⁶ to: be D. numāyī: mānī D. ān: īn D.: īn: ān D. tamām: tamām u D.

⁷⁷⁷ semen: çemen D.

⁷⁷⁸ z'ān: z'īn D.; rez: tāk D.

~ [N: 67b¹⁸] Şarāb-ı nāb ma'nāsına[dur].

Nişfi (109b³) Bu 'ibāret miyān-ı rindān-ı A'cāmda bir cām-ı maḥşūsuñ ismidür. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Der cor'ehā-yi sāger-i loṭf-i to der çemen

Dest-i behār nişfi-i gul por-şarāb kerd⁷⁷⁹ [Kemāl İsmā'īl D. K./6791, s. 395]

[= Senin lütuf kadehindeki bir yudumluk şarap, çimenlikte baharın elindeki gül kadehini şarapla doldurur.]

Velehu Kem-terīn cor'e zi-cām-i loṭf-i ū āb-i ḥayāt

Ḥord-ter nişfi zi-bezm-i himmeteş māh-i temām [?]

[= Onun lütuf kadehindeki bir yudumluk şarap, ölümsüzlük veren bir sudur. Onun himmet meclisindeki en küçük kadeh de dolunaydır.]

Nazer-bāz (109b⁷) Edā-yı meşhūredür. A'cām ehl-i nazara *nazer-bāz* dērler. Nitekim Mollā Ḥāfizuñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt Kemāl-i dilberī u ḥosn der nazer-bāzī[-st]

Be-şīve-i nazer ez nādirān-ı dovrān bāş⁷⁸⁰ [Ḥāfız D1. G. 323/8, s. 182]

[= Dilberlik ve güzelliğin zirvesi arifliktedir. Aşk yolun zamanının enderlerinden ol!]

~ [N: 68a^{dr}] 'Ārif u kāmīl u ehl-i nazar.

Naqd-i şeb der-miyān (109b¹⁰) Emsāldendür ve memālik-i A'cāmda maḡşūş aqçaya dērler. Nitekim Mevlānā Kemālūñ şīfat-ı devātında bu beytinden fehm olunur:

Beyt Sīm-i ū naqd-est līkin naqd-i ū şeb der miyān

Ḥilkāteş nūr-est līkin ḥaşv-i nūr-i ū zālām⁷⁸¹ [Kemāl İsmā'īl D. K./5391, s. 317]

[= Onun nakdi gümüşdür, ama o da sahtedir. Onun yaradılışı nur olsa bile peşinden karanlık gelen bir nurdur.]

~ [N: 68a⁸] Züyūf aqça ve sīm-i kem-'ayyār .

779 der: v'ez D.

780 şīve: cilve D.; nādirān; māderān D.

781 ḥilkāteş: ḥilyeteş D.; ḥaşv; ḥaşv S.

Naķş (109b¹²) Lüġat-i ġayr-i meşhūredendür. Zīrā beyne'l-A'cām şayyādlar elinde olan peftere dēdükleri ālete dērler. Nitekim Mollā Hāfīzūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Dāde'em bāz-i nāzer rā be tezervī-pervāz

Bāz h'āned megereş naķş u şikārī be-koned⁷⁸² [Hāfīz D1. G. 220/5, s. 130]

[= Doġan gibi olan bakışlarımı bir sülün uçşulunun üzerine uçurdum. (Umulur ki) hem doġan gibi olan bakışlarımı terbiye etsin hem de bana avlansın.]

~ [MU: 103^{dr}] Bu beytde naķşdan murād naķşa şalup hūba hūba dēyü çıġırmaġa dērler. Peftereye dēmezler ba'zılar[ın] zann eyledüġi gibi. *Sūdī*.⁷⁸³

Naķş-i ziyād (109b¹⁶) Diyār-ı 'Acemde ner[d] oyunlarından bir oyunun adıdır ki haşmuñ zārı ziyāde gelürse kavlı olunan māluñ üzerine bir o deñlü dahı vērürler. Nitekim Mevlānā İbn Yümnünün bu beytinden bu edālarun vuķū'ı be-ġāyet fehm olunur:

Beyt El-ħaķ nişān-i naķş-i ziyādān dehān-i to-st

Movhūm-i noķteī-st ne pinhān ne āşkār [İbn Yümnī ?]

[= Doğrusu zarı fazla gelenlerin hedefi senin ağzın olsa bile bu (zar) noktasının mevhumu ne gizli ne de apaçıktır.]

Nerd oyunu cümle yedi oyundur ki zikr olunur: *fārid*, *ziyād*, *be'stāde*, *hāne-gīr*, *tavīl*, *hezārān*, *manşūbe*. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytlerinden ol edālar zāhirdür:

Beyt Fārid zi-'aķl māndei haşmī ki kem ziyād

Der ma'rezet sitāde moķayyed be-şeş-der-est⁷⁸⁴ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 22/24, s. 156]

[= Hasımı, ilk elde altı kapıyı bağlayıp fazlasını (oynayınca) aklını kaybetti.]

Gū rāh-i hāne-gīr hikāyet me-kon tavīl

Bā ān ki deh hezār keseş çun to çāker-est [Selmān-ı Sāvecī D. K. 22/25, s. 156]

[= Her ne kadar onun için onbinlerce kişi kölesi olsa da hane kapma yolunu tut ve boş konuşma!]

782

naķş: baħt D.

783

Sūdī: *Şerh-i Dīvān-ı Hāfīz*, C. 2, s. 1202.

784

Fārid: Fāriġ D.; māndei haşmī: mānde 'adūyet D.

Manşūbe-i ħiyel ne-tevān baĥt bā kesī

Bā ān ki ka'beteyn-i sepehreş mosahĥar-est⁷⁸⁵ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 22/26, s. 156]

[= Onun talih zarı boyunduruk altında kalsa bile hayal çıkmazında kimseye yenilmez.]

~ [N: 68a¹⁴] Ĥaşmuñ zāri ziyāde gelürse ħavl olınan mālūñ za'īfin vērürler.

Nemāzī (110a⁹) Pāk ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Ĥāfızuñ bu beytinden be-ğāyet zībā fehm olunur:

Beyt Çun nīst nemāz-i men-i ālūde nemāzī

Der-i mey-kede z'ān kem ne-şevēd sūz u godāzem⁷⁸⁶ [Ĥāfız D1., G. 431/4, s. 237]

[= Benim (gibi bir) günahkârın namazı temiz (yani kirlerden arındırıcı) değildir. (Bu yüzden) benim meyhanede yanıp yakılışım eksik olmaz.]

~ [N: 68a^{dr}] Şā'ib:

Beyt Zi-āb-i çeşm-i şebnem dāmen-i gul-hā nemāzī şod

Me-gerdān rüy zinhār ez do çeşm-i eşk-bār-i men [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 1, G. 6251/5, s. 3026]

[= Şebnemin göz yaşıyla güllerin eteği temizlendi. (N'olur) Benim yaşlı iki gözümden yüz çevirme!]

~ [MU: 103b^{dr}] *Nemāzī*de yā ĥarf-i nisbetdür namāza mensüb demekdür. Ammā pāk ma'nāsına müsta'meldür. Ya'nī tāhir ve tayyib ma'nāsınadır.

Nemāzī kerd (110a¹²) Pāk ētdi demekdür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Tā nemāzī ne-konī ĥırķa be-dordī-i ħadeĥ

Çun şurāĥī ne-tevān pīş-i şanem bord nemāz⁷⁸⁷ [Selmān-ı Sāvecī D. G. 264/3, s. 447]

[= Eğer hırkanı kadehin tortusuyla temizlemezsen sürahi gibi sanemin huzurunda saygıyla eğilemezsin.]

⁷⁸⁵

Bā ān ki: k'ez çāh-i ka'beteyn D.; sepehreş: nocūmeş D.

⁷⁸⁶

ālūde nemāzī: mey-ĥ'āre niyāzī D.

⁷⁸⁷

nemāzī ne-konī ĥırķa be-dordī-i ħadeĥ: be-dordī-i ħadeĥ cāme nemāzī nekonī D.; şanam: botān D.

Nevbeti (110a¹⁴) Çādur ma'nāsımadur. Nitekim Mevlānā Nizāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Nişān cest āmed be-dergāh-i şāh

Ser-i nevbetī dīd ber evc-i māh⁷⁸⁸ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 296]

[= Padişahın dergahına gelince onun otağının kubbesinin ayın zirvesinde (olduğunu) gördü.]

Neverd (110a¹⁶) Pīş-keş ma'nāsına müsta'meldür:

Velehu Neverd-i molūkāne bīş ez şomār

Şotor-bār-i zerrīne bīş ez hezār [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 225]

[= Padişaha yaraşır sayısız hediye (elbise) ve binden fazla deve yükü altın...]

Ve *ṭūmār* ma'nāsına daḥı gelür:

Velehu Nizāmī Eşer-hā-yi ān şāh āfāk gerd

Ne-dīde nigārende der yek neverd⁷⁸⁹ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 69]

[= O padişahın eserleri (yahut hikâyesi sadece) bir tomar/kitapta görülmedi, (bütün) alemleri gezmiştir.]

Ve *in* ma'nāsına daḥı irād olunur:

Velehu Çu bārān boved rūz yā bād u gerd

Birün n'āvered ḥ'īştēn ez neverd⁷⁹⁰ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 32]

[= Çünkü gün ya yağmurlu ya esintili ve tozlu olur. Bu inden kendini kurtaramaz.]

Ve *naqd* ma'nāsına daḥı müsta'meldür:

Velehu Der enbār-i ākende ḥōrdī ne-mānd

Hemān der ḥazīne neverdī ne-mānd [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 420]

[= Dolu ambardakileri yedin, (bir şey) kalmadı. Öylece hazinede (hiç) para/sermaye/nakit kalmadı.]

Neverd (110b^{dr}) Meşel-i ğayr-ı meşhūredendür ki beyne'l-A'cām esb ma'nāsına irād ederler. Nitekim [Nizāmī-i Gencevī]nūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

788 cest: cest u Şn.

789 nedīde: nedīdem Şn.; nigārende: nigārīde Şn.

790 ḥ'īştēn ez: müy-ı ḥ'īş Şn.

Beyt Zi-na‘l-i neverdān-i pūlād-mīh

Zemīn rā zi-conbeş ber-oftād bīh⁷⁹¹ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 97]

[= Atların çelik çivili nallarının hareketinden zeminin kökü kazındı.]

Nevā-hāne (110b⁵) Zindāna dەرler. Nitekim Şeyh Sa‘dīnūñ bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Be-būsī geret ‘aql u tedbīr hest

Melik-zāde rā der nevā-hāne dest [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 2. Bāb, s. 375]

[= Akıllı ve terbirliysen, şehzadenin elini zindandayken öpersin!]

Nemek-çeş (110b⁷) Emşāldendür. Beyne‘l-A‘cām tarafından müsta‘mel bir edādur. Nitekim mezūkātda *nemek-çeş* dەرler. Mubaşşirātda *numūne* dەرler. Mīve kısmında *nev-ber* dەرler. Nitekim ‘Örfīnūñ bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Çe güyemet ki be-cānem çe māye lezzet dād

Gezīde nev-ber-i korneş nemek-çeş-i teslim⁷⁹² [‘Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 52/20, s. 260]

[= Tevazu meyvesini ve teslim yemişini ısırman canıma ne derece lezzet kattı, anlatamam.]

~ [N: 68b¹²] Tūrfanda ma‘nāsına müsta‘meldür edādur.

Nevber-i ū kerd (110b¹⁰) Anuñ lezzetini aldı ve anı tātđı demekdür. Nitekim Tālibūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Hārāb-i bāde-i bī-reng u bŷy-i ‘eşq şevem

Ki mest-i neşve-i ū nevber-i hūmmār ne-kerd⁷⁹³ [Tālib Kl. G. 461/7, s. 403]

[= Aşkının renksiz ve kokusuz şarabıyla sarhoşum. Onun neşesiyle sarhoş olan ayıklıktan zevk almaz.]

Ve Mevlānā Şifāyīnūñ bu beytinden dađı be-gāyet fehm olunur:

⁷⁹¹ neverdān: semendān (nevend ez) Şn.; Firdevsī yazmasına rağmen beyt Nizāmī’ye aittir. Bu yüzden [Nizāmī-i Gencevī]nūñ şeklinde değiştirilmiştir.

⁷⁹² cānem: kāmem Kl.

⁷⁹³ neşve: neş’e D.; hūmmār: behār D.

[Beyt] Teh mände-i dokkân-i kesâdî ki dil-i mâ-st

Her-giz ne-koned nev-ber-i bâzâr-i revâyî⁷⁹⁴ [Şifâyî-i İşfahânî D., Trk. 3/VII/4, s. 196]

[= Talepsizlik dükkânın kalıntısı gönlümüz, asla kıymet pazarının tadına varamaz.]

~ [N: 68b^{dr}]

[Beyt] Nevber-i loţf numâyân çun Şifâyî key konîm

Mâ ki ez çeşm-i nigâh-i âşnâ oftâde'im [Şifâyî-i İşfahânî D., G. 814/7, s. 614]

[= Şifâyî gibi lütfu tattığımızı nasıl gösterelim? Çünkü bizim dostlar nezdinde itibarımız kalmamıştır.]

Nev-kîse (110b¹⁵) Emsâldendür ve şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne faķrû'l-hâl iken nâ-gâh bir devlete vâşıl olsa zürefâ-yı 'Acem ol kimesneye nev-kîse dërler. Nitekim Mîr Yâdigârûñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ber-tenest pîrâhen-i kettân zi-tahrîk-i nesîm

Hest çun nev-kîse-i lertzende ber-bâlâ-yi sîm [Mîr Yâdigâr ?]

[= Hafif bir rüzgâr esintisiyle üzerindeki keten gömlek, gümüşün üzerinde titreyen bir sonradan görmüş gibidir.]

Ammâ *kohen-kîse* ĥasîs ma'nâsınadır. Nitekim Mevlânâ Nizâmînûñ bu beytinden be-ğâyet zâhirdür:

Beyt Kohen-kîse şod ĥâk-i pinhân şikenc

Ki hergiz birûn n'âred âvâz-i genc [Nizâmî-i Gencevî Şn., s. 222]

[= Eskiden beri toprak gibi zengin olan(lar) asla malının varlığını (kimseye) duyurmaz.]

~ [N: 69a⁹] Ekâbir-i cedîd.

Ne heme teng-hâ şekker bâşed (110b^{dr}) Emsâl-i meşhûre-i A'câmdandır ve şol zamânda ĥarb olunur ki bir kimesne ĥüb-şüret olup lâkin bed-ĥû ve bed-ĥaşlet olsa anı görenler şol kimesne üzerine ve şekline düşmez iş işler dese ammâ anuñ ĥâline vâķıf olanlar anuñ şüretine bakmañ dâyimâ ĥilķati yaramazlık üzredür

794

Hergiz ne-koned nevber: nevber ne-koned germî D.

dédüklerinde ‘arîfân-ı ‘Acem münāsib-i hâl işbu mısrâ‘ı meşel îrād ederler.
Nitekim şâ‘irüñ işbu ebyâtından ol meşel vukû‘ı be-gāyet fehm olunur:

Ebyât-ı lî Hest şahşî zi-nev‘-i âdemî-zād

Ki şode hür-ṭab‘ u dīv-nehād

Ger şeved ū zi-nesl-i ḥayr-i beşer

‘Aql reh gom koned be-ḥeyr u beşer

Zāhir u bâṭineş be-‘ilm u ‘amel

Ḥüb āvorde ‘arîfî be-meşel

Ne heme seng-hā guher bâşed

Ne heme teng-hā şeker bâşed [Ḥüsāmî]

[= İnsanoğlundan huri gibi güzel görünümlü şeytan gibi kötü huylu biri vardı. / En iyi insanların neslinden olsa da en iyi insanlara hayır ve şerde akıl yolunu kaybettirir. / Dışı ve içi, ilim ve ameldi. Ancak bir arif ne güzel söylemiş: / “Bütün taşlar mücevher değil, bütün kamışlar şeker değil.”]

Nev-behār (110b^{dr}) Belḥ diyārında bir ma‘bed-ḥāne-i buzurga dērler ki bir ebleh binā eyleyüp dībā ve zerrîn kumaş ile ārāste eylemişdür. Zîrā anlara Ka‘be meşābesinde idi. Ḥattā Behrāsb Şāh salṭanatından fāriğ olduğda baḳiyye-i ‘ömrin anda ‘ibādetle geçürmişdür. Nitekim Mevlānā Enverîñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Sāḥetet āb-i Ḳandehār be-bered

Şoffe-et bîḥ-i Nev-behār be-kened⁷⁹⁵ [Enverî D., K./2407, s. 96]

[= Evine için Kandahar’ın suyunu getirip, önüne Nevbahâr’ın söğüdünü diker.]

~ [N: 69a²] Diyār-ı Belḥde bir ma‘bed-i ‘azîmüñ ismidür ki zer u zîverle ārāste ve envā‘-ı şanāyî‘ ile pîrāstedür.

Ne-y-āyed bāz tîr-i refte ez şaşṭ (110b^{dr}) İşbu mısrâ‘ emşāl-i A‘cāmdandur ve şöyle müsta‘meldür ki bir kimesne kuvvet-i fi‘liye-i nefsāniyyesiyle bir ‘amel-i nā-ma‘kūle bî-tereddüd şurū‘ eyleyüp ba‘de zamān o kār-i nā-pesendüñ kubḥını bilüp pişmān olsa lâkin vukû‘a gelmiş işüñ pişmānlığında fāyide olmaduğını

795

şoffe: şifetet D.

bildükde ol maķūle ŧaĥŧa yārān-ı ‘Acem iŧbu mıŧrā’ı darb-ı meŧel ederler.
Nitekim iŧbu beytden ol meŧelūñ vuķū’ı zāhirdür:

Beyt Nedā āyed zi-tāķ-i tārom-i ŧest

Ne-y-āyed bāz tīr-i refte ez ŧaŧ⁷⁹⁶ [Sa’dī-i ŧīrāzī Kl. D., G. 47 /10, s. 547]

[= Felekten (daima) “Yaydan fırlamıŧ ok geri dōnmez.” (diye) bir ses geliyor.]

Bābu’n-nūni’l-meksūre

Nikūyī kon u der āb endāz (111a^{dr}) Bu meŧel-i mu’teber emŧāl-i A’cāmdandır.
Zebān-ı Tūrķide eylūk eyle ve etdūģūñ eylūģi ŧuya at balıķ bilmezse Ĥālıķ bilür
demek ma’nāsına müsta’meldür. Nitekim Mollā Ĥāfızuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Merā be-keŧtī-i bāde der-efken ey sākī

Ki gofteend nikuyī kon u der āb endāz [Ĥāfız D1. G., 309/2, s. 186]

[= Ey sākī! Beni ŧarap gemisine at. Ne demiŧler: “İyilik yap ve denize at!”]

Bābu’n-nūni’l-mazmūme

Noķre-ĥing (111a⁴) Diyār-ı ‘Acemde ķır ata dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden
zāhirdür:

Beyt Noķre-ĥing-i ŧobĥ rā der taĥt-i sultān-i Ĥoten

Sākıyā gul-gūn komeytet rā be-meydān der fiken [Selmān-ı Sāvecī D. K. 115/1, s. 301]

[= Ey sākī! Hutun padiŧahının tahtında, sabahın kır atını yakalamak için kızıl atını
meydana sür!]

Nitekim felege *sebz-ĥing* dērler. Mollā Ĥātıfıñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt ŧebān-gāĥ k’īn mihr-i ferĥunde-ĥehr

Der āmed be’īn sebz-ĥing-i sepehr [Ĥātıfī -Tn.]

[= Mübarek ĥehreli güneŧ, gece vakti bu siyah renkli felege doģdu.]

Zīrā *ĥing* aŧlında kır ata dērler. Nitekim Firdevsīñ bu beytinden zāhirdür:

⁷⁹⁶

nedā āyed taķ-ı tārom-i ŧest: dilī ez dest bīrūn refte sa’dī Kl.; ŧaŧ: ŧest D.

Beyt Be-tārik zi-pūlād sebzeş kolāh

Feres ħing u ber gustuvāneş siyāh [Firdevsī -ŞF.]

[= Başındaki çelikten miğferi yeşil, atı beyaz ve zırhı siyahtır]

Şoñra muṭlakā at ma'nāsında isti'māl olunmuşdur. Anuñ'çündür ki *noķre-ħing* ve *sebz-ħing* demek cāyiz olmuşdur.

~ [N: 44b^{dr}] *Sebz-ħing*: Egerçi siyāh ata dērler. Ammā felek ma'nāsına daħı müsta'meldür.

Nofūle/[Noğūle] (111a¹¹) Beyne'l-A'cām düğüm ma'nāsınadır. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Tā ne-bestem nofūle rüy-i to rā

Kes ne-dīd āşkäre müy-i to rā⁷⁹⁷ [Cāmī HE., C. 1, SZ./3884, s. 258]

[= Senin saçlarını bağlayana/düğümleyene kadar kimse açıkça saçını görmedi.]

Şaça daħı *nofūle* dedükleri Ĥ[ā]cūnuñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çun meh-i mihr-bān-i men tāb dehed nofūle rā

Der ħam-i 'akrebeş niger Zohre-i şeb-niķāb-rā [Ĥ'acū-yı Kirmānī D. G. 11/8, s. 181]

[= Gece örtülü Zühre'nin akrep (gibi olan saçının) kıvrımına bak! (Tıpkı) benim merhametli ay (kadar güzel olan sevdiğim) gibi saçını büküyor.]

~ [N: 69a^{dr}] *Nofūle* Şeref-nāmede nūn ve ğaynladur.

~ [ŞA: 151b^{dr}] Cāmī:

[**Mışrā**] Nofūle beste ber lāle zi-'anber⁷⁹⁸ [Cāmī HE. C. 2, YZ./1020, s. 68]

[= Laleyi amberle düğümledi.]

Bābu'l-vāvi'l-meftūħa

Vā sūħt (111a¹⁵) Emsāldendür. Yārān-ı 'Acem miyānında 'ışķdan ferāğat eyledi demekdür. Nitekim bu beytden zāhirdür:

Beyt Ez ser-i kūyet gozeştem çeşm-i ħod ber duħtem

Tā be-dānī ez to ey gul 'ākıbet vā sūħtem [?]

⁷⁹⁷ āşkäre rüy SZ.: āşkäre müy S.

⁷⁹⁸ Nofūle: Noğūle YZ.

[= Ey gül! Artık senden vazgeçtiğimi bilesin diye senin mahallenin başından geçerken gözümü kapadım.]

Vā-restegī (111b¹) Bu meşel daḥı ol ma'nāya müsta'meldür.

Velehu Gehī vā-restegī ber ḥı̄ş bended

Miyān-i girye bī-dur-dāne ḥanded [?]

[= Gün olur aşkıdan vazgeçip ağlarken inci (gibi dişlerini göstermeden) güler.]

Vā-ḥorden (111b³) Lügat-i gayr-ı meşhūredendür. Şataşmaḥ ma'nāsınadır. Dū-çār ma'nāsı gibi zīrā vā-ḥorden dū-çār ma'nāsına geldiği Mevlānā Muḥlişinüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ebrū-yi ū ki āmede çun medd-i āh kec

Tā vā be merdomān ne-ḥōred kerde rāh kec [Muḥlişī ?]

[= Onun âhın meddi gibi egri kaşı, eğri yol tutup insanlara sataşmasın!]

Ve lafz-ı vā-ḥorden alınmaḥ ma'nāsına daḥı gelür. Zīrā fulān kes ḥaşmından alındı ve elem çekdi dēycek zamānda zūrefā-yı 'Acem *fulān kes ez fulān vā-ḥord* dērler. Nitekim Mevlānā Zuhūrīnüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bi-deh tā der īn dām-gāh-i mecāz

Zi-goncişk-i men vā-ḥored şāh-bāz [Zuhūrī Sn., vr. 2^a]

[= (Şarap) ver! Zira bu mecazi tuzağında (yırtıcı bir) doğan benim serçemden incinir.]

~ [ŞA: 151b^{dr}] *Vā* ise ḥāzırlanmış ta'ām ve vazīfe-i mu'ayyene.

Vāye-ḥār-est (111b¹⁰) Emsāldendür. Yārān-ı 'Acem beyninde şöyle müsta'meldür ki fulān kimesne ğıdā-yı rüzmerresini terk edemez dēycek yerde fulān kes vāye-ḥār-est dērler. Zīrā vāyenüñ ma'nā-yı lügavīsi aḥşamdan düzilen ğıdāya dērler. Nitekim Mollā Cāmīnüñ bu muḥaḥḥatından fehm olunur:

Beyt Vāye-i Cāmī hemīn la'let boved

Ger ne-yābed vāye-i ḥod vāy vāy⁷⁹⁹ [Cāmī D., C. 1, G. 908/7, s. 775]

[= Cāmī'nin nasibi la'l gibi dudağıdır. Ancak elde edemezse çok yazık!]

~ [N: 69b⁶] Vazīfe ve ta'yīn ma'nāsınadır.

⁷⁹⁹ la'let: leylī D.; vāy: vey D.; ne-yābed: ne-yāyed D.

Vājūne-est kār-i Hindustānī (111b¹⁴) Zikr olunan edālar emşāldendür ve Hindustānīlerūñ cümle işi ‘aksinedür. Bu hōd meşhūrdur ki şāhān-ı ‘ālem gündüzün dīvān ederler, anlar gēce ederler. Cümle halk-ı cihān ata şol cānibinden binerler anlar şağ tarafından binerler. Cümle vaz‘ları ber-‘aksdür, ol sebebden zūrefā-yı ‘Acem *kār-i Hindustānī vājūne est* dērler. Nitekim Hātıfīnūñ bu kıt‘asından zāhirdür:

[Beyt]⁸⁰⁰ Ne-tersī zi-hortūm-i pīlān-i mest

Ki ū āstīn-est hālī zi-dest [Hātıfī Tn., s. 148]

[Beyt] Domī dāred ez pīş hortūm tām

Boved vājūn kār-i Hindū tamām⁸⁰¹ [Hātıfī Tn., s. 148]

[= Kendini kaybetmiş fillerin hortumundan korkma! Çünkü o kolsuz bir yen gibidir. / Hortumunun arkasında hortum gibi bir de kuyruğu var. (Bil ki) Hintlerin (her) işi tamamen ters olur.]

Ve gāh olur ki *kār-i Hindū vārūne-st* dērler. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu beytinden ol edā fehm olunur:

Beyt Be-ser mī-reved der rikāb-i to Keyvān⁸⁰²

Ki vārūn boved kār-i Hindūstān [Ümīdī ?]

[= (Esmer bir Hintliye benzeyen) Zuhul (Satürn), senin üzengini başına geçirir. Çünkü, Hindistanlıların (her) işi terstir.]

Vā-yāfte (112a⁶) Emşāldendür ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne tarīkuñ eri olup kāmīl ve mükemmel olsa yārān-ı ‘Acem ol maķūle kimesneye *fulān kes vā-yāfte est* dērler. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ān-geh ū rāh-i to rā vā yāfte

Der tarīkat bāşed ū vā-yāfte [Kātībī -D.]

[= O sana erişeceği yolu bulduğu an tarikatte ermiş(lerinden) olur.]

~ [N: 69b⁵] Vāşıl ve merd-i meydān ve mürşid-i kāmīl ma ‘nāsına[dur].

⁸⁰⁰ “Meşnevī” nazım şeklinde iki beyit olmasına rağmen “Kıt‘a” yazılmıştır. Her beytin önüne [Beyt] yazılmıştır.

⁸⁰¹ netersī: çe tersī Tn.; ū: ān Tn. vājūn: bāzgūn Tn.

⁸⁰² Vezin aksamaktadır.

Varaḳ be-gerdāned (112a¹⁰) Emsāl-i A‘cāmdandır. Zürefā-yı A‘cām miyānında fāriḡ olur ma‘nāsınadır ki *varaḳ-i dīger* dērler. Nitekim işbu beytten ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Suḡen-verān çu ḡadīs-i semen-berān ḡānend
Ḥadīs-i to çu der ofted varaḳ be-gerdānend [?]

[= Şairler yasemin sinelilerin hikâyesini okurken sıra sana gelince hepsi el çeker.]

Varaḳ rā bāz efkend (112a¹⁴) Bu meşel daḡı ma‘nā-yı mā-sabıḳ üzredür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ez ḡosn-i gul be-kollī bāz efkened varaḳ rā
Ger ber şimāl ḡānī yek zerre ez şemāyil⁸⁰³ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 86/10, s. 257]

[= Eğer bir zerre (gibi olan hemze ile) “şimal”i “şemâil” olarak görüyorsan bir gülün güzelliḡi için tümünden vazgeçersin!]

Vār (112a¹⁶) Beyne’l-A‘cām kelime-i liyāḳat ma‘nāsına olduḡı meşhūrdur. Zīrā pādīşāha lāyık büyük incüye *dorr-i şāh-vār* dērler ve ḡāyet eşkin olan ata *esb-i reh-vār* dērler ve tesbīḡ olmaḡa ḡābil incüye *subḡa-vār* dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edā zāhirdür:

Beyt Ez keşmekeş-i çarḡ besī āşofter⁸⁰⁴
K’ez govher-i subḡa-vārī softer⁸⁰⁵ [Cāmī HE. C. 1, SE./I, s. 555]

[= Feleḡin keşmekeşinden yeterince perişan oldum. (Tıpkı) Tesbih olmaya layık bir inci gibi delindim.]

Ḥuşūşan eşek yükine *ḡar-vār* deve yükine *şotor-vār* dēdikleri daḡı bu ḡābīlendedür. Nitekim Mevlānā Kātībīnūñ bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Merā ḡamī-st şotor-vār-hā be-ḡocre-i ten
Şotor dilī ne-konem ḡam kocā vu ḡocre-i men [Kātībī -D]

[= Ten hanemde develer yükünce (öyle bir) derdim var. (Yok yok) namertlik etmeyeyim gam nerede benim ten hücrem nerede?]

803 ḡānī: ḡānem D.; zerre ez: şemme z’ān D.

804 çarḡ: dehr SE.; āşofter: āşoftīm SE. ; Vezin aksamaktadır.

805 softer: softīm SE.

Varağ-i bād (112a^{dr}) Menşe'-i nuṭk olan dehān-ı insānda vāqı' dil dēdükleri lahm-ı basīte dērler. Nitekim Mollā Cāmīnūñ tevḥīd-i Bārīde irād eylediği işbu beytten be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Ḥamd-i ḥodāyī-st ki bā kilik kon

Ber varağ-i bād nevīsed soḥon [Cāmī HE. C. 1, TA./42, s. 469]

[= Sözü dile getirip Allah'a şükrünü kalemle yaz.]

Vezīr (112b⁶) Kātib ma'nāsına isti'māl olunur bir edā-yı ğayr-ı meşhūredür. Nitekim 'Örfīnūñ bu beytinden be-ğāyet zāhirdür:

Beyt Hengām-i raqam-senci-i aḥkām-i kevākib

Bercīs nehed mecmere der pīş-i vezīrem⁸⁰⁶ ['Örfī-i Şīrāzī Kl. C. 2, K. 51/30, s. 257]

[= Yıldızların kanunnamesi yazılırken (kadı) Bercis, benim Ay katibimin buhurdan taşır.]

Vech (112b⁹) 'İbāret-i meşhūredendür. Beyne'l-A'cām kıymet ü bahā ma'nāsına irād olunur. Nitekim Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ebr-i āzādī ber āmed bād-i nevrūzī vezīd

Vech-i mey mī-ḥāhem u muṭrib ki mī-gūyed resīd⁸⁰⁷ [Ḥāfız D1. G. 119/1, s. 74.]

[= Bahar bulutları (bir araya) toplandı, nevrüz yeli esti. Ben şarap bahası istiyorum, mutrib de "(İşte) erişti." diyor.]

Ve vazīfe ma'nāsına daḥı müsta'meldür:

Velehu Ḥorşīd-i ṭal'atā vūzerā-yı to vech-i men

Eknūn se māh reft ki te'ḥīr mī-konend [?]

[= Ey parlak güneş! Vezirlerin vazifemi şimdiye dek üç ay geçmesine rağmen erteliyorlar.]

Maşraf ma'nāsına daḥı gelür. Nitekim Mevlānā Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

⁸⁰⁶ mecmere: meh bere S.; vezīrem: debīrem Kl.
⁸⁰⁷ āzārī: āzādī S.

Beyt Be-teng-desti ez ān rū be-saht gonçe k'ū rā

Zerī-st endek u şad vech-i nāzok-est ber ān zer⁸⁰⁸ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 70/14, s. 232]

[= Gonca elinin darlığından dolayı utandı. Azıcık altını vardı, onunla da bir sürü masraf yaptı.]

Veledu'z-zinā (112b¹⁵) Memālik-i A'cāmda yılduz böceğine dērler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden be-gāyet zībā fehm olunur:

Beyt Veledu'z-zinā-st hāsīd menem ān ki aḡter-i men

Veledu'z-zinā-koş āmed çu sitāre-i yemānī [Nizāmī-i Gencevī D. K. /571 s. 257]

[= Benim talihim, ateşböceği gibi olan varlığımı kıskanır ve Süheyl yıldızı gibi ateşböceği öldürmeye gelir.]

'Acāyib-i kevniiyedendür ki *şi' rā-yı yemānī* dedükleri kevkeb ṭulū' étdükde vech-i arzda yılduz böcekleri kalmayup nā-būd olurlar.

Bābu'l-vāvi'l-meksüre

Vīje (113a³) Lügat-i ġayr-ı meşhūredendür. Lākin beyne'l-A'cām hāliş ve qarışmamış pāk bādeye dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Vīje-i mey kohne geşt çun konī ū rā cevān

Dil çu sebok şod zi-'eşq dorde-i riṭl-i gerān⁸⁰⁹ [Mes'ūd S. Selmān D. K./1, s. 412]

[= Halis şarap eskidi, onu tazelemen gerek! Gönül, aşkınla şarap küpünün tortusundan kurtuldu.]

~ [N: 70a^{dr}] Ya'nī bī-āmīzeş. *Şeref-nāme*.

Vīrān-ter zi-Tebrīz-est (113a⁶) Emsāldendür. Yārān-ı 'Acem miyānında bir nesneyi be-gāyet köhnedür dēyecek maḡalde *vīrān-ter zi-Tebrīz-est* dērler. Nitekim Mevlānā Vuḡū'inūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Vuḡū'ī Kerbelā teskīn-i derdem mī-koned v'er niy

Dilem ez ḡasret-i Tebrīz vīrān-ter zi-Tebrīz-est [Vuḡū'ī ?]

⁸⁰⁸ desti: 'eyşi D.

⁸⁰⁹ kohne: pīr nūş D.; çun konī ū rā: çu ġīfī D.

[= (Ey) Vukû! Sıkıntılar derdimi azaltır mı yoksa Tebriz hasretiyle gönlüm, Tebriz'den daha da viran mı olur?]

Bābu'l-hāi'l-meftūḥa

Hārūn (113a¹⁰) Edā-yı ğayr-ı meşhūredendür. Memālik-i A'cāmda peyk ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mevlānā Ḥāḳānīnūñ bu beytinden be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Felek be-pīş-i rikāb-i vezīr-i hārūn-rāy
Neṭāk-beste be-hārūnī āyed īnet 'ucāb [Ḥāḳānī D. K. 14/6, s. 50]

Sitāre-bīn ki felek rā celācil-i kemer est

Ki ber kemer-geh-i hārūn celācil-est şavāb [Ḥāḳānī D. K. 14/7, s. 50]

[= Felek, hazır bir postacı gibi Harun görüşlü vezirin huzuruna gelir, işte bu çok tuhaf!]
/ Doğrusu, çingirak postacının kemerine asılır. Feleğin kemerindeki çingiraklara benzeyen yıldızlara bak!]

Her-heft kerd (113a¹⁵) Emşāldendür. Zenān-ı 'arusān-ı nāzenīnān-ı A'cāmda zīnet ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Mollā Cāmīnūñ bu beytinden ol edā be-ġāyet zāhirdür:

Beyt Kenīzānī heme her-heft kerde
Be-hūdec der pes-i zer-beft perde [Cāmī HE. C. 2, YZ./1071, s. 70]

[= Cariyelerin hepsi süslenmiş, tahtirevan altınla işlemiş.]

Ve 'Aşşāruñ bu beytinden katı zībā zāhirdür:

Beyt 'Arūs-i gul-sitān her-heft kerde
Numūde ḥosn-i ḥ'īş ez heft perde ['Aşşār MM./3911, s. 246]

[= Gülbahçesi bir gelin gibi süslenmiş, kendi güzelliğini yedi perdenin ardından göstermiştir.]

Murād ārāyiş-i heft-gānedür ki zīkr olunur. Ya'nī ḥinnā, vesme, gul-gūne, sefīd-āb, āb-zer, ġāliye, sūrmedür. Nitekim işbu beyt-i Ḥāḳānīde bunlara delālet-i vāzıḥa vardır:

Beyt Çun to her-heft kerde āyī çarḥ
Der to her heft zīver endāzed.⁸¹⁰ [Ḥāḳānī D. K. /37 s. 138]

⁸¹⁰ çarḥ: ḥōr D.; der: ber D.

[= Âleme süslenmiş bir şekilde geldiğin için yeryüzü seninle süslenir.]

Hevâ kerd (113b⁶) Pervâz eyledi demekdür. Nitekim Mollâ Câmînüñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Me-cüy hâlet-i mestân zi-bāng-i hey hey-i ü

Ki morğ-i ons hevâ mî-koned ez ân hey hey⁸¹¹ [Câmî D. C. 1, G. 907/5, s. 774]

[= Sarhoşların halini sorma! Onun heyheyi yüzünden ünsiyet kuşu uçmaktadır.]

Hezâr u yek nām (113b⁸) Emsâldendür ve şol zamānda darb olunur ki bir kimesne bir nām için hezâr şedāyid ihtiyār edüp nām u kām şāhibi olsa ol kimesne her hâlde ğayūr olup *hezâr u yek nām* meşelini îrād edüp ol edāyı temessük-i kār eder. Nitekim Mevlānā Nizāmînüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Der haṭṭ-i Nizāmî er nehî kām

Bîni ‘aded-i hezâr u yek nām [Nizāmî-i Gencevî LM., s. 44]

[= Nizâmî’nin şirine okursan (işte o zaman) binbir adını görürsün.] [Nizâmî kelimesinin ebced karşılığı: نظامی: ن: 50 + ظ: 900 + ا: 1 + م: 40 + ی: 10= 1001.]

Ve Mevlānā Şifāyînüñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Çun naḳd fotāde ber ser-i hem

Der konc-i dilet hezâr u yek nām⁸¹² [Şifāyî-i İşfahānî D. Trk. 1/IX/1-2, s. 181]

[= Üst üste yığılmış para gibi gönlünün bir köşesinde şöret hevesi var.]

~ [N: 70b^{dr}] Haḳ edā degüldür.

Hem dozd mî-nāled vu hem kār vānî (113b¹⁴) Bu meşel şol maḥalde müsta‘meldür ki bir düzd kâfileden bir nesne oğrılarsa da tenhā bir köşeye varup açduḳda şey’-i kalîl edügin görüp uğrıladıguma degmez dēyü te’essüf çeker ve rızķımız zāyi’ oldı dēyü kār bān ağlasa yārān-ı ‘Acem *hem dozd mî-nāled vu hem kār bānî* dērler. Nitekim Mevlānā Āşafînüñ bu beytinden zāhirdür:

811

ki: ger S.

812

çun naḳd: bî-ḳadr D.; der konc-i delet: serkār-i dilet D.

Beyt Dilem bord u be-şad zārī u mī-nāled zi-efgānem

Ki dīd-est Allāh Allāh doz d nāled kār vānī hem?⁸¹³ [Āşafī-i Hirevī D. G./1615, s. 156]

[= Gönümünü binbir yakarıyla çaldı ve (kalkmış bir de) feryadımdan dolayı rahatsız oluyor. Garip olan (şu ki) hem hırsız hem de kervan ağlıyor.]

~ [N: 70b¹²] Bir kimesnenüñ şey'-i qalīli zāyi' olmağla izhār-ı melāl-i keşir eylese zürefā hakkında bu meşeli irād eder. Zīrā sārīk dañı lā-şey' édügin bildükde mañzūn olur.

Hezīne (113b^{dr}) Memālik-i A'cāmdan pādīşāhānuñ fuqarā için ħarc u şarf eyledügi māl-i meşhūra dērler. Nitekim şā'irūñ bu beytinden be-ğāyet fehm olunur:

Beyt Her şobñ u mesā do şad ħazīne

Der mañbañ-i cūd-i ū hezīne [Hūsāmī]

[= Her gün sabahtan akşama kadar onun cömertlik mutfağından iki yüz hazine ikramda bulunur.]

Hemīn seng-est u poşt-i bām-i Qarşī (114a³) Bu mısrā'-ı ser-cümle meşeldür ve şol zamānda ħarb olunur ki bir kimesne bir maşlaħat için bir kaç def'a teveccüh eylese ol murād müyesser olmayup 'āciz qalsa ħāl-i ye'sde bir kerre dañı teveccüh ederem artuğ iktidārum yoğdur dēyecek yerde zürefā-yı 'Acem *hemīn seng-est u poşt-i bām-i Qarşī* [dērler]. Bu meşelüñ mevridi budur ki Necm-i şānī Şāh Tahmāsuñ ikinci vezīridür. Leşker-i bī-girān ile cānib-i Māverā'ü'n-nehre teveccüh eyleyüp āb-ı Ceyhūnı 'ubūr édüp *Qarşī* nām şehre ki aña Fūr-i kadīmde *Nesef* dērler gelüp taşra ħişārın ednā teveccüh ile alup katl-i 'ām eylemiş. Ol ħālde Mevlānā Benānī *Qarşī*de imiş. Bir bām üzerine çıkup yanına seng-i bisyār yığup kızılbaş ile şol kadar neberd étmiş ki ol taşlar kalmayup bir taş kalduğda bir kızılbaş karşılarından şemşīr ile yüridükde bī-çāre Benānī ol bir sengi alup bu beyti şāħib-i 'arş u kürsī hakkında ve münācātında okuyup ser-i kızılbaşu urmuş ve helāk eylemiş ol zamāndan berü beyne'l-A'cām meşel olmuşdur:

Beyt Meded mī-ħ'āhem ez sultān-i 'arşī

Hemīn seng-est u poşt-i bām-i Qarşī [Benānī ?]

⁸¹³

Dilem bord u be-şad zārī u mī-nāled: qarār u şabr u hüşem borde mī-nālī D.

[= Arşın sultanından yardım isterim. Son umudum budur, başka dayanağım/gücüm kalmadı.]

Hemser-i tāvus tāvus est (114a¹⁷) Bu meşel-i mu‘teber şol maḥal[de] isti‘māl olunur ki akrān u emşāl olup küfüvvīdür dēyecek yērde yārān-ı ‘Acem *hemser-i tāvūs tāvūs est* dērler. Nitekim Şeyḫ Nizāmīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Merā çun men kesī bāyed be-nāmūs⁸¹⁴

Ki bāşed hemser-i tāvūs tāvus [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 600]

[= Bana benim gibi izzetli/şerefli (biri) gerek. Çünkü tavusun eşi tavus olmalıdır.]

~ [N: 70b^{dr}] Eyü ile konuşan eyüdü dēdikleri meşeldür.

Hemān ḥar-i siyāh ber-der-est (114b³) Bu meşel-i mu‘teber zebān-ı Türkīde şol meşeldür ki “Olursa hoş olmazsa kara eşek kapıda bağludur” dēyecek maḥalde zürefā-yı ‘Acem *hemān ḥar-i siyāh ber-der-est* dērler. Nitekim şā‘irūñ bu kıt‘asından fehm olunur:

Kıt‘a-i lī Covr-i dildār u nā-şekībī-i men

Ṭorfe ḥāl-est u kār-i ser-beste

Pes ez īn ger şeved ber eşheb-i nāz

Ḥar-siyāhem hemīn be-der beste [Ḥüsāmī]

[= Sevgilinin cefası ile benim sabırsızlığım, oldukça karışık ve tuhaf bir hal aldı. Bundan sonra “Eğer nazlı kır at nasip olursa ne hoş, olmazsa kara eşeğim kapıda bağlıdır.”]

Her çe ne-ḥorī yaḥnī (114b⁸) Bu edā emşāl-i A‘cāmdandur ve şöyle müsta‘meldür ki gam-ı ferdāda olma ibn vaqt ol, zīrā gēce yēnmeyüp şabāḥa қalan yēnmez, belki gayra naşīb olur dēyecek yērde *her çe ne-ḥorī yaḥnī* dērler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden ol meşel fehm olunur:

Beyt-i lī Den-kāsegi ey dil key der sofre-i īn gerdūn

Ne’şnīdei ez rindān her çe ne-ḥorī yaḥnī-st [Ḥüsāmī]

[= Ey gönül! Bu felek sofrasında beleşçilik/bahtsızlık ne zamana (kadar sürecek)? (Hiç) Rintlerden “Asla bayat yeme!” (sözünü) işitmedin mi?]

Muṭlaḳ geceden ḳalan ta‘āma yaḥnī dērler. Huṣūṣān bayat ekmege *nān-ı yaḥnī*. Ve ertege ḳalan pilava *çāçī*⁸¹⁵ ve ḡāyet bayat ekmege *peksūd* dērler.

~ [N: 71b^{dr}] Bayat ma‘nāsınadır.

~ [MU: 42b^{dr}] *Hācī* Buḥārīler dilince geceden ḳalan pilava dērler.

Herze-derāy-est (114b¹⁴) Emsāldendür ve şol maḥalde ḍarb olunur ki bir kimesne mecālis ve meḥāfilde kimseyi söyletmeyüp bulduḡı sözi söylese ol maḳūle şahşa zürefā-yı ‘Acem *fulān kes herze derāy-est* dērler. Nitekim Mevlānā Ümīdīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Derāy-i çarḥ zed bāng-i moḥālif
Peşīmān-est ez īn herze-derāyī [Ümīdī ?]

[= Çeşit çeşit/her telden çalan feleḡin çanı boşboḡazlıḡından pişmandır.]

~ [N: 70a⁴] Mecālis ve meḥāfilde kimseyi söyletmeyüp pür-gū olan şahşa dērler.

Hezār-mīḥī (115a¹) Diyār-ı ‘Acemde nigendeli cāme-i fāḥire dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Do-tūyi-i fuḳarā cāme-īst k’ez ‘azamet
Hezār-mīḥī-i eflākeş āster yābī⁸¹⁶ [Selmān-ı Sāvecī D. K. 122/25, s. 311]

[= Fakirlerin benekli hırkası öyle azametli bir elbisedir ki feleklerin hatlı elbisesi onun astarından yapılır.]

Ve cāme-i fāḥireden olmayan cāme-i dervīşāna daḡı *hezār-mīḥ* dērler. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol ma‘nā zāhirdür:

Beyt Īn delḳ-i hezār-mīḥ-i noh to⁸¹⁷
Pūşīde be-ḥānḳāhet eflāk [Selmān-ı Sāvecī D. Trk. 2/III/8, s. 520]

[= Felekler bu dokuz katlı benekli hırkayla senin dergāhını örtmüştür.]

~ [N: 70b^{dr}] Cāme-i dervīşān ki muraḳḳa‘ gūyend.

~ [N: 70b^{dr}] Mīḥ gibi benek benek olan ḳumaş. *Riyāzī*.

⁸¹⁵ Çāçī: ḥācī MU: 42b^{dr}.

⁸¹⁶ do-tūyi-i fuḳarā cāme-īst ŞA.: do-tūyī cāme-i faḳri-st S.: do-tāyī fuḳarā cāmi‘ īst D.; eflāk: eflākeş D.

⁸¹⁷ mīḥ-i noh: mīḥ u noh S.

Heft-ḥʿān (115a⁵) Rüstemüñ bir maḥşūş cengidür ki ol cengde seba‘dan yedi nev‘le muḥārebe etmişdür. Nitekim Selmānuñ bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur:

Beyt Romḥet miyān be-beste nehed behr-i dām u ded

Yek ḥʿān ki şerḥ-i rezm-geh-i heft-ḥʿān dehed [Selmān-ı Sāvecī D., K. 59/41, s. 214]

[= Savaş meydanındaki yedi zaferi kutlamak için bir sofraya (kurmak için) mızrağını hazırlayıp evcil ve vahşi hayvanlara hucum ediyor.]

Hem-dest (115a⁸) Muvāfiq-ı ḥāl ma‘nāsınadır. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-herç in kerd der ḥāṭır қаzā hem-dest şod bā ū

Be-herç in kerd endişe қader hem dāstān āmed⁸¹⁸ [Kemāl İsmā‘īl D. K./4658, s. 277.]

[= Her neye razı olduysa kaza ona uygun gerçekleşti. Her ne düşündüyse kader onunla ağız birliği etti.]

Hem-ginān (115a¹⁰) Rāza maḥrem olanlar demekdür. Nitekim Hātıfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Çu meclis tehī şod zi-nā-maḥremān

Guher rīḥt ber dāmen-i hem-ginān⁸¹⁹ [Hātıfī Tn., s. 192]

[= Meclis yabancıardan arınıncaya sırdaşların eteklerindeki inciler döküldü.]

Ve akrān u emşāl ma‘nāsına daḥı gelür. Nitekim:

Velehu Hestem hezār-destān der bāğ-i midḥat-i to

K’ez hem-ginān be-bordem der in diyār men dest [?]

[= Senin övgü bağında bu diyardaki akranlarına üstün gelen bir bülbülüm.]

Bābu’l-hāi’l-meksüre

Hincār (115a¹⁴) Yol ma‘nāsınadır. Nitekim Nizāmīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Çu dūr āmed ez ḥāne-i merz u büm

Zi-hincār-i dīger ber ofted be-Rüm⁸²⁰ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 313]

⁸¹⁸

in: ān D.

⁸¹⁹

der: ber Tn.; hem-ginān: hem-demān Tn.

[= Vatanından uzaklaşınca başka bir yoldan Rum'a yolladı.]

Ammā mecāzen āyīn ü uslūb ma'nāsına daḥı isti'māl olunur. Nitekim Hātıfınūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ğalaṭ kerdem endīşe der rāh-i ū
Ne-dānistem āyīn u hincār-i ū⁸²¹ [Hātıfı Tn., s. 170]

[= Onun yolunu yordamını bilmediğim (için) onun hakkında yanlış düşündüm.]

~ [N: 71a^{dr}] Bu daḥı yolu ve erkānı ma'nāsınadır.

~ [ŞA: 156a^{dr}] *Bī-hincār* yolsuz erkānsuz.

Hindū-yi cān ber miyān (115b¹) Emşāldendür ve beyne'l-A'cām bende-i fermān-ber-dār ma'nāsına irād olunur. Nitekim Kemāl İsmā'īlūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Pīş-i zebān-i to tīğ Hindū-yi cān ber-miyān
Pīş-i beyān-i to rumḥ bende-i moḡbil be-cān⁸²² [Kemāl İsmā'īl D.
K./1519, s. 94]

[= Kılıç, dilinin fermanını taşıyan bir elçidir. Mızrak da sözlerini beyan eden bahtiyar bir köledir.]

Hindū-zāde (115b⁴) Bed-aşl ma'nāsınadır. Nitekim Selmānuñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ez bed-endīşet ki hindū-zādeī-st īmen me-bāş
Çun tevān kerden ḥilāf-i sunnet-i peygamberī [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Hz. Peygamberin sünnetine aykırı davranan soyu bozuk ve kötü niyetli birinden emin olma, ona güvenme!]

Hīç käre-i heme käre (115b⁶) Emşāl-i A'cāmdan meşhūr edādur. Yārān-ı 'Acem katında yeler oñmaz kimesneye dërler. Nitekim Şehīdīnūñ bu beytinden ol meşel zāhirdür:

Beyt Keşem zi-hecr belā-hā be-vaşl kār ne-dārem
Zi-kūy-i 'eşḡ menem hīç-käre-i heme-käre [Şehīdī ?]

⁸²⁰ çu dūr āmed ez ḥāne-i: forū mānd genc enderān Şn.

⁸²¹ kerdem: kerd S.; rāh: kār Tn.; ne-dānistem: ne-dāniste S.

⁸²² Pīş-i beyān-i to rumḥ-i bende-i moḡbil be-cān: ey ḡalemet bā devīt ṭūṭı vü hendūstān D.

[= Ayrılıktan dolayı eziyetler çekerim ama kavuşamam. Aşk mahallesinin en fazla çabalayıp neticeye eremeyeni benim.]

Hızom-keş (115b^{dt}) Emsāl-i A‘cāmdandır. Nükte-şināsān-ı ‘Acem nemmām olan münāfīk [u] fitne-engīze *hızom-keş* dērler. Nitekim şa‘irūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū‘ı be-gāyet fehm olunur:

Beyt-i lī Tā be-ḥuld-i vaşl-i yārem dīd baḥt-i dūzeḥī

Ez berāy-i sūziş-i hecrem koned *hızom-keşī* [Hūsāmī]

[= Sevgilime kavuşma cennetine (erene) kadar ayrılığın yangınına sürekli odun taşıyarak bana cehennemini yaşattı.]

Fuṣahā-yı ‘Arab miyānından *ḥammāle[te]’l-ḥaṭab*⁸²³ demekle ma‘rūfdur. Nitekim nazm-ı mebnīde vāķı‘dur.

Bābu’l-yāi’l-meftūḥa

Yek ‘ināyet-i kāzī bih ez hezār govāh (115b⁹) Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki bir muḥteşem kimesne bir faķīre bilā-vāşiṭa iḥsān eylese ol faķīrūñ baḥtı kuvvetde olup sitāre-i baḥtı mes‘ūddur dēyecek yēre zūrefā-yı ‘Acem *yek ‘ināyet-i kāzī bih ez hezār govāh* dērler. Nitekim tevḥīd-i bārīde vāķı‘ olan işbu beytden ol meşel zāhirdür:

Beyt Hidāyet-i to merā bih-ter est z‘ilm u ‘amel

Ki yek ‘ināyet-i kāzī bih ez hezār govāh⁸²⁴ [Kātibī D., G. 413/3, s. 213]

[= Senin rehberliğın benim için ilim ve amelden daha iyidir. Çünkü bir ihsan yahut lütuf bin delilden evlâdır.]

Yek-ḳaleme (115b¹⁴) Bu meşel daḥı beyne’l-A‘cām başdan başa dēyecek yēre müsta‘meldür ki *ḳalem-rev* ma‘nāsına irād olunur. Zīrā bir memleket ḥākiminūñ ḥükmi ne yēre dek cārī ise aña *ḳalem-rev* dērler. Nitekim Mevlānā Hilālīnūñ bu beytinden ki ḳalem vaşfında dēmişdür, be-gāyet fehm olunur:

Beyt Milk-i ma‘nī ez ān-ı test heme

İn *ḳalem-rev* to rā-st yek-ḳaleme [Hilālī-i Çāğatayī -D]

⁸²³ “ḥammālete’l-ḥaṭab”: “Odun taşıyarak” Tebbet Suresi 111/4.

[= Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde sırtından odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).]

Kur’an-ı Kerim Meālī, DİB.Yay., Ankara 2011, s. 704.

⁸²⁴ bih-ter: ḥüb-ter D.

[= Mana mülkü cümleten senin malındır. Burası baştan başa senin memleketindir.]

Yek nīm nehādīm (116a²) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda ɗarb olunur ki biz anı terk eyleyüp devşirdük bir kenāre ƙoduƙ dēyecek yērde yārān-ı ‘Acem *yek nīm nehādīm* dērler. Nitekim Āşafīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Mā pister-i rāhet zi-to yek nīm nehādīm

Bālīn-i ecel rā ser-i teslīm nehādīm [Āşafī-i Hirevī D. G./1814, s. 176]

[= Biz senden (sonra) rahat dōşeęini terk edip ecel yastığına başımızı teslim ettik.]

Yek-bor u yek-rū kon (116a⁵) Emsāldendür ve şol zamānda ɗarb olunur ki fulān kimesnenūñ maşlahatını oyalama kes at dēyecek maħalde *yek-bor* dērler ve fulān kimesnenūñ işini bitür dēyecek yērde zürefā-yı ‘Acem *kār-ı fulān kes rā yek-rū kon* dēyü irād-ı meşel ederler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol ‘ibāret fehm olunur:

Beyt Yekī beste tīg u reved ber miyān

Ki yek-rū koned ƙışsa-i Rūmiyān [Hātīfī -Tn.]

[= Birisi Anadoluluların hikāyesini sonlandırmak için kılıcı (belinde) meydana gidiyor.]

Yesāl (116a¹⁰) Lügat-i ğayr-i meşhūredendür. Lisān-ı Türkīde cem‘iyyet ve alay ma‘nāsınadır:

Velehu Zi-Erlās u Barlās bīş ez şomār

Numūdend ɗendīn yesāl ez yesār [Hātīfī -Tn.]

[= Erlas ve Barlas (taifesinin) sol tarafında sayılamayacak kadar kalabalık bir alay göründü.]

Erlās ile *Barlās* iki tã’ifenūñ adlarıdır ve ğāh olur ki *yesāl* dēyecek yērde *yesel*⁸²⁵ dērler ve *yesū* daħı dērler. Nitekim *yesū yesāl* ma‘nāsına ğeldüęi Muħlişīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Tā ber-ser-i Ħabeş yesū-yi Rūm borde ceng

Her sū nehāde rū be-hezīmet sepāh-i zeng [Muħlişī ?]

[= Anadolu alayını savaş için Habeş’e kadar götürüp siyāhī askerleri her taraftan hezimete uğratmıştır.]

825

yesel: leyl ŞA: 157a¹⁵.

Yek bāregī (116a¹⁵) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki bir kimesneden ḥazz olunmasa ve ol meclisden gitmek istendügi maḥalde dēse ki “Yārān ben giderem.” Anlardan biri “Buyuruñ gelmez ve dönmez yollara” dēyecek zamānda meḳādir-şināsān-ı ‘Acem *yek bāregī* dērler. Nitekim işbu beytden ol edā vākı‘dur:

Beyt Bār-hā ez āstānet reft u āmed **Āşafī**

Mī-reved īn bār-ı dīger hem velī yek bāregī [Āşafī-i Hirevī D. G./2285, s. 230]

[= Āşafī dergāhından defalarca çıkıp tekrar döndü. Bu defa yine gidiyor ama gidip (bir daha) gelmeyecek şekilde.]

~ [N: 72a¹¹] Şaḳīlce cānuñ biri yārāndan def‘-i meclis édüp gitmege icāzet istese gelmez dönmez yollara gidiñ ya‘nī *seg be-şahrā* dēyecek yerde kināye ederler.

Yār-furūş-est (116b³) Emsāl-i A‘cāmdandur ve şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne mecālis u meḥāfilde yārānuñ meddāhı olup her kese ri‘āyet üzre olsa yārān-ı ‘Acem ol maḳūle kimesneye *yār-furūş-est* dērler. Nitekim Mevlānā Seyfinüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Seg-i to ber heme ‘ālem furūḫt Seyfī rā

Çerā ki yār-furuş-i ṭarīḳ-i yārān-est [Seyfī ?]

[= Ey sevgili! Senin itin Seyfī’yi bütün âleme sattı. Çünkü dostluk yolunun satıcısı, arkadan vuranıdır.]

Ve bu meşel maḥall-i medḥde müsta‘mel olduğı gibi zem maḳāmında daḥı irād olunur. Bizi nemmāmlık ṭarīḳıyla ‘āleme şatdı dēyecek yerde *fulān kes yār rā be-‘ālem furūḫt* dērler. Nitekim Ḥ‘āce Āşafīnüñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Furūḫt raṭl-i gerān rā be-‘ālemī zāhid

Ki şad hezār belā ber gerān-furūş resed⁸²⁶ [Āşafī-i Hirevī D. G. 678, s. 60]

[= Zahit, arabozuculuk ederek şarap dolu küpü âleme rüsva etti. Bu yüzden fırsatçıların başına yüzbinlerce bela erişir.]

~ [N: 71a¹⁷] Z̄em maḳāmında dahı İrād olunur. Bizi ‘āleme rüsvā êtdi d̄eyecek ȳerde *fulān kes yār rā be- ‘ālem furūḫt* d̄erler.

Yār-furūḫī kerd (116b^{dr}) Beyne’l-A‘cām bu meḫel-i bī-bedel i‘ānet êtdi d̄emekdür. Nitekim şā‘irüñ bu beytinden be-ġāyet zāhirdür:

Beyt-i lī Seyl-i eşk ez reh-i çeşmem çu ḫorūḫī mī-kerd

Merdom-i d̄ide hemīn yār-furūḫī mī-kerd [Hüsāmī]

[= Göz pınarlarımdan gözyaşı seli coşmaktayken buna sadece gözbebeğim yardım etti.]

~ [N: 71a¹⁶] Ri‘āyet êtdi d̄emek maḫallinde *yār-furūḫī kerd* d̄enür.

Yekke-tāz-est (116b¹¹) Bu meḫel yārān-ı ‘Acem miyānında şol zamān müsta‘meldür ki bir bahādır neçe kerre ġazāda kılıcıyla ve bahādırlığıyla işbāt-ı vücūd êtmış olsa ol maḫüle kimesneye yārān-ı ‘Acem *fulān kes yekke-tāz-est* d̄erler. Nitekim Mevlānā Hātıfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Zi-her do ṭaraf yekke-tāzān-i tīz

Goşādend ber-hem kemān ez sitīz [Hātıfī Tn., s. 97]

[= Her iki taraftan da çevik bahadırlar, birbirleriyle muharebe için oklarını gerdiler.]

~ [N: 72b¹¹] Yalınuz cenge çıkup neçe def‘a erlik ve bahādırlık êden ciger-dāra d̄erler.

Yek āvīz (116b¹⁵) Zebān-ı Türkīde varsaḫ d̄edükleri büyük bıçağa d̄erler. Ammā Taşkendīler zebānında ol ālete *kārd-i rüy rān* d̄erler. Nitekim Mevlānā Hātıfīnūñ bu beytinden be-ġāyet fehm olunur:

Beyt Be bestend zerrīn mahmīz-hā

Be-ḫūn tīz kerde yek āvīz-hā⁸²⁷ [Hātıfī Tn., s. 105]

[= Altın mahmuzlar bağlayıp büyük bıçakları kanla keskinleştirdiler.]

Yek besī (117a¹) Bir uğurdan d̄emek ma‘nāsınadır. Nitekim Ebū Şekūruñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Be-cengī me-kon cāduvān yek besī

Bed’īn ārzū ki menem ḫod-resī [Ebū Şekūr ?]

[= Cadılarla hep birden savaşma! (Çünkü) bu benim hayalim.]

827

zerrīn: rezmīne D.

Yek-endāz (117a³) Şol oğa dërler ki bir atmaqla nişāna vara. Nitekim Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Bā yek-endāzī-i kilket tīr-i çarḡ er dem zened
Hem-çu sūfāreş zebān bīrūn koned gerdūn zi-kām⁸²⁸ [Kemāl İsmā‘īl D. K./2599, s. 160]

[= Felek oku, senin usta atıcı kaleminle söyleşirse neşesinden ok ucu gibi dilini dışarı çıkarır.]

~ [N: 72a^{dr}] Yalıñuz yügrük.

Yek-rū şoden (117a⁶) Bir işden biri olmaḡ ma‘nāsınadır. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt-i lī Ez dem-i pīr-i muḡān rindān ki ḡālet-cūy şod
Der dil-işān maḡşad-i her do cihān yek-rūy şod [Hūsāmī]

[= Meyhanecinin şarabıyla hâlden hâle giren rintlerin gönlünde iki cihanın maksadından biri oldu.]

Yekke-tāz (117a⁸) Teşdīd-i kāfla ‘asker içinde yalıñuz cenge çıkan kimesneye dërler ve ol bahādıra *yek-tene* daḡı dërler. Nitekim Mevlānā Kemāl-i İşfahānīnūñ bu beytinden zāhirdür:

Beyt Sitāre gerçi firāvān bovend poşt dehend
Çu yek-tene heme rüy āvered sūy-i peykār⁸²⁹ [Kemāl İsmā‘īl D. K./2028, s. 125]

[= Yıldız(lar) her ne kadar sayısız olsa da yüz çevirdiler. (O) tek başına cenge giren bir bahadır gibi savaş meydanına yöneldi.]

Ve *mofred-suvār* daḡı dërler. Nitekim Mevlānā Hātīfīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuḡū‘ı fehm olunur:

Beyt Zi-mofred-suvārān-i dānende kār
Zi-leşker raḡam kerde pençe hezār⁸³⁰ [Hātīfī Tn., s. 76]

[= İş bilen yalnız savaşçılardan beş binini orduya kaydetmiştir.]

828

koned: keşed D.

829

yek-tene heme: mihr-i yek tene D.

830

kerde: kerd S.

Yekī ḥord (117a¹³) Alındı ma'nāsınadır. Nitekim Tūsī'nün bu beytinden fehm olunur:

Beyt Mī-ḥāst ḥored do buse Tūsī

Çun dīd raḳīb rā yekī ḥord [Tūsī ?]

[= Tūsī iki öpücük istedi diye rakip buna alındı.]

Yele kerd (117a¹⁵) Şalivêrdi demekdür. Nitekim Nizāmī'nün bu beytinden be-gāyet zībā fehm olunur:

Beyt Temāşā-konān reft ez ān merḥale

‘Īnān kerd ber sūy-i şahrā yele⁸³¹ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 275]

[= Oradan ertafi seyrederek geçip dizginleri çöle doğru salıverdi.]

Ve tavarı ota şalivêrmek ma'nāsına daḥı gelür. Nitekim Mevlānā Hātīfī'nün bu beytinden be-gāyet zāhirdür:

Beyt Dāyim gile-bān be-'eyş mī-geşt

Kerde gile rā yele der ān deşt [Hātīfī -Tn.]

[= Çoban sürekli davarı ota salıp keyfine bakardı.]

Yağmā (117b²) Lügat-i ğayr-i meşhūredendür. Zürefā-yı 'Acem miyānında Hıtā memleketi gibi şehriñ adıdır. Maḥbūbları çok olur ve anlara büt-i Yağmā dèrler. Nitekim bu beytden zāhirdür:

Beyt Halkā der gūş-i cādū-yi to būd

Teng-çeşmān-i Hālluḥ u Yağmā [?]

[= Halluḥ ve Yağma (şehirlerinin) çekik gözlü (güzelleri) senin büyüğü kölendir.]

~ [N: 72b^{dr}] Şu'arānuñ büt-i Yağmā dèdükleri buña şāhiddür.

Yād būd (117b⁵) Emsāldendür ve beyne'l-A'cām armağan ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Şifāyī'nün bu beytinden fehm olunur:

Beyt Katre-i ḥūn-ābe ber kef mī-resem ez geşt-i dil

Yād būdī ez berāy-i çeşm-i ter āvorde'em⁸³² [Şifāyī-i İşfahānī D., G. 802/6, s. 609]

⁸³¹ sūy: şayd Şn.

⁸³² ber: der D.; āvorde'em: āvorde'im D.

[= Gözlerin için taze birer armağan getirmek için gönlümden geçeni kanlı gözyaşlarım avcumu döker.]

Yād-i Hindustān kerd fil (117b⁸) Bu meşel-i mu‘teber şol zamānda īrād olunur ki bir kimesne unuttığı nesneyi hātıra getürüp müteşevviķ olsa ol zamānda zürefā-yı ‘Acem *yād-i Hindustān kerd fil* dērler. Nitekim işbu beytden zāhirdür:

Beyt Zi-sovdā-yi mey-ḥāne refem be-cāy
Diğer yād-i Hindūstān kerd fil [?]

[= Meyhane sevdasıyla yerimden kalkınca sanki (Hindistan’ı hatırlayan fil gibi) unuttuğumu hatırlayıp keyfim yerine geldi.]

Ammā unuttığı nesneyi bir ğayr kimesne aındursa *zi-Hindūstān fil rā yād dād* dērler. Nitekim Hātīfīnūñ bu beytinden fehm olunur:

Beyt Ki ān bī-ḥired ḥīre-keş bī-nejād⁸³³
Zi-Hindūstān fil rā yād dād [Hātīfī Tn., s. 174]

[= O aslı bozuk, akılsız ve zalim, (file Hindistan’ı hatırlatır gibi) unutulana hatırlattı.]

~ [N: 71b^{dr}] *Yād mī-dehed* aındırur demek maḥallinde müsta‘meldür. Şā’ib:

Beyt Be-fikr-i Şā’ib ez ān mī-konend rağbet-i ḥalk
Ki yād mī-dehed ez tarz-i Hāfız-i Şîrāz [Şā’ib-i Tebrîzî D. C. 5, G. 4791/10, s. 2313]

[= Sâib’in düşüncelerine halk rağbet eder. Öyle ki Hâfız-ı Şîrâzî’nin tarzını andırır.]

Yetīmāne (117b¹⁴) Levendāne demekdür. Nitekim Seyfīnūñ bu beytinden ol edānuñ vuķū’ı zāhirdür:

Beyt Revān-i rāh-i to dor-hā-yi eşk-i mā heme rüz
To hem-nişīn be yetīmān kūy-i ḥod şeb-hā [Seyfī ?]

[= İnci gibi gözyaşlarımız her gün senin yolunda akar(ken) sen her gece kendi mahallenin leventlerle/rakiplerle oturursun.]

[Yā-yı vaşfiyyet] (117b¹⁶) İḥvān-ı suḥen-dāna ma‘lūm olsun ki lisān-ı Fārsīde vaşfiyyet için olan **yā** gāh olur ki ḥazf olunur ve muķadder olur. Nitekim *nīkī* dēyecek yerde *nīk* dērler:

⁸³³ bī-ḥired: kem ḥired Tn.; ḥīre-keş-i bī-: çerkes-i bed- S.

Kâtibî:

[Beyt] Doşmen çe ğam ki nîk-i gedâyân-i ũ ne-goft

Güyend der ‘aķab bedî-i mîr u pâdişâh [Kâtibî -D.]

[= Kölelerin iyiliğinden bahsetmemesi düşmanı etkilemez. Derler ki: “Arkadan bey ve padişahın (hep) kötülüğü söylenir.”]

Bedî dèyecek maħalde *bed* dèrler:

Velehu Bed-i men dāyimā endîşe dārî

Ne nîk-est ĩn-çonĩn nîkū be-y-endîş [Kâtibî D., G. 284/4, s. 152]

[= Daima benim kötülüğümü düşünürsün. (Ama benim için) böylesi iyi değil, iyi düşün!]

Be-ħūn-rîzî dèyecek zamānda *be-ħūn-rîz* dèrler:

Velehu Tîğet ne-kerd meyl be-ħūn-rîz-i Kâtibî.

Āħer çe kerde'em ki çonĩn zār mî-keşî. [Kâtibî D., G. 426/5, s. 220.]

[= Kılıcın Kâtibî'nin kanını dökmeye meyletmedi. Neticede ne yapmışım ki böyle azarlıyorsun?]

Nisbet için olan ħarf-i yānuñ ğāħ olur ki āħirine te'kîd-i nisbet için bir nūn ziyāde ederler, *müşkîn* ve *sengîn* gibi bu maķūle nisbetüñ iki ħālî vardır, biri bu ki nisbet için olan yā mensüb-ı ileyhūñ mādde-i vücūdını beyān için olur. Meşelā tūcdan düzilmişe *rūyîn* ve taşdan düzilmişe *sengîn* ve demürden düzilmişe *āhenîn* dèrler ve biri daħı bu ki mensüb-ı ileyhūñ ba'z-ı evşāfını beyān için olur, rengini beyān gibi. Meşelā misk renginde olana *miskîn* dènür:

Selmān:

[Mışrā'] Māħ-i tībān-i to dāred şeb-i moşkîn ber dūş [Selmān-ı Sāvecî -D.]

[= Dün gece, misk gibi kapkaranlık gecede (yanağın gibi) parlak (bir) ay vardı.]

Ķırmızı güle *gul-i āteşîn* dèrler:

Hātufî Ez āteş-i teb çu 'ārizeş sūħt

Hemçūn gul-i āteşîn ber efrūħt [Hātufî -Tn.]

[= Yanağını sıtmanın ateşiyile yandığı için kırmızı bir gül gibi göründü.]

Ve gâh olur ki te'kîd-i nisbet için olan nûndan muqaddem bir elif ziyâde ederler. Meşelâ pehleve nisbetde *pehlevânî* dèrler. Ol diyâra mensûb olan lisân murâd olur:

Beyt Goşâde zebân u cevânîst hest

Suhen goften-i pehlevânîst hest [Firdevsî ŞF. C. 1, s. 14]

[= Sende açık sözlülük ve yigitlik var. Pehlevîce söz söylersin.]

İskendere nisbetde *İskenderânî* dèrler. Gâh olur ki elif ve nûndan şoñra yâdan bedel bir hâ-yı nisbet ziyâde ederler. Meşelâ *mulûkâne* ve *'âkilâne* ve *'ârifâne* dèrler. Ve gâh olur ki bir kâf dahı ziyâde ederler ki ol dahı nisbetde ziyâde olagelmışdür. Meşelâ *cudâgâne* dèrler cüdâya nisbetde:

Nizâmî [Pezîrofte ez her fenî rüşenî]

Codâgâne der her fenî yek fenî [Nizâmî-i Gencevî Şn., s. 43]

[= Her fen (ve sanatta) apaçık bir kabiliyeti olup ayrı ayrı her fende maharet sahibidir.]

Gâh olur ki bu kâfi yâ ile cem' ederler *zindegânî bendegânî* gibi. Ve gâh olur ki bu kâfi yâdân şoñra getirürler *nezdîk* ve *târîk* gibi. Gâh olur ki ancak kâfi getirürler *girdgân* gibi ki koz ma'nâsınadır. *Girde* nisbeti vardır. Elif ve nûn te'kîd-i nisbet için olduğu gibi gâh olur ki ma'nâ-yı zarfıyyet dahı ifade eder. Meşelâ *bâmdâd* deyecek yerde *bâmdādân* dèrler:

Câmî Be-dîger rûz Yûsuf bâmdādân

Ki şod dil-hâ zi-feyz-i şobh şādân [Câmî HE., C. 2, YZ./3641, s. 191]

[= Sabahın feyziyle gönülleri şenlendiren Hz. Yusuf, diğer günün sabah vakti...]

Nev-behâr deyecek zamânda *nev-behârân* dèrler:

Velehu Nev-behârân Halîfe-i Bağdâd

Bezm-i 'işret be-ţarf-i Dicle nehâd [Câmî HE. C. 1, SZ./4606, s. 294]

[= Bağdad halifesi ilkbaharda Dicle kıyısında bir işret meclisi kurdu.]

Sobh-gâhân dahı bunuñ gibidür.

Velehu Çu şod [nârenc]-i maşriķ sobh-gâhân

Sefîd u sorh çun sîb-i sipâhân⁸³⁴ [?]

834

[nârenc]: târenh ŞA.; târenc S.

[= Sabahleyin doğunun narenc (gibi olan aydınlığı) Isfahan elması gibi kırmızı-beyaz oldu.]

Ve gâh olur ki elif ve nûn Türkî ibâretde *rek* lafzıyla ta‘bîr êtdükleri ma‘nâyı ifâde ederler. Meşelâ öperek dèyecek maħalde *būse-zenān* dèrler:

Beyt Be-edeb zen der-i mey-ħāne ki ferrāş-i ħirem
Āstān būse-zenān ħalkā-i ĩn der ġirend [?]

[= Edeple meyhane kapısını çal! Çünkü haremin süpürücüleri (temizlikçileri dahi) huzura bu kapınının halkasını öperek alınırlar.]

Dāmen çekerek dèyecek yerde *dāmen-keşān* dèrler, *ser-endāzān* daħı böyledür:

Seyfi Suvār-i ser-keş-i men mī-resed ser-endāzān
Ĥoş ān serī ki boved ħāk-pāy-i tevsen-i ũ [Seyfi ?]

[= Benim dikbaşlı binicim baş kaldırarak gider. Onun vahşi atının ayağının tozu olmak ne mutlu bir makam.]

(119a²) **Temme**'l-emşāl bi-‘avni’llāhi’l-meliki’l-müte‘āl

fī seneti’l-mübāreketi şemānīne ve elf

‘alā yedi Dervīş Ĥasan

eş-şehīr bi-Ĥūsāmī

el-Edrenevī

‘afā ‘anhu’l-

‘afi⁸³⁵

Li-rākımıhi

Bu Tuħfetü’l-Emsāli yazduħda Ĥasan der ħāl

Tārīħin anuñ dèdi *zībā tuħf-i emşāl*⁸³⁶

Sene: 1080.

⁸³⁵ [(Tuħfetü’l-)Emsāl, Allah’ın yardımıyla Ĥūsāmī olarak şöhret bulmuş Edirneli Dervīş Ĥasan eliyle 1080 senesinde tamamlandı. Affedici Allah onu affetsin.]

⁸³⁶ *zībā tuħf-i emşāl*: زيبا تحف امثال. (ز: 7 + ی: 10 + ب: 2 + ا: 1 + ت: 400 + ح: 8 + ف: 80 + ا: 1 + م: 40 + ث: 500 + ا: 1 + ل: 30): h. 1080/ m. 1670.

3.6.1. Diğer Nüshalardaki Maddeler

Bu bölümde müellif nüshasında yer almayan maddeler bulunmaktadır. Müstensihlerin müellif nüshasındaki maddelere katkıları, ilgili maddelerin altında varak numaraları ile birlikte belirtilirken müellif hattında olmayanlar bu bölümde işlenmiştir.

3.6.1.1. N. Nüshası

~[N: 4b^{dr}] **Aşābi 'i'l-ḥūr**: Nev'īst ez ḥalvā. Ḥākānī ez Tuḥfetü'l-'Irāqeyn:

Beyt Der meclis-i ḥāşegān-geh-i sūr

Ebyāt-ı men-est aşābi 'i'l-ḥūr [Ḥākānī *Tuḥfetü'l-'Irāqeyn*, s. 208]

[= Benim beyitlerim havassın bulunduğu kutlama mahfilinde (yenilen) helva gibidir.]

Enguşta müşābih baklavaya dērler.

~ [N: 7a^{dr}] **Ejdehā-yi ḥimyerī**: Mārān-i zaḥḥāk. Ḥākānī:

Beyt Yā lu'āb-i ejdehā-yi ḥimyerī

Ber direfş-i gāviyān ḥ'āhem feşānd [Ḥākānī D., K. 31/37, s. 108]

[= ... Yahut Dahhak'ın (omzundaki) yılanların salyasını Gave'nin bayrağına saçacağım.]

~ [N: 7a^{dr}] **Ez ser der-gozer**: Bizi ḥālimize қо. Nevāyī:

Şi'r Pīş-i çeşmem dem me-zen ey ebr-i nīsānī diger

Pāye-i ḥod rā nigh kon ez ser-i mā der-gozer [Nevāyī ?]⁸³⁷

[= Ey Nisan bulutu! Gözümün önünde gürüldeyip durma artık. Ayağını denk al, bizi kendi halimize bırak!]

~ [N: 8a^{dr}] **Eflākiyān**: Seyyārāt u şevābit ve nām-i t̄ā' ifei.

~ [N: 9a^{dr}] **Engoşt-i şeker**: Engoşt-i şehādet ve sebbābe. *Engoşt-i imān* hem in-est. Şenāyī:

Beyt Eger şīşe ḥ'āhed be-'ahdet 'adem

Ki kerd-est engoşt-i imān 'alem⁸³⁸ [Şenāyī-i Meşhedī Kl. C. 2, Sn. s. 414.]

⁸³⁷ Bu beyit 'Ali Şi'r Nevāyī'nin "*Divān-ı Fānī/Emir Nizāmüddin Ali Şi'r Neva't*"sinde yer almamaktadır.

⁸³⁸ eger: meger Kl.

[= Eğer kadeh, senin sözünü bozacaksa (niçin) şehadet parmağını gösterir?]

~ [N: 9a^{dr}] **İspül**: Ya ‘nī havvyār.

~ [N: 11b^{dr}] **Pāyīçāl** : Benefşe ile hem-‘aşr sâde güle müşâbih gūnā-gūn şu kenārlarında olur. Anadoluıda mart çiçeği dēr[ler]. Rayihası benefşeye müşâbih bir şukūfedür.

Şi‘r: Rubā‘ī:

Eşref ki nişān-i cennet-i rizvān-est

Der her ʔarafeş benefşe ser-gerdān-est

Nārenc u turunc u nergis u pāyīçāl

Şāʔir-nazerī kon ki felek ʔeyrān-est [?]

[= Her tarafında menekşelerin seyrettiği Rıdvan cennetinin yüceler yücesinde; portakal, turunç nergis ve mart çiçeği (vardır). Feleğin hayranlığını keyifle seyret!]

Dıger Biyā be-seyr-i gulistān ki bā hezār-ʔiyāl

ʔabak ʔabak şode gulşen-i şahrā pāyīçāl⁸³⁹ [?]

[= Gül yetişen sahranın büsbütün mart çiçeğiyle dolan gül bahçesini seyretmek için bülbül kılığıyla gel!]

~ [N: 11b^{dr}] **Bād-i Berīn**: Poyraz rüzgārı.

~ [N: 11b^{dr}] **Bād-i Pezān**: Ya ‘nī kāzibān.

~ [N: 11b^{dr}] **Pā-çenārī**: Şābit ve ber-қarār ma‘nāsına olduğı zāhirdür. Riyāzīnūñ *Düstūr*-ı mufaşşalında çenārī ve kedūyī meşelini irād êtdüğü maḥalde daḥı bu ma‘nāya olduğı zāhirdür. [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī⁸⁴⁰]:

Beyt Kedū der sahn-i bustān çīst bārī

Ki cūyed ser-bolendī pā-çenārī⁸⁴¹ [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī] [Ali Ekber Dehḥoda, *LD*. C. 10, s. 14873]

[= Yeşilliğin ortasındaki kabak da neyin nesi? Yoksa çınara karşı üstünlük mü taslıyor?]

Selīm Muḥammedḳulı:

⁸³⁹ Vezin aksamaktadır.

⁸⁴⁰ Metinde hem “Kemāl-i Ḥocendī” hem de “Ḥusrev” yazılı olsa da Emīr Ḥusrev-i Dihlevī’ye aittir. Bu yüzden [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī] şeklinde vurgulanmıştır.

⁸⁴¹ pā-çenārī: bā çenārī LD.

Beyt Mesîhâ ez nesîmeş ceste yârî

Hzîr der sâye-i û pâ çenârî [Muḥammedkûlî Selîm-i Tahrânî -D.]

[= Hz. İsa, saba yeli gibi olan nefesiyle yardım erîştirdiği için Hz. Hızır ölümsüzdür.]

Velehu Firāvân dîde ebr-i nev-behârî

Der'in gulşen nesîm-i pâ çenârî [Muḥammedkûlî Selîm-i Tahrânî D1. M., s. 535]

[= İlkbahar bulutları çok görüldüğünden bu güllükte sürekli saba yeli esmektedir.]

~ [N: 12a^{dr}] **Bâz âvord**: İştîlâhdur. Ḥalâş kerd ya'nî kırtardı ma'nâsına[dur]. *Ḥôş bâz âvord* iyi kırtardı. Ḥ'âce Ḥâfız:

Beyt Çeşm-i bed dūr ke'z in tefreka ḥôş bâz âvord

Tâli'-i nâm-ver u devlet-i mâder-zâdet [Ḥâfız D1. G. 71/6, s. 44]

[= Kem göz uzak olsun! Senin anadan doğma bahtın seni bu ayrılıktan iyi kırtardı.]

~ [N: 12a^{dr}] **Bâzî me-ḥôr**: Aldanma ya'nî ferîb me-ḥôr. Şâ'ib:

Şi'r Me-ḥôr çun gonçe-i gul bâzi-i bād-i şabâ Şâ'ib

Ki cem'iyet be-gerd-i ḥâṭir-i ğam-nâk mî-gerded⁸⁴² [Şâ'ib-i Tebrîzî D. C. 3, G. 2858/7, s. 1392]

[= Ey Sâib! Gül goncası gibi saba yelinin hilesine aldanma. Çünkü âlem dertlilerin yüzü suyu hürmetine dönmekte.]

~ [N: 12a^{dr}] **Bâr ez ḥâr be-y-efkendem**: Terk-i 'âr u nâmûs eyledüm demekdür. Evḫadü'd-dîn-i İsfahânî:

Şi'r Ḥired mî-dâşt der bendem peder mî-dâşt sūgendem

Çu bâr ez ḥâr be-y-efkendem sebok-bâr-i ḥarâbâtem [Evḫadî D., G. 466/5, s. 258]

[= Akli dizginledim, babam üzerine yemin ettim: Ar ve namusu terk edip meyhanenin asude bir sakini oldum.]

~ [N: 13a^{dr}] **Bâleṅgü**: Bâderençbüye ya'nî oğul otı. Ez *Fevâyyid-i Yūsufî*:

Beyt Se direm her ki berg-i bâleṅgü

Cüşed u şerbeteş koned be-şeker [?]

⁸⁴² bâzi-i bād-i şabâ: ez-nesîm-i şubḥ dem D.

[= Üç dirhem oğulotu yaprağını kaynatıp ve şekerle onun şerbetini yapsın.]

~ [N: 15a^{dr}] **Be-dest bāş:** Takşır me-kon ve āgāh bāş. Hāfız:

Beyt Geret zi-dest ber-āyed morād-i hāṭir-i men

Be-dest bāş ki çizī be-hāl-i hıṣṣten-est⁸⁴³ [Hāfız D2. G. 50/2, s. 125]

[= Hatırımızı gözetmek elinden gelirse hata yapma! Çünkü bu yerinde bir şeydir/iştir.]

~ [N: 15b¹⁰] **Be-dest-i dīger mī-gīr mārī:** Emsāldendür. Kendü elüñden bir iş gelmez bārī ğayruñ eliyle bitecek işde ihmāl eyleme dēyecek yerde ḍarb olunur. Nizāmī:

Beyt Çu ez dest-i to n'āyed hīç kārī

Be-dest-i dīgerān mī-gīr mārī [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 721]

[= Senin elinden hiçbir iş gelmediği için bari başkasının yardımıyla bitecek işlerde ihmalkâr olma!]

~ [ŞA: 26a³] İşbu mışrā' emsāl-i A'cāmdandır. Şol zamānda irād olunur ki zebān-ı Türkīde tūalum kendi elüñden bir iş gelmez bārī ğayrılar eliyle bitecek işde ihmāl eyleme. Zīrā murād üzere hāşıl olmaz dēyecek zamānda ol mışrā'ı ḍarb ederler. Nitekim Şeyh Nizāmīnūñ bu beytinden zībā fehm olunur:

Beyt Çu ez dest-i to n'āyed hīç kārī

Be-dest-i dīgerān mī-gīr mārī [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 721]

[= Senin elinden hiçbir iş gelmediği için bari başkasının yardımıyla bitecek işlerde ihmalkâr olma!]

~ [ŞA: 26a^{dr}] Ya'nī kārūñ şāhibi degülsüñ şāhib-i kārđan ğāfil olma.

~ [N: 15b¹³] **Bed-segāl:** Bed-hıāh u ğammāz ve münāfık-şıfat ma'nāsınadır.

Beyt-i lī Ez sitem-kārī ne-bīned bed-segāl

Rüy-i behrüzī be-timşāl-i hıyāl [Hüsāmī]

[= Kötü niyetli biri zalimliğinden dolayı hayalinde bile iyilik/gün yüzü göremez.]

~ [N: 15a¹⁴] **Bed-hem-sāye rā hem-sāye dāned:** Koñşınuñ eylük ve kemlüğini yine koñşusu bilür dēyecek yerde kināye olunur. Nizāmī:

Beyt Sirişt-i ṭıfl-i bed rā dāye dāned

Bed[i]-hem-sāye rā hem-sāye dāned [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 598]

843

Men: mā D.; çizī: ḥeyrī D. Be-hāl: be-cāy D.

[= Kötü çocuğun huyunu dadı bilir. Kötü komşuyu da komşu bilir.]

~ [N: 15b^{dr}] **Berrāğ**: Faşşād.

Beyt Kaṭre-i hūn ez ū be-şad nīşter
Ber ne-y-āred zi-lāgerī berrāğ [?]

[= Hacamatçı, zayıflığı yüzünden yüz neşterle bile ondan bir damla kan çıkaramaz.]

~ [N: 15b^{dr}] **Berrānī**: Cümlesini bitürdüñ imdi aña ḳaldı demekdür. ‘Aşşār:

Şi‘r Beriştī heft reng eknūn berānī
Ki sāzī medḫalī der ergavānī [‘Aşşār MM./1521, s. 127]

[= Yedi rengi birbirine katıp pişirip şimdi erguvanla mı karıştırıyorsun?]

~ [N: 15b^{dr}] **Ber-āyed**: Ğālib gele. Şā’ib:

Beyt Rustem kesī boved ki ber-āyed be-hūy-i ḫ’īş
Der vaḳt-i iḫtiyāc be-gīred gelūy-i ḫ’īş [Şā’ib-i Tebrīzī D. C. 5, G. 5079/1, s. 2445]

[= Kendine galip gelen Rüstem öyle biridir ki gerektiğinde kendi yakasına bile yapışır.]

Beyt Her ki ber-āyed zi-serd-sīr-i ta’ayyun
Fikr-i libās u ḡam-i kolāh ne-dāred [Şā’ib-i Tebrīzī D. C. 4, G. 4503/10, s. 2123]

[= Her kim gözle gördüğü soğuşa galip gelirse elbise endişesi ve külah derdi olmaz.]

~ [N: 15b^{dr}] **Ber-oftād**: Yıḳıldı ve düşdi ve öldi demekdür. Sūdī.⁸⁴⁴

Beyt Bes tecrobe kerdīm der‘īn deyr-i mokāfāt
Bā dord-keşān her ki der oftād ber oftād⁸⁴⁵ [Ḥāfız D1. G. 140/8/, s. 85]

[= Bu imtihan diyarında fazlasıyla tecrübe edindik. (Ancak) tortu içenlere/rintlere her kim düşmanlık ettiyse ettiğini buldu/yok oldu.]

~ [N: 15b^{dr}] **Ber-dāred**: Giderür. Şerafe’ d-dīn-i Şeğerve:

Beyt Ger be-cāyī der-foted loṭf-i to der ḡuş-i şadef
Şevḳ-i elfāz-i to ber-dāred zi-güreş ū gerī [Şerafe’ d-dīn-i Şeğerve ?]

⁸⁴⁴ Sūdī, *Şerh-i Dīvân-ı Ḥāfız*, C. 3, s. 1317.
⁸⁴⁵ deyr: dār D.

[= Eğer sadefin kulağına iltifatın yer etseydi, sözlerinin aşkıyla topraktan çıkıp kıymet bulurdu.]

~ [N: 17a^{dr}] **Periřān-ħūy**: Ya ‘nī nerm u ĥoř ĥalk.

~ [N: 17a^{dr}] **Be-rūz-i to niřestem**: Ya ‘nī hem-çu to řodem. Selmān:

ři‘r Rūzeř be-ser āmed seherī goft ki Selmān
Ber-ħīz ki men nīz be-rūz-i to niřestem⁸⁴⁶ [Selmān-ı Sāvecī D. G. 324/8,
s. 466]

[= Güneş, bir sabah çıkıp dedi ki: “Selmān! Kalk, çünkü ben de artık senin gibiyim.]

~ [N: 17a^{dr}] **Ber-hem ĥord**: Kedere uğrar, eleme şataşur ma ‘nāsına[dur]. řā‘ib:

[Beyt] Ber-hem ĥored ez covher-i ĥod āyīne-i řāf
Ĥeyret-zede ez conbeş-i moĥgān gile dāred [řā‘ib-i Tebrīzī D. C. 4, G.
4342/11, s. 2086]

[= O pak ayna, kendi pasından incinir. Hayranları da kirpiğinin kıpırtısından şikayetçidir.]

Velehu Pīřānī-i ‘afv-i to rā por-çīn ne-sāzed corm-i mā
Āyīne key ber-hem ĥored ez ziřtī-i timřāl-hā [řā‘ib-i Tebrīzī D. C. 1, G.
843/3, s. 410]

[= Benim günahım senin ak alnını kırışıkla doldurmaz. Ne zaman aynanın yansılardan incindiği (görölmüş)?]

Velehu Mī-ħorem ber-yek-dīger ez conbeř-i moĥgān-i ū
Men ki çendīn bār tenhā ber-şaf-i maĥřer zedem [řā‘ib-i Tebrīzī D. C. 5,
G. 5365/11, s. 2589]

[= Defalarca şiddetli kavga safında tek başına savaşan ben, (şimdi) onun kirpiklerinin kıpırtısından kendi kendimi yiyorum.]

~ [N: 17b^{dr}] **Be-rīř āmed**: Tamām olmağdan kināyedür ki Türkçe řaķalı bitdi dērler.
‘Ařřār:

Beyt Be-rīř āmed zi-‘eşket comle ĥālāt
Konūn geřtī zenaĥ-zen der kerāmāt⁸⁴⁷ [‘Ařřār MM./1522, s. 127]

⁸⁴⁶ be-ser: be-şeb D.

[= Aşkınla herkes hâlden hâle girerken şimdi kalkıp kerametlerden dem vurmaya başladın.]

~ [N: 17b^{dr}] **Be-rîş āvordī**: Eyü iş başarduñ demekdür. Ammā be-ṭarīḳ-i ṭa'n.

Beyt Ez ḥaṭ īn rū-siyehī ber-ruḥ-i ḥ'īṣ āvordī

Lāf-i ḥūbī ki zedī ḥūb be-rīṣ āvordī [?]

[= Yanağında bu kara yüzlü ayva tüylerini çıkardın. (Bir de gelmiş) güzelce iyi halt ettiğini söylüyorsun.]

~ [N: 17b^{dr}] **Be-zād ber-āmede**: Müsin ve yaşlu olana dërler. Zād yaş ma'nāsınadır. *Ḥalīmī*. [Ḥalīmī, *Lügat-i Ḥalīmī*, s. 203]

~ [N: 17b^{dr}] **Pesā-dest**: Destā-dest 'ibāretinüñ ḥilāfidur. Ya'nī vēresi.

[**Mıṣrā'**] Ki pesā dest ḥilāf āred u olfet be-bered [Ebū Şekür ?]

[= ...Çünkü vade/borç maraz çıkarıp dostluğu yok eder.]

~ [N: 17b^{dr}] **Be-ser der-āmed**: Tekerlendi. Enverī:

Beyt Ḥaşmet ez dovletegī yāft mozevvir ān rā

Rūzegī çend nigeh dāşt be-tezvīr u ḥiyel⁸⁴⁸ [Enverī D., K./4619, s. 185]

[= Düşmanın riya ile bir talihe erişti. Ama onun muhafaza için günlük defalarca koğuculuk ve sahtekârlık (yapar).]

Beyt Āḥiru'l-emr der-āmed be-ser esb-i ḥiyeleş

Tā der-ofṭād be-yek ḥādiṣe çun ḥar be-veḥel⁸⁴⁹ [Enverī D., K./4620, s. 185]

[= Nihayet yalanları hile atını tepe taklak edip korkak bir eşek gibi belaya gark etti.]

~ [N: 18b^{dr}] **Penbe şoden**: Gorīhten ve be-herze borīden ve nerm şoden. *Surūrī*.

~ [N: 18b^{dr}] **Pehlū-yi hem çide**: Biri biri üzerine yığılmış, istif olmuş ma'nāsına. *Fārisīde ḥare* lüğatinüñ ma'nāsıdır.

~ [N: 18b^{dr}] **Pehlū-bendī**: Bir kimesne el yanından menfa'at peydā etmek ḥalīfe kīsesinden iḥsān maḳāmında müsta'meldür.

~ [N: 19a^{dr}] **Pey-siper**: Çiynek ma'nāsına ya'nī pāymāl.

847 be-rīṣ: perīş MM.; geştī: gerdī N.

848 ez: er D.;

849 ḥiyeleş: eceleş D.

Beyt Hâfız ser ez lahad be-der âred be-pây-büs

Ger hâk ü be-pây-i şomâ pey-siper şevved [Hâfız D4., G. 149/13, s. 216]

[= Hâfız, çiğneğin olacağını bilse ayağını öpmek için mezarından başını çıkarır.]

~ [N: 19a^{dr}] **Baytârî**: At cân-bâzı.

~ [N: 19a^{dr}] **Beytu'l-laţaf**: Bâbu'l-levağdur.

~ [N: 19a^{dr}] **Beytu'l-ferâğ**: Kadem-gâh ve tahâret-gâh. Kemâl İsmâ'îl:

Şi'r Men çu merhem nişeste ber-ser-i rîş

Ü çu moħdeş ferâz-i beyt-i ferâğ⁸⁵⁰ [Kemâl İsmâ'îl D. Kt. /8048, s. 468]

[= Ben merhem gibi yaralarına sürülmüşken o, helanın başına kurulmuş gibidir.]

~ [N: 19a^{dr}] **Peyğamber bâzârî**: Ya'nî bilâ-vezn ve lâ-keyl. Selîm-i Tahranî, der medħ-i ħazret-i 'Alî radiyallâhu 'anh güyed:

[Beyt] Lotf-i ü râ bâ terâzû-yi kıyâmet kâr nîst

Mî-ħared bâr-i goneh ez 'âşiyân peyğamberî [Muħammedkuli Selîm-i

Tahrânî D1. K., s. 443]

[= Onun lutfü kıyâmet terazisiyle tartılamaz. Âsîlerle sıkı pazarlık yapıp günah yükünü/meyvesini satın alır.]

~ [N: 20b^{dr}] **Pîş-nişîn**: Maħfil ma'nâsınadur. Enverî:

Beyt Ĥuţbe-i milk to râ ki dâned[e] yâ Rab

Kîst ĥaţbeş ki 'arş pîş-nişîn-est [Enverî D1. K. 36/27, s. 87]

[= Senin mülkünün hutbesini kim bilir acaba? Maħfili arş olan o hatip kimdir?]

Oğçı-zâde.

~ [N: 20b^{dr}] **Bî-kerâne ve bî-kenâre**: Emvâl u ĥâzâyin dèyecek maħalde isti'mâl olunur.

~ [N: 21a^{dr}] **Berâder ender**: O gibi ĥarındaş ma'nâsına[dur]. *Vucide fi'n-nuşħa*.

~ [N: 21b^{dr}] **Buğrâyî**: Murâdif-i tufeyl. Ya'nî der-i her câ ki buğrâyî zened der âncâ moheyyâ-st. Bâ Torkî müfte-zen. Ümîdî:

Şi'r Goft ĥâfız fulân mâhîçe

Heme dervîş-resm u buğrâyî [Ümîdî ?]

850

ü çu: hem-çu D.

[= Hâfiz dedi ki: “Çoğu maskara ve büsbütün derviş halli (birer) beleşçidir.]

~ [N: 21b^{dr}] **Bon-geh-i ‘acüz:** Ya ‘nī dünyā. Ez *Tuḥfetü’l-‘Irāḳeyn:*

[**Mıṣrā‘**] Ez bon-geh-i īn ‘acüz be-gorīz [?]

[= Bu kocakarıya benzer dünyadan kaç!]

~ [N: 22a^{dr}] **Būm:** Ḥālīṣ ve ṣāf ma‘nāsına[dur]. İstiṣhād beyti zīr-i būmda taḥrīr olınmışdur. *Sem‘*.

~ [N: 22a^{dr}] **Taḥte’l-ḥanek:** Nām-i ridā-īst ki vā‘izān-i robā-pīşe der gerden mī-pīçend.

Şifāyī Mī-ḥ‘āst ser ez rişte-i fermān be-keşed şeyḥ

Der gerden-i ū ḥālka-i taḥte’l-ḥanek oftād [Şifāyī-i İṣfahānī D., G. 446/5, s. 450]

[= Şeyh, idam ipinden kendini kurtarmaya çalışırken boynu cübbesinin halkasına düştü.]

Şā’ib:

Şi‘r Hīç-kes münkir-i taḥte’l-ḥanek-i vā‘iz nīst

İn-ḳadr hest ki çesbān-ter ez īn mī-bāyed [Şā’ib-i Tebrīzī D. C. 4, G. 3643/5, s. 1757]

[= Kimse vaizin cübbesini inkâr edip bilmezlikten gelmez. O kadar ki en çok ona yakışmıştır.]

~ [N: 22b^{dr}] **Teslīm:** Gerden uzadup sağ eli boynına koyup biraz tırmağdur. İstiṣhād beyti korneş meşelinde yazılmışdur.

Ta‘zīm ma‘nāsına[dur]. Zānū zeden gibi. Teslīm-i Çağatay dërler. Ez *Nevādirü’l-Emşāl-i Mīrek.*

~ [N: 22b^{dr}] **Ten-ḥ‘āh:** Teslīm ma‘nāsına ve bedel ma‘nāsına daḥı gelür.

~ [N: 22b^{dr}] **Āb-i tonuk:** Mā-i bārid ma‘nāsınadır.

~ [N: 24b^{dr}] **Çāv:** Çevgānī maḥallinde der-kenārdur.

~ [N: 26b^{dr}] **Çāv:** ‘İbāret-est ez kāğed pāreī ki ber ṭaraf-hā-yi ū be-ḥaṭṭ-i Ḥiṭāyī ve ‘Acemī ‘ibārāt remem nemūde būdend.

[**Beyt**] Çāv eger der cihān revā gerded

Revnağ-i milk-i cāduvān gerded [?]

[= Dünyada yazılı kâğıda itibar olsaydı büyücüler memleketi revaç bulurdu.]

Nigāristān.

~ [N: 24b^{dr}] **Cāy dāred**: Maḥal ve müsteḥakdur. Şā'ib:

[Beyt] Bā zebān-i çerb mohr-i ḥāmuşī dāred be-leb

Cāy dāred der şeker girend eger bādām rā [Şā'ib-i Tebrīzī -D.]

[= Islak dudağına suskunluk mührü vurduğundan beri bademi şeker saysak yeridir.]

~ [N: 25a^{dr}] **Çerāğ-pā ve Çerāğ-pāye**: Esbī rā güyend ki dest-hā ber-dāşte yed u pā be-
isted. Emīr Ḥusrev:

Şi' r Burāk-i himmet-i vālā-yi to be-germ-rüyī

Çerāğ-pāye konān ber-sepehr cest be-tāz [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī -D.]

[= Senin yüce himmetinin Burak'ı iki ayağı üzerine kalkarak süratle gökyüzüne sıçradı.]

~ [N: 25a^{dr}] **Çetr-i mār**: Be-ma'nī-i semārūg, zemārūg nīz luğat-est. Nīze-i ū berāy-i
celāl-i başār nāfi'-est.⁸⁵¹

~ [N: 26a^{dr}] **Ca'ferī**: Ḥāne-i tābistānī bā dīvār-hā-i müşebbek. *Şeref-nāmede becekem*
lüğatinde irād olunmuşdur.

~ [N: 26b^{dr}] **Covtere**: Mevlānā Ḥusrev der *Ḳirān-i Sa'deyn* der şifat-i ḥovz güyed:

Naẓm Covtere vu kaşr-i bolendeş der āb

Şod hem ez-ān sāger-i şāfi ḥarāb⁸⁵² [Emīr Ḥusrev-i Dihlevī, *Ḳirān-i*
Sa'deyn, s. 37]

[= Kasrının havuzundaki haşmetli çardakta saf şarapla dolu kadehiyle zil zurna sarhoş
oldu.]

~ [N: 26b^{dr}] **Celō-vār**: Rikāb-dār ma'nāsınadır. Der *Ferheng-i Nūreddīn İncüyī*.

~ [N: 24b^{dr} / MU: 38b^{dr}] **Çihār mīḥ koned**: 'Amel-i livāṭa koned.

[ŞA: 52a^{dr}] Ya'nī livāṭa mī-koned ma'nāsınadır.

~ [N: 27a^{dr}] **Çe şod**: 'Aceb degül.

~ [N: 27a^{dr}] **Çüb-i kayluğa**: Siyāset olınacak kaşık. Şerīf-i Tebrīzī:

⁸⁵¹ [= Mantar anlamındadır. Onun sapı gözün parlaklığı için faydalıdır.]

⁸⁵² covtere: çevtere *Ḳirān-i Sa'deyn*; ḥarāb: ḥişāb *Ḳirān-i Sa'deyn*.

[**Beyt**] Be-çüb-i kayluğa gū kāk şov ki tā gūyend

Bolend-mertebe mostevfiyī be-istiḥkāk [Şerīf-i Tebrīzī ?]

[= Ceza sopasını (eline alıp) “Geri dur!” de ki “*Kemâlâtın en yüce mertebesi liyâkâttir*” desinler.]

~ [N: 28a^{dr}] **Hazm**: Bīdār būden ve ḥıfz.

~ [N: 28a^{dr}] **Hesāb ḥesāb-est kākā berāder**: Ya ‘nī dūst dūst mo ‘āmele rāst.

~ [N: 28a^{dr}] **Halkā koned**: İbtāl êtdi fesh êtdi ma ‘nāsına ya ‘nī taḡlīt êderler. Murād ibtāl içün ḥaṭ üzerine eyledikleri ḥelezūndur. Şā’ib:

[**Beyt**] Halkā koned zūd nām şohret-i yāḳūt

Gird-i leb ān ḥaṭ dil-istān ki to dārī [Şā’ib-i Tebrīzī D. C. 6, G. 7011/6, s. 3421]

[= Senin dudağının etrafındaki o gönül çelici ayva tüyleri, yakutun şanlı adını bir anda hükümsüz kılar.]

Resīd dahı dērler.

~ [N: 28a^{dr}] **Halvā-yi bī-dūd ḥordem**: Elem ve kudū[r]etsüz şafāya vāşıl oldum. *Vucide*.

~ [N: 28b^{dr}] **Ḥosn-ābād**: Nām-i şehri-st ez memālik-i Ḥaṭā. Der kenār-i āb-i Ferāmūdān ki der ān şehri duḥterān-i şāḥib-cemāl bisyārend.⁸⁵³ *Nigāristān*-i Ğaffārī. ‘Örfi:

[**Beyt**] Be-burḳa ‘-i meh-i Ken ‘ān ki hest Ḥosn-ābād

Be-ḥacle-gāh-i Zoleyhā ki hest Yūsuf-i zār⁸⁵⁴ [‘Örfi-i Şīrāzī D., C. 2, K. 30/133, s. 135.]

[= Hüsñabāt’taki Kenan ayının (Hz. Yūsuf’un) peçesine, ağlayan Hz. Yusuf’un olduğu Züleyhâ’nın yatak odasına ...ant olsun!]

~ [N: 28b^{dr}] **Ḥāk-bīzī kerdem**: Der istilāḥ kār-i bīhūde kerdem-est.⁸⁵⁵

~ [N: 29a^{dr}] **Hāne-i Ferdā**: Mey-ḥāne.

~ [N: 29a^{dr}] **Hāne**: Rütbe ma ‘nāsına[dur]. Şā’ib:

⁸⁵³ [= Hata ülkelerinden bir şehrin adıdır. Ferāmūdān suyunun kenarında olup o şehirde güzel yüzlü kızlar çoktur.]

⁸⁵⁴ hest: būd D.

⁸⁵⁵ [= İstilah olarak boşuna çabalamaktır.]

[**Beyt**] H̄um-i sepehr-i berīn mī-koned h̄alāş-i ūikesten

Meger be-h̄āne-i zūr āmede-st bāde-i nābem⁸⁵⁶ [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 5, G. 5960/9, s. 2876]

[= Yüce feleğin küpü kırılmaktan kurtuldu, yoksa saf şarabım en iyi kıvama mı geldi?]

~ [N: 30a^{dr}] **H̄emyāze**: Şā'ibūn bu beytinden esnemek ma'nāsına olduğı zāhirdür:

[**Beyt**] Govherī rā zi-miyān bord şadef k'ez heveseş

Dehen-i baħr ne-y-āsūd zi-h̄emyāze movc [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 2, G. 2272/5, s. 1111]

[= Sadef, onun hevesiyle inciyi ortadan kaldırdı. Denizin ağzı dalga dalga esnemekten durulmadı.]

Lākin gerinmek ma'nāsına daħı müsta'meldür.

~ [N: 30a^{dr}] **H̄'āb dīde**: Muħtelem ma'nāsına[dur]. H̄ākānī:

[**Beyt**] Şeşom-'arūs-i felek rā umīd-i dāmādī

Zi-baħt-i bāliġ-i bīdār h̄'āb-dīde-i ū-st [H̄ākānī D. Kt./6, s. 575]

[= Güneş gelinin altıncı kez evlenme ümidi, uykuya dalmamış bir ergenin rüyalanmayı ümit etmesi gibidir.]

~ [N: 30b^{dr}] **H̄ayr bād kerd**: Vedā' eyledi. Meftūħa āħirine kayd ola.

~ [N: 30b^{dr}] **H̄īre keş**: Zebūne kıyıcı ma'nāsına[dur]. Ez *Būstān*:

Şi'r Cihān-süz u bī-raħmet u h̄īre-koş

Zi-telħiş rüy-i cihānī toroş [Sa'dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 1. Bāb, s. 332]

[= Dünyayı kasıp kavuran, acımasız (bir) kıyıcıdır. Onun kötü ahlakından ötürü âlemin (dahi) yüzü buruşmuştur.]

~ [N: 31a^{dr}] **H̄um mohre**: Şadef kabuġından sāħte bir müdevvir nesnedür ki borı gibi çalarlar. Nizāmī:

[**Beyt**] Ber-āvord h̄um-mohre āvāz-i şīr

Dimāġ ez dem-i gāv-dom geşte gīr⁸⁵⁷ [Nizāmī-i Gencevī Şn., s. 199.]

[= O (boru gibi olan çalgıdan) aslan sesi çıktı. O borunun sesiyle (pehlivanlar) çoştı.]

⁸⁵⁶ h̄alāş: telāş D.

⁸⁵⁷ h̄um-mohre: ħar-mohre Şn.; geşte gīr: geşt-sīr Şn.

~ [N: 31a^{dr}] **Hord**: Uğradı ve rāst geldi. Cāmī:

Şi‘r Sīne şikāfem her nefes k’āmed şabā z’ān menzilem
Bāşed ħored z’in reh-gozer yek laħza bādī ber dilem⁸⁵⁸ [Cāmī D., C. 1,
G. 599/1, s. 576]

[= Saba yeliyle sevgilinin mahallesinden getirdiği yel bir an gönlüme gelse, her nefeste sinem parçalanır.]

~ [N: 31a^{dr}] **Hod-kām**: Kendi murādınca hareket eden.

~ [N: 33a^{dr}] **Der dil berg-i gul dārī**: Derūnuñda ğamuñ var.

~ [N: 33b^{dr}] **Der lüzīne sīr dāred**: Ya‘nī der şādī ğam pīş āvord.

~ [N: 33b^{dr}] **Deryā kef**: Seĥā.

~ [N: 33b^{dr}] **Deryā-i la‘l**: Piyāle-i mey.

~ [N: 34a^{dr}] **Destārçe-i şem‘**: Fetīle-i şem‘.

~ [N: 34b^{dr}] **Dest beste**: Baĥīl ve momsek.

~ [N: 35a^{dr}] **Dest şikeste**: Kināye ez bī-māye ve bī-ķodret şoden est.

~ [N: 36a^{dr}] **Dem dāden**: Va‘de dāden [?] ⁸⁵⁹. Selmān:

Şi‘r Çendān dem-i dil-sūĥtegān dād bedān būy
Eyyām ki ĥūn der ciġer-i moşķ-i Ĥaṭā kerd [Selmān-ı Sāvecī D., K.
58/37, s. 213]

[= Āşıkkların āhı öylesine (keskin bir ciġer) kokusu verdi ki bunun ğamından devran ciġer kanını miske dönüştürdü.]

Li-muĥarririhī.

Ve ferīften est. Velehu:

[Beyt] Şu‘le-i āteş-i men sūĥt cihānī vu henūz
Dem-i men mī-dehī u mī-nehī ey gul ĥārem⁸⁶⁰ [Selmān-ı Sāvecī D., G.
305/7, s. 460]

⁸⁵⁸ k’āmed: k’āyed D.

⁸⁵⁹ “Vade vermek” anlamı verilse de “demīden, der-demīden” yani nefes vermek, ah etmek anlamında kullanılmıştır.

⁸⁶⁰ āteş-i men: āteş-i dil D.; ĥārem: ĥārem N: 36a^{dr}.

[= Ey gül! Benim (gönül) yangınımın kıvılcımı âlemi yaktı ve hala bana ah ettiriyor, beni dikenlerinle parçalıyorsun.]

~ [N: 36a^{dr}] **Dek**: Gedā ma'nāsınadır. Seyf-i Esferengī fermüde:

Şi'r Ber-ser-i ḥ̄ān suḥen-i lezzet zi-men ḥ̄āh ki nīst

Der abā-yi suḥen-i hīç siyeh-kāse-i dek [Seyfüddīn-i Esferengī -D.]

[= Sofranın başında benden lezzet verici sözler iste! Ancak hiçbir söz libasında yokluk kasesi olmaz.]

Dek zeden: Gedāyī kerden būd. *Li-muḥarririhī*.

Be-ma'nī-i sīlī.

~ [N: 36b^{dr}] **Dendān numāyed**: Tebessüm eder ma'nāsına olduğu Ḥākānīnūñ bu beytinden zāhirdür. Şi'r:

[Beyt] Niḳāb-i şeker-fām gerded hevā rā

Çu sobḥ er şeker-ḥand[e] dendān numāyed [Ḥākānī D., K. 38/6, s. 125]

[= Sabah eğer şeker gibi beyaz dişleriyle tebessüm ederse (yani gün doğarsa) gökyüzünü beyaz örtü kaplar.]

Li-muḥarririhī.

Muşannifūñ izhār-ı ḥased eyledi dēmesi mülāhaza buyurıla.

Dendān sepīd kerd daḥı bu ma'nāyadır.

~ [N: 36b^{dr}] **Dil-ḥūn**: Müştāk.

~ [N: 24b^{dr}] **Dil-gerān kerd**: Bī-ḥuzūr oldı ve incinüp ḥātırı ḳaldı. Āşafī:

[Beyt] Nehāde ber-dil-i mā kūh-i ḡam-i seng-dilī

Sebeb çe būd dil-i ḥod be-mā gerān dāred [Āşafī-i Hirevī -D.]

[= Taş kalpli gamlı bir dağ (gibi) gönlümüzde oturmuş(tu). Sebep neydi ki gönlü bizden incindi.]

~ [N: 37a^{dr}] **Dil-sūz**: Mihribān.

~ [N: 37a^{dr}] **Dil-germ**: Mişlühu.

~ [N: 37a^{dr}] **Deh bā heft u nīm**: Ya'nī zamān-ı ḳadīmde aḥvāl-i ticāreti her kes tuymadın Yedi buçuḳ aḳça [ile] iki buçuḳ aḳça fā'ide edüp on olsa tamām fā'idedür dērlerdi. Ammā Hinde sefer eylerler on aḳça [ile] yedi buçuḳ aḳça

rebh eylese ziyāde fā'idedür dèrlerdi. Zīrā Şīrāzīlerūñ Hind ticāreti Hürmüzden olurdı ki Hind deryāsınuñ bir iskelesidür andan Hinde ticāret āsān ēder. Hāfız:

[Beyt] Ān ki deh bā heft u nīm āverd bes sūdī ne-kerd

Furşatet bādā ki heft u nīm bā deh mī-konī⁸⁶¹ [Hāfız D1., Kt. 3/4, s. 351]

[= Yedi buçuk (akçe) ile on (akçe) elde edilen işte yeterince kâr etmedi. Ancak fırsat olunca sen on (akçe) ile yedi buçuk akçe kazanırsın!]

~ [N: 37a^{dr}] **Dīd u vā dīd**: Görüp ve görüşmek ya'nī ihtilāf ma'nāsına olduğu Şā'ibūñ bu beytinden zāhirdür.

[Beyt] Dīden-i halk-est bīmārī u vā-dīde-st noks

İyd u nevrüz ez berāy-i bī-demāğān mātemī-st [Şā'ib-i Tebrīzī D. G. 1200/2, s. 603]

[= Halkla görüşmeş hastalık, onlarla kaynaşmaksa hastalığın baş göstermesidir. Bayram ve nevrüz (eğlencesi ise) hasret çekenler/melül olanlar için bir matemdir.]

Li-muḥarririhi.

~ [N: 24b^{dr}] **Dīvānī**: Şu'arā beyninde mufaşşal olan eş'ara dēnür ve istişhād beyti beyāzī meşelinde muḥarrerdür.

~ [N: 38a^{dr}] **Dīv-dil**: Bed-dil be-ṭarīku'l-kināye berrāre ma'nāsına daḥī müsta'meldür.

~ [N: 38b^{dr}] **Dem-endāz**: Rīş-ḥand.

~ [N: 38b^{dr}] **Dem-i Rübāh**: Subḥ-ı şādık. Ez *Şehrī vü Gulī*.

~ [N: 38b^{dr}] **Yektā**: Sāde ma'nāsına dīde şod.

~ [N: 39b^{dr}] **Rāh-zen**: Āheng-nevāz. Selmān:

[Beyt] Īn muṭribān-i rāh-zen imşeb zi-şūfiyān

Ḥāhend bord cobbe vu destār u her çe hest [Selmān-ı Sāvecī D. G. 53/5, s. 382]

[= Bu saz çalan çalgıcılar suffilerden cübbe, mendil ve (başka) her ne varsa alacaklar.]

~ [N: 40a^{dr}] **Reh u rüy**: Bir nesnenūñ yolu erkānı.

⁸⁶¹

bā deh: rā deh D.

~ [N: 40a^{dr}] **Reh-i H'ābīde**: Issız ve tenhā ʔarīk ma'nāsına olduđı Şā'ibūñ bu beytinden zāhirdür.

Şi'r Dil-i bī-dār mī-bāyed vişāl-i zolf-i cānān rā
Reh-i h'ābīde rā ʔay kerden ez şeb-gīr mī-āyed [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 3,
G. 3201/2, s. 1548]

[= Gönül gözü açılan (birinin) sevgilinin saçlarına erişmesi vaciptir. Issız ve تنها bir yolu kat etmek gece yürümekten geçer.]

Bu da Şā'ibūñdür: *Feteemmel*⁸⁶²:

[Beyt] Sebze-i h'ābīde-i mā mī-zened pehlū be-çarh
Serv-i kūtāhī-st 'omr-i Hızır ez büstān-i mā [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 1, G.
290/8, s. 149]

[= Bizim taze çimenimiz felekle üstünlük davası çalar. (Öyle ki) bizim bostanımızda Hz. Hızır'ın ömrü kısa bir selvi kadardır.]

Bunda zāhir budur ki çemen-i nev-demīde murād ola.

~ [N: 41a^{dr}] **Rū vā nehād**: Mukābere kerd. Selmān:

Şi'r ʔarrār-i ʔorre-i to dilem bord u 'ārizet
Rū vā nehāde poşti-i ʔarrār mī-koned [Selmān-ı Sāvecī D. K. 57/2, s.
210]

[= Senin yankesici zülflerin gönlümü çaldı ve yanağın da yankesici (zülfüñün) ardından büyüklük taşıyor.]

~ [N: 41a^{dr}] **Zāde-i Merrīh**: Be-ma'nī-i āhen.

~ [N: 41b^{dr}] **Zāl-i sepīd-ebrū ve zāl-i mū-siyeh**: Kināye ez dunyā-st.

Zāl-i ser-sepīd u siyeh-dil.

~ [N: 42a⁴] **Zebān-i sebz**: Gūyā ma'nāsınadır.

Beyt Zi-hūş bord çenān heyret-i to gulşen rā
Ki sebz kerd hamūşī zebān-i süsen rā [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 1, G. 642/1,
s. 314]

---

⁸⁶² [= Bu hususta kafa yor/düşün.]

[= Hayretinle, gülbahçesinin aklı başından öylesine gitti ki suskunluk zambağının dili çözüldü.]

~ [N: 42a^{dr}] **Zer-i Büm**: Hâliş altun. Zer ile büm⁸⁶³ mürekkebdür. Şeh-nâme:

[Beyt] Bi-y-âverd şad câme dîbâ-yi Rûm

Heme peykereş govher-i zerr-i büm⁸⁶³ [Firdevsî ŞF. C. 3, s. 396]

[= Büsbütün halis altınlarla süslü Rum kumaşından (yapılmış) yüzlerce elbise getirdi.]

~ [N: 42a^{dr}] **Zer-i sorh-i sepehr**: Âftâb.

~ [N: 42a^{dr}] **Zerd-kef**: Mişlühu.

~ [N: 42a^{dr}] **Zer-i mihrî**: Meskûk altun. Ez Mîrek.

~ [N: 42b^{dr}] **Zerrîn-şadef ve zerrîn-kâse ve zemzem-i âteş-feşân**: Kināye ez âftâb-est.

~ [N: 43a^{dr}] **Zevrak-i mey**: Pereme şeklindeki bir nev' piyālenüñ ismidür.

~ [N: 43a^{dr}] **Zirh-i zür**: Peykân.

~ [N: 43a^{dr}] **Zi-dil ber âmedem**: Dilden çıkdum yine dil elden gitdi. Hâfız:

[Beyt] Zi-dil ber-âmedem u kâr ber nemî âyed

Zi-ğod be-der şodem u yâr ber nemî âyed [Hâfız D1., G. 201/1, s. 118]

[= Gönül yine elden gitti ve geri dönmez artık. Kendimden geçsem de sevgili geri dönmeyecek.]

~ [N: 43a^{dr}] **Zindân-i Skender**: Şehr-i İsfahân.

~ [N: 44a^{dr}] **Sâz-gârî**: Düzenlik.

~ [N: 44a^{dr}] **Sâqu'l-'arûs**: Bādām ve sükker ile memlû hâliş daķıķden hamîr edüp engüşt miķdârı taḥş ederler. Bir nev' ta'âmdur. *Sem*.

~ [N: 44a^{dr}] **Sâķî-i şeb**: Kināye ez mâh-tâb.

~ [N: 44a^{dr}] **Sâm**: Kavs-i kuzah.

~ [N: 44a^{dr}] **Sâm-efrâz**: Büyük 'alem.

~ [N: 44a^{dr}] **Sāye-şiken**: Ya'nî şikenende-i mezheb-i zûlm ve rüşen konende. *Şeref-nâme*.

---

⁸⁶³ bi-y-âverd: be-fermüd N.; câme: cāy N.

~ [N: 44a^{dr}] **Sāye-gerdān**: Mecīrū'd-dīn-i Beylekānī:

[Beyt] Āsmān cān ber ṭabaḳ be'nhād ya'nī āftāb

Z'īn ṭarab der ḥāk hem-çu sāye-gerdān āmed-est [Mecīrū'd-dīn-i
Beylekānī D., K. 11/13, s. 34]

[= Felek yoluna baş koyup neşesinden güneş olup bir ışık huzmesi gibi toprağa
düşmüştür.]

~ [N: 44b^{dr}] **Sebz-pūşān-i behişt**: Hūrā.

~ [N: 44b^{dr}] **Sebz şod**: Paşlandı.

~ [N: 44b^{dr}] **Sebz-ḥīz**: Çāpük.

~ [N: 44b^{dr}] **Sebz meydān**: Āsmān.

~ [N: 44b^{dr}] **Sebz-ṭaşt-i ser-nigūn**: Mişlūhu.

~ [N: 45a¹⁸] **Ser ber-āb dādī**: Emşāldendür. Zebān-ı Türkīde pāreye atarsın demek
maḥallinde kināye olunur.

~ [N: 45a^{dr}] **Sezāb**: Ma'danūs.

~ [N: 45a^{dr}] **Serā-perde-i dovrān**: Ya'nī āsmān.

~ [N: 45a^{dr}] **Serāy-i heft-raḥşān**: M[işlūhu].

~ [N: 45a^{dr}] **Serā-perde-i kuḥlī**: Ebr-i siyāh.

~ [N: 45a^{dr}] **Ser-efşān**: Bed-gūy.

~ [N: 45a^{dr}] **Ser-encām numūden**: Taḥşīl kerdən.

~ [N: 45b^{dr}] **Serāy-ı nohoft**: Āsmān.

~ [N: 45b^{dr}] **Ser be-ū forū bord**: Aña meşgūl oldı. 'Örfi:

[Beyt] Leyli ez gūşe-i maḥmil be-nemūd-est cemāl

Yā boved lāle ki ser ber zened ez gūşe-i tel⁸⁶⁴ ['Örfi-i Şīrāzī D., C. 2., K.
47/23, s. 224.]

[= Leylâ, mahmilin köşesinden yüzünü gösterince sanki bir tepenin köşesinde lāle
göründü.]

---

864 gūşe: sīne D.

‘Örfî:

[Beyt] Kesî ki hûn-i vey er zed be-rîhten-i in harf

Zi-hiç düde-i ser-ber zede kemîn me-goşâ [‘Örfî-i Şîrâzî -D.]

[= Bu sözleri söylediği için eğer birinin kanı dökülecekse ortaya çıkan hiçbir hanedana saldırma!]

~ [N: 45b^{dr}] **Ser-pence kerdên:** Be-ma‘nî-i zûr-âzmâyî kerdên.

~ [N: 45b^{dr}] **Ser-i ceng:** Emîr-i ‘asker.

~ [N: 45b^{dr}] **Ser hârîden:** N’ovmîd şoden ve nîz kinâye ez ‘âciz şoden der cevâb-ı hâşm ve şermende şoden ve nîz rağbet kerdên ve temelluğ numûden mer dîger râ. *Surûrî.*

~ [N: 46a^{dr}] **Ser-zede:** Tapu kılmak ve baş indürmek. Selmân:

[Beyt] Zed Zohre-i ‘eşq-i to reh-i ber men-i kâlâş

Bâ ân ki men-i ser-zede râ ser-zedei bâz [Selmân-ı Sâvecî -D.]

[= Zühre gibi olan aşkın beni kalles sanıp yolunu kesti. Boyun bükmene rağmen yine de serzeniş etti.]

Ser-zede: Serzeniş kerde yâhûd be-ser zedei.

~ [N: 46a^{dr}] **Ser u sāmân:** Yûn ve ârâm ve şabûri ve şalâh ve mecâl. Min *Mecmû‘a-i Şeyh Karāmânî.*

~ [N: 46b^{dr}] **Ser-i Kûy:** Be-ma‘nî-i dîdâr. Hâkânî:

[Rubâ‘î] Tâ gom ne-koned der-i serây to kesî

Ber bâm ber-âvered ser-i kûy nemûd [Hâkânî -D.]

[= Biri senin sarayının kapısını kaybedince çatıya çıksın (işte o zaman) görünür.]

Ez Mecmû‘atü’l-Ûns.

~ [N: 47a^{dr}] **Ser u pâ dâden:** Hil‘at dâden.

~ [N: 47a^{dr}] **Ser u rûy kerd:** Ya‘nî hâşm-gîn şod.

~ [N: 47a^{dr}] **Ser u hişt:** Der iştilâh-ı ehl-i Şîrâz est. Çün kesî fehm nemî-koned ve yâ be-kârî nemî-resed güyend: İnek *ser u heşt* ey bo-rov ser-i hûd be-seng be’şken.

Maḥmûdiye. ‘Örfî:

[Rubā'ī] Rūzī ki ẓazā mezra'a-i ẓismet kişt

Ḥākem zi-ḥarem be-bord u der deyr-i sirişt

Mī-ḥ'āst ki der cevāb be-nāy-i konişt

Güyem lebbeyk çun be-güyed ser u ḥişt⁸⁶⁵ [‘Örfi-i Şirāzī D. C. 3, R. 23, s. 12.]

[= Bir gün kaza, kader tarlasını sürdü. Toprağımı Kâbe'den yaradılış âlemine götürdü. / Ateşkedenin borusuna karşılık ben “Lebbeyk (Buyur/Emrindeyim)” diyorum ancak o “Anlamadım” diyor.]

~ [N: 47a^{dr}] **Sere vu pāye**: Eyüli ve kötülü demekdür.

~ [N: 47a^{dr}] **Ser-hāl**: Bī-ẓarār ma'nāsına[*dur*]. Enverī:

[Beyt] Yekī der kef ẓilic ser-hāl u tāzān

Yekī ber kef ẓadeḥ ser-mest u maḥmūr⁸⁶⁶ [Enverī D., K. /3924, s. 156]

[= Biri elinde kılıç kararsızca koşmakta, biri elinde kadeh sarhoşça dalmaktadır.]

~ [N: 47a^{dr}] **Saḫf-i miḥnet-zāy**: Āsmān.

~ [N: 47a^{dr}] **Şest der şest**: Ya'nī girih der girih ḥalka der ḥalka.

~ [N: 47b^{dr}] **Hemen-gāne**: Şehrī-st der Tūrān-zemīn. Ḥālā īn şehr rā rām-i Hormos mī-nevīsend. Ve 'avām Rāmiz mī-güyend.

~ [N: 48a^{dr}] **Seng der müze**: Kināye ez terk-i sefer kerde bāşed. Enverī:

[Beyt] Çarḥ rā bā-şerefeş seng futed der müze

Kūh rā bā şeḫateş kīk futed der şelvār [Enverī D., K./3474, s. 138]

[= Felek onun şerefine seferinden döndü. Dağ ona kızıp muzdarip oldu.]

~ [N: 48a^{dr}] **Sepīde-bālāyī**: Be-ma'nī-i şobḥ-i kāzib.

~ [N: 48a^{dr}] **Sepīde-pehnāyī**: Şobḥ-i şādīk. Şeref-nāme.

~ [N: 48b^{dr}] **Sepīd-kār**: Siyeh-kār muḫābilidür. Selmān:

[Şi'r] Ḥaşm-i sepīd-kār-i siyeh-düde-i to rā

Bādā siyāh geşte be-dūd-i 'azāb rüy⁸⁶⁷ [Selmān-ı Sāvecī D., K. 127/42, s. 319]

⁸⁶⁵ ser u: kū D.

⁸⁶⁶ ser-hāl u tāzān: şādān u tāzān D.

[= Sana göre (o), soyu bozuk (ama) ahlaklı bir düşmandır. Onun yüzü azap gibi bir dumanla kararsın!]

Ya 'nī be-dūdī ki hem-çu 'azāb-est.

Sepīd-kārī kerd yoğurtıldı dēycek yēde isti 'māl olunur.

Ya 'nī haşm-i to rā sepīd-kār-est be-zu 'm-i ḥod u siyeh-ḳabīle est.

~ [N: 48b^{dr}] **Sepīde pezān**: Kılıcı.

~ [N: 48b^{dr}] **Siriş ḡonçe**: Kumaşlara sürülen çiriş.

~ [N: 48b^{dr}] **Sitāre-i ḳalenderān**: Āftāb.

~ [N: 48b¹⁷] **Siyāhī**: Ḳara ḳulluḳçı ma 'nāsına olduḡı Mollā Ḥāfīzuñ bu beytinden zāhirdür:

[Beyt] Ḥazāne-i dil-i Ḥāfīz be-zolf u ḥāl me-deh

Ki kār-hā-yi çonīn kār her siyāhī nīst⁸⁶⁸ [Ḥāfīz D1., G. 64/11, s. 40]

[= Hafız'ın gönül hazinesini saçının teline ve benine emanet etme! Çünkü böylesi iş(ler) her karakulluḳçunun (üstesinden geleceḡi bir iş) deḡildir.]

Şā'ib:

[Beyt] Rūy-i to rā be-şayḳal-i mihr iḥtiyāc nīst

Kem-ter siyāhiyī-st der 'īn leşker āyīne⁸⁶⁹ [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 6, K.

6/65, s. 3556]

[= Yanaḡının güneşle cilalanmasına gerek yoktur. (Güneş) bu ayna gibi olan orduda (ancak pas gibi) bir karakulluḳçudur/hizmetlidir.]

~ [N: 48b¹⁹] **Siyāhī dehi**: Emşāldendür. Günāhdan utanmaḳlıḡa dērler.

[Beyt] Sāye-perestī çu siyāhī dehed

Der dil-i rūşen be-şad āhī dehed [Ḥūsāmī]

[= Günahından utanan bir gölge düşkünü, gönülden sayısız āh eder.]

~ [N: 49a^{dr}] **Siyāh kīse**: Be-ma 'nī-i kebūd kīse.

~ [N: 49a^{dr}] **Seyyidu'l-kibārīt**: Keh-rubā rā ḡüyend.

⁸⁶⁷ sepīd-kār: siyāh-kār D.

⁸⁶⁸ Ḥazāne: Ḥazīne D.; çonīn kār: çonīn ḥad D.

⁸⁶⁹ rūy: rāy D.

~ [N: 49a^{dr}] **Sīm-āb-i āteşin ser:** Āftāb.

~ [N: 49a^{dr}] **Sīmīn şavlecān:** Māh-i nev.

~ [N: 49a^{dr}] **Siyeh-behār:** Tamām-i rüy-i zemīn ser-sebz olup koyı yeşil olduğu mahalle dەرler. Seyf-i Esfereng der şifat-i behār:

[Beyt] Çun ufuk ez dem şabā gönçe-şifet goşād leb

Şod gul-i mihr tāze der faşl-i siyeh-behār şeb [Seyfüddīn-i Esferengī D.,
K./1, s. 122]

[= Çünkü sabah vaktinde ufuk gonca gibi ağzını açtı. Baharın koyu yeşilliğinin olduğu bir gecede ayçiçeği yeniden açtı.]

Neşātī:

Seyfā-yı Bağdādī kavlince köhne bahāra dەرler. Lākin Seyfūñ bu beytinden ki:

[Beyt] Bād-i şabā ez berāy-i korte-i şem‘et

‘Aybe-i lāyī siyeh-behār goşāde [Seyfā-yı Bağdādī ?]

[= Sabah yeli senin mum gibi (katman katman) gömleğinden, kat kat köhne bahar(lar) çözdü/çıkardı.]

demişdür. Gül mevsimi olduğu zāhirdür. Faķır bālā-yı kitābda ma‘nāsına işāret etmiş idüm. Yārān-ı suhen-dān dürüst olmaķ üzere karar v Erdiler. *Li-muħarririhī.*

~ [N: 49a^{dr}] **Siyeh-dest:** Baħīl ve şüm.

~ [N: 49a^{dr}] **Siyeh-nāme:** Guneh-kār. Kemāl İsmā‘īl der medīħa güyed:

[Beyt] ‘Aks-i dest-i siyehet destī eger ber ne-nehed

Be-do nīme be-zened şobħ miyān-i şeb-i tār [Kemāl İsmā‘īl D., K./2927,
s. 181]

[= Senin kararmış/günahkār elin kendini belli etmezse sabah gecenin karanlığını ortadan ikiye böler.]

~ [N: 49b^{dr}] **Subħa-dārān:** Süleħā-yı Ümmet.

~ [N: 50a^{dr}] **Sulţān-i yek-suvāre-i gerdün:** Āftāb.

~ [N: 50a^{dr}] **Sumeylān**: Sīnūñ zammı ve mīmūñ fethiyle fakīr ve dervīş ma‘nāsınadır.
Sūdī. *Būstān*⁸⁷⁰:

[Beyt] Sumeylān çu mī-ber ne-gīred kadem

Vocūdī-st bī-menfa‘at çun ‘adem [Sa‘dī-i Şīrāzī Kl. Bs., 3. Bāb, s. 389]

[= Dervīş/fakir ayağını kımıldatmadıkça (tarikatta yahut bir işte çaba göstermedikçe) varlığı yokluğundan farksızdır.]

~ [N: 50a^{dr}] **Şād-behr**: Ya‘nī hoş-dil.

~ [N: 50a^{dr}] **Şāh-der-şāh**: Gūn-ā-gūn.

~ [N: 50b^{dr}] **Şākmūnī**: Bir şahşuñ ismidür ki kavm-i Çīn peygamber ‘add edüp andan hāriku‘l-‘āde naql eyleyüp dört biñ yıldan mütecāvizdür ki anuñ dīn ü şerī‘ati üzre ‘āmillerdür.

~ [N: 50b^{dr}] **Şāmiyāne**: Sāye-bān.

~ [N: 50b^{dr}] **Şāh-ruḥ ne-zedī**: Evermediñ dēyecek yerde kināye olunur. Hāfız:

[Beyt] Ne-zedī şāh-ruḥ u fevt şod imkān Hāfız

Çe konem bāzī-i eyyām merā gāfil kerd [Hāfız D1., G. 132/7, s. 81]

[= Ey Hāfız! İmkān (varken oğlunu) evlendirmedin (ve geriye evlat bırakmadan) öldü gitti. Ne yapalım zamanın oyunu bizi gaflete düşürdüğünden (geciktirdim).]

*Sūdī*⁸⁷¹.

~ [N: 50b^{dr}] **Şāh-i Güyendegān**: Serv[er]-i Enbiyā ‘aleyhi’s-şalavatu ve’s-selām.

~ [N: 50b^{dr}] **Şāhne-i Çārom-küttāb**: Hāce-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem.

~ [N: 50b^{dr}] **Şāhne-i Necef**: Hāzret-i ‘Alī kerrem‘allāhu vechehu.

~ [N: 51a^{dr}] **Şeş ‘arūs-i ra‘nā**: Zuḥal, Müşterī, Zühre, ‘Uṭārid, Kamer.

~ [N: 51a^{dr}] **Şeker-rīz-i Tarab**: Mestāne meclisde ağlamak.

~ [N: 51a^{dr}] **Şemātet**: Şādī kerdem ber kemer dehī ki be-doşmen resed.

~ [N: 51a^{dr}] **Şemāme-i Kāfūr**: Ya‘nī āftāb.

~ [N: 51a^{dr}] **Şem‘-i ilāhī**: Furkān-i ‘azīm.

⁸⁷⁰ Sūdī, *16. Yüzyıl Şārihlerinden Sūdī-i Bosnevī ve Şerh-i Bostān*’i, s. 623.

⁸⁷¹ Sūdī *Şerh-i Dīvān-ı Hāfız*, C. 2, s. 833.

~ [N: 51a^{dr}] **Şem‘-i zengārī legen**: Āftāb ki zemīn-i ŧem‘-dāndur.

~ [N: 51a^{dr}] **Şikesten**: Egmek ve bükme ma‘nāsına geldügi Selmānuñ bu beytinden zāhirdür:

[**Mıŧrā‘**] Hāŧŧa ki ıarf-i koleh ber meh-i tābān ŧikest [Selmān-ı Sāvecī D. K. 36/3, s. 177]

[= Özellikle parlak ay, sarığını kenarını öne eğdi.]

[**Mıŧrā‘**] Tır-i muharrir-i to rā kāğez u dīvān ŧikest [Selmān-ı Sāvecī D. K. 36/33, s. 178.]

[= Senin yazılarının oku (iğnelemeleri) kâğıt ve divanları eğip büktü.]

~ [N: 51a^{dr}] **Şikeste-zebān**: Peltek.

~ [N: 51a^{dr}] **Şināsende-gān**: ‘Ārifān.

~ [N: 51a^{dr}] **Şikāfe-zen**: Sāzende ma‘nāsınadır. Hākīm Kātrān der ŧifat-ı bahār goft:

Şi‘r Ferāz-i her zemīnī hest gūyī ŧad behāristān

Miyān-i her dirahıti hest gūyī ŧad ŧikāfe-zen [Kātrān-ı Tebrīzī -D.]

[= Her yerin yücesinde sanki sayısız bağ bahçe vardır. Her ağacın içinde de sanki sayısız mızrap vardır.]

Zīrā ŧikāfe mızrāb ma‘nāsınadır. Ve geh-vāre ma‘nāsına dağı gelür. *Ferheng-i Nüreddīnden* terceme olındı. *Li-muharririhı*.

~ [N: 51b^{dr}] **Şīrīn ustuh‘ān**: Kānı ısıcağ germ-hūn ma‘nāsına[du]. ‘Aŧŧār:

Şi‘r Be-ŧīrīn ustuh‘ānī geŧte ŧohre

Ez ān rū mottaŧıl bā kām u behre⁸⁷² [‘Aŧŧār MM./410, s. 72.]

[= Sıcak kanlılığıyla ŧöhret bulmuŧ, bu yüzden emel ve arzusuna kavuŧmuŧtur.]

~ [N: 51b^{dr}] **Şeküb** ve **ŧüb**: Be-ma‘nī-i destār.

~ [N: 52a^{dr}] **Şobđ-dil**: Rūŧen göñüllü.

~ [N: 52a^{dr}] **Şarfe**: Altun ve gürüş bozıldıkdā ŧarrāfiye vērilen bir kaç ağçaya dērler.

Ammā Mevlānā Hāfızuñ bu beytinde ziyādelik ma‘nāsına gelür.

---

⁸⁷² ŧohre: meŧhūr MM.; behre: mesrūr MM.

Beyt Tersem ki şarfeî ne-bered rûz-i bâz h'âst

Nân-ı helâl-i şeyh zi-âb-i harâm-i mâ [Hâfız D1., G. 4/6, s. 3]

[= Korkarım ki kıyamet günü şeyhin helal ekmeği bizim haram suyumuzdan (şaraptan) daha fazla karlı olmayacak.]

~ [N: 52a^{dr}] **Ṭāvus-i Maşriḳ-ḥirām**: Ya 'nī âftâb.

~ [N: 52a^{dr}] **Ṭarfî ne-best**: Müntefi' olmaz. Selmân:

Şi'r Ṭarf-i 'izâr ez niḳâb bâz numâ yek naẓer

V'er çe kesî ber ne-best ṭarfî ez'û coz niḳâb⁸⁷³ [Selmân-ı Sâvecî D. G. 27/6, s. 373]

[= Peçenin ardından yanağını bir anlık da olsa göster. Yoksa peçenden başka kimse fayda görmeyecektir.]

Hâfız:

[**Mişrâ'**] Kes be-dovr-i nergiset ṭarfî ne-best ez 'âfiyet [Hâfız D1., G. 2/4, s. 2.]

[= Kimse senin gözlerinin devrinde huzur yüzü görmedi (ondan faydalanmadı).]

Kimesne nergisûñ devrinde ya 'nī ğamze-kârlıguñ 'âleminde 'âfiyetden behre-yâb olmadı.

~ [N: 52b^{dr}] **Ṭaşṭ u ḥāye**: Kināye ez āsmân u zemîn.

~ [N: 52b^{dr}] **Ṭaşṭ-i bolend**: Mişlühu.

~ [N: 52b^{dr}] **Ṭavḳ-i behâr**: Ḳavs-i ḳuzah. *Sūdî*. [?]

~ [N: 52b^{dr}] **Ṭavîle-i dorr**: Silk-i morvarîd.

~ [N: 52b^{dr}] **Ṭorre-i destâr**: Ṭaylasân.

~ [N: 52b^{dr}] **Ṭûṭî-i şahrâ**: Sebze-i ḥurrem.

~ [N: 53a^{dr}] 'Arūsân-i Diraḥṭ: Nihâl-i tâze şokûfe-dâr.

~ [N: 53a^{dr}] 'Aks-i Hilâl: Lâle.

~ [N: 53a^{dr}] 'Anberîn sonbol: Mûy-i ḥoş-bû ve nev-ḥaṭṭ-i dilbere daḥî işâre olunur.

~ [N: 53b^{dr}] 'Ūdî-i ter: Der Canâbed amrûd rā güyend. Mollâ Ğıyâş:

873

V'er: ger D.

Şi‘r H̄āce-i ‘ālī-guher be’neşte bā nūr u şafā

Cāme-i ābī-nebātī der bereş ester-sefīd⁸⁷⁴

Ādemī ez sāde[ī] h̄īzed u zehrī bogz u şad

‘Ūdi-i ter ez Cenābed sīb der peşter sefīd [Ġiyāş ?]⁸⁷⁵

[= Yüce yaratılışlı hoca, üzerinde beyaz astarlı mavi ve ten renkli bir elbise (ile) şen sakrak bir şekilde oturdu. / İnsanlık sadelikten, fesat ise kin ve nefretten yükselir. Cenabed/Gonabad’ın armudu ise öncekilerden daha da beyazdır.]

~ [N: 53b^{dr}] ‘**Ayyār-i şeş-dāng**: Kāmilü’l-‘ayyār ma‘nāsına[dur]. ‘Aşşār:

Şi‘r Be-her mi‘yār k’ū rā āzmūdī

‘Ayār-i naqd-i ū şeş-dāng būdī [‘Aşşār MM./2851, s. 193]

[= Her bir tartıyla onu ölçtün. Onun nakdî ayarını tam çıkardın.]

~ [N: 54b^{dr}] **Ġonçe şod**: Ža‘fdan bükilüp kendüyi düşürdi ve şıralandı demekdür. Riyāzī-i Semerķandī:

Şi‘r Çun ne-kerdem ġarķ-i h̄ūn ez dīde her dem lāle-vār

Ġonçe kerd āsīb-i teb gul-berg-i h̄andān-i merā [Riyāzī -D.]

[= Daima lale gibi gözyaşımla kan denizine bulamadım. Gonca ateşin afetiyle bizim gülen gül yaprağımızı bitkinlikten kendinden geçirdi.]

Cem‘ étmek ve yoğurmak ma‘nāsına da gelür. ‘İmād Kātib:

Şi‘r Nānī ki mī-ħorend der’īn şeħr merdomān

Çerm-est u saħtiyān u siriş ġonçe der miyān [‘İmād Kātib ?]

[= Bu şehirdeki insanların yediği ekmek keçi postu ve macunla yoğularak yapılmış deri gibidir.]

Li-muħarririhī.

~ [N: 54b^{dr}] **Fārdaķ**: Ķarye min ķarā’-i Semerķand.

~ [N: 54b^{dr}] **Ferā-piş**: İlerü ma‘nāsına[dur].

~ [N: 54b^{dr}] **Ferāħ-rüy**: Yumrı ve uzun yüzli.

~ [N: 55a^{dr}] **Fermān yāften**: Vefāt eylemek.

⁸⁷⁴ Dîvân-ı Ġiyâse’-d-dîn Kucucî’de bu beyt yer almamaktadır.

⁸⁷⁵ Dîvân-ı Ġiyâse’-d-dîn Kucucî’de bu beyt yer almamaktadır.

[**Rubā'ī**] Hergiz ki gomān bord ke'z-īn sān nā-gāh

Fermānde-i rūzgār fermān yābed [?]

[= Devranın efendisinin öylece ansızın vefat edeceğini asla tahmin etmezdim.]

Min hatt-ı Oğçı-zāde.

~ [N: 55a^{dr}] **Feng**: Kündüz ve yaşılca ağaç kurdı.

~ [N: 55b^{dr}] **Ḳāmān**: Der zebān-i Türkī kesī rā güyend ki sihr dāšte bāşed.

~ [N: 55b^{dr}] **Ḳabā konend**: Emsāldendür. Pārelendiler dēmek maḥallinde müsta'meldür. Ḥāfız:

[**Bejt**] Pīrāhenī ki āyed ez'ū būy-i Yūsufem

Tersem berāderān-i gayūreş ḳabā konend [Ḥāfız D1., G. 275/10, s. 158]

[= Kendisinden (Hz.) Yusuf'un kokusu gelen gömleği kıskanç kardeşlerinin parçalamalarından korkarım.]

~ [N: 56a^{dr}] **Ḳoroḳçiyān**: Ya'nī muḥāfızān.

~ [N: 56b^{dr}] **Kār ber to mī-gerded**: İş senden ḥāşıl oldu. Selmān:

[**Bejt**] Sepehr pīr şod u kār ber to mī-gerded

Ki hem-çu baht-i ḥodī nev-cevān u devlet-i yār [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Felek yaşlandı ve iş bahtı gibi genç ve talihi yar (olan) sana nasip oldu.]

Li muḥarririhī.

Güyend kār ber'ū mī-gerded ya'nī ber'ū moyesser mī-gerded.

~ [N: 56b^{dr}] **Ḳisrāḳ u pāy-bend**: Nā-münāsib ve nā-muḥal vāḳı' olan.

Ḳıṭ'a Dīrüz bīş cem'-i cevānān-i nokte-senc

Ḳisrāḳ-i ḥar-ṭabī'at u nādān-i ḥod-pesend

Goftā şodem be-dovr-i şomā pāy-bend-i 'eşḳ

Şūḥī be-ḥande gofte ki ḳisrāḳ u pāy-bend [?]

[= Dün eşek tabiatlı bir attan ve kendini beğenmiş cahilden ibaret ağzı laf yapan bir grup genç, dedi ki "Etrafınızda gezerken aşkınız ayağımı bağladı". O da şuhça gülerek "İmkânsız" dedi.]

~ [N: 57a^{dr}] **Kārd-i rüy-rān**: Varsaḳ dēdükleri ālet. Ez *Mīrek*.

~ [N: 58b^{dr}] **Gerde**: Be-ma'nī-i ḥāk-rīz ki naḳḳāşān isti'māl konend.

[**Beyt**] H̄aṭet ne gerde-i Mānī ne naḫṣ-i Behzād-est

Ki īn siyāh-ḳalem kār-i h̄ūb-i ostād-est [?]

[= Senin hattın ne Mani'nin duvarı ne de Bihzad'ın resmidir. Çünkü bu kara kalem(le yapılmış eser) üstad işi denecek kadar iyidir.]

~ [N: 59a^{dr}] **Kesb-i zānū mī-koned**: Ya 'nī kūn dāde est.

~ [N: 59a^{dr}] **Kekebre** [ككبره]: Yāve ve herze söz. Naḫlehu min ḫaṭṭe 'Azmī-zāde.

~ [N: 59a^{dr}] **Gel** : Bozorg u bihter-i ḳovm rā gūyend. Mollā Cāmī fermāyed:

Şi'r Tārīḫ-i cihān ki ḳişṣa-i ḫord u kelān

Derc-est der'ū ḫe ṣīr-merdān ḫe yilān

Der her varaḫeṣ be-ḫ'ān ki fī 'āmi kezā

Ḳad māte fulānun ve fulānun ve fulān [Cāmī D. C. 1, R. 105, s. 869]

[= Kısalı uzunlu bir hikâye olan dünya tarihinde hem (aslan gibi) cesurlar hem de (yılan gibi) sinsiler vardır. Onun her varağında “*Falanca yılda falan falan ve falancanın ölüp gittiğini*” oku!]

~ [N: 60a^{dr}] **Kīk der ṣelvār**: Kināye ez muṣṭarib ve bī-ḳarār ṣoden. İstiṣhād beyti *seng der mūzede* yazıldı.

~ [N: 60a^{dr}] **Gerān sirişt**: Motekebbir ve kāhel ve ḫammāl-i ḳavī-poşt.

~ [N: 60b^{dr}] **Girih-i vehm-sūz**: İṣāret be-felek-est ki vehm ez ān nemī-tevāned gozeşt.

~ [N: 60a^{dr}] **Gelīm-gūs**: Bir ṭā' ifedür ki ḳulaḳları gāyet buzurg olur.

~ [N: 61a^{dr}] **Gīrā**: Keskin.

~ [N: 61a^{dr}] **Gīrā-ter**: Keskin-rek. Şā'ib:

[**Beyt**] ḫe gūne cān bored ṣayd ez kemīn-i ḫeṣm-i fettāneṣ

Ki gīrā-ter boved ez ḫūn nā-ḫaḳ tīg-i moĵgāneṣ [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 5,

G. 4954/1, s. 2389]

[= Can nasıl da onun fettan gözlerinin pususuna düşer? Çünkü onun kılıçtan daha keskin kirpikleri haksız yere kanı döktüğü için çok çekicidir.]

~ [N: 61b¹⁰] **Gorm**: Endūh u ḡam ma 'nāsına[dur].

Beyt To ṣīrī vu ṣīrān be-kerdār-i ḡorm

Bo-rov tā rehānī dilem rā zi-gorm [Unşurī D., M./3411, s. 359]

[= Sen bir aslansın ve aslanlar dağ keçisi müptelasıdır. Var yoluna git ki gönlümü gamdan azat edesin!]

~ [N: 61b¹¹] **Korneş**: Hindde bir kâ'idedür, sağ dizin yere koyup ta'zîm etmege dërler.
'Örfî:

[Beyt] Romûz-i korneş u teslîm râ edâ kerdem

Ber âb-i merdom-i dâna ne bezle-senc-i nedîm ['Örfî-i Şîrâzî -D.]

[= Tazim ve teslim remzini eda ettim. Bilge insanların itibarı, hoş-sohbetli bir dosttan (daha evla değilmiş).]

~ [N: 61b^{dr}] **Koreng**: Ya'nî esb. Bî-maḥal yazılmış. Beyâz eden gâfil olmaya.

[N: 64a⁹] Esb-i âl ma'nâsına isti'mâl olduğı 'Örfînüñ bu beytinden zâhirdür:

Beyt Merâ çu dîde boved ablaḳî çe endîšem

Ki in koreng-i ḥarûn-est u ân guher reh-vâr ['Örfî-i Şîrâzî Kl., C. 2, K. 30/116, s. 133]

[= Beni eğer iki farklı renkte gördüyse ne gam! Oysa bu vahşi o da soylu (hoş yürüyüşlü) bir kızıl attır.]

~ [N: 62a^{dr}] **Gul-i ḥâr**: Rengî-st ez elvân-i müşevvîḳ ve müşâbih reng-i gul-i ḥâr. Selîm:

[Beyt] Zi-dest-yârî-i bād-i şabâ be-ṭarf-i çemen

Derîde şod be-ten-i gönçe câme-i gul-ḥâr [Muḥammedḳulî Selîm-i Tahrânî -D.]

[= Sabah yelinin yeşillîğe el uzatmasıyla goncanın teni yırtılıp mor libası (ortaya çıktı).]

~ [N: 62a^{dr}] **Gul-i ḥod-rû**: Yaban gülî.

[Beyt] Çu rây-i 'eşḳ zedî bâ to goftem ey bulbul

Me-kon ki ân gul-i ḥod-rû berây-i ḥîşt-en-est⁸⁷⁶ [Ḥâfîz D1., G. 80/4, s. 49]

[= Ey bülbül! Aklına (bir gün) aşkın düşeceğini sana söylemiştim. Sakın (düşme tuzağına)! Çünkü o yaban gülü (aşırı) bencildir.]

~ [N: 62b⁵] **Koleh şikesten**: Ğarrâlanup şarîḡın kec gèymek.

⁸⁷⁶

ân: in D1.

[**Mısrā'**] Hāşşa ki ʔarf-i koleh ber meh-i tābān Şikest [Selmān-ı Sāvecī D. K. 36/3, s. 177]

[= Özellikle parlak ay, sarığını kenarını öne eğdi.]

~ [N: 62b^{dr}] **Koleh ber zemīn āred**: Ğāyet iʔā'at ēder ma'nāsınadır.

~ [N: 62b^{dr}] **Koleh-dār-i deyyūsān**: Ya'nī Őeyđu'l-'araşāt. Pāzenekānuñ mekteb başısı. Őifāyī:

Ői'r Ez rüy-i Őeref kerde koleh-dār-i deyyūsān [Őifāyī-i Işfahānī -D.]

[= Őerefinden dolayı kavatların başı olmuş.]

~ [N: 62b^{dr}] **Koleh-i zengüle**: Maşhare-gāna maşşuş por-celācil kolāh.

~ [N: 62b^{dr}] **Koleh-ğül**: Toğulğa. Kāsım Gunābādī:

[**Beyt**] Koleh-ğül gerdān-i deryā Őitāb

Numāyān ʔu nīlüfer ez rüy-i āb [Kāsım Gunābādī ?]

[= Nilüfer'in su üzerinde görünmesi gibi miğfer okyanus (tabiatli kişinin başında) süratle dönmektedir.]

~ [N: 62b^{dr}] **Koleh-dārī**: Ya'nī bir taqyeliğ. Selmān:

[**Mısrā'**] Başşīd koleh-dārī u bākī be ʔabā kerd [Selmān-ı Sāvecī D. K. 58/31, s. 213]

[= Bir takkelik bağışlayıp geri kalanı yırttı.]

~ [N: 62b^{dr}] **Koleyrī**: Bir zebāndur ki ekşer Bengālede isti'māl olınur. Hüsrevüñ lisān-ı pesendīde olan dīvānı ol lügāt üzredür. *Lāedrī*.

~ [N: 62b^{dr}] **Gonde**: ʔalıñ ve taşlağ ma'nāsınadır.

~ [N: 63a^{dr}] **Kūçe dehed**: Yan vērür ma'nāsına olduđı Őā'ibüñ bu beytinden zāhirdür. Der meşnevi:

[**Beyt**] Őukūheş eger Һamle āred be-fīl

Dehed kūçe ez bīm ʔun rūd-i nīl [Şā'ib-i Tebrīzī D. C. 6, *Ķandahār-nāme*, s. 3603]

[= Her ne kadar azameti file saldıracak (kadar görünse de) korkusundan Nil nehri gibi yan çizer.]

~ [N: 63b⁷] **Gūşe girift**: İ'rāz eyledi, ya'nī ferāğat ētdi. Hāfız:

[Beyt] ‘Aql dīvāne şod ān silsile-i moşkīn kū

Dil-i mā gūşe girift ebrū-yi dildār kocā-st [Hāfız D1., G. 93/7, s. 59]

[= Akıl kayboldu, zincir gibi olan o misk kokulu (saçlar) nerede? Gönül bizden el etek çekti, (şimdi) gönül alıcı kaç nerede?]

Kū kanı ma‘nāsına geldügi zāhirdür.

~ [N: 63b^{dr}] **Kük:** Bi’l-kāfeyni’l-‘Arabıyyeyn sāz düzeni.

~ [N: 63b^{dr}] **Gül-i ü me-hör:** Anuñ hīle ve āline aldanma dēycek yēde isti‘māl olunur. *Semi‘a min itteka min zurefā’i’l-‘Acemi*⁸⁷⁷.

Min haṭṭ-ı ‘Azmī-zāde.

~ [N: 63b^{dr}] **Goh hored u sibilet rā nighē dāred:** Murāyīler haqqında müsta‘meldür. Kelb-i zāhid kışşası gibi cīfe yēr bevbinden ictināb eder ve poḥ yēr hikmet söyler dedükleridir.

~ [N: 63b^{dr}] **Goh zarīf:** Poḥ zarīf dedükleridür.

~ [N: 64a^{dr}] **Lā ber lā:** Hālvā-yi fişfiş. *Luğat-i Rüstem-i Mevlevī.*

~ [N: 64b^{dr}] **Lebān:** Pestān ma‘nāsına geldügi Ümīdīnūñ kaşīde-i lāmiyyesinde olan bu beytden zāhirdür:

Şi‘r Tā hamel rā leben-i mihr ne-rīzed zi-lebān

Meyl-i a‘lā ne-koned ṭıfl-i nebāt ez esfel [Ümīdī ?]

[= Hamile bir kadın göğsünden muhabbet sütünü akıtmadıkça bitki gibi olan bebek/çocuk alçaktan yücelere meyl etmez/büyümez.]

[Diğer] Kodāmīn dāye ez şīret leb-ālūd

Meger āb-i ḥayāteş der lebān būd [?]

[= Hangi sütanne seni sütüyle doyurdu. Aslında onun bengisuyu göğsündedir.]

~ [N: 64b^{dr}] **Lec:** Be-feth-i lām be-ma‘nī-i leked. Bi’t-Türkī dekme. Şems-i Faḥrī:

[Beyt] Ger kīne keşed rāy-i vey ez encom u eflāk

Ber-hem şikened ṭārom-i eflāk be-yek lec⁸⁷⁸ [Şems-i Faḥrī, *Mi‘yār-ı Cemālī*, s. 54.]

⁸⁷⁷

[= Acem ediplerinden sakınmak, korunmak olarak işitildi.]

[= Yıldız ve feleklerden intikam almak isterse feleğin kubbesini bir tekmeyle birbirine katar.]

~ [N: 65a^{dr}] **Māder ender**: Ügey ana. Qarāmānī.

~ [N: 65a^{dr}] **Mār**: Der *Müeyyidü'l-Fuzalā* be-ma'nī-i ğam u endüh. Mār mī-ħorī. Ya'nī endüh mī-ħorī. Selmān:

[Beyt] La'l-i revān zi-cām-i rez nūş u ğam-i cihān me-ħör

Z'ın felek-i zumurridin behr-i çe mār mī-ħorī [Selmān-ı Sāvecī -D.]

[= Şarap kadehinden kırmızı üzüm şarabını iç ve dünyanın kahrını çekme! Bu zümrüt felek yüzünden niçin gam yersin?]

~ [N: 65a^{dr}] **Māl-gerān**: Be-ma'nī-i dellākān ğassālān ve kavvālān. Ve Māl-gerān ve tavvāfān ve ser-terāşān ve cemmāmān. Ez Münşe'at-i 'Abdu'llāh Morvarīd.

~ [N: 65b^{dr}] **Māhīçe**: Maşhara ki Türkçe māhya dërler. Ümīdī:

Şi'r Goft Hāfiz fulān māhīçe

Heme dervīş-resm [u] buğrāyī [Ümīdī ?]

[= Hāfiz dedi ki: "Çoğu maskara ve büsbütün derviş halli (birer) beleşçidir.]

~ [N: 65b^{dr}] **Merd moşābih be-ħāl boved**: Er dayıya beñzer meşelidür. Fettāhī:

Şi'r Merdān-i rāh-i 'eşq çu ħālet der āteşend

Hest in meşel ki merd moşābih boved be-ħāl [Fettāhī-i Nīşābürī D. G. 209/5, s. 83]

[= Mertler aşk yolunda tıpkı ben tanen gibi ateşler içindedir. Böyle bir mesel vardır: "Er dayıya benzer."]

~ [N: 66a^{dr}] **Merā koned**: Ya'nī da'vā-yi berāberī koned. Kemāl İsmā'īl:

[Beyt] Bā āsmān merā koned eknūn zemīn-i mā

Çun ferr-i şāh-zāde ber'in ħāk-dān resīd [Kemāl İsmā'īl D., K./1162, s. 71]

[= Şimdi yeryüzümüz gökyüzüyle eşit olduğunu iddia ediyor. Çünkü şehzadenin nuru bu topraktan çıktı.]

Li muħarririhī.

~ [N: 66a^{dr}] **Mih-i kayluğa**: Çüb-i kayluğa. Meylî:

[**Beyt**] Şeved zebân-i to her-dem dirâz zemm u bed-est

Ki mih-i kayluğa ser mî-zened zi-ħolkümet [Meylî ?]

[= Dilin sürekli ayıplama ve küfre meyl ederse çavuşun sopası gırtlığından çıkar.]

~ [N: 66a^{dr}] **Mir-âb**: Şu üzerine me'mûr olan hâkim ba'zı memâlikde fi'l-cümle Konya şehrinde mevcûddur. Zîrâ mezâri' ve bâğât şulanmağ mu'tâddur. Şâ'ib:

[**Beyt**] Der'in do hafte ki mîr-âb-i in çemen şodei

Zi-hiç teşne-ciger âb râ dirîğ me-dâr [Şâ'ib-i Tebrîzî D. C. 5, G. 4687/3, s. 2261]

[= İki hafta müddetince bu çimenliğin su memuru oldun. Hiçbir âşıktan suyu esirgeme!]

~ [N: 67b^{dr}] **Nâz-bâliş**: Yüz yaşduğı. 'Örfî-i Şîrâzî:

[**Beyt**] Dilî ki çeşm-i to bîmâreş ez kirişme ne-kerd

Be-nâz-bâliş-i ğam tekye'eş sezâ-st ki nîst ['Örfî-i Şîrâzî D. C. 1, G. 179/4, s. 367]

[= Gözünün hastalığından dolayı işve yapmadığı bir gönlün, gam yastığına yaslanması uygun mudur, değil midir?]

~ [N: 67b^{dr}] **Nâm dih me-ber**: Keşf-i râz étme.

~ [N: 68a^{dr}] **Na'l-i Haţer**: Mağlûbuñ ħiyn-i firârda izi bilinmemek için esbine urduğı ma'kûs na'le dêrler. Seyf-i Esfereng:

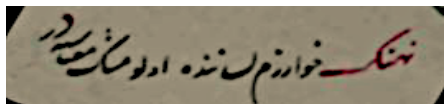
Şi'r Çâr mihî-st tabî'at ki çu zed bâz rehem

Rağş-i cân râ zi-şeref na'l-i haţer ber bendem [Seyfüddîn-i Esferengî D., K./8, s. 335]

[= Yine yolumu kesen felek işkencecidir. Korkutan haşmetinden dolayı can atıma ters nal çaktım.]

~ [N: 69a^{dr}] **Neheng**: Ĥârezm lisânında ulu neg ma'nâsınadır.⁸⁷⁹

~ [N: 69a^{dr}] **Nîm-ħâye**: Günbed ma'nâsınadır.

~ [N: 69a^{dr}] **Nüş-giyā**: Giyāh-i zindegānī. Ez *Maḥzen*.

[**Bejt**] Nüş-giyāyī ki be-do der-nişest

Reh-gozer-i zehr be-tiryāk best⁸⁸⁰ [Nizāmī-i Gencevī ME., s. 139.]

[= (Ölümsüz kılacak) panzehiri içip zehrin geçeceği yolları onunla tiryakladı.]

~ [N: 69b^{dr}] **Vālī-i ‘aḳreb**: Ya‘nī Merrīḥ. Enverī⁸⁸¹:

~ [N: 70a^{dr}] **Hān u hūn**: Ya‘nī cevāb-ı perīşān ve ḥaḷḷ-ı kelām. Der *Dustūru’l-Vuzerā-i Ḥ‘āndmīr*.

Allāhu a‘lem īn nīz ez sābıḳgān-est.

~ [N: 71b^{dr}] **Yaḥ-furūş-i Nişābūr**: [Açıklama bulunmamaktadır.]

~ [N: 71b^{dr}] **Yām-ḥāne**: Ya‘nī Eskudār.

~ [N: 72a^{dr}] **Yargū**: Yasak demekdür. Vezīr ma‘nāsına da gelür. Ḳarāmānī.

~ [N: 72a^{dr}] **Yekrān**: Ḳula at ve çil at ve fistıḳı reng. Ḳarāmānī.

3.6.1.2. MU. Nüşası

~ [MU: 19a^{dr}] **Pervāne-i murād**: Ḥaḷḷ-ı şerīfden kināye olur.

~ [MU: 19a^{dr}] **Penbe der gūş**: Şaḳır ker ma‘nāsına isti‘māl olunur. Nitekim Nizāmīnūñ işbu beyti ol ma‘nāyı i‘lām eder:

Bejt Nizāmī bes kon īn goftār u ḥāmūş

Çe gūyī bā cihānī penbe der gūş⁸⁸² [Nizāmī-i Gencevī HŞ., s. 743]

[= Ey Nizāmî bu sözlerini neticelendirip sus! Saḳır dünya ile ne söyleşirsin?]

~ [MU: 33b^{dr}] **Ḥarf-i şā** bu lisānda olmayan ḥurūfdandır.

~ [MU: 47a^{dr}] **Dāv**: Ḳumār-bāzlar aralarında ol meblaḳa dērler ki üzerine oynarlar.

Ya‘nī oç ma‘nāsınadır. Türkīde tav dērler. Ḥatta ba‘zı maḳāmda tāv etti dērler.

Nitekim Ḥāfızūñ bu mısrā‘ından ol lügāt zāhirdür:

Mısrā‘ ‘Eşḳ est u dāv-i evvel ber naḳd-i cān tevān zed [Ḥāfız D1., G. 194/10, s.

114]

⁸⁸⁰ giyāyī ki be-do: giyā poḥ u be-do ME.

⁸⁸¹ “Şi‘r” yazmasına rağmen şiir kaydı yer almamaktadır.

⁸⁸² goftār u ḥāmūş: goftār-i ḥāmūş HŞ.

[= ... Aşk (oyununda) ilk ortaya konan can olmalı. (Canından geçmeyen sevgiliye erişemez)]

~ [MU: 48b^{dr}] **Der kâreş kerd** ve **der kâreş mî-koned**: İşine sürdi ve işine şarf eyledi dèyecek yerde isti‘mâl ederler.

~ [MU: 62a^{dr}] **Zehr-ḥand**: Ğazab vaḳtinde güler. Ol gülüşe zehr-ḥand ve zehr-ḥande dèrler. *Sūdî*⁸⁸³.

~ [MU: 70b^{dr}] Li Muḥibbî:

[Beyt] Benüm gibi meger cānā ruḥuñla lāle ‘āşıḳdur

Anuñcün dāğ-ı miḥnetle dem-ā-dem bağı yanıḳdur⁸⁸⁴ [Muḥibbî D. C. 1, G. 1138/1, s. 647]

[= Ey can! Lale benim gibi, yüzüne âşıktır. O yüzden bağı sürekli miḥnet yarasıyla yanıktır.]

~ [MU: 85a^{dr}] **Ḳamār**: Ḳāfuñ kesriyle Hindüstānda bir yerüñ ismidür ki ‘ūduñ maḳbūli andan gelür.

~ [MU: 87b^{dr}] **Kerdār**: Aşlında vaşf-i terkībdür. Kerd ile ārdan mürekkebdür. Kāf-ı ‘Arabīnūñ fethiyle *kerd* getürici ya‘nī ‘amel getürici ḥāşılı iş vücūda getürici soñra mecmū‘-ı mürekkebi ‘amele ism olıñup nīk-kerdār u bed-kerdār dèdiler. Eyi işli ve yaramaz işli ma‘nāsına[dur]. *Sūdî*⁸⁸⁵.

3.6.1.3. ŞA. Nüşhası

~ [ŞA: 20b^{dr}] **Bezzāzāne şod**: Mübtezel ve bî-ḥürmet oldı dèmekdür. Aşl mīvede de müsta‘meldür.

Beyt ‘İşmet ez maḥbūb-i her-cāyī me-cū resm-i vefā

Z’ān-geh bī-lezzet boved mīve çun bezzāzāne şod [‘İşmet-i Buḥārī]

[= Ey İsmet! İffetsiz (yahut kucaktan kucağa gezen) sevgiliden vefa bekleme! Çünkü ortalıkta bolca bulunan meyve lezzetsiz olur.]

Düstūr.

~ [ŞA: 114b^{dr}]

⁸⁸³ Sūdî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, C. 3, s. 1697.

⁸⁸⁴ ruḥuñla: yüzüne D.

⁸⁸⁵ Sūdî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, C. 3, s. 1885.

Beyt Bo-rov be-kār-i ḥod ey vā'iz īn çe feryād-est

Merā fotād dil ez reh to rā çe oftād-est⁸⁸⁶ [Ḥāfız D1., G. 24/1, s. 13]

[= Git işine ey vaiz! Ne bağıyorsun? Yoldan çıkan benim gönlüm, sana ne oluyor?]

---

⁸⁸⁶ fotād: fotāde D1.; reh: kef D1.; oftād: oftāde D1.

SON SÖZ

Edirneli Dervîş Hasan Hüsâmî'nin hayatına dair ayrıntıların biraz daha netleştiği bu çalışmada, ölüm tarihi ile ilgili karışıklık bertaraf edilerek 1676 [h. 1086] senesinde vefat ettiği ve Edirne'nin Yeniimaret Mahallesi'ndeki Mesudiye Camii'nin haziresine defnedildiği tespit edilmiştir. Tezkirelerde değinilmeyen iki eserinden biri olan *Tuhfetü'l-Emşâl* teze esas alınmakla birlikte diğer eseri *Nüzhet-nâme* "Eserleri" bölümünde tanıtılmıştır.

Fars şiirindeki pek çok mazmun, mecaz, kinaye, deyim ve atasözlerinin Türkçe karşılıklarının verildiği bu eserdeki bazı maddeler değerlendirilerek Türk şiirindeki karşılıkları sunulmuştur. Böylelikle Osmanlı edebiyatını doğrudan ilgilendiren malzemeler içerdiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Tuhfetü'l-Emşâl'de toplam 1357 madde başı yer almaktadır. Bazı maddelerde madde başıyla aynı anlama gelen kullanımlara ya da onunla ilgili birkaç maddenin izahına rastlanır. Bu şekilde madde başı olmamasına rağmen sözlükte izahına yer verilen 184 mesel ile birlikte *Tuhfetü'l-Emşâl*'de toplam 1541 mesel bulunmaktadır.

Müstensih nüshaları ile birlikte bir Bâkî, bir Muhibbî ve şairi tespit edilemeyen bir Türkçe, bir Arapça beyit dışında metindeki tüm manzumeler Farsçadır. Mahlası bilinen 176 şairden 82'sinin eserleri tespit edilerek şiirleri mukayese edilmiştir. Geri kalan 94 şairin eserlerine dair yazma yahut matbu neşir tespit edilemediği yahut eserlerine ulaşamadığı için manzumeler metinde geçtiği şekliyle yazılmıştır. Eserde mahlası bilinen 176 şairden 1372, şairi bilinmeyenlerden ise 123 şiir olmak üzere toplam 1495 manzume yer almaktadır. Eserleri tespit edilemeyen 94 şairin toplam 185 şiiri vardır ve manzumelerin % 12.37'sini oluşturur. Müellifi bilinmeyen 123 şiir ise manzumelerin % 8.22'ine karşılık gelir. Ayrıca 101 beyit, 4 rubai ve 11 kıta (22 beyt) *Tuhfetü'l-Emşâl*'in müellifi Hüsâmî'ye ait olup şiirlerinin oranı % 7.75'tir. Tüm bunlar çıkarıldığında metindeki manzumelerin % 71,66'sının kıyaslandığını söyleyebiliriz.

Metinde 1495 manzumedan 116'sının (% 7.75'i) müellif tarafından yazılmış olması ve en fazla manzumenin yine Hüsâmî'ye ait olması dikkat çekicidir. Ondan sonra metinde en fazla alıntı yapılan şairler ve manzume sayıları şöyledir: Hâfız-ı Şîrâzî (94), Selmân-ı Sâvecî (93), Câmî (78), Nizâmî-i Gencevî (78), Kemâl İsmâ'îl (70), Hâkânî-i Şîrvânî (53), Hâtıfî (46), Sa'dî-i Şîrâzî (40), Enverî (39), 'Örfî-i Şîrâzî (29),

Şâ'ib-i Tebrîzî (29), Muhteşem-i Kâşânî (27), Âşafî-i Hirevî (25), 'Aşşâr-ı Tebrîzî (24), Evhadî-i İsfahânî (22), Firdevsî (21), Emîr Hüsrev-i Dihlevî (21).

Manzumelerin ekseri zikredildiği üzere meşhur şairlere aitken Abdulbehâî, Abdurrezzâk, Ebû Turâb, Erşedî, Hezârî, Kâsım Gunâbâdî, Kalender Hüseyn, Mirzâ Hesâbî, Sâ'ilî, Şâh Tâhir vb. pek çok şairden birer beyti yer almaktadır.

ESERDE GEÇEN MADDE BAŞI DİZİNİ

‘ Abeş 359	Āb der cigerem nīst..... 95
‘ Adlī 360	Āb der dehāneş āmed 92
‘ Aḳd-i nemāz 361	Āb der miyān dāred..... 93
‘ Aks-i Hilāl 513	Āb der zīr-kāh 94
‘ Alāḳa-i destār 361	Āb şod 93
‘ Alem nehāden 362	Āb taşavvur koned teşne çu bīned serāb 94
‘ Ālem-i āb 359	Ābī be-rūy-i kār āvord 95
‘ Allān 362	Āb-i dendān..... 92
‘ Anberīn sonbol 513	<i>āb-i ḥasret Bakın</i> Āb der dehāneş āmed
‘ Araḳ-i fitne 360	Āb-i hoşk..... 96
‘ Arūsān-i Dirahṫ 513	Āb-i men ez fulān kes goşād..... 97
‘ Arūsek..... 361	Āb-i merā be-rūy-i kār āvord 98
‘ Āşık-i pīçān	Āb-i meryem 95
‘ Eşḳ-i pīçān 360	Āb-i rü āb-i cū nīst..... 99
‘ aşr-i şerīf..... Bakın Çār-ḳul	Āb-i tonuk 497
‘ Ayyār-i şeş-dāng..... 514	Ābiş-ḥor 95
‘ Azrā 362	Ābre 102
‘ İnān ez dest şod..... 363	Āb-şināsān-i kār 93
‘ İyd-i Mesīḥ 363	Ācīde 101
‘ İyd-nāme-i zerdoşt..... 363	Āftāb nişest 96
‘ Ozr bed-ter zi-gonāh 364	Āftābī 98
‘ Ozr ḥāst 365	Āftābī-rū..... 98
‘ Ozr-i leng mī-koned u mī-āred 364	Āftāb-rūy u sāye-rūy 97
‘ Ūdī-i ter..... 513	Āfyūn der şarāb endāḫtīm 116
‘ Ūd-sūz..... 365	Aḫdī 102
‘ uḳd-i destār ..... Bakın Çīn-i ḳabā	Āhenīn-ḥeftān ..... Bakın Ḥeftān
Āb 91	Aḫmed-i pārīne bāz hemān ḫāl şod.. 100
āb āmed ..... Bakın Çār-ḳul	
Āb be-āb nemī-resed ve āb be-āb nemī- āyed 94	

<i>āhor-i sengīn</i>	Bāb	133
<i>Bakın</i> Penbe gešten u penbe kerden	Bābet	134
<i>āhte</i>	Bād dest.....	132
<i>Bakın</i> Çār hāye est	Bād-‘inān	
Aḥter gozešt	Germ ‘inān	132
Āhū gozešt	Bād-dest u bād be-dest.....	136
Āhū-yi donbāle keşīde	Bāde-i mest	
Āhū-yi sīmīn	Bāde-i mestāne.....	132
Ālūde-dāmen	Bād-fer	135
Ter dāmen	Bād-i Berīn.....	490
121	Bād-i Pezān	490
Arabāne	Bağal zed	
360	bağal-conbānī.....	165
Ārzū-şiken.....	Bāgdād ḥarāb-est.....	164
104	Bālā-devī.....	139
Aşābi ‘i’l-ḥūr.....	Bālā-ter ez siyāhī reng-i dige ne-bāşed	138
489	Bālā-yi dirāz rā ḥired kem bāşed	139
Āstīn ber-feşāned	Bālengū	491
106	Bār ez ḥar be-y-efkendem.....	491
Āstīn ber-zed ve dāmen ber-zed	Bārī	137
105	Bār-i Mesīhā ne-keşed her ḥarī	137
Āş-i fulān kes rā poḥtem ve āş-i to rā ḥāhem poḥt.....	Bārīk mī-resed.....	137
103	Bāş	139
Āteş ez çenār āyed	başki	Bakın Çār-ḳul
101	Baṭ-i şarāb	
Āteş-‘inān.....	Baṭ-i mey.....	164
102	<i>Bāver-i nīk</i>	
Āteş-berg.....	<i>Bakın</i> Zer-i sefīd-i mā ez-berāy- i rüz-i siyeh-est	
101	Bayṭarī.....	496
Āteş-i ‘Mūsī	Bāz āvord	491
103	Bāz āvordī kerd	136
Āteş-i ter.....		
96		
Āvāz dād		
106		
Āvāz kerd		
Bakın Āvāz dād		
110		
Āvāz-i duhul şinīden ez dūr ḥūş-est.		
107		
Āvordenī		
107		
Āyīne-i zānū.....		
107		
Āzādī-i ū gūyed.....		
104		
Āzmūde āzmūde rā peşīmānī āred ...		
103		
Bā seg der çuvāl ne-şāyed reften		
135		
Bā ū be-ser bord		
133		
Bā ū be-ser koned.....		
133		
Bā ū pāy girift		
133		

Bāz ḥord	136	Be-hem ne-resīde	168
Bāz ḥorden u pervāz kerd	139	Be-ḥod forū reft	
Bāz-ḥ'āst kerd ..... Bakın Der-ḥ'āst kerd		Be ḥod forū ṣod	146
Bāzī be-ḥāyei koned	138	Beḥye'eş be rüy-i kārī oftād	147
Bāzī me-ḥōr	491	Be-kes bed me-ḥ'āh u zi-kes bed me-bīn	
Be ḥāk nişest		.....	167
Be ḥāk nişāned	146	Bekter	165
Be-āb ender şeker dāred	131	Belā gerdān	166
Be-cān āmed	145	Belīl	166
Be-cāy-i ū	147	Be-menzil resed her ki cūyed delīl ...	169
Be-çeşm kerde'em	147	Be-nām-i īzed	167,
Bed āġār	148	..... <i>Bakın Nām-i Ḥodā</i>	
Bed bered	149	Be-pāy dāşt	144
Bed nemī-berīm	150	Ber 'ālemī furūht	159
Bed-edā	<i>Bakın Ḥōş-edā</i>	Ber girift	158
Be-der kerd		Ber ḥod pīçīd	152
Be-der reft; Be-der bord	150	Ber keşīd	
Be-dest bāş	492	Ber keşīde-i ū	160
Be-dest-i dīger ber-āmedeī	148	Ber pāk n'āyed zi-toḥm-i pelīd	153
Be-dest-i dīger mī-gīr mārī	492	Ber rüy dovīd	
Bed-hem-sāye rā hem-sāye dāned ...	492	Ber rüy cehīd	159
Bed-ḳomār	149	Ber ser beyze şikest	
Bed-pertov	150	Beyze der kolāh şikest	156
Bedrām	151	Ber suḥen-i rāst ziyān kes ne-kerd ...	157
Bed-seġāl	492	Ber şikest	156
Bed-zehre	151	Ber ṭabaḳ est	157
Be-efsūn-i ū der çāh reft		Ber ṭāḳ nehād	
Bakın Be-rīsmān-ı ū der çāh reft		Zi-ṭāḳ oftād	157
Be-fulān kes ser-i bī-ābī dārem u āb-i		Berāder ender	496
men pīş-i fulān kes rüşen-est	167	Ber-āvorde	152
Be-gerd reft	165	Ber-āyed	493
Beḥel	148	Ber-dāred	493

Be-resed	172	Bezzāzāne şod.....	523
Be-resīd	155	Bīdār-hūş.....	Bakın Mağz-pūsīde
Ber-gāv cul best u mādde-gāv z'ın kerd [u] do şāh şod	161	Bīdār-mağz.....	Bakın Mağz-pūsīde
Ber-hem ħord	494	Bīd-berg	174
Berĥiyy.....	153	Bi-deh	172
Be-rīsmān-ı ũ der çāh reft	161	Bīgāne rŭ.....	177
Be-rīş āmed	494	Bī-gāne-ĥŭ.....	178
Be-rīş āvordī.....	495	Bī-gāne-ĥŭ-st u fulān kes zŭd-āšnā-st	178
Be-rīşte	171	<i>bīĥ</i>	<i>Bakın Çār-ķul</i>
Ber-oftād	493	Bih ez tāvus bāşed per-i tāvus.....	176
Berrāġ	493	<i>bīĥ şod... Bakın Çār-ķul, Bakın Çār-ķul</i>	
Berrānī.....	493	Bī-ķadem est ve fulān kes boz ķadem est	179
Ber-res.....	155	Bī-kerāne ve bī-kenāre.....	496
Be-rŭy-i rŭz oftād Ber rŭy oftād	155	Bī-peder est	180
Be-rŭz-i to nişestem	494	Birŭn-şo[v] kerdem.....	185
Be-rŭz-i ũ nişest	160	Bī-rŭstāyī 'iyd	174
be-şarfe gŭy.....	178	Bī-şarfe goft	178
Be-ser der-āmed	495	Bī-ser u pā.....	174
Be-ser-i zolf suĥen koned	164	Bīserāk	180
Be-tāb reft mī-tābed	152	Bīşter ez rŭzī-i ĥod kes ne-ĥord.....	177
Be-tŭr nemī-yābed	144	Bī-teh	173
Be-ŭ ser ber-āvered.....	134	Bī-zarf	177
Be-ŭ serī dāşt.....	134	Bocul	183
Beyāzī	171	Bon-geh-i 'acŭz.....	497
Be-yek nīm nehād	170	Borden.....	185
Beytu'l-ferāġ.....	496	<i>Buġrā</i>	264
Beytu'l-laţaf	496	Buġrāyī.....	496
Bezād ber-āmede.....	495	Bŭm	497
Be-zekān bord	151	Bŭme	187
		Bŭr	181

Būs-i hoşk	186	Çe şod	498
Ca'ferī	498	Çedār	205
Cāme ber kadeş teng āmed	201	Çehre ne-şod	211
Cāme der āncā nehād	203	Çehre şod	212
Cāme der nīl zed	202	Çehre-goşā	211
Cāme k̄abā kerd.....	204	Çenārī vu kedūyī.....	209
Cāme-i dāl u gul.....	204	Çeppānī	205
Cāme-i mūyī.....	Bakın Mūyīne	Çerāg-pā ve Çerāg-pāye.....	498
Cām-ı hilālī	203	Çerme	Bakın Rikāb
Cām-i Fir'avnī.....	201	Çeşm	205
Cān girev u cāme girev	197	Çeşmārū	206
Cān-dirāzī.....	204	Çeşm-āvīz	206
Cāy dāred	498	Çeşmek	
Cāy-i ān dāred	204	Çeşmek Zened.....	<i>Bakın</i> Ter şod u ter şodend
Cebīn k̄afā	199	Çeşmem çeşme-hā dīde.....	208
Cel	211	Çeşmeş cehīd	199
Celō-rīz	202	Çeşmeş perīd.....	199
Celō-vār.....	498	Çeşmeş rā āb dād	201
Ceng-i zer-gerī	210	Çeşm-i āsmān kūr est.....	209
Cerge	205	Çeşm-i derīde.....	207
<i>Ceste-gīr.....</i>	<i>Bakın</i> Miyān-gīr u ceste-gīr	çeşm-i devlet kūr est.....	<i>Bakın</i> Çār-kul
Cev ne-mānd-est	211	Çeşm-i ferengī.....	207
Covtere.....	498	Çeşm-i kāfūr.....	207
Cūyende yābende est.....	216	Çetr-i mār	498
Çāliş-gerān	201	Çihār	<i>Bakın</i> Çār-kul
Çār hāye est.....	200	Çihār gūşe	212
Çār tekbīr ber ū goft.....	198	Çihār mīh koned.....	498
Çār tekbīr ber ū zed.....	198	Çīn-i k̄abā.....	213
Çarḡ eger hāyed ligām	199	Çīnī-nevāz.....	213
Çār-kul	208	Çīr-dest.....	172
Çāşnī	198	Çīre	
Çāv	497		

Çır-dest; Çerb-dest.....	213	<i>Deh-pencī</i>	
Çovgānī		<i>Bakın Zer-i deh-dehī u zer-i şeş-serī</i>	
esb-i çovgānī.....	210	Dek	502
Çū destī ne-şāyed gezīden be-būs....	215	Dek zeden.....	Bakın Dek
Çüb ber dirāht hoş āyende est	214	Dem	264
Çübek zen.....	214	Dem dāden	501
Çüb-i haṭ.....	215	Dem-endāz	503
Çüb-i kayluḡa.....	498	Dem-i bī-ḡadem	265
Çüb-i to der āb-est ve ez berāy-i fulān kes çüb der āb-est.....	215	dem-i ḡāz.....	Bakın Dem
Çūk zed	<i>Bakın Zānū zed</i>	Dem-i Rübāh.....	503
Çūnek	214	dem-i tīḡ.....	Bakın Dem
Dā	245	Dendān be-fulān kār forū bord.....	266
Dāḡ şodem	245	Dendān numāyed	502
Dāmen be-dendān be-ḡīr.....	246	Dendān numāyī	265
Dāmen efşānī	Bakın Dāmen-keşān	Den-kāse est u fulān kes kāse-celbān-est	266
Dāmen-dirāz.....	250	Der āstīn īn-est.....	259
Dāmen-keşān.....	260	<i>der ber nişīn</i> Bakın Def-keş u kūh-i dellāl	
Dāred cāy-i diger gul der āb.....	244	Der çe tīrī	262
Dārend ‘azīz behr-i çeşmī şad çeşm.	245	Der dil berg-i gul dārī	501
Dāv	522	Der haṭ reft.....	247
Dāv be-hoft	247	Der haṭ şod.....	260
Dāy ve dā	Bakın Dā	Der ḡadem bāşīm	261
Def-keş u kūh-i dellāl.....	263	Der kāreş kerd ve der kāreş mī-koned	523
Defter şikest	264	Der libās būden	261
Deh bā heft u nīm.....	502	Der lūzīne sīr dāred.....	501
Deh kocā vu dirāhtān kocā.....	272	Der oftād	246
Deh mī-dehed.....	266	der perde goft	Bakın Der libās būden
Dehān-i derīde.....	207	Der pes-i zānū oftād.....	259
<i>Deh-dehī</i>		Der pīş-i ū kolāh nehād.....	259
<i>Bakın Zer-i deh-dehī u zer-i şeş-serī</i>			

Der pūstīn-i ū reft.....	247	Destār-i Mo'ezzinān.....	256
Der sefid kerden.....	249	Dest-bord.....	257
Der yāft	258	Deste	257
Der yek tīr est.....	262	Deste sāht.....	Bakın Deste şod
Der zer girift.....	249	Deste şod.....	257
Der-āb mī-rānī.....	245	Dest-efrāz.....	256
Derd-ħorde	244	Dest-efşānī	253
Der-ħ'āst kerd	248	Dest-efşār	251
Der-ħaţţ şod.....	Bakın Der ħaţ reft	Destenbūye.....	254
Der-hem kerd	249	Dest-endāz.....	255
Der-ħim-i endāzī hest.....	260	Dest-ħoş	250
der-hū	Bakın Ĥāl	dest-i çep	300
Derūn-dār est.....	262	Dest-i ħar.....	253
Deryā kef.....	501	Dest-i merdī	253
Deryā-i la'1.....	501	dest-i rāst.....	300
Dest be-kāse yāftem.....	257	Dest-mūze	256
Dest ber dil nehād	252	Dest-nişān	259
Dest ber rūy.....	251	Dībā kohne şeved ammā pāy-tābe ne- şeved.....	270
Dest ber terkeş zed.....	250	Dīd u vā dīd.....	503
Dest beste	501	Dīdār kerd	Bakın Rūy dād
Dest birūn kerden.....	254	Dīde sorĥ kerd.....	272
Dest bord.....	252	Dīger ne-best kemer.....	272
Dest dād	258	Dīg-i Tūsī be-cūş āmed.....	271
Dest ez pā ħaţā kerd	252	Dih-rūy.....	273
Dest ĥūn mānde.....	253	Dil ber-dil govāhī dāred.....	271
Dest keşīden.....	251	Dil dād.....	.....
Dest pīşīn rā bedel nīst.....	255	.....	267
Dest şikeste	501	Dil dil kerden	267
Destā-dest.....	254	Dil girān kerd	271
Destārçe sāz	255	Dil mī-dāden	268
Destārçe-i şem'	501	Dil nehād.....	268
Destār-i ĥ'ān.....	255		

Dil numūd	267	Do-tāy/ Do-tāyī	
Dil-gerān kerd	502	Do tā.....	279
Dil-germ.....	502	Dovāl-pāy.....	279
Dil-ḥūn	502	Dozd dozd est eger cāme-i k̄āzī dāred	
Dil-niṣhīn	268	.....	276
Dil-sūz502		Dozd-efṣār est	276
Dīr aṣṭī.....	269	Du‘ā goft	274
Dīr āy u dorost āy.....	269	Dū-ḩār gerdīd	<i>Bakın</i> Dū-ḩār ṣod
Diraḩtek-i dānā.....	268	Dū-ḩār ṣod.....	274
Direfṣ-i Gāveyān.....	262	Dūd be-sūy-i nīkuvān ṣeved.....	275
Dīr-pāy	270	Dūdman.....	Bkz. Talāṣ
Dīvāne-i māh-i nev ne-dīde	273	Dukke	280
Dīvānī 503		Dūr bāṣ.....	275
Dīvār-i kec ber-āvord.....	270	Dūr dest	
Dīv-dīde	273, <i>Bakın</i> Sāye-dār	Dirāz-āheng.....	279
Dīv-dīl	503	Dūst doṣmen.....	278
Dīv-gīr.....	273	Dūstgānī	276
Dīv-i dovlet	272	Dūst-kām.....	<i>Bakın</i> Doṣmen-kām
<i>Do esbe.....</i>	<i>Bakın</i> Do esbe gorīḩt	Ebleh rā ez suḩen tevān ṣināḩt.....	110
Do esbe gorīḩt.....	274	Ebrū bālā kerd u endāz-i men āvord	101
Do reng		Ebrū zened	99
Yek-reng	280	Eflākiyān	489
Dom-i gorg.....	278	Eger ber-āyed.....	119
Do-mūy	281	Eger rūy sāzed kūy be-sāz.....	119
Donbel ber āvorde rā zer ziyāde mī- ṣeved.....	282	Ejdehā-yi ḩimyerī.....	489
Do-ṣāḩe		Enār-i Ferhād	117
Do-ṣāḩ	281	Enār-i Yāsīn	117
Do-ṣiken.....	277	Engīz	121
Doṣmen-i ḩānegī-st	278	Engoṣt ber fulān ḩāyīden <i>Bakın</i> Engoṣt ber lebeṣ zed	
Doṣmen-kām.....	277	Engoṣt ber lebeṣ zed.....	120
Doṣvār-pesend.....	<i>Bakın</i> Moṣkil-pesend	Engoṣt-i nīl.....	122

Engošt-i ŧeker.....	489	Ez ũ kelāg girift	
Engűrek-i eŧm	121	Ez ũ zāg girift.....	115
Esb u ferzĭn nehed.....	118	Ez ũ kerāne kerd.....	115
Esfĭdār	122	Ez ũ pehlű kerd	
Ez ān sű	115	Ez ũ pehlű tehĭ kerd	113
Ez bon-i dendān		Ez ũ ovk bord.....	115
Ez bon-i gűŧ	108	Fāl-i ‘iyd.....	371
Ez ĩn gűŧ.....	108	Fārdak	514
Ez bon-i sĭ u do	109	Femen ya‘mel.....	370
Ez borűt ne‘gzeŧte.....	109	Feng	515
Ez dest-i nĭkuvān heme ĭzĭ nĭkű boved		Ferā mĭ-gĭrĭ	372
.....	112	Ferāgāt ez rĭŧ u borűteŧ dārem	372
Ez dil āmed	108	Ferāh-rűy.....	514
Ez fulān kes dendān kendem vű ez fulān		ferāh-ŧāh.....	<i>Bakĭn</i> ār-ul
kes dendān nemĭ-kenem.....	111	Ferā-piŧ	514
Ez hĭ vĭrāne dűd nemĭ ber āyed.....	118	Ferdā nĭz dűrem nĭst.....	372
Ez ĩn dest.....	119	Feres nehāde-i to-st.....	371
Ez ĩn sipes	118	Ferhār	371
Ez perde birűn ŧod		Fermān yāften	514
Ez pűst birűn ŧod.....	107	Ferzĭn bend āvord	373
Ez pűst birűn āmed.....	120	Fetĭle-mű.....	370
Ez pűst birűn ŧod.....		Ficfic	375
..... <i>Bakĭn</i> Ez perde birűn ŧod		Fĭkā‘ ez‘ű goŧād	
Ez ser der-gozer	489	Ez fulān fĭkā‘ mĭ-goŧāyed.....	373
Ez ser vā kerd.....	111	Filān u behmān.....	374
Ez ā-i dil űftād.....	111	Fireh	373
Ez ũ bār hord.....	112	Firiste	373
Ez ũ ber best		Forű keŧĭd.....	376
Ez ũ araf ber best	112	Forű ŧod	376
Ez ũ dendān ber ken.....	114	Forűd āmedem u forűd āvordem.....	375
Ez ũ diger kerd.....	113	Forű-dest	376
Ez ũ dil-i por dāŧt.....	114	Forű-refte-dem.....	377
Ez ũ gűy bord.....	115		

Fulāde	377	Germ-hūn	395
Fūrek	377	Germ-sīr u serd-sīr	399
Ġacek	368	Gezek	395
Ġāje	365	Gile-i Şehr-bānū ez ‘Omer-est.....	412
Ġalle-dān.....	368	Gile-i to to rā vu ān-i men merā.....	411
Ġam-ende.....	367	Gīrā	516
Ġam-i ḥod ḥōr ki to lāger ne-şevī....	369	Girān-rikāb.....	407
Ġanīm	367	Girān-sāye.....	408
Ġanīmāne	368	Gīrā-ter.....	516
Ġarḳ-i perrān.....	366	Gird-gāh.....	408
Gāv dil-est.....	403	Gird-ḥ‘ān.....	408
Gāv-dom	391	Gird-i sereş gerdem.....	405
Gāv-i ‘anber	391	Gird-nāme	408
Gāv-i sofālī.....	387	Gird-nāy.....	409
Gāv-i zerrīn.....	387	Girībān fikenden	409
Gāv-zād.....	391	Girift	406
Ġazbān-i felek.....	367	Giriften.....	406
Ġāzī	365	Girih be-bād me-zen	407
Gedā eger heme ‘ālem be-doved hemend gedā-st	396	Girih ber ebrū ne-zened	
Gel	516	.....Bakın Ebrū zened	
Gelīm-guş.....	516	Girih-bend.....	409
Gerān sirişt.....	516	Girih-i tīr	411
Gerāyīd/Girāyīd	398	Girih-i vehm-sūz	516
Gerd	395	Girīz-pā	410
Gerd kerd	399	Gīş	410
Gerde	515	Gītī-pejūh.....	409
Gerden.....	394	Ġiyār	367
Gerdī vu merdī	394	Goh ḥored u sibilet rā nighē dāred...	519
<i>Gerdūn-i kāse-poşt</i> Bakın Zinde-dilān-i kefen ber		Goh zarīf	519
Germ-‘inān.....Bakın Bād-‘inān		Gom şod pey-i noḥūd-i siyāh.....	418
		Gonbed zed	419
		Ġonçe şod.....	514

Gonde	518	Gul-i sūrī	424
Gorbe der enbān furū şod.....	418	Gül-i ü me-ħör.....	519
Gorbe heme şeb be-ħ'āb bīned donbe	423	Gul-i ü-st	422
Gorbe sūhān līsed ve ez ħod ħored ..	419	Gul-i zemīn	424
Gorg-āştī	420	Gul-rīz	424
Gorg-āştī kerdn.....	421	Gūr codā ħāne codā.....	426
Gorg-i bārān dīde est.....	421	Gūsāle ez poşt-i mīħ perred	423
Gorg-i bārān-dīde.....	421	Gūş dāşt	
Gorm	516	Der gūş kerd.....	419
Ġorm	369	Gūş gozārī kerd	420
Goşāde ebrū-st	415	Gūş pehn kerd	419
Goşāde-pīşānī.....	416	Gūş rā nevāziş dāden	416
Goşād-nāme	413	Gūşe girift	518
Govāh-i fulān kes der āstīn est.....	414	Gūş-i māhī.....	426
Govāh-i ü maġribī-st.....	415	Gūş-serāy	417
Gozer-nāme.....	420	Güyā ki reft u seng best	420
Guher	428	Güy-est u çovgān hem	428
Gul	422	Ĥ'āb dīde.....	500
Gul kerd	<i>Bakın</i> Gul şigift	Ĥ'ābīde.....	225
Gul şigift	413	<i>Ĥācī</i>	<i>Bakın</i> Her çe ne-ħorī yaħnī
Gul vā koned.....	414	Ĥad-zede bih būd zi-bīm-zede.....	221
ġulām-i çār ħāye vu şeş ħaburġa.....	<i>Bakın</i> Çār ħāye est	Ĥāk ber dehen-i fulān kes	225
Gul-bāde.....	425	<i>Ĥāk ber-leb mālīd</i>	<i>Bakın</i> Kelūħ-i ħoşk ber leb mālīd
Gul-deste.....	423	Ĥāk-bīzī kerdn.....	499
Ġülek	369	Ĥāl	219
Gul-i ħār	517	Ĥāl gerdān.....	220
Gul-i ħod-rū	517	Ĥāl kerd.....	218
Gul-i nā-fermān.....	425	Ĥālī	221
Gul-i ra'nā.....	424	Ĥalġa	
Gul-i şabāħ.....	425	ĥalġa-i sovdā	222

Halka ber der zed	218	Haşer	220
Halka koned	499	Haş ber-gerdenem keş	232
Halvā mī-ḥored ve ḥalvā me-ḥōr	221	Hātir-goşā-st.....	228
Halvā-yi bī-dūd ḥordem.....	499	Haṭṭ	231
Hām	223	Haṭṭ-i Baḡdād.....	230
Ham baş	229	Haṭṭ-i bīzārī.....	230
Ham zed	229	Haṭṭ-i boṭlān.....	229
Hamīr-māye	234	ḥaṭṭ-i ḥaṭā	Bakın Haṭṭ-i boṭlān
Hām-kār	223	Haṭṭ-i rāh	232
ḥām-şāḥ	Bakın Çār-kul	Ḥayr bād kerd.....	500
Hān u hūn.....	522	Hāzīr u ḡandīl baş	
Hāne	499	ḥāzīr-dem baş.....	218
Hāne be Hindū ki seporde est	227	Hāzm	499
Hāne be-dūş	224	Heftān	233
Hāne-i Ferdā.....	499	Heft-ḥ'ān.....	477
<i>Hāne-perver</i>		Hem dozd mī-nāled vu hem kārvānī	473
<i>Bakın Hāne-perver u rīze-perver</i>		Hemān ḡar-i siyāḥ ber-der-est.....	475
<i>u beze-perver</i>		Hem-dest.....	477
Hāne-perver u rīze-perver u beze-perver		Hemen-gāne	508
.....	231	Hem-ginān.....	477
Ḥar er cull-i atlas be-pūşed ḡar est... 226		Hemīn seng-est u poşt-i bām-i Ḥarşī	474
Ḥar rā be-'arūsī ḡ'ānde'end meḡer āb u		Hemser-i ṭāvus ṭāvus est	475
hīzem lāzīm āmede est	228	Ḥemyāze	500
Ḥar reft u resen bord	224	Her çe ne-ḡorī yaḡnī.....	475
ḡar-bīn	Bakın Uştur-dil	Her-heft kerd.....	472
Ḥarf-i ḡā	216	Herze-derāy-est.....	476
Ḥarf-i şā	522	Ḥesāb ḡesāb-est kākā berāder	499
Ḥarf-i tā.....	187	Hevā kerd.....	473
Ḥar-gedā.....	226	Hezār u yek nām	473
Ḥarīf	220	Hezār-mīḡī	476
Ḥār-kenem u fulān kes ḡār-ken-est.. 227		Hezīne	474
Hārūn	472	Hīç käre-i heme käre.....	478
Ḥas pūş u ḡas der dehen kerd.....	227		

Hikāyet resīde-est.....	223	Hoş-ķomār.....	150
Hincār	477	Hoşk-rīş.....	236
Hindū-yi cān ber miyān	478	Hoşk-ser	236
Hindū-zāde.....	478	Hōş-nazer	241
Hīre keş	500	Hōş-nevist u fulān kes hōş-ķalem-est	238
Hire ser.....	235	hū	Bakın Hāl
Hirķa sūht u fulān kes pīrāhen sūht..	234	Hum mohre	500
Hişm-i Cehūdāne	235	Hum-i heft-cūş	242
Hiyābān.....	235	Hum-i rūy.....	242
Hīzom-keş	479	Hūn girifte.....	243
Hodā-gīr	236	Hūn-i ķurbān	243
Hodā-hān	237	Hūrşīd nişest.....	Bakın Āftāb nişest
Hod-kām	501	Hūşīden	238
Hod-rūy	243	Hūyī ki bā şīr der şevēd bā cān ber-āyed	240
Hod-ser.....	244	Īn be-şeb-i com'e ta'alluķ ne-dāred .	122
Hokm-endāz.....	Bakın Kādir-endāz	Īn ez felek est u ez Hāsen nīst.....	126
Hord	501	Īn heme āvorde-i to-st.....	123
Horde	242	Īn ki me-bīn ān ki me-pors.....	123
Horde-gīr.....	242	Īn morde be-şīven ne-y-erzed	123
Horūs-i 'arş	237	Īn rāh be-Torkistān-est.....	124
Hosn-ābād	499	Īn suhen teh dāred	122
Hōş	240	Īn yekī dīger	127
Hōş-gāh.....	240	Īnek gez u Īnek meydān	.....
Hōş-nişīn.....	240	.....	Bakın Īnek terāzū
Hōş kerdem	237	Īnek terāzū.....	124
Hōş kerden	241	Īrmān	125
Hōş-'alef est ve fulān şatrenc-bāz est	239	Īspūl	490
Hōş-berā.....	241	Īvār	125
Hōş-edā	241	Ka'bu'l-ġazāl	395
Hoşk bā hoşk ne-gīred	236	Ķabā konend	515
Hoşk bāhten	237	Ķabā-yi kāgedīn.....	379

Ḳader-endāz	379	Kār-oftāde	387
Ḳādir-endāz	380	Kāse-i hem-sāye pāy-hā dāred	404
Ḳafā ḥord	379	Kāse-pošt	387
Kāfir heme rā be-kīş-i ḥod pendāred	401	Ḳaşşāb āşnā cūyed	381
Kāfir-mācerā-st	400	Ḳatre zed	
kaftī	Bakın Çār-ḳul	Ḳatre zenān	<i>Bakın</i>
Kāged-i zer	390	Kātüre	386
Kāhel-i pāy-merdud	390	Ḳāyim rīht	380
Kālā-yi nikū zi-her dukānī bāşed	385	Ḳāyim-endāz	380
Kāle ber ḥoreş be-neh	386	Ḳazvīnī est	382
Ḳāleb tehī kerd	377	Keb zed	388
Ḳalem zed	381	Kebāb-i ḥām-sūz	392
Ḳalender ez dīde gūyed	381	Kebūd kīse	392
Ḳalye-ḥ'ār	383	Kebūd kīse est u siyāh kīse est	398
Ḳāmān	515	Kec dār u me-rīz	393
Ḳamār	523	Kece/keçe	393
Ḳantüre	383	Kecīm/keçīm	394
Kār ber to mī-gerded	515	Kedū oftāde bādencān ber āmed	404
<i>kār ez ser gozeşt</i>		Kefīden	402
<i>Bakın</i> Kārd be-ustuh'ān resīd īn		Kelāgeş ber kelūḥī nemī-nişīned	398
kār ez ser-gozeşt		Kelūḥ-emrūd	396
Kār me-dār	400	Kelūḥ-endāz	386
Kār-āgāh	386	Kelūḥ-i ḥoşk ber leb mālīd	
Ḳarār dād	378	Ḥāk ber-leb mālīd	388
Kārd be-ustuh'ān resīd īn kār ez ser-		Kem girift	389
gozeşt	402	Kem zed	
Kārd-i rüy-rān	515	Forū-tenī	389
Kāreş bālā girift	385	Kem zede	397
Kāreş rüşen şod	384	<i>Kemān efkend</i>	
Kārī	390	..... <i>Bakın</i> Siper ber-āb efkend	
Kār-i dozd	390	Kemān-i dest-keş	396
Kār-i fulān kes gul kerd	403	Kemer-beste	397
Kārī-st ki dest beste	385		

Kem-kāse	397	Koreng.....	517
Kem-zarf	397	Korneş	517
Kem-zen	400	Ƙoroƙçiyān.....	515
Kerdār	523	Korte	412
Kes me-ħar	404	Kos-i zen .... <i>Bakın</i> Kūn-ħarī vu kūn-ħar	
Kes me-yāb	404	Kotel	413
Kes ne-gūyed ki dūg-i men torş-est .	401	Ƙū zeden	384
Kesb-i zānū mī-koned	516	Kūçe dehed.....	518
Kesī dāned ki oştor mī-çerāned.....	398	Kūh be-kūh nemī resed ādem be-ādem mī-resed.....	416
Kesī ez behr-i kes ħod rā ne-koşt-est	403	Kūhe	427
Keştī-i mey..... <i>Bakın</i> Cām-ı hilālī		Kūhe-i āb.....	428
Keyf-i do bālā mezze dāred	405	Kūh-gīr.....	429
Kīk der şelvār	516	<i>Kūh-i dellāl</i>	
Ƙīndīl-i tersā	383	..... <i>Bakın</i> Def-keş u kūh-i dellāl	
Kīr-ħāne-i ƙāzī-st	411	Kūh-zarīf.....	429
Kīr-i gāvī ħored ki ħar ne-ħored	410	Kūk	519
Kirī/Girī koned.....	407	Ƙūlek	384
Ƙīsrāk u pāy-bend.....	515	Kūn-ħarī vu kūn-ħar.....	426
Ƙīyravān.....	384	Kūr u kebūd.....	417
kohen-kīse	<i>Bakın</i> Nev-kīse	kurpā	<i>Bakın</i> Çār-ķul
Kohne-suvār	429	Kūteh-bām-est.....	430
Kolāheş zed u bord ne-y-āyed.....	418	Kūteh-dīvār	426
Kolāl	415	Lā ber lā	519
Koleh ber zemīn āred	518	Lābe	431
Koleh nehād	417	Lāf-zene	<i>Bakın</i> Zenaħ zed
Koleh şikesten.....	517	Lāle-gāh	430
Koleh-dārī	518	Lāle-sār	430
Koleh-dār-i deyyūşān.....	518	Lām-i dervīşī.....	431
Koleh-gūl	518	Lāy	430
Koleh-i zengūle.....	518	Leb u seng.....	431
Koleyrī	518	Lebān	519
Ƙor'ān ħ'ān	293		

Lebī	432	Merā ser-ber āb dādī	
Leb-i şīrīn.....	432	..... Bakın Der-āb mī-rānī	
Leb-rīz.....	431	Merd moşābih be-hāl boved.....	520
Lec	519	Merd-i īn incīr nīst.....	441
Legen	432	Merg-i ḥar ‘arūsī-i seg est.....	441
Lengī be-reh-vārī be-rāned	433	Metā ‘-i rüy-dest	436
Libās-i rāhibān	433	Me-y-āver suḥen der miyān-i suḥen	441
Loḳma-i ḥalīfe.....	433	Mīḥ-i direm	442
lūs	Bakın Sālūs	Mīḥ-i ḳayluḡa.....	521
Mā nīz ez īn nemed kolāhī dārīm.....	435	Mihr-bānī	442
Mā rā ez zīr-i leb porsīdī ve ez ser u pā		Mihr-giyā ḥorde-est	443
porsīdī.....	434	miḳrāze.....	<i>Bakın Mār-koş</i>
Mā rā kelāḡ mī-gīrī vu mā rā zāḡ mī-gīrī		Milk-i Ḥodā bende-i Ḥodā.....	443
.....	440	Mī-ne-resed.....	443
Māder celeb.....	Bakın Zen-celeb	Mīr-āb	521
Māder ender	520	Mīr-bār	442
Maḡz-pūsīde.....	437	Miyān-gīr u ceste-gīr.....	442
Māhçe	449	Miyān-pāçe	367
Māh-i nev be-rüy-i ū dīd	436	Modārā-yi doşmen bih ez kār-zār	445
Māhīçe.....	520	Mohre der şeş-der endāht.....	446
Māl-gerān	520	Mohre ez şeş-der ne-y-āmed.....	446
Mālīden	439	Mohre-i teb.....	449
Mār	520	Mostaḳbel.....	446
Mār-efsāyī.....	438	Moşḳ-furūş.....	448
Mār-i gezīde ez rīsmān mī-tersed	434	Moşkil-pesend.....	447
Mār-koş	435	Moşt ber-direfş rāst nemī-āyed	444
Mehd	438	Moşt u direfş-est	447
Meh-dom.....	438	Moştī	447
meh-pīşānī.....	Bakın Çār-ḳul	Mū-bend.....	448
Men āsmān mī-güyem ū rīsmān.....	434	Muḥābā	445
Men seng-i fulān kes rā pāy-sengem	439	Mūrçe	448
Merā koned	520	Murdār be-sekkān ovī-ter.....	445

Mūrī	449	Nāz-bū.....	451
Mūšek-devānī kerd.....	444	Naẓer-bāz	458
Mūy-giyā.....	449	Ne heme teng-hā şekker bāşed.....	463
Mūyīne	450	Ne mār est u ne māhī	456
Muzāyeke kerd.....	445	Nebīre-i rez	457
Mūze vu gil	330	Neheng	521
Na' l der āteş nehād.....	453	Nemāzī	460
Na' l rā der āteş dāşt.....		Nemāzī kerd	460
..... <i>Bakın</i> Na' l der āteş nehād		Nemāz-i ū bord	456
Na' l-i Hāter	521	Nemek ḫarāmī kerd.....	456
Nā-būd-mend	451	Nemek-çeş.....	462
Nāḫūn zened.....	451	Ner-gedā.....	<i>Bakın</i> Hār-gedā
Nāḫūn-zenī.....	451	Ner-māde.....	454
Naḫd-i şeb der-miyān.....	458	Neşre	454
Naḫş	459	Nevā-ḫāne	462
Naḫş ber āb zed	455	Nevāle ber şāḫ āvīḫt.....	457
Naḫş-i fulān kes ne-dāred	452	Nev-behār.....	464
Naḫş-i ziyād	459	Nevber-i ū kerd	462
Nām dih me-ber	521	Nevbetī.....	461
Nāmeş ber āb nevīs		Neverd.....	461
..... <i>Bakın</i> Nāmeş ber yaḫ zen		Nev-kīse	463
Nāmeş ber yaḫ mī-nigār.....		Ne-y-āyed bāz tīr-i refte ez şaşt	464
..... <i>Bakın</i> Nāmeş ber yaḫ zen		Nikūyī kon u der āb endāz	465
Nāmeş ber yaḫ zen	453	Nīm-ḫāye.....	521
Nām-i Ḥodā.....	452	<i>Nīm-sūz .....</i> <i>Bakın</i> Kebāb-i ḫām-sūz	
Nāmiye.....	455	Nişfī	458
<i>nān-ı yaḫnī .Bakın</i> Her çe ne-ḫorī yaḫnī		Nofūle/[Noḡūle].....	466
Nān-i men der rūḡan oftād	450	Noḡre-ḫing	465
nāşī	<i>Bakın</i> Çār-ḫul	Nūş-giyā.....	522
Nā-tevān bīn est	450	Pā gird kerd	140
Nāvek-endāz	456	Pā me-ḫōr	142
Nāverd.....	452	Pā-çenārī	490
Nāz-bāliş	521		

Pağār	148	Pervā-yı rīş-i ũ ne-dārem	
Pākī	140	.... Bakın Zi-rīşeş ferāgatī dārem	
Pāy feşord		Pes endāz koned	
Pey feşord.....	143	Pes-i ser koned.....	162
Pāy kem āvord.....	142	Pesā-dest	495
Pāyān-i şeb-i siyeh sepīd-est.....	145	Pes-i çarhe nefrīn koned.....	163
pāy-efrāz	Bakın Dest-efrāz	Pes-i gūş endāht	164
Pāyeş der h̄āb şod		Pey bāz nehād	171
Desteş be-h̄āb reft	145	Pey gom kerde.....	171
Pāy-i boz āgend.....	142	Pey siper.....	495
Pāy-i pest.....	141	Peyğamber bāzārī.....	496
Pāy-i zāğ şod u fulān kes pāy-i zāğ kerd		Peymāneeş por şod.....	170
.....	140	Pezīre	152
Pāyīçāl.....	490	Pīl-efken.....	177
Pāy-keşāyende.....	143	Pīr-āmūz est	178
Pāy-māçān reft	141	pīr-i ān kārem.....	Bakın Pīr-āmūz est
Pāy-renc bord.....	168	Pīş destī kerd.....	173
Pāy-seng.....	143	Pīş hord	173
Pehlū-bendī	495	Pīş oftād	175
Pehlū-yi hem çīde	495	Pīşā dest	173
<i>peksūd</i>	<i>Bakın Her çe ne-ħorī yaħnī</i>	Pīşānī kerd.....	172
Penbe der gūş	522	Pīşānī-dār	
Penbe geşten u penbe kerden	166	Saht-pīşānī.....	174
Penbe nehāden	170	Pīş-kār	176
Penbe şoden	495	Pīş-nişīn	496
Penc nevbet zeden.....	170	Pīş-res	176
Pencāhe	163	Pol-i āteşīn	186
Perdāht	154	Por āmed kaşiz	184
Perdāz	155	Por kā[r]	
Perīşān-ħūy	494	Ġamze-i por-kār.....	184
Pervāne-i murād.....	522	ħūbān-i por-kār.....	184
		Por kerde pey	185

Por-bār.....	184	Rū vā nehād.....	504
Pošt dād.....	183	Rūkeş-i men sāht.....	291
Pošt nemūd.....	Bakın Pošt dād	Rū-numā.....	292
Pošt-germī mī-koned u fulān kes be-mā ser gerānī mī-koned.....	182	Rū-pūş.....	289
Pūlād senc.....	186	Rusvā.....	290
Pūstīn-i ū derīd.....	186	Rū-şinās.....	292
Pūşīde-zenaḥ ve şeyḥ-rev ve şeyḥ-nişīn	181	Rūy dād.....	288
Rāh.....	282	Rūy zerd kerd.....	288
Rāh āvord.....	283	Rūy-i dil nemūd.....	291
Rāh-encām.....	283	Rūy-i dil numūd.....	Bakın Dil numūd
Rāhī-st ki kāse mī-tevān dād be-dest.....	283	Rūy-i dīvār āvord.....	289
Rāh-zen.....	503	Rūy-i peser mī-bīned.....	288
Reh be-dehī bord.....	283	Rūyīne ḥum.....	Bakın Ḥum-i rūy
Reh u rūy.....	503	Rūy-māl.....	291
Reh-i bī-reh.....	286	Rūz-bān.....	290
Reh-i Ḥ`ābīde.....	504	Rūz-ı mübārek.....	Bakın Rūz-i istiftāḥ
Reng ber āred.....	284	Rūz-i bāzār.....	289
Revān-ḥ`āh.....	284	Rūz-i istiftāḥ.....	290
Rīg-i fulān kes pūşīde est.....	287	Rūz-i nev rūzī-i nev.....	290
Rikāb.....	287	Şad bīmār ez leb-i gūr vā geşt.....	353
Rikābī.....	284	Şadā.....	353
Rind-i `ālem-sūz.....	286	Sade.....	309
Rind-i ḥāk-bīz.....	286	Sāde lovḥ.....	321
Rīş-ḥand.....	287	Şadī.....	353
Rīş-i gāv.....	287	Şadre.....	354
Rīşte.....	Bakın Rīşte ber-āvord	Şaḳanḳūrī kocā āyed zi-kāfūr.....	324
Rīşte ber-āvord.....	288	Şaḳf-i miḥnet-zāy.....	508
Rīze-perver.....		Sāḳī-i şeb.....	505
Bakın Ḥāne-perver u rīze-perver u beze-perver		Sāḳu`l-`arūs.....	505
Rū me-bīn u rū be-bīn.....	292	Sāl-i nīkū zi-behāreş peydā-st.....	323
		Sālūs.....	324
		Sām.....	505

Sām-efrāz	505	Seḥun der pehlū mī-gūyed	308
Şarfe	512	Seḥun der reh goft	306
Sāye ber kāreş ne-y-endāht	305	Seḥun ez niķāb gūyed	306
Sāye ber-efken	306	Seḥun ez perde be-gūyed	306
Sāye perestī	325	Seḥun-i miyān-tehī	307
Sāye-dār	325	Selīm	323
Sāye-gerdān	506	Sene	323
Sāye-şiken	505	Seng	316
Sāz-gārī	505	Seng der müze	508
<i>se esbe</i>	<i>Bakın Do esbe gorīht</i>	Seng u dāg şod	317
Sebok-sār	<i>Bakın Sebok-ser</i>	Seng-i āteşī	316
Sebok-ser	328	Seng-i ra 'd	317
Sebz meydān	506	Seng-i sovdā	318
Sebz şod	506	Sepīde pezān	509
Sebz'āreng		Sepīde-bālāyī	508
.. <i>Bakın Sebz-teh-i gul-gūn- 'izār</i>		Sepīde-pehnāyī	508
Sebz-ḥāne	328	Sepīd-kār	508
Sebz-ḥīz	506	Sepīd-mohre	332
Sebz-i meş 'ale-dom	328	Ser	310
Sebz-pāy	328	Ser be-muhr	<i>Bakın Ser-beste</i>
Sebz-pūşān-i behişt	506	Ser ber kerdn	309
Sebz-taş-t-i ser-nigūn		Ser ber zed	
..... <i>Bakın Sebz meydān</i>		Ser zed	308
Sebz-teh-i gulgūn- 'izār	325	Ser ber-āb dādī	506
sefidegī	<i>Bakın Çār-ḳul</i>	Ser be-rāh-est	314
Seg nişined be-cā-yi kīpāyī	321	Ser be-ū forū bord	506
Segāleş kerde	320	Ser dād	318
Seg-i her-suvār	320	Ser der ne-y-āvered	318
Seg-i şehz ez gāzāl-i şahrā bih	322	Ser der-peyeş dāşt	
Seg-meşām	322	..... <i>Bakın Ser der-peyeş nehād</i>	
Seḥun be-hem ber zed	307	Ser der-peyeş nehād	319
Seḥun der āftāb-est	307	Ser der-şikem nehād	315

Ser giriften		Ser-i h�d girift.....	318
Ser girifte	315	Ser-i h�d kerd.....	<i>Bakın</i> Ser-i h�d girift
Ser h�r�den	507	Ser-i K�y	507
Ser kerd	309	Ser-m�mek	315
Ser me-h�r	311	Ser-pence kerd.....	507
Ser u hişt	508	Ser-ş�r	313
Ser u p� d�den.....	507	Ser-vaşt.....	313
Ser u p� kerd.....	311	Ser-zede.....	507
Ser u r�y kerd.....	507	Se-t�r	
Ser u s�m�n	507	do-t�r	329
Ser zede �yed	309	Seyyidu'l-kib�rit	510
Ser�-perde-i dovr�n.....	506	Sez�b	506
Ser�-perde-i kuşl�.....	506	S�b� vu soc�d�.....	334
Ser�y-ı nohoft.....	506	Sifid şod	331
Ser�y-i heft-raşş�n		Sikender h�rd.....	331
..... <i>Bakın</i> Ser�-perde-i Dovr�n		Sikke ber-zer zed.....	332
Ser-beste.....	312	<i>S�m s�h�ten</i>	
Ser-cuşem h�rd-est.....	317	<i>Bakın</i> Zer-i bisy�r s�h�t u s�m	
Ser-desf�	312	be-s�h�t	
Sere vu p�ye.....	508	S�m u zer ber b�ft.....	334
Ser-efş�n	506	S�m-�b-i �teş�n ser.....	510
Ser-enc�m num�den.....	506	S�m�n şavlec�n	510
Ser-end�z.....	311	S�ne ber t�k	335
Seret sebz b�d	308	S�ne kerd	333
Sere-vaşt	<i>Bakın</i> Ser-vaşt	Siper ber-�b efkend.....	
Ser-guş� kerd	320	..... <i>Bakın</i> Siper efkend	
Ser-h�l	508	Siper efkend	329
<i>Ser-i �n gerdem</i>		Sip�d-dest	
..... <i>Bakın</i> Gird-i sereş gerdem		Dend�n-ı sep�d	331
Ser-i ceng	507	Sip�d-p� vu sebz-p�.....	332
Ser-i dend�n sep�d kerd.....	319	Siriş gone.....	509
Ser-i dest efş�nd.....	312	Sirke-i deh-s�le	336
		Sirke-piş�n�	336

Si-tāre	331	Sūy-i ḥod tīşe zened	337
Sitāre-i kalendarān	509	Şād-behr	511
Sitāyiş-gāh	337	Şād-ḥ'ār	340
Siyāh bād zebāneş	333	Şādī-i heme şalavāt	340
Siyāh kīse	510	Şādī-i merg	346
Siyāhī	509	Şādī-i ū ḥord	340
Siyāhī dehi	509	Şād-revān	343
Siyāhī dehī	325	Şād-verd	
Siyāhī mī-zened	335	şād-revān	341
Siyeh bādām rā her sū me-y-endāz ..	336	Şāfi 'ī ber āmed u koştend	341
Siyeh çāl	333	Şāḥ-der-şāḥ	511
Siyeh-behār	510	Şāḥ-i Gūyendegān	511
Siyeh-dest	510	Şāḥne-i Çārom-küttāb	511
Siyeh-kāse	335	Şāḥne-i Necef	511
Siyeh-kilīm	335	Şāḥ-ruḥ ne-zedī	511
Siyeh-mest	334	Şākār	341
Siyeh-nāme	510	Şākmūnī	511
Siyeh-tāb	332	Şāmiyāne	511
Şobḥ-dil	512	şarāb-ı āḥte	<i>Bakın</i> Çār ḥāye est
Sorāğ	338	Şatrenc-bāz	
Sorḥ bīd		<i>Bakın</i> Ḥōş-'alef est ve fulān	
sefid-bīd; bīd-i Mecnūn	338	şatrenc-bāz est	
Sorḥ-'ayyār	339	Şeb be-ḥeyr	343
Sorḥ-merd	338	Şeb-āheng	342
Sorḥ-rūyī	339	şeb-gīr	125
Subḥa-dārān	510	Şeb-i ḥōş kerd	342
Sūdet ne-koned honer çu tāli' ne-boved		Şeb-pūş	342
.....	338	Şehīdī vu gōlāmī	346
suḥen-perverde gūy	178	Şehr-i şohre	344
Sultān-i yek-suvāre-i gerdūn	510	Şehrī vu gulī	343
Sumeylān	511	Şeker-rīz-i Tarab	511
Şūret ne-best	354	Şekūb ve şūb	512

Şelâyîn.....	344	Şüh	351
Şem ‘-i ilāhī.....	511	Tā ḥaṭṭ-i Baġdād.....	231
Şem ī pīrehen.....	342	Tā ḥaṭṭ-i Ezrak.....	
Şem ‘-i zengārī legen.....	512	..... <i>Bakın</i> Tā ḥaṭṭ-i Baġdād	
Şemāme-i Kāfūr.....	511	Ṭabaḳ-zen.....	357
Şemātet.....	511	Tāb-dān.....	188
şemşīr-i do-dem.....	<i>Bakın</i> Dem	Ṭabīb rā çe melāmet naşīb şod bā‘ iş	357
Şemşīr-i ferengī u zemīn-i pelengī...	345	Ṭabīb-i ḥāye.....	357
Şest der şest.....	508	Ṭabl der gelīm zed.....	355
Şeş ‘arūs-i ra‘nā.....	511	Ṭabl-i pinhān zed.....	356
Şetel u pul-i şetel.....	345	Taḥte’l-ḥanek.....	497
Şībe	349	Taḥte-bend.....	188
Şikāfe-zen.....	512	Ṭarab der şebāb-est u nī der şarāb....	356
Şikem-bende est.....	347	Ṭaraf	356
Şikesten.....	512	Ṭaraf giriften.....	355
Şikeste-zebān.....	512	Ṭarfī ne-best.....	513
Şināsende-gān.....	512	Ṭaşt u ḥāye.....	513
şinīde key boved mānend-i dīde.....		Ṭaşt-i bolend.....	<i>Bakın</i> Ṭaşt u ḥāye
... <i>Bakın</i> Ḳalender ez dīde güyed		Ṭaşt-i fulān kes ez bām oftād.....	355
Şīrāzī nīstem.....	348	Ṭavīle-i dorr.....	513
Şīr-gīr est.....	346	Ṭavḳ-i behār.....	513
Şīrīn ustuh‘ān.....	512	Ṭāvus-i Maşriḳ-ḥīrām.....	513
Şīrīn-kār		Teb dāred.....	189
şīrīn āmed.....	348	Teberruk.....	187
Şīr-koş.....	350	Tehī-çeşm.....	<i>Bakın</i> Teng-çeşm
Şīr-merd.....	349	Tehī-dev.....	<i>Bakın</i> Tehī-pāy
Şīr-seg.....	349	Tehī-pāy.....	193
Şokūfe kerd.....	351	teḥmekī.....	<i>Bakın</i> Çār-ḳul
Şorbu’l-Yehūd.....	351	Ten dād.....	191
Şotor-dil		Ten forū dād.....	191
Şotor-fi’l.....	350	Ten nehād.....	191
Şotor-gorbe.....	352	Teng-çeşm.....	191

Tehī-çeşm.....	191	Ū çe meh kerd ki ū teh koned	130
tenge	Bakın Çār-kuł	Ū morġ-i ĩn incĭr nĭst.....	131
Teng-rŭy.....	192	Ū naqş-i ū ne-dāred.....	130
Teng-şarāb.....	192	Ū rā resed.....	130
Ten-h̄āh.....	497	Ustād	128
Tepeng.....	187	Ustuḥān-i ū best.....	127
Ter şod u ter şodend.....	189	Ustuvār.....	131
Tercemān/Tercumān	190	uştur-bĭn.....	Bakın Uştur-dil
Ter-gedā.....	<i>Bakın</i> Ḥar-gedā	Uştur-dil.....	128
Terkeş rĭḥt		Uşturek.....	129
Siper endāht	188	Vā sŭḥt	466
Ter-zebān	188	Vā-ḥorden	467
Teslĭm	497	Vājgŭne-est kār-i Hindustānĭ.....	468
Ṭirāz	358	vākāk	Bakın Çār-kuł
Tĭre geşt	195	Vālĭ-i ‘akreb.....	522
Tĭrek zed	194	Vār	469
Tĭr-i ḥākĭ	195	Varaḫ be-gerdāned.....	469
Tĭr-i pertābĭ	195	Varaḫ rā bāz efkend	
Tĭr-i rŭy-i terkeş.....	194	.....	<i>Bakın</i> Varaḫ be-gerdāned
Tĭr-i ū dāred	193	Varaḫ-i bād.....	470
To be-gerden ḥord.....	197	Vā-restegĭ.....	<i>Bakın</i> Vā sŭḥt
To ber ser zen u fulān kes ber sereş zened	196	Vā-yāfte.....	468
Tohĭ-çeşm	196	Vāye-ḥān-est.....	467
Tonuk-bezm-est u fulān bed-mest u bĭ- zarf-est.....	196	Vech	470
bed-mest.....	196	Veledu’z-zinā.....	471
bĭ-zarf-est.....	196	Vezĭr	470
Ṭorfe-i Baġdād	359	Vĭje	471
Ṭorre-i destār.....	513	Vĭrān-ter zi-Tebrĭz-est	471
Tŭs	197	Yād bŭd.....	484
Tŭṭĭ-i şahrā.....	513	Yād-i Hindustān kerd fĭl	485
		Yaġmā.....	484
		Yaḥ-furŭş-i Nĭşābŭr	522

yaḥnī ..... <i>Bakın</i> Her çe ne-ḥorī yaḥnī	zānū-şikest..... <i>Bakın</i> Zānū zed
Yām-ḥāne..... 522	Zebān-āver 299
Yār-furūş-est 481	Zebānem kebūd şod 297
Yār-furūşī kerd..... 482	Zebānem mū ber āvorde-st..... 297
Yargū 522	Zebān-i kebūd 296
Yā-yī vaşfiyyet..... 485	Zebān-i merā be'şkest 297
Yek 'ināyet-i ḳāzī bih ez hezār govāh 479	Zebān-i sebz..... 504
Yek āvīz 482	Zebān-zed..... 300
Yek bāregī..... 481	Zeber-dest 300
Yek besī 482	Zehāze kerdn 302
Yek bor u yek-rū kon 480	Žehḥāk rā be-zaḥmet-i mārān gozāştīm 354
Yek nīm nehādīm..... 480	Zehr-ḥand..... 523
Yek-endāz 483	Zen be-mozd 301
Yekī ḥord 484	Zenaḥ āvorden..... <i>Bakın</i> Zenaḥ borden
Yek-ḳaleme 479	Zenaḥ borden 299
Yekke-tāz	Zenaḥ mī-zened u zenaḥ mī-berend. 298
mofred-suvār 483	Zenaḥ zed 298
Yekke-tāz-est 482	Zenaḥ zeden 299
Yekrān..... 522	Zen-celeb..... 301
Yek-rū şoden..... 483	Zend-ḥān u zend-vāḳ 301
Yektā 503	Zen-i dūd-efken..... 293
Yele kerd..... 484	<i>Zer</i> <i>Bakın</i> Zer-i deh-dehī u zer-i şeş- serī
Yesāl 480	Zer be-zer dād 294
Yetīmāne 485	Zerde-gūş 301
Žābūte 354	Zerd-kef..... 505
Zāde-i Merrīḥ..... 504	Zer-i bisyār sūḥt u sīm be-sūḥt..... 295
Zāhid-i kūh u pīr-i kūh..... 293	Zer-i Būm..... 505
Zāl-i sepīd-ebrū ve zāl-i mū-siyeh ... 504	Zer-i deh-dehī u zer-i şeş-serī 294
Zāl-i ser-sepīd u siyeh-dil	Zer-i mihrī..... 505
<i>Bakın</i> Zāl-i sepīd-ebrū ve zāl-i mū-siyeh	Zer-i rüy-best u rüy-endūde 295
Zānū zed..... 293	

Zer-i sefīd-i mā ez-berāy-i rŭz-i siyeh- est	296	Zindān-i Skender.....	505
Zer-i sorḥ-i sepehr.....	505	Zinde-dilān-i kefen ber	304
<i>Zer-i ŧeŧ-serī</i>		Zīnhār-ḥ'ār	303
<i>Bakın Zer-i deh-dehī u zer-i ŧeŧ-</i> <i>serī</i>		<i>zinhārī</i>	<i>Bakın Zīnhār-ḥ'ār</i>
Zerrīn-ŧadef ve zerrīn-kāse ve zemzem-i āteŧ-feŧān.....	505	Zīr u bālā nīst	303
Zerūd	298	Zīre be-Kirmān mī-bered	304
Zevrak-i mey	505	Zīre rā be-va'de pervereŧ mī-dehend	304
Zīd	302	Zirh-i zŭr	505
Zi-dīl ber āmedem.....	505	Zi-rīŧeŧ ferāḡatī dārem	302
Zih-dān nehāden.....	293	Ziyāde-ser	303
Zindānī	303	Zŭd-āŧnā.....	178
		Zŭd-ḥaŧm	<i>Bakın Dīr āŧtī</i>
		Zukŭr	282

ŞAİRLER DİZİNİ

[?]	104, 112, 113, 116, 118, 121, 122, 126, 127, 136 (Kt.), 140 (Kt.), 142, 149, 157, 158, 163, 165, 167, 169, 178, 179, 181 (R.), 182, 183, 184, 187, 189, 190, 191, 196, 197, 200, 201, 203, 206, 207, 208, 212, 213, 216, 218, 220, 223, 226, 232, 233, 243, 252, 257, 258, 264, 268, 276, 279, 283, 288, 290, 291, 293 (Mısrā'), 296, 300, 302, 305 (Ar.), 314, 316 (Mısrā'), 318, 322, 334, 336, 337 (Kt.), 338, 341, 341 (R.), 344, 354, 356, 362, 365, 370, 372, 373, 377, 380 (Osm. Tr.), 381, 383, 384, 394, 395, 396, 409, 410, 412, 418, 419, 422, 436 (R.), 445, 448, 450, 452, 458, 466, 467, 469, 470, 477, 484, 485, 487, 488, 490, 490 (R.), 491, 493, 495, 497, 497 (Mısrā'), 515 (Kt.), 515 (R.), 516, 519		
'Abdu'l-Behāī	189	'Aṭāyī	93
'Abdu'r-rezzāk	102	'Atīkī	405
'Acībī	101, 147	'İmād Kātīb	514
'Ālemī	359 (Kt.)	'İşmet-i Buḥārī.....	373, 392, 415, 523
'Alī Nakī	446	'Örfi-i Şīrāzī	116, 120, 133, 148, 171, 188, 204, 213, 259, 260, 262, 269, 278, 328, 361, 362, 403, 428, 436, 446, 462, 470, 499, 506, 507, 508 (R.), 517, 521
'Ārifī	284	'Ubeyd-i Zākānī.....	333, 382, 383 (Kt.)
'Aşşār	113, 147, 158, 165, 198, 219, 231, 247, 265, 298, 309, 313, 329, 331, 333, 342, 379, 385, 424, 472, 493, 494, 512, 514	'Unşurī	337, 369, 516
'Aşķī-i Tebrīzī	415	Abdāl-ı İşfahānī	267, 291, 313
		Āşafī-i Hirevī	127, 130, 145, 157, 163, 200, 202, 233, 246, 250, 271, 288, 292, 300, 323 (R.), 337, 359, 371, 421, 425, 474, 480, 481, 502
		Āzerī-i Esferāyinī.....	303
		Bābūr	429
		Bākī	364 (Osm. Tr.)
		Başīrī	166, 421
		Benānī	474
		Beyānī	277
		Bezmī	229
		Bismilī	111
		Ca'fer-i Kazvīnī.....	197 (Kt.)
		Cāmī	99 (R.), 107, 114, 124, 132, 147, 154, 156, 173, 187, 188, 193, 195, 199, 202, 204, 208, 210, 215, 225 (R.), 235, 242, 245,

250, 251, 255, 256, 272, 274, 280, 281, 285, 287, 289, 301, 302, 308, 314, 318, 319, 322, 323, 324, 333, 337, 340, 343, 351, 359, 361, 365, 375, 378, 386, 388, 393, 396, 407, 413, 419, 430, 446, 449, 451, 455, 466, 467, 466 (Mısrā'), 469, 470, 472, 473, 487, 501, 516 (R.)	307, 336, 355, 360, 402, 430, 434, 441, 457 (R.), 491
Cemāleddīn-i İsfahānī..... 168	Ezrakī-i Hirevī/ Muhtārī-i Ğaznevī.. 182
Cemālī 302	Ferīdüddīn 'Attār 137, 175, 190, 398
Daķıķī 135	Fethu'llāh 303
Dervīş-i Dihekī .. 140 (Mısrā'), 141, 229	Fettāhī-i Nīşābūrī..... 520
Ebū Şekūr ..254, 377, 482, 495 (Mısrā')	Feyzī-i Hindī 143, 180, 232, 269, 332, 425 (R.), 451
Ebū Turāb 313	Fiĝānī 149, 152, 161, 246, 259, 261, 367, 424, 425
Ebū'l-Ferec 409	Firdevsī 94, 125, 181, 184, 242, 255, 289, 300, 302, 312, 317, 326, 327, 341, 373, 391, 408, 442, 466, 487, 505
Ehlī .....152, 211 (Kt.), 428, 448	Ğazzālī 266
Emīr Ğusrev-i Dihlevī 93, 100, 137, 148, 175, 192, 209, 219, 221, 276, 286, 298, 311, 325, 378, 392, 422, 432, 449, 490, 498	Ğiyāş 414, 514
Emīrī ..... 164, 366 (R.)	Ğulām Zirekī .....412 (Kt.)
Enīsī 404	Ğ'acū-yı Kirmānī 139, 153, 241, 446, 466
Enverī 92, 101, 115, 131, 151, 152, 171, 190, 202, 214, 220, 236, 241, 254, 260, 264, 284, 286, 316, 320, 330, 332, 353, 358, 374, 379, 386, 388, 408, 418, 433, 438, 453, 464, 495, 496, 508	Hāfız 95, 100, 108, 110, 113, 119, 121, 123, 132, 146, 147, 148, 150, 151, 156, 159, 164, 189, 192, 195, 198, 203, 206 (Mısrā'), 207, 210, 220, 221, 231, 234, 239, 240, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 253, 257, 258, 268, 274, 282, 283, 285, 286, 290, 293, 294, 299, 307, 308, 312, 324, 326, 329, 335, 340 (R.), 343, 347, 375, 378, 381, 395, 396, 406, 407, 409, 420, 431, 436, 454, 455, 458, 459, 460, 465, 470, 491, 492, 493, 496, 503, 505, 509, 511, 513, 513 (Mısrā'), 515, 517, 519, 522 (Mısrā'), 524
Erşedī 344	Hāfız/Selmān-ı Sāvecī 112
Esedī-i Tūsī..... 430	
Eşīrū'd-dīn-i Aĥşiketī 350	
Evhādī 129, 167 (R.), 172 (R.), 175, 179, 189, 191, 227, 266 (R.), 287, 297 (R.), 298 (R.),	

Ḥākānī 93, 103, 105, 117, 121, 135, 141, 163, 170, 171, 186, 194, 201, 214, 237, 244, 247, 253, 254, 255, 256, 268, 284, 287, 294, 304, 306, 309, 315, 323, 331, 354, 357, 371, 374, 380, 386, 387, 388, 416 (Kt.), 429, 431, 433, 435, 443, 449, 452, 456, 472, 489, 500, 502, 507 (R.)	Ḥüsāmī 92, 93, 94 (Kt.), 95, 102, 103, 105, 117, 122, 129, 131, 135, 138 (Kt.), 140 (R.), 143, 148, 166, 168, 169 (Kt.), 173, 174, 176, 177, 178, 186, 199, 201, 207, 208, 226 (Kt.), 227, 236, 237, 249, 253, 254, 260, 263 (Kt.), 265, 267, 270, 271, 272, 273, 276 (Kt.), 286, 293, 296, 297, 311, 315, 321, 321 (Kt.), 322, 324, 325, 330, 332, 336, 338, 339 (Kt.), 340, 345, 346, 349, 352, 353, 354, 355, 358 (Kt.), 362, 363, 364, 367, 370, 372, 376, 383, 385 (R.), 387, 388, 401 (R.), 402, 404, 410, 411 (Kt.), 413, 416, 417, 423, 423 (R.), 428, 429, 435, 445, 448, 454, 455, 464, 474, 475, 475 (Kt.), 479, 482, 483, 492, 509
Ḥakīm Ruknā 150, 169, 177, 191, 194, 230, 409	Ḥüseyn Kūlī Mirzā 306
Ḥalīmī 264	İbn Yümnī 459
Ḥasen-i Dihlevī 249	Ḳādī Mīr 310
Ḥāşimī 211, 215	Ḳādī Nūr 406, 452
Ḥātufī 102, 107, 115, 125, 130, 176, 179, 190, 194, 205, 214, 220, 242, 243, 248, 270, 273, 280, 285, 308, 311, 338, 349, 353, 361, 389, 390, 391, 394, 410, 423, 444, 450, 456, 465, 468, 477, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 486	Ḳalender Ḥüseyn 381
Ḥayālī-i ‘Acem..... 113, 270, 385	Ḳāsım Gunābādī 518
Ḥayretī 134, 301, 316, 319	Ḳāsım-ı Envār 384
Hezārī 204	Ḳātībī 91, 122, 132, 136, 138, 161, 165, 170, 215, 219, 229, 240, 241, 252, 256, 269, 283, 294, 331, 339, 350, 355, 363, 379, 399, 415, 439, 442, 456, 468, 469, 479, 486
Hilālī-i Çağatayī 92, 111, 114, 160, 168, 184, 261, 281, 303, 328, 395, 410, 423, 424, 432, 438, 479	Ḳaṭrān-ı Tebrizī..... 512
Humāyūn-ı Esferāyinī 159, 432 (R.), 451, 455	Kemāl İsmā‘īl 92, 94 (R.), 108, 109, 114, 120, 125, 134, 135 (R.), 136, 143, 144, 146, 152, 153, 154, 155, 156, 172 (R.), 192, 213, 229, 234, 235, 237,
Ḥuseynī-i Hirevī 434, 435	
Ḥusrev 112, 121, 134, 231, 273, 293, 411, 426	
Ḥusrevī-i Seraḥsī..... 351	
Ḥuzūrī 320	
Ḥümāmī ..... 348 (Kt.)	

245 (R.), 248, 259 (R.), 267, 274, 280, 287, 288, 297, 299, 307, 309, 313, 315, 327, 328, 329, 330, 334, 340, 349, 350, 356, 358, 368, 374, 376 (R.), 380, 388 (R.), 390, 392, 399, 426, 427, 449, 453, 458, 477, 478, 483, 496, 510, 520	Mîr Yâdigâr 463
Kemâl-i Hocendî 99, 124, 133, 152, 174, 195, 209, 224, 244, 268, 271 (Kt.), 295, 310, 361, 369, 382, 391, 405 (Kt.), 445	Mirzâ Hesâbî 319
Kişverî 209	Mîrzâ Hesâbî 246
Laţîfî 284	Mirzâ Kâsım 325
Lebîbî 173	Mîrzâ Ulûğ Bey..... 110
Lisânî 155, 185, 192, 193, 197, 223, 306, 362, 433, 447	Mişâlî 123
Mâ'ilî 164	Mu'în 203
Maḥdûmî 436	Mu'izzî..... 180, 262, 342
Manşûr-ı Kârabâğî .....96 (Kt.)	Mubârekşâh-ı Sîstânî 99
Mecîrû'd-dîn-i Beylekanî..... 506	Muḥammedkûlî Selîm-i Tahrânî 97, 318, 320, 335, 491, 496, 517
Mecnûn 395, 425	Muḥibbî..... 523 (Osm. Tr.)
Mecnûn-ı Çep-nevîs 208	Muḥlişî 188, 345, 467, 480
Mecnûn-i Dihekî 311	Muḥteşem-i Kâşânî 105, 138, 139, 153, 166, 174, 184, 185, 205, 210, 234, 241, 244, 255, 264, 275, 292, 333, 338, 344, 365, 368, 383, 386, 400, 427, 439
Melik-i Kûmî 245	Müşfikî 380
Mes'ûd S. Selmân 471	Nâşır Ḥusrev 301
Mes'ûd-ı Kûmî..... 263	Naşîbî 193
Mes'ûdî 447	Nebâtî 244
Mevlânâ 128, 137, 141, 165, 186, 221, 235, 267, 290, 375, 389, 417, 418	Nesîmî 335
Meylî 521	Nevâyî 316, 489
Meyrem-i Siyâhî 366	Nişârî 397
Mîr Sencer..... 414	Nizâm-ı Esterâbâdî..... 142, 196, 295
Mîr Teşbîhî 393	Nizâmî-i Gencevî 100, 115, 118, 127, 139, 142, 144, 145, 154, 168, 174, 180, 187, 193, 212, 227, 228, 233, 250, 251, 269, 270, 273, 275, 283, 284, 285, 290, 295, 296, 299, 303, 304, 305, 307, 317, 318, 342, 343, 347, 348, 350, 353, 361, 368, 371, 376, 380, 381, 391, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 406, 419,

420, 427, 428, 434, 437, 438, 441, 453, 455, 461, 462, 463, 471, 473, 475, 477, 484, 487, 492, 500, 522	457, 459, 460, 465, 469, 471, 476, 477, 478, 486 (Mısrā'), 494, 501, 503, 504, 507, 509, 512 (Mısrā'), 513, 515, 518 (Mısrā'), 520
Refikī 104, 281	Senāyī-i Ğaznevī 167, 222, 226, 304, 328, 342, 371, 389, 431, 457
Riyāzī 155, 159, 357, 360, 408, 452, 514	Şenāyī-i Meşhedī 101, 319, 406, 489
Rūdekī 176, 257	Sencer-i Kāşānī 294
Rüşdī 431	Seyfā-yı Bağdādī 510
Şā'ib-i Tebrizī 98, 118, 173, 202, 212, 225, 236, 296, 344, 422, 437, 451, 460, 485, 491, 493, 494, 497, 498, 499, 500, 503, 504, 509, 516, 518, 521	Seyfī 444, 447, 481, 485, 488
Sā'ili 164	Seyfī-i Buḥārāyī 130, 155
Sa'dī-i Şirāzī 102, 106 (Mısrā'), 107, 119, 124, 131, 141, 144, 151, 153, 154, 157, 163, 166, 179, 183, 186, 188, 206, 238, 239, 246, 247, 254, 265, 277, 280, 285, 298, 312, 324, 333, 339, 365, 366, 389, 441, 462, 465, 500, 511	Seyfüddīn-i Esferengī 366, 502, 510, 521
Şadvī-i Esterābādī 443	Şāh Muḥammed-i Nihāvendī ..126 (Kt.)
Şafāyī 416	Şāh Ṭāhir 116, 189, 274, 360, 440
Şehābī-i Esterābādī ..... 122 (R.)	Şāhī-i Sebzvārī 97, 145, 146, 161, 170, 252, 258, 260, 390
Selmān-ı Sāvecī 95, 96, 97, 102, 104, 106, 109, 112, 114, 123, 126, 130, 133, 139, 143 (Mısrā'), 144, 150, 158 (R.), 159, 160, 161 (R.), 175, 191, 195 (R.), 199, 204, 211, 212, 218, 222, 223, 230, 233, 238, 255, 258, 261, 265, 267, 278, 279, 282, 289, 299, 306, 309, 310, 314, 326, 327, 329, 330, 335, 343, 347, 357, 365, 369, 377, 379, 382 (Kt.), 393 (R.), 394, 396, 406, 408, 419, 424, 439, 440, 442, 443, 448, 450, 453, 456,	Şānī 158
	Şāpūr-ı Tahrānī 105, 118
	Şebusterī 137
	Şehdī 207, 420
	Şehīdī ..... 145, 277 (R.), 317, 326, 478
	Şems-i Faḥrī 323, 367, 386, 417, 426, 432 (Kt.), 519
	Şems-i Serāyī 121
	Şerafe'd-dīn-i Şeġerve 493
	Şerīf-i Tebrizī 397, 499
	Şevkī 236, 272, 279, 281
	Şifāyī-i İsfahānī 120, 150, 169, 291, 292, 309, 360, 379, 391, 397, 463, 473, 484, 518
	Ṭāhir 368
	Ṭālib 111, 120, 199, 403, 414, 437, 462

Tamāmī-i Meşhedī	108
Ṭarzī	425
Tiğī	326
Ṭūsī 108, 111, 149, 157, 162, 172, 178, 198, 252, 262, 272, 411 (Kt.), 484	
Uftī-i Helvā-ger	103, 348, 355
Unsī/Mīr-ḥāc-ı Hirevī	378
Ümīdī 133, 200, 251 (Kt.), 282, 304, 334, 352 (Kt.), 400, 427, 447, 468, 476, 496, 519, 520	
Vāhidī	415
Vaḥşī-i Bāfkī 98, 149, 176, 177, 183, 185, 205, 224, 232, 240, 300, 301, 397, 407, 444	
Vaṭvāt	384
Velī Deşt-i Beyāzī	178, 378
Vişālī	420
Vukū ī	405, 471
Zahīr-i Fāryābī 96, 98 (2 Beyt) 106, 113, 132, 289, 345	
Zamīrī-i Hemedānī	263 (Kt.)
Zekī	426
Zuhūrī 106, 119, 185, 196, 213, 228, 278, 313, 351, 467	

KAYNAKLAR

Yazma Eserler

- Başîrî-i Bağdâdî, *Dîvân-ı Farsî*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi, No. 292, vr. 229^b-281^a.
- Cevhere*, [?], Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa No: 1101, 244 vr.+ 85 (Kopuk yaprak parçası).
- Dervîş Hasan Hüsâmî, *Nüzhət-nâme*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi No: 1299, 45^b-50^b.
- Dervîş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emşâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2599, (tlf. h. 1080/m. 1670), 119 vr.
- Dervîş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emşâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye No: 4703 (tlf. h. 1082/m. 1672), vr. 1^b-72^b.
- Dervîş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emşâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla No: 1515 (tlf. h. 1149/m. 1737), 114 vr.
- Dervîş Hasan Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emşâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa No: 2598, (tlf. ?), 160 vr.
- Ehlî, *Dîvân-ı Ehlî*, *Mecmû'a-i Devâvin-i Farsî*, Süleymaniye Ktp, Esad Efendi No: 3422, vr. 135^a-155^b.
- Hâliş İbrâhîm-i Pasarofçevî, *Mecma'ü'l-Emşâl* (tlf. h. 1143/m. 1731), Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No 3208, 419 vr.
- Mecmû'a-i Resâ'il*, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi No: 800, 253 vr.
- Muhammed Necîb, *Lügat-i Tedkîkât-ı Fürsiyye-i Necîb*, Süleymaniye Kütüphanesi Serez No: 3683, 84 vr.
- Riyâzî, *Dîvân-ı Riyâzî*, *Mecmû'a-i Devâvin-i Farsî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 3422, vr. 220^b-233^b.
- Żuhûrî-i Torşîzî [Nüre'd-dîn Muhammed], *Sâķî-nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi No: 994, vr. 1^b-35^a.

İncelemede Kullanılan Kaynaklar

- Abdülcelil B. Mûsâ el-Endülüsî, *Mucemü'l-Müfehres*, Çev. Mahmud Çanga, *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, Timaş, İstanbul 1986, 725 s.
- AÇAR, Bedriye Gülay, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2018, 8+1110 s.
- AÇIKGÖZ, Namık, *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, (Dîvan, Sâki-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkidli Metni)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1986.
- Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne; 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, 3 C., Trakya Üniversitesi Yay. Edirne 2014, 2598 + [70] s.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yay. İstanbul 1987, 203 + 15 s.
- Ahmet Vefik Paşa, "Mesel", *Lehce-i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, TDK, Ankara 2000, XXV + 1005.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, "Gülşenî Dervîş Hasan Hüsâmî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*,
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=51>
36 (Tarih: 03.03.2019)
- Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu 'arâ-yı Âmid*, Matbaa-i Âmidî, Âmid 1327, 5+424 s.
- Alî Şîr-i Nevâî, *Mecalisü'n-Nefâis I-II: Herâtî ve Hekîm-şâh Çevirisi Mülhâkâtı [Herâtî ve Hekîmşâh Tezkiresi]*, Çev. Naci Tokmak, TDK Yay., Ankara 2017, 324 s.
- Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, C. I-II, Haz. Kemal Eraslan- Farsça Çev. Naci Tokmak, TDK. Yay., Ankara 2001, XIX + 668 s.
- Amrî, *Dîvân Tenkidli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, 190 s.
- ANETSHOFER, Helga, "Zahntgelt" -ein Terminus des Gastrechts zwischen Persisch und Türkisch (Diş Kirası - Türkçede ve Farsçada terim olarak Misafirperverlik/Konukseverlik), *Festschrift für Sigrid Kleinmichel zum 70.*

- Geburstag: Über Gereimtes und Ungereimtes diesseits und jenseits der Turcia*, Verlag Christof Krauskopf Schöneiche bei Berlin 2008, s. 29-48.
- ARNAS, A. Naim, *Kantarın Topuzu: Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri*, Editör, Derya Önder, Tofaş Sanat Galerisi Yay./Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016, 528 s.
- Antakyalı Münîf, *Antakyalı Münîf Divânı: Tenkitli Basım*, Haz. Sabahattin Küçük, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, IX + 224 s.
- ARSLAN, Anıl, *Tuhfe-i Hüsâmî (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2016, 11 + 186 s.
- Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Filiz Kılıç, 3 C., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010, 1739 s.
- AYVERDİ, İlhan, “Mesel”, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, XXVIII + 1412 s.
- Azmî-zâde Hâletî, *Azmî-zâde Hâletî Divânı*, Haz. Bayram Ali Kaya, 2 C., Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 57-58, Harvard Üniversitesi Yay., Cambridge 2003, XIV + 368 + 204 s.
- Bâkî, *Bâkî Divânı: Tenkitli Basım*, Haz. Sabahattin KÜÇÜK, TDK Yayınları, Ankara 1994, 17 + 475 s.
- BOZ, Erdoğan, “Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî'nin Bursa (İnebey) Nüshası”, *Osmanlı Bursa'sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Bursa 2013, s. 69-74.
- BULUT, Ali, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedi*, M.Ü. İfav Yay, İstanbul 2015, 427 s.
- Butrus el-Bustânî, *Kutrü'l-Muhit*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut 1869, 2452 s.
- Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, “Mesel”, *Esâsü'l-Belâga*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut 1998, 10 + 1425 s.
- Celâleddîn Humâyî, *Ma'ânî ve Beyân*, Haz. Mâhiduht Bânû Humâyî, Neşr-i Hümâ, Tahran 1374, 248 s.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 C., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, 7095 s.

- ÇELİK, Büşra, “Osmanlı Edebî Metinleri Işığında *Aksatmak* Kelimesinin Anlamı Üzerine”, *ESTAD Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı*, C. 2, S. 1, Şubat 2019, s. 469-477.
- ÇETİNKAYA, Ülkü, “Divan Şiirinde ‘Çok Başlı (Ziyade-ser)’ Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 226-245.
- DEHHODÂ, Ali Ekber, *Luğat-nâme-i Dehğodâ*, 16. C., Haz. Muhammed Moin, Cafer Şehîdî, Müessese-i İntişârât u Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1377/1998, 23911 s.
- DEHHODÂ, Ali Ekber, *Emsâl u Hikem*, 4 C., İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1363, 2064+112 s.
- DERMAN, M. Uğur, “Derviş Abdî-i Mevlevî”, *TDVİA*, C. 9, s. 190-191.
- Derzi-zâde Ulvî, *Derzi-zâde Ulvî Divan*, Haz. Büşra Çelik-Muzaffer KILIÇ, DBY. Yay., İstanbul 2018, 845 s.
- DİLEK, Kaan, “Şerefeddin Ali Yezdî”, *TDVİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 550-552.
- DURMUŞ, İsmail, “Kur’ân’ın Nüzûlü Sırasında Arap Nesri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, Kuramer Yay., İstanbul 2019, s. 267-299.
- DURMUŞ, İsmail, “Mesel”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 293-297.
- DURMUŞ, İsmail, “Sözlük”, *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 402-414.
- EKMEN, F. Gülden, “M.Ö. II. Bin Anadolu Terazi Kefeleri Hakkında Gözlemler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, Aralık 2011, s. 35-44.
- ELBİRLİK, Tolga, “16. Yüzyıla Ait Bir Manzum Gramer Kitabı Olan Tuhfe-i Hüsâmî’de Tek Heceli Basit Fiiller ve Bunların Birleşim Değeri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, Sayı: 1, Manisa 2006, s. 49-62.
- ELBİRLİK, Tolga, *Tuhfe-i Hüsâmî (16. Yüzyıl) Çeviriyazı ve Dil Öğelerinin İncelenmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006, XV + 162 s.

- ERÜNSAL, İsmail E., *The Life And Works Of Tacizade Cafer Celebi With A Critical Edition Of Divan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1983, CXXXV + 523 s.
- Firdevsî, *Şahnâme II/Firdevsî*, Çev. Nimet Yıldırım, Kabalcı Yay, İstanbul 2016, 1288+32 s.
- Fuzûlî, *Türkçe Divan*, Haz. Kenan Akyüz vd., TTK. Basımevi, Ankara 1958, XII + 573 + 3 s.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Hafız Divanı (Tercüme)*, MEB, İstanbul 1969, s. L + 722 + 6.)
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Melâmilik ve Melâmiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, 381 s.
- Güftü, *Güftü ve Teşrifâtı'ş-Şu'arâsı*, Haz. Kaşif Yılmaz, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 2001, 300 s.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, Haz. Mehdi Mahzumi-İbrâhim Samerrai, 8 C., Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Hasan Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Suhen*, 8 C. İntişârât-ı Suhen, Tahran 1382, 111 + 8592 s.
- Hasan Ziyâ'î, *Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Haz. Müberra Gürgendereli, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2002, XIII+395 s.
- Hasan Zulfikârî, "Ber-resî-i Sâhtâr-i İrsâl-i Mesel", *Pejûheşhâ-yı Edebi*, Yıl 15, S. 15, Bahar, 1386, s. 31-52.
- Hasen el-'Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, 2 C., Haz. Ahmed Abdüsselam-Ebu Hazer Muhamed Zaglul, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988, 486 + 475 s.
- Haşmet Efendi, *Haşmet Külliyyâtı*, Haz. Mehmet Arslan - İ. Hakkı Aksoyak, Dilek Matbaası, Sivas 1994, 473 s.
- Hayâlî Bey, *Hayâlî Bey Dîvânı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1945, 24 + 451 s.
- Hayretî, *Dîvan*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981, 23 + 448 s.

- Hıbrî ‘Abdu’r-rahmân, *Enîsü’l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650*, Haz. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne 1996, 184 s.
- İbn ‘Abdürabbih el-Endülüsî, *el-‘İkdu’l-Ferîd*, C. 3, Haz. Ahmed Emin vd., Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, Kahire 1971.
- İsmail Na’îm Efendi, *İsmail Na’îm Efendi Gülzâr-ı Na’îm*, Haz. Kaplan Üstüner, Kitabevi Yay, İstanbul 2015, 220 s.
- KANAR, Mehmet, “Farsça’da ‘Ser’ Kelimesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, S. VIII, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998, s. 47-130.
- KÂNÛNÎ, Hamîd Rızâ, Ferheng-i Tuhfetu’s-Saâde (Mecmûaî ez Lugat u Istîlâhât-ı Fârsî, Arabî, Türkî ve Hindî Karn-ı Dehom ve Yâzdehom-ı Hicri), *Fasl-nâme-i Mutâla‘ât-ı Şibh-kâre-i Danişgâh-ı Sîstân ve Belûçîstân*, Yıl: 9, No: 30, Bahar 1396, s. 87-108.
- Karamanlı Aynî, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Haz. Ahmet Mermer, Akçağ Yay., Ankara 1997, V + 716 s.
- KARAY, Refik Halid, *Gurbet Hikayeleri Yeraltında Dünya Var*, İnkılap Yay. İstanbul 2009, 358 s.
- KAYA, İbrahim, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız - Bosnalı Sûdî - (İnceleme - Tenkitli Metin)*, 4 C., Öz Serhat Matbaacılık, Malatya 2013, 1676 s.
- KIRLANGIÇ, Hicabi, *Hâfız Divânı* (Tercüme), Kapı Yay. İstanbul 2013, 553 s.
- KILIÇ, Mahmut Erol, “İki Dîvan Hakikatte Kime Aittir”, *Mertol Tulum Kitabı*, Haz. Ahmet Kartal - Mehmet Mahur Tulum, Sivrihisar Belediyesi Kültür Yay, İstanbul 2017, 758 s.
- KOÇ, Aylin, “Diş Kirası”, *Hediye Kitabı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, 14+514 s.
- KÖSE, İlham, *Bosnalı Sûdî (ö. 1600)’nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, 8 + 437 s.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*, Haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011, LXII + 705 s.

- KÜRKMAN, Garo, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2003, 439 s.
- Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, *Lügat-i Halîmî*, Haz. Adem Uzun, TDK. Yay., Ankara 2013, 740 s.
- Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, C. 2, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, 99+1264 s.
- Mezâkî, *Mezaki: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Haz. Ahmet Mermer, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, 573 s.
- Molla 'Aşkî, *Molla 'Aşkî Dîvân*, Haz. Atilla Şentürk-Nurcan Boşdurmaz, YKY. Yay., İstanbul 2012, 650 s.
- Muallim Naci, *Sânihâtü'l-Arab*, Haz. Ömer Hakan Özalp; *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri: Sânihâtü'l-Arab*, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul 2002.
- Mustafa Mucîb, *Tezkire-i Mucîb* (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük), Haz. Kudret Altun, AKM Başkanlığı Yay., Ankara 1997, 10+84 s.
- Muhammed İbn Manzur, "Mesel", *Lisânü'l-Arab*, Haz. Emîn Muhammed Abdülvehhab-Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 18 C., Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1997.
- Muhibbî, *Muhibbî Dîvânı: Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli metin): Kanuni Sultan Süleyman*, Haz. Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, 2 C., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2016, 2026 s.
- Mümine Çakır, *Kavsî Hayatı Edebi Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, XVI+1088 s.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, Haz. Mustafa KOÇ, Klasik Yay., İstanbul 2014, s. LXXXVIII + 752 s.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK. Yay., Ankara 2000, 583 s.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, 6 C., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014, 6084 s.

- Nâ'ilî-i Kadîm, *Nâ'ilî-i Kadîm Divânı –Edisyon-Kritik-*, Haz. Haluk İpekten, MEB Basımevi, İstanbul 1970, 504 s.
- Nefes-zade İbrahim, *Gülzârı Savab*, Tashih: Kilisli Muallim Rıfat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul 1938, 119 s.
- Nefî Ömer Efendi, Nefî Divanı, Haz. Metin Akkuş, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. E-Kitap, 296 s. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-divani.html> (20.08.2019)
- Neşâtî, *Neşâtî Dîvânı*, Haz. Mahmut Kaplan, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, XII + 180 s.
- Nev'î, *Divan: Tenkidli Basım*, Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1977, 15+ 607 s.
- ONAY, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Birleşik Yay., Ankara 2007, XIII+527 s.
- ÖZ, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça Türkçe Sözlükler*, TDK, Ankara 2010, 360 s.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 C., MEB Yay., İstanbul 1983, 870+784+670 s.
- Râğıb El-İsfahânî, “Mesel/M-s-l”, *Müfredat / Kur'ân İstılahları Sözlüğü*, Çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, 2 C., Çıra Yay., İstanbul 2006, 934 s.
- Rızâ, *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*, Haz. Gencay Zavotçu, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2009, 10+430 s.
- Riyâzî Meḥmed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuarâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara 2017, 356 s. (10.07.2019)
<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191371/riyazi-riyazus-suaratezkiretus-suara.html>
- STEINGASS, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1970, VIII + 1539 s.
- Surûrî, Muhammed Kâsım Bin Hâci Muhammed Kâşânî, *Ferheng-i Mecmau'l-Furs*, Haz. Muhammed Debir Siyâkî, İntişârât-ı Ali Ekber İlmî, Tahran 1338, 11+1659 s.
- Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devha-tül-Küttâb*, Tashih: Kilisli Muallim Rıfat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul 1942, 160 s.

- Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüdâ, *Dîvân*, Haz. M. Esat Harmancı, Akçağ Yay., Ankara 2007, 441 s.
- Sünbülzâde Vehbî, *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, Haz. Ahmet Yenikale, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara 2017, 500 s.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Cigalazâde Sinan Paşa”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 525-26.
- Şâpûr-ı Tahrânî, *Dîvân-ı Şâpûr-ı Tahrânî*, Haz. Yahyâ Kardger, Kitâb-hâne Mûze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1382, 720 s.
- Şemseddîn Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2006, 1574 + 16 s.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer, *Naili Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, VI + 2421 s.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Klavuzu*, 2 C., Osedam, İstanbul 2016-2017, 519 + 591 s.
- Şeyh Gâlib, *Şeyh Gâlib Dîvânı: Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri Şiirlerinin Umûmî Tahlîli*, Haz. Naci Okçu, TDV. Yay., Ankara 2011, 959 s.
- Şeyhülislâm Yahyâ, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı: Tenkitli Metin*, Haz. Hasan Kavruk, MEB. Yay., Ankara 2001, XLI + 509 s.
- Şu‘urî Hasan Efendi, *Lisânu’l-Acem: Ferheng-i Şu‘urî*, Haz. Ozan Yılmaz, 2 C. (4 cilde tamamlanacak), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019, 1891 s.
- Türkler Ansiklopedisi*, 33 C., MEB Yay. Ankara 1943-84.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XII C., TDK. Yay., Ankara 1963-1982, LV + 4842 s.
- TANYERİ Mehmet Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara 1999, 271 s.
- TULUM, Mertol, “Mesel”, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011, 1972 s.
- UYGUN, Mehmet Nuri, *Safiyuddîn Abdulmu‘min Urmevî ve “Kitâbu’l-Edvâr”ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Medeniyeti ve Sosyal

- Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, VII+307 s.
- Üsküplü İshâk Çelebi, *Dîvan: Tenkidli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1989, XIII + 378 s.
- Vusûlî, *Dîvân: [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Haz. Hakan Taş, TDK. Yay., Ankara 2015, 319 s.
- Yahya Bey, *Dîvân*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1977, XV + 646 s.
- YAKUT, Emrullah, *Feridi'nin Manzum Hafız Divanı Tercümesi: (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, 5 + 974 s.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, XX+1275 s.
- YILDIZ, Erem, *Mîrek Muhammed Nakşbendî Taşkendi'nin Nevâdirü'l-emsâl Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017, XIII + 237 s.
- YILMAZ, Mehmet, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, 2 C., Sütun Yay, İzmir 2008, 992 s.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul 2006, 1285 s.
- Yusuf Sinan Paşa, *Tazarru'nâme*, Haz. A. Mertol Tulum, MEB. Yay., Ankara 2001, XIII+ 408+ 16 s.

Farsça Manzumelerin Kaynakları

- Ali Nakî Kemereî, *Gazeliyyât-ı Ali Nakî Kemereî*, Haz. Seyyid Ebu'l-Kâsım Sırrî, Ketâb-furûşî-i Teyid-i Isfahân, Isfahan 1349, 60+166 s.
- Ali Şîr Nevâyî, *Dîvân-ı Fânî/Emîr Nizâmüddîn Ali Şîr Neva'î*, Haz. Rükniiddîn Humâyûnferruh, İntişârât-ı Kitâbhâne-i İbn Sînâ, Tahran 1342, 8 + 55 + 234 s.
- Âsafî-i Hirevî, *Dîvân-ı Hâce Âsafî*, Haz. Hâdi Arfa', Kitabhâne-i Tahorî, Tahran 1343, 80 + 307 s.
- Assâr-ı Tebrîzî [Mevlânâ Şemsüddîn Muhammed], *Mihr ü Müşteri (Aşk-nâme)*, Haz. Rızâ Mustavfî Sebzvârî, İntişârât-ı Dâniş-gâh-ı Allâme Tabâtabâyî, Tahran 1375, 17+440 s.
- Âzerî-i Esferâyinî [Nûre'd-dîn Hamza bin Ali Melik Tûsî], *Dîvân-ı Âzerî-i Esferâyinî*, Haz. Mohsen Kiyanî-Seyyid Abbas Restahîz, Ketâbhâne Mûze ve Merkez-i İsnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahran 1389, 91+470 s.
- Baba Fiğânî-i Şîrâzî, *Dîvân-ı Eşâr-ı Baba Fiğânî-i Şîrâzî*, Haz. Ahmed Suheylî Hânsârî, Şirket-i İkbâl, Tahran 1340, 35+449 s.
- Camî [Nûreddin Abdurrahmân Bin Ahmed], *Bahâristân*, Haz. İsmâîl Hakimî, Neşr-i Ittılaat, Tahran 1390, 139 s.
- Câmî [Nûreddin Abdurrahmân Bin Ahmed], *Dîvân-ı Câmî*, Haz. A'la Hân Efsahzâd, Merkez-i Mutalaât-ı İrânî, 2 C., Tahran 1378, (725+5) +(932+5) s.
- Câmî [Nûreddin Abdurrahmân Bin Ahmed], *Mesnevî-i Heft-Evrenç*, Haz. A'la Hân Efsahzâd-Hüseyin Ahmed Terbiyet, Merkez-i Mutalaât-ı İrânî, 2 C., Tahran 1378, 912 + (710) s.
- Cemâleddîn Abdurrezzâk-ı Isfahânî, *Dîvân-ı Kâmil-i Ustâd Cemâleddîn Muhammed Bin Abdurrezzâk-ı Isfahânî*, Haz. Hasan Vahîd Dest-gerdî, Çâphâne-i Armagan, [?] 1320, 31 + 503 s.
- Cemâleddin Muhammed Örfî-i Şîrâzî, *Külliyât-ı Örfî-i Şîrâzî*, Haz. Muhammed Velî el-Hak Ensârî, 3 C., İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1378, 1878 (929+17+66)+(524+10)+(278+35+19) s.
- Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ-i Devletşâh-ı Semerkandî*, Haz. Edward Brown, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1382, 621 s.

- Ebu'l-Fazl Kemalü'd-dîn İsmâ'îl İsfahânî, *Dîvân-ı Hallâku'l-Ma'ânî Ebu'l-Fazl Kemalü'd-dîn İsmâ'îl İsfahânî*, (Haz.) Hoseyin Bahru'l-ulûmî, İntişârât-ı Kitâb-furûşî-i Dehhoda, Tehran 1348, 113 + 1044 + 56 s.
- Ebu'l-Ferec-i Rûnî, *Dîvân-ı Üstâd Ebu'l-Ferec-i Rûnî*, Haz. Prof. Chaykin Müsteşrik, Mecelle-i Armağan Matbaa-i Şûrevî, Tahran 1304, 180 s.
- Emîr Husrev-i Dihlevî, *Dîvân-ı Emîr Husrev Dihlevî*, Haz. Sa'îd Nefîsî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Câvidân, Tahran 1361, 32 + 625 s.
- Emîr Husrev-i Dihlevî, *Kırân-ı Sadeyn*, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, No: 6824, 253 s.
- Emîr Husrev-i Dihlevî, *Şîrîn ü Husrev*, Haz. Gazanfer Aliyef, Enstitü-yi Milel-i Asya, Moskov 1961, 18+382 s.
- Enverî, *Dîvân-ı Enverî*, Haz. Sa'îd Nefîsî, İntişârât-ı Sikke/Pîrûz, Tahran 1364, 16 + 629 s. [D.]
- Enverî, *Dîvân-ı Enverî*, Haz. Muhammed Taki Müderris-i Razavi, 2 C., Matbaa-i Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1337, 25+508+ 9+1184 s. [D1.]
- Esedî-i Tûsî (Hekîm Ebû Nasr), *Gurşâsb-nâme*, Haz. Habîb Yağmâî, Ketâb-hâne-i Tahûrî, Tahran 1354, 22 + 512 s.
- Esîrüddîn-i Ahsiketî, *Dîvân-ı Esîrüddîn-i Ahsiketî*, Haz. Rûkniddîn Humâyûn Ferruh, Kitâb-furûşî-i Rûdekî, Tahran 1337, 112 + 536 + 3 s.
- Evhadî-i İsfahânî, *Külliyat-ı Evhadî-i İsfahânî* (Merâğî olarak Tanınan), Haz. Said Nefîsî, İntişârât-ı Emir Kebîr, Tahran 1340, 67+692 s.
- Ezrakî-i Hirevî, *Dîvân-ı Ezrakî-i Hirevî*, Haz. Sa'îd Nefîsî, Kitâb-furûşî-i Zevvâr, Tahran 1336, 16+112 s.
- Ferîdüddîn Attâr-ı Nîşâbûrî, *Esrâr-nâme-i Şeyh Ferîdüddîn Attâr-ı Nîşâbûrî*, Haz. Seyyid Sâdık Gevherîn, Tahran Çâp-ı Şark, Tahran 1338/1959, 20 + 423 + 42 s.
- Ferîdüddîn Attâr-ı Nîşâbûrî, *Mantuku't-Tayr*, Haz. Muhammed Cevâd Meşkûrî, İntişârât-ı Ketâb-furûşî-i Tahran, Tahran 1353, 63+354 s.
- Fettâhî-i Nîşâbûrî, *Dîvân-ı Gazeliyyât ve Rubâiyyât-ı Fettâhî-i Nîşâbûrî*, Haz. Mehdi Muhakkik – Kübrâ Bostânşîrîn, Encümen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1385, 18 + 260 s.

- Feyzî-i Hindî, *Dîvân-ı Feyzî*, Haz. Hüseyin Âhî, İntişârât-ı Furûgî, Tahran 1362, 20+552 s.
- Firdevsî, *Şâh-nâme-i Ebu'l-Kâsım Firdevsî*, 8 C., Haz. Celâl Hâlıkîmutlak, Merkez-i Dâiretü'l-Maârifî-i Bozorg-i İslâmî, Tahran 1386, 374 + 491 + 420 + 397 + 637 + 504 s. [ŞF.]
- Firdevsî, *Şâh-nâme-i Firdevsî*, Tashih: Jules Mohl; Terc: Cehângîr Efkârî, İntişârât Franklin, 2. Baskı, 7 C., Tahran 1354, 2437 s. [ŞF1.]
- Gıyâse'd-dîn Kocucî, *Dîvân-ı Gıyâse'd-dîn Kocucî 'H'âce Gıyâse'd-dîn Şeyh Muhammed Kocucânî (Tebrîzî)'*, Haz. Mes'ûd Râstîpûr- Ehsân Pûrebrîşem, Merkez-i Pejûheş-i Mirâs-i Mektûb, Tahran 2016, 27+247+6 s.
- Hâcû-yı Kirmânî, *Hamse-i Hâcû-yı Kirmânî*, Haz. Saîd Niyâz Kirmânî, Dânişgâh-ı Şehid Bâ Huner-i Kirmân, Kirman 1370, 38+765 s.
- Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, Haz. Muhammed Moin, Şirket-i Tab'-ı Ketâb, Tahran 1319, 34 + 387 s. [1. Kaynak: D1.]
- Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, Haz. Hüseyin Ali Yûsufî, Neşr-i Rüzgâr, Tahran 1382, 832 s. [2. Kaynak: D2.]
- Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*, Tab: Matbaa-i Bâb-ı Seraskeriye, İstanbul 1255, 359 s. [3. Kaynak: D3.]
- Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız*, Haz. Muhammed Kudsî, Neşr-i Çeşme, Tahran 1387, 828 s. [4. Kaynak D4.]
- Hâkânî-i Şîrvânî [Hassânü'l-Acem Efdalüddîn İbrahim bin Ali], *Dîvân-ı Hâkânî-i Şîrvânî*, Haz. Ali Abdurrasûlî, Şirket-i Çâp-hâne-i Saâdet, Tahran 1316, 14 + 979 s.
- Hâkânî-i Şîrvânî, *Tuhfetü'l-Irakeyn*, Haz. Yahyâ Karîb, İntişârât-ı Emir Kebîr, Tahran 1357, 61 + 425 s.
- Hâtîfî, *Tîmûr-nâme*, Haz. Ebû Hâşim Seyyid Yûşa', Madras Üniversitesi, Hindistan 1958, 19+323 s.
- Hayâlî-i Buhârâyî, *Dîvân-ı Hayâlî-i Buhârâyî*, Haz. Azîz Devletâbâdî, İntişarat-ı Müessese-i Tarih u Ferheng-i İran, Tebriz 1352, 46+296 s.

- Hilâlî-i Çağatâyî [Bedrüddîn], *Dîvân-ı Hilâlî-i Çağatâyî*, (Haz.) Sa'îd Nefisî, İntişârât-ı Senâyî, Tehrân 1368, 24 + 334 s.
- Humâyûn-ı Esferâyinî, *Dîvân-ı Gazeliyât-ı Humâyûn-ı Esferâyinî*, Haz. Husrev Şehâbî, İntişârât-ı Hôze-i Huneri, Tahran 1377, 135 s.
- İsmet-i Buhârî, İsmet-i Buhârî ve Gazelleri, Haz. Ahad Emirçupani, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, VI+11+191 s.
- Kâsım Envâr, *Külliyât-ı Kâsım Envâr*, Haz. Sa'îd Nefisî, İntişârât-ı Senâyî, Tahran 1337, 112+417 s.
- Kâtibî-i Torşizî, *Dîvân-ı Kâtibî-i Nişâbüri/Torşizî (Gazeliyât)*, Haz. Dr. Takî Vahîdiyân Kâmyâr / Sa'îd Hû-Mohammadî Hayr-âbâdî / Moctebâ Cevâdî-niyâ, İntişârât-ı Âstân-ı Kods-i Razavî, Meşhed 1382, 254 s.
- Katrân-ı Tebrîzî, *Dîvân-ı Hakîm Katrân-ı Tebrîzî*, Haz. Mehmed Nahcuvânî, İntişârât-ı Kaknûs, Tahran 1362, 27 + 552 s.
- Kemâl-i Hocendî, *Dîvân-ı Kemâl-i Hocendî*, Haz. Ahmed Keremî, Silsile-i Neşriyât-ı Mâ, Tahran 1382, 528 s.
- Mahmûd Mudebbirî, *Şerh-i Ahvâl u Eşâr-ı Şâirân-ı (Bî-Dîvân Der-Karnhâ-yi 3 ve 4 ve 5 Hicrî Kamerî)*, Çâp-ı Pûrya, Tahran 1375, 704 s.
- Mecîrüddîn Beylekânî, *Dîvân-ı Mecîrüddîn Beylekânî*, Haz. Doktor Muhammed Âbâdî, İntişârât-ı Müessesesi-i Târîh u Ferheng-i Îrân, Tahran 1358, 146 + 783 s.
- Mesûd-ı Kumî, *Divân-i Mas'ûd-ı Kumî/Divân-i Cenâb-i Asafî Mevlânâ Rukniddîn-i Mas'ûdî*, Haz. Yang Sup Shin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 1995, 14+76+7+83+249 s.
- Mesûd Sa'îd Selmân, *Dîvân-ı Mesûd Sa'îd Selmân*, Haz. Reşîd Yâsmî, İntişârât-ı Gulşâyî, Tahran, 1362, 7 + 58 + 756 s.
- Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî; Celâle'd-dîn Muhammed bin Muhammed Mevlevî*, Haz. Reynold A NICHOLSON, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1390, 16+1368 s.

- Mevlânâ Şâh Mahmûd Dâi-i Şîrâzî, *Nesâyim-i Gülşen (Yâ Şerh-i Gülşen-i Râz-ı Şeyh Mahmûd Şebusterî)*, Haz. Pervîz Abbasî Dâkânî, İntişârât-ı İlham, Tahran 1377, 400 s.
- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed (Mevlevî), *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, Haz. Bedüzzamân Furûzanfer, 10 C., İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1378, 3547 s.
- Muhammedkuli Selîm-i Tahrânî, *Dîvân-ı Kâmil-i Muhammedkuli Selîm-i Tahrânî*, Haz. Rahîm Rızâ, İntişârât-ı İbn Sînâ, Tahran 1349, 42 + 639 s. [D1.]
- Muhammedkuli Selîm-i Tahrânî, *Dîvân-ı Selîmî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Ek No: 154, vr. 251. [D2.]
- Muhtârî-i Gaznevî, *Dîvân-ı Muhtârî-i Gaznevî*, Haz. Rûknüddîn Humâyûn-ferruh, Müessese-i Matbûâtî Ali Ekber İlmî, Tahran 1336, 104+5+374 s.
- Muhteşem-i Kâşânî, *Dîvân-ı Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî*, Haz. Mehrali Gorgani, İntişârât-ı Ketâb-furûşî-i Mahmûdî, Tahran 1344, 5+608 s.
- Muizzî [Emirü'ş-Şuarâ-i Muhammed Abdu'l-melik Nişâbûrî], *Dîvân-ı Muizzî*, Haz. Abbas İkbâl, Kitâb-furûşî-i İslâmiye, Tahran 1318, 16+868 s.
- Mîr-hâc-ı Hirevî, "Eş'âr-ı Bâz-yâfte Ez Mîr-hâc-ı Hirevî Motehalles be Unsî (Dergozeşte 923 hicrî kamerî)", *Fasl-nâme-i Peyâm-ı Behâristan*, Haz. Seyyid Abbâs Restahîz, Mecelle-i Peyâm-ı Behâristan, Yıl 5, No: 18, Tahran 1391, 201-230 s.
- Nâsır-ı Husrev [Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Belhî el-Mervezî], *Dîvân-ı Nâsır-ı Husrev*, Müessese-i İntişârât-ı Nigâh ve Neşr-i İlm, Tahran 1373, 532 s.
- Nizâm-ı Esterâbâdî [Nizâmü'd-dîn bin Hüseyin Mecdü'd-dîn], *Dîvân-ı Nizâm-ı Esterâbâdî*, Haz. Şâyeste İbrâhimî-Marziye Bekverdilû, Ketâbhâne Mûze ve Merkez-i İsnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahran 1391, 1337 s.
- Nizâmî-i Gencevî, *Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-i Gencevî*, Haz. Saîd Nefîsî, İntişârât-ı Furûğî, Tahran 1362, s. 395. Nizâmî-i Gencevî, *Şeref-nâme*, Haz. Vahîd Destgerdî, Matbaa-i Armağân, Tahran 1316, 7+528 s.
- Nizâmî-i Gencevî, *Heft Peyker*, Haz. Vahîd Destgerdî, Matbaa-i Armağân, Tahran 1315, 7+367 s.
- Nizâmî-i Gencevî, *Husrev ü Şîrîn*, Haz. A. A. Hetakorof, Neşriyât-ı Ferhengistân-ı Ulûm-ı Cumhûrî-i Şûrevî Sosyâlistî-i Azerbaycân, Baku 1960, 5+806 s.

- Nizâmî-i Gencevî, *İkbâl-nâme*, Haz. Vahîd Destgerdî, Çâp-hane-i Armağân, Tahran 1317, 7+288 s.
- Nizâmî-i Gencevî, *Mahzenü'l-Esrâr*, Haz. Vahîd Destgerdî, Matbaa-i Armağân, Tahran 1320, 6+187 s.
- Nizâmî-i Gencevî, *Leylî vü Mecnûn*, Haz. Vahîd Destgerdî, Matbaa-i Armağân, Tahran 1313, 279 s.
- Reşîdüddîn Vatvât, *Dîvân-ı Reşîdüddîn Vatvât*, Haz. Saîd Nefîsî, İntişârât-ı Barânî, Tahran 1339, 47+737 s.
- Rûdekî-i Semerkandî [Cafer Muhammed], *Dîvân-ı Rûdekî-i Semerkandî*, Müessesesi-i İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1373, 216 s. (D1)
- Rûdekî-i Semerkandî [Cafer Muhammed], *Dîvân-ı Rûdekî*, Haz. Menûçehr Dânişpejûh, İntişârât-ı Tûs, Tahran 1374, 127 s. (D2.)
- Sadî-i Şîrâzî [Muslihü'd-dîn], *Külliyât-ı Sa'dî [Gülistân-Bûstân-Dîvân]*, Haz. Muhammed Ali Furûğî, İntişârât-ı Hermes, Tahran 1375, 6 + 1406 s.
- Sâib-i Tebrîzî [Muhammed Ali], *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî*, Haz. Muhammed Kahramân; (Dizin) Kübrâ Azîziyân, 7 C., İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1391, 19 + 3691 + 287 s.
- Selmân-ı Sâvecî, *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*, Haz. Ebu'l-Kâsım Hâlet-Ahmed Keremî, Silsile-i Neşriyât-ı Mâ, Tahran 1371, 855 s.
- Senâyî-i Gaznevî [Ebu'l-Mecîd Mecdûd Bin Âdem], *Dîvân-ı Senâyî-i Gaznevî*, (Haz.) Moderris Razavî, İntişârât-ı Senâyî, Tahran 1362, 167+1227 s.
- Senâyî-i Gaznevî [Ebu'l-Mecîd Mecdûd Bin Âdem], *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerî'atü't-Tarîka (Fahrî-nâme)*, Haz. Meryem Hüseyini, Merkez-i Neşr-i Danişgâhî, Tahran 1382, 86 + 450 s.
- Senâyî-i Meşhedî [Hâce Hüseyin Senâyî], *Külliyât-ı Hâce Hüseyin Senâyî*, Haz. İhtirâm Rızâyî, 2 C., Neşr-i Mecma-ı Zehâyir-i İslâmî, Kum 1394/2010, 663 s.
- Sencer-i Kâşânî [Mîr Muhammed Hâşim], *Dîvân-ı Sencer Kâşânî*, Haz. Hasan Âtufî ve Abbâs Bihniyâ, Merkez-i Pejûh-i Ketâb-hâne Mûze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1387, 529 s.

- Seyfüddîn-i Esferengî, *Dîvân-ı Seyfüddîn-i Esferengî*, Tashih: Zubeyde Sadîkî, Vezîr-i A'vân, Pakistan 1379/1979, 752 s.
- Seyfî-i Buhârâyî, *Seyfî-i Buhârâ'î ve Dîvân'ının Tenkitli Metni*, Haz. Adnan Karaismailoğlu, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1990, s. XII+28+46.
- Şâhî [Emîr Şâhî-i Sebzvârî], *Dîvân-ı Emîr Şâhî-i Sebzvârî*, Haz. Saîd Hamîdiyân, İntişârât-ı İbn Sînâ, Tahran 1348, 64 + 112 s.
- Şâpûr-ı Tahrânî, *Dîvân-ı Şâpûr-ı Tahrânî*, Haz. Yahyâ Kardger, Kitâb-hâne Mûze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1382, 720 s.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, 6 C., Mihran Matbaası, İstanbul 1894/1311, s. 4800.
- Şems-i Fahrî-i İsfahânî, *Vâjeh-nâme-i Fârsî Bahş-i Çehârom-i Mi'yâr-ı Cemâlî*, Haz. Sâdık Kiyâ, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1337, 28+557 s.
- Şifâyî-i İsfahânî, *Dîvân-ı Şifâyî-i İsfahânî*, Haz. Lotfali Benân, İdâre-i Küll-i İrşâd-ı İslâmî-i Âzerbaycân-ı Şarkî, Tebriz 1362, 151+854 s.
- Tâlib Âmulî, *Külliyât-ı Eşâr-ı Melikü's-şuarâ-i Tâlib Âmulî*, Haz. Tâhir-i Şehâb, İntişârât-ı Ketâb-hâne-i Senâî, Tahran 1346, 72+1146 s.
- Ubeyd-i Zâkânî, *Külliyât-ı Ubeyd-i Zâkânî ve Letâyif*, Haz. Pervîz Atabegi, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1343, 41+333 s.
- Unsurî-i Belhî, *Dîvân-ı Ustâd-ı Unsurî-i Belhî*, Haz. Seyyid Muhammed Debir Siyaki, İntişârât-ı Ketâb-hâne-i Senâî, Tahran 1363, 67+435 s.
- Vahşî-i Bâfkî [Kemâleddîn], *Dîvân-ı Vahşî-i Bâfkî*, Haz. Saîd Nefîsî, Neşr-i Sâlis, Tahran 1392, 540 s.
- Zahîr-i Fâryâbî, *Dîvân-ı Zahîrüddîn-i Fâryâbî*, Haz. Emir Hüseyin Yezdgerdî, Neşr-i Katre, Tahran 1381, 592 s.